

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

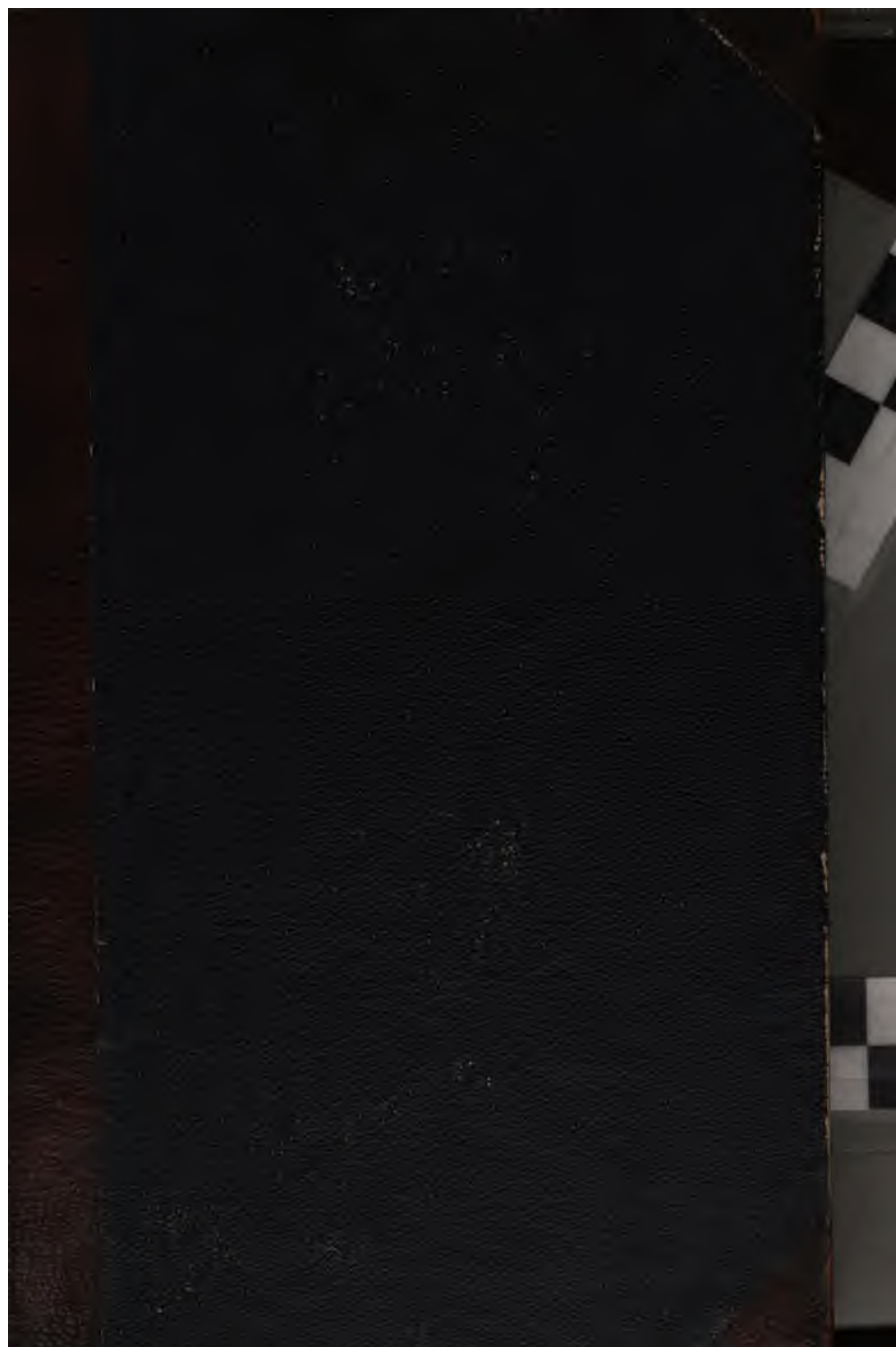
Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

In memory of William H. Bonsall
A.B. Stanford '34, LL.B. Harvard '38

From the fund given by his parents
Samuel N. Bonsall and
Mabel Bowler Bonsall, A.B. '11

Stanford University Libraries

373 L
85. i. i. m }
/

Clies. Ermann
Hochschule

Historiske Antegnelser

til

Ludvig Holbergs

atten første Lystspil

ved

E. C. Werlauff.

//

Kjøbenhavn.

Forlagt af Samfundet til den danske Litteraturs Fremme.

Ehies Bogtrykkeri.

1856.

PT8090

W4

Da Rahbet for henved 70 Aar siden fattede det Forsæt at levere en Udgave af Holbergs Skuespil, der nogenlunde kunde svare til deres Værd og til Tidens Fordringer, var det hans Hensigt at tilføie Oplysninger om hvert Stykkes Rilder, Oversættelser, og om ældre Behandlinger af samme Emne, tilligemed Holbergs egne Uttringer derom og Parallelfæder af hans øvrige Skrifter. Den paatænkte Udgave kom, som bekendt, aldrig¹⁾ og kan ikke siges at være bleven erstattet ved Udgaven af Holbergs udvalgte Skrifter, hvoraf 1ste til 6te Deel (1804—6) indeholde Skuespillene. Hvad Rahbet til det nævnte Niemed havde samlet, men i hiin Udgave ei benyttede, fik Plads i et senere Værk (Om Holberg som Lyttspilbdigter, 3 Dele, 1815—17), som, med dets af ham selv erkiendte Ufuldkommenheder, dog altid er det første egentlig betydnende Bidrag til Oplysning af den Holbergste Literatur. Med Hensyn til det tredobbelte Standpunkt, hvorfra de Holbergste Lyttspil her bleve betragtede, det dramaturgiske, det æsthetiske og det historiske, var det naturligtvis de to første, navnlig det dramaturgiske, der nærmest interesserede Forfatteren; den historiske Deel bestaaer fornemmelig af Udtog af Holbergs egne Skrifter og af et og andet oplysende Træk fra samtidige Rilder. I denne Anledning henvendte Rahbet sig undertiden til sine literære Venner, blandt disse ogsaa til nærværende Forfatter, for hvem Holbergs Vittighedsværker, allerede fra den tidlige Ungdom, havde udgjort en kjær og næsten eneste Morstabslæsning. Ved jævnlige Besøg paa det, mig som Flere af den ældre

---

¹⁾ Nyerups Formodning om Aarsagen hertil s. Seidelins Læsendes Aarbog for 1800. S. 216.

Slægt uforglemmelige Bakkehuus, dreiede Samtalen sig ofte om Holberg, den Holbergste Literatur og den Holbergste Tidsalder. Tid efter anden var jeg saa heldig at kunne meddele min forevigeede Ven Notitser og Oplysninger, som han benyttede i sit Værk, forsaavidt han ved dets uafbrudte Fremstriden fik Brug derfor. Henved 20 Aar efter Værkets Slutning vare mine Samlinger om denne Gienstand (hvoraf Smaaoprøver optoges i Nyt Aftenblad for 1824 og i Møbech's Nordiske Tidsskrift, 4de Bd. 1836) vorede til et saadant Omfang, at jeg tænkte paa at lade dem slutte sig til det literære Apparat, der skulde have ledsaget Secr. A. E. Boyes i Aaret 1833 bekudede Udgave af Holbergs samlede dramatiske Arbejder; men, da denne Udgave ikke kom i Stand, besluttede jeg at ordne og bearbejde dem til et selvstændigt Arbejde. Saalebes fremkom da i Aaret 1838 Første Bind af mine Historiske Antegnelser til L. Holbergs Lystspil.

Disse Antegnelser fremtræde nu forsøgede og tildeels fortsatte, men i det Væsentlige efter samme Plan, som en fortløbende Commentar til de enkelte Lystspil. En mere tiltalende og i det Hele videnskabeligere Form vilde have været en Omarbeidelse til en Skildring af Holbergs Tidsalder eller den første Halvdeel af forrige Aarhundrede, opfattet under forskiellige Synspunkter: Folkelivet, Huuslivet, det lærde Væsen, Overtroen og overhoved hiin Tids Culturtilstand. Men flere Grunde, blandt hvilke ogsaa den, at en saadan Omarbeidelse vilde have medtaget længere Tid, bestemte mig for den oprindelige, tilvante Behandlingsmaade, og jeg tør antage, at mine Antegnelser, selv i nærværende Skikkelse, ville kunne afgive brugbare Materialier for en tilkommende Karakteristik af Holberg og hans Samtid, omtrent som den, hvoraf Møbech i Historisk Tidsskrift, 6te Bind, har efterladt en Indledning og Prøve.

Skiondt Holbergs Lystspil med Trostøb og Sandhed stille os i en vis Retning hiin Tid for Die, vil man dog ved ethvert Forsøg paa at bringe hans Digterværker og hans Tidsalder i giensidig Forbindelse, føle Savnet af det faste Grundlag, som ifkun samtidige Autobiographier, Dagbøger, fortrolige Breve og lignende Tidsbilleder kunde give, og som kun svagt erstattes ved Dagblade, Leilighedsvers og andre Hjælpemidler af en underordnet Art. Vircherods,

et halvt Aarhundrede omfattende Optegnelser, ere hidtil, desværre, hos os det eneste Kildebrift i sit Slags²⁾.

Er det vist, at Kiøbenhavn's huuslige og selskabelige Liv, Forholdet mellem de forskiellige Folkklasser m. m. allerede en Menneſkealder efterat Holbergs første Lystſpil vare blevne til, havde undergaaet en væsentlig Forandring, kan man, efter henved halvandet Aarhundredes Forløb, kun vente en ſvag, ſagt umærkelig Gienklang af hiin Tids Stemninger og Tilſtande, knap i mundtlig Overlevering, end ſige i det nu Beſtaaende. Dog have i ſin Tid mine hedenſarne Venner, Kaſm. Borch, Abr. Kall, Malthes Møller, Nyerup og Oluffen meddeelt mig flere hidhørende Træk, og under nærværende Arbeide har jeg ofte beklaget, at jeg ei kunde tye til deres rige Forraad af Erindringer.

Blandt mine nulevende Venner bør jeg med Erkiendtlighed nævne to Mænd, ſom ogsaa ved denne Leilighed have ydet mig velvillig og virkſom Biſtand. Min tro Medarbeider, Cancelliraad og Bibliothekſecretair F. Fabricius har gaaet mig tilhaande ved Correcturen, meddeelt mig flere brugbare Bemærkninger og med ligesaa megen Sagkundſkab ſom Nøiagtighed udarbeidet Registeret. Profeſſor og Regiſtrator ved det kongelige Geheime-Archiv M. N. C. Kall Kaſmuſen, ſtebte utrættelig i at fremme ethvert literært Arbeide, der hører hen under Fædrelandets Special- og Perſonalhiſtorie, hvormed han ſelv, ſom ingen anden Nulevende er fortrolig, ſkyldes mangan intereſſant og vigtig Oplyſning.

Da det maatte anſees henſigtsmæſſigt at giengive de her commenterede Steder af Holbergs Lystſpil, ſaavidt muligt, i deres oprindelige Skikkelse eller ſaaledes ſom de af ham ſelv have forandrede, er Hr. Liebenbergs fortrinlige Udgave lagt til Grund. Det maa beklages, at Molbechs Udgave ſtandsede med 1ſte Bind (1843); foruden de intereſſante Indledninger til de fem første Stykker, ville iſær de tilſiøiede Bemærkninger om Holbergſte Udtryk og Vendinger,

---

²⁾ Paa flere, i Registeret anførte Steder, har jeg meddeelt Optegnelser af Bircheros, ſom ſaunes i Molbechs Udbrag, 1846; et Supplement til diſſe, efter Sammenligning med Originalen, der heller ikke i den trykte Udgave overalt er fulgt med ſtræng Nøiagtighed, kunde vel ønskes.

om de ikke sieldent hos ham forekommende Norvagismer, som overhovedet om hans hele Sprogform og Skrivemaade, altid være et vigtigt Forarbejde for den, der engang vilde gjøre Holbergs Sprog og Stiil til Gienstand for en omfattende Underfølgelse²⁾).

I de næstforegaaende Aar ere to Skrifter udfomne, som vidne om den Anerkiendelse Udlandets Litteratorer, ikke i ringere Grad end vore egne, hde den danske Litteraturs og den danske Skuepladses Fader. Det første: „Ludvig Holbergs Comedier, akademisk Afhandling af D. A. Toppelius,“ Helsingfors 1856, indeholder træffende Bink til en Karakteristik af Holbergs digteriske, især dramatiske Virksomhed; tillige seer man (Side 66) at Holbergs Lysspil i en tidligere Periode, ligesom i Sverrig, hyppigt og med Bisald forestiltes paa den finste Scene; men at i de sidste 30 Aar kun Jeppe paa Bierget og Don Ranudo en og anden Gang ere givne; Læsere mangle derimod Holbergs Dramer endnu ikke i Finland.

Af den berømte thdske Litterærhistoriker Robert Prutz, hvis Afhandling om Holberg i „Literarhistorisches Taschenbuch“, 1843 er anført nebenfor S. 4, 48 og 76, haves nu: „Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften. Nebst einer Auswahl seiner Komödien. Stuttgart und Augsburg, 1857.“ 612 S. 8., hvoraf hans Dom om Holbergs Epistler er meddeelt i Fortalen til Fabricius's Udgave S. XII. Med en blandet Følelse maa en dansk Læser lægge denne Bog fra sig, der med dyb Bitterhed og Harme mod det danske Folk og den danske Sag forener en retfærdig Anerkiendelse af vore literære Fortienester og en Beundring for den danske Litteraturs Skaber, som kun faa danske og norske Stemmer have udtalt med større Inderlighed. Vel kan dette Arbejde, det vidtløftigste og indholdsrigeste over Holberg, som Udlandets Litteratur kan fremvise, paa ikke faa Steder trænge til Berigtigelse, da Forfatteren, hoad han selv beklager, ofte har savnet de Hielpemidler, som ellers haves; ligesom han heller ikke, med sin levende Interesse for Lysspildigteren, har ladet dennes øvrige Digterværker vederfares deres fulde Ret; men disse Mangler opveies igjen ved de mange skarpsindige og aandfulde Bemærkninger, saavel

²⁾ A. Bøyes paa flere Steder citerede Getbindsudgave er den 2den 1852.

over Stribenten Holberg, som i Almindelighed over Forholdet imellem den danske og den tydske Literatur. Fremtiden vil lære, om den Forventning vil gaae i Opfyldelse, hvormed Forfatteren smigrer sig (S. 3): „Daf das Erscheinen seines Buchs möglicherweise mit dazu beitragen wird, eine gerechtere Auffassung der beiderseitigen Nationalitäten und ihrer geschichtlichen Entwicklung vorzubereiten und an die Stelle der gegenwärtigen maßlosen Erbitterung wenigstens das Verlangen zu setzen, sich erst gegenseitig etwas gründlicher kennen zu lernen“; eller (S. 227) om hans Værk vil blive i Stand til: „Holberg, wenn auch nicht im Bewußtsein des deutschen Volks, doch wenigstens im Bewußtsein der deutschen Wissenschaft in seine Rechte als einer der größten komischen Dichter aller Zeiten wieder einzusetzen.“ For at virke til dette Maal, har Forfatteren tillige leveret et Udvalg af Holbergs Lytspil paa Tydsk, nemlig: Den politiske Randestøber, Jean de France, Jeppe paa Bierget, Den ellevte Juni, Barfæstuen og Ulysses von Ithacia.

At mine „Antegnelser“ her fremtræde i en ny Bearbejdelse, skuldes den Forekommenhed, hvormed Samfundet til den danske Literaturs Fremme modtog mit i denne Henseende giorte Tilbud, og den Opmuntring, som den af Comiteen, hvis Medlemmer jeg tør ansee for mine personlige Venner, afgivne Betænkning indeholdt.

Da de „Historiske Antegnelser“ til Holbergs Lytspil udkom 1838, betegnedes de som „Første Deel“, fordi Forf. dengang turde nære, i det ringeste noget, Haab om engang at lade en Fortsættelse følge. Men efter 20 Aars Forløb, i Forfatterens nuværende Alder, vilde det for Publicum og for ham selv være en Skuffelse, at antyde en saadan Mulighed; skjøndt han vel tør haabe at efterlade sig Materialier dertil, som en yngre Haand maaskee engang vil kunne benytte.

Den 28de December 1857.

Verlauff.

Indhold.

	Side.
Om den historiske Betydning af Holbergs Lystspil	1—10.
Den politiske Raubestøver	11—33.
Den Bøgelsinde	34—47.
Jean de France, eller Hans Frandsen	48—68.
Jeppe paa Bierget, eller den forvandlede Bonde	69—85.
Mester Gert Westphaler, eller den meget talende Barbeer .	86—101.
Den Ellevte Juni	102—15.
Barselsstuen	116—66.
Det arabiske Pulver	167—81.
Zulestuen	182—211.
Mascarade	212—48.
Jacob von Lyboe eller den stortalende Soldat	249—81.
Ulysses von Itfacia, eller en Lybsk Comoedie	282—307.
Ridderreisen	308—31.
Melampe. Tragi-Comoedie	332—54.
Uden Hoved og Hale	355—412.
Henrich og Pernille	413—24.
Diberich Menschen=Skæf	425—28.
Gezeri eller blind Alarm	429—99.
Lillæg og Rettelser	500—8.

Om den historiske Betydning af Holbergs Lyffspil.

Med sine Lyffspil havde Holberg et treobbelt Formaal: at skabe en dansk dramatisk Literatur, som Fæbrenelandet endnu manglede¹⁾; at virke til det danske Sprogs Uddannelse²⁾; og endelig at fremstille paa den nyfunde National-

1) At Holbergs Bestræbelser under hans literariske Virksomhed, for en Deel, gik ud paa at „give Specimina ubi visse jærilige Videnskaber,“ hvorpaa her tilforn havde været Mangel, eller at moralisere paa forskjellige Maader, yttre han selv paa flere Steder; jfr. Holbergiana af A. Boye. I. S. 233. I Fortalen til sin Kirkehistorie bemærker han selv, at hans Character var alvorlig, uagtet han havde skrevet lystige Skrifter: „Sagen er denne, Os fattedes her ubi Landet afskillige Skrifter, saavel ubi Historie, Moral og Oeuvrages d'Esprit. Føll, som have fundet mig at inclinere til Arbeide, og at have nogen Talent til at skrive Bøger i de Materier, have formaaet mig til Saabant. Efter Materierne haver jeg flaaet min Pen . . . kort at sige, mit Forsæt allene har været at høre paa visse Ting in literis, som os fattedes, og hvis Mangel har været os bebreidet af fremmede Nationer.“ I Fortalen til 1ste D. af Epistlerne omtaler han sine Lyffspil som Forsøg paa at udføre moralske Materier i dialogisk Form.

2) Levnet, Rahbels Overs. S. 154; Epistler II. Nr. 179: „Hvis ikke andet var at sige til vore Skuespils Forsvar, kunde man frit sige, at derved gives Middel til det danske Sprogs Forfremmelse, ja at Sproget, som uforskyldt lidet eller intet tales ubi store Huse, med Tiden derved kan blive Hoffproget.“ — „Jeg skriver ene ei, for at moralisere; for Føll ei ene, men og Sproget at polere“;

Skueplads Karakterer, der kunde kaldes nye, og reise Feil og Daarligheder, der hidtil, i det mindste ikke fra nogen Scene, vare blevene Gienstand for Satirens Svøbe, eller som kunde siges at være vor Nation egne³⁾. At nu Holberg, med Hensyn til sigstnævnte Formaal, nærmest havde holdt sig til sin Tid og sit Folk, til den Bye, hvori han levede, og til hans Omgivelser her, var naturligt. Men, for at skildre et Folks Eiendommelighed og karakteristiske Daarligheder, indsaae han tillige, at man af egen Betragtning og Erfaring maa kende det nøie, i dets forskiellige Klasser og Nuancer. Vel forudsætter han i Just Justesens „Betænkning over Comedier“ blandt de Egenstaber, der bør findes hos en dramatisk Forfatter, ikke udtrykkeligen en saadan Kundskab; men han nævner dog, blandt Fordringerne til Siin, at han skal have „nøie udstuderet det, som kaldes ridiculum ubi det menneskelige Kiøn,“ altsaa nærmest hos sit eget Folk; og i Fortalen til Heltindehistorierne erklærer han det nødvendigt for en Skribent, der vil censurere et Folks Feil, at han først „maa erkjendige sig om saadanne Folks Egenstaber og hvilke Laster blandt dem herske.“ At han selv, i sin modnere Alder, hverken forsmaaede eller forsømte, i Borgerstandens og Landalmuens Kredse at gjøre sig bekendt med Folkelivet og Sæberne i deres meest

---

3) 3de Sat. I Vellyghedsprologer fra Skuepladsens ældste Periode nævnes ogsaa Sprogets Dplomsf og Anseelse som et af Skuepladsens Formaal; Nyt hist Tidsskrift VI. S. 364—66.

3) „I alle Bøger man ei finder Character, paa visse Lyder, som man deri censurerer, thi han gemene Feil fast aldrig criticerer;“ Holbergs 3de Sat.; Levnet S. 144—45. „Det meste Arbeide for mig har været at hitte paa Characterer, som tilforn ikke vare af Andre udførte;“ som Exempler ansøres den politiske Randstaber, den Bøgelstænde, Gert Westphaler m. fl. Epistler V. (I.) S. 222.

karaktéristiske Yttringer, er ikke blot et gammelt Sagn, men fremgaaer tilbeels af hans egne Yttringer¹⁾. Et og andet Træk kan maaskee ogsaa skyldes Ungdomserindringer, der foresvævede ham fra hans Fødebøje Bergen.

Det er derfor af Holbergs Samtidige erkjendt, og endnu ei senere modsagt, at han i sine Vittighedsværter, navnlig i Lyfispillene, haver efterladt os et, uden stræng Jagttagelse af Stedets og Tidens Eenhed²⁾, i det Væsentlige tro Maleri af den danske Middelftands og Almues Karakter og Sæder, saaledes som man kan tænke sig dem ved forrige Aarhundredes Begyndelse³⁾. Hvorfor Holberg hentede Stoffet til sine dramatiske Digtninger fra denne Sphære, angiver han selv i et af sine sidste Arbejder: „Ellers kan gives en „vigtig Marsag, hvi Personer af Middelftand saa ofte bruges „i vore danske Originaler, saasom hos os er ikkun et lidet „Antal af Grever, Baroner og andre characteriserede Stands= „Personer, hvoraf Frankerige vrimler, saa vilde man støde „sig over, at see dem ofte forestillede paa Skuepladsen, helst „naar Scenen er ubi Danmark, og, vilde man betiene sig „af Etatz=Justitz=Cancellie=Raader, hvorpaa vi have nogen=

¹⁾ Levnet S. 56, 221; Moralske Tanker S. 199; Epistler I. Nr. 29.

²⁾ En finsk Forfatter D. A. Toppelius bemærker i sin høist interessante Karakteristik af S. som Lyfispildigter (L. Holbergs Komedier; alad. Afhbl. Helsingfors 1856, S. 25), at Holberg fulgte det græske Lyfispil, ved at lægge Scenen paa Gaden, endog hvor det ikke passede sig; hvorfor han stundom lader Personer modtage Besøg og foretage sig andet udenfor deres Dølgier, som rigtigere burde foregaae inde i dem. Som bekjendt forekomme mange Exempler herpaa; selv forsværet han sig mod denne Anke i Epistlerne I. Nr. 66.

³⁾ J. E. Schlegels Werke III. S. 268 (Anm.); Sneedorfs Breve Nr. 32; Suhms saml. Skr. IV. S. 307. VII. S. 266; Wandals Jægersprisfiste Mindemærker II. S. 145.

„ledes Forraad, vilde det end give mere Dyrigt“ (Epistle V. 1. S. 27; jfr. Molbechs Udg. af Holbergs Comedier I. Fortalen S. XVII. Toppelius S. 27). I Skuepladsens Varnsom var det netop dette Valg, der samlede Tilskuere af samme Stand som hans dramatiske Figurer, og, baade i ældre og nyere Tid, have smagfulde Kunstdommere, selv i Udlandet, anseet det som en eiendommelig Fortieneste hos Holberg⁷⁾. Paa den gienoprettede Skueplads, ved en forandret og forfinet Smag, savnedes derimod i hans Lyffispil hvad man kaldte det gode Selskabs Tone, som Følge af at Memnerne ei hidrørte fra den finere Verden eller de høiere Kredse⁸⁾. Heraf kan man igjen forklare sig, saavel det almindelige Misfald hvormed de fleste af dem optoges ved deres første Fremtrædelse, som — tildeels — den Stadighed, hvor-

⁷⁾ Den franske Dramaturg Cailhavas Ittringer herom ere meddeelte i Rahbeks Udg. af Holbergs udb. Skrifter VI. S. 32—33. Den tydske Litterator Prutz udbreder sig vidtløftigt herover i sin interessante Afhandling: „L. Holberg, ein Beitrag zur Geschichte der dänischen Literatur, in ihrem Verhältniß zur Deutschen“ (Literarhistorisches Taschenbuch, 1844, S. 358—59). Han anstiller her en for H. høist smigrende Sammenligning mellem hans og de franske Lyffispil; udhæver det Fortrin hos hine at de udelukkende holde sig til Borger- og Bondestanden, og da Forholdene her i flere Henseender svarede til de i Tydskland bestaaende, fandt de der, selv i de ofte mislykkede og feilfulde tydske Oversættelser og Bearbejdelser, letteligen Gienklang. Derfor har det Holbergste Lyffispil, gennem en lang Række af Aar henrevet Tilskuerne og udgjort en værdig Skole for de fortrinligste Skuespillere. Endelig slutter han: „Es ist nicht zu viel gesagt, wenn ich behaupte, daß, was die Auszubildung des deutschen Lustspiels während des 18ten Jahrhunderts (1742-1802) angeht, kein deutscher Dichter jemals den „Einfluß und die Wirksamkeit gehabt hat, wie der Däne Holberg.“

⁸⁾ Mere herom i Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 436—38; Epistler IV. Nr. 441; Suhms saml. Skrifter XVI. S. 293. Til Undskyldning for de hyppigt forekommende Tvetydigheder anfører H. adskilligt i Epistler III. Nr. 238. 241.

med meer end Halvdelen af dem, efter et fuldt Aarhundredes Forløb, efter saamegen Omstiftning af Sæder, Anstuelser og Sprog, endnu holder sig paa Repertoiret. Medens Publicum gatter sig over den træffende Skildring af det nye Kiøbenhavn med dets Daarligheder og Forfeertheedr i Heibergs Vaudeviller, mover det sig endnu, til Forandring, med at gienkiende vore Vebstefædres og Oldefædres Kiøbenhavn i de Holbergste Lyfsspil; og i det Hele maa man vel give den geniale Dommer Ret, der paaftod, at, om Kiøbenhavn sank i Afgrunden, og man efter Aarhundreders Forløb opdage de Holbergste Lyfsspil, vilde disse, med Hensyn til Kundskab om Hovedstadens borgerlige Liv paa den Tid, have samme Værd og Betydning som Pompeiis og Herculaniums Ruiner, hvad det gamle Italien angaaer (Athen I. S. 304). Smidlertid er det naturligt, at Tidens og Begivenhedernees Indvirkning efterhaanden maa forandre enkelte Sider af et Folks Psyhologi, og at ethvert Maleri — selv det meest speiltroe — eengang maa ophøre at ligne, ligesom et Barneportrait med fremrykkende Alder steds maa fierne sig meer og meer fra Originalen. Derfor var ogsaa knap et halvt Aarhundrede forløbet, før man allerede til enkelte Holbergste Malerier troede at savne Originaler (Dramatisk Journal 2den Aarg. S. 173). At Digteren ved sine Lyfsspil skulde have medvirket stort til denne Forandring, til Afstafvelse af visse Misbrug og til Udryddelse af en og anden Daarlighed, hvormed han selv smigrede sig, og som enkelte Samtidige og Nære synes at have indrømmet ham^o), lader sig dog ikke

^o) I Epistlerne II. Nr. 179 antager han selv, „at vore danske Skuespil have omstøbt disse Rigers Almue, lige som ubi en anden Form“; jfr. Moraliske Tanker S. 462. Schlegels Werke III. S. 275. Ogsaa Tode roste Holberg for, at han

... „af Apollo og Skarpsens Gud
den Gave fik, at drive Diebler ud,

godtgjøre; dertil har det kjøbenhavnske Publicums Sands for dramatiske Forestillinger neppe nogeninde været, enten stærk eller levende nok, om end Skuepladsen selv, i noget Tidrum, ved sin Indretning her havde været i Stand til med en saadan Kraft at gribe ind i Folkelivet. Snarere kan man paastaae, at visse Svagheder og Fordomme vare for dybt grundede i den menneskelige Natur eller i vor Nations Karakter, til at de kunde vige for Thalias Hunspek; derfor har Den politiske Randestøber, Jean de France, Honette Ambition og fl. endnu ikke tabt deres Berettigelse i større eller mindre Grad. At transitoriske Daarligheder og enkelte forældede Stikke efterhaanden ere forsvundne, eller blevne ukjendelige, kan udledes af andre Aarsager. Tider og Forhold forandres; ved Videnskabernes Popularisering blev almindelig Dannelse meer og meer udbredt blandt forskjellige Klasser; gamle Fordomme og Møder gave Plads for nye. Derfor vilde Barfælstuer og Julestuer, saadanne som Holberg skildrede dem, være gaaede af Brug, om end Holbergs Lysspil albrig vare blevne til; og at Arabiske Pulver, Uden Hoved og Hale, Hexeri eller blind Allarm nu ikke kunne sees med den Interesse, som i hine Dage, maa ene tilskrives Naturvidenskabernes Fremskridt og den krasse Overtroes Udryddelse. Ligesom tre Aldebrande i fire Sneve Aar have forandret Hovedstadens hele ydre Pphysiognomi, saaledes fremstod ogsaa, ved den Revolution, Politiken og

---

med komisk Vid og bidende Satyre
han frelste os fra mangt moralsk Uhyre,
fra mangen Udydstrold og Galtskabsaand,
som havde paa hans Tid faaet Dverhaand."

(Prolog 1784, i Schwarzes Rommebog 1785. S. 36). Ogsaa Overskou, i sit indholdsrige og interessante Værk „Den danske Skueplads“ II. S. 16. tillægger Holbergs Lysspil, i denne Henseende, uden Tvivl, for megen og for bestemt Indflydelse.

Litteraturen for et Par Menneſtealidere ſiden begyndte at undergaae, en ny moralſt og intellectuel Verden hos os; hiin Tids Sæder traf ſig efterhaanden tilbage til vore mindre Riøbsſtæder, hvor enkelte Holbergſke Skilbringere endnu i længere Tid fandtes lignende¹⁰⁾, og hvor hans Lyffſpil derfor længe holdt ſig ſom yndet Folkelæsning¹¹⁾. Men, efter de indgribende Omvæltninger i vore politifke, literære og ſociale Forhold ſiden 1848, kan man vel ſige, at de fleſte Holbergſke Karakter- og Tendentslyffſpil tilhøre en forsvunden Tid.

Kan nu enhver Digter, der fra ſin Tid og ſit Folk hentebe Æmnet for ſine Digtninger, anſees ſom et Slags Rilbe til hiſtorifk Kundſkab om Sædernes og Folkelivets Eiendommelighed i et viſt Tidsrum, da lader det ſig ikke nægte, at dette ogsaa maa gielde om Holberg. „Han fremſtillede ſin Tids Folkeliv i en ſaadan Fuldstændighed, og lagde en ſaa ſtor indre Naturlighed, et ſaa uovertræffeligt Lune i Skilbringen, at man vel tør paaftaa, hans Lyffſpil ville, ſom en levende, alſibbig Fremſtiller af en beſtemt hiſtorifk Periodes Tænkemaade, Sæder, Huuskiv og ſtatsborgerlige Tilſtand, vedblive at være et dyrebart Nationalmonument ſaa længe der rører ſig danſk Land og Sprog“ (Dverſkou, Danſke Skueplads II. S. 147). Enkelte Affnit af vor ældre Folkehiforie kunne derfor næften bearbejdes ved at lægge hans Lyffſpil til Grund. Den Vægelfindede, Barſel-

¹⁰⁾ Rahbet om Holberg I. S. 22; jøfr. Wiſſes Reifeiagttagelſer III. S. 9—10.

¹¹⁾ „Selv af vore mindſtlæſende Almueſmænd er der kun Faa, ſom ikke have læſt det meſte af Holbergs Comecier. De findes i de fattigſte Hytter i Provinſernes Aftroge og i Stædernes Smaagader, ſom paa Herregaarde og i Stædernes Palladſer;“ Fram, „Hvorfor ſkulde man ſkrive Bøger?“ i Minerva 1793. III. S. 205; jøfr. Førde Efterretninger 1804. S. 794.

stuen og Iulestuen lærer os at kende Huuslivet og de huuslige Sæder i det 18de Aarhundredes Begyndelse. Jeppe paa Bjerget viser os den sællandske Hovbonde, som han var før Stavnshaandets Løsning. Studenterlivet og det lærde Væsen i Communitetets ældre Periode og før Universitetsfundatsen af 1732 lære vi at kende af Jacob von Tillybo og Uhyggelige Skibbrud, af Rasmus Montanus og Philosophus udi egen Indbildning. Vi strækkes ved at tænke os en Tid, til hvis Vildebe Hexeri eller blind Allarm, Arabiske Pulver og Uden Hoved og Hale have laant karakteristiske Træk. Ogsaa mindes vi om den danske Stueplads's Barndom ved Masketen og Ulykkes von Thacia, ved Melampe og Hexeri eller blind Allarm.

Men, ligesom nu saadanne National-Digtninger kunne lære os at kende en forsvunden Tids Forhold og Sæder, saaledes afgive igjen disse en, stundom uundværlig Commentar til hine. Der forekomme nemlig ei sielben Hentydninger til Dagens Begivenheder, en og anden fra dengang herskende Meninger og Forestillinger laant Ytring, der i Samtiden fattedes og føltes af Enhver, men som Nutiden, uden nærmere Forklaring, enten overseer eller misforstaaer. Vel maa det Almindelig-Comiske til alle Tider tiltale os lige kraftigt; men det kan heller ikke nægtes, at Digtningerne selv maae vinde i Betydning for os, jo mere vi ere i Stand til at sætte os ind i den Tid og de Forhold, under hvilke de bleve til. Efter meer end et Aarhundredes Forløb behøver en og anden gammel Erinbring at udhæves og fornyses; Indretninger og Forhold, for længe siden forsvundne, maae oplyses og forklares; forsvundne eller forandrede Lokalteter maae paavises; enkelte Skildringer og Situationer ville da ei længer forekomme os overbrevne og carriferede, naar de

kiendes i deres historiske Sammenhæng¹²⁾. Hvad Elisabeths Tidsalder er for Shakespeare's og Ludvig den Fjortendes for Molières Fortolkning, er derfor Frederik den Fjerdes med Hensyn til de Holbergste Lyffspil. Endnu maa bemærkes, at uagtet han selv ved flere Leiligheder protesterer mod Bestyldning for personlige Udfald, og spørger med dem, der vilde finde stulte Hensyn i hans Wittighedsarbejder¹³⁾, saa vil han paa et andet Sted dog kun vedgaae, at han albrig med Forsæt, uden under visse Betingelser, har tilladt sig slikt¹⁴⁾; ligesom ogsaa den umiskienkelige Sandhed af flere blandt de Holbergste Skildringer sætter det uden for al Tvivl, at visse Individualiteter nu og da have staaet for Maalerens Phantasi. Thyonius i den ældste Jacob von Ehbbo, von Quoten i Hexeri eller blind Allarm, maastee ogsaa Flensborgeren i den ældste Gert Westphaler, vise hvad Skuespildigteren paa den Tid torde tillade sig; derfor har

¹²⁾ Man see hvad Dehlenschläger rigtigten har bemærket med Hensyn til de holbergste Tjenerkarakterer; Rahbel om S. II. S. 166; dersom dette ellers ikke er en blot Efterklang af romerste og franste Lyffspil.

¹³⁾ Nogle hidhørende Steber ere samlede i A. Boyes Holbergiana I. S. 299. I Bdie Satire siger han:

„Jeg nævner tit en A., jeg maler tit en B.,
See skundom Navne og Personer tit opdigter,
Men skyder ubi Fleng, især paa Jngen sigter.“

Seefr. hvad S. selv i Barfellsstuen III. 5. (2E. Udg.), i denne Henseende, lader Barfellenen sige til sit Forsvar.

¹⁴⁾ Af Fortalen til Heltindehistorierne fortienner Følgende at meddeles: „jeg vidner helligen, at jeg albrig saabant forsættigen „haver giort, men at jeg heller haver opofret et og andet Indfald, „ja ladet hele Ark omsætte, naar jeg haver mærket, at det kunde „ubtydes paa visse Personer, undtagen dem, som ved Skrifter „først have angrebet mig, for hvilket, endskiøndt det kan forsvares „med moderamine inculpatæ tutelæ, jeg dog i mine Skrifter „haver giort Afbigt og tilstaaet den Strøbelighed.“

Samtiden heller ikke villet frikende Holberg for andre personlige Hentydninger¹⁵⁾. Dog — nyere Efterforskning af saadanne vilde i de fleste Tilfælde nu være ligesaa unyttig som overflødig; nærværende Forfatter har derfor indskrænket sig til, ved en historisk Commentar over de Holbergste Lyfespil, tillige at give Bidrag til Folkelivets og Sædernes, til Litteraturens og Skuepladsens Historie i vort Fædreland.

---

¹⁵⁾ Abrahamsons Samtale mellem Holberg og Bondeman i Alm. dansk Bibl. IV. S. 95.

Den politiske Randestøber.

Naar Holberg har sat Scenen for sit første Kystspil uden for Fædrelandets Grændser, da var det neppe fordi den Daaftab, han her foretog sig at revse, ikke kunde lige saa vel tænkes i et uindskrænket Monarkie, som i en Fristat, men fordi en saadan Handling, som den der ligger til Grund for Stykkets Fabel, snarest kunde forudsættes i en Fristat som Hamborg, og fordi denne tillige frembød flere Fordele med Hensyn til selve Udførelsen. Det Pubseerlige, der altid maa være uadskilleligt fra Forestillingen om den lavere Borgerstands alvorlige Deliberationer om Statsager og store Verdensbegivenheder, i en Stad, hvis politiske Vægt i sig selv var saa ubetydelig, maatte forstærkes, og mangehaandede Idee-Asociationer maatte hos det kjøbenhavnske Publicum forøge Interessen, netop naar Handlingen foregik i Hamborg ¹).

¹) „Satiren figter alene til visse Pralere blandt gemeene Ffolk ubi „Fristæder, der sidde paa Bertshuse og criticere over Borge- „mester og Raad, vide alting og dog intet . . .“ Seg toivler paa, „at nogen skal kunne vise mig en Comedie meer honnet og meer „moralist; thi om nogen Feil er fornøden at forestille i et Stue- „spil, saa er denne, der gaar saa meget i Svang blandt Ffolk, „som ikke vide det selv. Den kunde maastee have saadan Virk- „ning, om den blev spillet ubi Holland eller andre frie Repu- „blikker, at en Räsverkooper skulde i lang Tid betænke sig at

Her havde nemlig, i de sidste Decennier af det syttende og det første af det attende Aarhundrede, en næsten uafbrudt Kamp fundet Sted imellem Raadet og Borgerstabet, eller i det ringeste et Parti af dette, hvortil stundom den lavere Haandværkerklasse sluttede sig; en Kamp, der saa meget lettere havde kunnet antage en voldsom, vel endog blodig Karakter, som flere af Hamburgs Rabostater, af forskjellige Grunde, havde fundet for godt at blande sig deri. Denne Giæring, der først efterat en keiserlig Commission i den Anledning i fire Aar havde været nedsat i Hamburg, endtes ved den saa kaldte „Hauptrecess“ af 1712, hvorved Borgerstabet, som forgjæves havde ønsket dansk Understøttelse, tabte sin Indflydelse og Raadet feirede, maa naturligtviis, paa den Tid da dette Stykke blev til, selv her endnu have været i frist Winde; saameget mere, som den hele Begivenhed ikke var uden vigtige Følger for det politiske og commercielle Forhold mellem Danmark og Rabostaden²⁾. Det er til disse Begivenheder og Forhold der hentydes i 1ste Akt 6te Scene, hvor Henrik taler om, at Raadets Mynbigthed var stegen, siden den Tid at Kredstroppeerne laae i Hamburg; og hvor Richard Børstenbinder siger, at en „Bormester“ i Hamburg berømmes allene deraf, „at han kan holde det lovlige Borgerstabs i Tvang“.

„opregne de Feil, som en Eurenne, en Eugenius har begaaet ubi „den eller den Campagne;“ Just Justesens Betænkning. Omtrent det samme gientages senere i Epistlerne V. Nr. 447. S. 27: „Moralen er at kiennte med den gemeene Almue, som ubi Friestæder igieuenemhæglær Lyrighedens Anskalter“; jfr. Leve net, S. 145.

²⁾ Høyers Gesch. Fried. IV. I. S. 146 fg. Fuldstændigere Oplysninger herom findes i N. Skilderie af Kbhvn., 1831, Nr. 37-38, (medb. af Rahbek efter Bärmanns Hamburg. Denkwürdigkeiten) og i Rolbechs Udg. af Holb. Comedier I. S. 268-270, 283.

Men, uagtet Holberg saaledes kan have havt sine gode Grunde for, ved denne Leilighed at lade Handlingen foregaae i denne Stad, ligesom at vælge den spanske Successionskrigs første Krigsjaar, i Stedet for samtidige Begivenheder, til Gienstand for Collegium politicums Debatter, saa kunde han dog allerede ved dette første Stykke ikke undgaae vrangne Domme og Hentydninger af Saadanne, som misforstode dets Tendents, at fremstille i et latterligt Lys alle ufalbede politiske Reformatorer og indbildste Dablere af Regjeringens Foranstaltninger³⁾. Var Scenen nemlig end i Hamborg, saa vare Karaktererne og Sæberne dog danske, og vort eget Land frembød, paa den Tid, Forbilleber nok til et Maleri som nærværende. Politisering saavel over indenlandske som udenlandske Statsforhold hørte her til den selstabelige Underholdning, naar Vinen først havde aabnet Hjerter og Munde; og hvormeget dette Slags

³⁾ Levnet S. 144; jfr. J. Justesens Betænkning. Naar han i Epistlerne III. Nr. 344, forsvare de danske Skuespil mod „visse Geistliges Declamationer“, anfører han netop Den politiske Randestøber, som Exempel. I den Bøgelvindede (Æ. Udg. 13.) spørger han med dem, som forargedes over Titelen: Den politiske Randestøber, skjøndt det var „et smukt Stykke“. Mærkeligt ellers, at de italienske Skuespillere i Paris, hvilke Holberg senere tilbød dette Stykke, ikke vovede at modtage det, da det let kunde ubtolkes som en Satire paa de Store (S. 188). En anden Grund, hvorfor det ei kunde behage i Frankrig, angives af Mallet; Holbergs udv. Skr. VI. S. 118; jfr. Mallets S. 265. Dog har man paa et af de parisiske Theatre givet en Efterligning af dette Stykke, ved en fransk Theaterdigter; Rahbek om S. I. S. 15. Der haves en plattysk Oversættelse af dette Stykke, trykt i Hamborg, men først 1743; Randestøberen og Borgerne tale her plattysk, Raadsherrerne og de Fornemme høitysk. I Vinteren 1742—43 opførtes dette Stykke 8 Gange paa det hamburgske Theater.

Tilført i det Hele var i Tidens Aand, kan man slutte af den preussiske Konges Friderich Wilhelm I. Tobatscollegier, i hvilke den bekendte Lærde og Hofnar Gundling forelæste Aviser, og politiske Reflectioner anstillebes af Selskabet. Holberg tilstod selv, at han i sin Ungdom, tilbeels opmuntret dertil ved Een af sine Lærere, havde været en flittig Avis-Læser og drev en Politicus (Moraliske Tanker S. 199. 357.); senere hen, da han slog sig „til anden Læsning, som han holdt for at være mere solide“, opgav han vel dette Slags Studier, men bemærkede tillige, at en saadan Politisering og Vlyst til at formere Statsprojecter især herstede i de smaa Rigsstæder og paa Landet⁴). H. havde da formodentligen høst Originaler, saavel til sin politiske Randestøber, som til Collegium politicum og til Bertshuusscenen i den ældste Geert Westphaler (III. 1-2.), hvor Politiseringen dog meest gaaer ud paa ufladeligt Moro; og da han ikke blot omtaler sine Besøg paa „Theehuse“, hvor der politiseredes, men ogsaa, at han „selv tilforn paa Postbagene havde ført Ordet“ (Mor. Tanker anf. St.), ere Sagnene om Bertshuse, saavel i som udenfor Hovedstaden, hvorfra enkelte Motiver og Træl til dette Vlystspil skulde være laante, maaskee ikke uden al Grund⁵). Den tjaarige Krigs manglehaande

⁴) Epistler I. Nr. 41; III. Nr. 192. Moraliske Tanker S. 358; jfr. Reenberg's poetiske Skrifter I. S. 360.

⁵) Blandt saadanne nævnes et saa kaldet Hamborger Herberg i Koeskibe (Danst Minerva 1818. S. 267. 349.) og det forudm kendte P. Larzens Shuus i Pilestræde, hvor der om Aftenen samlede et sluttet Selskab af Borgermænd, som, indtil Kl. 10, ved et Kruus El og en Pipe Tobak commenterede over Aviserne. At der paa dette Sted skal have været et Bertshuus allerede før Iibebranden 1728; at man blandt de her ssgende Gjester vil have gienkændt enkelte Medlemmer af det Holbergste Collegium politicum m. m., derom see et Stykke i Riibenhavnsposten 1830,

Trængsler, den kritiske Stilling hvori Fæbrenelandets Politik, endnu efter Freden 1720, befandt sig, de forskellige Hofpartier, som, fornemmeligen fra det følgende Aar, af deelte ogsaa Hovedstadens Indvaanere, kan desuden antages i Aarhundrebets første Fierdebeel at have frembragt en urolig Stemning hos Folket, foranlediget ængstelige Udsigter i Fremtiden, og som en Følge deraf, tillige allehaande umodne Ideer og uoverlagte Forslag, baade af Fremmede og Indfødte, eller med andre Ord — politisk Randestøberi^o). Men

---

Nr. 72. af en Person, der i Syvaarskrigens Periode selv skal have besøgt det; jfr. *Moltbech* S. 271. Det holdt sig endnu til Slutningen af det forrige Aarhundrede. Derimod har Sagnet om en Randestøber i Slagelse, der skal have været Originalen for Herman v. Brem. neppe paalidelig Hiemmel; *Boyes* 2den Udg. S. 687.

^o) Den bekjendte Poul Juul udgav saaledes 1711 afskillige Finantsprojecter, som bleve undersøgte af dertil bestillede kongelige Commissarier (*D. Wolffs Journal for Politik*, 1809. IV.). Endog Ublændinge førte her paa den Tid deres Barer til Torvs; Greve Carl Ahlefeldt, Oversecretair Wibe og Etatsraad Grundt fik saaledes, den 22de Novbr. 1710, Befaling at conferere med en venetiansk Cavaleer, der formodentlig var kommen herind i Anledning af Kongens Reise, og høre hans Propositioner angaaende Commercen (Cancell. Siell. Register). Derfor bestemtes endog ved Fd. 20de Febr. 1717, at „da der kom mange unyttige Projectmagere, „saa maatte Ingen foreslaae Noget, uden han paa sin egen Beskøftning vilde præstere det Foreslaagne; kunde han ikke det, da „skulde han arresteres, til han præsterede eller efter Loven libe „derfor.“ I 1725 indgav en Hefsen=Darmstadtst Legationsraad, Baron J. Syburg et Project til en nye Statsindtægt, der for Danmark vilde udgjøre hende halvanden Million (*Thaarups Archiv f. Statistil* II. S. 81). Uden Tvivl var dette den samme Baron Syburg, der 1732 hos Frid. Wilhelm I. af Preussen udgav sig for at kunne helbrede alle, endog ellers ulægelige Sygdomme og forvandle Dværgslev til Gulb; (*Murr*, litter. Nachrichten zu der Gesch. d. Goldmachens, 1805, S. 107); altsaa en Charlatan.

at denne Art af Daarlighed var alt for dybt grundet i den menneskelige Natur og her fik formegen Næring af udbortes Forhold, til at ophøre ved et Lyffspil, maatte Holberg selv erkiende faa Aar senere, da Dyens Gienophbyggelse efter Ildebranden 1728, Tidsforholdenes Indvirkning paa Prioritetsvæsenet m. m. opvakte faa mange stridige Interesser og foranledigede faa mange baade kloge og daarlige Projecter. Allerede tidligere havde Holberg revset denne indbildte Statsklogt, hvoraf selv de meest Uindviede troede sig i Besiddelse. Saaledes i P. Paars (I. 5.):

— — — Enhver vil Statsmand være,
 Hver Bonde, Haandværksmand en General kan lære.
 Man tit og ofte har med stor Forundring hørt,
 At Bønder saadan Snal om Staten haver ført . . .
 En Haandværksmand sig ei med lærde Ting bemænger, . . .
 Og siger, jeg ei Præst, men ilkun Borger er,
 Om Stat og Politik hver derimod kan tale.

Senere vendte Holberg ofte tilbage til dette hans Yndlings-
 thema; saaledes i N. Klins Fortælling om Potu, hvor
 Projectmagere bleve hængte, naar deres Projecter befandtes
 flabelige (Dorphs Udg. S. 62). Ogsaa forekommer Herman
 v. Bremenfeldt i Hereri ell. bl. Allarm IV. 4. og i
 Republiken (egentlig en ny Bearbejdelse af samme Thema)
 I. 4. 6. 11; en Copi af Randestøberen er Skærfliberen i
 Lyff. Skibbrud V. 4. Blandt Holbergs Epigrammer
 handler Nr. 175 i 2den Bog om en Randestøber, som blev
 Vorgermester; jvfr. 3die B. Nr. 17. Reminiscencer af dette Stykke
 ere ogsaa Brevene til Collegium politicum i Epistlerne II.
 Nr. 126. 150; III. Nr. 193. 205. 226. 243. 247. 266.
 (291); IV. Nr. 365. 411. 430. Naar han her tillige
 (III. Nr. 243) meddeelte en ironisk Klage af en Kroholder
 over det Indgreb, Concerter og Skueffil gjorde i dennes
 Næring, derved at alle „løb efter Spil og Spectacler,“ i
 Steedet for at „de tilforn paa Vertshusene anvendte Aftenen

„paa grundige Samtaler saavel udi Stats- som Kirkesager,“ da vilde han vel dermed blot sige, at Scenen for disse Collegia nu var forflyttet, fra de lavere til de høiere Kredse. Dramatiske Journal (1771, S. 142) feiler derfor uden Tvivl, naar den tillægger dette Stykke en ringere Interesse paa dens Tid, end da det blev skrevet; fik dog Ewald Anledning til, endnu i det følgende Aar, og netop 50 Aar efterat Randesløberen første Gang var bleven givet, at skrive sit comiste Mesterværk *Harlekin Patriot*. Ivertimod: at dette Stykke i Grunden tilhører alle Tider og alle Folk, have Kiendere af dramatisk Kunst godtgiort⁷⁾; og som *Deviis* derfor kan vel ogsaa anføres, at det i nyere Tider ofte er givet i Udlandet som Velighedsstykke og da, efter Omstændighederne, enten modtaget med Bisalb eller Dabel, hvorfor det ogsaa flere Gange særskilt er udkommet baade paa Tydsk og Fransk⁸⁾ (*Rahbet* I. S. 151. 168; III. 459; *Molbeck* S. 265—66. 279).

⁷⁾ Plato lader *Socrates* sige, at om Uordener i Statsbestyrelsen kunne baade Haandværkere og Skippere, Rige og Fattige give Raad; *Beckers Verdenshistorie* II. S. 353; jvfr. *Ep.* III. Nr. 124; *Rahbet* III. S. 115; *Udv. Skrifter* VI. S. 30, efter den berømte franske Dramaturg *Cailhava*; *Lilskueren af Rahbet*, 1819. Nr. 84 (ud af *Schrøders* *Leben von Meyer*); *Molbeck* S. 267. Rector i *Dense=Skole*, D. Kraft, udgav 1789, ved Kongens Fødselsdag, et Program om „Grunden til den almindelige Lyk at bømme om Statsager,“ som indeholder flere gode og træffende Bemærkninger og, uden Tvivl, er fremtalbt ved Tidsforholdene; Frankrig befandt sig nemlig dengang allerede i politisk Siæring og hele Europa saae med spændt Forventning den til dette Aar sammenfaldte Rigsdag imøde.

⁸⁾ *Der politische Karnegießer*; Lustsp. Frankfurt. 1762; *Der politische Zinngießer*, ein Faschingsstück in 5 Aufzügen, nach dem Dänischen des Hrn. v. Holberg. Aufgeführt auf dem Churf. Rationaltheater und Fasching. München 1787; i *Pausen*, *Bibl. guter alter deutscher Lustsp.* I. Bdz. 1826. 3 „*Theatralische*

At det, for øvrigt, ikke blot var simple Borgerfolk, men ogsaa Folk af den mere dannede Klasse, som elskede at syfle med, hvad man dengang kaldte politiske Videnskaber (omtrent hvad man nu kalder statsretlige eller statsoeconomiske), hvor langt disse end kunde være fiernede fra deres egentlige Kald, kan man slutte sig til af følgende Uttring om en tydsk Læge Johan Christian Wolfen, Broder til Frederik IV's Læge og Bibliotekar, Johan Conrad Wolfen, der 1696 kom herind: „Sein Bruder nahm ihn mit größester Freude an; er kam allhier an einen Ort, da ihm die Augen allererst aufgiengen, denn er fand nicht nur die vortreflichsten Medicos, sondern auch recht ausbündige Politicos, und vollkommene Staatsleute. Als sein Bruder, ein wahrer Politicus, in politische Gespräche mit ihm gerieth, und er nun wohl sahe, wo es ihm fehlte, stiegen ihm die Thränen in die Augen, daß er nicht zu den politischen Wissenschaften gewöhnet war, sondern davon wenig oder gar nichts gehöret hatte, und beschlos sofort derselben sich noch zu bemächtigen, es möchte auch kosten was es wollte, und bat seinen Bruder inständig, ihn hierzu zu gelangen mit guten Rathschlägen an die Hand zu gehen, der ihm denn die darinnen vorhandenen beste Bücher vorschlug, welcher er sich mit ganz ungemeinem Fleiß bedienete, dabey aber auch aus

---

Reisen“ (af Vulpius) I. Weisenfels u. Spz. 1789, S. 259, nævnes „Der Bürgermeister in Einbildung oder der politische Kannengießer“, oversat af (F. J. D.) Tank og i Hamborg opført med Bisfal; men neppe trykt. Paa Fransk: Le Révolutionnaire corrigé, Comédie en 5 Actes par le Baron L. de Holberg, trad. du Danois, Basle, Berlin, Paris 1797. Nogle Exemplarer fik en forandret Titel for at kunne indføres i Frankrig: Chacun son métier, ou le Frondeur corrigé. En yngre Samarbejdelse: Le chaudronnier homme d'état imaginaire, nævnes af Rahbel I. S. 15.

dem beständige Umgang mit seinem Bruder und andern geschickten Männern ein vieles erlernete“; (Zedlerske Universallexicon, 58de D.). Hvo kan herved afholde sig fra at tænke paa v. Bremensfeldts Politica, som hans tilkommende Svigersøn skulde studere sig til? Nogle af de Bøger, som Livlægen i dette Niemed foreslog sin Broder, vare maaskee netop de samme som de, hvoraf Randestøberen havde øst sin Viisdom; nemlig de fire Værker, der, foruden Sviten af Statscabinetterne, udgjorde dennes politiske Bibliothek. Det torde ikke være uden Interesse, at gjøre et nærmere Bekjendtskab med disse Bøger, af hvilke nogle dengang, ikke uden Høie, hørte til Fagets klassiske Litteratur, selv for andre end politiske Randestøbere, men som i vore Dage vændte henstaae i de store Bogsamlinger.

Ved den europæiske Herold (1. 4.) sigtes til et Værk, hvorom dets vidtløftige, her forkortede Titel kan give en Idee:

„Der europäische Herold, welcher in vier Haupt-handlungen alle Kayserthümer, Königreiche, freye Staaten und freye Fürstenthümer, soviel deren jezo in der europäischen Christenheit blühen, nach ihren alten und jetzigen Kriegs- und Friedensbegebnissen, Veränder- und Schwäch- und Wiederholungen . . . so wohl auch obgedachter Reiche und Lande Verfassungen und Regierungsarten . . . berer Actio- und Passiv-Prätensionen, inner- und äusserlichen Staatsinteressen und denen Mitteln woburch das gemeine Wohlfwesen behauptet und deren Aufnehmen befördert werden könne . . . kürzlich und aufrichtig vorträgt, ausgefertigt von Frid. Leutholf v. Franckenberg.“ Frankf. u. Leipzig 1688. Folio. En nyere Udgave af dette Værk udkom 1705 i to Folio-Bind. I Dedicationen foran Holbergs Anhang til den historiske Introduction (1713), nævner han dette som „et hyperligt Værk, dersom dets Auctor med

„Saa stor Flid havde skrevet om alle de andre Riger, som
„om Tydsland.“

Den politiske *Nachtisch* (I. 4.) var et Skrift, af
hvis andet Dplag Titelen skal lyde saaledes: „*Neuver-*
mehrter politischer Nachtisch, kürzlich vorstellend alle flori-
rende Reiche und Republiken dieser Zeit, vormals in 250
Fragen verfasst, anjetzo aber mit 224 neuen Fragen und
Anmerkungen, laut der ** vermehret und verbessert zc.“
Leipzig n. Frankf. verl. M. G. Hübner 1695. 8. (Rahbet
I. S. 165).

Hercules og *Herculiscus* (I. 4.) ere, som Rahbet
(I. S. 166) rigtigen formoder, to forskiellige Værker, begge
forfattede af en i det 17de Aarhundrede, temmelig bekendt
tydsk Skribent, Professor i Rinteln og siden Superintendent
i Brunsvig, A. S. Buchholz, der døde 1671. Den fuld-
stændige Titel af Førstnævnte lyder i en af Udgaverne
saaledes:

„Des christlichen Teutschen Groß-Fürsten *Herkules*
und der Böhmischen Königlich Fräulein *Valiska Wunder-*
Geschichte, in acht Büchern und zween Theile abgefasst,
und allen Gott- und Tugendliebenden Seelen zur christ-
und ehrlichen Ergezlichkeit ans Licht gestellet. Braun-
schweig 1693. 4.“

Der existerer ogsaa Udgaver af 1659, 1676 og 1744. Af
sidstnævnte Værk høves en Udgave af 1713 med følgende
Titel:

„Der christlichen Königlich Fürsten *Herculiscus* und
Herkulabiska, auch Ihrer Hochfürstlichen Gesellschaft an-
muthige *Wunder-Geschichte*; in sechs Büchern abgefasst,
und allen Gott- und Tugendergebenen Seelen zur An-
frischung der Gottesfurcht, und ehrliebender Ergezlichkeit
aufgesetzt; anjetzo aber auf Verlangen etlicher guter Freunde
wieder herausgegeben. Frankf. u. Leipz. 1713. 4.“

Begge disse ere Stats-Romaner, af det Slags, hvortil *Lo-*
nen i det 17de Aarhundreeds Begyndelse var angivet ved
Barclais Argenis, som for sin Tid ikke var uden Værd og
 endnu ind i det 18de Aarhundrede hverken manglede Læsere
 eller Efterligninger^{o)}, blandt hvilke maaskee *H. A. v. Ziegler's*
 „*Afiatiske Vanise*“, der første Gang udkom 1688, og siden i
 flere Dplag, Fortsættelser m. m. sidste Gang 1764, men for
 øvrigt er et Product af Svulst og Smagløshed. I For-
 talen til „*Hercules*“ ivrer Forfatteren mod *Amabis* og de
 øvrige *Elfvandsromaner*, og nævner som sit Arbejdes *Len-*
dents, at fremstille de nordiske Folks, især de *Lydste's* for-
 trinlige *Egenstaber*. Netop forbi allehaande *Sandsynligt* og
Usandsynligt her sammenblandes, og forskellige *Gienstande*
 behandles, sandt den meget *Vifald*; *Wolff, Geschichte*
des Romans I. 202—19.‡

Af den politiske *Stoffisk* (II. 2. V. 3.; jvfr. *Re-*
publiken K 4.) har Forf. havt følgende Udgave for sig:

„*Der politiske Stoffisch mit seinem Kunststücke, wie*
ein kluger Liebhaber, wie niedrig er auch sey, reich, schön

^{o)} I Fortalen til *Argenis* paa *Danst*, *Kbhvn.* 1746, siger *Over-*
sætteren Paus; „at de allerførste og berrømmeligste *Statsmænd*
 „*udi vore Tider* have derudi fundet saadanne ypperlige saavel
 „*Leve-* som *Statsregler*, at de have udvalgt den til deres be-
 „*standige Haandbog* og betient sig af den *udi de aller vigtigste*
 „*Statsaffairer.*“ jvfr. *Wadsfiærs poet. Skueplads* S. 67;
Schönau's lærde Fruent. II. S. 945. *Holberg* selv har derimod
 allerede i *P. Paars* spottet med denne *Kilbe* til politisk *Dannelse*,
 naar han, (*1ste B. 5te S.*) i *Anledning* af den *anholtiske Armees*
Opstilling af *J. Blot* ved *Hjælp* af *Curtius* paa *Lydst*, bemærker:

„*Det fast utroligt er, hvad man af gamle Bøger*
Kan lære, naar man dem med Flid igiennemføger“

og derpaa i en *Anmærkning* tilføjer: „*Poeten synes her at raillere*
med dem, som vilde sig ind, at de kan blive fuldbornne Stats-
mænd og Generaler af Romaners Læsning.“

und vornehm heyrathen kann. Allen politischen und weltklugen Leuten zu sonderlicher Belustigung vorgestellet durch Einen, welcher der historischen Wahrheit ergeben. Merseburg bey Christian Forbergen, 1681. 12." ¹⁰).

Det er allerede bemærket (Kahbet I. S. 165), at dette Skrift er, som Titelen ogsaa antyder, ikke en politisk men en Kierligheds-Roman ¹¹). I Fortalen, som begynder med: „Die größte Kunst in der Welt ist wohl und glücklich heyrathen,“ forekommer aldeles intet om det i II. 2. angivne politiske Raad at tælle til 20. Det eneste af Bogens Indhold, som paa en Maade kan henføres hertil, er det Sted S. 5, hvor der siges, at Stokfisten skal være meget vanskelig at fange, hvorfor „ein solcher Mensch, welcher sich und seinen Vortheil mit unschätlicher List dienet, und die wieder sich versuchte Klugheit zu seinem Interesse brauchet, ein kluger Stokfisch genennet worden.“ Dette kan nogenlunde svare til Sandstøberens Forestilling om en Politicus, hvis Urigtighed Holberg for øvrigt paa et andet Sted (Heltinde=Historier I. S. 115) har udbrillet. I Den Vægelsinde (II. 11.) nævnes denne Roman som en kilde, hvorfra Formularer til Kierlighedsbreve kunde hentes, men tillægges urigtigen Taland; Forfatteren skal nemlig have været en Hamborgsk Præst Johan Niemer, der døde 1714, Forfatter til adskillige Niim og Prædikener (Molleri *Cimbria literata* II. p. 730).

¹⁰) Hos Kahbet I. c. nævnes 2det Oplag f. St. 1696, og i det store kongelige Bibliotek findes en Udgave, omtrent fra samme Tidrum, men uden Aarstal.

¹¹) I Nyt Aftenblad 1826, Nr. 20, formodes, at det er den samme, der under en anden Titel „Solande und Floamene“ (Mürnberg 1717; Augsburg 1734) forekommer i Georgis Bücher-lexicon.

Ved de 16 Statscabinetter maa Holberg have for-
 staaet de statistiske Beskrivelser over alle større og mindre euro-
 pæiske Stater, som i Slutningen af 17de og Begyndelsen
 af 18de Aarhundrede udkom i Nürnberg, Leipzig, Frankfurt
 og flere Stæder i Tyskland, under Titel af „Staat von
 Dänemark, von Engelland, von Schweden,“ c. Allerede i
 Fortalen til sit Anhang til Introductionen til de europæiske
 Rigers Historie (1713) spørger Holberg med de meget lovende
 Titler, hvorunder de her omtalte Skrifter vare fremtraadte.
 „Jeg haver“ — siger han — „alleene kaldet dette Skrift
 „Anhang . . . , for at undgaae den invidiam, de præg-
 „tige Tituler, visse Authores gjerne sætte for paa Skrifter
 „af saadan Indhold, føre med sig, hvorvel jeg nøjsom veed,
 „at Titulen selger Bogen, og at Dpleggeren gjerne havde
 „forsthyldt min Umage, om jeg vilde have udslettet det Ord
 „Anhang, og i Steden derfor sat Politische Nachricht,
 „Europæiske Herold, Stats=Cabinet eller andre saa-
 „danne glimrende Tituler, hvorved endeel Skribentere have
 „søgt at stifte Øjene ud paa den gemeene Mann“¹²). —
 Endelig henhører til Randestøberens Literatur ogsaa „Alex-
 ander Magnuses Krønike“ (II. 3.), hvorved Holberg kan
 have tænkt, enten paa Wiingaards danske Curtius (hvorom
 mere ved Jacob von Tshybo), eller paa Joh. Sylvii nye
 Krønike om Alexander den Store (Kbhvn. 1630. 4. 1664.
 8.), som beskrives af Nyerup i Almind. Moerkskabs-
 læsning S. 40. fg.

Nærværende Stykke sthyldes i det tshyfle Sprog Or-
 bene Kannegieffer og Kannegiefferei, i figurlig Be-

¹²) Jvfr. Epistlerne II. Nr. 126 om Bigtigheden af passende
 Bogtitler, hvilde siges at være det samme for Bøger, som Lære
 for en Bogn.

tydning, hvorom i Campes Wörterbuch der deutschen Sprache forekommer følgende: „Kannengießer . . . gebraucht man auch uneigentlich, einen Menschen zu bezeichnen, welcher gern über öffentliche und Staatsangelegenheiten und Vorfälle so gut als er es versteht spricht, seine Meinungen und Vermuthungen darüber und dabey äussert, in welcher Bedeutung es aber gewöhnlich Kannengießer lautet. Davon die Kannengießerei“ (ogsaa Kannengießern). Uagtet her intet tilføies om Oprindelsen af denne Betydning, er der dog neppe Tvivl om, at den maa søges i nærværende Stykke, der er fremtraadt i flere tydske Oversættelser end noget andet Holbergssk Hystspil (Udvalgte Skrifter VI. S. 37; Raskb. I. S. 151. 168; Boye S. 686; Molbech S. 280). Ogsaa i vort Moderemaal har Ordet Randstøberi, i denne Betydning, faaet et Slags Borgerret, (skjøndt det først forekommer i Molbechs Ordbog, 2den Udg. I. S. 1164); omtrent som Politicus i den uforbeel-agtige Betydning, hvori dette Ord fordm og tilbeels endnu bruges; „i gamle Dage kaldte man jo en Skielm en Politicus“. I. 5.¹³). Ligesom Stykkets Hovedkarakter har beriget vort og Tydsfflands comiste Sprog med et nyt Udtryk, saa har den ogsaa afgivet Forbillebe for adskillige satiriske Frembringelser i vor Literatur, de fleste dog kun af ringe Værd¹⁴).

¹³) Naar her III. 1. 3. 4. flere Gange forekommer Randstøber for Randstøber (III. 1. Randstøber og Randstøber, ligeledes Den Bøgelindede II. Udg. I. 3, Barselstuen II. 4. 5.), da hidrører dette, uden Tvivl, fra en hos Holberg ei usædvanlig Sprog-Skibdesløshed; muligens blot fra en usigtig Correctur; Molbech S. 22. J. v. Aphelens tydske-danske Ordbog hedder Ordet ogsaa Kannengießer.

¹⁴) Saaledes høves blandt Trykkesfriheds-Skrifterne: „Den politiske Spelstøber eller politiske Fortællinger af Hercules von Bremenfeldt, den gamle politiske Randstøbers eneste Søn,“ (af

At Ideen til dette Stykke skulde være laant af St. Evremonds Sir Politick Wouldbe, som Suhm antog (saml. Skr. VII. S. 266), har Rahbel godtgjort, kun for en ringe Deel at have været Tilfældet (Udv. Skr. VI. S. 26-30). Paa Svensk udkom dette Stykke første Gang i Stochholm allerede 1729; anden Gang sammest. 1736.

Den politiske Randestøber var det første holbergste Stykke, som kom paa Scenen endnu i Skuepladsens første Aar, eller i Tidrummet mellem 23de September og Udgangen af Aaret 1722, skjøndt selve Dagen ikke findes. Allerede i det følgende Aar maa det have undergaaet adskillige Forandringer¹⁵⁾, der optoges i Comediernes 2den Udgave 1724 (S. Noten efter Just Justesens Betænkning); af hvilke den vigtigste var den, at Collegium politicum holdtes hos Randestøberen selv, i Stebet for, efter Stykkets ældste Skikkelse, i et Vertshuus. Tre Aar senere sagdes Stykket igien „med adskillige nye og artige Scener“,

---

Martin Brun) Kbhvn. 1771 (Førtegnelse paa Trykkefriheds Skrifter 2den Aarg. S. 121); Den politiske Randestøber, et Ugestrift copieret af J. L. Bynck, 1772, Nr. 1. 32 Sider; (3die Aarg. S. 108; jfr. Nyerups og Krafts Forfatterlexicon). Sneedorfs Patriotiske Tilskuer 2det B. Nr. 172 indeholder Herman von Bremensfeldts politiske Testament.

¹⁵⁾ „Mandagen d. 27de September aabne de Danske Acteurs deres Theatrum, ved at forestille en Comedie kaldet den politiske Randestøber, som med mange Scener er blevet forbedret,“ hedder det i Aviserne for 1723. Om Stykkets første Opførelse i Bergs Huus i Røderstræde den 14de April 1747. s. Epp. III. Nr. 249; Molbech S. 276—77; Overtkou, Danske Skueplads II. S. 32; Den 20de Dec. (efter Dronning Lovises Fødselsdag d. 18de) opførtes Stykket paa Theatret i Tårnhuset, i den Kongelige Familjes Nærværelse; S. 49. Fra 1750 til 1856 er det paa det kongelige Theater givet 113 Gange.

at være „forbedret“ (Comedieplac. 19de Juli 1726)¹⁶⁾, hvilke dog neppe alle ere blevne optagne i de trykte Udgaver; i det ringeste findes i næste Udgave af 1731 kun een ny Scene tilsat, nemlig 5te S. i 3die A.¹⁷⁾:

Af dette Stykke lærerede J. R. Paulli, Søn af den bekjendte Fanatiker Holger Paulli, og Forfatter til et Par Lytispil, „den Seendes Blinde“ (1723) og „Sulestuen og Mafkeraden“ (1724), i sidstnævnte Aar en ny Udgave eller Omstøbning, med en Skrivelse foran til H. Wittelsen, hvori han tilstaaer, at han ved dennes Exempel var bleven opmuntret til dramatiske Arbejder; han ønsker tillige, at „de begge, som arbejdede paa eet Værks Vedligeholdelse, maatte derudi være saa enige, at de confererede med hverandre over deres Arbejde“; yttre, at „dersom de nye Stykker skulde have nogen ret Klem, de da saae at være to eller flere om at forfærdige og udpolere dem,“ og tilføjer endelig meget naivt, at dersom „Nogen, som bedre maatte være øvet i Dansten, vilde paatage sig tredie Gang at omsmelte denne Comedie, saa ventede han vist nok, at dette Stueespil kunde i sin Tid meritere at læses og elstes af brave Folk“. Dette besynderlige Forflag udgav Holberg tilligemed sit eget Svar, hvis mere bittre end spøgende Tone for øvrigt viser, at han tog Sagen alvorligere end den fortjente, under Titel: Tvende splinternye Breve til den politiske Randestøbers Dødsning, (optrykte i W. Høibergs Hol-

¹⁶⁾ Denne Placat er heel og holden optrykt i Overstous Danste Stueplads I. S. 229.

¹⁷⁾ Om disse Forandringer, ved nogle af hvilke Holberg med en besynderlig, skøndt hos ham ikke usædvanlig Uagtsomhed har glemt Stykkets øvrige Gang, saaledes at de kom i Modsigelse med denne, s. Udvalgte Skrifter VI. S. 35-37; jvfr. Anm. nedenfor til I. 6.

bergiana, og senest i Liebenbergs Udgave VIII). Af det Paulliste Stykke meddeelte Rahbek (om S. I. S. 152-63) et Udtog, efter et Exemplar, som han dengang havde haft tillaaens fra Universitetsbibliotheket (og endnu senere: s. Bidrag til danske Skuepl. Hist. S. 56); men som nu ikke findes der. Det var at ønske, at R. nærmere havde bestrebet denne literariske Sielbenhed, hvoraf et Exemplar dog forefindes i det Deichmanke Bibliothek i Christiania (Catal. S. 278).

I. 2. Henrich: „Han vilde . . . at Mutter skulde gaae med Adriane . . . Mutter . . . som heller lod sit Liv end lagde sin flasked Trøye af.“

Om disse Fruentimmerdragter i en ældre Tid, af hvilke den Første ogsaa kaldtes Abriene og skal være opkaldt efter en berømt fransk Skuespillerinde, Abrienne Recouvreur; s. Rahbek om S. I. S. 216; Molbechs Udgave S. 5. 281—82; den nævnes end videre i dette Stykke, IV. 2; Vægelsindede (Æ. Udg.) IV. 7; Jean de Fr. IV. 3; Varselstuen II. 2. 3; Jacob v. Tshbo III. 2; Ulyffes v. Tsh. Prol.; Uden Hoved og S. II. 5; Hereri og bl. All. IV. 4; Henr. og Pern. I. 6; En Flasketrøye nævnes i Vægelsindede, Æld. Udg. IV. 1. 7; jvfr. P. Paars III. 2.

I. 3. Henrich: „Jeg — købte mig en Formular hos Jacob Skolemester for 8 sk“.

En Kierlighedserklæring af „David Skolemesters Formularier“, omtales i Den Vægelsindede II. 11.

I. 6. Geste: „Rand Du ikke fige mig, hvor min Mand har sin Gang om Dagen?“

I Udg. 1723 gjør Geste dette Spørgsmaal til Heiter (ikke til Henrich) og faaer til Svar: „Dmtrent ved disse Tider er han i et Vinhuus hos Jacob von Lübek ved

Mühlenbrück." Dette M. var et Sted i Hamborg, i Nærheden af Raadhuset og St. Nicolai Kirke, der nævntes endnu 1842; Molbech S. 182. At Verten i dette Vinhuus, ved en Uagtsomhed af Holberg er kommen med i Coll. politicum, ogsaa i anden Udgave, uagtet Lokalet her er i Randestøberens eget Huus, er bemærket af Boye S. 34; jvfr. Molbech S. 9. 12. 15.

— Henrich: . . . »Collegium polemiticum.«

Den uvidende Randestøberdreng maa antages at have hørt noget om Polemik, og Polemist, som han her forvevler med Politisk; ligesom i Antonius's Mund I. 5. Notarius publicus bliver til Notarius politicus.

— Henrich: . . . „som en Krebsøberst, som den øverste Vormester“.

Om Betydningen af disse Functioner, s. Molbech S. 283; Boye S. 33.

II. 1. Gert Bundtmager: . . . „nok Krigsteur og nok Rømer-Monathen“.

S. Molbech og Boye anf. St.

— Herman: . . . „Naan os Landfortet over Europa. Dandvarts Landfort.“

Herved forstaaes de af Justus Dandert og Søner i det 17de Aarh. forfærdigede Landfort, der ei have snyderlig Værd, men folgtes for billig Priis og derfor bleve meget brugte. Naar Herman kalder Udgiveren Dandvart, da kan han tænkes at have forvevlet ham med den bekjendte Forfatter af „Landesbeschreibung der Herzogth. Schl. u. Holstein“, C. Dandwerth.

II. 2. Herman: . . . »qui nescit simulare, nescit regnare, siger en gammel Politicus, som ingen Gial var; „jeg troer, han heedte Agrippa eller Albertus Magnus.“

Denne Sententis, som i Heltindehistorierne S. 121 tillægges Jacob I. af England, og som skal have været det eneste Latinske, Ludvig XI. af Frankrig tillod sin Søn Carl VIII.

at lære, anbefales ellers ogsaa vor Frederik den Anden ved hans Kroning, af Orbinator; Keravii Beskrivelse over denne Høitidelighed, fol. E. 6:

„En Konge skal og betænke dertil,
 „at det sig altid ei skikke vil,
 „at man griber strax og hastelig
 „til Sværdet, og altid strax hæbner sig,
 „naar man fortørnes“ . . . .
 „qvi nescit dissimulare,
 „nescit regnare.
 „Det er: den som ey stundemt看 vil
 „giennem Fingrene see hvor det gaaer til,
 „han kan ingenlund ret vel regiere,
 „eller og sin Rige ubi Fred formere.“

Men at det, forøvrigt, kun er „menig Mand“, der anseer „List og Simulation at være rette Kiendetegn paa en fuldkommen Politicus“, har H. selv videre udført, tilligemed Forstjellen imellem ægte og nægte Politici, i Epist. IV. Nr. 421. Om Agrippa, en berømt Polyhistor i det 15de Aarh. og om Alb. Magnus en berømt Naturkyndig i det 13de, s. Molbech S. 284; Boye S. 33.

Ligesom den politiske Stokfist havde forsynet Randestøberet med det Hunsraad at tælle til 20, for at faae Bredden til at gaae over, saaledes lærte en græst Viis, at man i samme Niemed skulde fremsige Alphabetet; „men“, tilspøier Referenten P. Schy: „jeg raader at man først skal læse Fabervor vel, før man hæbner sig.“ (Ordsprog II. S. 116).

II. 3. Geert Bundtmagers Forslag om temporære Egteskaber omtales og giendrives i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 297.

— Geert Bundtmager: . . . „har været Menning.“

Det samme som Menningist eller Menningit (en Sekt); Molbech S. 285.

— Gert: . . . „Sejer ligesaa stor som den vi vandt for Hochstebt“; hvor Eugen og Marlborough d. 13de August 1704 sloge den franske Hær.

III. 3. Herman: . . . „Semerecommander og Vaselemaner.“

Forvanskning af de franske Talemaaber: je me recommande og je vous baise les mains.

III. 4. Herman: . . . „Du fand med Tiden blive Reutenbiener.“

Om disse Detiente, det Hamborgske Senats Overvægt; s. Molbech S. 286.

— Herman: . . . „Ei ingen Snak! vil I være Frue, saa maa I og have Frue Noder.“

Dette Randestøberens Argument minder om Ordspøget: „Frue skal have Frue-Noder, sagde gal Anne, hun slæbte sin Raabe i Rendeosten;“ P. Syv II. S. 120. Om Engellens „Frøfens Titel“ (IV. 2). s. Molbech S. 287.

III. 5. Herman: . . . „Verden regieres af Pebanterie, og Folk seer meer efter smaa Dalier end efter solide Ting.“

Ordet Dalier antager Molbech S. 28, for et norsk (bergenskt) Udtryk (Smaating); Døye S. 34 forklarer det ved Narrerier eller Fias, og formoder at det har været „enten et selvgiort Ord, eller et af disse Udtryk, der opkomme i Hverdags sproget og bruges en vis Tid, indtil de igjen forsvinde, uden at optages i Skriftsproget.“ I den plattyske Oversættelse af dette Stykke gives dette Ord ved: „so wesse kleine Ceremonien“; i Dänische Schaubühne III. (Cop. 1750) og i Dehlenschlägers Overs. ligeledes ved „wenige ell. kleine Ceremonien“; i Fursmans Franske, ved: nombre de petites cérémonies. Og saa den ei usandsynlige Gissning er yttret, at det kunde være en forvansket Udtale af Ordet Detailler.

IV. 2. Henrik: „Har Du ikke talt med Frue Borgmesters nylig?“

Gesses Fruetitel i hendes nye Stand kan have havt Hiemmel deri, at dette Prædicat dengang endnu ikke blev givet noget borgerligt Fruentimmer, uden netop Borgermesterinder. I en (utrykt) Biographi af den Kiøbenhavnske Stiftsprovst Morten Keenberg (f. 1660) anmærkes udtrykkeligen, at hans Moder blev kaldet „Frue Borgmesters.“

IV. 4. Geste: „Er der kommen Sirup i Caffeen?“

Vægels. II. 2. „Saadant er lige saa galt som Sirup i Caffe.“

IV. 5. „Madame Abrahamfens, Madame Sanderus (de tyske begge paa Gesses Forflæde).“

I H. Hieronymus's Fordanskning af G. Tauberts Dands-Exercitii Nytte, Kbhvn. 1742. S. 49 nævnes endnu Kys paa Kjolen eller Skjørtet, som en, Damer af høi Stand tilkommende Hylbing; (jfr. Falsters utidige Kængshye B. 22; Langebekiana ved Nyerup, S. 41).

IV. 6. (Udg. 1723). Første Raadsherrinde . . . „Jeg har læst udi en gammel rommerske Historie, som er „oversat paa Tydsk, at den gemeene Almue udi en vis Republik antastede Regieringen, og vilde ingen have til „Regimentet uden gemeene Haandværks-Folk, foregivende, „at derudi bestod den rette Frihed. Men de bleve formebest „samme Regenters Haardhed og Fremfusenhed selv snart „kiede deraf, og forlangede den forrige Regieringsform igjen.“

Til hvilken Begivenhed i den gamle Verden her sigtes, og hvilken „romersk Historie“ her menes, kan vel vægstelig angives med Bestemthed; imidlertid er det dog rimeligt, at Holberg har havt et Træk af Syracuses Historie, som forekommer hos Diob. Siculus, for Die; Molbech S. 288.

IV. 9. Heinrich: „Hun sidder og saaler paa hendes Strømper.“

Saaler o: lapper, stopper (Wid. S. Ordb.). Holbergs Forsvarsskrift for Qvindeskønnet: „Naar den ved Pennen — — maa see, som burde saale Strømper.“

V. 2. Hvad Advocaterne her anføre efter Justinians Institutioner om Erhvervelse ved Tilflugt af en Flod, kan sammenlignes med det, der om denne Gienstand forekommer i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 191. Titelen i Institut. Den Bog kaldes egentlig de rerum divisione, hvorunder tillige Materien de alluvione afhandles. Arminianer (Remonstranter) til hvilke H. Grotius hørte, forveksler Landestøberen her med Armenianer.

V. 3. Bremensfeld: „Gaf ud, og siig til de Kiel-linger, som raaber paa Gaben med Østers, at de maa ikke, raabe i denne Gade, hvor jeg boer.“

At Sælgekierlinger raabte med Østers i Borgermesterens Gade, kunde dengang passe sig ogsaa paa Kiøbenhavn, hvor, i det ringeste ved Slutningen af det 17de Aarhundrede, dette Slags Lækkerbidstener udraabtes tilfals paa Gaderne (D. Wolffs Journal for Politik 1822. IV. S. 237), og hvor de overhoved, indtil et Par Decennier ind i det følgende Aarhundrede, paa Grund af de slesvigste Østersbankers større Productivitet, synes at have været almindeligere end i en senere Tid; Bægelsindede II. 2. (jvfr. H. Krøyers danske Østersbanker S. 66.)

— Henrich: „Herr Vormester.“

Om Holbergs forskellige Strivemaade af dette Ord; Vormester og Borgemester (rettere Borgermester) f. Molbech S. 18. 38. 50.

V. 6. Bremensfeld: ... „Hvilken Vormester i Hamborg var meer aarvaagen, end Herman von Bremensfeld, der, ubi sit heele Vormesterstab ikke sov et Øjeblik?“

Dette Indfald forekommer hos Cicero (Epistolæ ad

diversos VII. 30) om en Caninius, der kun i nogle Timer var Consul.

V. 8. Henrich: „Jeg kand hverken læse eller skrive.“

Et blandt de flere Exempler paa Holbergs Glemsomhed eller Uagtsomhed; Henrich har nemlig i 3die Sc. oplæst to Dokumenter!

Til det hvad ovenfor (S. 18) er anført om de franske Overtættelser af dette Stykke kan endnu føies følgende mærkelige Ytring ~~og~~ hvorfor det ei har kunnet gjøre Lykke paa den franske Scene, af Artisten: Sur la vie et les ouvrages comiques d'Holberg i Littérature et Voyages, par J. J. Ampère p. 229-30: »Le Potier d'étain politique — qu'on a tenté plusieurs fois d'introduire sur notre théâtre, n'y a jamais réussi. Elle y réussirait moins encore à présent. Le progrès de nos moeurs tendra toujours de plus en plus à mettre à la portée des classes inférieures, si non des dernières classes, l'intelligence de la vraie politique, c'est-à-dire des intérêts et des besoins du pays. En ce sens, il n'y a, grâce à Dieu, déjà plus rien de ridicule à ce qu'un ferblantier s'occupe de politique; mais il faut penser qu' Holberg écrivait sous un gouvernement absolu, et que sous un tel gouvernement la politique des particuliers est en effet ridicule, parce que malheureusement elle est inutile.« Foruden Randestøberen karakteriseres her ogsaa og meddeles Prøver af Jean de France, Jeppe paa Bierget, Barfælstuen, Zulestuen, Erasmus Montanus og Ulysses v. Ithacia. Allerede J. S. Snedorf har i sit 32te Brev bemærket, at den politiske Randestøber i Frankerig vilde være en lige saa fielden Karakter, som i andre Lande, navnlig i England, almindelig.

Den Vægelsinde.

„Af Holbergs Comedier“ — siger Molbech i sin interessante Karakteristik af dette Stykke (S. 291), — „er der ikke let nogen, som i mere egentlig Betydning kan kaldes et Charaktermaleri, naar man herved forstaaer en dramatisk Udvikling af en organisk, psykisk Eienommelighed, end Den Vægelsinde“; han sammenligner Stykket i denne Henseende med Den Stundesløse, „der hører til den samme Klasse af Charaktermalerier, for saavidt nemlig, som H. i begge skildrer en sjælelig Bestaenhed, der forbliver constant, eller sig selv liig, i alle Berøringer og Forhold“. Allerede før dette Stykke blev til, havde Holberg saavel i sit 2det Skiemtebidt som i sin Metamorphosis (1ste B. 3. Fabel) skizzeret Karakteren af et vægelsindet Fruentimmer¹⁾; men den dramatiske Udførelse af en

¹⁾ Paa begge Steder siges, at hun „kun bestandig var (er) i Ubestandighed“. Naar det i Skiemtebidtet hedder:

Historie-Skriwere blandt mange jo det samme
i forrig Alder just har mærket hos en Dame,

da er det aabenbart, at han ved denne „Dame“ ikke har tænkt sig nogen Anden end den svenske Dronning Christine. En nærmere Udvikling af denne Karakterfeil har H. givet i Forberedelsen til Verenice og Margareta Balois i Heltindehistorierne II. Et vægelsindet Fruentimmer fremstilles i Lyfl. Skibbrud V. 5; i Jacob von Lhyboe IV. 9. Klager Lucilia over, at Mandfolk „giver Charakterer paa vægelsinde Dvinder ubi Co-

saadan antog han hidtil at være uforsøgt af nogen Anden²⁾. Denne Sujettets formeentlige Nyhed formaaede dog ikke at befrie Stykket fra en mindre gudstilig Modtagelse, end den, der var bleven dets ældre Søster til Deel³⁾; hvorfor H. ogsaa fandt sig foranlebiget til at underkaste det en betydelig Omarbejdelse, og fra 5 Akter, som det holder i sin ældste Form, at indskrænke det til tre, i hvilken Form det forekommer i de senere Udgaver. Men, selv i denne forandrede Skikkelse opnaaede det dog aldrig Plads blandt Forfatterens meest yndede Udstyil, hvilket Dramatistiske Journal (II. S. 172) ubledebe deraf, at til enkelte Karakterer, f. Ex. Lebiggiængerer og Læffermunden Apicius allerede paa dens Tid savnedes Originaler. Rahbek antog derimod (om H. I. S. 179), uden Tvivl med Røie, at en Apicius, mutatis mutandis, letteligen vilde kunne gienfindes selv i Hovedstaden, endnu i vore Dage; stignbt det dog tillige torde være et af de højbergste Stykker, hvis Karakter, Sæder og Tone i det Hele, vi allerhærest kunne møde i en eller anden af vore Provinds-Stæder⁴⁾.

---

mebier, som offentlig spilles, da de dog selv ere de største Beirhaner." En Bøgelsindet med Navnet Lucretia forekommer ogsaa i Barfælstuen (2. Udg.) III. 5.

- ²⁾ Levnet S. 145. I ældste Udgave (I. 3.) lader H. Lucretia selv undre sig over, at Moliere ikke haver fremstilt Karakteren af en Bøgelsindet. L'irresolu af Destouches, som H. vilde gjøre yngre end sit Stykke (Epistler V. I. S. 222), var dog i Grunden ældre; Rahbek om H. I. S. 172. 176; Moliere S. 300—2.
- ³⁾ „Formedelst nogle alvorlige Scener, som de fleste ikke begrebe ubi Førsning; saa der ere adskillige Meninger om samme Stykke; thi nogle holde det, næst Barberen, for det fletteste; store Kiendere derimod af alle fem for det bedste;" J. Justesen; Hølb. Levnet S. 145. Han selv roser Karakterens Udførelse, Intrigen og det „anseelige Denouement"; Epp. V. Nr. 493.
- ⁴⁾ Fra 1758 til 1856 er dette Stykke opført 42 Gange paa det Kongelige Theater; jvfr. Rahbek I. S. 171. Paa Theatret i Liarehuset var det i Aaret 1748 givet 3 Gange; Overskou, II. S. 67.

(Æ. Udg.) I. 1. Torben: . . . „Men see der er „Peer Iversen!“

I de følgende Udgaver er dette Navn forandret til Petronius. Allerede i P. Paars II. 1; III. 2. forekommer en Peer Iversen, „en gammel lærd Student“, som Peder Ruus havde kendt i Kolbing; ligeledes i Barselstuen (Æ. Udg.) V. 3. Peer Iversen som „en lærd Mand“, der tillige gjorde „Brudevers“; i Cr. Montanus V. 2. omtales Een med dette Navn som den „største Disputator“ paa sin Tid.

(Æ. Udg.) I. 3. Lucretia: . . . „om de franske „Comœdier kom her i Moden igien.“

En fransk Hofstrup var paa ny ansat her 1715, men blev afflediget 1721; Overskou, danske Skueplads I. S. 134. 144.

(Æ. Udg.) Lucretia: . . . „Oll = Brød om Morgen, hvilket kostede mindre Penge end Thee.“

Jvfr. P. Paars I. 1. „Tre Aar for Calmar = Krig, . . . da reven Oll = og = Brød var brugelig for Thee;“ Jean de Fr. I. 2. „reven Oll og Brød.“ jvfr. Epistl. III. Nr. 226.

(Æ. Udg.) I. 4. Lucretia: . . . „Jeg vil see . . . „om de Tidender confirmeres, vi havde forige Post om „Sicilien.“

Da Holberg i sine Hentydninger til historiske Begivenheder stundom gaaer længere tilbage i Tiden, kan man her maastee tænke sig Aaret 1718, da Spanierne først erobrede Sicilien, men Østerrige senere tilbyttede sig denne De for Sardinien.

(N. U.) I. 5. Henrich: . . . „at der maa være „en 5, 6 Siæle i hende, som føre Krig sammen.“

Dette Indfald om flere Siæle i en Person, som Grund

til en vægelsindet Karakter (jvfr. *III*. 4. 15.) er formodentlig laant af Xenophons *Cyropædis*; *Molbech* S. 303.

I. 6. Petronius: . . . „Du er det ondt Veir.“

Ved en Forglemmelse lader *H.* derimod *Henrich* S. 8 sige, at det samme Dag er „heiligt Veir“.

I. 6. *Henrich*: . . . „Seg forstaaer ikke heller Kloster-
„Latin.“

Herved forstaaes det Latin, som taltes ved Disputer-
øvelserne paa Communitetet, eller, som det dengang kaldtes,
Klosteret. *J. Er. Montanus* I. 4. kalder Nille „Kloster-
latin det bedste Latin, ligesom Klosterlerred det bedste Lerred;“
Det sidste var fiint Lerred, som forfærdigedes i tybste Klostere.

(*X.* Udg.) II. 1. *Manden*: . . . „Beer! tag Rappen,
„Du skal følge Monsieur hjem.“

Den Skik, at høre en Tiener efter sig med en Rappe,
eller en „Rappedragt“, som *Sparenborg* her klager over,
(jvfr. *Er. Montanus* II. 3-4) fandt Sted, indtil Para-
pluier, eller som de i Begyndelsen kaldtes, Regniestærme,
indsførtes i Midten af forrige Aarhundrede. En „Regne-
kappe“ nævnes i *Holbergs* 2den *Satire* S. 175, og i *Me-
tamorphosis* I. 6te Fabel, som hørende til en Barbeers
Dragt.

II. 1. *Eraste*: . . . „Det synes vel en Høflighed af
„en Mand, at han tilbyder mig sin Tiener, for at lyse mig.“

Om Brugen af Haandlygter paa *Kjøbenhavns* Gader
om Aftenen, endog efter Indretningen af faste Gadelygter,
s. *Molbech* S. 304-5.

— *Eraste*: . . . „Han som bræber Folt med
„Sangklokkerne, skalde albrig bede Livet af Noget af mitne
„Børn; thi ingen af dem skalde efter Tacten føres til Graven.“

Jvfr. II. 11. og *Jacob v. Tillyboe* I. 2; i figurlig
Forstand nævnes Sangklokkerne i *Lykf. Skibbrud* V. 7.
Efterat det ældste i Helliggeistes Kirke indrettede Sangværk

eller Klokkespil var bragte 1728 (det nævnes i Keenberg's poet. Str. I. S. 308), fik Organisten ved Nicolai Kirke Breitendich (Nyerup's Forf. Lex.) ved Rescr. 7. Jan. 1736 Tilladelse til, under visse Betingelser, at indrette et Klokkespil i denne Kirke, hvorpaa der for en bestemt Betaling kunde spilles ved Begravelser og Brudlupper, ligesom ogsaa ellers paa visse Dage om Ugen, geistlige eller verdslige Melodier. Ved Rescr. 5. April 1743 blev det forflyttet til Frue Kirke og Indtægterne deraf ved Privil. af 6. Febr. 1746 henlagte til denne; s. mere herom i Thaarup's Journal s. Rbhynere I. S. 470-78; Jonges Rbhvns Bestr. S. 163^b). Det kan være uvist, paa hvilket af disse to Sangværker Holberg har tænkt i Epistl. II. Nr. 96: „Sangværk . . . findes ubi alle nederlandske Steder, saa at det er en nederlandske Invention. Det Sangværk, som for nogle Aar siden er anlagt ubi Kjøbenhavn er af de fuldkomne i Europa: at Indbyggerne i Almindelighed finde mindre Behag derudi, end ubi det Gamle, som før Aldebranden var ubi Helligeste Taarn, er ikke Sangværkets Skjld, men Saadant maa allene tilskrives de Flestes flette Dren.“ Derimod klager han paa et andet Sted aabenbart over det i Frue Kirke, da han som boende nær „ved det store Taarn, hvori Sangklokkerne hænge,“ en Dag maatte høre dem gaae for en Afsdød, „ubi fulde 4 Timer, lige fra 2 til 6 Slet“; . . . „thi en saa langvarig Ringen kan nok bringe en studevende Person udaf Humeur, endstjændt han er mindre delicat

^b) Allerede d. 11te Juli 1621 var det, efter Rantslerens Opforbring, kommet paa Tale i Consistorium om at indrette et „Siungeværk“ i vor Frue Kirke, hvorom der var besluttet at skrive til Amsterdam eller Hamborg; A. Const. 1685 besluttede Consistorium, at der skulde forskrives Een fra Holland, som, efter Kongens Onske, kunde forfærdige et Sangværk til vor Frue Kirke (sammest.): men dette er dengang neppe kommet i Stand.

end jeg er." Han beber derfor sin Ven „anbrage dette for Collegio politico paa Landet, for at høre vore Provincial Statsmænds Betænkning . . . om denne Timen ikke kunde blive saaledes modereret, at Klokkerne en halv Time allene skulde spille for Folk af Borgerstand, og en fuld Time for Adelen eller characteriserede Personer: dog saaledes at Kirken og Organisten derved ingen Afgang leed." (Epp. III. Nr. 291)⁶). Prisen for Ringen med Sangklokkerne var dengang 6 Rdl. for Timen om Sommeren og 7½ Rdl. om Vinteren. Da dette Sangværk brændte med Kirken⁷ 1807, er det kun den ældre Slægt, der kan mindes dets melankoliske Toner.

II. 2. Apicius: . . . „Saasnart jeg faaer en Viin „paa min Tunge, skal jeg ungesehr sige, om den er fra „Absteen, Vech, Soel, Fabricius, eller Viil.“

Her nævnes de gyseligste Vinhandlere i Kiøbenhavn paa den Tid. J. R. Absteen, af en reformeert, endnu blomstrende Familie, boede i Højbrostræde (nævnes i Frises poet. Skr. S. 59 og i Keenbergs II. S. 173); Vech maa have været Johan Vech, der døde 1724; Joh. Sohl eiede Gaarden Nr. 3 paa Amagertorv, ved Siden af Hof-Viinleverandeur (Herman) Fabricius, i Nr. 2 († 1729)⁷). Claus Diehl boede 1706 i Nicolai-Kirkestræde, men ved sin Død (omtrent 1736) paa Hjørnet af Fortunstrædet og Admiralgaden (Varfods fælsterste Geistl. Poesi Hist. II.

⁶) Dette stemmer ikke ganske overeens med hvad der senere læses i Epistlerne V. 2. S. 138: „hvad de saa kaldte Sangklokker angaaer, hvor Psalmer spilles, da holdes de allene for Zivath, og findes ikke uden i saa af de største Stæder, hvor de bruges ved alle Slags Høitideligheder.“

⁷) Nyt hist. Tidsskrift V. S. 266; han døde 1727. Anekdoten hos Rahbel I. S. 187, samt Verset i (Lützborphs) Samling af smukke danske Vers I. S. 146, maa henføres til Broderen Jørgen Sohl der 1728 blev Commerceraad.

§. 270); Alle havde de saaledes nedfat sig i Nærheden af Slottet. Hos disse og andre Viinhandlere, holdtes dengang jævnlig Auktioner, bleve Lotterier trukne m. m. Viinhuset „de tre Rømere“ (egentlig Pokaler til Rhinsviin) laae (ifølge æ. Udg. II. 3.) paa store Riøbmagergade, lige over for et andet Viinhus, „Cabo de bonne Esperance“, paa Hjørnet af Løvstræde og Riøbmagergade, lige over for den Gaard hvor Griffensfeldt er født; en Steen med Stedets Navn og Aarstallet 1732 fandtes endnu over den her værende Kielder indtil 1831 (Dagen for d. A. Nr. 312).

Om de øvrige af Apicius i denne Scene anstillede gastronomiske Betragtninger, s. Molbech §. 305. 306-7.

Apicius: . . . „Det bedste, som er ved Almanakerne, er disse Navne=Dage.“

Navnedagen (ogsaa i Jacob von Tychoe I. 3.) eller den Dag, ved hvilken man fandt sit Navn anført i Almanacken, som i vore Dage hengaaer aldeles ubemærket, regnedes derimod paa den Tid og endnu langt ind i Aarhundrebet næsten lige med Fødselsdagen (Rahbeks Erindringer I. §. 33.); hvilket endnu er Tilfældet i Sverrig og flere Lande. Man modtog paa den Dag fra Venner og Paarsørende Høflighedsvers, de saakaldte Vindebrev, ved hvilke man erklæredes for „bunden“, indtil man ved en Foræring eller et Gæst havde løst sig. I vore ældre Versamlinger f. Ex. Schandrups, Keenbergss og Tychoniuss', forekomme mange saadanne Vindebrev^o); nogle af de

^o) Endnu ældre ere et rimet Vindebrev til en Dame fra Christian IV. Bøgt; (Dsl Magazin II. §. 7.); et „allerunderdanigst søffende Vindebigt“ til Christian V. fra P. Schumacher (Griffensfeldt) i dennes Levnet af D. Wolf §. 54; et Vindebrev paa et lyseblaat Silkebaand fra Corf. Uffelbts Døttre til Christian V. 18 April 1671, i Molbechs Nord. Tidsskrift I. §. 564. Andre findes i Borbings poet. Skrifter I. §. 208. 209. 214; ~~nr. 472~~ 472.

høngste findes maaffee i C. G. Bierings Tankering (1769) II. S. 128. 131. Endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede hørte Offer af Mesterlectien paa hans Navnedag, til de knappe Indtægter, hvormed Rectoren i Bordingborgs lærde Skole var aflagt (S. Suhrs Skoleprogram 1824 S. 11). Mere om disse Vindebrev forekommer i Rasks Morstabslæsning 1834. Nr. 7. At de endnu i dette Aarhundrede ikke ganske ere gaaede af Brug paa Landet i de fiernere Provindser kan sluttes af en jydsk Skolelærer, Jesper Fiords „Materialier til Vindebrev for Bønder og Ande, hvormed man kan fornøje sig i Selskaber og i det daglige Liv“; Odense 1822.

II. 3. Apicius: . . . „Drengene paa Gaden løbe „om med en Spaadom, som er trykt nyelig.“

At det var Drengene, der dengang folgte Biser og „Placater“ paa Gaderne, sees ogsaa af 3die Sat. (Begynd.), Ellefte Juni III. 6., og Hexeri ell. blind Alarm II. 1.; jvfr. F. Hansens (F. Horns) Somnium poeticum S. 135.

— Apicius: . . . „Ach! Charmante Tomfrue! maae „jeg røre kun med den lille Finger paa hendes Bryst?“

Denne Maade at courtfisere paa synes paa den Tid ikke at have været fremmed, hverken i den høiere eller lavere Stand, mueligen fordi Kvinnets da sædvanlige Dragt gav Anledning dertil; jvfr. Jeppe paa Bjerget III. 3; De Usynlige I. 3. 4; Den Stundesløse II. 8.

II. 4. Espen: . . . „Herrens Hierte . . . gaaer „ungefær lige saa rigtigt som Holmens Klokke.“

I Mog. Andersens Gratulationsvers til H. Wittelsen foran Holbergs fire Sklemtebidte hedder det:

„Før Holmens Klokke skal med andre Kløgter gaae.“
At den endnu ikke gif rigtigere, bemærkes i Politievennen Hefte Nr. 383.

II. 6. Lucretia: . . . „hvor meget jeg tabte i Cin-
„quille i Dag.“

Cinquille var et Slags L'hombrespil imellem 5 Personer.

II. 6. Craste: . . . „Adieu kybste Thais!“

Thais var en bekendt Hetære i Athen paa Alexander
den Stores Tid.

II. 8. Apicius: . . . „Jeg troer der er gandske faa
„Huse i Rijsenhavn, hvor der jo blir bandet meer paa en
„Dag, end paa Comoebien i en Maaned.“

Omtrent det samme til Undstykning for Eder i Stue-
spil anføres i Epistlerne III. Nr. 267, og IV. Nr. 359;
jvfr. Rahbek II. S. 121.

II. 12. Thomas Diaphorius, som Lucretia her be-
nævner en Pedant, er den pedantiske Frier i Molieres
Indbildte Syge; han nævnes ogsaa i Philos. ubi egen
Indbildning II. 4.

II. 17. „Petronius med Musicanterne.“

At det dengang ogsaa har været Skik her i Byen, at
bringe Damerne Serenader, kan tillige sluttes, saavel af
Jacob v. Lhyboe IV. 10 og De Ushnlige II. 6., som
af W. Helts poet. Skrifter S. 121 og af F. Horns Som-
nium poeticum (Lissbon, 1731) S. 78, hvor der tales om

En Anden, ~~hvor~~ og var hentaget i en Pige,
hvor Aften spille lob paa Fløite, Harpe, Gige,
for hendes Vinduer . . .

men som ligeledes blev kun maadelig lønnet derfor.

— Lucretia: . . . „tag fat paa jer Seneca, og læs der-
„udi ~~et~~ Capitel om Brede.“

Senecas Afhbl. de ira, i 3 Bøger, kunde Lucretia
formodes at kiende efter Virths Thotts ovenomtalte danske
Oversættelse, 1658.

III. 1. Apicius: . . . „Est du en hoffue Cavalier,
„saa møder Du mig Kloffen 8 i Aften paa ~~Grænkend~~“

Det her forekommende Grønland hører blandt de Kjøbenhavnste Lokaliteter, der nu kun sjældent nævnes. Det er egentlig Navnet paa den vide, øde Plads imellem Citadellet og Østerport, paa hvilken alt fra Chr. V. Tid af, Forbrydere af Militæretaten bleve henrettede⁹⁾, og hvoraf en Deel siden anvendtes til Udvidelsen af Nyboder, til Anlæg af en Kaserne og til en Exerceerplads; Noget deraf udgjør nu ogsaa den saakaldte Esplanade, og den sidste af Kjøbenhavns Bastioner fører endnu Navnet „Grønland“. Med Hensyn til denne Duel, anmærkes i en Note til Fursmans franske Oversættelse af Stykket S. 88. r. »on y a donné autrefois plusieurs duels.« Mueligen har den Maade, hvorpaa Udfordringen her gives og modtages, sin Grund i den Straf, der ved D. L. 6—8—3. og ved senere Forordninger var fastsat for den, der lod sig bruge til at overbringe en Udfordring enten mundtlig eller ved aabent Cartel.

III. 3. Eraste: . . . „Jeg skal forsvære at tage „nogen latinsk Dreng i min Tjeneste meer.“

Jens i Jacob v. Tillybøe IV. 11. roser sig ogsaa af at høre blandt de „latinske Dreng«. Maaskee herved kunde forstaaes unge Studerende, der agtede at deponere, men af Fattigdom maatte, for nogle Aar, ~~optage~~ sig en Tieners Stikelse. En hidhørende karakteristisk ~~Udsig~~ forekommer i et Brev af Rostgaard fra 1745 i Hist. Tidsskrift IV. S. 310; jvfr. Rahbek om S. II. S. 166.

— Eraste: . . . „først kommer hans Søster mig til at „løbe April.“

I sin ældre Form (IV. 3.) spilles Stykket rigtig nok 1ste April. Mølbach S. 311 finder det, fra den drama-

⁹⁾ „D. 10de Mai 1676 blev en tybst Fændrik formædlet forræderie hos hannem befunden, hængt i Kjøbenhavn ~~uden~~ paa Grønland ved Tølboden;“ Udbrag af J. Birkerøbs Dagsber S. 172.

tiste Side rigtigt, at Holberg i Samarbejdsbøgen har opgivet dette Moment. Maaskee har han ogsaa havt et andet, personligt Motiv dertil. Afd. Prof. L. Baden har fortalt Forf., at hans Moder, der i sin Barndom havde kendt Holberg, (hun var 13 Aar gammel da H. døde) kunde mindes at hans Fødselsdag var bleven erindret d. 1ste April¹⁰).

III. 5. Christopher: . . . „Seg har ikke gaaet i „Skole til Maren Giftekniv.“

Denne Person nævnes ogsaa i Ulykses v. 3th. I. 2 og i Den Stundesløse I. 2; i Den forvandlede Brudgom I. kaldes hun „Madame Kirsten Giftekniv“. Det sidste høres endnu i det komiske Sprog.

Af Datidens Litteratur omtaler dette Stykke eller hen-
tyder til to religiøse Opbyggelseskrifter: Taarepersen (I. 5. II. 8.) og Tolv aandelige Betænkninger (II. 6.); til tre Morfskabsbøger: Astræa, Amadis og den politiske Stoffisk (II. 12); og til to Haandbøger ved den lærde Skole-
Underviisning: Colloquia Stephani og Orbis Pictus (Æ. Udg. IV. 4). Om alle disse kunne følgende Oplysninger her meddeles.

Førstnævntes Titel er:

„Denne lille Bog kaldet Taare=Perse, indeholder adskillige gudelige og aandelige Sange, Gud fornemmeligen til Ære, og sin Næste til Opbyggelse, eenfoldeligst komponerede og sammenstrevne af Hs. R. M. Skibspræst Jesper Rasmusen Nachløw, Kiøbenh. 1684. 12.“

Om mange følgende Dplag af dette Skrift, lige indtil A. 1803, vidne om at det har været en hndet Opbyggelses-
bog (Almeennyttige Samlinger IV. S. 225).

¹⁰) 3 Dage 1822 Nr. 79 nævnes ogsaa 1. April som Holbergs Fødselsdag.

De „Tolv aandelige Betænkninger“ maa være Ph. Regelii Skrift, oversat af Niels Mikkelsen Kalborg († 1645), som 1614 mistede sit Præstekald i Helsingborg, fordi han i sin Forklaring over Apocalypsen havde statureret Mueligheden af Hedningernes Salighed. Paa een af de flere Udgaver Iyder Titelen saaledes:

„Phil. Regelii tolv aandelige Betænkninger, ubi hvilke indeholdes skønne trøstelige Bønner, saasom det rette salige Middel, hvorved man en naadig Gud, en rolig og glad Samvittighed, og endelig det evige Livs Krone erlange og beholde kan. Gud til Ære paa Danste udsat af N. M. Kalb., nu paa ny med Flid igiennemseet, og førstegang med Kobberstykker beprydet og bekostet af Kon. May. Boghandler Daniel Paulli. Kiøbenhavn 1674. 12.“

Saa vel Amadis, denne berømte spanske Romanchelus fra Middelalderen med dens franske Bearbejdelser og Fortsættelser, som Honoré d'Urfés i det 17de Aarh. berømte Hyrderoman Astræa, Forbillede for en Mængde sildigere Hyrderomaner, tiende endnu i Holbergs Dage til Morstabslæsning for Damer af den finere Tone¹¹⁾. Af den Første habes intet oversat paa Dansk; men naar Pernille (II. 12) vil gienkiende Steder af den i et Kierlighedsbrev, da kunde man tænke sig saadanne laante fra følgende tydske Chrestomathie af Amadis: „Schackammer schöner, zierlicher Drationen, Sendschreiben, Gesprächen, Vorträgen, Vermahnungen und dergleichen, aus den 24 Büchern Amadis

¹¹⁾ L. Bartholin de libris legendis (1676) p. 168; Rahb. og Nyer. Forelæs. III. S. 65. At ikke Alle fandt denne Læsning just anbefalelig, kan sluttes af P. Svvs Sentents (II. S. 72): „Af Romanzer (saa kaldes denne Livs opdigtede Fæbler, s. Ex. Astræa, Arkabia o. s. v.) bliver man hverken klog eller from (?: gudsfrygtig).“

aus Frankreich zuzammenggezogen . . . wiederumb von Neuem aufgelegt“ (Strasburg 1624. 8); hvoraf havez flere Dplag.

Af Aſtræa ere derimod to Dele overførte i vort Mo-
dersmaal, ved den af danſt Sprog og Pøeſie i ſin Tid ikke
uførtjente Søren Terkelfen:

„Den Hjrbinde Aſtræa ved H. Honor. af Urſe førſt
frantzøeſt beſtrevet: hvorudi hiſtorifke-viis og under Hjrder
og andre Perſoner mange ærlige Værdomme, ſkønne Sprog,
og Kiærligheds ullige Virkelſer med allerførſte Tugtighed
blive foreſtillede. Nu nyligen fordanſket, og med Robber-
ſtykker beprøvet, af Sindet. Tager. Tht. Til. Ryſt. Sin Tid.
(Søren Terkelfen Tolber til Ryſt=Stad 3: Glückſtab).
Med Kongelig Mægtts Frihed paa thye Aar. Prentet
i Ryſtſtab, hos Andreas Koch, 1646-48. (1ſte Part indeh.
1-6te Bog; 2den Part 7-12te Bog). Afſlang Qvart.“¹²⁾

Denne Dverſættelſe var for ſin Tid et Pragtværk, da
den er ziiret med ret gode Robbere, ſtukne af Mathias
Peterſen, Guldfmed i Huſum, den ene af de to Brødre,
ſom ogſaa ſtaf Landkarterne til Dankwerthz ſtore Chorogra-
phiſke Værk over Hertugdømmerne.

Romanen den politifke Stokfiſk, ſom kendes fra
foregaaende Stykke, om hvis Forfatter ſ. ovenfor (S. 21)
kunde rigtignok ſnarere veilede ved Affattelſen af et Kiæ-
lighedsbrev, end give Stof til politifke Betragtninger. Lu-
cretia feiler, naar hun nævner ſom dens Forfatter Pſeudo-
nymen Talander (Aug. Bohſe, Profeſſor ved Ridder-
akademiet i Liegnitz, død i Begyndelſe af 18de Aarh.), blandt
hvis Arbejder derimod findes en „Allzeitfertiger Brieffteller,
Leipzig 1696. 3 Boll. 8., ſom hun her ſnarere kan have
hadt i Tankerne.

¹²⁾ Kabbels og Nyerups Bidrag til d. danſke Digtef. Hiſt. III. S. 61.

Ved den (II. 8.), uden videre Tillæg, omtalte Satyriske Roman kan maaskee menes: „Satyrischer Roman oder allerhand wahrhafte, listige, lächerliche und galante Liebesbegebenheiten, von Menantes“ (c: E. F. Funck), 2 Dele, Hamborg 1706 og flere Gange; den indeholdt virkelige Kierlighedstilbragelser i Hamborg, og Forfatteren maatte derfor flygte; Wolffs Gesch. d. Romans S. 220.

Colloquia Stephani er egentlig den, især ved Udgaven af Saxo, bekjendte Sorøeste Professorens og Historiographens S. J. Stephanius's »Colloquiorum familiarium Libri IV pro scholis Daniæ & Norvegiæ,« Kbhvn. 1634, 8vo, og siden oftere. Disse Colloquia maae paa den Tid endnu have været en almindelig brugt Skolebog hos os, ligesom et Udtag af den til samme Tid var det i Sverrig, og ligesom samme Forfatters under Benævnelser »Verba Stephani« bekjendte »Nomenclatoris latino-danici Pars altera, quæ verba omnium conjugationum ordine alphabetico exhibet,« var det endnu ved Slutningen af forrige Aarhundrede for dem, der ikke havde Raad til at anstafte sig Vadens Lexicon. Af J. A. Comenti *Orbis sensualium pictus* haves en for de danske Skoler indrettet Udgave af Corrector ved Aarhus Skole H. Rhode († 1679), af hvis mange Dplag et af de sidste er udkommen Kbhvn. 1721. 8; jvfr. Zille Hansbatters Forvarschrift.

Jean de France, eller Hans Frandsen.

Det er ei usandsynligt, at et og samme, fra Klimatiske Forhold udgaaende Motiv kan oprindeligen have ligget til Grund, saavel for Nordboernes Udvandringer i Nibtiden, som for deres Udenlandsreiser i en nyere Tid; for danske Adelsmænds vidtløftige Reiser i 16de og 17de Aarhundrede, ei blot i Europa, men ogsaa i Orienten, hvorpaa saa mange Liigprædikener fra den Tid frembyde Exempler¹⁾, og for den jydste Almues Vandringer i en senere Tid; en Drift nemlig til at blive kiendt med og tilegne sig Goder, som gunstigere Veliggenhed, lykkeligere Klima og tidligere Cultur have skænket fremmede Lande fremfor vort Nord²⁾. At indskrænke disse altid befoftelige, ofte aldeles unyttige Udenlandsreiser, hvad

---

¹⁾ Man see herom en i Sorø 1646 trykt Tale de laude et fructu peregrinationis, holden paa Odense Gymnasium af en Adelsmand Christen Wind, der stod i Begreb med at afgaae til Sorø Akademie; han forsvarede her Udenlandsreiserne mod deres Dablere, og betegner dem som en Bei til at erhverve sig Kundskab om Statsforhold, ja udsødelig Vre!

²⁾ Prutz omtaler, i sin Karakteristik af Holberg, Reiselysten som en hæderlig Eiendommelighed hos det danske Folk, der har vedligeholdt sig endnu i den nyeste Tid; Literarhist. Taschenbuch 1844. S. 287. Om de Danstes, baade Adeliges og Studerendes, Udenlandsreiser i ældre og nyere Tider; s. G. L. Vadsens Smaa Afhandl. og Bemærkn. I. S. 79-82.

den adelige Ungdom øngif, eller i det ringeste gibe dem en mere hensigtsmæssig Retning, var for en stor Deel Dimebet af det Sorøeste Ridder-Akademies Stiftelse; ligesom igien Mangel af alvorlig Overholdelse af Fundatsens Bestemmelser i denne Henseende, med Føje er nævnet blandt Hovedbaarsagerne til dette Akademies senere Forsald³⁾; hvorfor Holberg, ved sin bethdelige Donation til dette Institut, for en Deel havde til Formaal at modarbejde denne, efter hans Mening, i sine Følger mere skadelige end gavnlige Reiselyst blandt de høiere Stænder⁴⁾.

Men efter Statsforandringen i A. 1660 begyndte ogsaa Borgerstanden, med vokende Velstand og Indflydelse, at eftertragte den Glænde og Anseelse, som Udenlandsreiser formaade at meddele; den vilde heller ikke i denne Henseende staae tilbage for sine adelige Medborgere, hvem vigtige Statsembeder ikke længer ubelukkende vare forbeholdte. Saaledes aabnedes da en ny Kanal, giennem hvilken forberede Sæder med fremmede Møder og Daarligheder fik Indpas i Landet, i samme Forhold som Pengene gif ud af det, og som maatte yttre en stærkere Virkning hos et Folk, i hvis Karakter Mangel af Originalitet og Beundring af alt Fremmed med Føje antoges at udgiøre et Hovedtræk⁵⁾.

³⁾ Danm. Hist. III. S. 616; Tauber Sorø Akad. Forsatning under Chr. IV. og Frid. III. S. 53. I statsoeconomisk Henseende klagede allerede Ar. Bernfsen i sin Danm. og Norges frugtb. Herlighed (1656) Dedic. fol. a. 3. over de mange Penge, der gif ud af Landet til „ufornøbne Keisers unyttige Expenser.“

⁴⁾ Epistler II. Nr. 177. IV. Nr. 334.

⁵⁾ T. h. Bartholin yttre i et Leilighedskrift de peregrinatione (1674), i Anledning af hans Beslægtedes, den unge Vid. Fuirens forehavende Udenlandsreise, at det var bennes generosa indoles, præclari natales et magnorum ingeniorum consuetudo, der gjorde det til en Nødvendighed for ham at reise udenlands. For øvrigt taler han omtrent i samme Tone som Holberg om det Hensigts-

Blandt det danske Folks Nationalseil nævner Holberg derfor i sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (Kbhvn., 1729) S. 19: „en Admiration over alt det som kommer fra fremmede Steder, hvoraf flyde de Uleiligheder at Alle, endog saa de som liben Evne have, gjøre udenlandske Reiser, og komme nøgne tilbage. De ere alt for villige at modtage fremmede Møder, finde al for stor Smag ubi udenlandske Sager, hvilket blandt andet foraarfager at Landets Manufacturer ofte have slet Fremgang.“ — „At see fremmede Lande“ — skriver han senere „(*Danmarks Historie* I. S. 36) — er endnu en Hovedpassion hos den danske Nation, saa at det første Børn lære at tale, gaae de frugtfulde med udenlandske Reiser;“ hvorved han tillige gjør en ironisk Sammenligning imellem de oeconomiske Følger af disse og af vore hedenfste Forsædres Sotog til de samme Egne; jvfr. 1ste Sat. S. 145; Epistl. IV. Nr. 334. S. 120.

Denne Reisesyge var det nu, som gav Holberg Stof til nærværende Udfspil, i hvis Expositionsscene han lader Jeronimus aflægge sin egen Troesbekendelse om hvad der fra moralsk, politisk og statsoekonomisk Side kunde indvendes imod den borgerlige Ungdoms altfor tidlige og hyppige Udenlandsreiser. „Det var“, siger han i sit Levnet (S. 146), „en Sathre paa vore Unge, der i Hobetal pleie at flyde udenlands, inden de komme til Skielsaar og Åber, for

---

løse ved de fleste saadanne Reiser, om den græsferende Reismanie blandt Høie og Lave m. m. Det kan bemærkes, at Forordningen af 13de Mars 1683 paa en vis Maade opmuntrede bertil ved at tillægge dem, der havde studeret udenlands, Rang med Doctorer og Adelige, Tilladelse at bære sorte Fløielskiorteler og anden ærbar Dragt af Sille m. m. Saaledes nød ogsaa de Gaandværksfænde, der havde — som det kaldtes — vandret, visse Fortrin fremfor dem, der vare blevne hjemme.

siben, naar de have ude sat deres Arvemidler til, at komme halv nøgne hjem, uden at medbringe andet end Feil og Galskaber til deres Fædreland, som de siben ansee med Foragt" ⁶⁾). Allerede i det foregaaende Aar, 1721, havde hans Samtidsige, den lærde og vittige Falster, i Satiren Den daarlige udenlandske Reise og modige Hjemkomst paa sin Viis giennemheglet den samme Modebaarlighed, hvorved han ikke som H. blot lod en kort Parisreise holde for, men viste i Satirens Huuspeil Resultaterne af en, endog med akademiske Stipendier understøttet grand tour giennem flere europæiske Lande ⁷⁾). Dog hverken ved Holbergs eller Falsters Pen fornaaede Satiren at standse Tilfredsstillelsen af en Nationaltilbøielighed, som saa mange

⁶⁾ „Dette Land er fast det eneste paa Jorden, hvor man finder Fjoll, som gjøre sig en Ære af ikke at forstaae deres eget Modersmaal“; Epistler III. Nr. 215.

⁷⁾ I denne Forfatters indholdsrige *Amoenitates philologicæ* I. (Amsterdamm 1729) p. 66 findes, under Rubrik: *Soloecismus politicus circa peregrinationem*, en Commentar over denne Gienstand, hvori adskillige Træk af nysansførte Satire ere optagne, og hvori der raisonneres omtrent paa samme Maade som af Holberg, skjøndt der dog nærmest synes at være taget Hensyn til den adelige Ungdoms Reiser. Mærkeligt, at Falster her anbefaler Keiser til Nabolande (Sverrig?), *quibuscum insula nobis pax est*, for at lære at kende bispes indvoortes Forfatning, Forsvarsvæsen, Styrke og Svaghed m. m. fremfor til fierne Lande f. Ex. Italien. Blandt de Faa, som før eller efter Falsters Tid fulgte dette forstandige Raad, var Mogens Scheel (1680 extraord. Gesandt i Sverrig), der 1673 reiste dertil for at blive bekendt med dette Riges Statsforfatning og Indretninger; Rothes Danske Mænds Eftermæle I. S. 417. Corfitz Braem reiste 1671—72 til Sverrig. Mere om den Tids blinde Beundring af franske Sæder og fransk Tone s. ansførte *Amoenitates* 2den D. p. 189—99. En Person, paa hvem en Reise til Tydskland havde haft samme Virkning, skildres i Horns Poetiens Misbrug S. 75 fg.

Motiver virkede til at vedligeholde. Næsten en Menneſtealber ſenere indeholde Førſtnevntes Epiftler endnu heftige Angreb paa dette Uvæfen. Han angiver her (II. Nr. 177.) ſom den rette Bevæggrund til Ungdommens hyppige Udenlandsreifer „Begierlighed efter Divertiſementen.“ Med Føie antager han det for ugiørligt, „ved et almindeligt Forbud, at ville hæve en almindelig herſkende Paſſion; thi det var ligesom ved en Forordning at ville forbyde Rysſerne Brændeviin eller Hollænderne Røgtobak;“ men han betragter ſom „det ſikkerſte Middel til at moderere denne epibemiſte Reifeſyge et ridderligt Academies Stiftelſe; thi ubi de to eller tre Aar, i hvilke unge Perſoner ſtudere paa et indenlandſt Academie⁸⁾, kan enten Reifeſygen dem forjaae; eller, hvis den imidlertid ikke forjaaer, kan de ſiden reife med større Nytte, med større Sikkerhed og med mindre Bekoſtning;“ endelig giendriver han Nøgles Paafand om ſaadan Reifeſers Nødvendighed, „for at acquirere Fripoſtigheb, ziirlige Skikke og Manerer,“ og mener, „at de Skikke og Manerer ere allerſømmeligſte og allerziirligſte, ſom overeensſtemme med Fædrelandets Skikke og Levemaade, hvorfor og Erfarenhed viſer, at de, der have ført ſig ubi fremmed Skikke udenlands, ofte ved deres Hiemkomſt belees af deres Landsmænd, og ſøge efterhaanden at naae deres forrige Skikke igjen.“ Reifer i dette Diemed finder han beſuden at paſſe ſig allermindſt for de Danſke, i hvis Hovedſtab „man ubi kort Begreb kan ſee alt, hvad andre Stæder bypſte ſig af: hvor en Mængde af alle Slags Nationer opholde ſig: hvor der er et kongeligt Hof, et ſtort Univerſitet, en Guar-

⁸⁾ Paa ſamme Maade ytrer ſig Bontoppidan i Menoza II. S. 70. Ved Forordn. af 15de Marts 1743 blev det ogſaa beſtemt, at ingen Stuberende maatte reife til fremmede Univerſiteter, før han idetmindſte i to Aar havde ſtuderet i Kiøbenhavn.

nifon, en Svemagt, og en Samling af alle Stænder og Professioner." Paa et andet Sted (Epp. IV. Nr. 334) veier han Fordelen og Tabet ved saadanne Reiser, og søger at godtgjøre, at det formeentlige Udbytte af dem, ved forsøget Færdighed i fremmede Sprog, ved Bekendtskab med udmærkede Videnskabsmænd, ved Benyttelse af fremmede Bibliotheker, ved forfinede Sæber m. m. ei blev saa stort, som det syntes, og maaskee kunde erholdes hjemme for bedre Risp og med mindre Umage. „Naar man nu dette betragter“ — skriver han videre — „og tilligemed forestiller sig de store Pengesummer, som aarligen bringes ud af Landet, og som aldrig komme tilbage igien, saa kan enhver fornuftig og retsaffen Patriot ikke andet end ønske sine Lands Reisers Hæmmelse.“ Det var egentlig „visse udkaarne Personer allene,“ han vilde have saadanne Reiser „efter Graden“ tilladte, om hvilke han da indrømmer „at et Land kan undertiden heller vinde end tabe herved“⁹⁾.

Saa meget sundt og rigtigt dette Raisonnement nu end indeholder, og saa meget af det der vel kunde fortjene endnu

---

⁹⁾ Maaskee tænkte han herved paa Læger og Chirurger, som ifølge L. h. Bartholins Uttring: (høim vi, uagtet hans egne vidtløftige Udenlandsreiser, ovenfor S. 50 have lært at kende som en ligesaa ivrig Modstander af dem som H. selv), i Cista medica p. 269 fg. nødvendigvis maatte reise udenlands, for at erhverve sig den medicinsk-chirurgiske Praxis, der kun er tænkelig ved store Hospitaller. Smidlertid fraraabte dog Sim. Paulli i Indlednings-Talen til hans anatomiske Forelæsninger 1641, de unge Læger at reise udenlands. Omtrent samme Uttringer, som Holbergs, baade mod og for Udenlandsreiser forekomme i H. P. Andersens Indbydelse til en Forelæsning „om hvad en Hofmester bør vide“ (1754). Med visse en ældre Lids Anstuelser fortiene Franss finde Bemærkninger om denne Gienstand i Borgervennen 1801 Nr. 6-7 at sammenlignes.

i vore Dage at lægges paa Hiertet, er det dog mærkeligt, at Solberg, der i en følgende Tid fandt fornødent at fremsætte de Grunde, der havde bestemt Honette Ambitions Forfatter til at lade sig baronisere, ikke paa samme Maade udviklede Forforskellen imellem de fem Udenlandsreiser, han selv som Yngling og Mand havde foretaget sig, og dem han siden, med Hensyn til Andre, saa alvorligen revsede. Man tør vel antage, deels at han her har afgivet et nyt Beviis paa den ikke sielbent forekommende Modsigelse imellem en Skribents Lære og hans Handlinger; deels at han i sine ældre Dage tildeels maa have angret de Offere, han selv i de yngre havde bragt Nationaltilsieligheden ¹⁰). Bistnok kunde Entelte af hans Arbejder, f. Ex. P. Paars, Danm. og Norges Beskrivelse, Danmarks Historie, og Fl. ligesaa godt været skrevne af den, der som Gram eller Falster aldrig havde sat sin Fod over Grændsen; men man tør vel ogsaa antage, at han, uden de Frugter, hans fra Ulandet, meer end egentlig Lærdom, hjembragte Verdenskundskab og Livserfaring har baaret for hans hele Dannelse, ikke vilde have kunnet udøve den samme mægtige Indflydelse paa vort Fædrelands Sprog og Literatur; ligesom man heller ikke maa glemme, at han var bleven bekiendt med det franske Theater, inden han blev Skaber af den danske Skueplads. Desuagtet vilde det neppe have ~~salvet~~ ham selv vanskeligt, fra hans eget Standpunkt, at have den ovenfor berørte Modsigelse. Han kunde vel ikke henføre sine Reiser under Jeronimus's Categoric af dem, som foretages, „naar man har samlet Ar og Forstand først, naar man har den Capital, at man kan leve af Renterne, naar man reiser paa en vis

¹⁰) „Den lærde Daille beklagede at have spildt 2 Aar af sit Liv unyttigen bort; og menebde han derved den Tid han havde anvendt paa sin udenlandske Reise“; Epistler IV. Nr. 334.

Profession, som man ikke kan lære hjemme" (I. 1.); derimod kunde han med Føie have paaberaabt sig, at ingen af hans Udenlandsreiser, hvis forskjellige Ressourcer hans Autobiographie lærer os at kiende, var giort paa Statens eller hans Families Bekostning. Den eneste Understøttelse fra det Offentlige, som han til nogen af dem vides at have modtaget, var det Rosenkrantziske Reise-Stipendium af 100 Rdlr. i 4 Aar til hans fjerde Reise, hvilken han foretog sig allerede som Professor extraordinarius, men uden Løn¹¹⁾.

Hvorledes endelig Holberg i sine sidste Leveaar, i sær-egne Tilfælde betragtede saadanne Udenlandsreiser uden noget bestemt Formaal og uden Visshed om de fornødne Hjælpemidler, kan sluttes af hans Consistorial-Votum i en lignende Anledning. Under 27de Nov. 1751 tilskrev nemlig Universitetspatronen Consistorium, om der ikke af et eller andet Stipendium skulde kunne tilveiebringes Understøttelse for en islandsk Student P. Vidalin, der studerede i Leipzig, hvor han har udgivet adskillige, i Herups Forfatterlexicon opregne Smaa skrifter, og døde 1758. Man vidste her ingen Udvei for ham, og ved denne Leilighed afgav Holberg følgende Erklæring; „Efterdi Vidalin ingen Penge havde, kunde han have blevet hjemme, hvor han kunde have lært det samme som han lærer i Leipzig. Jeg veed ellers intet Forslag at gjøre til at hjælpe ham af hans Gæld; og hvis jeg havde noget Stipendium, gav jeg det heller til en Anden, hvis Merita ere her hjemme bekiendte.“

11) Det var søffeligt at man kiendte, hvad Holberg selv har sagt om denne Materie i sin Declamation paa Borchs Collegium omtrent fra 1710: de peregrinationibus doctis; men denné er aldrig trykt og maa besvære anses, ligesom hans øvrige der forfattede Disputatter, for et deperditum.

Frankerigs Hovedstad var i Ludvig, den 14des Aarhundrede, som længe efter, anseet for Civilisationens og Intelligentsens Middelpunkt; det var derfor den Dye, som vore Landsmænd paa deres Udflugt fra Fædrelandet først og fornemmeligen besøgte¹²⁾. Holberg miskiendte ikke Parises Fortrin, men beklagede, at det ikke vare disse der loffede Ungdommen derhen. „Jeg forbdømmer ikke parisiske Reiser;“ — skriver han — „thi Paris er en Stad, hvorubi man kan lære meget godt; men vore unge Herrer reise ikke didhen for at omgaaes med fornuftige Mænd og Philosophis . . . de reise didhen for at conversere Stadens petits Maitres; . . . af hvis Omgængelse de støbes ubi saadan Form, at de komme ganske vanstabile til Fædrelandet igjen.“ (E p p. III. Nr. 296.) I sine senere Aar bemærkede han endog at egentlig „Politesse og ziirlig Levemaade“ ikke var ganske almindelig i Paris (E p p. V. Nr. 433). De demoraliserende Virkninger af disse Reiser ere nu stibredte i dette Stykke, hvis Hovedperson giver et ansfueligt Billede af en saadan galliseret Danskt, der vender tilbage fra Paris „med tomme Lommer, nogle Ca-

¹²⁾ Hvorledes Frankerig dengang betragtedes af dets nordiske Beundrere, kan sluttes af følgende Sted i en af en svensk Legationspræst i Paris holdt Liigprædiken (Kopenh. 1674) over Georg Brædenhuns, som 1669 reiste udenlands og blev bræbt i Paris. (S. 111—12). „Sein vornehmster Zweck war Frankreich zu sehen, den heutigen Mittelpunct der adelichen Reisleute, den Sammel- und Musterplatz allerhand Nationen, die Werksätte der Staats- und Hofleute, die berühmte Solbaten-Schule, die allgemeine Sprach- Sitten- und Kleidermeisterinn . . . Paris, den warhaftigen Extract der Welt.“ En fra denne ganske forstfællig Charakteristik havde den forpæste Prof. Laurenberg givet i sin Satyra, qua vitia quædam seculi nostri perstriguntur (1630): Europæ priscos corrumpit Gallia mores . . . Verborum ampullæ, patriæque infarcta hqvælæ gallica vox . . . et fraus et levitas: in corpore gallica vestis, et Galli ritus. etc.

prioler, den Kunst at smigre, hele Binde Arier og andre parisifste Galanterier," foruden en god Portion Ringeagt for alt Indenlandst¹³⁾. Det er ikke usandsynligt, at endog saabanne Latterligheder som den bagvendte Kiole, Halskluden hængende bag ud o. s. v., der nu forekomme os overdrevene, kunne være laante af Virkeligheden, dog med Undtagelse af Snustobak omkring Munden (IV. 4.)¹⁴⁾; og at Jean de France selv dengang ikke har været i den Grad Carricatur, som han allerede 50 Aar senere synes at være bleven det¹⁵⁾. Intet Under da, at Stykket kan have mishaget Abstillelige, som troede at finde sig eller Sine trufne, hvilket igien kan have været Aarsag til, at det, endog i sin første Tid,

¹³⁾ Levnet S. 168; Epistler IV. Nr. 312.

¹⁴⁾ Epistler III. Nr. 215. IV. Nr. 359. Suhms saml. Skrifter I. S. 57. Rahbet I. S. 196-99. Udv. Skrifter I. S. 253-54. Allerede den yngre Otto Sperling ivrede i sin Afhandl. de vestitu Danorum veteri (Nova literaria maris baltici 1698 p. 204 sq.) med franske Klædemoder, som hjembragtes ved Keiser til Frankrig. I en saatalbet „Kort Underviisning; hvad en ung Person paa sin Reise haver at tage ubi Agt," trykt bag efter „Aarhuus Lidsfordriv over Nidels Avanture ved Solmebye den 19de Sept. 1721," forekommer blandt andet den Regel, at han „skulde stittigen vogte sig, at han ikke hjemførte narrafte Mores og Klædebragt, thi ellers blev han mere bespecteret end respecteret." Holberg dakter ogsaa „den bestandige Leevillighed i at efterabe alle franske Klædemoder endogsaa dem som værdeløse og ere ubequemme" (Epp. V. Nr. 536). Imidlertid fandt han sig dog foranlediget til, i Udg. 1731 at gjøre en Forandring i Jeans Costume (Anm. til IV. 4). Da en vis høi Minister endeel Aar før 1768 bestilte dette Stykke opført, med de ubtryllelige Ord: at hans fra Frankrig hjemkomne Søn skulde speile sig i det, „var han mere outreret end Jean, og Piceen derfor uden sin rette Effect"; Boye S. 696.

¹⁵⁾ I det mindste ansaae Dram. Journal (I. S. 172) dette Stykke for eet blandt de Holbergfste, der ei længer passede med de daværende Sæder.

stundom i flere Aar blev henlagt¹⁶⁾, uagtet Holberg selv erklærede, at det ved sin Fremkomst „har fundet en hynderlig Behag, saavel hos Høie som Lave, og holdes for den kostbareste (S. Justesens Betænkning; jvfr. Levnet S. 146). Samme Skiebne havde det mange Aar senere, ~~paa~~ den nye Skueplads¹⁷⁾; men Holberg fandt sig ogsaa dengang endnu besøiet, som vi have seet, til at føre Klager saavel over den græsferende Reisesygge, som over den fremmede Modersmaal der yttrede sin Indflydelse, selv paa Skuepladsens Forsømmelse. (Epistler III. Nr. 296. V. S. 25). Det er uden tvivl bekiendt, at fransk Tone og Dannelse, under den nye Regjering, meer og meer begyndte at fortrænge den tydske Tone, der under Christian VI. her havde været herskende¹⁸⁾.

¹⁶⁾ Paa en Comedieplacat af 23. October 1726 siges det dengang ikke at have været spillet i 3 Aar.

¹⁷⁾ Epistler V. Nr. 447, S. 26. Det skal, ifølge en samtidig Optegnelse, ei være givet før den 4de Aug. 1751; Rahbel I. S. 129. 196. Naar Rahbel her finder en Modsigelse imellem dette Factum og den af Holberg selv i 3die D. af Epistlerne (efter Titelen udt. 1750, da bog 4de D. haver 1749) S. 141 omtalte tidligere Forestilling, da er denne Modsigelse kun tilsyneladende. Stykket var nemlig givet, ikke paa det den 18de Dec. 1748 aabnede Theater paa Kongens Nytorv, men saavel paa den 15de danske Skueplads i Læderstræde d. 15de Dec. 1747, som paa det von-Dotenske tydske Theater i Store Kongensgade, baade paa Tydske (efter Detharbing's Oversættelse) d. 4de og 15de Dec. samme Aar, og paa Dansk 1ste Marts 1748. Det er formodentlig til den førstnævnte af disse Forestillinger S. paa anførte Sted har sigtet. Fra 1751 til 1856 er Stykket paa det Kongl. Theater opført 40 Gange.

¹⁸⁾ Ved denne Leilighed kan følgende naive Ytring om det franske Sprogs Anseelse hos os paa den Tid, af en Boghandler-Announce angaaende „Pepliers franske Grammatik paa Dansk“ (Kbh. Postrytter 1748. Nr. 70), fortiene at meddeles: „Ligesom vor Nation ubi vor Tid har faaet saa stor Smag paa de galante Videns-

Sine dramatiske Hovedcharacterer pleiede Holberg som vi allerede have seet, at benytte ved flere Leiligheder. Jean de France nævnes saaledes i Den Vægelsindede II. 11. i Masketraden I. 4; i Lykk. Skibbrud II. 1; jøfr. 2. og i Philosophus ubi egen Indbildning II. 4; han optræder i Hæxerie ell. bl. Allarm I. 8. og IV. 3, og under Navn af Francois Marteau i Lykk. Skibbrud V. 3. Da Tydsterens Paris = Reiser paa den Tid vare Algesaa almindelige og omtrent havde de samme Virkninger, blev Dethardings Oversættelse: „Jean de France eller der deutske Franzose“ optaget i Gottschedens deutske Schaubühne 2 D., og rost saavel i Fort. S. 40—41. som i Fort. til Die D. S. IX-X og Hovedcharacteren erklæret for ikke overdreven; jøfr. Holb. Udv. Str. VI. S. 122—23. Holberg selv påberaaber sig denne Dom i Epp. III. Nr. 215¹⁹⁾. I Scheibes Fortale til Overs. af P. Paars, S. 131 forsvares Stykket mod en Kritik i et tydsk Tidsskrift. En svensk Oversættelse udkom i Stockholm 1744.

Ved dette Stykke, som ved flere af Holbergs Arbejder maa den Tanke letteligen opstaae: hvad han vilde sige, dersom han nu kunde vende tilbage til det Land, hvis Forhold og Sæder han dengang kiendte og skildrede; naar han saae Elbre og Ungre, Oldinger og Børn, Mænd og Qvinder, paa Jernbaner og Dampskibe fare fra den ene Ende af Europa til den anden, ja endog til andre Verdensdele; mon

---

flaer i Almindelighed, som den nogen Tid før har havt, saa er ogsaa det galante franske Sprog i Særdeleshed kommet ubi besynderlig Estime og Credit. Det elstes, det læres, betynges, Enhver ynder det, Enhver ønsker sig at forstaae det, saafremt et Middel, der kan besynderlig recommendere Gen, eller i det mindste distingvere Gen fra den gemene Hob.“

¹⁹⁾ Derfor blev Stykket i forrige Aarhundrede opført endog i tydske Skoler; Brug, litterarh. Tidskr. 1844. S. 381.

han ikke, i de fleste Tilfælde, som det „rette Motiv“ til disse Udenlandsreiser med Føie vilde have erkjendt „Begierlighed efter Divertissemens“ (Epp. II. Nr. 174).

I. 1. Frands: „Jeg var ubi et Fremde paa gammel mel Torv.“ Teronimus: „Hvad got Ngt der?“ Frands: „Intet, uden man førte en til Slutteriet.“

Slutteriet var en særstilt Bygning, dengang nyelig anlagt af Fredrik IV. ved Hestemøllestræde, imellem Farvegaden og det daværende Vaisenhuus, og indrettet til Arrest, et Stæde for Misbædere, men ogsaa „for stikkelige og brave Borgerfolk, som for Gielbs Skyld eller anden Forseelse geraade i Fortreb“; (Søges Rbhvns Beskr. S. 92). Efter Ibebranden 1795 er denne Deel af Byen aldeles forandret.

— Teronimus: . . . „han maa skrive sig Fairfax eller „Solban.“

To Hundenaavne; det første skal endnu findes hos Bonden i Sielland; Mølbach S. 122; begge forekomme i Henrich og Pernille III. 10; Solban ogsaa i Maskeraden I. 2.

— Teronimus: . . . „Jeg fand opregne over Sneese „smukke Karle, der have studeret deres Præle=Stjel paa „Klosteret, og gjort Præfener, som have været høyt agtede „end og ubi vor Frue og Kunde Kirke, hvor de lærde Menigheber ere.“

Paa Klosteret (Communitetet), hvor de egentlige Disputeerøvelser holdtes paa Latin, vare de fleste Munnere dengang Theologer. Menigheberne til Frue og Kunde (Trinitatis) Kirke kaldtes de lærde, fordi Universitetet dengang, som nu, var Patron for disse Kirker.

— — . . . „Myn Heer Ralfs Søn ubi Serdam.“

At denne Anecdote, med temmelig lignende Betragtninger, forekommer i Voltaires: Historie de Pierre le grand

II. c. 8, der er udkommet længe efter dette Stykke, har Rahbek bemærket i Udv. Skr. I. S. 254. Serdam stulde egentlig hedde Jaandam eller Jaardam.

I. 2. Arb: . . . „Paa Ulfeldsplads eller Hallands-
„aas; thi der findes tvende Træmære.“

Træmæren, eller, som den egentlig kaldtes, Træhesten, tiende til en militær Straf (ogsaa i Er. Mont. V. 4), der allerede henimod Slutningen af forrige Aarhundrede var gaaet af Brug. At et saadant Straffereskab, foruden paa Hallandsaas i Nærheden af Hovedvagten, dengang ogsaa maa have eksisteret paa Ulfeldsplads, erfares af denne Replik; rimeligviis har dette da været bestemt for Bønder og den ringere Almue i Hovedstaden, da den Straf at ride Træhesten, ~~der~~ gamle Dage forekommer som en Straf for Høvbonden, tillige nævnes endnu i Aar 1770 som en Politie-Straf for „Bønder og scandalsøse Folk“ (Juridiske medicinske og oeconomiske Tidender s. A. Nr. 22; jøfr. Molbech's Dialectlexicon S. 609—10).

Arb: . . . „Seg veed ikke om Fatter har seet Kløver-
„Ænegt. Rigedan seer han min Troe ud.“

Kløverknægt er, som bekendt, en Figur i Kortspil (Ulysses v. 3th. V. 2.). I Epistlerne IV. Nr. 359 hedder det: „de trange og ubstive Klæder, som forarsage, at enhver Cavalier seer ud som Kløver-Ænegt, kand tiene til Beviis paa, at alt, hvad som paafindes udi Frankrig, maa antages udi Norden.“ I Stedet for denne Lignelse har den ældste Udgave: „Hand seer ud, som hand havde brændt Følster af, og vilde flyve over til Holland;“ der ogsaa forekommer som et Ordsprog i Abracadabra III. 5. Om Jean de Fr. her beskrevne Costume og dens traditionelle Fremstilling paa Skuepladsen s. Molbech S. 320—21.

I. 3. 4. 5. 6.

Angaaende de her forekommende Dandses-Kunstord kan

henviſes, i Mangel af en ſamtidig danſt Dandſe-Theori, til en omtrent ſamtidig thbſt, nemlig: „J. H. P. Maitre de Danſe oder Tãngmeiſter, welcher lehret wie ein Tãnger, ſo die Fundamenta gefaſſet, ohne Hülffe ſich ſelbſten die gebrãuchlichſten franzzöſiſchen Tãngen bepbringen könne. Glückſtadt u. Leipzig 1705.“ 4to. Her beſtrives og ophvæſes, ved Hielp af Figurer, den Tids Dandſetrin, Bourrée-pas, Pas-grave, (I. 3. Bougre de Pagrad; jvfr. Molbech S. 321), Con-tretems og fl. Et Trin, hvorum det hedder: „Hier wird hinten creutzweis geſetz gebeugt“, var maatte den af Arv (II. 4.) og af Henrich (Uden Hoved og Hale II. 5.) ſaa kaldte Korſebands, ſom uden videre Forklaring forekommer i Vidensk. S. Ordbog. Holberg bemærkede ellers i Epiftlerne II. Nr. 86, 87, V. 1. S. 46, at Dandſe-kunſten 2c. et Qvart-Arhundrede ſenere havde undergaaet en betydelig Forandring, idet den ſimple Mennet og Engellſt-bandsen havde fortrængt den ældre Tids Paſſe-pied, Rigadon, Bourrée og Folie d'Espagne. Den ſidſte, der ogſaa nævnes i Maſkeraden (I. 3.) og i Falſters „daarlige udenlandske Reife v. 59²⁰), havde iſær været Kunſtens Non plus ultra; hvorfor H. ogſaa tilføjer, at den der „kom ud af Dandſeſtolen, førend han havde abſolveret ſin Folie d'Espagne, blev anſeet for en Deſerteur;“ (jvfr. Rahbek I. S. 225. II. S. 169). Den var, ſom Navnet antyder, en Dandſ af ſpanſt Oprindelse, af en alvorlig Karakter og dandſedes af en eneſte Perſon (Molbech S. 321-23; Bohe S. 689). Den af Jean de France (I. 3.) roſte Dandſemeſter Sr. Blondis var en virkelig Perſon, paa den Tid førſte Dandſer ved Operaen i Paris; Rahbek III. S. 111.

²⁰) Frantſes Viol d'Espagne maa være en Feiltagelse, ſom Holberg med Forſæt har lagt ham i Munden, ſtændt, i et omtrent ſamtidigt Rimeri, en Arie ogſaa ſiges at ſynges ſom Viol d'Espagne; Rahbeks og Myerups Forelæſninger IV. S. 56.

I. 3. Jean: . . . „Jeg maa hen at see mig lidt om „à la Greve.“

Her maa menes Place de la grève i Paris; skøndt det ikke er let at indsee, paa hvilken fiøbenhavnst Lokalitet der ved dette Quid pro quo kan være tænkt.

I. 4. Teronimus: . . . „at lade ham løbe blandt „de Rente=Kammer=Drenge, det duer ikke meget.“

Ved Rentekammerdrenge maa uden Tvivl forstaaes det talrige underordnede Personale af Sribvere, Volontører o. s. v. som ved Kammer=Collegiums nye Organisation under Frederik IV., og ved de mange til dette Collegium henlagte Forretninger, vare blevne nødvendige. Især er her vel tænkt paa de Folk, som det tilkom Renteskriverne, hvis Antal var blevet meget forøget, selv at salarere; (Danm. og Norges Beskrivelse, 1729 S. 715). At Teronimus's Mistro til disse saakaldte Rentekammerdrenge ikke har været ubesøiet, kan sluttes af følgende Kammerstrivelse, som vel allerede er trykt, men i et lidet kiendt og benyttet Tidskrift (Borgervennen 6te Marg. Nr. 30) og derfor her meddeles paa Ny:

„Den Spolering og Fordærvelse, som Binduerne og Bæggene ubi denne Collegii Bygning saa ofte paa en lidelig og strafværdig Maade tilføies, er meget vel bekiendt, og at saadant allene steer af en Deel her opbragte ilde op-tugtede unge Drenge, der, i steden for at de i Contoirerne skulle forblive at scribe og lære noget nytteligt, gives Leilighed, formedelst manglende Opsyn med dennem, til at staae næsten hele Dagen ved Binduerne og andensteds, deslige Ting at foretage og forøve, hvilket Hans Kongl. Majestæt og selv allernaadigst har observert, og derover havt en stor Misfornøielse, som os er bekiendtgjort til den Ende, at vi samme skulle see remedet.“

„Vi have derfor villet advare alle og enhver Vedkommende, at de deres underhavende Dreng formaner og foreholder, at entholde sig saadanne strafværdige Gierninger, samt ubi Contoirerne at forblive, saaledes som stee bør; paa det deslige Ting desto bedre kan forekommes; og have vi befalet Portneren Jens Rasmussen, at han stedse om Dagen derom skal inquirere, samt Binduerne til Slotspladsen og andre fornødne Steder at see tillukte, og naar han nogen Dreng derved finder, samme da at henvise til det Contoir hvor han henhører, og sligt, med hvad ellers kan være foresalden, Principalen at tilkiendegive, som da skal sætte Drengen saaledes tilrette, som Principalen selv i paakommende Tilfælde dertil agter at svare, fornemmelig naar nogen ubi Binduerne ved Forbærvelse og andre tilbørlige Ting antræffes, hvorom bemelte Portner tillige er befalet at give os Underretning, at vi i behøvende Tilfælde kan vide at foranstalte hvis stee bør. Denne vores Advarsel og Ordre forevises da derfor ubi alle her ved Stedet værende Contoirer, hvor deslige unge Dreng findes, til behørig Efterretning og Efterlevelse, og haver vedkommende Principaler herpaa at tegne, at det dennem saaledes er bleven bekiendtgjort.“

Rentekammeret den 26de Januar 1728.

<i>Göldencrone.</i>	<i>Bartholin.</i>	<i>Rasmussen.</i>
<i>Meier.</i>	<i>Bornemann.</i>	<i>Justesen.</i>
	<i>Basballe.</i>	<i>Bram.</i>

II. 6. Jeronimus: ... „har Du ikke andet at be-
„stille end staae at kaage i Døren.“

Ordet kaager (kaagser) forklares i Vid. S. Ordbog ved „Kiger, Kiffer, seer ud omkring, staaer paa Udfig;“ (tydsk: gucken); jvfr. Røyer; Molbechs Dialectlexicon: kogse. Det forekommer ogsaa i Ell. Juni III. 5., Dib. Menskj. 9, Er. Mont. II. 5, og i Pern. korte Frøf. I. 8.

III. 1. Jean: . . . „Har Du nu været 15 Maaned med mig dans Paris.“

Saaledes i alle tre Udgaver; i næste Scene hedder det derimod i tre Repliker: 15 Uger; jvfr. Kæbbe I. S. 224; Molbeck S. 144; Boye S. 689.

— Jean: . . . „jeg fik den sidste Maaned en Liste af „40 Nymodens Eder af min Maitre de langue.“

Paa sin Reise fra Frankrig til Italien (1715) fik Holberg en Rejsekammerat, der opramsede endel nye sinderige og ikke gemeene Eder, som han havde lært i Paris, og som han paastod, endnu ikke vare optagne i Provindsferne; Levnet S. 82.

III. 1. Jean: . . . „Jeg vil spise til Middag hos „Peché“ Pierre: „Vil Monsieur ikke heller spise hos „Mester Jacob? der faaer man bedre Mad for billigere „Pris“ . . . Jean: „Vedst du ellers nogen anden fransk „Kof?“ Pierre: . . . „her er en Anden, som heber Cabo.“

Mester Jacob nævnes som en kjøbenhavnst Spisevert, i Republiken I. 13, og i Moralske Tanker S. 37. Peché var en fransk Restaurateur paa den Tid; Cabo skal nok læses Cabot; maaskee var han den „franzøste Kof i Pilestræde“, hos hvem Marthe havde tient i tre Aar (II. 3); dersom dette ikke snarere har været Tujon, der 1722 boede i Pilestræde lige for Sillegaden; han nævnes i Com. Liigbeg. Sc. 5; Mor. Tanker S. 37; jvfr. Boye S. 518; Overskou I. S. 224.

(E. Udg.) III. 2. Espen: „Det var mig sagt, at „han skulle boe i Vimmelskæftet nest ved Bogtrykkeren.“

Her maa, uden Tvivl, være tænkt paa Bogtrykker Peder Nørvig, som endnu i Februar 1719 boede i denne Gade; skjøndt han 1721, efter Bevilling af 2den Februar, nedsatte sig i Bergen, hvor han drev sit Officin til 1740; Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse S. 642.

— — Espen: . . . „dette Portrait, som er giort af „Monfr. Keen-Kaalavet.“

Dette af Holberg selvopfundne Ord bruges af ham oftere, hvor fremmede Sprog anvendes forqvælede; f. Ex. i Arab. Pulver Sc. 6; Ulykses v. 3th. I. 14; Henr. og Fern. I. 6; Hon. Ambition. II. 4.

— Espen: . . . „Jeg er fød over ti Mile sønden for „Randers, hvor vi ere anseet som Lemmer af det hellige „Rommerste Rige.“

Her spottes med Sønderjydernes Higen efter at holdes for Holstenere, i det mindste for Dansk-Holstenere, som de med en ligesaa uhistorisk som ugeographisk Distinction dengang alt havde begyndt at benævne sig; jvfr. Priis-skrifterne ang. det danske Sprog i Slesvig I. S. 97. Derfor findes endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, i Universitetets Matrikel, de fra Haderslev, Apenrade, Sønderborg og flere Stæder i Hertugdømmet dimitterede Studerende altid betegnede med Tillsæget Holsatus, der dog senere blev ombyttet med Cimber. For øvrigt maa man her holde Espen en alt for vid Udstrækning af det hellige romerste Riges Grændser tilgode; thi 10 Mile sønden for Randers ligger Beile, hvorfra der endnu ere 4 Mile til den slesvigiske Grændse. I Dethardings tydsk Oversættelse af Stykket roser Michel (Originalens Espen) sig af være født i Elfas, hvor man ansees for at høre til Frankerig.

(H. Udg.) Espen: . . . „ellers er hun Kloffen 3 udi „Kongens Have.“

Hertil passer sig nærmest Jeans Svar (i Anden Udg.); „Der skal jeg presentement lade mig indfinde;“ nemlig i Rosenborg Hauge.

III. 4. Jeronimus: . . . „Tænk engang, forgangen „Dag, da jeg og vilde være lidt allamodigt, og gif paa et „Caffee-Huus, maatte jeg give en Rigsort for nogle faa

„Kopper.“ Frands: „Det har været noget dyrt; men man seer, Prisen begynder alt mærkelig at falde.“ Zeronimus: „Ikke saa mærk paa Thee-Huse.“

Af Caffee- og Thee-Huse have dengang altsaa eksisteret flere i Kiøbenhavn. At de Sidste i det ringeste maae være betydeligt ældre her i Staden, kan sluttes af Acta Consistorii for 1689, hvor et Theehuus ved Nicolai Kirke omtales som besøgt af Studenter, og dette var knap 20 Aar efterat denne Drik her først var kommen i Brug.

IV. 3. Arv „Kommer ind, sætter sig ned paa Gulbet med et stort stykke Kride.“

Atter en Uagtksomhed af Holberg, da Scenen her skal være paa Gaden.

IV. 4. Espen: . . . „Mad. la Fleche siger, at udi 6 Uger ingen Cavalleer i Paris knæpper sin Riøle meer for til, men alleene bag til.“

Dette har Holberg selv i Udg. 1731 forandret til: „at ingen Cavalleer bærer meer slige Punge“ (jvfr. Epp. III. Nr. 215); dog har han selv i de følgende Scener med Zeronimus (6. 7.) glemt denne Forandring; Mølbach S. 157. 325; Boye S. 689.

— Jean: . . . „jeg har min Tobatiere=Dose hos mig.“

Paa samme Maade nævner Stine Hsenkræmmers dette Ord i Barselstuen II. 10.

IV. 6. Jean: . . . „blev ikke den Riøle, I har paa, „giort til den forrige Jubelfest?“

Her maa menes Reformationsfesten d. 31te October 1717; altsaa 5 Aar tilforn.

V. 1. Pierre: . . . „En Poet er aldrig agtet udi „sit Fæderneland.“

En Poet forveksles her med en Prophet; maaftoe ikke uden Hensigt.

V. 1. Pierre: . . . „havde det været en Hottentotistf,

„Cosfatist, Galletutist, Husarist, Malebarist Dame, eller en „fra The, Bogøe, Island eller Grønland.“

Bogøe eller Baagøe i Grønsund S. V. for Møen kaldes i Danske Atlas III. S. 362 „et lystigt og temmelig stort Epland“. Holbergs Hensigt har her, som i flere af hans Lyttspil, været at forstærke det komiske Indtryk ved Sammenstilling af aldeles forskellige Lokalteter og — tilbeels finge- rede — Nationaliteter.

V. 3. Jean: . . . „jeg veed man fødes ikke med „Buxer, Stoe og Strømper.“

Saaledes trøster Henrich ogsaa sin foregivne Fætter Studenstrup med „at ingen bliver fød med Best og Buxer paa;“ Ellefte Juni V. 9.

V. 5. Espen: . . . „Om man flyde Dig Bøger, „blev Du den anden Verthe Tot.“ Marthe: „Ja, ja, „jeg læser Senecus iblant.“

Det maa da have været Virgitte Thotts danske Oversættelse af Philosophen Senecas Værker, trykt 1658 i Sorø, og udmærket ved en, for den Tid, sielden typpographist Elegants. „Frue Verthes Seneca“ nævnes ogsaa i Bille Hansb. Forsvarschrift for Dvindekønnet.

Jeppe paa Bjerget, eller den forvandlede Bønde.

Ømmet til dette Stykke vedgaaer Holberg selv, (Kvænet S. 146), heelt og holdent at have laant af Bidermanns Utopia; ligesom et lignende Sujet efter andre lignende Fortællinger ogsaa er behandlet af ældre fremmede Digtere, blandt hvilke selv Shakespeare¹⁾. Men til de i denne Fabel

¹⁾ Udv. Skrifter I. S. 317. VI. S. 146; Rahbet om Holberg I. S. 229. 259; Molbech S. 327-29; Boye S. 693; Philipsen, den Holbergske Litt. Historie og Bibliographie S. 37-41. Jacob Bidermann, en tydsk Jesuit, der døde i Rom 1639, skrev en satirisk Digtning, hvis Titel efter een af Udgaverne lyder saaledes: *Utopia Didaci Bernardini seu Jacobi Bidermani e Soc. I. Sales musici, quibus ludicra mixtim & seria literate ac festive denarrantur*. Coloniae 1649. 8. Et Udtog, som indeholder Alt hidhørende (s. bemeldte Udgave pag. 158. fg. 191 fg. 200. 292), og som viser at H. skulder denne gamle Fortælling ei blot Ømmet i Almindelighed, men ogsaa flere enkelte Træk, er meddeelt af Rahbet i Udv. Sfr. VI. S. 153 sq. Der er saaledes ingen Grund til med Ryerup (Almindelig Morfskabslæsning S. 263) at antage Ideen til dette Stykke laant af Nr. 12 i de saakaldte Tobaksdiscourser; („Tobaks-Discourser eller Tolv lystige Historier om adskillige artige Hændelser og kortsillige Bedrifter. Sammenfrevet ved en Gudzeerlig Vens Besordring (Povel Phænixberg)“ Kjøbenh. trykt Aar 1733. 8. 8 Ark). Af dette Eventyr forekomme i Stykket kun enkelte Træk, og det er desuden uvist, om der eksisterer nogen ældre Udgave af dette Almueskrift end den hos Ryerup omtalte, som er yngre end Stykket. Holberg nævner dette Stykke som et, i hvilket „Livens og Stedets Unitet umueligen kan nøie iagttages“; Epp. I. Nr. 66.

indklædte Karakterer og Situationer synes han tillige at have haat tilstrækkelige Motiver i ældre danske Folkebigtninger, i hvilke fattige Bønder, der, ligesom Jeppe, mishandles af onde Qvinder og søge at glemme deres Lidelser ved Brændeviinsflasken, skildres omtrent med de samme raee men kraftige Strøg²⁾. I det mindste kan en gammel Vise som følgende, der neppe nogensinde er trykt, vel have været Holberg bekendt, da han skrev dette Stykke:

1.

Hei Jeppe! Jeppe! hvor est Du henne?
 Du drikker meer, end jeg kan fortiene.
 Naar Du gaaer paa Kroen,
 Saa maa jeg staae paa Voen.
 Hei Jeppe! Jeppe! hvor est Du henne?

2.

Hei Luce! Luce! jeg var i Smeden,
 Jeg har ikke været der siden forleden;
 Jeg siuntes at min Mave
 Den var reent af Lave.
 Hei Luce! Luce! jeg var i Smeden.

3.

Sa troe mig, denne Syge jeg kiender,
 Seg veed nok, hvad det er, hvad Dig brænder

---

²⁾ Et sandt Pendant til Jeppe og hans Nille forekommer ogsaa i et gammelt dansk Lytspil fra 17de Aarh. Begyndelse; Rahbeks og Nyerups Forelæsninger II. S. 131. En drukken Bondes Brutalitet og Storpraleri, samt hans dermed kontrasterende Spagfærdighed i ædru Tilstand, skildres af Ringo i Sæbvegaard's Kollage (Wielands's danske Vers og Miscellanea V. S. 68); En spenskt Bondevise om en ond og arrig Kone, findes i Rast's Morflabslæsning, 1839. Nr. 34.

Det er min daglig Plage,
Jeg hørte aldrig Mage,
Sa troe mig, denne Syge jeg kiender.

4.

Din Her, da gib din Rumppe maa brænde,
For mig Du altid skal overstiende,
Naar mig da Saadant møder,
Jeg da en Skilling øder,
Din Her, da gib din Rumppe maatte brænde.

5.

Din Fylbehund, saa skal jeg Dig høre,
Og med en Høsfeltiep Dig correere,
Naar Du igien vil sabbe
Skal jeg Dig brav afklappe,
Din Fylbehund, saa skal jeg Dig høre.

I vore ældre Digte forekommer Jeppe almindelig som et betegnende Navn for den danske Bonde³⁾, ligesom Lucie (Lucie) ofte for Bondekonen⁴⁾. Hint Navn paa Titelen

³⁾ J. Ex. i Wielandts Vers og Miscell. IV. S. 66. 69. V. S. 68. VI. S. 159. 167. 198. VIII. S. 220. XI. S. 421; Heltz poetiske Skr. S. 226; Tychoii Vers og Indfald S. 288; Sørterups poetiske Smaaafgaver I. S. 17. 84; Nyerups ubv. danske Viser I. S. 247. I Skaanings Verdens Værns Klagemaal imod Justitiam (Aarhus 1648. 4.) optræder en Bondemand: Jep Palmhat. Jeppe er et gammelt ægte dansk Navn, eieendommeligt for Bonde, der synes at have faaet lidet eller intet Indpas i de høiere Klasser. Det er formodentlig en Omskrivning af Ebbe eller Ib, alle oprindeligen samme Navn som Jakob. At de Danske forvandlede Navnet Jakob til Jeppe, anførte den svenske Biskop Hemming Gad til Haan for dem.

⁴⁾ Kåbeks og Nyerups Forel. II. Fortalen S. XXV; Nyerups Udbalg af danske Viser I. S. 250.

gav altsaa Enhver, for hvem gammel Folkepoesie ikke var fremmed, strax en Idee om hvad han i selve Stykket havde at vente. Holbergs Jeppe er i det Hele en tro Repræsentant for den danske, især sællandske Bønde, saadan som Bornebndskab og Hoverie giennem Aarhundreder havde stemplet ham, og i den Undertrykkelses og moralske Udsælsheds Tilstand, hvori han, til Trods for Christian den Andens Bøndevillie, for Christian den Fjerdes velmeente, men af Tiden ei begunstigebe Planer, som det manglede ham Kraft til at sætte igiennem, efter det Ræd Statsforandringen 1660 havde givet Aristokratiet, ja endog uagtet Bornebndrettens Ophævelse ved Forordn. af 21de Febr. 1702, dengang befandt sig, og endnu længe efter kom til at befinde sig. Thi Landmiliceforordningen af 22de Febr. 1701, den lange Krig og dennes langvarige Følger gjorde det umueligt for Frederik den Fjerde, skjøndt Bøndens kongelige Ven, at udrydde hine forældede Misbrug eller at opleve de tilsigtede Resultater af hans velmeente Reform, hvilke det egentlig først var forbeholdt Christian den Syvendes og Frederik den Siettes Dage at stue i deres hele Fylde⁵⁾. Ikke blot historiske og statistiske Forfattere fra hiin Tid udmale med stærke Farver de Uretfærdigheder og Udsæelser, Herremanden med hans Rædskab og Haandlanger i Bøndeplageriet, Forvalteren

⁵⁾ Badens Danm. Historie V. S. 267. Ryerup har i første Deel af sin Hist. statist. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge fra forskjellige Kilder leveret mange karakteristiske Træk til Oplysning om Bøndens Tilstand fra det 16de Aarhundrede indtil den nyere Tid. Holberg selv, i sin Danmarks Beskrivelse (1729), udbreder sig ikke synderligt over denne Gienstand, men nævner dog Forordn. 21de Febr. 1702, „som den største Birat i denne store Konges Historie,“ og Frederik IV. som „Milicens første Skifter;“ S. 641. 642.

eller Ridesfogden tillod sig mod den arme Hovbonde⁶⁾; ogsaa i den poetiske eller rettere rimebeede Literatur fra 17de og Begyndelsen af 18de Aarhundrede udgøre Bondens rørende Klager over den tyranniske Medfart, de barbariske Straffe, han maatte lide, og de Bestikkelser, hvorved han ene kunde formaae sin Tyran Ridesfogden til en mere staaende Behandling⁷⁾, en staaende Materie. Saaledes sang Rusticus Overbundus omtrent i A. 1668⁸⁾:

6) Bl. a. J. Sørterups præstigis oeconomiae ruralis eller en (utrykt) Beskrivelse over den Lids Forvalterkneb, forfattet omtrent 1710 eller 1711, hvoraf Engelskøst har givet et Udtog med Anmærkninger i Skand. Litt. Selsk. Skrifter 1805. I. Den sjeneste Biskop Løbberg skal i den første Udg. af sine „Spørgsmaal over Catechismum“ (Kbhvn, 1720) have sat Ridesfogder blandt Tyve, (ifølge Blochs sjeneste Geistligheds Historie I. S. 210); men i bemeldte Udgave selv findes intet Saabant. Det var om disse Bestillinger, at det hedder i Ordspøget: „Der er intet saa ringe Fogderi, det jo gavner en Skieppe Havre.“

7) Endog til at fritage ham for Udstrøning til Tjenesten; Melampe I. 1. Ridesfogdens Akmagt paa et Gode skildres ogsaa af Bonden i Plutus III. 5.

8) Nyerups Danske Viser I. S. 234 fg.; jøfr. en lignende S. 247, omtrent fra Christian den VIkes Dage. Dog, den mørkeste og tillige meest rørende Skildring af Søllandsbondens Tilstand paa den Tid, giver „Peer Stribers“ Formaning til sine Rejsefæller; i Peder Paars 1ste B. 3. S.:

J uske Vorne! hvad Nytte eller Gavn,
 Hvad Fordeel er for Jer, at J paa Ederes Stavn,
 Af Sult og Armod døer, nu kan J med stor Vre
 Døste Ederes Liv. J drive s jo som Mære
 Til Arbeid af Jer Fogd, Jeri Herstab og Jer Præst,
 Ey nogen Dag er fri, ey Søndag eller Fest.
 Og, om J skulde døe i denne Krig og Fegde,
 Jer Tilstand ikke meer Jer Nogen skal bebrejde:
 J dog ved Døden kun kan Fængslet blive qvit.
 Her ingen Ri'fogd er, jeg taler derfor frit.

J sine med Kofstgaards Klage indsendte Anker mod P. Paars, yttrede Gram, „at Moleworth ikke haver med værre Expressioner vilbet gjort dette Lands Indbyggere til Slaver.“ Men var det derfor mindre sandt?

Gud velsigner Arbeid mit,
 Men naar ~~højt~~ Mand har faat Sit,
 Lidet er tilbage.
 Landgjæld tager Husbond min,
 Oibøngjæld af mine Svin
 Bør han og at tage.

Tiende giver jeg min Præst,
 Kong' og Kirke af det Bedst,
 Dertil Degn en Trave;
 Skrivar-Stieppe Skriveren,
 Een vil Herredsfogeden
 For sit Embed have.

Kongen giver jeg sin Skat,
 Kommer den ei frem saa brat,
 Strax de requærer,
 Soe og Koe jeg sælge maa,
 At jeg Ritterskat kan faae,
 Og til Officeret.

Jeg er ikke en Dag fri
 For min Husbonds Hovet,
 Hver Dag han mig driver,
 Naar jeg seer Postribderen,
 Heller seer jeg Diævelen,
 Den jeg ham og giver.

Svarer jeg et eenest Ord,
 Regnes mig det som et Mord,
 * Strax de mig mon nappe;
 Hen i Halsjern maå jeg gaae,
 Træhest maå jeg ride paa,
 Bære spanske Skappe.

At nu dette sørgelige Maleri var træffende, ikke blot dengang, men endnu i det 18de Aarhundredes Begyndelse⁹⁾, ja næsten lige indtil dets Slutning, bevidnes af Flere, som have oplevet Overgangsperioden i den danske Bondestands Historie¹⁰⁾. I alle saadanne Digtninger er det især Ridefogden, der fremstilles i et høist ufordeelagtigt Lys; den gamle Sorternep meente endog, at

„en ærlig Foged er at see
 faa rar et Dyr paa Jorden . . . .
 som Hønen, naar han findes hvid¹¹⁾.“

⁹⁾ I Wielandts Danske Vers og Miscellanea VII. S. 243-64 findes en rimet Samtale imellem en skaansk og siællandsk Bonde 1703 (af Wilh. Selt), hvori Begges Tilstand sammenlignes; den skaanske klager over, at hans Sønner bleve sendte i Krigen; den siællandske tilstaaer, at hans Sønner ogsaa bleve udstrevede til Krigstjeneste, men paastaar at denne Byrde ikke er synderlig trykkelige og snarere til deres Fordeel; at Borneedstabet, hvorom tilforn saa meget var digtet eller overdrevet, i alt nu er ophævet m. m. jvfr. Nyerups hist. statist. Skildring I. S. 454-55.

¹⁰⁾ L. Fr. Duffens Bemærkninger om danske Herregaarde (København. Litt. Selsk. Skr. 22de B. S. 29-31). Alt for fort er maaskee dog den Skildring, som Steenvinkel i „Tanker om et Middel til større Oplysning og Sædelighed for Almuen paa Landet, Odense 1782 (paa Tydsk i Materialien zur Statistisk d. dän. Staaten II. S. 218-23.) har givet af den danske Fæstebondes moralske og physiske Tilstand paa den Tid.

¹¹⁾ I Wielandts danske Vers og Misc. VI. S. 181. I det ovenanførte Skaanings „Ragemaal mod Justitiam“ (1648) optræder ogsaa en Foged, der afgiver en fuldstændig Commentar til disse Linier; jvfr. Bisen om Ladefogden og Bonden (omtrent fra Begyndelsen af 18de Aarh.) hos Nyerup l. c. S. 241. „En Ridefoged, som en Bonde ei udsuger . . . Det er en Fugl, som er i Stoven meget rar“; Fr. Hörnss Somnium poeticum S. 132. Deraf Ordsprogene: „Ond Foged er ei god, spænd halve værre igjen er kommen; bliver Fogden affat, det Bonden gav ham før, vil han ei sælge ham nu“ (P. Gyn). Til Jeppes Dyrting

Derfor maatte Bonden altid stræbe at holde gode Miner med Fogden, efter samme Digters Raad:

„Hvo der vil have Herrens Gunst

For Fogden sig skal krumme,

Thi ellers er hans Flid omsonst

Han stielbes for en Dumme.

Som Junkers Ord, hvad Fogden tal

Man endelig skal agte!“

(Wielandts Samling, II. S. 103). At han dog ogsaa kunde tilkiøbe sig Ridesfogdens Gunst, vidste Jeppes godt; I. 6.

Men, uagtet Bondens forbedrede borgerlige Stilling og det høiere Standpunkt af moralisk og intellectuel Dannelse hvortil han i en følgende Tid hævede sig, storligen forandrede hans Sæder og hele Karakter¹²), saa var det dog naturligt, at hans uforanderlige Syfler og hans Dyhold langt fra Stæderne maatte hos ham bevare et gammelt Præg i længere Tid meer uforvansket, end hos nogen af de øvrige Folkelasser. Jeppes Karakter, et speilro Aftryk af den danske Bornebe for sin Tid, behagede derfor ikke blot et halvt Aarhundrede senere, for sin „træffende Natur og de mange sande og nationale comiske Tirader,“ samt for de „mange smaa Gottiser (?) som især paa den Tid H. skrev, passede sig paa Nationen“¹³), men kan i sine Hovedtræk

---

(III. 2.): „Jeg troer, om Verden staaer længe, saa bliver Ridesfogler Junkere, og Junkere igjen Ridesfogder“, slutter sig, hvad Bonden i Plutus (III. 5.) omtaler som „en almindelig Vedtægt“: „S Herrer været Eders Ridesfogder hørige og lydige.“

¹²) Dog er Holbergs skarpsindigste Bedømmer i den nyere Tid, Brug, uden Tvivl, gaaet for vidt, naar han antager, at H. poetisk har emanciperet den danske Bondestand og derved forberedt dens practiske Emancipation under den ældre Bernstorff; Litterarhist. Taschenbuch 1844, S. 360.

¹³) Dramatiskt Journal 1771, Nr. 22.

tildeels endnu gienfiendes af den nærværende Slægt. Man vil kunne overbevise sig om dette Stykkes nationale og lokale Sandhed ved, fra dets Læsning at gaae over til en af vor Litteraturs lærdeste og aandrige Frembringelser — Junges „nordsiellandske Landalmues Karakter.“ Her udvikles Motiverne til Bøndens Hengivenhed for Brændeviin, en Feil som Konerne sielden dele, hvorfor Mandenes Byreiser volde dem saa megen Ængstelse, (S. 56. 60), og angives Grunden til Bøndens Mistro mod sine Foresatte, overhoved mod alle udenfor Bøndestanden (S. 75 fg.); her lære vi at forstaae Bøndens Kiærlighed, saavel til sine Børn (S. 330) som til sin Hest (S. 150); og en pathetisk Skildring lader os beundre den Resignation, hvormed Bønden „seer den Ven imøde, der vil lede ham til en ny Himmel og en ny Jord, hvor der vel neppe gives Hartkorn“ (S. 93). Ugsaa det Træk, at den beskientede Jeppe giver sig til at synge, og at han kiender Carl den Stores tolv Svøninger, stemmer overeens med hvad vi hos denne Forfatter erfare om Bøndens Sands for Poesie og især hans Bekiendtskab med Ræmpeviserne (S. 133-35).

Det er derfor intet Under, at dette Stykke ikke blot har holdt sig stabigt paa Scenen¹⁴⁾, men at det blandt alle de Holberg'ske Pyskspil, lige til den nyere Tid har været yndet Folkelæsning for danske Bønder, som ofte kunne det næsten udenad, ei blot i Siælland, men ogsaa i Thyen og Jylland¹⁵⁾. Imidlertid opstaaer det Spørgsmaal, hvorfra

¹⁴⁾ Selv paa v. Dvotens Theater i Store Kongensgade blev det (paa Dansk) 1747-48 givet 4 Gange; Overflou, Danske Skueplads II. S. 63-65. Paa det Kgl. Theater er det fra 1739 til 1854 spilt 112 Gange. I en ældre Tid var det især hyppigt Fastelavnsmandagsstykke.

¹⁵⁾ At Bønderne i Ribe-Stift kunne verbotenus recitere hele Perioder af S. p. B. og fortælle Stykkets hele Gang, berettes i Rbhvnske

Nordmanden Holberg, hvis Embede for det Næste bandt ham til Staden, og som dengang endnu ikke var bleven enten Godseier eller Universitets-Døestor, kan have lært at kiende Sællandsbondens eiendommelige Karakter og Forhold saaa nøie, som han baade i dette og andre af sine Stykker har ffildret ham. Maaſkee kan dette tildeels forklares af Holbergs Embeds-Stilling siden 1718, som Besidder af et akademisk Corpus, som Medlem af Consistorium og flere Gange som Medbestyrer af akademiske Corpora i indfaldende Naad-sensaar; at han, under Universitetets daværende Indretning, ikke kunde undgaae derved at komme i Berørelse med sællandske Bønder¹⁶). Men det fortæner tillige at bemærkes, at Holberg, i det ringeste efterat han selv havde faaet Land-Eiendomme, fandt megen Interesse ved at omgaaes med Bønder og sætte sig ind i deres Anskuelser og Forestillinger (Epistler I. Nr. 29)¹⁷). Med dette gunstige Sindelag

Lærde Efterretninger, 1804. S. 794. Heraf kan ogsaa forklares, at der af dette Stykke fra 1763 til langt ind i nærværende Aarhundrede findes sex forskellige Udgaver, hvoraf to ere trykte i Haderslev; Philipsen, Holb. Litt. S. 44-49. Ogsaa i Naboriget maa dette Stykke, maaſkee i endnu høiere Grad, være Ualmuelæsning; der findes nemlig fra 1736 til 1846, i det ringeste 27 forskellige Udgaver og Oplag deraf paa Svensk, hvilket maaſkee kan forklares, deels af en vis Lighed mellem den svenske (navnlig den sfaanske) og den danske Bondes Tilstand i en ældre Tid, deels af den træffende Skildring af Driftsalbighedens Yttringer; Philipsen S. 50-61; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 425. Heraf kan maaſkee ogsaa forklares, at Stykket 1765, om ikke oftere, er ukommet paa Rusisk; Philipsen S. 61-66. Det er næsten det æfeste Holbergſke Stykke, som endnu spilles i Finland; tidligere bleve flere af dem her Høppigen givne; Toppelius S. 66.

¹⁶) Efterat han selv var bleven Forbegodsseier nævner han ogsaa 30 Aar, som den Tid, i hvilken han havde „haft med Forbegods at bestille“; Epistler I. Nr. 49.

¹⁷) I Holbergs underjordiske Statsideal, Potu, havde Agerdyrkerne en høi Rang; N. Klim, 7de Kap.

for Bondestanden, kan den Moral, han uddrog af sit Stkke,

at ringe Folk i Hast at sætte i stor Ære,
 ei mindre farligt er, end som at trække ned
 den, der er bleven stor ved Dyd og Tapperhed (jvfr. III. 3)
 der er en Gientagelse af Raadsherrindens Bemærkning i
 Polit. Raadestøber IV. 6. at „Gemeene Folk have
 Alle mistænkt“ . . . „og derfor søger at håndhæve deres
 Værbigthed ved Myndighed og Tyrannie“, og i det Væsent-
 lige gienfindes i flere af vore ældre Digtninger¹⁸⁾, ikke
 siges at staae i egentlig Modsigelse; ligesaa lidet som Jepses
 i det Hele sørgelige Stilling med den lysere Side, hvorfra
 Holberg selv paa et andet Sted (Moraliske Tanker
 S. 229), betragter Fæstebondens Vilkaar; hvilken dog en
 Samtidig, der ogsaa var vel bekendt med alle disse For-
 hold, ikke synes at ville indbrømme (Hedegaards juridiske
 Ordqvæder S. 178).

¹⁸⁾ Nyerups Alm. Moralslæsning S. 217; hvor det i Sam-
 talen imellem vor Herre og St. Peder (1597) hedder:

Ah Herre! jeg heber Dig for Din Raade,
 De Bonders Hovmod styr og raade, . . .
 O Herre! den stolte Bonde besøg,
 At han for Hest maa ride paa Dg;

egentlig en Commentar over Ordsprogene: Var Bonden ikke
 bunden, var han værre end Hunden; Hvo Bonden napper, den
 klapper han, og hvo ham klapper, den napper han (Ungentem
 pungit, pungentem rusticus ungit; en Variation af Ordsproget:
 rustica gens optima flens, pessima gaudens); hvilke Ordsprog
 igjen indeholde en speciellere Anvendelse af de mere almindelige:
 Naar Starn kommer til Ære, veed det ikke, hvad det vil være;
 eller „naar en Stymper faer Magt, da veed han ikke at fare
 sagt“; Hvittfeld II. S. 1432; hvormed igjen kan sammenholdes
 det gamle Vers: „Ei skarper Sværd Du finde kan, end Bon-
 den, som blev til Herremand“; Molbechs Danske Ordsprog
 S. 28. 260.

Ved Bierget, hvor Jeppe havde hjemme, fire Mile fra Kjøbenhavn, antages, i Almindelighed, at være tænkt paa Landsbyen St. Jørgens Bierg strax uden for Koeskilde, som almindeligen benævnes flet hen: paa Bierget eller Bierget, ligesom Kirken der „Biergkirken“. Den bestaaer nu kun af 3 Gaarde, med enbeel Huse, især Fisserhytter, og skal altid have været et Slags Samlingssted for allehaande Vagabonder af den ringere Almue. Efter et Sagn, som dog ikke har egentlig Hiemmel, skal Holberg for sin Helbred engang have opholdt sig her en Sommer, og da skrevet sin Jeppe, ligesom han ogsaa siden gjorde dette Sted til Scenen for sin Erasmus Montanus eller Rasmus Berg¹⁹⁾. Da der imidlertid imellem Koeskilde og Kjøbenhavn ere 8 Mile frem og tilbage, men Jeppe (I. 2.) kun taler om at tilbagelægge Veien i 4 Timer, og det desuden vilde være urimeligt at kjøbe noget i Kjøbenhavn, der kunde faaes langt nærmere i Koeskilde, er den Gissning opstillet, at Handlingen kan tænkes at være foregaaet i Munkebiergbye eller som den ogsaa kaldes Biergebyen i Allstedherred, Sorø-Amt, omtrent 2' Mile fra Slagelse, i hvis Nærhed findes baade en Kro og en Herregaard. Da Holberg 1721—22 besøgte Haverdrup-Tiende i det nærliggende Pedersborg Sogn, kan han mueligen engang have været i denne Egn (i hvilken han mange Aar senere selv blev Godseier) eller havt at bestille med Bønder derfra; men sandsynligere er det dog, at H. ikke har „villet betegne noget bestemt Sted for Scenen“; da man desuden veed, „at dette er af de Ting, han aldrig har taget saa nøie.“ (Bohe S. 93. 692; Moltbech S. 337).

¹⁹⁾ Rahbel om Holberg III. S. 132; Danst Minerva 1818. S. 267. 349; jvfr. Behrmans histor. topogr. Beskrivelse af Koeskilde S. 167.

I. 1. Nille: . . . „*Fr. Poul sagde nyelig til mig.*
Bed en Huskommelsesfest kalder Holberg II. 1. Præsten
Fr. Jesper. Om Titelen Herre for Præster, s. M o l b e c h S. 333.”

I. 3. Zeppe: . . . „*jeg fik aldrig saa mange Hug*
„i (de) ti Aar, jeg var under Malicien.“”

Da Frd. af 22de Febr. 1701 om Landmilicens Op-
 rettelse fastsatte Tienstetiden til 6 Aar, maa enten Krigen
 have nødt Zeppe til at tiene 10 Aar, eller han maa have paa-
 taget sig fire Aars længere Tieneste. „*Malicien*” for *Milicen*
 forekommer ogsaa i *Me lampe I. 1*; jvfr. *M o l b e c h S. 334.*

— — „*han duer ikke til at holde ringeste Tone, end-*
„sige støbe et ærligt Vordlys.“”

P. Paars I. B. 2. S. „*Vor Degn ei ulærd er,*
kan skionne Vordlys støbe.“ jvfr. *Er. Montanus IV. 2.*

— . . . „*Hans Formand, Christoffer . . . tog Troen*
„over fra tolv Degne.“”

Jvfr. *Er. Montanus I. 4.* Hvad der her skal for-
 staaes ved *Troen*; s. *Boye S. 93. 693.*

I. 6. Zeppe: . . . „*Kand Du den Bise? Jacob!*
„Liden Kirsten og Hr. Peder de sat over Bord, Petteheia!
„de talte saa meget skændeligt Ord, Polemeia!“”

Der findes en gammel Bise, trykt 1722, under føl-
 gende Titel: „*Ubetænkksomhed falder ilde ud, og en alt for*
utidig. Spodstighed føder tit Bestiimmelse af sig, viist ubi de
herubi ansførte Exempler af tvende gamle Heltesange, ubi det
første om Hr. Peder og Liden Kirsten, og ubi det andet
om Hr. Thge Hermanssen og Tomfrue Mette Lille“; men
det af Zeppe citerede Vers forekommer ikke her. Snarere
er her maaskee tænkt paa en Kæmpevise, (Grundtvigs gamle
Folkediser II. S. 67. 175; paa Svensk i Arvidsøns
Fornsaenger II. S. 186), der begynder saaledes:

Hr. Peder og liben Kirsten de sadde over Bord —

Den Elstoven ville vi nu giemme —

De snakked saa mangt et Skiemptis Ord o. s. v.

Jeppe's sfiændeligt skal da formodentlig være en lapsus lingvæ for sfiæmteligt. Til det strax paafølgende andet Udbrud af Jeppe's poetiske Lune: „Jorden drifter Vand, Havet drifter Soel ic.“ har man villet finde Motiv hos Anacreon; Næste Skilberi af Rbhvn, 1819, Nr. 81. Ved „Auctionen“ (Actionen) paa den Hebe „Du veedst vel selv —“ maa uden Tvivl være meent det for de Danske uheldige Slag ved Helsingborg d. 10de Marts 1710. Wismars Beleiring, hvorfra Jacob Skomager havde defeteret, maa snarere have været den senere af 1716, end den ældre af 1675. Psalme for Salve, og Psaltar for Psalter høre til Høibergs sædvanlige komiske Ordforbandsninger.

Angaaende den tydskt Vise: „In Leipzig var en Ræde-
ren Mand“, ere Dphsninger meddeelte i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 20, hvoraf sees at Ledern egentlig var et tydskt plebejisk Udtryk for hvad der er slet og foragteligt, som endnu for ikke længe siden brugtes i det tydskt Burschesprog. Det er uden Tvivl den samme Vise, Jens begynder paa i Jacob v. Tshbo IV. 6; (Boye S. 94. 693; Rahbets Er-
indringer III. S. 286).

— Jacob: ... „Jeg hører, at Du kand snakke Tydskt, „Jeppe!“ ... Jeppe: „Jeg har været 10 Aar under Ma-
„sicien, og skulde ikke forstaae mine Sprog.“

Ved de Sprog, Jeppe forstod, foruden sit Moders-
maal, er naturligtviis meent Tydskt, det egentlige Militær-
sprog, der først 1773 blev Dansk; jvfr. Gaspari, Urk. und
Mater. I. S. 520.

I. 8. Med Hensyn til Secretairens Spaadom, at en
Tønde Byg „i Aar“, (Høiberg har formodentlig tænkt sig
Sommeren 1722), ikke vilde komme høiere „end til 5 Mark“,
kan bemærkes, at Bygget efter Capitelstarten for 1722 stod
i 1 Rdl. 8 ß. og for 1723 i 7 Mk. 8 ß. Tønden.

II. 2. Jeppe: ... „Jeg har albrig været enten Søger

„eller Krybe-Skytter, thi jeg veed, at det er Bremerholms „Arbeid.“

Om denne Straf, der forekommer baade i Christ. V. Lov og i senere Forordninger, og som først 1739 blev forandret til Fæstningsarbeide, s. Molbech S. 337.

II. 3. Blandt Exempler paa Saabanne, der „ved Opmuntringer og ubertiben ved Fictioner ere bleve cure-rede,“ anfører Holberg i sine Epistler IV. Nr. 381 ogsaa den her forekommende Anekdote om Gen, der ei torde lade sit Vand, af Frygt for at volde Doversømmelse m. v. Alle de øvrige i Doctorconferencen paaberaabte Exempler ere laante af Rilden til dette Stykkes Fabel, Vidermanns Utopia (Udv. Skr. VI. S. 157). Lignende Anekdoter, blandt andre om den, der troede at hans Næse var for lang, forekomme ogsaa i Th. Bartholins Historiæ anatomicæ Cent. I. Nr. 79.

III. 1. Kammertieneren: ... „Her er Canari Sæt.“
Om denne Viin s. Molbech S. 338.

— Jeppe: ... „Det er en god Viin. Skraaler alle.“

Bøye S. 94 meener, at dette er en Trykfeil for Skaaler alle, eller Skaal, ligesom i Jeppe's følgende Replik „Samme Skraal“ skulde være „Samme Skaal“, hvilket ogsaa forekommer i Udg. 1731; men, at det Første dog kan være rigtigt, bestrækes paa en Maade af et Steb i Troelses Monolog i Varselstuen I. 1: „naar man i trende Timer har skraalet over Bordet paa Peders og Povels Skaal“; jvfr. 1. Satire S. 158.

— Jeppe: ... „naar jeg giver noget bort om Aftenen „i Druffenskab, maa I levere det tilbage om Morgenens igjen.“

I sin Natur- og Folkeret (1734. S. 107) opkaster Holberg det Spørgsmaal, om et druffent Mennekte er forpligtet at holde det, han lover og forbinder sig til udi Druffenskab; men besvarer det benægtende.

— Jeppe: . . . „I Betientere, ere ligesom Abner, der „kom og hilsede Roland.“

Jeppe sammenblander her en Fortælling af det Gamle Testamente med een i Eventyret om Karl den Store.

III. 2. Jeppe: . . . „Abraham og Eva, vore første „Førelbre vare Bønder.“

Her forveksles Adam med Abraham. Mon Holberg her ikke skulde have tænkt paa det gamle Vers²⁰⁾ „Om Abelsens Oprindelse“, der begynder:

„En Bønde Adam var og maatte Pløven føre,
Saa maatte Adams Børn og vore Fædre gjøre.“

IV. 6. . . . „Jeppe bagbunden blir bragt for Domstolen;“ dog lader Holberg ham siben, i samme Scene, rive den første Advocats Peruque af!

— Anklageren: . . . „Det er jo bekiendt, hvorledes „saadan Misgierning nemlig blev straffet.“

Her sigtes, uden Tvivl, til en Epifode i Vidermanns Utopia; Bøye S. 693.

V. 2. Den fra Galgen nedtagne Jeppest Tvivl, om han var levende eller død, samt Dommerens Forsikkring, at den Ret, der kan dømme fra Livet, ogsaa kan dømme til Livet, er egentlig en Gientagelse af Krigsretsdommen over Koffen og dennes Paastand paa en ny Krigsret, efter den mislykkede Execution; Peder Paars, 1. B. 3. S.

²⁰⁾ Enten af Kofstgaard eller af W. Helt; Rahbeks og Nyerups Forelæsninger IV. S. 226. Ifølge en Notice i et Exemplar af Originaludgaven skal Kofstgaard have oversat det efter det Franske, i Anledning af, at en Adelsmand havde spottet over hans unge Adelskab. De gamle Stroffer: „Der Adam grov og Eva spandt, Hvo var den Tid „ræt Hoffvemand“ (Adelsmand) (S. Terkelsen's Astrea Syngechor, 1657, 1. Snes S. 60; efter Gabr. Voigtländer), findes ogsaa i et engelsk Digt fra Slutningen af det femtende Aarhundrede; Pauli Gesch. v. England, IV. S. 528.

V. 4. Jeppe: . . . „Huen under Armen!“

Samme Træk forekommer i Plutus I. 6; Scenen imellem Davus og Timotheus.

— Jeppe: . . . „Da jeg kom ind i Stuen, blev jeg „stødt nd igien paa mit Hoved, og saae mig omringet af „en Hoben Gripomenuser.“

I Hexerie eller blind Allarm II. 4. omtales „nogle flige Gripomenes“; om dette Ord's Betydning s. Mølbach S. 216.

V. 6. Baronen: . . . „En Nero i hver Dorp.“

Mærkeligt, at Holberg her bruger dette forældede Ord, der betyder en lille Landsbys (Dorf) og ellers kun forekommer som Endelsen drup eller rup i vore Stednavne.

— — . . . „Mon Cajus, Phalaris vel fordam øve „kunde, en større Myndighed, end denne ringe Bonde?“

Her menes naturligtvis de to af Historien bekendte Tyranner, den romerske Keiser Cajus Caligula og Phalaris i Agrigent.

Mester Gert Westphaler, eller den meget talende Barbeer.

Dette Stykke skal, ifølge dets ældste Udgave, første Gang være forestillet paa den danske Skueplads 1723. Men paa en gammel Comedieplacat, uden Aarsstal, siges, at „de danske Acteurer aabne atter i Dag Onsdagen den 28de October deres Theatrum ved at forestille paa det danske Sprog et artig og fornøhelligt Skuespil om Mester Gert Westphaler eller den meget talende Barbeer, som nyeligen her i Kiøbenhavn er componeret.“ Da nu den 28de October, blandt alle de Aar, som her kunne komme i Betragtning, ifkun 1722 indfalder paa en Onsdag, maa man antage, enten at 1723 i Udgaven er en Trykfeil, eller at Holberg selv ikke har villet medregne Stykkets første Forestilling, ved hvilken det næsten reent falbt igiennem. Paa den Maade blev det da ikke fire, men fem Holbergste Stykker, som ere givne allerede i den danske Skuepladses tre første Maaneeder.

Som Aarsag, hvorfor dette Stykke ved sin første Fremkomst mødte saa megen Kulde, angiver H. i Justustesens Betænkning: „saasom Personen havde kun tre Materier at tale om, saa syntes de fleste, at de ofte (!) Repetitioner gjorde Comedien ubehagelig.“ Da han nu mærkede, „at man ikke gav Agt paa Comediens rette Die-

mærke", tog han sig for anden Gang at forklare den ved en Prologus, og vise, „at just i det som man lastede, bestod Stykkets Dyd;" eller, som han i sit Levnet (S. 147) udtrykker sig, „at i denne saa tit opfugte Raal Satyrens Styrke laae, der ikke manglede andet, end at Barberens Snakksomhed skulde indskrænkes inden endnu snævrere Grændser, og han i stedenfor at fortælle tre Historier¹⁾, som han vovelviis pinede sine Venner med, skulde bestandig hænge i een og den samme"²⁾. Denne Prolog — i Originalen af Holbergs Levnet kaldet prologus apologeticus — dersom den ikke paa en eller anden Maade har udgiort en integrerende Deel af Femakt-Stykket, saadant som vi nu kende det, bliver da et nu tabt Holbergianum³⁾. Den havde i øvrigt, tilføjer han, „saadan Virkning, at Comedien anden Gang blev ligesaa meget roset, som den forrige Gang blev lastet, og vil i Fremtiden efter al Anseelse passere for et af Autoris bedste Stykker."

Ganske synes dog denne Forventning ikke at være gaaet i Opfyldelse, da Forfatteren allerede i anden Udgave af Comedierne, fra 1724, fandt sig foranlediget til at indskrænke det til et Eenaktsstykke, hvorved det, efter hans egen

1) I Rahbels Oversættelse læses, ved en Trykfeil, fem.

2) Omtrent fra samme Synspunkt betragter den tydske Kritiker Fr. Horn Hovedkarakteren i dette Stykke, som han, for øvrigt, tilføjer megen Berømmelse; *Lisbenhavns* posten 1829. Nr. 51.

3) Rahbels Beretning, (om Holberg I. S. 294; *Danske Skuepl.* Hist. S. 22) at der engang skal have eksisteret en — uvisst om trykt eller skreven — Copie af denne Prolog i Norge, grunder sig kun paa et løst Sagn, og hans Gissning paa sidstnævnte Sted (ogsaa antaget af *Boye* Udg. af *Holb. Com.* S. 10), at ved den Holbergste Prolog egentlig skal forstaaes 1ste Sc. i Femaktsstykket imellem Henning og Niels, vilde ikke være usandsynlig, dersom denne mere svarede til Holbergs egen Karakteristik af den; jfr. *Molbech* S. 343. *Ann.* **).

Yttring, blev saaledes omstøbt, at det kunde passere for ganske nyt. Men selv i denne nye Form synes det ikke at have mødt nogen fortrinlig Yndest, da det i en Anmeldelse af 25de October 1726, nævnes som „ikke spilt i lang Tid“; ligesom det ogsaa i den 1748 gienoprettede danske Skuepladses to første Decennier kun blev givet 10 Gange (Rahbek I. S. 280); hvorved dog maa bemærkes, at det, paa Skuepladsen i Læderstræde, allerede den første Sommer 1747 var givet 5 Gange. 1748, d. 28. Febr. blev det givet som *Benefice*, „til at klæde Bremerholms Skoles Disciple“. Fra Mai 1751 til Mai 1854 er det, paa det Kongelige Theater, i alt givet 100 Gange⁴⁾.

Omarbejdelsen til *Gen Aft*, hvorved mangen Situation og Karakter af ægte comisk Styrke blev opofret⁵⁾, maa have gaaet Forfatteren nær, da han længe havde sysselsat sig med Ideen til dette Stykke — Gert Westphaler i sin hele Eienommelighed optraadte allerede i den første fuldstændige Udgave af Peder Paars (1720) 4 B. 3 S.⁶⁾ — og da han,

4) Paa Tydsk: „Der geschwägige Barbier. Eine Posse in einem Aufzuge nach Hölberg“; von R. S. Hensler. Aufgeführt auf der K. K. priv. Marinellischen Schaubühne. Wien, 1798. Digteren Raupach bragte en moderniseret Efterligning af Gert Westphaler „Ein Sonntag aus Schelles Leben“ paa Theatret i Berlin; Kjøbenhavnsposten 1828, Nr. 61; ogsaa blev det brugt ved et Declamatorium i Berlin i 1832, Nr. 62. I Rahbeks Læsning i blandede *Erinner III*. S. 450 er meddeelt en Karakteristisk af Stykket efter en tydsk Dramaturg. En svensk Oversættelse af Femakt-Stykket udkom i Stotholm 1737; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 425.

5) En Sammenligning af begge Stykkets Bearbejdelser, der ere forskellige i Exposition, Intrigue, Personale, Opløsning m. m. findes hos Boye S. 696; Molsbøch S. 343; Gert Westphaler i 3 Aalter af Rahbek 1816.

6) Ogsaa i 2den Sat. S. 175: „Nu estergiver han i Snak ey Gert Westphaler“; *Metamorphosis* 1. Bog. 6. Fabel: „Af en

blandt alle sine Stykker, synes netop paa dette at have sat meest Priis (Levnet S. 218). Senere lod han sig derfor mærke med sin Misfornøielse derover i Lykk. Skibbrud, hvor Philemons Tiener klager over det Dreffigen, han fik af en Barbeer, som tillige bad ham hilse sin Herre og sige, „at det er et lidet Nachspiel, som han kan bruge til den Barbeercomedie, som blev spillet igaar, efterdi Comedien i sig selv er noget kort“ (II. 1.); jvfr. Henrichs Replik (II. 2.) om Philemons Comedie: „Det snaksomme Barbeer-Facultet“. Aarsagen til denne Forkjærlighed maa søges i Holbergs egen Individualitet. Dekonomist med alt, ogsaa med det uigienkabeligste for Dødelige — Tiden, habede han al Vidtløftighed i Forretninger, og skæde Mennesker, som trættede og kiedede ham med udtværet Snak og langtrukne Digressioner (Levnet S. 217; Fort. til Heltindehistorierne). Som Embedsmand og alt i flere Aar Assessor Consistorii, kan det ikke seile, at han maa have havt Leilighed til at gjøre Bekjendtskab med Personer af denne Art, maastee endog blandt hans egne Colleger, mod hvilke han da ved dette Stykke, der hører blandt hans egentlige Karakterstykker, har villet give sin Urgrelse Luft. Uagtet Holberg lader Stykkets Helt, paa sin Viis, tale ret

---

Slade en Barbeer sprang op, hvis Vt . . . opfylder Bye og Land med Snak og Vventyr“. Snakkesalige Barberer forekomme ogsaa i Barselstuen, Hæxerie ell. bl. Alfarm, Lykk. Skibbrud og den Stundesløse. At Folk af denne Profession alle-rede i Oldtiden vare i Orde for deres Snakformhed s. Rahbet I. S. 302. Stykket Gert Westph. nævnes i Barselstuen V. Udg. III. 5. I Republiken angives Scenen at være i Westphalen (II. 2. III. 10). Et Sidespykke til Stykkets Helt er Gert i Ewalds Harketin Patriot. I en Satire af Holbergs Samtidige W. Helt (poetiske Skrifter S. 209) findes en kort, men træffende Skildring af en saadan uendelig Snakker.

godt Danst, har han dog tænkt sig ham som en Tydskter, til hvilken Nation de fleste Barberere i Kjøbenhavn paa den Tid hørte. Mueligen kan den Gert Westfelling, Borger i Odense, der nævnes 1580 (Danske Magazin VI. S. 288), ogsaa have været Barberer.

Fem=Ukt=Stykket.

At de tydske Kurfyrster, med Torperne og Whiggerne i i Engelland, især maatte være Gienstanden for Gerts „politistte og ubenlandske Discourser“ (Gen=Ukt=St. Sc. 8), hans Snaat om „Statsfager“ (Sc. 18), „om lærde og curieuse Sager“ (Sc. 25), var albeles i sin Orden. Det tydske Rige ansaaes dengang for Christenhedens Middelpunkt, dets Forfatning for et Mesterstykke af Statskunst. Ogsaa havde de politistte Partier i Engelland, især paa den Tid, vaft megen Interesse, ved Torppartiets Seier faa Aar tilforn, ved det hannoverstke Huses Indtagelse af den engelske Throne og Stuarternes Bestræbelse for at gienvinde den. Men selv i disse fine Yndlingsmaterier var Gert Westphaler langt tilbage og albeles paa det Uklare. Tydskland havde nemlig dengang allerede i henved 30 Aar haat, ikke syv, men ni Kurfyrster, og de Geistliges Orden var ikke Trier, Cöln og Mainz⁷⁾, Trier og Cöln. Forøvrigt behøves kun en løselig historist Kundskab for at fatte og more sig over den Rigdom af Pubseerlighed, der ligger i Gerts uophørlige Anachronismer og Dvidproqvoer; hans Snaat om Arius, om de arvelige Cardinalsstaber, om de 4 Monarkier, om Mahometh m. m.; jvfr. M o l l e r S. 345. 347. 349⁸⁾.

⁷⁾ Kalbes her Mentz, III. 2; Nye Udg. Sc. 10; P. Paars 3. B. 1. S. „Greven ubaf Mentz“.

⁸⁾ „G. Westphaler forstod den Kunst at anbringe i Selskaber det lidet han visste“; Moralistke Tanke S. 356.

I. 3. Kierlingen: . . . „han var en geistlig Mand, „nemlig Substitut her i Byen.“

Substituter kaldtes Landsby-Degnenes Medhjelpere; D. Lov 2. B. 15: „Om Degne og Substituter“. Uffing (Dansk Kirkeforfatning III. 1. S. 436 fg.) bemærker, at der imellem disse to Bestillingsmænd ofte fandt Uenighed Sted; og saaledes kunde det ogsaa hændes, som her med Kierlingens Mand, at der kom en Trætte imellem ham og Provsten. Da Degnen selv maatte lønne sin Substitut, der ofte var gift (som „Christen Substitut“ i B. Paars 1. B. 2. S.), kan man ikke godt forstaae Gerts Yttring, at „det Folk pleier dog gjerne efterlade nogle Stillinger“. Snarere kunde deres trange Kaar og afhængige Stilling give Holberg Anledning til at nævne som Extremes i et Menneskes Karakter: „Nu Mod som Substitut, nu som en Cæsar“ (2. Sat.). I Farstrup's Dagbog (udg. af J. Veber, 1813, S. 42) omtales ved A. 1682 en Substitut i Jylland, som med sin Hustru „formedelst ringe Tillæg levede armelig.“

(Gen=Akt=Stykket) 6. Gilbert: . . . „Hør I vel Karle! seer „nu vel til, at Alting er curiøst, til Doctorerne kommer. „Apotheket skal visiteres i Eftermiddag. Jeg meener dog, „at naar Gylben-Bandet og Aquaviterne ere gode, saa spør „de ikke meget efter andet. Doctor Herman har ubi 10 Aar „aldrig examineret mit Apothek anderledes. Det eeneste, han „spør mig om, er dette: Haben Sie gut Salvolatile ikund? „das müssen wir probiren, ihr Herren Collegen. Naar saa „7 à 8te Bouteiller Rhinsf Wiin er tømnet, saa er Visi- „tagen giort.“

En Apothek-Visitation, to Gange aarlig, var allerede paabudt ved Forordn. af 10de Januar 1619 „om Medici, Apothekere og Chirurger“, og blev yderligere indskræpet ved en Anordning af 1ste Nov. 1629. Men disse Visitationer, som her foretoges med en saadan Høitidelighed, at det medi-

cinste Facultet i anden Halvdeel af 17de Aarhundrede endog formeligen intimerede dertil ved latinste Programmer, tabte dog alt tidligt deres Betydning. Den berømte Th. Bartholin synes at have næret ligesaa ringe Forestillinger om deres Nytte, som Gilbert; i det mindste udgav han 1667: »Declaratio fraudium & errorum apud Pharmacopœos commissorum«; oversat, men med kiendelig Anvendelse paa Fæbrelandets Apothekere, paa hvilke han ogsaa i sin Medicina Danorum domestica p. 177 fg. gjør adskillige haarde Udsalv (Herholdt, Pharmaciens Hist. i Danmark S. 62). Dog indeholdt et Forslag til en Anordning om Forholdet imellem Læger og Apothekere, som det medicinske Facultet indgav til Frederik III, og hvori indstillebes, at uformodebe Visitationer, til ubestemte Tider, aarligen skulde foretages, tillige den Bestemmelse, at Lægerne, som en Godtgjørelse for deres Tilshn med og Visitation af Apothekerne, skulde i deres egne og deres Hustruers Sygdomstilfælde, erholde Lægemidler for nedsat Priis! (sammest. p. 188. 190). I et Bryllupsvers af Wadstier til en Apotheker i Aalborg (1743), kan følgende Sted om Apothekervisitationer ansees som en Omstrivning eller maastee blot en Reminiscenz af Gilberts Replik:

„Hvad er et Apothek med alle sine Krukker . . .

— — — — —
Saalange som det for en Apotheker sukker?

— Hvo skal Docterne betiene og tractere
med Salvolatile paa deres Visitag?

Thi derpaa er det just man prøve skal og kiende,
hvormeget eller lidt et Apothek formaaer:

Staaer Samme dennem an, har Visitagen Ende,
De uden Omsvøb strax til Hovedsagen gaær.

Naar de en halv Snees Glas har salvolatileret
 I Anders Hegelunds den allerbedste Biin,
 Skjønndt intet andet Glas Revüen har passeret,
 Saa heder det: Ihr habt ein schönes Officin!"

(Gen=Akt=St.) 7. Gunild: . . . „Anders Christensen
 „har jo været 3 à 4 Gange i Bordeaux og Rouen i
 „Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund eller Cotte=
 „sund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reiser."

Den her omtalte vidtbereiste Anders Christensen var en
 norsk Skibsbarbeer, som i Aarene 1674-1700 havde vandret
 om i fremmede Lande, især i Orienten, og hvis „politiske
 og lærde Reisebeskrivelse," som den kaldes i Hæxerie ell.
 bl. Alfarm (IV. 4), dengang maa have circuleret i Haand=
 skrift, da den først 1728 blev optrykt i Nye Tidender
 om Lærde Sager, og tillige særskilt udkom; jvfr. Dansk
 Minerva 1816, October, S. 362-67.

II. 4. Hadersleveren: . . . . „Seg kommer
 „fra Harsløv." . . . . Gert: . . . „Mon Fanden tog
 „Hadersleveren? Hej, Monsieur Harslever! hei, Landsmand
 „Harslever!"

Harslev i Stedet for Haderslev, (ogsaa III. 2.
 IV. 1. V. 4.; Gen=Akt=St. I. 8.), havde Medhold i Almuens
 Udtale paa den Tid. „At snakke om gammel Harslev"
 forekommer blandt P. Syvs Ordspog II. S. 96. Vhen
 er, som bekendt, ved et smalt Vandløb, deelt i Gammel
 og Nye Haderslev.

— Gert: . . . „Seg veed, at mange af mine Kien=
 „dinger er kommen did hen med tomme Hænder, men inden
 „nogle Aar have staaet sig som Ufs-Klinger . . . Folket i
 „Vhen er velhavende og betaler vel."

Om Kiels Velstand, deels som Stapel for danske Varer,
 deels ved Omflaget, s. Danckwerth, Schl. Holst. Landes=

befchr. S. 189-90. Betydningen af Ordet Ulfsklinger forklares hos Molbech S. 346.

II. 5. Gert: . . . „Denne Karl maa uden Tvivl „have været en nobel Venetiano, thi han var saa snedig; „(Ny Udg. 8. Sc.) „Den Knægt maa virkelig være en af „de Harslevste nobles Venetiens.“

Venetianske Abelsmænd indfandt sig her nu og da paa den Tid; saaledes blev den 13de Sept. 1721 af Consistorium bevilget, at tvende conversi Nobiles fra Venedig, navnlig Badoen (Badoeri?) og Qvirini maatte nyde til Opbold, af Trinitatis Kirkes Fattiges Penge ti Rigsdaler; jvfr. Epp. II. Nr. 163.

III. 1. Verten: . . . „Udi Siebenborgen skal der „være nyelig fød en Kalv med en Haar-Hue paa Hovedet og „Fryndser om Beenene, hvilket Indbyggernes holde for, ikke „betyder meget got. Samme Kalv døde strax, men talede, „før end han døde, disse Ord: væ! væ! Siebenborgen!“

Ved denne Avis-Artikel har maaskee H. tænkt paa et Sagn, som forekommer i den holstenske Skribent Lamp. Alardi († 1672) Nordalbingia (*Westphalen Monumenta inedita* I. col. 1949) om et Barn, som 1607 blev født i Siebenbürgen, der før og efter Fødselen havde raabt: væ, væ, væ. Ordet Haarhue, (et Hovedtøi vævet af Haar; Boye S. 697) forekommer ogsaa i Den Stundesløse III. 5; det mangler i Bib. S. Ordbog, men findes i Molbechs.

— Verten: . . . „Fra Venedig skrives der, at for- „gangen Maaned var saadan Kulde, at alle Cardinalerne „frøse til.“

I denne Anledning anfører Rahbek I. S. 274 en Anekdote fra 1799.

— Borgeren: . . . „Hvor ligger den Sted Carnaval „. . . Børgen: „Den ligger i Polen.“

I Hon. Ambition II. 4. lægger Henrich, som Baron, „den Stab Carnaval ubi Burgundien.“

IV. 2. 11. Denne Tobias Procurator som Bøye (S. 130) med Grund anseer for den meest udførte af de forskellige Procuratorkarakterer i Holbergste Stykker, nemlig ogsaa i Polit. Randestøber, Jeppe paa Bjerget, Ellefte Juni og Barfælstuen⁹⁾, vilde nu være en Caricatur, men har paa den Tid, uden Tvivl, været tegnet efter Naturen. Før Universitetsfundatsen af 1732 og Forordningen om juridisk Examen af 1736, dreves ved vort Universitet mere fremmed end dansk Lovkyndighed, og de danske Love opløstes fornemmeligen ved Hielp af de romerske og tyske. En studeret Procurator kunde derfor letteligen, som Advokaterne i Jeppe paa Bierget og i Barfælstuen og som denne Tobias, falde paa at allegere Pandacterne i Stedet for Christian den Femtes Lov, naar han derved kunde sætte en ustuderet Underdommer i Forlegenhed¹⁰⁾. Skulde man ikke af disse Holbergste Skilbringer ogsaa kunne formode, at Procuratorbevillinger paa den Tid stundom maae have

⁹⁾ Ogsaa i P. Paars 2. B. 3. S. omtales: „Procurator-Konst at gjøre Hvidt til Sort; det Falskt og Kroget er, at gjøre ret og lige“, og skildres tillige en Sognefoged paa Anholt, der agerede Procurator. Hermed kan sammenlignes Falsters Karakteristik af „Procurator-Haandværket“ i „den uforførlige Recommendation“ V. 4.

¹⁰⁾ Senere forbyd Høiesteretsinstruxen af 1731 Procuratorerne at allegere fremmede Rigers og Folks Love altsaa ogsaa de romerske. Desuagtet blev der i A. 1765 ført Klage over en Underrets-Procurator J. Abel i Risøbenhavn (senere bekendt ved nogle Skrifter i den orientalske Lingvistik), som havde indført endel latinske Talemaader og Sententser i sit Indlæg og spottet Byfkiiveren, der ei forstod at indføre disse i Domsakten; han idømtes en Mulkt, og det paalagdes ham at afholde sig fra al saadan unyttig Ofsentation; Stampes Erklæringer V. S. 79 fg.)

været forundte Studenter, medens Underdommerembeder som oftest beklæbtes af Ustuberebe, endog af Saabanne der havde været Domestiker hos høie Dyrighedspersoner eller Ministre? I det Hele kan antages, at en Procurator, som denne Tobias og som Knud i Ellefte Juni, der ansaae det for en Skam at forlige Sager og for en Ære, af een Proces at skabe flere, omtrent maa have svaret til den Forestilling, man dengang, som længe efter, almindeligen dannebe sig om denne Klasse af Medborgere. Dette har Holberg videre udført i sine Moralske Tanker S. 572 fg., hvor han i en Commentar over sit 83de Epigram anstiller en Sammenligning imellem en Procurator og en Regnemester, da hiin ligesaa godt som denne forstaaer de 4 Specier, nemlig at addere Stævninger og Indlæg, at subtrahere sit Salair fra det, som bliver Principalen tilbømt i Erstatning, at multiplicere Processer og at dividere Parterne ved at hindre Forlig¹¹⁾. Men den meest karakteristiske Skildring af denne Tids Procuratorer og Yttring af den almindelige Mening

---

¹¹⁾ Denne Artikel fandt han selv dog fornødent at slutte med følgende Note: „Udi denne Materie maa gøres Exception . . . saasom der ere fundne og endnu findes retsfindige Advokater, der heller søge at forlige end at multiplicere Sager. Sigtes derfor allene paa Rabulister.“ Formodentlig tænkte han sig Muligheden af, selv engang at blive indviklet i Proces, som Tilfældet ogsaa blev flere Gange, og det ikke til hans Fordeel; Levnet, S. 309; Athene I. S. 17. Derfor kunde han ikke afholde sig fra, senere at anstille Betragtninger over Advokaturens slibrige Bane, (Epistlerne III. Nr. 298), og fra Udfald paa de Advokater, „der betiene sig af Lurlupinader og usømmelig Skiemt imod deres Contraparter, som heller tiene til at fordærve end bestyrke deres Principalers Sager“, eller som hænge formeget i Formaliteter IV. Nr. 301. 387; hvorved han maaskee har sigtet til en, paa den Tid meget berømt Høiesterets-Advokat Lowson. Teftrup, Relation om Tingene (1747) S. 48 fældte en lige

om dem, forekommer dog i „Meditationer over Procurator-Professionen,“ af Frid. Horn (den Tid selv Procurator) Kbhvn. 1737, altsaa forinden Følgerne af den Reform, det juridiske Studium nyligen havde undergaaet, endnu kunde være kiendelige. „Efterdi“ — hedder det her Bl. A. 8 — „ved en Misbrug (som efter mine Tanker ikke haver været muligt at forekomme, ikke heller saa lettelig kan affaffes eller ophæves) Procurator-Professionen haver været forvaltet og forvaltes, iblandt Andre, af gemene, liderlige, trættekiære, og med eet Ord, onde Menneſter, hvis største, om ikke ganſte Conduite i Henſeende til Professionen, beſtaaer i endeel paa Practique grundede forenſiſte Formaliteter, brocarbiſte Citationer og dumbriftige Intriguer. Og (da) de fleſte, ja alle Menneſter argumenterer og dømmes i Almindelighed om Professioner og deres Eſſentialia af Perſonernes Opſørſel, og den Conduite de forvalte Professionerne med, følger deraf den Idee hos de fleſte Menneſter, at denne Profession er væſentlig gemeen, og at dens Eſſentiale er Intrigue, Chicane, Forførelſe, Sandheds og Rettens Fordreieſe.“ En ſaadan Procurator kan man da tænke ſig ſom Originalen for Tobias i nærværende Stykke.

IV. 2. Berten: . . . „Loven ſiger, at han ſkal have „Skriverpenge for Stevninger og andet.“

3 D. l. 1. B. 8. Cap. „Om Skrivere ved Retten“ forekommer intet om Skriverpenge for Stevninger.

— Tobias: . . . »Ex utroque capite actio furti« . . .

Alle diſſe Diſtinctioner af furtum og de øvrige hidhørende latinſke Retsſentenser forekomme i Inſtitut. IV. Tit. 1.

ſaa ufordeelig Dom om den Tids Underrets-Procuratorer; ligeledes P. Friis i Skelſtørs Beſtriv. (1759) S. 161. Om Holbergs gjentagne Udfald paa Procuratorer ſ. G. L. Vadens antiqvariffe, hiſtoriffe, juridiffe Notiffes og Anekdoter S. 128 ſq.

§§ 3-4. jvfr. Heineccii elementa jur. civ. sec. ord. Pandect. Part. VII. §§ 83. 89. Artifelen: si quis panno rubro etc. findes ligeledes i Institut. IV. Tit. 1. § 11.

IV. 4. (Gen=Akt=St. 10.) Gert: Jeg hørte, der var „saadan Støien og Alarm i den store Stue, som der kunde „have været holdet en Rigs eller Kreds=Dag.“

Herom s. Molbech S. 347.

IV. 7. (Gen=Akt=St. 13.) Gunild: ... „Der har „Du et Par af de Geistlige og Høylærde efter Cølns Bægt.“

Om Oprindelsen til dette Udtryk og dets figurlige Betydning s. Molbech S. 348.

IV. 9. Flensborgeren: ... „Her maa vist boe en „Balbeer; jeg seer, der henger Fæde ud.“

Dette Skilt (et eller flere Barbeerbækkener) er et af de Faa som, fra gammel Tid af, endnu har vedligeholdt sig her.

IV. 9. I Anledning af Scenen imellem Gert og Flensborgeren kan anføres et Sted af den lærde J. H. Seelens Memorabilia Flensburgensia p. 85, hvori denne forsvarer sin Bys Indvaanere mod et Angreb af Holberg, hvem et maadeligt Vertshuus, paa hans Wienreise 1725, havde sat i et meget vrangent Lune, som han gav Luft i sit Levnet S. 155—56; ligesom hans bekendte Særhed ogsaa skal have yttret sig deri, at han overhoved ei kunde lide enten Slesvigere eller Holstenere, i Særdeleshed ikke Flensborgere (Suhms saml. Skrifter XIV. S. 250). Forøvrigt er nærværende Stykke, som Rahbek (I. S. 295.) selv bemærker, skrevet før denne Reise og fremstiller desuden ikke Flensborgerne i noget ufordeelagtigt Lys. Snarere kunde maastee Gerts Replik: „Gaaer alle Flensborger Historier i den Melodie, saa gib Fanden have Resten“ og hans Yttring, efterat han var bleven Flensborgeren qvit: „det fortrød mig meest, at han vilde ligne sin Historie

ved min", indeholde et Snært til Holbergs berømte Antagonist, Andreas Højer, der i Fortalen til sin „Dänne-mærtske Geschichte" 1719 havde yttret sig med temmelig Ringeagt om det Affnit i Holbergs „Introduction til de europæiske Rigers Historie", der indeholder Danmarks Historie, hvilket med mere H. igien bittert havde besvaret i sin, samme Aar under P. Rytters Navn udgione Diss. de historicis danicis, hvor han netop ved en Feiltagelse kalder Højer Andreas Flensburgensis, da denne dog var født i Karlum i Tønder-Amt (Holbergs Feide med A. Højer m. v. i Holbergiana af A. Bøye III. S. 161 fg.; Tillæg dertil i Nyt. hist. Tidskrift VI.) For øvrigt optræder denne Flensborger ingenlunde som nogen latterlig Person; og Holberg vovede maaskee heller ikke tydeligt at betegne en Mand, som Aaret tilforn var bleven kongelig Historiograph, og som var en Klient af den daværende Storcantøler, den regierende Dronnings Svoger.

IV. 10. Gert (læser Stevningen): „Christoffer Peder-sen, Borger og Ul-Tapper her ibidem, finder sig høylig „besværget over Belagte og Konst-erfarne Sr. Gert West-phaler, Barster her sammesteds, fordi han ved urimelig, „lang og kiedsommelig Snaf haver kommet alle fornævnte „Christoffer Peder-sens Giester til at bortløbe udaf hans „Huus, hannem til ubodelig Skade udi sin Næring, hvoraf „han med Rone og Børn skulde leve, sampt skatte og stybde. „Derved han formeener, at fornævnte Gert Westphaler høylig „har forgrebet sig mod Gieste-Retten. Thi gives fornævnte „Gert Westphaler lovlig Gieste-Rettes Barjel herom i Gieste- „Retten at møde, som holdes i Eftermiddag Kl. 5 i Bøye- „Fogdens store Stue her i Staden, m. m."

Gerts Indkaldelse for Giesteretten, fordi han formeent- ligen havde forgrebet sig mod denne Ret, ved at forjage Bertens Giester fra Huset, grunder sig paa en komisk Mis-

forstaaelse. Giesteretten er nemlig den Ret, for hvilken Sager vedkommende Rejsende eller Fremmede blive behand-
lede; men Giesterne i et Alhuus kunne ikkun meget uegentlig
kalbes Giester i denne Betydning af Ordet.

IV. 10. Gert: . . . „Gid det maa ikke stee ubi min
„Tid, det som Sybille har spaaet, at Tyrken skal vande
„sine Heste ubi Rimfiorden.“

En lignende Spaadom kiendtes paa Anholt; P. Paars
2. B. 2. S. B. 165. Anm. Om det danske Almuestrift
„Sybillæ Spaadom“ s. Nøperups Dansk Almuelæsning
S. 298.

— Gert: . . . „Seg maa hjem at fortælle min Moer
„denne Sag.“

At Gert baade i denne og foregaaende Scene er hjemme,
har Holberg her glemst eller overseet.

IV. 11. Tobias Procurator: . . . „Men jeg fand
„have min Vhst deraf undertiden at plage ham, og hugge
„ham i Flanken nu med en utrubi, nu med en uti possi-
„detis, nu distingvere mellem malefcium & quasimale-
„fcium, nu citere et Senatus Consultum Servianum, nu et
„qvasi Servianum.“

Om utrubi og uti possidetis s. Bøye S. 116. Qvasi
Malefcium omtales i Holbergs Nat. og Folkeret (1734)
S. 253: „Der er ogsaa noget kaldet Qv. Mal. eller ligesom
Brøde — som for Exempel: Jeg bliver bestiaalen ubi et
Stib eller i en Mands Huus; Verten eller Skipperen maa
erstatte mig Skaden, hvorvel han er uskyldig.“ Sen. Cons.
Servianum og Qv. Serv. synes at være en Opdigtelse af
Procuratoren selv.

— — „Jeg glemmer aldrig, hvorledes jeg i Fjor kom
„ham til at svede over en Condictio indebiti.“

„Derfor en af Bilbfarelse har betalt mig Penge, som
han ikke var mig skyldig, har han Ret at støvne mig for

samme Penge og forbre dem ligesom et Laan efter Contract, og kalbes saadan Tiltale *Condictio indebiti*"; *Solb. Nat. og Følgeret. S. 252.*

— — „*Utriusq. juris studiose*“.

Ved *utriusq. juris* maa her forstaaes den Danske og Romerretten. Egentlig var det kun *Doctores*, der benævnedes *juris utriusque*, nemlig i den civile og canoniske Ret.

IV. 12. Tobias: ... „Her er vel ikke *actio directa*, „men dog *actio utilis*.“

Actio directa er, efter Romerretten, en Klage, for hvilken et oprindelige nøie bestemt Retsforhold ligger til Grund; *A. utilis* er en Klage, der tilstedes for et Retsforhold, som svarer til det, der ligger til Grund for *actio directa*. De øvrige af Tobias opremsede Lovsteder forekomme alle i Institut. IV. Tit. 5. § 4.

V. 7. Sorgen Hattemager: ... „jeg hører, at I har „givet jer ubi Carthusianer Orden, hvor man aldrig snakker.“

Carthusierordenen paabød sine Medlemmer Tausked; (*Epp. III. Nr. 283. S. 424*). Til Processen, Dommen m. m. synes S. at have havt et Forbillede i sin sædvanlige Kilde, Theatre Italien; *Udv. Skrifter VI. S. 234.*

Gen-Akt-Stykket.

Sc. 1. Pernille: ... „Doctor Cupido er for nogle „Nar siden reist herfra.“

Uden Tvivl er et virkeligt Navn her forvansket.

— — „og slittig i sit Embede.“

Her menes egentlig det tydske „*Am t*“; nemlig et Barbeeramt.

Sc. 18. Tobias: ... „Jeg har aldrig raadet nogen „ærlig Mand fra Process; thi ellers maatte jeg ilde forstaae „mine Jura, ligesom det var slet en Chirurgus, der raader „en Patient fra at aarelades.“

Sofr. Mester Hermans Replik i *Hex. ell. bl. Alkarm V. 4.*

Den Ellevte Juni.

Dette Stykke blev første Gang spillet paa dets Navnedag 1723, med et overordentligt Bisald; hvorpaa Forfatteren selv dog ikke synes at have sat synderlig Priis, saavel fordi han tildeels uglebte det fra de mange lavkomiske Scener („Waddingen paa Krogen“; Levnet S. 148), der tiltraf den mindre dannebe, men talrigste Klasse af Tilskuere¹⁾, som maastee ogsaa fordi Stykket i det Hele forekom ham selv at mangle den moralske Tendents og den Originalitet af Sujettet²⁾, han altid ansaae for et Stykkes fortrinligste Egenkab. Imidlertid har Rahbek uden Tvivl Ret (Udv. Skr. I. S. 465), naar han finder, at Digteren her bør tages i Forsvar mod sig selv. Det var netop de forskiellige nationale Karakterer, Situationer og Træk, der forekomme i dette Stykke, man snarest maa tilskrive den Lykke det gjorde ved sin første Fremtrædelse. Allerebe Titelen var egnet til

---

¹⁾ At Digteren, med Hensyn hertil, ogsaa maa have rettet sig efter Publikumsmag, kan man slutte deraf at, da det ottende Dagen efter dets første Aften eller 18de Juni igien blev „efter Begiering“ forestilt, siges udtrykkeligen paa Placaten, at det var „med nogle lystige Scener forøget“; jvfr. Overskou I. S. 212.

²⁾ At H. rimeligviis har hentet den første Idee, med et og andet Træk, fra et Stykke af Moliere eller fra en ældre italiensk Farce s. Udv. Skr. VI. S. 233. sq.

at give fuldt Huus. Man maatte af den omtrent kunne slutte sig til, hvad der af selve Stykket var at vente; thi for Hvem kunde vel den Dag være fremmed, som Mange i henved 70 Aar vare vante til, med saa ulige Følelser at see imøde. Hvor mange Skuldborger og Studenstrupper maae ikke, allerede dengang, i Termins-Tiden have mødt hinanden paa Hovedstadens Gader? Og nu de mange Kiøbenhavnstede Lokalteter og Eiendommeligheder: Børsen; de velbekjendte Vertshuse: Tre Hiorter, Viinkanden, Knappnæring, Paradiis; Studenternes Rus-Kaaben m. v. Kort — i intet af de Holbergste Stykker kan Kiøbenhavneren have fundet sig saa meget hjemme, som i dette. Naar det altsaa, i henved 40 Aar efter Skuepladsens Fornøelse, kun blev givet 10 Gange³⁾, maa dette tilskrives, enten en saakaldet finere Smag eller andre os ubekjendte Omstændigheder.

I. 1. Anden Proprietarius: . . . „Man skulde „tænke, her boede en Hob rige Folk i denne Bys; thi gaaer „Du paa Gaden, saa kand Du ei komme frem for Heste, „Bøgne og spraglede Laqveier; kommer Du paa Børsen, saa „er der lige eens; men skal Du have Dine Rente-Penge, „saa heeder det: Monsieur, Han maa have Taalmodighed.“

Klager over tiltagende Overdaad vare til alle Tider ligesaa almindelige, som Klager over aftagende Velstand og Moralitet. Med Hensyn til Kiøbenhavns Luxus i Boliger, Rareter, Domestikker m. v. kan Proprietairens Anke her sammenholdes med den Paralel, Holberg i sin Danmark's

³⁾ Udv. Skrifter I. S. 467. Fra 1749 til 1836 er det spillet 45 Gange. I de 6 Maanedes af Aarene 1747—48, i hvilke det v. Svovenske Theater i Store Kongensgade gav Forestillinger, blev det her spillet 5 Gange. I en ældre Tid hørte det til Sommer-repertoiret; Bøye S. 700.

Beskrivelse (S. 19), trækker imellem Levemaaden i Paris og den langt befofteligere i Kiøbenhavn: „Der lader en heel Familie sig nøie med to à tre Bærelser, her ikke uden med et heelt Huus; der gaaes til Fods, her ages; der har man nok ubi een Pige, her behøves Stuepige, Koffepige, Amme, foruden Laker, Kudsst og Gaardskarl, og gemeenligen Skolemester ubi Huset.“ Om Klædebragten i dette Tidrum hørtes lignende Ytringer af flere Samtidige; saa man kan formode, at Christian den Femtes Forordn. af 22de April 1699, hvorved det var forbudt Alle, undtagen Rangspersoner af de tre første Klasser, Militære og Hofbetienter, at bære Skammerering⁴⁾ af Gulds eller Sølvgaloner m. v. paa Klæderne, maa, som flere lignende, ikke længe være bleven overholbt. „Jeg mindes,“ siger E. Pontoppidan i sin Menozia III. S. 481, „at da jeg først kom til Kiøbenhavn (1716) syntes mig, jeg havde aldrig seet saa mange Standspersoner samlede paa eet Sted; thi som Saabanne ansaae jeg ofte Haandværksfolk, særdeles dem af Dvindelign, og hvem fulde mene andet, end at et Fruentimmer, som fører til Kirke, vel coeferet og behængt med Edelstene, var af adelig Stand, eller at det kunde være en slet og ret Person, ofte en Kiøbmands eller anden Borgers Domestik, som har Drap d'ors Vest og Damast til sine Klæders Underføer“. Under Krigen blev der vel, ved Forordn. af 11te Sept. 1710, lagt Stat paa Kareter, Parfykker m. v., men til et egentligt Forbud mod Luxus vilde Frederik IV. ikke beqvemme sig⁵⁾. Et Saabant, især hvad Brugten af Gulds og Sølv- Broderie, gallonerte Klæder, Diamanter m. v. angik, udkom først under

⁴⁾ Deraf skammererede Klæder, ikke skammererede, som det hedder i dette Stykkes III. 6.

⁵⁾ En interessant Anekdote desangaaende fortælles i Menozia III. S. 483.

Christian VI. ved Forordn. af 10de April 1736, hvilken dog heller ikke kan antages at have ført til dette Niemed, forsaavidt som det ikke var Individier af den simplere Stand formeent at bære Klædningsstykker af lige saa kostbart Stof, som de Fornemmere; naar dette blot — til de indenlandske Manufacturers Opkomst — var af disses Frembringelser⁶⁾.

— Første Proprietarius: . . . „Disse Folk ere „ligesom Snee-Moes.“

„En Sneemoos fylber et stort Fad, men bliver til intet ubi en liben Mund“; Mor. Tanker S. 254. „Som hoven Sneemoes, der paa Fadet prægtig staaer“; Melampe II. 5; „Som svampig Snee-mos, naar man den i Munden faaer, til intet bliver“; P. Paars, 4. B. 2. S. 3 Vid. S. Ord og forklares dette Ord, efter Moth, ved „Eggehvide og Fløde slagen til Skum“. 3 P. A. Rolbings Overs. af Weckers Raagebog (1675) S. 59 gives Anviisning til Beredelse af forskjellige Slags Moos; men Sneemoos nævnes ikke blandt disse.

— Første Proprietarius: . . . „Apropos, Broerlill! „har 3 gjort god Markt i Nar med Stude?“ — Anden Proprietarius: . . . „Gud bedre os for Markt vi gjør, „bitte Far! Fanden er i Hollænderen nu til at vrage Stude, „han bliver alt klogere og klogere.“

---

⁶⁾ Deconomisk Ballance S. 202-3. „Mig forekomme nogle tusinde Mennesker i Kjøbenhavn af Borgerstand, paa daglig Klæde-bragt, ganske uadskillige fra Hofdamer og Hofcavalerer.“ Vil man læse omtrent 20 Aar yngre Klager over samme Gienstand, da habes de i Juristen C. D. Hedegaards Tanker over Moden og dens Følger (Odense 1777), hvor der S. 22, forekommer noget om den dengang overhaandtagenbe Luxus med Lyfistieber uden for Byen; S. 44, om Udsælselighed ved Borgerstandens Bryllupper m. m.

Udførelsen af jydste Stude til Holland, eengang Danmarks Guldbmine (*Jon. Coldingensis descriptio Daniæ* p. 77; jøfr. Ved. Simonsens Eske Brod II. S. 82), havde netop paa denne Tid, ved forandrede politiske og commercielle Forhold, taget en for den danske Handel meget ugunstig Vending, der vel kunde aabne sørgelige Udsigter. Netop i A. 1723 begyndte alvorlige Underhandlinger med Holland, tilbeels i Anledning af resterende Subsidiepenge, som Danmark endnu havde at fordrø fra den spanske Successionskrig, men fornemmeligen i Anledning af Fornødheden af den i A. 1721 udløbne Commercetractat. Da man ikke kunde blive enige, greb man paa begge Sider til skarpe Forholdsregler; den danske Regiering bestemte, at de hollandske Skibe, i Henseende til Tolben, ei længere skulde behandles lige med de indenlandske; til Giengjæld forbød Generalstaterne igien Udførelsen af danske Stude. Herved kom især Sylland til at lide, hvorfra tilforn aarligen vare udførte indtil 50,000 Stykker⁷⁾; hvorimod Hollænderne nu begyndte at hente Stalbstude fra Brabant og Flandern. Siden blev vel igien et venstabeligere Forhold tilveiebragt, ved Commercetractatens Fornødhelse m. v. under Christian VI., men det vilde dog, som sædvanligt er Tilfældet, ikke mere lykkes at bringe denne Handel igien i sin gamle, for Danmark saa fordeelagtige Gang⁸⁾.

⁷⁾ Høyers Gesch. Fred. IV. II. S. 70. fg. At Kongen 1723 sendte Fyrsten af Ostfriesland militær Hjelp mod hans urolige Underfaatter, skal ogsaa have opbragt Generalstaterne og bidraget til det omtalte Forbud; Høyer S. 162; Kiegers, samlede histor. Skrifter III. S. 63.

⁸⁾ Holbergs Danmarks Beskrivelse S. 587; Sammes Samtale mellem 2 Ridsmænd (Holbergiana af Boye, II. S. 32); Pontoppidan oconom. Ballance S. 74. 159; Høyer anf. Sted. Fyhnss Efterr. om Kolbing S. 201; Hübertz Aftskifter om Aarhus III. 226.

— Unden Proprietarius: . . . „Der ere visse Folf „i Holland, som svær og giver sig Fanden i Vold paa, at „der er ingen Dævel til.“

Ligeledes Ovidius i Ud. Hoved og Hale I. 5: „i Amsterdam seer man intet Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være.“

I. 2. Proprietarius: . . . „naar vi regner en heel „Maaned, som vi ligger i Bhen, beløber dog Logementet „sig henved en Daler allene.“

Nemlig en Sletdaler eller 4 Mark; da 2 f. daglig udgjør omtrent 60 f. for en Maaned.

I. 4. Fremmede: . . . „Vestergade, Kalleboerne, „Riøbmagergade.“

Her kan leilighedsviis bemærkes, at Kalleboerne, nu Friderichsholms Kanal, ligesom forðum Kalleboestrand, uden Tvivl, har Navn af den Gamlebothæhafn, der forekommer i Riøbenhavns Stadsret 1294; Scr. rer. Dan. VI. p. 98.

I. 5. Skyldeborg: . . . „Skal vi . . . spille for Tids= „Fordriv en Cinque et Neuf.“ Dette var et Terningspil.

I. 6. Henrich: . . . „her er en Student ubi Bhen, „ved Navn Christen Nielsen.“

Dette Navn har H. glemt i II. 1. og V. 11., thi her forekommer han som Niels Christensen.

I. 7. Jacob: . . . „Vist Henrich! om jeg skulde give „Dig Pas.“

Pas bethyder her egentlig Studsmaal, og forekommer i samme Betydning i Jacob v. Thybo I. 1. og i Lyff. Skibbrud III. 5.

I. 7. Jacob: . . . „Hans Faber var een af de beste „Snapphaner ubi sidste skaanske Krig.“

Ved den sidste skaanske Krig skulde egentlig forstaas det korte og uheldige Felttog 1709—10; dog er her vel snarest tænkt paa Krigen 1675—79, der for det meste

førtes i Skaane. Snaphanerne (egentlig et Slags, i gammel Tid brugelige Bøsser), kaldtes de skaanske Bønder, som i denne Krig sloge sig til dansk Parti, og tilspøiede den svenske Armee betydelig Skade; hvorfor de ogsaa, efter Krigen, bleve forfulgte med Ild og Sværb og næsten udryddede; (Lagerbrings Udtog af Sverrigs Hist. S. 380. fg.).

II. 1. „(Studenterne raabe Kus efter ham indenfor). Studenstrup: „Ei raab I Carnalier til I blir gal.“ (Indenfor) „Ku....s, Ku....s.“ — Henrik: . . . „Jeg kan nok see, at det er en smuk fornemme Person, som heller har i Sinde at forbre sine Rente=Penge end at give Penge for at faae Salt og Viin paa Hovedet.“

Var dette Stykke blevet skrevet i en senere Tid, vilde det have været upassende at lade Studenterne ved Ellefte Junis Tid modtage Studenstrup med Kus-Raabene; men dengang foregik Depositten ved St. Hansdag, (ifølge Rescr. til Biskopperne af 12te Aug. 1665) og der var da ingen Usandsynlighed i, at de kunde forvekle en ankommande Termins=Giest med en Depositurus. Det Salt i Munden og Viin paa Hovedet, Deposituri dengang fik, forekommer ogsaa i Erasmus Montanus I. 2., hvor Jeppe Berg dog forvekler det med Salt og Brød. Om denne Skik, der gik af Brug efter Albebranden 1728 og affstafedes ved Fundatsen af 1732, s. Holbergs Danm. og Norges Stat S. 199. 210; Bohe S. 153. 699.

— Studenstrup: . . . „det'gør mig hiertelig ondt, „at hans gode Far kom saa tilig i Himmerig.“

Denne Replik, tilligemed Henriks Svar derpaa, ansføres i Epistlerne (II. Nr. 109), som et virkeligt Exempel paa pedantisk og kunstlet Condolence.

III. 1. Riibmanden: . . . „jeg stulde have nogle Kroner mig tilberlet, men gid Fanden give dem elleve og „et quart pro Cento! . . . Serviteur, Monsieur! har han

„ingen Kroner at veyle?“ . . . . Tøden: . . . „Seg har
 „selbst ingen igund Monsieur, men maa see jeg kunde staffe
 „ham welke hos en god Ven for halvtolvtte pro Cento.“
 . . . . Tøden: . . . „Coursen er elleve og en qvart, nu
 „maa jeg jo i det ringeste have en qvart for min Umag.“
 III. 2. — Første Røibmand: . . . „Hør, min Herre,
 „har han ingen Croner at veyle? . . . Hvad tar han pro
 „Cento?“ Anden Røibmand: „Tolv Rigsdaler.“ Første
 Røibmand: „Da kand jeg faae dem hos en anden Tøde
 „for elleve.“ Anden Røibmand: „Kand nok være“ . . .
 „Tørend jeg veyle mine Croner for ringere end 12 pro
 „Cento, før skal de smut blive liggende; jeg meener, jeg
 „skal nok faae dem udpiint, naar det Ostindiske Skib skal bort.“

Disse Børs-scener, som kunne bringe den ældre Slægt
 i Grindring om vor Pengekrise 1809-13, ere stildrede efter
 Virkeligheden. Før den svenske Krig vare tre Myntsorter giel-
 dende her i Landet: Specier, Kroner og Courantmynt.
 Under Krigen fortrængtes Kronerne, Landets bedste og meest
 brugte Betalingsmiddel efterhaanden af den slettere eller
 ringhaltige Smaamynt, som man fra 1710 faae sig nødt til
 at lade slaae, især af Tolvskillingerne. Da derved opstod
 megen Forvirring i Handel og Wandel, blev endog 1718
 fastsat en tvungen Agio paa Kroner mod Courant, som dog
 allerede næste Aar igien blev ophævet og Coursen givet fri.
 Anden 1722 var denne Agio stegen til 11 à 12 pCt. og
 1726 til 14 à 15 pCt.; der kunde altsaa med Tøie stielnes
 mellem god Mynt (Kroner) og let Mynt. Endelig blev denne
 forvirrede Tilstand hævet ved Reductionsforordningen af 15.
 Juli 1726. Om disse Pengeforhold forekommer Følgende
 i Holbergs Danmarks og Norges Beskrivelse S. 614:
 „Udi vore Tider er slagen en utroelig Hob smaa Mynt;
 hvoraf de fleste ere ikke af den Bonitet som de for-
 rige. Hvorudover vor nu regierende allernaadigste Konge,

faafnart den ſvenſke Krig var til Ende og Rigerne vare komne ubi Roelighed igien, lod reducere ſamme ſmaa courante Mynt . . . . Og courant Mynten er bleven bedre end den var tilforn, efterat Markſtykker ere reducerede til 15 ſ., 12 ſ. Stykker til 10 ſ., og de ſibſt ſlagne 2 ſ. efter Proportion af 12 = Skilling = Stykker." Yderligere Oplyſninger herom ere af Sagtyndige meddeelte i Fortegnelsen over Timms Mynt- og Medaillesamling I. S. 209. 212 og i Fortegnelsen over Krebers Ditto I. S. 180. 186. At Courſen paa Kroner 1713, da dette Stykke førſte Gang opførtes, kunde være ſaa høi, at der gaves 11 à 12, og næſte Aar 14 pCt. i Agio (Jacob v. Tſhybo I. 3.) var alſaa i ſin Orden.

III. 6. En Dreng: . . . „Kjøber 3 ſmukke Bøger,
„Musfiø: Altid være vel tilfreds, aldrig være vel tilfreds.“

Denne Replik ſkal, uden al Tvivl, forſtaaes om Titlerne paa to gubelige Skrifter. Det førſte hedder egentlig: „Altid vel tilfreds bør en Chriſten at være med ſin Gud baade i ſin egen Modgang, ſaa og i ſin Fiendes Medgang, lært og paamindt af K. David Pf. XXXVII. V. 7 og eenfoldig overveiet af F. K.“ Kjøbenhavn 1684, 8; man har flere Udgaver deraf, blandt andre ogſaa en fra Aaret 1722. Titelen paa det andet Skrift er: „Aldrig vel tilfreds er en Chriſten med det timelige Godes Nydelse allene, førend han ved Troen ſaaer forſikred ſig ſelv om det evige Godes Befiddelse; kortelig foreſtillet af F. K.“ Kbhvn. 1697, 8; og flere Gange. Forfatteren til begge diſſe Skrifter var en ſællandsk Præſt Franz Kühn, om hvem adskillige Anekdoter fortælles i Worms Lexicon, og hvis Kiimſtrivt „den poetiſke Eſther“ omtales i Rahbeks og Myerups danſke Digtekunſts Historie IV. S. 63. For øvrigt kiendtes ogſaa i førſte Halvdeel af 18de Aarh. en, flere Gange trykt moraliſt Viſe: „Altid Vel-

tilfreds“, der er optaget i *Nherups* ubv. danske Viser I. S. 199—202.

Af denne Scene sees ogsaa, at Peder Paars, (formodentlig den første fuldstændige Original-Udgave af 1720), den Tid har kostet 4 Mark; jvfr. 3. Sat. „Hvo græber, den sin Daler faaer igien.“ Henriks Replik er anbragt, for endnu engang at give dem, der i hint Digt havde villet finde Udfald paa Univerjitetet, de akademiske Græber m. m. et lille Snært.

V. 7. Knud: . . . „See her er det, i den 6te Bog „13 Cap. 18 Art.“

Det af Knud Procurator paaberaabte Lovsted om attenteret Voldtægt, lyder i Danske Lovs 6te B. 13de Cap. 18de Art. (ikke 3die C. 8de A. som i Udg. 1724 og 1731) ordret saaledes: „Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage . . . han miste sit Liv, endog han sin Willie ikke fuldkom.“ Med Hensyn til det Uforfarlige og Upassende han fandt i at forlige Sager, kan han sammenlignes med sin Collega Tobias, i Gert Westphaler (IV. 2).

V. 9. Bægter: . . . „Den spaniske Rappe blir ham „vis nok.“

Om denne Straf, hvortil Rosflengius blev dømt (Lykk. Skibbrud V. 10) s. Boye S. 436. 699 og Scheibe Dverf. af P. Paars S. 309. Den anvendtes paa Landet mod Hovbønder (ovenfor S. 74) og i Kjøbenhavn indtil Udebranden 1795, især mod Bægtere, Bognmandskarle og lignende Personer; men da Rappen brændte 1795 med Raadhuusbygningen, gif denne Straf af Brug. J. S. Howard, Appendix to the state of the prisons in England and Wales etc med et Tillæg om fremmede Fængsler, (Warrington 1784. 4.) p. 28 findes en Beskrivelse af denne Straf tilligemed en Ufsbildning, hvor Synderen gaar med en Kobberhat (som

en høiere Grad af Straffen) imellem to Vægtere med Morgenstærner.

V. 10. Henrich: . . . „Ubi et halot Aar, som jeg „saa i første Lectie, stod jeg alleene 3 Gange Skole-Ræt.“

At det samme roser Peer Degn sig i Cr. Montanus I. 5. Denne barbariske Skolestraf, (Jus classium) et Sidsstykke til den militaire Spidsrodsstraf, har neppe nogen sinde været formelig lovhiemlet, men har dannet sig ved Praxis fra det 16de til ind i det attende Aarhundrede; tildeels maaftes for at undbrage Disciplerne fra borgerlig Straf, efter visse Forbrydelser. Blandt de Kilder, i hvilke noget forekommer herom, kan især henvises til Mühlerg, Aftistykker til Dønses St. Hist. S. X. og Henrichsens Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden (Progr. 1853) S. 11. 15. 17. I Frederichsborgskole anvendtes den sidste Gang 1710, P. Wendtsens Progr. 1822, S. 55; i Aarhuskole kun engang under Worms Rectorat (1739-75), Taubers Hist. Schol. Arhus. p. 126; i Dønseskole 1780, Henrichsen S. 17, og, som det synes, endnu senere i Herlufsholm, Melchior S. 449.

V. 11. N. Christensen: . . . „Der er jo ikke meere „end een Knapnæring i Kjøbenhavn, og der logerer ingen.“

Dog sees af en følgende Replik i samme Scene, at N. Christensen selv har logeret i Knapnæring. Dette Vertshuus laae paa Vestergade^{o)}; ligesom de øvrige i Stykket nævnte, endnu kiendte Vertshuse Tre Hiorter og Wiinfanden (I. 2.); det første forekommer ogsaa i 3die Satire.

^{o)} „Paa Vestergade i Knapnæring Nummer to“; Solbergs 3die Sat. Men da der efter Niels Christensens Udsagn (V. 11) var kun eet „Knapnæring“ i Kjøbenhavn, og da Stabens Bygninger dengang endnu ikke vare nummererede, som de først bleve 1771, skal dette Nummer uden Tvivl blot betegne Bærelsets.

Vester-Paradis (V. 11) hørte blandt den Tibs berhygte Berthuse eller Vorbeller. Af Studenstrups Replik kan sluttes at det maa have ligget paa et Hjørne, formodentlig et eller andet Sted ved Bolden, hvor Dyens Fornødenheder af denne Art, før Ibebranden 1728, synes især at have eksisteret ¹⁰).

V. 11. Studenstrup: . . . „Banqverotterer i „Koffild; nej, det er Banqverer.“

En lignende Forvejling forekommer i Pantfattede Bondedreng I. 1.

— Studenstrup: . . . „Jeg har faaet Prioritet i „hans store Gaard paa gammel Torv.“ Niels Christensen:

¹⁰) „Veneris Baaninger langs Bolden“; Holbergs Epp. II. Nr. 88. Bille Hansdatters Forsvarsskrift for Dvindesønnet:

Om Vst- og Vester-Paradis
 Med Anden Krig vil føre,
 Hver setter kun sit eget Riis,
 Sin egen Glam faaer høre;

„Paradisets Vert“ omtales i 4de Satire S. 198. Ifølge N. Christensens Replik synes Vester-Paradis dengang ikke mere at have eksisteret som „et liberligt Spillehuus fuldt af Skisser“; jofr. Rahbek om S. I. S. 328. Formodentlig har det ligget i Nærheden af Vesterport (hvisken Studenstrup gif ud af), ligesom Vster-Paradis uden Tvivl laae paa Hjørnet af Store Kongensgade og Kaninkængen, hvor et Huus endnu kaldes Paradis og har et Skildt med Adam og Eva. I et Vers fra 1653 nævnes ogsaa Nørre-Paradis som et liberligt Huus. Naar Holberg i 3die Sat. omtaler „Brandts Viser, som svinges med Fiol i begge Paradiser“, og som han længer hen sætter langt under „et Blad i Vorbings Vers“, da er her ikke meent den gubelige Digter Frid. Brandt (+1691), som N. M. Pedersen (efter Brandts Psalmedigtning) antager i „Bidrag til den Danste Litt. Hist.“ III. S. 573, men en Bogtrykker J. G. C. Brandt, fra hvis Presse afstillelige forargelige Viser udgik, og som derfor d. 9de Nov. 1721 fik Abovarsel af Consistorium om intet at trykke uden Censur.

„Hvor ligger den Gaard?“ Studenstrup: „Midt paa Torvet; det er en stjern Gaard, Taarnet derpaa er alleene „Pengeene værd.“ N. Christensen: „Jeg veed intet Huus „med Taarn midt paa Torvet, uden Raadhuset.“ Studenstrup: „Man gaaer op af høje, brede Steen-Trapper paa „begge Sider; paa den ene Side staaer et Vandspring, paa „den anden Side en Scaffot, men jeg veed ikke, om det „hører Gaarden til.“

Blandt de kjøbenhavnske Lokalteter beskrives her Raadhuset temmelig nøiagtigt, saaledes som det existerede før Iibebranden 1728, og til begge Sider er afbildet paa et Kobber i Resens Atlas, fra det sidste Decennium af det 17de Aarhundrede. Det laae dengang paa Gammeltorv (rettere midt imellem Gammel- og Nytorv) som en isoleret Bygning, med et Taarn ud fra Muren, hvorpaa et Spiir. Til de „høje, brede Steentrapper, hvorfra man gik op paa begge Sider,“ ifølge Studenstrups Beskrivelse, findes intet Spor paa det omtalte Kobber, hvor Indgangen er giennem selve Taarnbygningen, men mueligen har allerede inden 1728 en anseelig Steentrappe været anbragt ud til Gammeltorv; en Saadan fandtes der i det ringeste indtil Iibebranden 1795. Vandspringet der endnu udgjør Gammeltorvs Prydelse, fandtes der allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede; men det murede ottelantebe Scaffot paa den anden Side eller paa Nytorv, var først opført under Frederik IV.¹¹⁾

¹¹⁾ Et Sagn om Anledningen til dets Opsørelse høves i Songes Kjøbenhavns Beskrivelse S. 130. Imidlertid var der paa Gammeltorv, allerede fra ældre Tid af, en Ketterplads, paa hvilken Diderik Slaghøel blev brændt 1521. Ketterstedet blev 1668 — ifølge et Manuskript af Hospitalspræsten A. M. Siøring om danske Mærkeligheder i dette Aar — flyttet ud herfra paa Amager, ligesom en lignende Indretning paa Hallandsaaes blev flyttet uden

Faa Maaneder før Ellefte Juni første Gang blev givet, havde Røbenhavnerne, d. 8de Marts 1728, seet den talentfulde Sværmer og urolige Projectmager, den norske Amtmand Poul Juul paa dette Skafot lide den i Loven dicte-rede Straf for crimen læsæ majestatis i høieste Grad. Sidste Gang blev det benyttet d. 7de December 1758, da Cancellieraad Frederik Hammond, tilligemed sin Fuldmægtig Anders Andersen Sundblad, der blev henrettet for falske Bancoseblers Forsærdigelse; hvorefter det 1761 blev nedbrudt (Pontoppidans danske Atlas II. S. 112). Det vises paa Prospecten i Thuraus Hafnia hodierna Nr. 26.

V. 12. Henrik: ... „Saadan Deeling kaldes Geometrisk Deeling og grundes paa naturlig Billighed.“

Det her anførte om den geometriske Deeling, læses næsten med de samme Ord i Holbergs Natur- og Folkeret (Udg. 1734) S. 27: „Ubi Justitia distributiva iagttages en geometrisk Proportion, saaledes at Straf og Belønning indrettes efter Personernes Stand og Meriter; for Exempel, naar Bytte deles ud blandt en Krigshær, nyder en General meer end en Oberst, en Oberst meer end en Capitaine og en Capitaine meer end en gemeen Soldat.“

---

for Castellet mod Østerport. 1675 den 21de Mai begyndte man paa Nytorv at opføre en ny Kag, hvortil Gaandværkerne drog i Procession, og Byfogden med Magistraten gjorde det første Sug (Ætraord. Relationer).

Varselstuen.

Allerede et Aarhundrede før dette Stykke blev til og tidlige endnu ¹⁾ havde Lovgivningen fundet fornødent at trække visse Grændser for den overhaandtagende, hensigtsløse Obselighed, hvortil Folket, især Borger-Standen og Almuen, pleiede at hengive sig ved Festligholdelsen af de tre vigtige Begivenheder i Livet: Bryllup, Varselfærd og Begravelse. Ved Forordningen af 1ste Mai 1624, „om hvorledes der skal forholdes ved Festensøl, Bryllupper, Varseler“ m. v., bestemtes derfor blandt andet, med Hensyn til Varselfærd, Følgende (§. 20-22): „Varselkost skal aldeles være affstaffet, saa at intet Maaltid eller Giestebud Fadderne eller Andre maae gives, enten før Barnet bæres til Kirken, eller naar det er baaret hjem, eller naar Varselkonen besøges, til Noget. Ingen skal tage nogen Mad at fremsende til Varselkvinderne, ei heller dem nogen Drik, hvad

---

¹⁾ Fra 1561 habes en Anordning for Ribe Bye, vedtaget af Lehnsmanden, Capittlet, Magistraten og de „fornemste Danneqvinder“, om hvormange der maatte indbydes og hvilket Tractement der maatte finde Sted ved Bryllupper, Brudepynt, Brudegave, Varselfærd (hvortil ei maatte indbydes flere end 30 „Gustruer med Førgangsqvinder“. foruden „Fruer og Somfruer“ og Aedelige) Kirkegang, Fadder-gave m. m.; Nye Danske Magazin II. S. 272.

Navn det og have kan, tilskikke" 2). Men det maa være gaaet med denne som med flere lignende Anordninger, at den snart er bleven illuderet 3), og hvorvidt det i denne Henseende maa være kommet i det 18de Aarhundredes Begyndelse, kunne vi slutte af nærværende Stykkes Expositions-scene, sammenholdt med Holbergs egne Ytringer i hans Danmarks og Norges Beskrivelse, S. 19; jvfr. hans Levnet S. 148.

Blandt disse, ikke blot med Pengespilbe, men ogsaa med urimelige og tildeels skadelige Sædvaner forbundne huuslige Glædes- eller Sørgefester, egne sig især Varfelfærden for dramatisk Behandling, som den, der baade i og

2) I et af Consistorium, under 8de Dec. 1621, udfærdiget Reglement for at indskrænke Luxus blandt de under Universitetet Hørende, forbydes bl. a. under 20 Rdlrs Mulct den usøbige Besøftning, som paa Madsending i Varfelfuse, efter vedtagen Brug pleiede at anvendes; (Engelstofts Univerf. og Skole-Annaler 1807, I. S. 209); jvfr. en Synodalbestemmelse for den Sællandste Geistlighed af 1639 i Pontoppidans Annales IV. S. 316. Allerebe d. 20de Nov. 1579 udkom en Anordning af Borgermester og Raad i Kjøbenhavn om Bryllupsloft, Varfelloft og Fabbere; Pontoppidan Orig. Hafn. S. 498.

3) Man see t. Ex. Angivelsen af hvad abfkillige Bryllupper, Trolovelser, Varfelgilder, Begravelser m. v. havde kostet, fra 1624 til 1675 i en jydsk Præstegaard; D. Wolffs Journal for Politik, 1816, III. S. 28 fg.; jvfr. Pontoppidans Danfke Atlas II. Fort. S. XV. At Sendelsen af Varfelmad allerebe 1660 igien var i fuld Brug, sees af Bifkop J. Bircherods Optegnelse i hans Dagbog ved 13de April d. A. „Fik jeg nu ... in ædibus paternis (i Odense) fremmed Tractement jævnlig at smage, eftersom man havde hos os en gammel Skik, at naar nogen af Byens fornemme Qvinder laae i Varfelfeng, blev hende fra andre Matrøner, som enten i Slægt- eller Svogerftab noget kunde røre hende paa, nogle skønne Ketter Mad, Dag efter anden, tilskikke“. (Mangler i de trykte Uddrag).

for sig frembød Rigdom af comist Stof, og tillige gav Anledning til mangen episodisk Karakter og Situation. At slutte fra hvad vi kiende til hine Dages huuslige Sæder, maa Holberg have havt tilstrækkelige Motiver til den Række af Skilbringer, han her opstillede⁴⁾. I nogle Grinbringer om ældre og nyere Skikke, omtrent paa denne Tid nedskrevne af den slittige Samler Jacob Bircherod i Odense († 1739), forekomme adskillige hidhørende Træk, hvoraf man seer at Varselgilber dengang have været almindelige blandt Alle, som vilde ansees for Føll af Levemaade: „Nu i vore Tider vil Føll vide at leve; alle Fadderne inviteres efter Tienesten hjem i Huset, tracteres med Thee, Kaffe, Chokolade, Wiin, Aquavit og Confect, og herefter skal gives Buggepenge“. Hermed kom Huset dog endnu ikke strax i Ro. Danste Lov 2—8—9 paalagde Varselqvinden at holde sig inde i fem eller sex Uger efter sin Barmesøbsel, efter hvilken Tid hun skulde holde sin Kirkegang⁵⁾, og, for at hun ikke i denne lange Tid skulde kiede sig alt for meget, udfrævede Skik og

⁴⁾ Allerede i hans 1ste Satire, ved Optegnelsen af andre Daarligheder, hedder det:

„Til Varselstuer sig i Væker lade slæbe,
For Varselqvinden med Dvartninger at dræbe.
End Fædselsnøden selv den Pine større er,
Er det fornuftig? ja, det efter Nøden seer.“

jvfr. Epp. IV. Nr. 427.

⁵⁾ I Tydskland var det ogsaa Skik, at en Varselkone ikke, før efter 6 Ugers Forløb, maatte besøge et fremmed Huus; Grimms deutsche Mythologie (1835) Anh. Flere Exempler paa alsteds Overtro med Hensyn til de 6 Uger, i hvilke en Varselkone skulde holde sig inde, s. Samm. Anh. S. 69. 71. 77. 97. 102. I det tydske Sprog betyder overhoved „Sechswochen halten“, „in die Sechswochen kommen“, det Samme som „in die Wochen kommen“ og „Sechswöchenerinn er eenstybig med Wöchenerinn“.

Brug, at hun, hvad enten det behøvedes eller ikke, skulde tilbringe disse Uger (42 Dage; III. 6.) pyntet, i en prægtig oprebt Seng, og der modtage Besøg af Slægtninge og Veninder, som formeligen vare blevne underrettede om Nebkomsten⁶⁾. Derfor var det, at i dette Stykke, efter dets ælbste Form (II. 1.), „Varselsengen præsenteres“; formodentlig endog med selve Varselskonen liggende i den (III. 5). Allerede i Aarhundredets Begyndelse maa ellers dette Uvæsen have været noget aftaget. Det hedder nemlig videre hos Jac. Bircherod: „De forrige Tiders Varselsenge vare overmaade prægtige; nu bekymrer Ingen sig om Sligt; endnu siges, at Konen laae som forghlbt i Sengen“⁷⁾,

-
- ⁶⁾ Ved Forordn. af 13de Marts 1688 om Klædebragt, Bryllupper m. m. var bestemt, at hun Nærbeslægtede maatte underrettes herom, af hvilke dog Ingen maatte opvarte i Huset, for at tage imod Besøgene. I nogle holske Stæder var det, endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede, Skik i de Huse hvor et Barn var født, at en Tjenestepige maatte gaae omkring med en Vaisendbærg, der bar en Papirrulle med Vedkommenes Navne, ligesom Troels i Stykket, for at melde Nebkomsten hos Slægt og Venner, hvorfor hun da fik Drilkepenge. Det kaldtes ansjegen (Schüke holscheinsches Ibiotikon I. S. 39), og Drilkepengene kaldtes Ansjeggelb eller Umhangselb af Umhang o: Sengeomhang (IV. S. 310); mon ikke snarere Umgangselb?
- ⁷⁾ Ogsaa i Holsken var det tilforn Skik, at Moderen, den Dag Barnet blev døbt, sad i Sengen, med et stort Hovedtøi, en Biste i den ene og en Kosmarinqvist i den anden Haand; Schükes holsk. Ibiot. II. S. 237. I J. Scheiblers lærde Skrift „Die gute alte Zeit in historischen Beiträgen“ I. (Stuttgart 1847) S. 708 beskrives den ældre Tids Varselsstuer i Zürich omtrent som de skildres i dette Stykke; Varselskonen laae i Sengen omgivet af Husets kostbareste Sager, Sølvtøi m. m.; hun modtog hyppige Besøg af sine Veninder, som bragte hende og den Nyfødte Foræringer og bevarredes med Viinsuppe og Kage; Egtemanden maatte jævnlig vise sig i Varselsstuen, for at modtage Blykskrifter.

(eller, som det hedder i Stykket: „parerede som en Mai-brud“; II. 8). Naturligviis maatte de Besøgende tracteres; de, som ikke selv kunde komme, erkjendte sig ved Sendebud om Barfælkens Befindende; ogsaa sendtes Barfælmad, som maatte betales med Drickpenge (I. 7. II. 1.; jvfr. Holbergs Epistler III. S. 198. IV. Nr. 427). Om Besættelsen af den Conversation, der almindeligen fandt Sted i en saadan Barfælstue, giver det gamle Udtryk: Fadderslabber og Faddersnak et Slags Begreb^{o)}. Byngheder og Byrhjæter, huuslige Dagateller og Næstens Strøbeligheder udgjorde det staaende Thema — ikke blot for den Holbergste Barfælstue; og man tør vel antage, at den Række af Damer og Borgerkoner, han her lader passere os forbi, paa den Tid og i selve Kiøbenhavn ikke kan have savnet Originaler; deraf kom det ogsaa, at det ved sin første Fremtrædelse stødte Afskillige, skøndt det af skønsonne Dommere modtoges med Bisalb (Levnet S. 148). Et ikke ugrundet Sagn vil, at Holberg selv, ved egne Besøg i Barfælstuer, skal have samlet de adspredte Træk, han forenebe i dette Maleri^{o)}. Usandsynligt er det vel ikke, da

^{o)} Rom, tag Din Kappe paa, gik i en Barfælstue,
Dg her der engang til, hoormangen Sladderstue
Der Tungen bruge kan til Lejn og Faddersnak,
Saa den Fraværende veed hende liben Tak;

Selts poetiske Skrifter S. 213; jvfr. Den Danske Antispectator (1744) Nr. 7.

^{o)} Abrahamsons Rec. i Lærde Efterretninger, 1807, S. 499. Fra en paalidelig Kilde veed Forfatteren, at Holberg i sine sidste Leveaar engang aflagde Besøg hos en Barfælkone, hvis Mand, en bengang anseelig Bogtrykker, arbejdede for ham; men han anbefalede sig snart igien, da han mærkede, at alle Tilstedeværende bleve kause ved hans Indtrædelse. Ogsaa den stumme Dame (II. 9.) skal være tegnet efter Naturen; J. Møllers Mnemosyne II. S. 313.

han selv tilstod, at han „fandt mere Behag ubi Fruentimmernes end ubi Mænds Omgiængelse.“ „Thi“ — skriver han — „naar jeg er hjemme, er jeg idelig ubi et Slags Arbeide, som forarsager Hovedbrøden, saa at jeg gaaer ud, allene for at lade Hiernen have fornøden Hvile. Saadan Hvile faaes fornemmeligen ubi Fruerstuer, hvor der foresalber gemeenligen ikke uben jævn Snaf, som ingen Meditation behøver.“ (Epp. II. Nr. 99; Udv. Skr. VI. S. 300). Forøvrigt anfaaes en Barfælstue, i gamle Dage, som en Stueplads for det gifte Qvindeliøns Mysterier, som et Slags Maçonnerie des Dames, hvorfra Mandfolkene vare ubelufte. „I forrige Tider“ — skriver Jac. Birchærob — „maatte ingen Mandfolk komme i Barfælstue; det kostede deres Hat, som de maatte løse ud med Penge; nu er der altid nok“. Denne saakaldte Barfælstue-Net, (savnes i Vid. S. Drbb og, men findes i 2den Udg. af Molbechs Drbbog), gav, i Stykkets ældste Udgave, Anledning til den Scene, hvor Baagekongen vil tvinge en Officeer til at løse sin Hat (IV. 5); i den nyere Omsarbeidelse alluderes blot til den, naar Jeronimus og Officieren sige, at de ei tør komme i Barfælstuen, da de ere bange for deres Hatte (I. 5. IV. 3)¹⁰). Mon denne Stik, som ogsaa i andre Lande fandt Sted, ikke kan hidrøre derfra, at Hatten blev anseet som Frihedens Symbol, og at derfor Manden, naar han indfandt sig paa et Sted, hvor ene Qvindeliønnen herstede, maatte i en vis Henseende opgive hiin?¹¹).

¹⁰) I *Eychonii Vers* og *Indsald* S. 339 findes et Digt (1725) i Anledning af en adelig Frues Reblomst, kaldet „Hattens Frelse i Barfælstuen“.

¹¹) I *Chr. Biccii Schediasma de pileo*, Weiffensfels 1680, p. 12. menes, at det enten skulde være til Straf, forbi de vilde indtrænge sig i Qvindeliønnenets Mysterier, eller, naar de vare Heber-

Endelig hørte ogsaa til Barfælskonens Plager hendes Afhængighed af Machaons baade ægte og uægte Sønner, ja endog af Overtroens Haandlangerster — Signefiællinger. En Røge, som Doctoren her i Stykket, der taler Latin til Fruentimmer, kurerer sine Patienter med Sult¹²⁾, og dræber dem deels med Medicamenter, deels med Snak, karakteriseres næsten paa samme Maade af en Yngre blandt Holbergs Samtidige¹³⁾, og maa vel altsaa paa den Tid have været tegnet efter Naturen; skjøndt Holberg dog selv, ved andre Leiligheder, vil have saadanne Charlataner blandt os anseete for Undtagelser, i det ringeste hvad Landets egne Børn angik¹⁴⁾. Slagsmaalet mellem Doctoren og Mester Bonifacius

---

svende, som Bøder for deres ugifte Stand. Nogen Rigthed hermed har ogsaa den ældre Skik paa Landet i Holsten, efter en Barfælskonens Forløsning, at nemlig de Koner, som havde været tilstede ved denne, løb omkring i Byen, drillede de unge Karle som de møbte, rev Hattene af dem, trængte endog ind til de Giftes men Barnløses Senge, toge Beenklæberne fra dem og dreve mere saadant Uvæsen; *Schilke* Ibiot. II. S. 256.

¹²⁾ Her har Holberg maaskee ogsaa tænkt noget paa den strenge Diæt, som, ikke hans Læge, men hans Møde foreskrev ham selv; *Moraliske Tanker* S. 392.

¹³⁾ *J. Kiises Danske Spectator* (1744) S. 84.

¹⁴⁾ *Holger Danske's Brev til Burman* (Holbergiana af Bøye I. S. 169): „Doctores Medicinæ ere hos os smukke og fornemme lærde Foll, fri fra al Dvælsalveri, som i Molieres Comedier saa stærk beleees. Alle Slags — Dvælsalvere — om nogen slige findes hos os, da ere de moeren alle Ublændinger, der opholde sig her itkun for en Tid“. I Holbergs *Nytaars-Proplog* 1723 (*Liebensbergs* Udg. VIII. S. 6), indføres *Esculap* med følgende Klage:

„Jeg vil kun tale lidt paa Doctor-Oradens Begne:

Hvi kommer det, at man i hver Comedie

Indfører Doctore for dennem at belee?

Det synes ligesom man Stykker ei Land spille

Med mindre Doctorne man sette Plak en Pille;

De gode Rønd i hver Comedie tienne maa

Ei Folkes Lids-Forbriv. I min Tid var ej saa.“

vifer hen til den, i hiin Tid, som længe efter, herstende fiendtlige Stemning imellem Læger og Chirurger, og forklares ved de besøiede og ubesøiede Klager, de authøriserede Læger dengang førte over, at alffens Uberettigede, som een af dem udtrykker sig, „høfste paa deres Ager“¹⁵⁾)

hvortil Sganarel svarer:

„Dr. Doctor, bliv ei vred! vi rømter og med andre,
Fra en til anden Stand vi med Satiren vandre,
Nu paa en Doctor, nu igjen en Avocat,
Nat som det falde fand, vi pleyer, tage fat.“

Ogsaa finder Holberg selv, i Justfens Betænkning, de saakalte Doctor-Comedier, (formodentlig især Molières) upassende for den danske Skueplads: „Alle Doctor-Comedier ere urimelige her i Landet, hvor den medicinste Nation er et fornemme Folk, der alseles ikke er besængt med de Lyder, som findes hos de smaa omløbende Medici paa endeel andre Steeder.“

¹⁵⁾ Bøtticher, morborum malignorum in genere explicatio (Hafn. 1736) p. 177. Især findes dette fremstillet paa en høist karakteristisk Maade i en Klage, som den samme Bøtticher under 14de Septbr. 1735 indgav til Kjøbenhavn's Magistrat, hvori han stræbte at udvikle, hvormeget de medicinste, pphysikalste, pphilosophiste og mathematiste Videnskaber violeredes, og hvormeget hele Publikum maatte lide ved den ulovlige medicinste Practik, der en Tidlang var bleven breven af „Empirici, Medicastris, Agyrtæ, Circumforanei, Nebulones og gamle Kierlinger, fremdeles Apothekere, Regimentsfeldtkiærere, Barberere eller Chirurger, Babere, Operateurer og andre Dvaffalvere, Landstrygere, vagante Markfrigere, gamle og unge Fruentimmer, Apotheker- og Barbervønde, ja endog Bøbler og Starprettere“. At der imidlertid ogsaa kunde ansøres Adskilligt til Forsvar eller Undskyldning for Barberernes Behandling af indvortes Sygdomme, paa en Tid da Hovedstaden ei havde det tilstrækkelige Antal af egentlig authøriserede og vel kvalificerede Læger, fremgaaer af Barberlaugets, med ligesaa megen Plumphet, som det Bøtticherste Andragende, men for øvrigt ikke ilde affattede Erklæring. Den gode Bøttichers Sver for det medicinste Studiums Værdighed her i Staden synes ellers at have indbragt ham omtrent samme Løn, som, i Pyttelike Skibbrud, Philemons Sandhedslierlighed hans Tiener, i

Alle disse for en Barfællone, saalænge hun — som det kaldtes — laae inde, ifølge Skif og Drug uundgaaelige og i nærværende Stykke udmalede Ribelser, har Holbergs nysomtalte Samtidige J Riis samlet i følgende Skilbring ¹⁶⁾:

„Man sender en Herold i alle Byens Gader,
Der raaber i hvert Huus: Jeg Eder vide lader,
At Moder haver født en Pige eller Dreng,
Besøger hende nu i hendes Barfælleng.
Vor Barfællvinde skal da efter Moden ligge
J nogle Uger, og det kan sig ikke stikke,
At hun sig lader see, sex Uger tælles maae,
Før uden for sin Dør hun drifter sig at gaae.
Tænk midlertid kun, hvad den stakkels Kone lider;
Thi efter Moden hun i disse Barfælltider
Hver Time vente maae en ny Besøgelse,
Tænk, hvad der da gaaer med til Kaffe, Sukker, Thee.
Endskjøndt til Doctor hun ei finder sig at trænge,
Hun efter Moden dog til ham betaler Penge;
Saa, hvordan det end gaaer, hun farer ilde, naar
At bryde Modens Lov hun sig ei understaaer.“

---

det han nemlig i Begyndelsen af næste Aar 1736, ved Overfald paa offentlig Gade erholdt en ikke ubetydelig Contusion i Hovedet. Alle de hidhørende Aktstykker ere, med interessante Dplysninger, meddeelte i Herholdts og Mansfs (besværrer standsebe) Samlinger til den danske Medicinal-Historie. I. S. 295. fg. *)

¹⁶⁾ Den Danske Spectator S. 53.

---

*) At Barbererne paa den Tid maae have haft et eget Costume, nemlig lange blaa Kapper, ligesom, i en følgende Tid, Glarmesterhvendene, kan sluttes af Fr. Horns somnium poeticum (1731) S. 106:

„Barberer gif jo før med blaa og lange Kapper,
En Glarmester ei saa hastig Moden snapper,
At jo Barbererne strax lægger deres af.“

jofr. Metamorphosis 1. B. 6. Fabel.

At for øvrigt den Overdaadighed, som i saa lang Tid havde fundet Sted ved Giestebuder, navnlig i Anledning af Bryllupper, Barnebaab og Begravelser, efterhaanden var aftaget, især i Hovedstaden og blandt de høiere Klasser, i samme Forhold som Luxus var tiltaget i andre Henseender, saasom ved Bygninger, Klæder, Vogne, fremmede Drifkevare o. s. v., og at den tilsidst kun vedligeholdtes hos den simplere Borgerstand, bemærkedes allerede paa den Tid, da dette Stykke blev til¹⁷⁾. End kiendeligere var denne Forandring thyve Aar senere¹⁸⁾; ja, Mange fandt endog nu, at Flere af Livets vigtigste Optrin gik altfor tomme og glædeløse hen. Derfor rimer Wabstær 1743 i et Bryllupsvers saaledes:

„Den største Deel, der holdes her
af kiøbenhavnste Bryllupper,
som kaldes skal fornemme,
i ingen Sammenligning er
med rette jydste Bryllupper,
der staae, hvor jeg har hjemme.
Det kaldes her fornemme, naar
Man sulden hjem fra Bryllup gaaer
med tom og ledig Mave.“

(jvfr. Wilses Reiseiagttagelser III. S. 10).

¹⁷⁾ Troels's Replik I. 2; hvilken Officerernes Klage (2E. Udg. IV. 5) over det magre Tractement, der vankede ved Begravelser, Bryllupper og Barfeler i Sammenligning med forrige Tider, paa en Maade modstiger, hvorfor den maatte ogsaa er ubelabt i Stykkets anden Udgave.

¹⁸⁾ Epistler III. Nr. 226; Moralste Tanker S. 462; Pontoppidans Menoja III. S. 550; Sammes Deconomiske Balance S. 178.

Ogsaa det af Holberg revsede Barfælstue-Uvæsen forsvandt efterhaanden her i Hovedstaden¹⁹⁾, hvorimod det i vore smaa Kjøbstæder og paa Landet, for en Deel, holdt sig indtil Aarhundrebets Slutning²⁰⁾. Dog tør man ikke antage en saadan Forandring i ringeste Maade at være bevirket ved Holbergs Satire; snarere var den vel en Følge deraf, at Barfælstuernes høitidelige Indblæelse i Kirken eller Kirkegang, som alt længe tilforn paa flere Steder var gaaet af Brug²¹⁾, blev affkaffet, først for Rangsperfoner ved

¹⁹⁾ Antispectator Nr. 7; J. E. Schlegels Werke III. S. 27; Sneedorfs patriotiske Tilskuer II. S. 797; Rahbek om S. II. S. 109.

²⁰⁾ Hübertz, *Værk* S. 267-69: „Om Barfælgilber“. En karakteristisk Skildring af en Bondes-Barfælstue forekommer i „Barfælstuen hos P. Knudsen Ruus“ ved Frid. Rasm. Aarhus 1806, optrykt paa ny i 4de og sidste Hefte af Forfatterens Peder Knudsen Ruus eller en Bondes Levnetsbeskrivelse i morende Fortællinger (paa Vers), et Skrift for Almuen; Fridericia og Randers 1809-12. Blandt andet hedder det her: „Barnet ralkes om til Stue i Konefloken, som stedse forsøges med nye Ankommende. Ingen af dem mødte tomhændet. Een havde Kaffe, en Anden Fløde; Een Risengryn, Een Sigtebrød og tilsidst kom Een med Barfælgbrød. Men der= for spares heller ikke noget, som kunde smage dem“ m. v.

²¹⁾ Hvilket, for Densens Bedkommende, kan sluttet af Bircheros Dagbog ved 16. Mai 1660 (Udg. S. 56 jvfr. Orig.): „Holte min Moder in æde nostra parochiali sin Kirkegang, efter hendes Barfælseng. Da saae jeg . . . cænationem nostram med Dvindfolck opfyldt, efter den Skik, som her paa Steden af Arilds Tid haver været brugelig, og blev ikke, førend en Snees Aar eller meget mere, efter denne Tid, abrogeret og aflagt; nemlig at en stor Skare af de fleste Byens Dvinder skulde ikke allene gjøre Barnet paa sin Daabsbag, men og Moderen paa hendes saa kalbte Introductionsbag, haade til og fra Kirken Gæleide. Og ligesom de kunde være hende ubi Slægt= eller Svogerflab nær paarsørende, saa skulde de og fremmerlig parres“. Jvfr. Hübertz, *Aktstykker om Aarhus* II. S. 176.

Refc. af 8de Nov. 1748, og siden ligeledes for Røner af Borgerstanden, der holdt sig for lige saa gode som Fine (Udsfings danske Kirkeforfatning IVde D. 2det Bd. S. 497).

Derimod turde det være afgjort, at intet af alle Holbergs Lyffspil stænkter os et mere levende og fuldstændigt Maleri af Borgerlivet i Kiøbenhavn og af Middelstandens Sæder og Tone her i det attende Aarhundredes Begyndelse; at intet af dem alle frembyder en saadan Rigdom af nationale, dengang, som tilbeels endnu, kiendelige og pubserlige Træk. „Det indeholder et i den dramatiske Litteratur mageløst fuldstændigt Maleri af den Tids borgerlige Sæder, og det egentlige indfødte Kiøbenhavn seer sig selv deri, som det var for hundrede Aar siden — og det egentlige Folk som det er endnu, kun i længere Graastand fra Hovedstaden, i smaa Kiøbstæder, paa Landet, og i de allerlaveste Klasser . . . Historiefriveren, som saadan, vilde mindre beklage Tabet af alle hans øvrige dramatiske Arbejder, end Tabet af dette ene Lyffspil.“ (Waggesen danske Værker XI. S. 283; jvfr. Dramatiske Journal 1772, Nr. 33)²²).

I. 1. Troels: . . . „Skal man giftes, maa der lige „saa mange Folk komme sammen, for at æde og drikke op „meer end en stakkels Haandværksmand kan fortiene i 4re „Aar igien; derfor har man i gamle Dage hittet paa den „Møde, at den halve Bye skulde ofre og give Brudegave. „Nu saasom Folk bliver meer og meer fattige, saa blir de „og meer og meer storagtige, og vil ingen Brudegave have, „saa det er alleeneste Tjeneste-Folk man ofrer til i vore Dage.“

²²) Om Gerles Samarbejdelse af dette Stykke: „Ein Jahr nachher“, opført i Prag 1831, s. Dagen 1832, Nr. 72. Paa det kongelige Theater er Barfelsestuen fra 13de August 1749 til 1853 givet 121 Gange.

Den her skildrede Dbselhed ved Bryllupper var egentlig stridende mod ovenansførte Frdn. af 13. Marts 1683, der bestemte at til Bryllupper kun maatte indbydes 12 Par, de nærmeste Slægtninge uberegne, og kun gives 8 Retter; var Brudeparret Haandværks- eller Tjenestefolk, da kun 6 Par, og dertil 4 Retter; dog formeentes Ingen at møde i Kirken og ofre med Brudefolkene. Brudegave maatte kun gives til Tjenestefolk²³). 1686, 3die Nov. ansøgte Præsterne i Aarhus Kongen om, at det maatte paalægges Dyrigheden at vedligeholde den gamle Skik, at Varselkvinder lode sig indlede og med Følge ofrede paa Alteret, paa det at „den Rige maatte tilholdes at bruge her ubi samme Skikke, som den Fattige“; Hübery, Aktstykker om Aarhus II. S. 176; jvfr. Rescr. 18 Jan. 1687 (Fogtman).

— Troels: ... „hun skal udstaffere det døde Legeme, „betrække alle Vegge, Stole, Stuepiger, Koffepiger, Ammer, „Rustte, Heste.“

Ved Frdn. 7. Nov. 1682 om Begravelser bestemtes, at Grever, Friherrer, Adelige og høie Rangs personer maatte overtrække Bærelser, samt Bogne og Heste. Ved Regl. 24. Marts 1724 om Sørgebragt indskrænkedes denne Tilbællelse saaledes, at kun de to første Rangsclasser maatte betrække en Stue med Sort, og ligeledes Karosser og Heste, for Forældre og Egtefæller; kun Tjenestefolk i deres Liberie

²³) L. Keenberg ubbad sig derfor i et Fadderbrev (1696),

... „at ingen skal
mig Fadderbrev give;
At jeg iblant de Stores Tal
(Præscino!) fandt blive.

(Poetiske Skrifter I. S. 49). Langt senere skrev dog Holberg, at han som „inviteret til et Pige-Bryllup“, maatte „efter de nyelig vedtagne Skikke bekvemme sig til Brudegave“; Epp. III. Nr. 226.

maatte klædes i Sort. Noget overbreven har altsaa denne Troelses Skilbring dog været.

— Troels: . . . „Det er ikke nok, at hun mister sin Mand med sin Velsærd, Moden siger, hun og skal ligge paa sin Seng i 6 Uger, og høre de Ord 6 Gange 6 repeteres hver Time: Hendes Sorrig gjør mig ont Madame!“

Dette var altsaa et Sideslykke til de 6 Uger, i hvilke en Barfjelstue maatte ligge inde. Disse formelle Condolationsbesøg badler Holberg i 1ste Satire:

„Til Sørgestuer Folk i Hobetal at trippe,
Ved Trøstetaler for en Sorrig at oprippe,
At rive Plasteret af nyelig læged Dylb,
Og sige, at det steer for idel Venstabs Skylb.“

I. 2. Claus: . . . „Ach kiære Troels! verle mig en „to Skilling for to eeneste Skillingen.“ Troels: „Hvad „vil, du med de eeneste Skillingen?“ Claus: „Seg vil give „een for at komme op paa det runde Taarn.“

Nydelsen af den skønne Udsigt over Kiøbenhavn og dens skønne Omegn fra Plafonden af Runde-Taarn, som i Holbergs Dage kostede een Skilling for Personen og senere to Skilling, er nu, formedelst den forandrede Indretning ved Observatoriet, indskrænket til et Par Dage om Ugen. At man allerede i hine Dage søgte Ueilighed deraf for Observationerne og for Instrumenterne, især naar Klokkeren, som havde Nøgle til Taarnet, gjorde det til en Indtægtskilde for sig at aabne Afgang for Enhver, mod Betaling af en Skilling, kan erfares af de Klager, som de astronomiske Professorer J. Rasch og P. Horrebow i fulde tre Aar (1713-16) førte for Consistorium over de, af den nye Klokker Søren Matthiesen (Regnebogens bekjendte Forfatter) i denne Henseende „øvede Enormiteter“ (Nherups Universitetsannaler S. 260—62). Det sidste som herom forekommer i Acta Consistorii er fra 7de November 1716, da Horrebow an-

drog paa, at S. Mathiesen maatte betages og formenes at oplukke Folk paa det runde Taarn, „saasom Observationerne og Instrumenterne ved deres Stimen og Allarm bleve forvirrede; item, at de Penge som gaves af Folk for at komme op paa Taarnet, maatte lægges til Evende. (Studiosos Mathematicum), som skulde stiftes til at continuere Observationerne, og altid være tilstæde ved dem, som paa Taarnet oplades, for at hindre al Ufthyr og forekomme Instrumenternes Fordærvelse.“ Hvorvidt nu disse Anker og dette Forslag har havt nogen Virkning, vides ikke; af denne Scene skulde man næsten slutte det Modsatte, i det mindste endnu i A. 1723.

I. 2. Troels: . . . „Kommer man til en Stræbers, „eller Skoemagers Bryllup, bliver man imodtagen med Trompeter og Valdhornet, sat ved et Bord, saa langt som fra „Kynbelmisje til Paaste, sigtet fuld af kostbare Retter.“

Trompetblæsen ved en Skoemagers Bryllup „naar Giesterne kommer“, omtales ogsaa i Pantf. Bondebæng III. 2. At dette har været en gammel Skik kan sluttes af Anordningen af 3die October 1622 som fastsatte, hvilken Betaling Taarnblæseren maatte tage for Musik ved Bryllupper, og naar han fulgte Brudfolkene til og fra Kirke; Nyerups Rbhvns Bestr. S. 108. Under den lange Krig, da saa mangen oekonomisk Indskrænkning blev uundgaaelig, synes ogsaa denne Skik siældnere at have fundet Sted; men efter Freden 1720 blev den mere almindelig i alle Samfundets Klasser og, paa en Maade, næsten nødvendig. Ifølge et Andragende fra Stadsmusicanten i Rissenhavn Andreas Berg, om at nyde noget vist ved foresaldende Bryllupper, da Indkomsterne af hans Tjeneste dagligen formindskedes, blev ved Anordning af 16de Jan. 1728 bestemt, „at alle formuende Folk, som ere begrebne under det ham forundte Privileg, saasom de ved Universitetet og Søe=Etaten, hvor=

iblandt regnes Groshandlere, islandske og andre Rishmænd, Silke- og Klædefræmmere, Bryggere, Vin- og Lommerhandlere, have Frihed derom at accordere med Statsmusicanten, men hvis de ei forlange hans Tieneste dog betale 2 Rbl. Kunstnere, Professioner (!) Haandværksmestere i Laugene, Skippere, Brændeviinsbrændere og andre deslige formuende Borgere, have iligemaade Frihed at accordere til Bryllupper, men hvis de det ei begierer, efter deres Formue betale (fra) 1 Rbl. til 4 Mark. Kielermænd, Ostappere, Skibsfolk, Arbeidsfolk, Daglønnerere og andre af Borgerflabet, som ikkun ere af ringe Stand og Vilkaar, kunne ogsaa accordere, men hvis ikke, dog give ham 4 Mark." (Siell. aabne Breve). D. 6te Juni 1729 fik Joh. Chr. Wohling Bevilling at maatte i Stege, i Nøens Amt, paa Bogø og i Nyekjøbings-Amt, med hans Folk og musikalske Instrumenter, for billig Betaling opvarte og betiene godt Folk til Bryllupper og Barseler og andre Vertskaber (Sammestedes). Ved Rescr. af 11te April 1738 bevilgedes det Musicanten i Aarhus, at de der vilde have Musik ved Bryllupper maatte accordere med ham, og brugtes der ingen Musik, skulde dog, naar „Kirken og Skolen fornyedes“, en bestemt Betaling erlægges, efter Vedkommendes Stand.

I. 3. Corfiz: . . . „har Du merket, at Gotthard „Sanger har haft nogen Gang i mit Huus?“

I den ældste Udgave siges denne Sanger, saavel her som I. 5. at have været fra Tydskland; men dette er ubeladt i Udg. 1731 og følgende Udgaver.

I. 6. Jeronimus: . . . „Jeg har aldrig præket mod „Thee og Caffe; thi af all slags Drik er det den uskyldigste. „Tænk engang, hvor det gik til i gamle Dage Naboe, da „Fruentimmeret drak Koldstaal om Sommeren, og Spanff

„Viin om Vinteren, da kunde de ikke gjøre mange Besøgelser, uden de maatte lave sig paa en halv Ruus.“

Kaffeens Brug var, ligesom Theens, paa den Tid omtrent et halvhundrede Aar gammel i de nordiske Lande. Hiin Drif var endnu 1661 aldeles ubekjendt her (*T. Bartholini* Epp. medic. III. p. 193); men omtrent ved A. 1669 beretter A. Bording i sin danske Mercurius (Poet. Skrifter II. S. 97) at

„man først til disse Nordens Lande

Fornemmer noget sært at føres over Strande,

Man Sukkerlade, Thee, samt Kaffe kalder det“²⁴).

Dog maa den først senere være kommen til de danske Provindser og til Norge; thi i Holbergs Barndom, eller i Slutningen af det 17de Aarhundrede kjendtes den der endnu ikke (Epistler II. Nr. 91). I oeconomist Henseende dædler en anden Jeronimus Kaffe, Thee og Tobak, som Produkter der bringe Penge ud af Landet; (Jean de France, III. 4). Her forsvares derimod Thee og Kaffe saavel i dietetisk som i moralsk Henseende, og begge Slags Nydelse, hvilke Holberg selv fandt tjenlig for sin Helbred, forsvarede han, omtrent med de samme Grunde som her Jeronimus, en Snees Aar senere i sine Epistler (anf. St. jvfr. Nr. 99): „Hvis ingen anden Nytte var ved Thee og Kaffe, var dog denne, at Drukkenstab, som tilforn gif saameget i Svang, derved temmelig er kommen af Brug. Nu kunne vore Hustruer og Døttre gjøre ti Bisitter en Eftermiddag, og

²⁴) Af Sim. Paullis Comment. de abusu tabaci & herbæ Thee Asiaticorum in Europa novo (Argentor. 1665) erfares, at den chineiske Thee vel salubres dengang i vore Apotheker, men endnu dog som en Sielbenhed, ligesom ogsaa Kaffe (fol. 38); Th. Bartholini Medicina Danorum domestica (1666) p. 491.

komme ganske æbrue tilbage. Dette kunde ikke stee i gamle Dage, da man intet andet havde at byde de Besøgende, uden Gylbenvand, Sef, Spanskbitterviin, Luttendrant²⁵⁾ og andet, hvoraf et Fruentimmer maatte i det mindste pimpe lidt paa hvert Sted, saa at, naar man lagde alle de smaa Doses sammen, som toges i hver Varselftue, det omfiber kunde beløbe sig til noget; i det ringeste finge de Smag paa visse stærke Liqueurs, hvorom de nu ingen Idee have og derfor ingen Lyft kan faae dertil" (jvfr. III Nr. 226.) Ogsaa fra den statsøkonomiske Side ere anførte som Grunde, der tale til Fordeel for Thee og Kaffe, at Forbrugen af Viin, fremmed Humle m. m. derved er bleven formindstet, Udsøfelen af Malt derimod forsøget; (Pontoppidans oekonomiske Ballance S. 224; G. L. Badens Afhandlinger II. S. 367 fg.)

I. 7. Pigen: „Anne Signe-Kielling skal ogsaa have 4re Mark, som maalte Barnet for Moersot.“ Corfik: „Sun skal have 4re Ulykker, ikke 4re Mark! havde jeg vidst „det, hun skulde aldrig have kommet i mit Huus; thi „Signen og Maalen er forbudet i Loven.“ Pigen: „Det „maatte være ti Gange forbuden, saa hialp det dog Barnet „denne gang, til med er det nu gjort. Mutter vil ingen „nødigere være skyldig, end den Kielling; thi hun gaaer og „sladdrer paa fornemme Steder iblant.“ (jvfr. III. 3.)

Til Overtroens Materia medica hørte, fra ældgammel

²⁵⁾ Bogfører J. Holsts Oeconomia nova (1649) giver i Confectbogen S. 18 Anviisning til at lave „en god Luttendrant“; Bib. S. Ordbog forklarer Ordet (ogsaa Luterdrant, Lutterviin) ved Kryderviin, Kardemommeviin. L. Terpager, de sacris vet. Danor. vigiliis p. 17, siger, at det paa Nytaarsaften var Skik at sende denne Luttendrant (vinum Hippocraticum) til Foræring. Om Gylbenvand s. Molbeck S. 346; af dette Stykke sees, at det dengang blev nydt efter Kaffen, som Liqueur.

Tid, den Syges Maalen, forenet med visse mystiske Formularer, deels for at helbrede den Syge, deels for at udforske om Sygdommen tog til eller af²⁶⁾); den anvendtes baade paa Mennesker og Dyr. I begge Henseender omtales og badles den i Fortalen til Hemmingsens „Underviisning om den Guds Bespottelse, som stæer med Trolddom, Signelse, Maalelse, Manelse og anden saadan Guds Navns og Ords Vanbrug“, (overs. af Keravius; Kbhvn. 1618. 8): „En Part, naar Gud besøger dem eller deres Døeg med Sygdom eller Krankhed og den varer nogen Stund, da flye de strax hen til Spaakoner, som skulde sige dem, om de er forgjort eller ei. Somme flye til gamle Kerlinger, som skulle med en Traad, som de dertil synderlig spundet have, om Søndagen under Høimesse, maale dem tvært og endelangs og siden med deres vedtagne Ord paa signe dem“²⁷⁾). Mod denne Signen og Maalen forekomme Bestemmelser, først i en Forordn. af 12te Oct. 1617 (Paus norske Forordninger S. 568); dernæst i Christian IV. Reces (II. 28), hvorfra de tildeels igjen ere optagne i Danske Lovs 6—1—12, som maa være det Lovsted, hvortil Oprigt her sigter. Disse gientagne Forbud uagtet var dog dette Uvæsen, ikke blot paa Stykkets Tid, da en Signerielling vel kunde antages ogsaa at „have sin Gang i store Huse“ (III. 3.), uren længe efter, ligesom tildeels endnu paa Landet, temmelig almindeligt²⁸⁾). Med Hensyn til den Moersot, Barnet her maales for, og som i Stykkets ældste Udgave læses Moorsot, kan bemærkes, at denne

²⁶⁾ Grimms deutsche Mythologie (1835). S. 675.

²⁷⁾ Den hele Maalingsproces beskrives i Th. Bartholini Hist. anatom. Cent. VI. pag. 275.

²⁸⁾ Heidegaards danske Kirkeret II. S. 1353; Rescript af 7de Dec. 1759 (Fogtmann); Junge's nordsiell. Landalmue S. 262; Skovgaard's Bornholms Beskrivelse S. 78.

ikke, kjøndt Talen er om et Pigebarn, skal betyde Moers-
syge eller Moerssyge (*malum hystericum*), men er et urig-
tigt og fra Ukyndighed om de indvortes Deles Bestaaffenhed
hidrørende Almuendtryk for Mobsot²⁹); en Bencævnelse
som nu neppe bruges uden paa Landet, men som dengang
betegnede en Sygdom, der medførte eller lettelligen kunde
gaae over til Tæring (*Cachexia*). Netop denne Sygdom
troede man at kunne helbrede ved Maalen. „For Gual-
og Moobsot hun og Tartarfauben binder“ hedder det hos
A. Bording (poet. Skr. I. S. 318), som ved denne Lei-
lighed beskriver en saadan Signefællings hele Apparat³⁰).
Om ikke for øvrigt en dunkel Forestilling om dyrist
Magnetismes Virkninger eller en anden empirist Sandhed
kan have ligget til Grund for denne Maalen, som for saa
meget Andet i den gamle Folketro, der fra vort Stand-
punkt nødvendigt maa vise sig som Dvertro, er et Spørgs-
maal, som det ene kan tilkomme den Lægekundige at besvare.

Corfij . . . „skal dette vare længe, maa jeg lade sætte
„Bekken for Kirke-Døren“.

Denne Nødhjælp forekommer ogsaa i *Abacadabra*
III. S. og i P. Paars 3. B. 3. S. Fra Slutningen af
det 17de til ind i det 18de Aarhundrede var det meget al-

²⁹) Bartholini Hist. anatom. I. c.

³⁰) En ubmalet Skilbring af en saadan Signefælling findes ogsaa i
Fr. Horns Poesiens Misbrug. I Dav. Monraths hebenste
Christenhed (Mst.) dables Maalen for Moobsot og Gualsot;
jfr. Hebegaard's danske Criminal=Ret S. 91. I Jylland,
hvor Almuen ogsaa troer, at denne Sygdom, naar den et be-
timeligen forekommes, lettelligen kan gaae over til Gualsot,
synes Moobsot eller Moesot i det Hele at betyde ethvert
Ubedefindende, som man intet andet Navn veed til, eller som
kan være Begyndelsen til en anden Sygdom; Molbech's danske
Dialect=Lexicon S. 363. I Mitlen af 17de Aarh. blev en Rone
i Aarh. maalet for Moeb=Soet; Hübert, Aftislyffer II. S. 244.

mindeligt, at Folk, som ved Krig, Udebrand, Søftade eller andre ulykkelige Hændelser vare blevne forarmede eller som ved Alder og Svaghed vare ude af Stand til at ernære sig, søgte og erholdt Tillæbelse: „Vækken for Kirkeførene i Rigsstæderne at lade udsætte, for Alle og Enhver, som af Christen Medlidenhed noget dernæst give ville.“ Paa lignende Maade toges endog Tilflugt til den offentlige Medlidenhed, for at hjælpe paa maadelige Præstefald, for at løskløbe Fanger af tyrkisk Slaverie, for at reparere faldefærdige Skolebygninger m. m. jvfr. Bircherods Dagbøger, S. 222. 504. 518. 519.

II. 3. Anden Dame: ... „Gav I ogsaa Agt paa „hendes Abrascanter“?

Saaledes kaldtes dengang lange, under Albuen nedhængende Manchetter.

— Anden Dame: ... „med Permission, eller salva „sonia, mit Forklæde.“

I ældste Udg. forekommer her Forklæde; jvfr. Moraliske Tanker S. 325, Epp. III. Nr. 249.

II. 6. (Ældste Udg.) Arianke Bogtrykker: „Jeg „skal ellers helse fra min Kærester, han bad, Madamen ikke „vilde forsmage denne Bog, som han nyligt har ladet op- „legge.“ Barfælstvinden: „I maa vinde Penge, som „Græs, paa Jeres Bøger.“ A. „Forlad mig, Madame! „slige Bøger taber vi paa, og maa oprette vor Skade paa „Biiiser og Eventyr (Nyere Udg. „Historier“) igjen, thi „naar vi kan sælge 4000 Biiiser (N. U. „Historier“) „kan vi ikke sælge 200 slige gode Bøger.“ (N. Udg. Bars. „Paa den Maade skal I aldrig lægge andre „Skrifter op end Historier. A. Jeg skal sige Madammen, min „Mand er noget curios.“) (Æ. Udg. B.) „Her er jo et stort „Land, jeg veed, at I stikker dem overalt ud i Provinserne.“ A. „Ja vi gjør, Madame! men vi faaer dem undertiden

„alle tilbage igien.“ B. „Ei Snak, det kan jeg ikke be-
 „gribe.“ A. „Vi faaer vel at begribe det, som har for-
 „søgt det i 24 Aar; vi stikkede forgangen Aar to Bøger
 „lige saa gode som denne, til Island, det eene Exemplar
 „blev soldt, men det andet maatte vi nøde bort for den
 „halve Priis.“ B. „Ei, det er underligt! jeg hører jo
 „alle Menneffer klage over Mangel paa gode danske Bøger“.
 „A. Det kan man ikke agte, vor Nation klager altid; vi
 „maa forstaae det bedre, som har forsøgt det mange Aar.
 „Seg kan sværge, Madame, at dersom vi ikke vilde legge
 „op, uden gode danske Bøger, saa maatte vi spille Dan-
 „kerot inden tre Aar gif til Ende; de eeneste Bøger, som
 „vi have Profit paa, ere de, som vore Svenne skriver selv;
 „vor Dreng Lars satte forleden et Himmel-Brev over paa
 „Dansk, hvoraf vi solgte over 4000 Exemplarier.“ B.
 „Paa den Maade skalde I aldrig legge andre Skrifter op, end
 „de, som Svennene gjøre.“ (N. Udg.) A. . . „Min Mand . . .
 „gjør mange Ting meere for at tiene Publicum end for
 „Profit.“ . . . B. „Min Mand er meget for Læsning og
 „køber daglig Bøger; i Gaar købte han Doctor Arendt
 „Hvitfelds Krønike.“ A. „Hvilken Edition var det?“ B.
 „Det var den Danske Edition.“ A. „Er det den, som er
 „i Quarto eller Folio? . . . en Bog i Folio er den, som
 „er saa stor, som en Bibel.“ B. „Saa er den Bog i
 „Folio da.“ A. „Den Edition er ikke Vand værd, Ma-
 „dame! . . . den i Quarto er eengang saa god.“

Denne Scene har Holberg i Udgaven 1731 fundet det
 passende at forfarte og forandre; rimeligviis, fordi den
 brede og detaillerede Udvikling af Boghandelens maadelige
 Tilstand paa den Tid ikke kunde antages at interessere
 Publicum i Almindelighed. Smidlertid indeholder den dog,
 saabel i sin oprindelige som forandrede Form, en og anden
 Bemærkning over denne Gienstand, som i hine Dage

Udfællige, baade af Forfatternes og Forlæggernes Klasse, maae have fundet træffende, og som maaetee, selv i vor Tid, ei vilde savne Gienklang. Klager af denne Art vare nemlig ikke blot dengang, men baade tidligere og senere, almindelig førte. Publicum dolerede, efter Barfælkens Yttring, over Mangel paa gode og nyttige Skrifter, især i Modersmaalet; Skribenterne ublebde denne Mangel af Boghandlernes Uformuenhed, Uvillie eller Egennytte; medens disse igien, med Arianke Bogtrykkers, skøde Skjlden paa den ringe Afsetning, altsaa paa Publicum selv³¹). Er der end noget i Ariantes Udsagn, at „vor Nation klager altid,“ saa var dog ingen af hine Klager paa den Tid aldeles ubeføiet, skjøndt det er vanskeligt at afgjøre, paa hvilken af Siderne der var meest Skjlb.

At Bøger af lærd Indhold, som oftest strevne paa Latin, dengang vanskeligen hos os kunde komme for Lyset, fordi Boghandlerne manglede enten Villie eller Evne til at paatage sig Forlaget, og fordi Papirets og Trykningens dyværende Dyrhed sjældent tillod Forfatterne selv at betynde dem, derfor have flere Vidnesbyrd af udmærkede danske Lærde i sidste Halvdeel af 17de og i Begyndelsen af 18de Aarhundrede³²). Men at ogsaa gode Bøger i Mo-

³¹) Som Exempel kan anføres følgende Sted af Bogfører J. Molitæs Fortale til Dvers. af W. Alardi Sielens aandelige Apothek, 1641, „Store Bøger at lade prente udtræver ei ringe Penge, og derfor som de ikke vilde gaee vel fra Haanden, da er al Omkostning derpaa anvendt, spildt, hvorved mange Boghandlere blive til fattige Staller, uden saa er, at de med synderlige benesicis og privilegiis blive benaabede.“

³²) See bl. a. Fort. til Vindingii Academia hafniensis (1665); hvilket Sted Holberg ogsaa anfører i Holger Danstæs Brev til Burman, for at udfylde de danske Lærdes sparsomme Forfatterstab; Fort. til S. Pintrups reliqvæ incendii Bergensis (1704) og til Falsters Amoenitates philologicæ I. (Amstelod. 1729) p. 168. Paa Grund heraf søgte Forfattere derfor ofte at hjælpe

bersmaalet, hvorpaa der, før Holbergs Tid, ikke var Overflod, kun mødte liben Opmuntring, maatte han selv erfare

sig frem ved Dedicationer til formuende og formaande Personer. Som Exempel paa en saadan Speculation kan anføres H. Gardners Fortale til hans medulla arithmetica (1638), hvori han klager over, at den der havde trykt Bogens første Udgave („Florilegium arithmeticum 1633) havde forholbt ham sit Arbeide, indtil de godt Folk, som Bogen var dediceret til (Raadmand J. B. v. Delben i Kiøbenhavn og hans to Brødre, Viinhandlere sammesteds) „ved Lyffens Ustabigheg miiste hvis Formue de havde“; hvorved ogsaa han gif Slip af“ hvad han til Veberlag kunde forventet“. Derfor blev ham raadet, at han til „de ubistraherede Exemplarer sig nogle besynderlige Patroner eligere og opføge stulbe, under hvilke deres patrocinio dette hans Arbeid lyffeligen kunde distraheres, og han sig, ad refusionem expensarum multiplicium, noget godt have at forvente“. De Personer, til hvilke denne anden Udgave dediceredes, vare den Kgl. Secretair Chr. Sinklar, en Kongelig Kapelmester, en Kgl. Herold, nogle Præster, samt flere Borgere i Kiøbenhavn. Som Sidslyffe hertil kan anføres den lærde Nordmands J. Brunsmands Diel exordium atque exodium, Kbhvn 1699. 8, der er decideret til 7 anseelige Mænd her i Landet (deriblandt en Eier af 3 Herregaarde, nogle Professorer og tre Højesteretsadvokater), af hvilke Forfatteren i Fortalen taffer de Fleste, fordi de havde bekostet Udgivelsen af hans Skrift, der er 13 Ark stort! I et Brev af 1727 taler Gram om res, qvæ innumeros depressit, qvæ perpetua Dania obscuritate damnavit, & contemptui aliorum populorum (maxime Batavorum) tradidit, nempe defectus rei typographicæ & Bibliopolarum (nam charitas chartæ typorumqve duplo major qvam alibi, defectui æqvipollet); jfr. Efterr. om det store Kongl. Bibliothek 2den Udg. S. 61. 135. Med vore egne Forhold kan sammenholdes Videnkabernes, Boghandelens, Bogtrykkeriernes og overhoved det hele lærde Væsens maadelige Forfatning i Sverrig, i Carl den 11tes Tid og endnu senere, efter den Skilbring der forekommer i Fortalen til J. Schefferi Svecia literata (1680). Ogsaa her klages over, at selv de mere formuende Bogtrykkere see blot paa den siebliffelige Fordeel, og ville derfor heller trykke Eventyr og Viser (tabellas & cantiunculas), end gode Bøger, som kun love en langsom Afætning.

ved hans andet Skrift: Natur- og Folkeretten, af hvis Dplag paa 1000 Exemplarer i 10 til 12 Aar kun affattes 300 (Levnet S. 122)³³). Paa sine følgende digteriske Arbejder og paa sin Danmarks Historie vandt han vel mere; men dog, ifølge hans egen Forsikkring, i det Hele ikke nær saameget som Folk forestille sig, da han saa Aar før hans Død havde, af enkelte Værker, store usolgte Dplag³⁴). For en Deel kunde vel, og kan endnu denne Klængsgjærning forklares af det danske Sprogs indskrænkede Kreds; men Holberg anførte desuden, som Aarsag til en saadan virkelig eller tilfældigvis Rigeghelbighed for dansk National-Litteratur, deels de Fornemmers Prædilection, som i Almindelighed for alt Fremmed, saa i Særbeleshed for Bøger i fremmede Sprog og for Oversættelser af disse, samt Almuens, ene til ascetiske Skrifter og Folkeromaner eller Eventyr henvendte Læselyst³⁵), deels det overhaandtagende, ved intet Forbud hemmede, Eftertryk³⁶). I sine

³³) Dette synes dog at blive modsagt af Holberg selv paa et andet Sted; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 414.

³⁴) Epistler V. S. 2. „Jeg tør sige“ — tilføjer han — „at en eneste lille Bog, kaldet „Den Bedendes Kiæde“ og „Müllers Postil“ have givet flere Renter end alle mine Skrifter“. I Hofmans Fundatser I. S. 239 angives Forraadet af de Holbergste Skrifter, der efter hans Død bortsolgtes ved Auction; der vare ingen Exemplarer tilovers af Comedierne, P. Paars, Danm. Historie eller Heltindefistorierne, men derimod ikke faa af Jødiske Historie, Epistlerne, Danmarks Stat, Opuscula m. fl.

³⁵) Levnet S. 123; D. og N. Beskrivelse, S. 180—81; her klages over de mange Udgaver af Holger Danste, Roland, Faust og Finkeribderen, medens der kun høves saa Udgaver af gode Bøger.

³⁶) I Fortalen til Mog. Wingaards „Tamme Gaas af sin Krop, Duun og Binger, og fornemmeligen af navnkundige Pen commenteret“ (paa Niim); Kbhvn 1696, advares mod Eftertryk, hvorved „tit og ofte forvendes Auctoris baade Ord og Mening, og han saaledes ikke alene stades paa hans Gods, men og paa

sibste Leveaar fandt han endnu en Grund meer til den formindste Affætning af danske Bøger, i „den uhyrlige Mængde af danske Skrifter“ som kom for Lyset, hvilket tilbeels igien hidrørte fra de dengang i Brug komne Prænumerationer, mod hvilke han i det Hele bestemt erklærede sig³⁷⁾.

hans Exstimation“; en lignende Advarsel er tilføjet Titelen paa hans danske Curtius (1704). I den ironiske Dedications til Eftertrykkeren Phænixberg, foran Comediernes 3die Deel, klager Holberg over, at han havde 800 Exemplarer tilovers af de to første Dele, da Eftertrykket kom for Lyset. Før Frdn. af 7de Januar 1741 udkom, var derfor ingen anden Udvei til at forebygge Eftertryk, end et specielt kongeligt Forbud. Da P. Juul, i Anledning af sit 1721 udgivne Digt, „Et lykkelig Liv“, søgte at erhverve et saadant Forbud, anførte han i sin derom indgivne Ansøgning, (trykt bag efter Digtet), blandt andre Grunde, „at Bøger, især poetiske Materier, naar de synes at være opbyggelige, blive flux eftertrykte og ved det samme, i en eller anden Maade, af Forseelse eller Selokloghed forandrede og tillige moegen forværrede“.

³⁷⁾ Moralske Tanker S. 261; Epistler II. Nr. 126, som indeholder et ironisk Forslag om Forandring i Boghandelen. Mangel paa fordeelagtig Affætning angives endnu senere som Aarsag til at saa faa danske Skrifter kom for Lyset, baade af Forfattere selv, f. Ex. Rosenstand Goiske i Fort. til hans Prædikener 1ste D. (1766) og af Boghandlere f. Ex. F. C. Pelt i Fortalen til den tyrkiske Robinson, 3die Dpl. 1750. I Fortalen til Loddens Oversættelse af Richardsons Pamela (1743) nævner Prof. H. P. Andersen allerede, blandt Hindringerne for god Affætning, den herskende Uskf, ikke, om man endog haver Evne dertil, at købe Bøger, men at hielp sig frem med Laan; en Uskf, som Schönau ogsaa dabler i Fortalen til sin Udg. af Phædri Fabler (1750). Herved kan bemærkes, at Leiebibliotheker allerede fra 1725 kendtes her i Kiøbenhavn. Mere, denne Gienstand betræffende, forekommer i Büschings Nachrichten von dem Zustande der Wissensch. in d. dänischen Reichen. I. S. 595; W. Høibergs Fortale til Holbergiana; Schönau's lærde Fruentimmer II. S. 1149; samt i Forhandlingerne 1769 ang. Ophævelse af Told paa Bøger, i Lurdorffiana ved Nyerup S. 91.

De Artiller, ved hvilke da Forlæggerne endelig til Nød kunde staae sig, maatte, efter Ariantes Bemærkning, være beregnede enten paa den lavere Almues Opbyggelse eller paa dens Moerstab.

Til den første Klasse henhørte Bønnebøger og andre gudelige Skrifter, af hvilke Holberg andensteds (Levnet S. 123. Epistler II. Nr. 126) nævner adskillige og som tildeels endnu i nyere Dplag læses i Provindserne. De i Stykkets ældste Udgave omtalte Himmelsbreve vare gudelige Betragtninger og Formaninger, fremsatte i Form af Breve, som antoges at være nedfaldne fra Himmelen³⁸). Nic. Palladius udgav et saadant 1555 i Folio, indeholdende Advarsler imod Affald til Afguderie, vrang Værdom, Paven m. v. Senere synes de almindeligviis at have været lokaliserede Oversættelser af Luthers, af hvilke eet, „bræmmed med prægtige Kobber-Kniplinger, (Kobberstikken Ramme?) og nedfalden i vores Tid,“ omtales i en Note til P. Paars (4de B. 1ste S.)³⁹). Maastee menes her netop det samme Himmelsbrev, som Ariante Bogtrykkers Dreng havde oversat, og hvoraf der fulgtes 4000 Exemplarer. Et nyt Dplag af et saadant Himmelsbrev udkom i Aarene 1730—40, (trykt i Folio, med Ramme); det er underskrevet „Jesús af Nazareth“ og indeholder Formaninger for Rigsbenhævn til Omvendelse. m. v.⁴⁰).

³⁸) Paa Grund af et Sted i 2. Krøn. XXI. B. 12. Prof. ved Obense-Gymnasium N. v. Hagen tog til Væmme for en Disserertats paa Ehlers's Collegium 1732, at bevise: Epistolae coelo delapsas danice Himmels-Brevet, ex dicto II. Paralip. XXJ. v. 12. nullum haurire fundamentum.

³⁹) I en Anm. til 2. B. 2. S. tilføjer: „Saadanne (Himmelsbreve) have vi havt nogle af her i Landet, som forvares endnu udi gamle Folkes Rister“.

⁴⁰) Omtrent 1833 anmeldtes endnu et saadant „Himmelsbrev“ i Rbhøns Adressavis, blandt udkomne Piecer.

Den underholdende Læsning, som Boghandlerne sørgede for at Almuen albrig kom til at savne, bestod af *Biser*, *Historier*, (*Folkeromaner*) og *Eventyr*, som falholdtes paa *Gader* og *Stræder*, og hvoraf der folgtes *Exemplarer* i *Tusindviis*.

„Man haver jo paa Niim en Hoben daglig Snaf,
 Der ubi Sækketal gaaer af som Almanaf,
 I alle Gader man med Magt sig jo maae trænge
 Igiennem Biser og igiennem hæse Dreng⁴¹⁾,
 Der skriger Dret fuld hver i sin Melodi:
 Ny Biser! nu om Mord, nu Brand, nu Hæxeri,
 Om Een, der hænges skal, om Rov, om vanskabt
 Foster“ *ic.* (*3die Satire*).

Da Boghandlerne i ældre Tid havde Udsalg i Kirkerne, indeholdt et Kongebrev (Glücksstad d. 1ste Oct. 1638) følgende Forbud imod Handel her med flige Artikler: „Eftersom Vi komme i Forsaring, hvorledes understedlige unyttige Bøger og Skrifter, som Uispil og beslige, saa og letfærdige Boleviser og andre utiendlige Biser, Digt, Fabel, Eventyr og ublue Rierlighedsbøger, endog i Kirkerne paa mange Steeder ubi vore Riger Danmark og Norge, Mange til stor Forargelse at sælges . . . da endogsaa ingen Steeder her ubi vores Riger bør at lides letfærdige og forargelige Bøger, dog paa det ikke allene saadanne ublue Skrifter og Biser, meben og al anden Fabelværk, Uispil og Eventyr af Kirker nu først kan vorde afflaffet, vilde vi med dette vort aadne Brev strængeligen og alvorligen alle Bogførere forbudet have, at de ikke

---

⁴¹⁾ At det især var Dreng, der dengang løb omkring med Gadeviser, s. ovenfor S. 41; Suhms Samtale mellem Hans og Peer; saml. Skrifter I. S. 53.

herefter enten fornævnte Ufspil, eller andre saadan forn^unyttige Skrifter udi nogen Kirke sajd haver.“

Levninger af den Tids Vise-Literature godtgjøre, at de her angivne Emner virkeligen hørte til de almindelige. Ved en Politiplacat af 16de September 1726 blev det forbudt at trykke deslige, af omløbende Drengte falholdte Vers, Viser og deslige, uden Facultetets (det philosophifkes) Approbation eller Politimesterens Paategning (Kahbek om S. III. S. 118; jfr. Rescr. 18de April 1738; Fogtmand.) Men senere maa dette Forbud igjen være gaaet i Forglemmelse. Holberg selv fandt ogsaa, at man ikke burde regne dette saanøie, „da Saadant var brugeligt i alle Lande, og man holdt for, at den gemene Almue maatte have noget at amuser sig med“, og da Bogtrykkerne derved tillige „kunde vinde en Haandfilling“⁴²). Paa en saadan Haandfilling synes, netop paa hiin Tid, ingen af vore Boghandlere at have været mere gribsf, end Bogtrykkeren (siden Directeur for det kongelige Bogtrykkeri, Cancelliraad) Jochum Wieselandt, de kjøbenhavnske Lærde Tidens første Udgiver og Redacteur⁴³), for øvrigt en Mand ikke uden Fortienester

⁴²) Epistler II. Nr. 95; Schønau's lærde Fruentimmer II. S. 1149. Dog nævner Holberg paa anf. St. blandt de Eventyr, han „som usømmelige og forargelige“ vilde have udmønstrede, det om Dr. Faust, hvilket han, som flere i en ældre Tid, urigtigt antager at have Hensyn til den ene af Bogtrykkerkunstens Opfindere; jfr. Nyerup dansk Almues Moerfabelslæsning S. 186, ligesom han overhoved paa et andet Sted beklager, at „Boghandlerne maae rette sig efter den gemene Almue“, og „være betænkte paa Skrifter, som ere efter Pøbelens Smag“; Epp. I. Nr. 63. Dog have de, uden Tvivl, ogsaa taget Hensyn til den ikke ringe Afsetning, som disse Almueskrifter havde blandt vore svenske Naboer; Wieselgrens Sveriges sköna Litteratur III. S. 476.

⁴³) Det er maaskee til ham, at S. figter i P. Paars 4. B. 2 S. hvor han raillerer med Finkerbbereren, Skianne Magdelone, Holger

af Fædrelandets Litteratur. Under 28de October 1719 anholdt han om Privilegium paa Dplag af adskillige Skrifter. I Consistoriums Erklæring herover siges bl. a.: „P. Syvs Riempeviser eller Tillæg dertil, saavelsom Hr. Svends Historie paa danske Riim kunde vel ikke siges at være meget opbyggelige Bøger, have dog sin Nytte saavidt philologiam danicam angaaer. Overalt er der intet ondt udi, men diverterer dem som have Lyft til Eventyr; sees saa iffe, hvorfor de jo maatte trykkes og Riempevisebogen formeres paa nye“; (R. H. Seibelins Læsendes Aarbog 1800. S. 63). Ingen af disse Bøger udkom dog fra Ansøgerens Presse⁴⁾. Senere indgav han, under 22de Juli 1721, en Ansøgning til Kongen om 30 Aars Privilegium for sig, Hustru og Arvinger, paa 97 Bøger, af hvilke han selv havde allerførst udgivet de 15 fra sit Officin, og de øvrige 82 vare saadanne, hvorpaa Ingen havde Privilegier eller hvorpaa Privilegierne vare expirerede. Blandt de Sidste vare følgende „Historietter“, eller, som Ariante kalder dem, „Historier og Eventyr“: „Theagenis og Cariclea,

---

Danske og lignende „urimelige Romaner“, som i Mængde kom for Lyset, og videre tilføjer i Anmærningen: „Autores til Sligt foregive tit, at det skrives pour servir le publique (som Ariantes Mand, for at tiene Publicum); men de maae derved allene forstaae den Part af Republikken, som bestaaer af Fjesteftierlinger og Nybods Folt“. Man antog Wielandt, skjøndt sødt Risbønhavner, for „Lybske Jochum“, der paa Anholt fortolkede Aviserne for Chr. Storcks Huusfolt; P. Paars 3. B. 1 S): Boyes Udg. 2det Dpl. S. 268. Ogsaa havde han under 22de Nov. 1720 faaet Bevilling for sig og Arvinger paa at lade trykke og afhænde „danske og tydske extraordinaire Relationer med Berelcoursen og Priiscouranten“.

⁴⁾ Romanen Hr. Ivan paa danske Vers findes i Haandskrift paa det kongl. Bibliothek i Stofholm, men er neppe nogensinde trykt; Nyerups Alm. Moerfabelæsning S. 123 fg.

Blanzeflor og Flores, De 7 vise Mestere, Ugelspil, Magdelone eller Peder af Provence; Marcolfus, Malchus (?), Judas, Josephus, Susanne, Samson, Den forlorne Søn, Absalon, Cleopatra, Carfus (?), Maderus (?), Pilatus, Blanca Meretha, Signilba, Esvanhvida, Wilhelm af Paller, Persenober og Constantinobis, Grisillis, Helena, Fortunatus, Wilibalbus, Melusina, Siglois, Octavianus, Carolus Magnus, Olger Danste, Roland, De 12 Jævninger, Rosanna, Kong Laurin, Kong Evarb, Kong Artus, De 12 Patriarter, Den lystige Spaamandsbog." Nogle af disse Titler ere aabenbart festskræve.

Om disse Artikler hedder det i Ansøgningen: „Disse Bøger ere vel ei alle af nogen slynderlig stor Betydning, men de ere bleve giængse ubi E. Mai. Lande og Riger, og Begierlighed dertil er ei liden, saa at stor Forlag og store Bekostninger paa dessen Trykning udfordres, og saadan Kram er det, der skal soutenere en stor Hærsad og de store Omkostninger, der falder ved reelle og gode Bøgers Dplag, hvis Debit jeg, til min Glæde, har Prøve af, her i Riget at være vanskelig og meget slet“. Samme Raisonnement som Ariantes!

Herover æstebes nu atter Consistoriums Betænkning, der blev opsat af Prof. Arne Magnussen. I denne forsikkes, at man ikke kiendte de tre med (?) betegnede Skrifter, men tilføies: „Vi kunne ellers af de andre omkring staaende slutte, at disse maa være af samme Sort. Saa er da om de fleste af disse Nummere det at sige, at de bestaae af unyttige Comedier, Romans og ulæseværdige, ufornuftige Fabeler, som smaa Drengue udraabe paa Gaden, og Andre, ligesaa uvittige som Udraaberne, kiøbe, for at divertere sig derudi ved en Spinderol eller i gemeen Selskab. Skulde det saa være storligen at misbruge E. Mai. høie Ravn, at sælge ved Monopolium

og under E. Mai. allern. Privilegio flige unyttige og tildeels onde Chartequer. Blanca, Signilba og Svanhvida ere svenske Comedier⁴⁵⁾, som libet vilde komme tilpas her hos os, hvor Een iblandt 100 ikke skulde forstaae bennem; og hvad den førstnævnte især angaaer, da er det en grov Invective paa en dansk Prindsesse, som blev gift til Sverrig henved Anno 1298⁴⁶⁾ og skulde det være selsomt, om den paa ny blev oplagt her i Riget, da de Svenske selv næsten foragte samme Piece. Men vi ville herudi saavidt undskyldte Supplicanten, at han maa ikke til nøie kiende disse Piecer, vel muligen og ikke heller en Deel af de andre omkring staaende Nummere, thi Roland og de 12 Jævnninger ere, saavidt os er vitterligt, aldrig til paa Dansk⁴⁷⁾, men vel paa Franzøst og Italienskt. Under 23de December resolverte Cancelliet, „at det skulde forblive ved Professorernes Erklæring“; Ansøgningen er da formodentligen ei bleven bevilget. Derimod fik Wielandt 6 Mar senere, under 25de Aug. 1727, kgl. Privilegium paa, i 20 Mar at lade trykke „efterstrevne smaa Historier og Tractater“, som han deels selv havde forbansket, deels af andre ladet forbanske, saafremt ingen Anden derpaa havde kongelig Tilladelse: „1) Om Hr. Ivan. 2) Om Kong Edoard og Prinds Arto. 3) Den lykkelige Wittington. 4) Den ubestandige Alcimedes. 5) Den tappre Zingis. 6) Den listige Royolanc. 7) Den dyrefiøgte Isabella. 8) Holger Danstg.

⁴⁵⁾ Af den bekjendte svenske Historiker under Dronn. Christinas Regering, Johan Messenius.

⁴⁶⁾ A. Magnussøn har her, uden Tvivl, forvekslet Magnus Smæts Dronning Blanca (af Namur) med Erik Slippings Datter Margareta, 1297 gift med R. Birger.

⁴⁷⁾ Formodentligen har W. meent Keiser Karls Krønike, hvori der forekommer baade om Roland og de tolv Jævnninger, og af hvilken hos os findes flere Udgaver; jfr. *Nyerups* Almuelæsning S. 85.

9) Reiser Carl den Store. 10) Reiser Octavianus. 11) De af andre Sprog oversatte Robinsons. 12) Tredieffte Pompa (?). 13) Roland. 14) De tolv Franste Jevinger. 15) Apollonius af Tyro. 16) Kong Laurin. 17) De syv vise Mestere. 18) Asiatiske Vanise. 19) Kong Diderich af Bern. 20) Keinitse Foss ved Wegner (Herman Veigere?). 21) Melusina. 22) Peber af Provence. 23) Fortunatus. 24) Cervantes's forbandte Noveller. 25) Den taalmodige Helena. 26) Vigoleis med Hiulet. 27) De arabiske forbandede Conter og Eventyrer, saasom 1001 Dag, 1001 Nat, 1000— $\frac{1}{4}$ Time &c. 28) Teagenes og Cariclea. 29) Willibalbus. 30) Grislibis". Paa denne Ansøgning opsatte Gram Consistoriums Erklæring og ifølge denne blev i Devillingen tilføjet: „uden at S. Mai. Navn bliver nævnt og trykt paa saadanne trykte Chartesves.“

I det følgende Aar indkom Wielandt, under 3die August, med en lignende Ansøgning, hvorover atter A. Magnusen, under 4de Sept. afgav en Betænkning, i Følge hvilken han af de anførte Bøger gierne vilde (ligesom Solberg senere i Cpp. II. Nr. 95) „have udmønstret Dr. Faust og Uglespils Historier“; Herups Almind. Moerfabsbesæning S. 192. Conseilet resolverede d. 3die Nov. 1728: „Kan ikke bevilges“.⁴⁸⁾ Da Wielandt ved 3debranden 1728 havde tabt sine i 9 Aar trykte og forlagte Artikler, ansøgte

⁴⁸⁾ Under visse Forhold blev Salg af bestige Almuestrifter endog forbudt; saaledes blev det ved Rescr. 27. Sept. 1726 befalet, „at forargelige og forfærdelige Bøger og trykt Tant, saasom Sybillæ Spaadomme, Lucibarius, Skient og Alvor, og flere andre bestige Digter, samt forfængelige Viser og Legender, maae herefter ikke henføres eller forhandles i Nordlandene, Finmarken eller Throndbiems Amt, hvor Missionen paagrændses“ (Fogtman).

han om Forlængelse af de ham under 2den October 1719⁴⁹⁾ samt 2de August og 12te December 1727⁵⁰⁾ tilstaaede Privilegier. Under 13de Mai 1729 forundtes derpaa ham med Hustru og Arvinger paa 20 Aar, Ene-Privilegium paa adskillige navngivne forhen trykte Bøger, af hvilke de Fleste vare af gudeligt Indhold, men ogsaa nogle historiske, og desuden atter „P. Syvs Konge- og Kiempeviser, Skiemt og Alvor af Cl. Pors, Assenaths og Faustii Historier.“

Ligesom nu deilige Almueskrifter falholdtes paa offentlig Gade, saaledes synes vigtigere Skrifter, i det 18de Aarhundredes Begyndelse, før man fik Aviser og lærde Tidender, at være blevne anmeldte ved Opflag paa Gadehjørnerne (Kahbeks og Nyerups Forelæsn. over Digtek. Hist. IV. S. 282). Begge Slags Noviteter sendtes tillige, som Varfelfonen lader Arianke høre, „overalt ud i Provincerne.“ Dette stede ifølge de, fra Midten af 17de Aarhundrede, Kjøbenhavns Bogtrykkere og Boghandlere hyppigt meddeelte Bevillinger til at handle i alle danske og norske Kjøbstæder, saavel ved Markederne, som paa anden Tid. Ariankes Indvendig, at denne Handel, især hvad den mere betydende Deel af Literaturen angik, ikke kostede synderligt af sig, var neppe ugrundet deels, fordi vore Boghandlere undertiden maatte rivalisere med fremmede — i det ringeste finder man, at tyske Boghandlere paa denne Tid reiste om med Bøger, saavel til Viborg=Snapsting, som til Christiania — deels fordi de undertiden holdt deres

⁴⁹⁾ Paa Alterbogen og Dispensatorium Hafniense, samt ugentlige danske Aviser (Seiell. aabne Breve).

⁵⁰⁾ Privilegium i 20 Aar paa at lade trykke alle i Danmark over Auktioner udgaaende Cataloger, Fortegnelser og Specificationer, samt Auktionsplacater (Sammeft.).

Artikler i alt for høi Priis. Biskop Bircheroed anmærker saaledes i sin Dagbog ved 5te Juni 1705 (Udg. S. 474), at han „besaae de tvende, til Markedet i Aalborg ankomne Boghandlernes Materier hvilke de holdt saa umaaneerlig dyre, ja moxen i dobbelt saa høi Priis, som de kunde synes værd. Men der de, for saadan Aarsags Skyld, havde paa deres Bøger liben eller ingen Afstræk, maatte de omsider inden deres Vortreise give noget bedre Kiøb.“

Slutteligen kan bemærkes, at Original=Udgaven af A. Hvidtfeldts Krønike i Quart-Format virkelig, efter Ariankes Yttring, „er engang saa god,“ som Dplaget i Folio 1652, der vel er forsynet med et brugbart Register, men tillige vrimler af saa mange Trykfeil og Urigtigheder, at Historikeren ikke med Sikkerhed kan bruge den, før han har gjort sig den Uleilighed at rette hine efter Editio principis; jvfr. Bartholin de libris legendis p. 116; Rix=borghiana af Nherup S. 118.

II. 8. Ollegaard: „Ei Madame, til Lykke! I paarerer, min Troe, som en Maybrud“.

Herved maa forstaaes den quindelige Person, der svarede til Maigreven ved Bøndernes Riden Sommer i Bye. Men Ordet forekommer ikke i nogen af de Rilder der beskrive denne gamle Folkestil, ikke engang i Molbechs danske Dialect=Lex. S. 352—53, hvor saa mange Noticer herom ere samlede; dog nævnes her, som tilsvarende i England, en Lady of the May.

II. 8. Ollegaard: „Ei see Madame! er Hun her? „maa jeg bede hende om en Priis Tobak“?; Else: . . . „vil Hun behage at prøve det? Ollegaard: „Det er af „Balgers Tobak.“ Dorthø: „Søster, mig synes det er „af Franste Marias; Jeg kender nok Kiøbenhavn's Tobak.“ Ollegaard: „Jeg min Troe ligeledes. Af hvøs Tobak er „dette? Madame!“ Else: „Det er Lovises.“ Ollegaard:

„vil I nu smage noget af min?“ Else: „det er excel-
lente Tobak; mig synes det er en Ascharah.“ Dorthe:
„Det kommer mig for at være et Slags Havane.“ Elle-
gaard: „Seg skal ikke kunde sige, hvilken af Deelene det
er; det er mig solbt for Spabille.“

Denne Scene, tilligemed den 10de, godtgjør, at Snus-
tobaks Brug dengang endnu ikke var banlyst fra Middel-
standsdamerne, som den heller ikke var det fra de fornemme
Dameres Kreds. Havannah og Spabille (Spaniol de Dames)
ere endnu bekjendte Tobakforter; om Ascharah har derimod
intet nærmere været at finde. Identiteten af de her nævnte
Tobakshandlere kan med temmelig Sikkerhed paavises.
Saalebes var Valger, uden Tvivl, den Valger Paul-
sen Schjøtt (f. 1677 † 1744), en Urtekrammer og „for-
nem Negociant i Kjøbenhavn“, (Giesings Jubelkrere
III. 1. Stamtaalen til S. 272), fra hvem flere med dette
Fornavn nedstamme. Franske Maria var formodentligen
Enten efter en Dandsfemester Choquet, som den 3die
December 1710 supplicerede om det Privilegium, Thomas
Quilinus 1703 havde erhvoldt „paa at handle med brabantste
og andre Traadkniplinger og deslige Galanterier, da Quilins
Enke vilde afstaae til hende sit i sin Boutif havende Kram“,
hvilket blev hende bevilget; (Extracter af Suppliker,
refererede i Conseilet 1710—11; Geh. Arch.). Lovise
maa have været den Lovise, hvis „Kram“ (Porcellain, in-
diansk Suffer, Viin, Kaffe, Thee,) nævnes i Falsters
Satire: „Disse Tiders onde Dptugtelse“ (B. 40)
blandt de Ting, hvoraf man passende kunde give For-
eringer til Damer; og hun har neppe været nogen Anden
end Lovise Rossfet, Moder til den af sin Belgijørenhed
mod St. Hans's Hospital berømte Katholik Claudi Ros-
fet, og død i en Alder af over 100 Aar. Byfogden Frid-
Eisenberg skrev 1708, „at hun er og passerer for en veder-

hæftig Kone og sidder i god Brug og Negoce med frantske Varer og Galanterier" (Stiellandske Indlæg; Geh. Arch.)⁵¹⁾.

— Dorthē: . . . „Hels Din Madmoder og siig „hende, at den Kone, som hun saa haanlig viiste bort, var „Sancte Virgitte“.

Den bekjendte svenske Helgeninde, der døde i Rom 1373.

— Else: „Men I gode Madamer! skal det være vist „med det Skib, man i disse Dage har seet i Maanen?“

Denne Fortælling grunder sig paa et formentligt Natur-Phænomen fra Aaret 1713; (L. Beckers Hist. Museum I. S. 90), der ogsaa i P. Paars (1. B. 4. S.) næsten med samme Ord, som i nærværende Scene, ansøres til et Beviis paa Phantasiens Forblindelse:

„Da Een for nogle Aar et Skib i Maanen saae
Strax mange andre Folk, som stirrede derpaa,
Blev ey allene vaer det samme, men og kunde
Dypregne Taffel, Tov, Matroser og Skibshunde,
Som de paa samme Skib heel klart da kunde see.“

I Epistlerne (II. Nr. 141) omtaler Holberg ogsaa det Skib, som for nogle Aar siden lod sig see udi Maanen; hvorved han dog erindrer, at man først maa forviise sig om „Tingens virkelige Existence“. Fortællingen forekommer ligeledes i Forfatterens Fabler; Nr. 34.

— Else: . . . „Man har desforuden i disse Dage seet . . . „en gloende Drage over Roskild“.

Denne gloende Dage over Roskild har, uden Tvivl, hørt til de Nordlys eller lignende Meteoror, som i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede saa hyppigen lode sig see i det nordlige Europa (Rbhvnske Vid. S. Skr. I.

⁵¹⁾ En Galanterihandlerste „Mad. Lovise“ paa Rispmagergade forekommer i Aviserne endnu for Aarene 1730—40.

§. 326. 332). At flige Naturphænomener dengang maade have sat den overtroiske Almue i Bevægelse, kan sluttes af en Kort Beretning om Nordlys, som P. Horrebonden Eldre indførte i sin „Skriv- og Reifecalender“ for 1717: „saafom Nordlyset ubi disse Lande mere end sædvanligt haver ladet sig tilshne ubi næst forleden Winter, hvoraf menige Mand og eenfoldige Folk har giort sig adskillige frygtfomme Tanker, som det skulde være Varsel for adskillige Landeplager.“ Af denne Beretning kan følgende Sted tiene til: at vise, hvilke Forestillinger disse usædvanlige Phænomener fremkaldte hos Ukyndige: „Anno 1690 saae man ubi Thye et meget mærkeligt Nordlys, som begyndte om Aftenen Kl. omtrent 10 med en klar Straale ubi Nordvest, hvorover jeg og en Nigemand blev bange, som begge vare ubi en Søe gæstefede (!) at overøse hinanden med Vand. Vi løbe hiem at fortælle denne Syn, og som vi komme ud igien, stod den hele Himmel ligesom i lys Lue, undtagen nogle smaa lange Skyer, som stode igjen her og der, ligesom Vindene dreve til, hvilke gemene Mand gjorde til tvende Krigshære, der fyrede paa hinanden. Een blandt de Nærværende blev vaer, at en Soldat mødte en Dame prydet med en Fontange, hvilken han hug Hovedet af; en Anden saae en Karosse falde ned af Himmelen; Andre gjorde andet deraf. Men jeg kunde intet see af alt Saadant; hvoraf jeg sluttede, som jeg slutter endnu, at de fingerede sig Saadant, hver efter sin Imagination“.

— Dorthē: „Vil Madamen ikke fortælle den, saa vil jeg, hvorvel jeg kand ikke love, at føre den ud i saadan „ziirlig Stiil, som Syn, der har saadan en lærd Mand, „som David Skolemester.“

En Gaard paa store Rindmagergade var, ifølge gamle Skjoder, allerede fra Slutningen af 17de Aarhundrede be-

kiendt under Navn af „David Skolemesters Gaard.“ Ved 1725 nævnes den i Aviserne; i de to næste Decennier holdtes her Vogaauctioner og solgtes Bøger⁵²⁾; senere blev den Bolig for en af Stabens anseeligste Hæredskubste og den forekommer endnu 1806 under sin gamle Benaævnelſe⁵³⁾. Denne Gaards Eponymus kan ikke have været Holbergs Samtidige; det har upaatvivleligen været „den berømte Regnemester David Reich“, som ved Midten af det 17de Aarhundrede holdt en Skole, hvor den senere endnu mere berømte Hans Mansens Søn indtil A. 1652 „blev underviist i det tydske Sprog saa og i Skriven og Regnen“⁵⁴⁾. I samtidige Kilder kaldes han David Reich Skolemester, og Veligheden af hans Eiendom paa Store Røbmagergade lader sig ikke miskiende⁵⁵⁾. Efter et Par Menneskealbre

⁵²⁾ Høysgaard's „Første Prøve“ af dansk Orthographi (1743) var tilkjøbs hos Johan Braem i „David Skolemesters Gaard.“ Trede Tome af S. Mikkelsen's Comedier anmeldtes til Salg „paa det sædvanlige Sted paa Røbmagergade ubi Sufferbagerboen, næst op til „David Skolemesters Gaard“; Extraord. Relationer 1725. Nr. 22.

⁵³⁾ Endnu 1771 nævnes denne Gaard særskilt paa Store Røbmagergade; Jonges Rbhvns Bestr. S. 334. I S. Holts Rbhvns Bestr. (1774) S. 55. siges „David Skolemesters Gaard“ i forrige Tider at have været en Gade, lille St. Anne-Gade kaldet, men denne nævnes ikke andensteds. At Gaarden imidlertid endnu i A. 1811 blev anset for en Gade, erfares af en Anke i Politievennen 51de Hefte. Nr. 653, der er meddeelt i Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 364.

⁵⁴⁾ S. Mansen d. y. Familieoptegnelser i Geneal. og biogr. Archiv Nr. 1—8. S. 168.

⁵⁵⁾ I Røbenhavn. Grundtagt Juni 1661 (Herslebs og Munchs Fortegnelse over Dokumenter i Raadstuearkivet S. 141): „David Reich Skolemester, noch Myntegaarden med tilhørende Gaage“; i Grundtagt April, 1658: „David Reich Skolemesters Huus med hosliggende store Gaard og 7 Baaning til Pilestrædet. 1250 Rdl.“

kunde Holberg altsaa, uden Betænkelighed, benytte et Navn, der kun levede i Sagnet og var knyttet til en bekjendt kjøbenhavnst Lokaltet, i sine dramatiske Digtninger, saavel i Polit. Randestøber (skjøndt Handlingen her foregaaer i Hamborg) I. 6. som i Ud. Hoved og Hale II. 5; ja endog bringe en Hustru af ham paa Scenen og der stilbre hende saaledes som man kunde tænke sig en Ægtefælle af den, man i hine Dage kaldte en Lærd Mand. Til hende og hendes høitrvende Phraser sigtes, uden Tvivl, i den Vægelsinde II. 11. med „Else Skoleholders Magaziner“, dersom Holberg her ikke har tænkt paa den Boghandel, som allerede paa den Tid synes at være bleven drevnen i denne Gaard ⁵⁶).

II. 11. (Æ. Udg.) Abalone. Christine (de trættes om Rangen). Abalone: „Madame, jeg meener underdanigst, det kommer mig til at sidde her“. Christine: „Nei; holdt, sagte, jeg er en Dag ældere.“ Abalone: „Det kommer ikke saa meget (an) paa Albren; jeg meener, min Mand er lidt Korn meer i Anseelse, end som hendes.“

Til denne Scene, hvori de to Madamer trættes, ja endog flaaes om Rangen og Høisædet, har der dengang været tilstrækkeligt Motiv ⁵⁷). Stridigheder, endog haandgribe-

⁵⁶) Ogsaa andre Forfattere have benyttet dette Navn i ironisk Betydning; i Clitæus Commentar over det omtalte Skrift af Høysgaard forekommer et Brev fra „David Skolemester i de elyffte Marker til Skolemesterne i de bauffte Marker.“

⁵⁷) W. Felt (poet. Skrifter S. 217) spotter over to Koner; „i Kirken . . . synes de hinanden

i Haaret snart har sat, saa heftig gaar det til,
Den ene oven for den anden sidde vil“;

ligeledes Alb. Thura „150 Betæntninger og Indhold paa Bers“ S. 42. „Lad Andre søge øverst Rang og Kirke-Stolestade“; Falsters utidige Rangsyge B. 37: „at de endog i Kirken kan om Rangen flaaes og rives, saa Præsten hartad Mellemand maa være, naar de lives“; B. 40.

lige, om Forsædet i Kirkestole vare ikke usædvanlige, især, eller rettere sagt ene, imellem Qvinder, baade af Borger- og Bøndestand, saavel i Stæderne som paa Landet, endnu laugt ind i det 18de Aarhundrede. Allerede 1572 falbt en Dom ved Viborg Landstthing, i Anledning af en saadan Trætte, hvorved det efter „Viis og Sædvane“ overlodes til Sognepræsten, Kirkebærgerne og de fornemste Sognemænd at kiende, „hvilket Stæde Enhver efter sin Vilkaar og Leilighed bør at beholde“; hvorved dog Vedkommendes Alder især synes at have bestemt deres Plads; Kolb. Rosenvinges gamle danske Domme. III. S. 178. Ved Refcr. 29de Nov. 1662 bestemtes Pladserne for de Kongelige Ministre i Slotskirken, efter deres Rang. Ifølge Refcr. af 3die Februar 1668 skulde ved foresaldende Tvist om de øverste Stæder i Aarhus=Stifts Landsbykirker, de som gave meest til Kirken, med deres Hustruer have de øverste Stole, men i een Stol den ælftigste have øverst Stæde. Følgende Exempler derpaa kunne anføres efter de trykte Udbrug af Biskop Bircherods Dagbog. Ved 28de Februar 1696 (S. 314): „en forargelig Action 11te Febr. ubi Woer=Kirke, i det to unge Piger kom i Trætte om Høisædet, og derover vekslede Næveslag og Dreffigen med hverandre, under Tienstens Forretning, og forarsagede ubi Kirken en stor Tumult.“ Ved 16de Marts (S. 315), „trei Borgerdøttre i Sæby havde Søndagen den 8de Marts under Aftensangsprædikenen dragets i Kirken om Oversædet i Stolen, sat sig i hinandens Skjød, stødt hinanden omkring med Ulyd og Skændsord“ zc. 1698 anlagdes i Børgense tre Søgemaal for Drub paa Kirkesred, foranlediget ved Mundhuggeri, ja endogsaa Haandgemæng imellem Borgernes Koner, for at anmasse sig eller forsvare sig i de øverste Pladser i Kirkestolene. (Ved. Simonsens Bidrag til Rugaards Historie, 3 D. S. 163).

Ved 26de April 1702 forekommer hos Bircherod (ikke i de trykte Uddrag) følgende Landemobesag: „Georg Christopher Unger (til Willerup), paa sin Tieners Anders Christeusens Vegne, contra Peder Moritzsen, anlangende bem. Husstruers Stolestader i Stenum Kirke, hvorom de ikke kunde forliges. Og blev den Førstes Rone tilfunden, fremdeles at beholde sit Sæde over den Anden, men Provstens Dom, som havde bifaldet P. Moritzsens Rone, underkændt“. I Aaret 1707 førte ligeledes en Borger- og Bøndekone formelig Proces ved Landemobet, om øverste Stæde i Skive Byes Kirkestol; Hebegaard's Danst Kirkeret II. S. 1389⁵⁹).

At et saadant Stolestade-Kaseri, paa den Tid da dette Stykke blev til, havde grebet endog Professorernes Tienestepiger, (som for øvrigt, ifølge et Conclusum Consistorii af 20de Mai 1713, skulde inbtage Plads i deres Stol i Vor Frue Kirke, efter deres Huusbonders senium academicum), og derfor blev Gienstand for det akademiske Senats Debatter, erfares af Følgende i Acta Consistorii for 1723, den 27de Februar: „Procurator templi Divæ virginis erindrede om den Disordre og Ustiffelighed, som i Kirken passerede ved Anledning af de Stolestader, som til Professorum Tienestepiger ere assignerede, og forespurgte han sig hos Consistorium, hvorledes Sligt bedst kunde remederes, samt hvad Orden og Rang mellem disse Lyende

⁵⁹) Flere Exempler herpaa forekomme i Udbragene af Bircherods Dagbøger fra 1673 til 1705; S. 145. 297. 361. 449. 479. S. 307 omtales ved A. 1695 et „Stolestadereglement, som af Provsten og Præsten, efter høiere Dørrigheds Anordning, var giordt og indrettet.“ jvfr. Hübert's Vestr. over Vrs S. 63. Flere Retsfager foresaldt i denne Anledning i Aarhus 1715—38; Hübert's Aktstykker III. S. 79. 113. 167. 276.

var at iagttage, paa det der ei videre skulde blive klaget paa den Stridighed og Forargelse, som derved foresfalder. Confistorium svarede, „at H. Høiærv. Proc. templi vel selv paa- fandt det bedste og beqvemmeligste Raad, som de og i alle Maader vilde findes fornøiede med, saasom de og for denne Gang ganske approberede det Forslag, at herefter ingen Professor maa ud af slikt Tienestepiges Stolestade gjøre Fremlaan til Borgerfolk eller Andre, som ikke høre til Universitetet“. Endnu langt silbigere forekomme Exempler paa en lignende Rangstrid om Høisædet eller Oversædet i Kirken; saasom 1734 mellem nogle Borger- og Embedsmænds- toner i Nyborg, og 1735 et høist forargeligt Optrin mellem to Oberstlieutenantinder i Aarhus; begge Sager afgiorde ved kongeligt Rescript (Kothes Udtog af Rescripter III. 1 Bd. S. 41. 742). At dette Slags honet Ambition maa have vedvaret endnu til over Midten af det 18de Aarhundrede, erfares af Brorsons Fortolkning over D. L. 2—22—46, 47, i hvilke Lovsteder Sager af denne Natur synes at have havt et Slags Hiemmel. Endnu i det nittende Aarhundrede førtes en Proces for Landsoverretten i Viborg om den øverste Stolestade i Lem Kirke; den Tabende dømtes til at lade sit Navn borttage og Veberpartens paamale; *Abhandl. Skilberie* 1824 Nr. 93. Formodentlig har det været en saadan Rangstrid, som har foranlediget det Sagn om flere Kirker, at bispe skulle være anlagte, fordi Søbskende ei kunde enes om Rangen i en fælleds Kirke; t. Ex. Thieles Danm. Folkesagn S. 210. 218—19. 236.; Larsens Laaland og Følster 1. S. 39. 197: Fajes norske Sagn S. 252.

II. 12. Gedske: „Jeg erindrer mig, at jeg har hørt „af min Moster Birte, . . . at i hendes Ungdom kunde „man faae det beste Pund Drekøb for en halv Skilling, „og var der end ikke engang Politimester i Byen“.

Den første Politimester bestilledes her 1682, nemlig Claus Rasch.

III. 1. Fruen: . . . „Naar jeg ret eftertænker det, „saa er Borgerfolk dog Christne Menneſter, og om de fører „et Gudeligt Levnet, kand blive salige, lige saavel som een „af os“.

Et lignende Raisonnement forekommer i Don Ra-
nudo II. 1.

III. 2. Anne Signefierling: . . . „Det eeneste, „hvormed man fordriver saadanne onde Geister, er ved „Røgen af Tælle-Lys, derimod løber de efter Vortlys; . . . „men er det Nisser, som I har Uroe af, maa I strøe „Hørfrøe for Sengen, saa faaer de strax Fødder at gaae“.

I P. Paars (1. B. 4. S.) og Hexeri ell. bl. Allarm (I. 4) anbefales ogsaa Hørfrø og „Ehstang“ som Middel til at fordrive Spøgelse. Bønderne i Norge og Sverrig pleiede at brænde Tællelys om Natten, saalænge deres Børn vare udsøgte, og at forsyne dem med Staal, for at de ikke skulde blive forbyttede; Strøms Søndmørs Beskrivelse I. S. 567; jvfr. Westerbahls Beskrivning om svenſka Allmogens Sinnelag, Seber 2c. S. 31. Nicolovius (H. Loven) Folkliksvet i Skyfts Hærad i Skåne wid Vrjan af dette Århundrade (Lund, 1847) S. 172. I en Disputats paa Walkendorfs Collegium 1679: G. Qv. Krucqvii Fragmenta de spectris continuata § 10 vises udførligen det Usandsynlige i den Tro, at man ved Staal, Hørfrø eller deslige skulde kunne fordrive Spøgelse. Mere herom hos Didenborg, om Gienfærd og Giengangere S. 121—123, og i Thieles danske Folkesagn III. S. 113. Endnu i Begyndelsen af dette Århundrede var det Skik i Mecklenborg at strøe Hørfrø efter et Liig, naar det blev baaret ud af Huset, for at den Døde ei skulde gaae igjen; Risch, Mecklenburg. Jahrbücher 19ter Jahrg. S. 247.

III. 4. Varfælstønnen: . . . „Men, Mestey Bonifacius! skalde det være got, at lade sig aarelade nu omstunder? Bonifacius: „Ach ja! det er vel bedre i klart Vejr, end i taaget Vejr, bedre i Maanens Tiltagelse, end i dens Aftagelse, men det gjør ikke meget til Sagen, naar man kun holder sig derfra i de u-lykkelige Dage.“

Mester Bonifacius's Snak om den passende Tid for Aareladning, om lykkelige og ulykkelige Dage m. m. lader os ikke miskiende den uvidende Dvælsalver⁵⁹); thi den vidensfabelige Lægekunst hos os maa dengang, om just ikke i synderlig lang Tid, antages at have hævet sig over slige grove Forbomme. I medicinske Skrifter indtil Slutningen af det 17de Aarhundrede indstærpes derimod, ved Aareladning, at tage Hensyn til Maanens Af- og Tiltagende, dens Forhold til de øvrige Planeter, disses Conjunction m. m., ligesom ogsaa hvert Temperament antoges at have sit bestemte Himmeltegn, under hvilket Aareladning ene var

⁵⁹) Paa hvis Mangel af lærd Dannelse det ogsaa er et Beviis, at han forvejler Chiromantia, o: den Kunst at spaae af Hænderne, med Negromantia, rettere Nekromantia, o: den Kunst af Døde at erfare tilkommende Ting; (N. Hemmingius, de superstitionibus vitandis fol. K. 2.) At Corfits raadspurgte en Chiromanticus (V. 2.) kan man forøvrigt ikke undre sig saameget over, da den store L. h. Bartholin selv troede herpaa, hvilket man kan slutte af hans Consilium medicum de Cometa. (1665) p. 55. En Ann. til et Digt ved Dronn. Anna Sophias Fødselsdag den 16de April 1722 (Samling af danske Vers og Miscellanea IX. S. 390) lyder saaledes: „Chiromantia, det er Spaadom af Menneffens Haandstreges, samt og Astronomia iudicialia, . . . det har baade sin Grund i Naturen, og af lærde Mænds Raadslagning er rigtig befunden, naar Konsten ikke udstrækkes over sine visse Grændser.“ I Wielandts lærde Tidender 1727 Nr. 20 anmeldtes et Forsvar for Geomanti og Necromanti, som en Anonym i Kjøbenhavn vilde udgive; jvfr. D. Wolffs Journal f. Politit, 1814. 1. S. 42.

tienlig. Visse Dage angives udtrykkeligen, paa hvilke Aarelabning ikke maatte foretages; blandt hvilke dog ikke have kunnet findes de af Barberen (Æ. Udg. III. 5.) nævnte, Marie-Bebudelses Dag (25de Marts) eller Apostelen Andreas's Dag (30te November)⁶⁰). Angaaende Dage, hvilke Overtroen havde stemplet som uslykkelige, er endeel samlet af den ældre Litteratur i det Zedlerste Universallexicon, 41de Deel Col. 1453—54. Man gienfinder her omtrent Barberens Bøger, skøndt Maanedsdagene ikke aldeles svare til hinanden. Saalebes maatte man fra 15de til 18de Marts ei have med Qvinder at bestille; (hos Holberg den 14de og 16de d. M., ei forlove eller gifte sig); den 6te, 7de og 14de April ei lade sig vie (hos H. den 10de og 18de d. M., ikke flytte); den 5te, 14de og 16de Mai ikke drive Handel (hos H. den 7de og 8de d. M. ikke reise); den 6te Juni slet intet foretage sig (hos H. den 17de d. M. ikke handle); den 15de og 17de Juli vogte sig for Fornærmelse af sine Venner (hos H. den 21de d. M. ikke begynde nogen Proces). Dog har den egentlige Kilde hvorfra Mester Bonifacius kan antages at have øst sin Visdom, snarest været et Værk som den i Slutningen af 17de Aarh. bekiendte historiske Compilators Happelii *Mundus mirabilis tripartitus sive Wunderbare Welt in einer kirchen Geographie*, 3 Voll. 4to, hvoraf Universallexiconnet anfører netop de samme Ulykkes-Dage, paa hvilke de der da fødes, forlove eller gifte sig, blive uslykkelige, de der blive

⁶⁰) En Fortegnelse paa saadanne Dage, blandt hvilke dog ikke heller de to nævnte, forekommer i Henr. Smids Lægebog, indeholdende Lægebomme for Bartskæerne og dem som ville læge ferske og gamle Saar ic. Udg. 1598. fol. 46—47, hvor Forf. „lader hver om dem holde, som hannem lyst“.

lyge, bøde o. s. v.⁶¹⁾. Endelig kan erindres, at vor store Landsmand L. Brahe som ei kunde løsrive sig fra sin Tids Overtro, antog 32 af Aarets Dage for ulykkelige, paa hvilke man intet af Vigtighed maatte foretage sig; endnu kaldes derfor en Dag, paa hvilken Uheld indtræffe, en „Lyge Brahes Dag“; Hofman, Danste Abelsm. III. S. 30. „Visse Dages Udvælgelse“ var forbudt i D. L. 6-1-12.

III. 5. Barfælkonen: „Saa haaber jeg nok, at han „bøde“. Doctor: „Ja hvad andet! men Feberen derimod „forlod ham gandste.“

Saaledes roste Jens Blot paa Anholt sig ogsaa af at han „hjalp Jens Jepsen i Gaar med Hast paa Fod;

Han bøde, det er sandt; men Feb'ren ham forlod;“ P. Paars 2. B. 3 S. jvfr. Arab. Pulver, 1. Sc.

Doctoren: „Drømme, Madame, ere afskillige Slags, „der er somnia divina, diabolica og naturalia, eller, efter „Hippocratis Mening alleene somnia divina & naturalia“.

Denne Udvikling af de forskellige Arter af Drømme og disses Bestaendighed var i Stykkets ældste Udgave vidtløftigere. Vil man gjøre sig den Uleilighed at efterslaae I. C. Scaligeri de insomniis (ifke, som Doctoren citerer, de somniis) Commentarius in librum Hippocratis, da vil man (efter Udg. Giesen 1610. 8. p. 7—11) finde alle de lærde Bemærkninger om Euthyoniron, Scolioniron, Syncramaticon, Phasma, Horama, Chrematismos og Enypnion, som Doctoren her giengiver paa sin Viis, nemlig forvanskede og misforstaaede. Den St. Gregorius, som han paaberaa-

⁶¹⁾ Mere om saadanne ulykkelige Dage, der ogsaa afvige noget fra Mester Bonifacius's, forekommer i E. C. Reichards Fortf. von Haubers bibl. magica I. S. 530 fg. og i Brand's Obs. on popular Antiquities of gr. Britain ed. Ellis II. p. 44. 51; her ogsaa, naar man skal lade sig aarelade; jvfr. Rbhvns Stilberi 1829. Col. 1389—90.

ber sig, maa være Gregorii Magni Dialogus, i hvis 4de Bog Cap. 48. den af ham anførte Inddeling af Drømme findes: „Aliquando namque somnia ventris plenitudine vel inanitate, aliquando vero illusionem . . . generantur.“ Hos Lucretius, 1ste Bog V. 105 nævnes somnia, men ei i Betydning af Drømme; i 5te B. V. 1158—59 omtales ogsaa Drømme. Stedet hos Seneca in Octavio, rettere (Tragedien) Octavia, hvortil her sigtes, maa være v. 729—31; i Plutarchs Thefeus forekommer derimod intet som har Hensyn dertil. Ved Claudian de raptu Proserpinæ er formodentligen tænkt paa 3die Bog B. 67 eller 124—25: „Somnia quin etiam variis infausta figuris sæpe monent.“

IV. 3. Officeer: „Jeg havde en liden Affaire med en fremmed Officeer i Gaar-Eftermiddag, som jeg stak ihjel, „unter uns“ gesagt, ved Fuglestangen.“

Et Sted udenfor Nørreport, hvor en Fuglestang stod, som brugtes til Afretning af Falke, blev 1694 overladt det danske Compagni eller kongelige københavnske Skydeselskab til en Skydebane, og havde denne Bestemmelse lige til Frederik den Femtes Tid⁶²). Her foretoges undertiden ogsaa Garnisonens Vaabensøvelser (Bircherods Dagbøger S. 473). At Stedet dengang og længe efter pleiede at være en Stueplads for Dueller, (en Ustk, som først astog her ved Midten af det 18de Aarhundrede; s. Holbergs Epistler II. Nr. 86), kan sluttes, saavel af denne Scene, som af Ulykkelige Skibbrud III. 10 (jvfr. Horns Somnium poeticum S. 69).

IV. 5. Corfits: „Om jeg erindrer Loven ret, saa

⁶²) N. P. Nielsens Københ. Skydeselskabs Historie S. 64. Maafee har denne første Skydebane været paa det nuværende Ravnshøj; i det ringeste omtaler et Digt af 1706 Dueller ved „Ravnshøj eller Fuglestang“.

„bør I straffes paa Livet for jeres Gjerninger . . . Ja „stilles i en Sæk og druknes.“

Her sigtes til D. L. 6—13—26, hvor det hedder, at Bedkommende skal stoppes i en Sæk.

IV. 6. Gothard: . . . „Det gjør mig meest ont „for den stakkels unge Skone, at hun ustyldig skal blive forført.“

Dette Ord har her samme Betydning som beført; Bøye S. 701.

V. 2. Chiromanticus: „Hvor blev det fjerde Element af? det er det som I staaer paa.“ Troels: . . . „det er . . . mine Skoe, dem staaer jeg paa.“

Her sigtes maaskee til en i J. B. Schuppii lehrreiche Schriften forekommende Anekdote; Bøye S. 182.

* V. 3. Gunild: „Hvad er Din Begiering? vil Du, „at jeg skal slaae Døet ud paa nogen, saa koster det 6 „Skilling; jeg tager kun lidt, derfor har jeg desmeere Næring.“

I P. Paars 2. B. 2. S. beskrives gammel Gunild, som den der

. . . . . „med lidt lod sig sløye,
Hun kun en Skilling tog for at slaae ud et Døe“.

Denne Maade at opdage Lyve paa forekommer ogsaa i Ud. Hoved og Hale Prolog 2 S. og i Hæxeri ell. bl. All. II. 5. III. 2. Allerede i Oldtiden findes Spor til en lignende Overtro⁶³⁾; i en følgende Tid var den meget udbredt; i Dav. Monraths hebenste Christenhed (Hbstr.) siges, at Foreældre undertiden havde den Sorg at lade deres egne Børn paa denne Maade miste Dønene⁶⁴⁾.

⁶³⁾ Saga Olafs k. h. helga (Fornm. ss.) II. p. 258; om en Gensyget, der ved Finnefunster tilvendte sig en Andens Døe; ogsaa Lapperne troedes at kunne slaae Døet ud paa Lyve; Dafs, Nordlands Beskrivelse S. 108.

⁶⁴⁾ N. Hemmingli admonitio de superstitionibus magicis vitandis, Hafn. 1575. fol. L. 4: sunt qui malleis maleficis oculos fu-

Troels: „Aandelige Bønner streden til Trøst og Husvalesse, trykte ubi Kiøbenhavn hos Matthias Gobiche, „og findes hos hannem tilfløbs . . . Ærlige og Velbyrdige „Peder Skram, Rigens Admiral, min Højgunstige Patron „og Belyndere“.

En saadan Bønnebog som den hvis Titel og Dedicatio Troels her opramser, har ikke existeret; i hvert Tilfælde maatte her, som Rahbek rigtigens bemærker (II. S. 79), være meent et nyere Dplag, da Peder Skram døde 1581, og Bogtrykkeren Mathias Gobiche i Kiøbenhavn først levede ved Slutningen af det 17de Aarhundrede. Rahbek ansvører desuden et Paralelsted hertil af et engelsk Lyttispil, der muligen kan have givet Holberg Ideen til denne Pubseerlighed, dersom den ikke, som flere lignende, har været en Reminiscenz fra hans eget tidligere Liv; han fortæller nemlig i sit Levnet, (S. 11.) hvorledes, i hans Barndom, Nogle af hans Kammerater engang om Natten i Angest for Spøgelse toge, af Mangel paa andet Forsvar, deres Tilflugt til de almindelige Vorbønner.

V. 4. Poeten: . . . „Aurora aabnede sin Purpurfarved Dør“ . . .

3vfr. Verset: „Aurora aabnede de purpur-farved Døre“, hvormed P. Paars 2. B. 1. S. begynder. Rimet Dør og Smør forekommer ogsaa i Jacob v. Tillybo III. 7.

V. 5. Anden Advocat: „Det siger jeg, det siger „Justinianus, det siger Molinæus, Cujacius, Grotius og „andre . . . Hvad siger ikke Vasqvius? . . . Første Advocat: Ja Vasqvius det er en fød Karl at citere.“

3 Anledning af Geert Westphaler er ovenfor (S. 95)

---

rum absentium et ignotorum excutiunt, multo furibus deteriores. 3 Slutningen af forrige Aarhundrede synes denne Doctræ at have tabt sig; Junges nordfiell. Landbalmne S. 240.

forklaret, hvorledes danske Procuratorer kunde komme til at paaberaabe sig den romerske Ret og fremmede Jurister. (Ferdinand) Vasquius, som den anden Advocat allegerer, var en berømt spansk Jurist i det 16de Aarhundrede; blandt hans mange Bøger har Holberg her maaskee nærmest tænkt paa hans *Illustrium controversiarum usu frequentium Partes 2*, hvoraf en Udgave findes Frankf. 1606. 8. Materien om Hævd eller Præscription, at dertil hører godtroende Besiddelse (*bonæ fidei possessio*) m. m. afhandles i Holbergs *Natur- og Folkeret* (1734) S. 182—90, hvor han bl. a. ogsaa henviser til Justinian og Cujacius.

(Æ. Udg.) V. 7. Jeronimus: . . . „Jeg torde „ikke engang vove mig til at sige at Mad. Duus eller graae „Maren vare Skøger.“

„Madame Duuses Stag-Møer“ omtales i Lykk. Skibbrud III. 1. Begge de her nævnte Personer vare, ligesom Anna Hattemagers (Maskeraden II. 4.) i sin Tid berøgtede Bordelvertinder. I et (utrykt) parodierende Liigvers over en Greve Michel af Bettenborg (1698) forekomme som Sørgeqvinder nogle og 30 Horevertinder og Skøger i Kiøbenhavn; den Første blandt disse er Mad. Duus; hendes Samtidige Graa Maren nævnes i Phænixbergs *Førteerte Mercurius* ved A. 1726. At der overhoved paa den Tid maae have eksisteret mange Bordeller og berøgtede Huse i Kiøbenhavn, kan ogsaa sluttes af Rescr. 14. Juni 1728 (Fogtman).

— Jeronimus: . . . „Mange lader sig beligge af Folk „alleene for at faae Attester af de samme om deres Rydsfæd“.

Rignende forekommer i Marcolfi Replik: Ulykses von Thacia. I. 1. Ved disse Attester kan sigtes til Saadanne, som de, der have beligget en tilforn uberøgtet Enke eller Møe, kunne blive tilpligtede at meddele denne (D. R. 5—13—4, 5).

Det arabiske Pulver.

Blandt Holbergs Lyfsspil gives Fire, hvis Fabel og Tendentis minder os om en Tidsalder, til hvis Særkiende hørte alffens Overtro og Sværmeri, nemlig: Uden Hoved og Hale, Hexerie eller blind Allarm, Abracadabra og nærværende Stykke. Allerede i Middealderen troedes det mueligt at forvandle uædle Metaller til Guld ved en særegen Substantz, bekendt under forskjellige Navne: den philosophiske Tinctur, de Vises Steen, eller det store Elixir. I Begyndelsen var det kun Folk af Faget eller egentlige Alchymister, som dreve disse Arbeider; men fra det 16de Aarhundrede søgte Dilettanter af forskjellige Klasser, Fyrster og Handlende, Rigmænd og forarmede Obelænde, paa denne Maade at forsøge deres Rigdom eller ophjælpe deres sunkne Deconomie. Især var det efter Trediveaarskrigen, at mange Fyrster hvis Financer vare geraabede i Uorden, toge deres Tilflugt til dette Slags Operationer. I Nürnberg havde endog, ved Midten af det 16de Aarh. dannet sig et alchymistisk Selskab, der bestod indtil A. 1700, og hvis Secretair selv Leibniz en Tidlang havde været. Fra Slutningen af det 17de Aarh. aabnedes saaledes en viid Mark for Eventyrere og Bedragere, der i Egenkab af Adepter drog fra Land til Land og satte høitstaende og rige Personers Lettroenhed i Contribution. Saalænge det kunde lykkes dem at vedligeholde Haab om et heldigt Udfald af deres Forsøg,

eller ved allehaande Kunstgreb at føre Vedkommende bag Lyset, f. Ex. ved „Guld støbt til Pulver“, som Oldsux i Støffet l. l., bleve de overvældede med Belønninger, med Udelstaaelse og Titler. Men, naar de ikke kunde præstere hvad de havde lovet, eller tilsidst erkjendtes som fuldkomne Bedragerere, bleve de straffede med Fængsel eller endog paa Livet, hvorved de ikke sjelden til Spot bleve hængte i forgyldte Galger, i Klæder med Flitterguld; saaledes en Friherre v. Krohnmann, der spillede en Abpts Rolle hos Markgreven af Bayreuth i Aaret 1686. Manuel Cajetano, Greve af Ruggiero optraadte ved Hofferne i Madrid, Brøksel, Wien og Berlin, gjorde stoffende Experimenter ved Hielp af en Tinctur, men naar denne var opbrugt, tog han Forstød og forsvandt; i Berlin blev hans Bedrageri tilsidst opdaget og han blev hængt 1709. En vis Klettenberg, som havde bedraget K. August af Polen, mistede Livet 1720. Kunde Vedkommende derimod ikke tilfulde overbevises om Bedrageri, eller maastee selv vare Bedragne, holdtes de i Fængsel og trueedes med Tortur, for at bringes til at aabenbare den Hemmelighed, hvoraf man troede dem i Besiddelse. Exemplar af dette Slags affrækkede En og Anden, der maastee virkelig besad dybere Indsigter i Naturens Løbomme end sine Samtidige, fra at optræde offentlig; indhulpende sig i et mystisk Slør vandrede de fra Land til Land under forskellige Navne. Blandt Saadanne kan nævnes En der optraadte ved A. 1640, blandt sine Kunstbrødre kaldte sig Philalethes, men ellers gik under andre Navne og efter A. 1688 forsvandt. Omrent 1700 viste sig en foragiven Munk fra et græsk Kloster paa Mytilene, under Navnet Eufaris paa forskellige Steder. Han talte færdigen flere Sprog, stødte Hofferne, aflagde sjeldent selv Prøver paa sin Kunst, men meddeelte En og Anden af sin Tinctur eller de Vises Steen, blandt andre Døtticher i

Berlin, som siden flygtede til Dresden, hvor han holdtes i Fængsel indtil sin Død 1719, men i den Tid opdagede Porcellainsfrembringelsen. Fra 1720 hørtes intet mere om denne Vaskaris¹⁾.

Det var en Selvfølge at dette Studium der havde Dyrkere over hele Europa, især i Tydskland, heller ikke kunde blive fremmed i Danmark. Af vore ældre Konger hylede Flere, som det synes meest til Afspredelse eller forbi det var Mode, med alchymistiske Arbejder; det var kun den med forskellige Videnskaber fortrolige Frederich d. tredie der drev dem med Alvor og Iver, og i hvis Tjeneste flere fremmede Adepter, blandt hvilke den saakaldte Kunst=Caspar (Fred. Caspar Herbach) og den navnkundige Italiener Borro bleve optagne²⁾. Derimod findes intet Spor til, at denne Konges Sønnesøn, under hvem dette Stykke blev til, har næret nogen særegen Interesse for dette Studium.

Men, blandt de Private hos os baade af høiere og ringere Stand, synes denne Daarskab dengang endnu at have været temmelig udbredt, og at have kostet flere end Een Formue, Helbred, ja maaskee endog Liv³⁾. Man

¹⁾ Murr, litterar. Nachrichten zu der Geschichte des sogenannten Goldmachens, 1805; Schmieder, Gesch. d. Alchemie 1832; Kopp, Gesch. d. Chemie II.

²⁾ Efterretninger om deenes Ophold ved det danske Hof 1667—70 har Forf. meddeelt i Herholdts og Manjas Samlinger til den danske Medicinalhistorie I. S. 152 fig. 1682, d. 10de Februar bleve i Conrad Reventlovs (siden Storcontølers) Gaard i Kongens og Dronningens Nærvarrelse alchymistiske Forsøg anstillede af en Alchymist fra Ublanbet; i hvilken Anledning en Medalje blev slaaget; Fortegnelse over Keres Myntsamling I. (1841) S. 10.

³⁾ „Alchymist, Alting mist; thi for at faae Guld, forsætter han alt sit Guld og Guds“; P. Syvs Ordspog II. S. 170; eller som i et gammelt latinff Ordspog: propter lapidem bona mea dilapidavi. En ved uheldige Forsøg forarmet Alchymist var Wal-

fiender fra hine Dage saavel Personer, der med reen Willie og i det bedste Forsæt søgte at gjøre sig til Herre over skulte Naturkræfter, som Saabanne der af uæble Bevægrunde dreve Guldmageriet; endnu mindre fattedes det paa Sværmere og Bebragere, der med virkelige eller indbildte Kundskaber hialp til at tømme Pungen paa en og anden Rettroende. Denne Daarlighed kunde derfor ligesaavel her som i Udlandet give passende Stof for satirisk og dramatisk Behandling⁴⁾; og man kan deraf forklare sig det Misfald, hvormed dette Stykke ved sin første Fremtrædelse stal være modtaget af et Publikum, hvem baade Polidor og Olsfær nødvendigen have maattet erindre om meer end een paa den Tid vel bekiendt Personlighed; om det end ikke tillige havde indeholdt den „Moral“, hvorpaa Forfatteren selv havde lagt saamegen Vægt. Saaledes maa den bekiendte, hverken talentløse eller uvidende Fanatiker og Alchymist Johan Conrad Dippel dengang have været i frisk Minde, da han saa Nar tilbage i Tiden, efter at være bleven uenig med sin Belynder Overpræsidenten i Altona Greve Reventlov, for hvem han hemmeligen laborerede paa at gjøre Guld, og efter at have denunceret Denne med Gemalinde for Kongen, var bleven dømt som Vresfiender,

---

demar Daa til Borreby i Sælland, i Frederich III. og Christian V. Tid; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 255; Richardt og L. Becker danske Herregaarde I. B. 3. Hefte. jvfr. Holb. Levnet S. 148; Epp. V. 6. S. 24; Leander i Republiken III. 2: „Endstændt Alle de, som have givet sig ud for at være Guldmagere ere befundne at være Bebragere, saa gives der stedse de, som bebrage og lade sig bebrage paa nye“.

⁴⁾ Om B. Johnsons „Alchymist“ (1610) s. Raabek om S. II. S. 97. I Gottscheds deutsche Schaubühne II. S. 68 nævnes: „Die durch seltsame Einbildung und Betriegererey Schaden bringende Alchymisten=Gesellschaft“; et Lyttspil af J. D. K. 1700.

berøvet den ham 1707 tillagte Cancelliraads Titel og transporteret til Hammershuus paa Bornholm, hvor han lige til Aaret 1726 sad fængslet⁵⁾. Ogsaa Holbergs Rival J. N. Paulli skal have været hengiven til Alchymie og som Følge heraf være bleven sindsfvag. Mindre bekiendt kan det derimod paa den Tid have været, at den fromme Hans Egede, ledet af langt æblere Bevæggrunde, med sin hele Tænkning henvendt paa sit apostoliske Forehavende, alt i Norge havde begyndt at søge den philosophiske Steen; at han siden i Grønland fortsatte saavel Grandstning i chymiske Skrifter som chymiske Forsøg, hvorved han endog af Uforsigtighed engang nær havde stilt sig og Huusfolk ved Livet; skjøndt han desuagtet ikke omtvovlede, at han jo havde været paa den rette Wei, og derfor lige til sin Død skal have vedligeholdt sin Interesse for Naturens Mysterier (H. Egedes Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse S. 213; Wandals Tægerspris. Monumenter II. S. 217). Overhoved kunde til saadanne Karakterer som Olsfuxes i dette Stykke ikke let savnes Originaler blandt de mange især udenlandske Projectmagere, Tusindkunstnere og Lykkestjerner, der i Aarhundrebets tre første Decennier, under en giæringsfuld og bevæget Periode, optraadte her i Danmark og, forsaavidt de vare Italiener, vel tildeels hidloftedes ved Kongens bekiendte Interesse for deres af ham selv to Gange besøgte Land⁶⁾. Blandt Saadanne kan nævnes en italiensk Greve Grimaldi, der

⁵⁾ A. Hojers Gesch. Frid. d. Vierten II. S. 208 fg. Pontoppidans Menoza III. S. 316. 326, hvor hans Guldmageri stibres som forsættligt Vedrageri.

⁶⁾ Et Sidesykke til Olsfuxes Kammerat med de affaarne Dren var derimod den Vedrager, hvis hære Gaand var afhugget, som kom hertil 1726, udgav sig for en tydsk Baron, og blev viist ud af Landet; Extraorb. Relationer 1726, Nr. 34.

1708 kom herind, paastod at kunne gjøre Guld, gjorde Forslag og Løfter i Henseende til Guldminers Opdagelse i Norge, og skal have erholdt et Slags Ansættelse her, med 3000 Rdlr. aarlig Løn; men allerede samme Aar maa han være bleven erkjendt for en Bedrager, da han den 16de October blev fængslet i Citabellet Frederikshavn, hvorefter hans videre Skiebne er ubekjendt⁷⁾. Lykkeligere synes en anden Italiener, en Chevalier Johan Jacob de Maldini at have været, der i Oct. 1723 ankom med sin Familie til Ribeenhavn og optraadte som Chymiker; om ham meddele Extraordinaire Relationer (8vo) for d. A. Nr. 85 Følgende:

„Den fra Altona hidbragte Chevalier Maldini er ingenlunde, som om hannem er blevet spargeret, for nogen criminel Sag eller Misgjerning, men ifkun for abstillige curieuse Videnskabers Skyld (hvoraf H. Kgl. M. for-

⁷⁾ J. Bircherods Dagbog ved 27de Septbr. og 16de Oct. 1708 (S. 540—41). Efter en Beretning i E. Pontoppidans haandfrevne Collectanea skal han være indkommen med Greve Schack og bleven Oberberghauptmand i Norge; jvfr. E. Deichman i Bib. S. Str. XI. S. 104, hvor han urigtigen kaldes Greve Malbi. I Brünniches Kongsborg Sølvbergværk fra 1623—1723 nævnes han ikke. Aaret i Forveien var den nysnævnte 1709 i Berlin henrettede Cajetano nær kommen herind. Baron Bertram Schack (f. 1679 † 1728) anholbt den 9. Juni 1708 om at han, før han blev benyttet i kongelig Tjeneste i Udlandet, maatte tilbringe 6 Maaneder i Hamborg, især for at udføre visse Chymiske Arbeider, hvortil der her manglede ham Tid og Keilighed, men om hvis Resultat han nærede gunstige Forhaabninger. Ogsaa lovede han at skaffe Greve Cajetano herind, som han usig vilde skulde meddele andre høie Personer sine Hemmeligheder, dersom Kongen vilde tillægge ham og Heilmann (!) de tilforn omtalte Prædicater (!) og anvise ham 4000 Rdlr. som han igjen vilde erstatte, saafremt Kongen ikke var tilfreds med Grevens Præstationer. (Se h. Ark.)

langer at see Prøver) bleven hidført, og hannem saavel paa hans Hdreise, som her paa Stedet, al Civilité beviist; han er ei heller under Arrest, men nyder sin fuldkomne Frihed og megen Bevaagenhed af de Fornemste ved Hoffet, saasom han og allerede haver havt den Naade med S. K. M. selv at tale, og nogle af hans Kunststykker allerunderdanigst at præsentere, og tvivles ikke, at han jo formedelst hans mange Videnskaber her bliver employeret og saaledes aflagt, at han dermed kan være fornøjet“. Efter andre Dagblade fra den Tid skal han have faaet Titel af Commerceraad, og havt Værelser „in dem königl. Gartenhaufe“, (formodentlig paa Rosenborgslot, hvor der fra ældre Tider af var et Slags Laboratorium^{o)}, men i Begyndelsen af 1725 have erhøbt sin Afsted og derefter i Mai Maaned faaet fri Reise med Kone og Børn til Hamborg^{o)} Samme

^{o)} Et Saadant maa der have været endnu 1674, da der nævnes en Caspar Rachel, som „Laborant i S. Kgl. Mai. Hauge“.

^{o)} Hamburger Correspondent 1723, 22de Oct., 29de Oct., 16de Nov. 1725, 20de Marts, 25de Mai. Hvori hans curieuse Videnskaber egentlig have bestaaet, kan erfares af en trykt Anmeldelse paa et Art, med Titel: Memoire des sciences & secrets inventés et éprouvés par un Chevalier étranger (med nyere Haand tilskrevet: le chevalier Maldini), qui est presentement en cette ville. Ifølge denne har han forstaaet allehaande chymiske Kunster, saasom: at raffinere Svovl og Salpeter paa en ny Maade; at conservere Jern og Staal mod Rust; at forfærdige forskiellige Slags sympathetisk Blæk; at aadne Breve uden at røre Seglet, og uden at det kunde mærkes (?); at lave kunstige Vine m. m. Ogsaa kunde hos ham bekommes alle Sorter Elskhedsmidler. Men at han tillige har udgivet sig for Adept, sees deraf, at han tilbyder sig at uttrække Guld af Bly med megen Fordeel, uden anden Bekostning end paa Isb og Døn; at frembringe et sal microcosmi, som opløser alle Metaller og Edelstene paa nogle faa Dieblitte; at frembringe Rav i store Stykker af samme Haardhed, Glands og Lugt, som den naturlige m. m. af samme Art.

Har optraadte her en ny Projectmager og Lyfferidder, uden Titel ogfaa Guldmager, en Baron S. Sjøburg om hvem s. ovenfor (S. 15.)

At nu saadanne alchymiste Arbeider vedbleve at drives her af En og Anden, længe efter at dette Stykke var bleven til — skøndt vel meest i Smug — kan sluttes af en Epistel, som Holberg har offret denne Gienstand, (II. Nr. 117), hvori han regner „Guldmageri eller den philosophiske Steens Efterfølgning blandt mange Ting, som Mennesker med stor Betyrning arbeide paa at udfinde, og dog ingen Nytte kan føre med sig“; thi opfandtes virkelig den Kunst at forvandle andre Metaller til Guld, maatte Prøven paa dette naturligviis falde. „Det meeste, som man kan troste sig ved,“ tilføier han, „er, at Saadant neppe vil blive giørligt. Thi man kan holde for, enten at alle de Historier, som fortælles om den philosophiske Steen, er opdigtede, eller at ved Operationerne er skeed Bedrageri, saaledes som er viset udi det Skuespil kaldet det arabiske Pulver; og hvis nogen Prøver ere giordte, saa ere det saadanne, som lønne hverken Umage eller Bekostninger“. (jvfr. Republikken III. 2). Maaſtee har han ved denne Epistel tænkt paa en bekjendt Adept og Rosencreuzer Hofraad Dr. Schmidt fra Zena, som i Aaret 1747 kom til Kiøbenhavn, anstillede chymiste Forsøg og gjorde Bekjendtskab blandt Andre med vor Gram, til hvem Overkammerherre C. A. Pless i den Aaledning fra Wemmeltofte d. 31te October 1747 skrev følgende ironiske Yttringer:

„Zu der so raren, als Ihnen unvermuthet aufgestoffenen persönlichen Bekanntschaft mit dem fremden vornehmen Medico und Adepto, Hr. Doctor Schmidt, gratulire E. W. gar sehr, und wünsche, das Sie mit demselben viele vernünftige Stunden passiren mögen, woran ich, wenn ich dorten gegenwärtig wäre, gerne mit Theil nehmen würde; hoffe

aber dennoch, durch meine Abwesenheit dabey nichts zu verlieren, weil ich nicht zweifle, es werden E. W. in 14 Tagen, die er in Kopenhagen, Ihnen zu gefallen, noch zu bleiben gedenket, von seinen alchymischen Wissenschaften schon so viel profitiren, das Ich bey meiner erfolgenden Rückkunft weiter nichts nöthig haben werde, als bloß auf meinem Garten ein Laboratorium aufbauen, und darinn, unter Dero Direction und Aufsicht, den Goldproces förmlich anzufangen zc. ¹⁰⁾.

Længere hen i Tiden, eller endnu mod Slutningen af det attende Aarhundrede synes Sværmere af dette Slags nu og da at have viist sig her ¹¹⁾, stigndt det naturlignis, i samme Forhold som ægte Naturkundskab hævede sig og dens almindelige Sandheder udbredtes blandt alle Stænder, ei blot ved videnskabelige men ogsaa ved populære Skrifter, blev dem meer og meer nødvendig, ei at træde aabenlyst frem. Derved kom ogsaa nærværende Stykke til at tabe meget af det tidligere Tiltrækkende og til efterhaanden at forsvinde fra Skuepladsen ¹²⁾; ligesom det nu, da Gulb-

¹⁰⁾ Mere om denne Dr. med. og Hefsen=Darmstadske Hofraad Rudolph Joh. Frid. Schmidt s. Fleischers Naturhistorie IV. S. 210; Christianshavnsposten (af N. S. Sevel Bloch) 1809. Nr. 49. Til samme Periode har ogsaa den Afsesfor P. Boson hørt, hvis Gang til disse Studier og Arbeider omtales i Lægebordphiana ved Myerup S. 270.

¹¹⁾ Wilkes Reiseaagttagelser III. S. 211. J. C. Fabricius ivrer i sine „Policeyskriften“ II. (1789) S. 236—40 mod Gulbmagere, Skattegravere, Tegns Udlæggere o. s. v.; og virkelig indbød en Alchymist, endnu i A. 1786 eller 1787 i Adresseavisen Lysthavende til at understøtte sig med en Capital til sit Arbeides Fremme; jvfr. Rahbel om S. II. S. 96.

¹²⁾ Rahbel om S. II. S. 80; naar her siges, at det første Gang opførtes den 27de Juni 1749, da maa bemærkes, at det paa Theatret i Læderstræde 1747 var givet 3 Gange. Fra 1749 til 1818 er det paa det Igl. Theater spillet 15 Gange. Nogle Grunde

mageri og Opbagelse af de Vises Steen ei længer bestieftiger. Nogens Grandstning og Studium, vel maatte undergaae en total Omarbeidelse efter Tidernes Leilighed, for igien at blive seet med Interesse.

Den nærmeste kilde til dette Stykkes Fabel, ligesom til Jeppe paa Bierget og flere Holbergste Lystspil, er Videmanns Utopia, hvor det hele Indhold, lige indtil de to Bebrugere, af hvilke den ene folgte det til den alchymiske Proces udforderlige arabiske Pulver, foruden flere i Stykket anbragte Smaatræl forekomme¹³). Man behøver altsaa ikke at antage, at Holberg har havt noget specielt, her forøvet og bekendt Bebrugeri af denne Natur, for Dine. Men, saameget er dog vist, at her 24. Mar tidligere var ført en Proces, foranlediget ved Misligholdelsen af en Contract, hvorved den ene Part havde forpligtet sig til, mod et bestemt Honorar, at lære den anden Sølv's Forvandling til Gulb¹⁴). Følgende om denne Proces forekommer i Consistorium's Retsprotocol for 1700, og kan muligens have været Holberg selv bekendt, da han skrev sit Stykke.

4de Sept. „Læsesfor Henrich Ehm¹⁵) havde ind-

---

hvorfor dette Stykke dog skaffet endnu vilde kunne interessere paa Stuepladsen, anføres i (A. Boyes) „Det arabiske Pulver eller historiske Fortællinger om Gulbmagere og Gulbmageri“, i Riises Archiv for Historie og Geographie 1832. Oct. S. 3.

¹³) Udg. Cøln 1649. p. 362—68. Den hele Tilbragelse, aldeles saadan som den ligger til Grund for dette Stykke, fortælles i Deutsches Museum 1785. II. S. 68 fg.; jvfr. Holb. udv. Str. VI. S. 308 fg.

¹⁴) Om en lignende Retsag, der 1594 fandt Sted imellem Professor Hans Rasmusen (Stomager) og en tydsk Chymicus f. Minerva 1790. III. S. 295.

¹⁵) Denne Mand, som dengang maa have været 70 Aar gammel, eller nær derved, var fra Først af Kobberstrib i København.

stævnet Dr. Christian Wilhelm Jacqvart¹⁶⁾, for han havde ikke holdet sin Contract, angaaende en chymist Operation han hannem havde lært, og ikke gjort ham derfor Fornøielse. Paa Afs. Chms Vegne møbte Procurator Brostrup Albertins Fuldmægtig og lod læse Stævningen, sit Indlæg, et Notarialinstrument, en Afregning og en Raabstuebdom. Paa Dr. Jacqvarts Vegne møbte M^r. Kielb Krag og begierebe Copi af indlagte Dokumenter, til om fire Uger, som blev bevilget. De ubi Retten indlagte forseglede Prøver af Guldet tog Albertins Fuldmægtig til sig igjen."

18de Dec. blev affagt følgende Interlocutorii Dom.

„Saa som Afsesfor Chm og Dr. Jacqvart ei komme overeens om de Prøver, der ere giorte, og ei er muligt at bevise, enten at Dr. S. har gjort sine Prøver ret, eller og

---

D. 21de Marts 1656 fik han Stiøbe paa Kobbermøllen ved Bøbbek; d. 20de August 1659 fik han i dens Sted Stiøbe paa Hammermøllen ved Hellebæk; d. 27de Mai 1662 fik han Bevilling at nyde den samme Plads ved Bøbbek, hvorpaa den af Fienden ødelagte Kobbermølle havde staaet, og der at anrette en ny Hammer- eller Kobbermølle; i August 1668 nævnes Brebe Kobbermølle som ham tilhørende (Siell. Register). 1668—69 blev det overdraget ham at tælle Bibliotheks- og Kunstammerbygningen med Kobber; Efterretninger om det st. Kongel. Bibl. 2. Udg. S. 37. Som ualmindelig driftig og virksom i sit Fag blev han den 25de Februar 1682 bestillet til Afsesfor i Commerce-Collegium, men forfattede endnu 1684 sit Haandværk. (Sammeft.)

¹⁶⁾ Han var Dr. Medicinæ, Medlem af den 1714 oprettede Forbodemocommission og Proder til den i Nyerups Forf. Lexicon forekommende Philip Jacqvart der nævnes blandt de Kiøbenhavnste Læger i Pestens Tid; Ransa, Pesten 1710—11: Registeret. Under 4de Marts 1715 udfærdigedes Bevilling, at han maatte uden Ceremonier begraves i Holmens Kirke om Aftenen (Siell. Register).

at Afs. E. har lært Doctoren ret sin Kunst, og begge Parter have for Retten ladet sig forstaae, at de ønske at handle redbelig, i det at Afs. Ehm i et Indlæg af Dato 11te Dec. har tilbudt sig at gjøre sine Prøver paa ny igien, i to af Rettens Forordnede deres Nærværelse, og derimod Dr. Hacqvart har antaget samme Bud, med saa Skiel at samme Prøver gjøres paa Afs. Ehms Bekostning, og ifald han endda saalepes fuldkommer Contracten, vil han sig ogsaa derefter holde med Betalingen. Da er af Retten for billig befundet, at saadanne fornuftelige Prøver skal, inden 8 Ugers Forløb fra denne Affigtes Dato foretages og fuldfærdiges af Mons. Ehm paa hans egen Bekostning, hvilke Prøver samt hele Processens Omkostning skal blive Mons. Ehm til egen Last, om Prøverne ikke gaaer an, efter Contractens Hjælpse. Men ifald det gaaer an, da D. Hacqvart at være tilforbunden at betale, ei allene de 600 Rdlr., men og hele Processens saavel som disse sidste Prøvers Omkostning; og saasom de og begge ønske at slige Prøver kunde stee i nøiagtige Vidners Overværelse, da staaer det dem frit fore, Enhver paa sin Side, at tage en eller flere overværende gode Mænd, som de selv dertil kan formaae, der Prøvernes Rigtighed kan bekræfte."

1701. 7de Mai blev følgende Kiendelse affagt:

„Saasom Afsesfor Ehm ikke haver beviist med de her i Retten fremlagte Guldprøver, at han haver præsteret, hvis han ubi den med Dr. E. W. Hacqvart oprettede Contract af Dato 14de Sept. 1699 haver forpligtet sig til at lære bemeldte Dr. H., nemlig en ret Forvandling af Sølv til Guld, saa at bemeldte Sølv aldrig skulde stilles igien *in natura* fra Guldet, hvor ofte og længe det bliver smeltet og arbeidet; langt mindre haver han Samme efter Bores affagte Interlocutorium af Dat. 18de December 1700

siden practiseret, altsaa kan vi ikke tilfinde Dr. H. at betale til Afs. H. Ehm de for samme Videnskab, efter Contracten prætererede 600 Rdlr., men han for samme hans Tiltale i denne Post bør aldeles frie at være."

"Hvis kemiske Instrumenter Afs. E. tilhørende, som Dr. H. haver brugt til at fulbfærdige de omtvistede Guldsprøver med, i sit eget Huus, bør Dr. H. udstadt og ligesaa gode igien til Afs. E. at levere."

"For den Prætension som Afs. E. gjør til Dr. H. for en Processus Omkostning, han skal have udført mod Svend Egeberg paa afg. Philip Jacqvarths¹⁷⁾ Vegne, bør Dr. H. frie at være, saasom intet for Os i Retten er fremlagt, som kan forbinde Dr. H. dertil at svare, undtagen 5 Rdlr. 3 Mk. som Dr. H. i sit Indlæg tilstager at ville svare og betale."

"Den Skadeslibelse og adskillige giorte Omkostninger, som Dr. H. prætererer af Afs. H. Ehm, formedelst han ikke efter Contracten haver ret lært hannem denne omtvistede Videnskab, see vi ikke at Afs. E. er pligtig til at svare Dr. H., saasom den imellem begge Parterne oprettede Contract derom aldeles intet melder, langt mindre forbinder Afs. E. dertil at svare, hvorfor han for denne Dr. Jacqvarths Paastaende bør aldeles frie at være."

"Denne Sags Processus Omkostning ophæves paa begge Sider."

Dette Stykke er, uden Tvivl, det eneste Holbergste, hvoraf en italiensk Oversættelse haves trykt: *La polvere arabica o sia l'Alchimista, Commedia in 1 Atto dell'illmo Sigre Barone Lodovico di Holberg. Dal danese ori-*

¹⁷⁾ Jvfr. ovenfor S. 177 Anm. 16.

ginale in Italiano tradotta da G. M. W. Venezia 1775.
Per Michele Christiano Bock. 8. ¹⁶).

1. Sc. Oldfux: . . . „Jeg læste noget i Hübners „politiske Fragen.“

Joh. Hübners „Kurze Fragen aus der politischen Historie“ er en Haandbog i flere Bind, der allerførst udkom i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede og var, som flere af denne bekendte Skolemands Arbejder, for sin Tid ikke uden Fortieneste, hvorfor den ogsaa blev meget benyttet.

3. Sc. Henrich: „Her er en fremmed Mand ude, „som kand gjøre skönt Arabisk Gulb“.

Ved den karakteriserende Benævnelse „arabisk Gulb“ har Holberg maaskee tænkt paa den Skat af arabisk Gulb og andre Klendier, som Christian II., ifølge Otte Stigsøns Foregivende, da denne 1525 som Anfører for et af S. Norbys Corpser blev fangen i Skaane og udleveret til de Danske, skulde have nedgravet i Jorden før hans Flugt fra Riget (Hvitfeldts Krønike II. S. 1283; Holbergs Danm. Hist. II. S. 207).

6. Sc. Oldfux: . . . „Jeg har fundet alleene een „god Mand i Verden, det var min Mester Albusagomar-

¹⁶) Til det, der om Overtættaren Jens Martin Wintmølle forekommer i Rherups Forf. Lex., kan sies, at han deponerede 1744, blev Souffleur og Overtættar ved Theatret, og levede siden som Syrogmester i Hamborg; om denne Overtættelse, der egentlig er trykt i Hamborg, s. Rahbel om S. II. S. 98—101. Af Røgebue (Neue Schauspiele XVI.) haves en fri Bearbejdelse: „Das arabische Pulver, eine Fosse in 2 Akten.“ „Det arabiske Pulver eller den formeentlige Alchymist“, Comebie i en Akt, oversat fra Lybst paa Russt af Menschitschikoff, Petersburg 1781, som nævnes i Sopiloffs russiske Bibliographie er uden Tvil dette Stykke.

„Fagius . . . Jeg erindrer, at, da hans Kat laae engang
 „og sov paa hans Kiøle=Erme, og hans Bedestund samme
 „Tid falbt ind . . . klippede han Stykket af Kiølen, hvor-
 „paa Katten hvilede.“

Denne Anekdote fortælles om Muhamed; *Bohe* S. 190.

6. Sc. Oldfuz: . . . „som Monsieur fand see af
 „dette hans Brev, dateret den 23. af den Maaned Gorael
 „603 Aar fra Hegira.“

603 Aar fra Hegira vilde være omtrent det 1207de
 christelige Aar; Gorael kiendes ikke blandt de arabiske Maa-
 nedsnavne, og er altsaa, ligesom Dateringen, en Fiction af
 Holberg selv.

8de St. Polidor: „Spring hen paa Torvet, og
 „køb noget Arabisk Pulver for en Mark.“ Henrich: „Hos
 „hvem skal jeg købe det?“ Oldfuz: „De fleste Nüren-
 „bergere plejer have det blant andet Kram.“

Ved Torvet maa være meent Gammelstov, hvor Dval-
 salvere og deslige Personer paa den Tid synes at have haft
 deres Boder (*Helts poetiske Skrifter* S. 174).

Zulestuen.

I nogle af de Holbergste Lytspil have Yttringer af Folkelivet og herskende Sædvaner givet Motiver til Stykkets Intriguer og Situationer. Dette gielder navnlig om Barflostuen, Maffteraden, Rildereisen og det Stykke, vi her komme til.

At vælge en, ved sin Elde ærværdig, ved sin Tendent's, i og for sig selv, uftabelig Folkefest, giennem Aarhundreder Ingres og Eldres Fryd og Gammen, til Gienstand for et Lytspil, hvori enkelte Oprin af den skildres ene fra den latterlige og umoralste Side, kunde i det Hele synes at vidne om en indskrænket Synskreds og en stævt Opfatning af det egentlige Folkeliv. Men, uden at tillægge den, ellers langt over sin Tid fordomsfrie Holberg Synderligt af det, man i vore Dage vilde kalde Sands for Livets og Sædernes poetiske Side, maa man tillige erindre sig, at hiin, som flere Overleveringer fra Forsædrene, paa hans Tid alt længe havde tabt det meste af sin oprindelige Simpelhed og Betydning, foranlediget mangehaande Misbrug og ubertiden begunstiget Udbrud af Raahed og Usædelighed, der Tid efter anden havde, ikke uden Føie, gjort dens Indskrænkning ønstelig og nødvendig. Der kunde altsaa være Anledning nok for Holberg til her saavel at spørge med dem, der i disse og andre i Tidernes Løb hændende Folkeforlystelser vilde med Stykkets Magdelone spore en Aftagelse af den

religiøse Sands¹⁾), som, ved Skildring af den skadelige Indflydelse, Julestuerne unægteligen kunde have paa Sædeligheden²⁾), at vise det Hensigtsmæssige ved adskillige, i denne Henseende, fra det Offentliges Side truffne Foranstaltninger.

Lyve Nar senere, da Sabbatsforordningerne af 1730 og 1735, og endnu mere den strænge Tone, der under Christian den 6tes Regiering var bleven herskende, havde bidraget alt for meget til Affkæffelse og Indstrækning af gamle Folkeforlystelser, fandt Holberg selv, som det synes, at man igien var gaaet for vidt til den modsatte Yderlighed. I en, halv ironisk, halv alvorlig Epistel spøjte han vel endnu med dem, der i Sabnet af Forsæbrenes Ude- og Drifkegilder ved enhver given Leilighed fandt en ikke priselig Afvigelse fra gode gamle Skikke; men erkjendte dog tillige i de forbums glade Sammenkomster ved visse Fester, noget Selfabeligt og Dymuntrende, der maaskee i en vis Grad kunde have tient til Unbefaling for deres Vedligeholdelse³⁾). For øvrigt staaer Stykkets Tændents, at vise

¹⁾ Holberg tilstaaer selv, at dette Stykke „ikke er meget moralsk“, og nævner som dets Sigte, „at forestille de forrige Tidens Døtro og Simplicitet (!) ubi Festers Helligeholdelse“; Epp. IV. Nr. 374.

²⁾ Ligesom Jeronimus i 7de E. omtaler de mange Jomfrudomme, der gif af Stabelen ved Julestuer, saaledes nævner L. Keenberg i sin Satire om Vgteskab (Poet. Str. I. S. 83) „Wal, Julestue, Bryllup og Snaptingscompagnie“, som Sammenkomster, der kunde staae en Vgtemand Svogerstab mod hans Vidende og Villie; ikke at tale om Fylbert, Slagsmaal m. v., der i de lavere Kredse ei selben vare Følger deraf; jvfr. Apicius's Bemærkning om de Kys, der vankede i Julelege; Vægels. II. 3.

³⁾ „Den ene Nabo“ — hedder det her — „kiender fast ikke den anden mere; Socialitet, som er Sielen ubi en Stad, ophører; Misantropi og Tungfindighed befordres; man veed fast ikke meer at gjøre Forskiel imellem gode og onde Dage; en Juleaften,

den Usædelighed hvortil Julestuer undertiden kunne føre, som man let indseer, ikke i nogen Strid med det Umoralste, saavel i dets Fabel som i Knudens Oplosning, hvilket Forfatteren selv indrømmede. Ikke at tale om, at Holberg og hans Tid havde mindre strænge Begreber om Moralitet og Sømmelighed paa Scenen end Nutiden, kan ogsaa bemærkes, at han maaskee ved en udvortes Anledning, nemlig ved en samtidig Medbeilers matte Behandling af samme Emne, var blevet opfordret til at skrive et Stykke, beregnet fornemmelig paa Publikums Morstab⁴). Det var, efter hans egen Tilstaaelse, ligesom flere af hans Stykker „allene strevet, for at komme Spectatores til at lee.“ Ogsaa viste Udfaldet, at han, med Hensyn hertil ikke havde forregnet sig. Da det første Gang blev givet, kunde man næsten

---

en Mortensaften, mod hvis Ankomst man nogle Uger tilforn glædede sig, stilles nu ikke fra en Langfredagsaften. Julefager, Hellige tre Kongers Pys, Paastæeg, Fastelavnsbrød, som ikke allene Børn, men endog saa gamle brave Folk celebrerede Aarets Tider med, ere nu saa reent forsvundne, at det blotte Navn fast ikke er tilbage“; Epistler III. Nr. 226.

- ⁴) J. Forveien havde nemlig J. N. Paulli, Omstøberen af den politiske Randestøber, skrevet Julestuen og Maskeraden, et Skuepil paa tre Acter, trykt 1724 hos Phønixberg; samme Aar, i hvis Begyndelse den Holbergste Julestue første Gang er bleven givet. Af Paullis Fortale erfares, at Stykket havde været indleveret, men af Forfatteren selv taget tilbage, da det ikke kunde blive spillet til rette Tid, nemlig i Jule. Da nu de Holbergste Stykker af samme Navne senere vare givne, lod Forfatteren sit Skuepil trykke, for at betage Publikum den Mening, at dette havde foranlediget hine. Mere herom i Udv. Skr. II. S. 89. VI. 323 følg. 356 følg.; Dverfhou, danske Skueplads I. S. 215—18. En Bemærkning over Tidsforholdet mellem begge Stykker s. Rahbeks Bidrag til Skuepladsens Hist. S. 46; Dverfhou I. S. 217. 253. Om et, muligens af den engelske Spectator laant Motiv til det Holbergste Stykke, s. Udv. Skr. II. S. 190.

intet høre for en almindelig Skoggerlatter, og Stykket var nær ved ikke at kunne spilles til Ende, fordi dette Udbrud af Lystighed henrev selv det spillende Personale. Som Marsag til et saa afgjort Misfald ansaae Holberg selv „den saa naturlige Forestilling af de gamle Tiber,“ eller „den livagtige Afribsning af nationale Daarligheder, som udbjorde Stykkets Merite“⁵⁾; hvilket da vel kan antages, baade før og siden, at have vedligeholdt flere af de Holbergste Lystspil i en uforgængelig Folkehøndest.

At Julefesten stiger op i Hebenold, og vel oprindeligen har faldet sammen med Nytaarsfesten; at den ei blot findes omtalt i de islandste Sagaer, men allerede antydes hos Byzantineren Procop i det fiette Aarhundrede, som en Fest i Anledning af Solens Nærmelse efter Vinter-Solhverv; at den var en nordist Saturnaltid, som Unge og Gamle, Rige og Fattige, hele Aaret igiennem, med Rængsel saae indøbe⁶⁾; paa hvilken, i visse Egne, selv Huusdyrene ved bedre Foder kom til at deeltage, er tilstrækkelig oplyst

⁵⁾ Levnet S. 149; Epistler III. Nr. 249; IV. Nr. 374; jvfr. Rahbet om S. II. S. 108. Om Stykkets tidligere Skiebne paa Skuepladsen; s. St. S. 102—3. Fra 1749—1855 er det paa det Igl. Theater givet 95 Gange. En svensk Overtættelse udkom i Stockholm 1771, 4to.

⁶⁾ „Jule-Högtid firas och begås med första Högtidelighet, som kan åstadkommas. Ingen Öniare är så sparsam, at han ju icke lagar väl til wid Jul, och ingen Tiggare så usel, som icke då skaffar sig alt hvad til Wällefnet tjenar“; J. Wester Dahl Beskrifning om svenska Allmogens Sinnelag, Seber m. m. (Småland, Wäsko Härad), Stofh. 1774. S. 1. Vore Forfædre betragtede Julen paa en dobbelt Maade, som en hellig Erindring og en glad Fest; de udmærkede den ved Andagt, Arbeide, Lystighed og Giestfrihed; alle skulde paa den Tid være glade; Brand, Observations on the popular Antiquities of Gr. Britain, rev. by H. Ellis I. p. 493.

og forklaret baade i ældre og nyere Skrifter⁷⁾. Derimod kan det vel antages, at det kun ere Norges og Sverrigs Fjeld=

⁷⁾ Blandt almindelige Skrifter om denne Gienstand, kan vel især fortjene at nævnes: Joh. Bircherodii palæstra antiquaria (s. Disquisitionum curiosarum Decas I. de antiquitatibus juliis) Hafn. 1688 (en Række af Regents-Disputationer, Julefesten vedkommende, med vedføjet Decision af S. B., dengang Provst paa Regentstuen); O. Sperling de nomine & festo Juel septentrionalium tam antiquorum quam hodiernorum Dissert. Havn. (1711); Terpager, de sacris veterum Danorum vigiliis (1705); Rudbeck, Atlantica II. p. 231; Ihre, de superstitionibus hodiernis ex gentillismo residuis p. 29; Edda Sæmundi III. p. 1048. 1051—52. 1056; David Monraths (Nyerups Forf. Lexicon: D. Monrab) „Den hedenske Christenhed“ (Thottsk Bdsfr. Nr. 1468. 4.) omtrent fra 1692; deri allehaande Betragtninger om Julen og Julestikke fra et theologisk Standpunkt; Noticer om Julen samlede af Nyerup i Dagen 1825, Nr. 25; D. Thomsen, Bidrag til en Skildring af Nordens Julefest i ældre og nyere Tid. Odense 1854. Nogle smaa Afhandlinger og Bemærkninger om Julefesten, især i Hertugdømmerne, findes i Fald's Samling der vigtigsten Afhandlingene zur Erläuterung der vaterländischen Geschichte, welche in den Schil. Holst. Anzeigen erschienen sind; Ister B. S. 128—31. 156—60. 211—13. 2ter Bd. S. 248—56; jfr. Schüges holstein. Idiotikon I. S. 9. Junges nordfjell. Landalmues Karakter S. 257—62: om Julefesten hos den danske Landalmue. En Karakteristik af svenske Julestikke forekommer i Westerdales Beskrivning S. 5—7. Omtrent paa samme Maade beskriver et interessant lille svensk Skrift, „S. Odmanns Hågkomster från Hembygden och Scholan“ (Upsala 1830), Julefesten saaledes som den holdtes i en smaalandsk Præstegaard i Midten af 18de Aarhundrede. Den aabnedes med et Dampbad; der brugtes endnu Julehalm; (hvad herved skal forstaaes s. Pannus Børnholms Beskrivelse, Till. S. 44: Juleaften blev nemlig Gulvet i Dagligstuen bedækket med Halm, paa hvilket alle Gaardens Beboere af begge Køn og tillige de Besøgende, som i et Slags Søsterseng, tilbragte flere Nætter); et Lys for hver Person ved Bordet, hvoraf nogle brændte hele Natten; Julebuis udenfor hver Gaard; Julelege, bestaaende af Pantelege og Dands til Juleviser m. m. Julelivet paa Landet

bygder og affides Dale, der endnu kunne siges at have bevaret et Gienfkin af hiin Fests forðums Herlighed. Blandt disse Juleolbsfager kan Talen her nærmest kun være om dem, der vedkomme Julefesten, saadan som denne paa den Tid da Stykket blev til, og noget tilbage i det forrige Aarhundrede, omtrent kan tænkes at være helligholdt i en dansk Kjøbstad. Baade her og paa Landet regnedes Julen lige indtil Hellig tre Kongers Dag, om ikke til Kyndelmisse, der ogsaa kaldtes lille Jul, og den hele Tid var en Festtid baade i Abels- og Borgerstands, i Geistliges og Verdsliges Huse. Venner og Veflægtede skiftedes til at holde Julestuer, og de, som ingen nærmere Kreds havde at tye til, søgte til Vertshusene. Etatsraad Johan Monrath, hvis Abelskab 1682 af Kongen confirmeredes, mindes i sin utrykte Autobiographi med Henrykkelse Juleglæderne fra hans Ungdomsdage, ved Midten af det 17de Aarhundrede: „Hvorledes M. Sørgeren (Gierltsen, Rectoren ved Frueskole i Kjøbenhavn) tracterede Disciplene, og de lystige Julestuer, da de toge alle Borde og Bænke ud af Skolen og legte hele Nætter“; hvorledes han siden, som Student, blev bekjendt med den unge og smukke Fr. Birthe Rangau i en Julestue hos den gamle Hr. Henrik Rangau; og hvorvel han ogsaa af Fr. Clerus (siden gift med Baron Fuiren) blev indført i Julestuer hos „de fornemste Borgere“ i Hovedstaden,

---

i Slaane i Begyndelsen af dette Aarhundrede skildres i Nicolovius's Fokkiskwet i Skyttshärad S. 68 fg. Den Skif at bade sig i varmt Vand og skifte Klæder Juleaften fandt ogsaa Sted, i det ringeste tilforn, paa Landet i Norge; Wilses Spydeberg S. 431; Wille's Sillejord S. 263. Her brændte ogsaa Julelys hele første Julenat og siden hver Aften lige til Helligtrekonger; Wilses l. c. Derimod synes de nu saa almindelige Juletræer her først at være komne i Brug i det tredie Decennium af nærværende Aar.; Kbhvns Skilberie 1822. Nr. 5.

hvor han blandt andre lærte at kende „den saa berømte Gertrud Sjergensdatter (Vitus Berings anden Hustru, død 1678), som og var meget deilig og rig“, fandt han dog **Sugen**, der kunde lignedes med bemeldte **Sfr. Rangau** (siden gift med **Geheimeraad Corfitz Trolle**). En Hovedbestanddeel af disse Forlystelser, foruden **Wortets Nydelse**, vare den- gang, som længe efter, **Julelegene**⁸⁾, der forenede alle de Tilstedeværende, saavel **Børn** som **Ældre**, der gavede Enhver **Keilighed** til at vise hvad man kaldte sin **Julevid**, og i hvilke, efter **Sagnet**, **Holberg** selv stundom ikke skal have forsmaaet at deeltage (**Rahbek** om **S. II. S. 111**). Hvor- meget disse **Julelege** maae have grebet ind i det hele **Jule- liv**, kan sluttet deraf, at de ere optagne i flere **Ordsprog** og **Talemaader**, og ikke blot hyppigen kom til at figurere i **Bryllups-Vers**, men endog anvendtes, efter **Tibernes Keilig- hed**, i **Prædikener**⁹⁾. Det kunde derfor heller ikke undgaaes,

⁸⁾ Om de gamle **Julelege**, af hvilke mange ogsaa paa andre Aarets **Tider** morede vore **Forsædte**, findes **Underretninger** i **Bircherodii Palæstra antiquaria** p. 24—44; **Sperling de festo Juel** p. 55 fg.; **P. Syvs Ordsprog II. S. 166** (sfr. **Daaretønde** i **Ordbforklaringen**, som i **Vidensk. S. Ordbog** henføres til **Faste- lavnsleg**); **Rubbeck, Atlantica II. p. 309**: om forskellige **Slags Julelege** for **Mandsfolk** og **Fruentimmer**, de første stundom far- lige; **Ihre, de superstitionibus hodiernis** p. 32—33, hvor alle svenske **Julelege** ere indbefattede i en **Sang**; **Falck, Abhandl. aus d. schl. hollst. Anzeigen I. S. 211**; **Holbergs Heltindehistorier I. S. 119. 366**; **C. L. Tythoni Saml. af Vers og Indsald S. 201 fg.**; **Antiquariske Annaler I. S. 280**; **Thieles danske Folkesagn II. S. 134**; **S. Dmanns Hågtomster S. 30** og **sl.**

⁹⁾ Om **Egennavne** og **Ordsprog**, der have deres **Oprindelse** fra **Julen**, s. **Bircherod I. c. p. 185. 212**; jvfr. **P. Syvs Ords- proeg II. S. 27. 114**; **Vid. Selsk. Ordb. Prøve paa Bryll- upsvers**, hvortil **Ideen** var saant af **Julestuer**, s. **Tythoni Vers og Indsald S. 201**. I **Julen 1723**, **Aaret før Holbergs Stykke første Gang opførtes**, skal en **Præst** have anbragt **Julelege**

at netop disse Lege, i hvilke Personer af forskjellig Røn og Alder deeltog, hvor Drif og Fylberie paa den Tid vare nabstillelige fra Ufstigheden, især paa Landet og i Stædernes lavere Række, letteligen maatte føre til Slagsmaal og allehaande Uorden. Heraf kom det igien, at strenge Zeloter blandt de Geistlige toge en ikke aldeles ubeføiet Forargelse af deslige Julestuer og Julelege¹⁰), ja, man gjorde endog Spørgsmaalet om Juleleges Tillæbelighed eller Utilæbelighed overhoved til Gienstand for alvorlige Undersøgelser, hvorved undertiden endog anførtes samme Slags Grunde for det Første, som Skolemesterens i Stykket¹¹). Da desuden,

---

i en Trolovelsestale; Fruentimmer- og Mandfolketibenke 1769, Nr. 52. Mærkeligt, at i enkelte Lande historiske Grimdringer, selv efter flere Aarhundrebers Forløb, kunde slutte sig til Julelivet; saaledes hos Gullænderne, som da de havde faaet Kunstskab om Waldemar Atterdags foreslaaende Angreb paa deres D. 1361, „giorde de Spil eller Leeg efter hans Krigsordning, hvilket skulde spilles i alle Samkvemme, besynderlig om Fastelavns Tiden i deres Companier, og endnu i vores Julestuer er brugeligt,“ hvorved tillige et Slags dramatiserede Sange bleve affungne; Strelows Guthilandiske Cronica S. 168—70.

¹⁰) F. Ex. E. Pontoppidans everriculum fermenti veteris (1736) p. 35—36. Hertil sigtede ogsaa E. Maur med sin „Aandelige Julestue, hvorudi Høie og Nedrige, Rige og Fattige, Gamle og Unge kan, uden Gudsfortørnelse og uden sin egen og Andres Forargelse, holde Juul for Herren og til den Ende med sex Jule-Betæntninger beprøvet“; Kbhvn. 1699. Trede Dplag udkom 1703; senere er den oprykt flere Gange. Til Julestuenes Misbrug regne de D. Monrath ogsaa de „mange gamle Kierling-Fabuler, Eventyrer, Spaadomme og Bedtægter man endnu hører der.“

¹¹) Hos Birchersød I. c. p. 24—44, forekommer en Undersøgelse om Juleleges Tillæbelighed, (forbi de kunne bringe Almuen til desbedre at indprente sig Festens Betydning, ved de hellige 3 Ronger o. s. v.); ogsaa een om deres Utilæbelighed, paa Grund af de Slagsmaal og Uordener, hvortil de give Anledning, og den

allerede fra gammel Tid af, visse Optog paa Gader og Stræder ved Juletid vare brugelige, hvorved den offentlige Ro og Orden letteligen kunde komme til at lide, fandt Dyrigheden sig efterhaanden opfordret til at standse Misbrugen, i det ringeste af denne Deel af Juleglæderne. Et Specialforbud i dette Siemed udstedtes allerede i Kjøbenhavn 1668, ifølge en samtidig Forfatters Bidnesbryd: „Paa Juleaften blev oplagen et Forbud ved Præsident, Borgemeister og Raad, at Ingen maatte gaae med Kommelpot¹²⁾, iffe heller med Julebukken eller med noget usømmeligt haanligt Spil. Hvilket og paa alle Hjørner i Byen blev oplagen og blev stikkelige holden ubi disse Julebøge, at letfærdige Viser og Kommelpotte, som og det samme gammel Aberie og Spøgelse med Julebuk og letfærdige Spil, blev iffe hørt nogen Aften, som i forrige Tider om Julehøitiden“¹³⁾.

---

usømmelige Raadhed, hvortil de friste haade Unge og Gamle. Bircherods Decision gaaer ud paa, at Alting er godt med Raade, iffsøndt han dog, tilbeels paa Grund af Kongens Lov der forbød forargelige Julelege, anseer det for raabeligt at afholde sig fra dem. I Dav. Monraths „bedenste Christenhed“-anførs ogsaa Afskilligt for og imod Julelege; blandt andet: „Derfom enhver Dyd er i sig selv elstværdig og skal elstes, da er stikkelig Høflighed og en Dyd, og det seer Enhver at være i de ærlige Lege, hvilke formilde og forlyste Sindet, gjør alle Avindshge og Melancholiske glade formedelst honette Lyflighed, og saavidt de ere stikkelige (sømmelige), ere de og nyttige; efterdi det som er stikkeligt er og nogenlunde nyttigt“; jvfr. Stolemesterens Apologie S. 12.

¹²⁾ Uden Tvivl sigtes her til den endnu herrfende Skik, ved Nøtaarsid at slaae Potter itu paa Gaden. I denne Betydning forekommer Ordet ellers iffe i Vid. S. Ordbog, hvor Kommelpotte blot forklares ved et Legetøi for Børn.

¹³⁾ Af et Haandskrift ved Leirtrandsens Forfatter A. M. Høring; jvfr. Nyerups Kjøbenhavn S. 138, og Stykkets Julestue, hvor Nogle indfinde sig i „underlig Stikkelse og Klædebragt“. I

En malerisk Forestilling af et saadant gammelt Juleoptog giver følgende Beskrivelse fra en By, i hvilken mange Levninger af det gamle Folkeliv længe opbevarede, fra Holbergs Fødebys Bergen: „En egen Julemoro, der uden Tvivl har sin Oprindelse fra de katholske Tider, udgiøre de Processioner af halvvoorne Dreng, der, forðum med langt mere Held end nu, drage omkring paa Gaderne ved Juletid, under Navn af Stierne og Julebukken, og tilbyde sig ved hvert Huus at komme ind, og for nogle faa Stilling opføre et Slags dramatisk Farce. I førstnævnte Procession bæres paa en Stang en stor, af Papir og Løndebaand forfærdiget Stierne, indtil forsynet med en brændende Lysstump. Den skal forestille den Stierne, der lede de Viser af Østerland til Christi Kybbe. Personalet der følger samme, bestaaer af Maria med Barnet i en liden Vugge; Joseph med en Dre i Haanden og stæbe med en mægtig Puffel paa Ryggen; de hellige tre Konger med høie Papirhuer og nogle Bisperoner. Disse Personer opføre da, paa deres Viis, nogle dramatiske Scener ved Christi Fødsel; forðum sang de næsten blot gudelige Sange; nu derimod blande sig ofte obscæne Sager med i Skraalet, og Stierne med hine hellige tre Konger vandrer nu foragtet og huusvild om paa Gaderne. Det er mærkeligt nok, at der endnu findes adskillige plattyske Udtryk i de ravgale Vers, som synges. Julebukken er et, end mere barokt Optog. En

---

Brand Obs. on popular Antiquities of Gr. Britain, I. p. 461—66 er samlet Adskilligt om den gamle Julestik at gaa omkring maffere og forklædte, sværte i Ansigtet m. m.; hvilket ulebes tilbeels fra de ælfste Christne som derved visde minde om og spotte med Hedningernes Guder; den blev i England stundom forbudt. I Mellenborg udkom 1685 Forbud mod fornummede Personer, som i Jule løb omkring som Kristus, Nicolaus og Martin; Lisch, Mellenburg. Jahrbücher 20. Jahrg. S. 152—53.

Dreng bærer paa en Stang et Bukkehoved med Horn og Skieg; ved Hovedet er befestet et stort Dække, der indhyller Drengen, som bærer samme. Denne spiller sin Bukkerolle ved at hoppe omkring og gøre allehaande løierlige Krumspring, falde ned og anstille sig som død &c., alt efter som Versene, der imidlertid fremstraales af nogle andre Dreng, medføre det. I Julebukkeversene findes intet Spor til tybst Oprindelse; saavel i Aand som Udtryk synes de at være af ældgammel norsk Oprindelse. Ogsaa for det gode Julebuk, der forbitn merede saameget, og for hvortil selve Kigmandens Stadsstyre villig aabnede sig, er nu næsten enhver Dør lukket¹⁴⁾.

Saa vel i Sverrig som i Danmark og Hertugbømmerne var den her beskrevne Procession med Stiernen i gamle Dage almindelig, og er maaskee endnu ikke overalt gaaet afveles af Brug¹⁵⁾. Den danske Julebuk, eller som den

¹⁴⁾ Sagens og Fosf's Bergens Beskrivelse S. 590 fg.

¹⁵⁾ Ved 6te Jan. 1661 fortæller Bircherod i sin Dagbog: „Om Aftenen indt til Peder Pedersen Verles — fik de ludiones at see, hvilke gif omkring med Stiernen og iblandt dem de hvidklædte Personer, som skulde repræsentere de hellige tre Konger“. Rigelebes ved f. D. 1665: „Om Aftenen var jeg i Dr. Balsløvs Huus og saae de sædvanlige ludos comicos, som præsentere de hellige tre Konger og Stiernen &c: af nogle Skolepersoner at ageres“; (Begge Steder savnes i den trykte Udgave). Det kaldtes her, „at gaae omkring med Stiernen“; L. Terpager, de sacris veterum Danorum vigillis p. 19. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede saae man her i Kiøbenhavn, de saakaldte Helligtrekongerdrenge gaae omkring; en „Stiernefang om de hellige tre Konger“, formodentligen efter en tybst Original og mange Gange oplagt i 17de og 18de Aarh. findes i Nyerups Udvalg af danske Viser I. S. 278—82, og i Schandrups poetiske Skrifter under Nr. 25: „Hellig Trekongers Comodie d. e. Magorum Reise“ efter Stiernens Anledning til Bethlehem.“ I Edbarthsens Skielffers Beskrivelse S. 354 er meddeelt noget

ogsaa kaldtes, Julevetten, (af det gamle nordiske Ord *Vætr* = Dæmon, et overnaturligt Væsen), beskrives berimod hos os noget anderledes end den norske; den pleiede nemlig at forestilles af en Person med sværtet Ansigt, indhyllet i et sort Dække forsynet med et Slags Hale, krybende omkring paa alle Fire, med en lille Stav i Munden, hvorpaa smaa brændende Lys vare fastgjorte; af de Tilfældværende fik den Nødder, Æbler m. m. og viste sig barsk mod dem, der intet gav; naar Lykene vare slukte, krøb den ud igien¹⁰). Denne Skildring stemmer ikke ganske over-

---

om Stierneprocessionen Hellig tre Kongers Aften i denne By, i Slutningen af tyttende og Midten af attende Aarh., men utydeligt og forvirret, som Alt i denne maadelige Topographie, der i sin Tid kaldtes Skielfters „Vestkæmmelse“. I Schützes histt. Ibiotikon I. S. 317 anføres nogle af de tydske Niim, der ved den Leilighed synges; disse Omløbere kaldes her Steernløper; IV. S. 192; ogsaa Sternsänger; K. Weinhold, Weihnachtsspiele und Lieder S. 117 fg. Denne Folkestik, som endnu kendes i Sverrig hvor den kaldtes Trettondebags-Stiernan, beskrives af J. E. Rydquist, Nordens ældste Stådespel (særskilt Afskrift af Skandia, 1836) S. 74 fg. samt i Arvidsøns Fornsänger III. S. 513, hvor de ved den Leilighed brugelige Sange ogsaa meddeles. Om Optoget af de hellige tre Konger med Stiernan, saaledes som det finder Sted i Tydskland m. m. s. Kinder- und Hausmärchen von BB. Grimm III. S. XXX.

¹⁰) Magnusens Eddalære III. S. 328; Edda Sæmundi III. p. 326. I Moths haandstrevne Ordbog siges, at „Julebut var i forrige Tider et Mennefte, som var udklædt som en Bul og som om Juletider i Folks Huse, for at kyse Børn og giøre Aberi for Penge“; jvfr. Ihre Gloss. col. 1008. I et Skrift af P. eller Nic. Palladius (1559) nævnes Julebut blandt andre utilladelige Forlystelser der vare „aflagte til Landsting, under Kongens Sværb“; N. M. Petersens danske Litt. Hist. II. S. 252. At, i Slutningen af det 17de Aarh., da Moth skrev, Julebutten ei var gaaet af Brug, kan sluttes af det oven anførte Monrathste Hdsfr., skøndt den formodentlig paa de fleste

eens med nærværende Stykke, hvor Arv, naar han skal agere Julebuk, først viser sig i et hvidt Lagen med 2 Horn i Panden (9 Sc.), og siden (13 Sc.) kommer ind i Julestuen „fullet i Ansigtet med en Pind i Munden, hvorpaa staae to „Lys, ridende paa to Karle, som vende Kumperne mod „hinanden¹⁷.“ Men denne Julespøg, som saaledes maa have været i fuld Brug her endnu i det attende Aarhundredes Begyndelse, kan nu vel kun antages sielden at finde Sted. Den uskyldige Julebuk, som enten maa have hørt til de i Middelasderen ved visse Fester brugelige barokke Maskeoptog, eller have havt sin Oprindelse fra de ældgamle nordiske Sagn om Trolde, der ved Juletid efter Vinterfolhverv, naar Solen igien nærmede sig, flyttede bort og toge Børn med sig, og til hvem derfor offredes Mad og Andet¹⁸), blev nemlig af de Lærde bragt i Forbindelse med

---

Steder dengang kan have været forbudt. Beskrivelse af „Julbocken“, som den vises paa Island, med tilhørende Billede, findes i Arwidssons Fornsångor III. S. 525. Den i Sverrig ligesom i England og Tybskland saakaldte Knægt Robert, som man strømmer Børn med, indfinder sig ved Juletid omtrent paa samme Maade som Julebukken; Rydquist anf. St. S. 76. Om den engelske Robin good fellow, den tyske Knecht Ruprecht og den nordiske Julebuk s. Grimms deutsche Mythologie, 2te Ausg. I. S. 472. 482. Paa mange Steder i Tybskland kaldtes en saadan udklædt Person med et Hestehoved paa en Stang, det Hele tilbækket, Schimmelreiter; Weinhold, Weihnachtsspiele S. 6.

¹⁷) Arvs mesterlige Forestillinger Giesstrup viste sig med et Lagen over Hovedet, gloende Vine og to lange Horn paa Hovedet. I Schandrups poetiske Skrifter Nr. 22: „Contrafesi af den underlige Julebuk præsenteret som en Børn i Staden Viborg 1702“; beskrives det: „indvortes som et Nød, udvortes som en Bjørn, mig syntes det var giordt at redde (lyse) Folkes Børn.“

¹⁸) Disse Bæfener kaldtes paa Islandsk Jolasveinir, Jolavættir, paa Svensk Julebørge, paa Norsk Julefykket; jfr. Edda Sæmundi III. p. 753. 1048—49. Anordningen om Huustugt paa Island (3. Juni 1746. § 8) forbyder „den daarlige Bane,

den Hedenoldsstik, at ofre en Galt til Freyr for et godt Aar, og anfaaes saaledes for en høist forargelig Levning af selve Hedenstabet, der paa ingen Maade burde taales i en christelig Stat, og mod hvilken derfor i flere, baade trykte og utrykte Skrifter, alvorligen ivredes. „Intet vil jeg meget tale om“ — skriver D. Monrath — „at man tit har hørt forstræffelige Udgange paa saadanne Julebukke, hvorledes at Fanden i saadanne Julebukes Skikkelse er indkommen i samme Julestuer, og har borttaget endeel Mennesker, som fandtes der og havde Behag i saadant forargeligt Abespil“¹⁰⁾.

---

at forfærde Børn med den saa kalbede Julesvend eller Spøgelser.“ Julebaalene sigtede maastee til at forjage dem, og den Stik at sætte Føde ud under aaben Himmel, som almindeligen antages, for Fuglene, kan muligt oprindeligen have havt Hensyn hertil. Hermed kan ogsaa sammenlignes det Ovenangførte om at Julebukken kjæde Børn, sit Væler og Nødder m. m., samt de formummede Personer, som indfandt sig i Julestuerne.

- ¹⁰⁾ Dav. Monraths hedenste Christenhed antager Julebukken at være „af saa slem en Oprindelse, at dens Brug, langt mere dens Misbrug, burde at forbydes; thi dersom man vil luffe Vinene op, skal man see, at der ligger stult under saadan en Larve ikke allene en hedenst, men og en Dævels Dyrkelse“. jvfr. Bireherodii palæstra p. 141—60; O. Sperling I. c. p. 56. Rogen Lighed med Julebukken, hvad Costumet angik, havde den saakaldte Julebisp, hvoraf Moths haandskrevne Ordbog giver følgende Beskrivelse: „Julebisp kaldes en Bondelarl, der vies til Bisp i Juleleg, som steer saaledes. De sætte een af deres Laug paa en Stol, sværte hans Ansigt og gibe ham en Pind i Munden, med et Stykke Lys paa hver Ende. Siden løber det andet Bondelskab omkring ham i Krebs og synger: Her vier vi os en Julebisp, pro nobis; og naar det er steet tre Gange, saa er han Julebisp. Derefter vier Denne saamange Par sammen af Laugt som han vil, med underlige Grimasser og forvendt Maal, og saa skal Brudefolkene ofre ham noget; hvem der ofrer noget, som ikke buer, dem slaaer han med en Astepose, som han har stult under sin Raabe“. Ved denne Julebisp, som for længe siden her maa være gaaet af Brug, kan man ikke unblade at tænke

Uden Tvivl har det været alle saadanne offentlige Optog, hvortil især sigtes ved den almindelige Bestemmelse i Danstke og Norske Lovs 6—3—11, at al letfærdig og forargelig Regen om Juul eller andre Tider, ligesom og „Faste-lavnsløben forbydes strengeligen og bør alvorligen at straffes“²⁰⁾.

Som en af særegne Omstændigheder i Hovedstaden fremkaldt Foranstaltning, der ogsaa havde Hensyn til Julelystigheder i Husene, kan derimod ansees Reskriptet af 14de Januar 1712, hvorved det paalagdes Politimesteren at lade opslaae Plakater med Advarsel mod utilbørlige Samkvem her i Staden, være sig Julestuer, Spillestuer eller deslige; Huusverten eller Vertinden, som saadanne Forsamlinger tilstede, skulde første Gang betale 20 Rdlr. til Sund-

---

paa Narrebispen i Middelalderens Narrefest, der netop holdtes ved Nytaars tid: s. Flügels Geschichte des Groteskenomischen S. 163 fg. Julebispen kan maaskee ogsaa have haft Hensyn til den tybste Barnefest den 6te December, da Dagens Helgen Nicolaus forestiltes at indfinde sig i Bispedragt (den hellige N. havde nemlig været Biskop i Myra), prøve Børnene, belønne og straffe dem m. m.: Grimms Kinder- und Hausmärchen II. S. XLII.

²⁰⁾ Ved 1692 omtaler J. Sörterup (poetiske Smaasager S. 87) nogle Julelege „mens de vare tilladte.“ Naar det i et Bryllupsvers af 1701 heber:

„Er ei den Forordning forkundet til Ringe,
For Unge, for Gamle, for Rige, for Ringe,
At ingen Slags Leeg ubi Smug eller Stiut

* Naar bruges ubi Fastelavn eller Juul“. (Lychonius, Vers og Jnbjald, S. 201). da sigtes derved formodentligen til ovenanførte af Øvrigheden undertiden udstedte offentlige Bekendtgørelser. Endnu senere synes saadanne Forbud at være gientagne, isølge Bægternes Udraab i Stykkets sidste Scene: „Veed I ikke, hvad „som nyligen er oplæst af Øvrigheden“; jvfr. Rahbet II. S. 124. At den Tids Politianordninger ikke forbyd Bægterne at trænge ind i private Huse, for at hindre Slagsmaal, er bemærket af Mollath S. 310.

hedstasfen og staae aabenbar Strifte, anden Gang forvises Byen. Som Marsag angaves, „at ved saadanne Samlinger nye Infection af Pesten let igien kunde foraarsages“; det er derfor sandsynligt, at det ikke blot har været paa offentlige Steeder, men ogsaa i private Huse, at Julestuer ved denne Leilighed ere blevene forbudte. Men, ligesom Frygten for hiin Ulykke ophørte, synes dette Forbud igien at være gaaet i Forglemmelse, og hvilken Uorden og Drub paa den offentlige Sikkerhed der i den lavere Almues Julestuer og ved lignende Sammenkomster maa have fundet Sted, omtrent paa den Tid da Holberg skrev dette Stykke, kan sluttes af en, to Aar yngre Politieplakat af 20de Dec. 1726, der giver et mærkeligt Bidrag til Skildringen af den Tids Sæder. Politiet havde nemlig „saavel af indkommende Vægter-Rapporter, som af udstiftede Politiaquisitioner“ bragt i Erfaring, at „udi mange ordinaire Mædels- og andre, ja ofte mistænkte og forargelige Huse og Kieledere, adskillige Folk, saavel Mandss- som Qvindespersoner, Tjenestetjyende, Haandværkssvende og Dreng, samt ledige og ørkesløse Menneſter, saavel Soldater som Matroser, efter Indlæbelse (Indbydelse?) paa en eller anden Tingss Paa=Spil=Sættelse, samt derpaa indrettede Julestuers Hølbelse ved Drik og Dobbelt, tilfammenkomme og der silde ud paa Ratten, ja vel og Ratten igiennem forblive, ei allene til stor Guds Fortørnelse over samme utilbørlige Sammenkomsters forargelige Forhold, men og de der Samlede ved sliq Leilighed til Drukkenskab, Løssagtighed og videre derpaa følgende syndige og høist strafværdige Modvilligheder forledes . . . foruden hvad Modvillighed, Overlast ja ofte Udplyndring, Drab og Tyveri der paa Gaderne af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Mafqverede og Formummede jevnligen befindes, ved Leilighed af sliq Samqvem, Mattesæde, Spil

og Fjølberi forøves.“ Paa Grund heraf og i Dvereen= eensstemmelse, saavel med Danske Lovs anførte Bestemmelse, som med Reskr. af 14de Jan. 1712 og andre Politieforord= ninger, blev det altsaa under Mulkt forbudt Berterne her i Staden at indrette saadanne Jule= eller Spillestuer i Huse eller Kielbere, enten Hellig= eller Søgnebuds Aftener; ligesom heller ingen masterebe eller paa nogen Maade for= mummede Personer maatte indfinde sig ved slige Forsam= linger eller Løbe omkring paa Gaderne; (Nyerups Kiøbenh. Bestr. S. 147).

Alle disse, saavel almindelige som specielle Bestemmelser havde dog fornemmeligen Hensyn, enten til offentlige Jule= optog eller til Julehytigheder i Kiøbstædernes, især Kiøben= havns Vertshuse. Julestuer og lignende Forhytstelser i Stæ= derne og paa Landet synes derimod ei at have været Gienstand for egentligt Forbud, Pestens Tid i Kiøbenhavn maaftee unbtagen, eller den huuslige Frihed i denne Henseende at være bleven indskrænket²¹⁾, før i Christian den Siettes Dage, da Tonen, der udgik fra Hoffet, indførte en pietistisk Strengbed i alle Livets Forhold, og vilde have enhver Glæde og Forhytstelse betragtet som syndig. Grunden hertil var allerede lagt i Slutningen af Frederik den Fierdes Dage, som i flere Henseender danner Dvergangen til den følgende Periode, ved Forordn. af 21de Apr. 1730, der forbød, paa nogen Helligdag eller den foregaaende Aften at holde de saa kaldte Julestuer; hvilket Forbud paa Ny indskærpedes, ja som det synes, endog udvidebdes til huuslige Aredse ved Forord. af 12te Martz 1735, (om Sabbatens

²¹⁾ Skøndt de vel efterhaanden af sig selv kunne være gaaede af Brug; hvorfor Jeronimus ogsaa (11te S.) siger, at Julestuerne „ere ganste aflagte i Kiøbenhavn“.

Helligholdelse) §. 8, der aldeles forbød Julestuer²²⁾. Disse Bestemmelser søgte i den følgende Tid Øvrigheden, især paa Landet, at overholde; for en Deel vel med Hensyn til Almuens oekonomiske Lærø, som kunde være vel tiend med Indskrænkning af Julegilder, der varede til Fastelavn, for igien at afløses af Fastelavns-gilder, Maigilder o. s. v. og blandt hvilke især Juleaften i Holsteen havde det betegnende Navn *Voll=Bucks=Abend*, der vel ogsaa kunde passe sig i Danmark, fordi Huustændet paa den Aften skulde have saa megen Mad og Drikke, som det kunde proppe i Maven²³⁾. Saaledes forsvandt da, skjøndt mindre ved egentlige Forbud end ved den almindelige Forandring af Sædterne og vort hele offentlige og private Liv, de gamle Julestuer med Julens øvrige Tilbehør efterhaanden af Folkelivet, eller tabte aldeles sin oprindelige Karakter. Selv i vore Provindsers fierne Aftroge bestaae Juleglæderne nu kun i Giestebud, Dands og Kortspil²⁴⁾.

²²⁾ At de efter den Tid kun holdtes i Stillehed, bemærker Fursman i en Ann. til sin franske Overs. af Holbergs Pyspil, anført af Rahbel om S. I. S. 186. Endnu den 19de Januar 1746 fandt Præsten i Grenaa sig foranlediget til Klage over „den overmaade store Ugudelighed, som jo længere jo mere tager Overhaand i Byen med forargelige Julestuer og Dobbeltgilder“; Hübertz, Aftspilkr. vedl. Aarhus III. S. 339; jvfr. Westerbahl S. 7.

²³⁾ Abh. aus Schl. Holst. Anz. I. S. 129; Ussings Kirkeforfatning IV. I. S. 260; Nordist. Lidskr. for Oldt. II. S. 359. Paa Landet i Norge stod Børbet dækket for Alle, fra Junn til Helligtrekonger; Wilse's Sjøbyberg S. 431. I Moth's haandskr. Ordbog forklares Julehold ved den Tid, da Julen holdes, nemlig fra 24de December til Faste.

²⁴⁾ Schabes Bestr. over Nors S. 351. Allerede for nær 80 Aar siden bemærkedes, selv i Norge, Julestuers Aftagelse; Wilse's Sjøbyberg S. 431.

2den Sc. Bernille: . . . „Meener I, at jeg vil „fortælle ham Aviser? at Regenten er død, at Meriweis „har faaet Hug i Tyrkiet, at den spanske Sølvflode er an- „kommen, at Prinds Eugenius har vundet Seier over „Duc de Vendosme“.

Naar undtages Regentens (den franske Hertug-Regents, Philip af Orleans) Død, som var indtruffen i December 1723, henhøre de øvrige her omtalte Begivenheder til et ældre Tidrum. Den i Persiens Historie navnkundige Af- ghaner-Høvding Mirweis, hvis Levnet Holberg siden beskrev i 2det Bind af Heltehistorierne, var alt død 1717²⁵⁾; Eugens og Vendomes Felttog hørte til Aarhundredets Be- gyndelse. Begge disse Successionskrigens Helte forekomme ogsaa i den politiske Randestøbers Collegium politicum (II. 3).

5te Sc. Jeronimus: . . . „disse forbandede nye „Inventioner, disse Toppe, disse Fabler, disse Favoriter, „som vores ærlige Forfædre intet har vidst at sige af, det „er en synlig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, der „steer i Verden . . . her er jo nyelig fød en Kalb med „Top, Favoriter og Fabler“.

Den Betydning, Jeronimus her tillægger et foregivent Misfoster — hvortil et Sidesykke forekommer i den ældste Gert Westphaler (ovenfor S. 94) — grunder sig paa en ældgammel og vidt udbredt Overtro. Det var overeens- stemmende med en ældre Tids Anskuelse, at bringe visse usædvanlige Natur-Phænomener f. Ex. Kometer, Misfostre og Sygdomme i en Causal-Forbindelse med Begivenheder eller frie Handlinger i den moralske Verden. Exempler her- paa forekomme hyppigt, og hvorlibet selv de mere Oplyste formaaede, i denne Henseende at løsrive sig fra de her-

²⁵⁾ Tidligere hørte Holberg ham engang omtale i en Landsbyktro; * Moraliske Tanker S. 358.

ftende Forestillinger, kan sluttes deraf, at Luther afgav en egen Betænkning over de hyppige Misfosstre med Munkehætter, der i Reformationsperioden fødtes i Tydskland²⁶⁾, og at vor berømte Th. Bartholin, i Kometer, Spøgelses, Blod paa Vandet, Ildmeteoror og Misfosstre saae Forbud paa tilkommende Sygdomme og andre Ulykker²⁷⁾. Dog var det især ved Indførelse af en eller anden ny Klædebragt, at Phantastien i menneskelige eller dyriske Misfosstre fandt Lighed med fremmede og forargelige Moder, ja endog troede derved at see det høieste Væsens Mishag tilkiendegivet²⁸⁾. En saadan Forestilling fremkaldte igien Formaninger i Skriver og fra Præbikestolen, ja stundom endog Forbud fra Regjeringens, samt Advarslar fra offentlige Autoriteters Side. Blandt Yttringer af dette Slags Dvertro hos os selv er en af de tidligste, uden Tvivl, følgende i P. Pallabii Fortale til hans Oversættelse af A. Musculi „Formaning om den lappede Hofe= (Buxe=) Dievel“ (Kbhvn. 1556. 4.): „Hvo kan see sig tilbage ubi det sidste hundred Aar, hvad for Straf der er kommen ubi Danmark, efter løsagtige Klæder, Udføre (Udfærd) og onde Sæder“. Her anføres derpaa forstieilige Sygdomme, som fra Spanien og Italien, Frankrige og England ere indkomne her med nye Klæde=

²⁶⁾ Dgfaa her blev 1550 fanget i Zresund en Fiff med et Menneskehoved, hvorpaa den havde „som en Munketrands“ (Tonjur) og Klæder af Stæl „som en Munkelappe“, hvilken Kongen lod begrave; Hvitfeld II. S. 1545; at dette Dyr har været en Blæksprutte (loligo) er af Prof. Steenstrup oplyst i Dansk Maanedsskrift 1855, S. 63 fg.

²⁷⁾ Th. Bartholini de Cometa consilium medicum cum monastorum nuper in Dania natorum historia. Hafn. 1665. p. 92-93.

²⁸⁾ Om Misfosstre som Tegns paa Guds Fortørnelse over nye Moder, om Præbikener derimod m. m. ere interessante Notitser meddelte i Møhsens Geschichte einer Berlin. Medaillensammlung II. S. 498.

moder²⁰⁾. Samme Virkning af samme Klædsager antager den omtrent samtidige Rector Niels Bredal, naar han i sit *Vorne-Spiegel* (Kbhvn 1568. 4.) rimer saaledes:

„Siden Danste fik engelske Klæder at drafue,
 monne de og engelske Svedesygge hafue;
 der franskofte Klædebon kom her i Land,
 kom og franskofte Pokker blandt Qvinde og Mand.
 Døfligste med flere nye Klædebon og Sygdom at have,
 som er en Advarsel og timelig Blave.“

Giennem hele det følgende Aarhundrede vedvarede endnu disse herstende Forestillinger om saadanne, mod nye Klædemoders Indførelse og Brug advarende Misfostre. Blandt blidhørende Leilighedspiecer kan eksempelvis nævnes:

„Sørgeligt Spektakel og Bunder tegn nu nyligen seet paa et nyfødt Pigebarn ubi Mørktøie liggendes i Soffelunds herred ubi Gladsfaxe Sogn, til et ynkeligt Skuespil for alle dem, som gienstridigen imod Guds alvorlig Trubsel, holde hart ved deres ny Moder, høje Toppe og forargelige Klæde dragt (af Hans Nielsen, Sognepræst sammesteds)“ Kbhvn 1625. 4.

„Man saae bag paa Misfosterets Hoved“, hedder det her, „en høi, bred, rund Due af Rødt, noget i Hviden spidsagtig, i Munster som hine virkede Huer eller med Staaltraad opreiste Sørgehætte, og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Qvindeskønnet, Adel og Uadel, Fatige og Rige fast ubetænket og modvilligen, mod mange saadanne Guds Bredes Tegn og daglig Formaning bruges“.

Det var netop i dette Aar, at Christian IV begyndte at beeltage i Trediveaarskrigen; til de truende Udsigter i

²⁰⁾ Et Sted af dette Skrift om franske Pokker, som kom ind i Landet med fransk Klæde dragt og Sæder, er anført i Terpager, *Ripæ cimbricæ* p. 547.

denne Anledning hentyedes derfor slige og andre Tegne i Naturen. „Endog det er i saadan en bebrøvelig Tid“, skrev en kjøbenhavnst Præst i samme Aar, „seer man ingen Poenitentstegn hos vore Folk, men nye Moder og hoffærdige Klædebragt gaaer i fuld Svang . . . Fosterne af Moderens Liv vidne, med andre store Land- og Stadsplager, at saadan Hoffarts Stank mishager Gud høilige“³⁰⁾.

I et andet, med Titel:

„Underlig og overnaturlig Fødsel, seet i Nagskou i Kolland 1628 d. 25de Augusti.“ Kbhvn 1629. 4.

beskrives et paa Titelbladet afbildet Misfoster, hvis Laar „vare ganske stakke med tykt Rind, ligesom de store vide Buxer at ligne ved; . . . Venene vare ligesom de Støyle, med store opsmøiede Kraver“³¹⁾.

Det var aldeles overensstemmende med Tidsaanden, at Regieringen stundum fandt sig beføiet til at indhente de Hvilkerdes Betænkning om, hvorvidt saadanne Misfoster kunde ansees som vedvarende Vink fra Himmelen. Saaledes

³⁰⁾ Moltbechs Nordist Tidsskrift III. S. 420. To Aar senere, da de Keiserlige huserede i Holsteen og Sylland, formanede Constitorium ved et eget Program Studenterne til at betænke de mangehaande Ulykker, Pest, Krig, Overføsmmelse og Hungersnød, hvoraf Landet hiemsøgte, og advarede dem om, at afholde sig fra overdaadig Klædebragt og nye Moder, der ved den Leilighed saa tydeligt som muligt beskrives paa Latin; Nyerups Universitetsannaler S. 111. En lignende Formaning udgik 1642; S. 112. Et Mandat i lignende Anledning udkom fra Magistraten i Slesvig, under 12. Oct. 1628; Falck's Staatsbillerl. Magazin X. S. 244. Under Kjøbenhavns Beleiring aflagdes derfor „nibbebe Huer“ og anden usømmelig Dragt; Hjørings Leverspolitie fol. b. 3.

³¹⁾ Jvfr. hvad der om nye Moder og Misfoster som Virkninger af hine, forekommer i Dedicationen foran A. Rafns „Himmelste Herredag“, Kbhvn 1633.

udgif, under 31te Jan. 1631, til det theologiske Facultet, „Bispen og menige Theologos ubi Universitetet i Kiøbenhavn“, et Rescript af følgende Indhold: „Vider, at eftersom atbeles ingen Tvivl er, at Gud den allermægtigste jo høiligen fortørnes af den store Hoffart, som Menneffene ubi denne Tid følger, særdeles med deres Klædebon, toppede Luer og anden letfærbig Dragt, saa at endog Gud i Himmelen sin særdeles Mishag til saadant, ved underlige Fødsler og adskillige Tegn tit og ofte giver tilkiende; thi bede Vi Eder og naadigst ville, at I dette slittig af Guds Ord overveie og Os Eders Betænkende meddeles, hvad derubi gubeligen kunde anordnes“³²).

³²) Det er interessant, i dette Tidrum at træffe en Forfatter, som, skøndt Geistlig, dog med sundt Omsømme og et rigtigere Blit end man paa den Tid var berettiget at vente, betragter og udvikler de i flere, især oekonomiske, Henseender stabile Følger af hyppige Modforandringer i Klædebragten. Af en flensborgsk Præst, Wolfgang Duv, findes et Skrift med Titel: „Nothwendige Erinnerung vom Misbrauch der Kleider, da viele Christen in defectu, viele in excessu sündigen, d. i. viele aus Mangel zierlicher Feyr- und sonntäglichen Kleider, aus der (!) Kirchen, vom Gehör göttlichen Worts und Gebrauch des Hochw. Abendmahls wegbleiben; viel mit üppiger alamodischer Kleiderpracht sich hochmüthig erheben“; Hamburg 1663. 8. I Dedicationen til Flensborgs Magistrat klager Forfatteren over den Letfindighed, hvormed næsten i hvert Aar og efter ethvert Bryllup (!), nye Moder indførtes fra Udlandet. I den korte Tid han der havde været Præst (siden 1660), havde han seet 3 à 4 Forandringer i Klædebragten. Følgerne heraf vare en usforvarlig Pengespilde og alle Stænders Forvirring, da Bonden i Klædebragt vilde gjøre det lige med Borgeren, denne igjen med Adelsmanden, denne med Greven, og denne med Fyrsten; endelig, en almindelig Svækkelse af Næringsveiene, da Penge unddroges fra diøse, for at sødes paa Pønt. S. 154 vises, at det især var Fruentimmerne, som forfiente Dabbel ved den Udselshed, letfindige Nyhedsløst og Usædelighed, deres Moder lagde for Dagen. Alerebe 70 Aar tidligere

Det Anførte viser, hvad man i og for sig selv kan formode, at det fornemmeligen var Qvindesønnets meer omstiftelige, stundom maastee ogfaa kostbarere og mindre sædelige Moder i Klædebragt, Hovedpynt m. m., der, ved saadan Leilighed tiltrak sig Vedkommendes revsende Opmærksomhed. Saaleedes i Slutningen af det 17de Aarhundrede opkom og udbredtes over hele Europa, her allerede i dets ottende Decennium, en under Navn af Fontanger bekendt og endnu ind i det 18de Aarhundrede brugt og yndet qvindelig Hovedpynt³³⁾. Hvad enten nu denne Moders Oprindelse fra Ludvig den 14des Elskede, Hertuginde af Fontange, hvem den sthybte sit Navn³⁴⁾, eller dens Kostbarhed var Aarsag dertil, nok: ingen fransk Mode synes, baade i Tydskland og her at have vaakt større Forargelse og Forfølgelse, især blandt Geistligheden og Almuen, end netop denne.

bedømte den gamle, forstandige A. Hvitfeldt de hyppigen værlende Klædemoder omtrent paa samme Maade: „Bare nu bedst, at vi bleve ved gammel Skik og Sæder, da gik det bedre til, end det gaaer nu, da havde man Penninge ubi Landene, istedet at de nu forsøbes ubi Klædebon“; Krønike S. 1552.

- ³³⁾ Holberg selv antager dem ellers (Kirkehistorie II. S. 284, jvfr. Mor. Tanker S. 40) for at være langt ældre. I Begyndelsen af det 15de Aarh. præbilde en Carmeliter mod Fruentimmernes Fontanger, „hvilke, Tid efter anden, opvogede til saa mange Etager, at de saae ud som høie Træer. Men han ubvirkede intet andet dermed i Frankerig, end at forsøge Fruentimmerets Lyst; thi da han forlob Landet, vogede de end en Etage højere.“
- ³⁴⁾ Denne Pynt stal have havt sin Oprindelse deraf, at Hertuginde engang paa Jagt havde hittet paa at beskytte sig mod Solen ved en Opsats af Blade og Dviste; hun døde omtrent 1681. Den beskrives i 9de D. af det store tydske Univerfsallexicon, og i et plattysk Digt fra Slutningen af det 17de Aarh. anført i Schiøtes hollst. Ibiot. II. S. 170. Endnu 1749 omtales den blandt de sigtshavnste Moder i 1ste Bd. af Beaumelle, spectatrice danoise p. 170.

Man gjorde den latterlig i Folkevifer (Tharsanders Schœuplag ungereimter Meinungen und Erzählungen I. 4. St. S. 310), og endnu i Holbergs Tid prædikebe Præsterne mod disse Fontanger „som de sagde var at efterabe Panden, der haver Horn i Panden“³⁵⁾. Denne qvindelige Hovedprydelse, som for øvrigt i den lange Tid maa have undergaaet saa mange Forandringer, at dens første Oprindelse vel neppe mere har været kiendelig, synes altsaa omtrent at have havt samme Stiebne, som Parfykkerne, ved disses første Opkomst³⁶⁾. Begge Møder bleve endog i sin Tid, som

³⁵⁾ Moraliske Tanker S. 327; Opuscula II. p. 155; Philosophus ubi egen Indbildning II. 2. Ogsaa i Bergen bleve, i Holbergs Ungdom, de fornemmere Fruentimmer, der bare Sætter og Fontanger, haane af de gammelbøgs Borgertoner; Holbergiana af Boye II. S. 144. I et Forsvar for Maffereader, indført i Ugentlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger 1767. Nr. 27. hedder det: „Paa hvormange skønne Sædelærdomme har ikke de hellige Betragtninger over Fruentimmerets Modeforandringer været frugtbare? Deres Topper og Sætter, Favoriter og krølledde Raffler, Fiskebeensskjorter og Falblader ere blevne anseete som Tegn for den ypperste Dom. For meer end 30 Aar siden, da Fruentimmeret af Borgstanden endnu har Hat og Hue, bleve de, som lode sig see med de saakaldte Fruentimmerkapper, holdte for letfærdige Dvinder“. Præsterne anvendte her det Sprog af Bibelen: at Ingen kan lægge en Alen til sin Bæxt. Om to, i Aarene 1690—91 ubkomne svenske Skrifter, det ene for, det andet mod Fontanger, s. Wieselgrens Sveriges Sköna Litteratur III. S. 418.

³⁶⁾ Det ældste Vidnesbyrd om Parfyllers Brug hertillands forekommer uden Tvivl i et Synobalsforbud af 1628; Pontoppidans Annales eccles. III. S. 31. Ved A. 1645 nævnes de første Gang som brugte af Studenterne; Nyerups Universitetsannaler S. 169. De maae da hos os være langt ældre end der antages i G. L. Babens Afhandlinger III. S. 187. Ogsaa i Christian d. 5tes Tid hentybede man Misfostre til denne Mode; Pontoppidans Menoza III. S. 485. En Rungeparfyk hørte til Lakeiernes Costume paa den Tid da H. skrev sin Maffereader, (I. 11).

Overbaadighedsartikler, Gienstand for Finantsoperationer; thi kort efter Udbrudet af Krigen med Sverrig blev her, ligesom under Friderich I. i Preussen, ved en Forordning af 22de Sept. 1710 lagt en Skat paa Parykker, Fontanger eller Sætter. Hvorledes denne Skat blev optaget, og hvad den omtrent indbragte i det første Aar, netop i Ebeltoft-By, hvor Holberg har henlagt Scenen for sin Julestue, erfares af en Skrivelse fra Byfogden til Stiftamtmanden (24. Nov. 1710) „Folk her bære Parykker mest af høi Fornødenhed, og som knap er en Rdlr. værd. Deres Koner bære tarvelig Dragt paa Hovedet, som bestaaer mestendeel udi en sort Silke- eller Taftes-Hue, med et Par Rader sorte eller hvide Kniplinger af ringe Værdi. Haandværksfolks Qvinde og beslige bære høiere opstufne Huere end de andre, omentstiondt at samme Hovedbragt dog i sig selv ikke er af nogen Consideration. Det er langt fra ei saadanne prægtige Hovedtøier og Fontanger, som Tjenestepigerne i Kjøbenhavn bære“; (Hübertz, Aftstykker om Aarhus III. 52). I Ebeltoft udgjorde Skatten af 9 Parykker, 3 Fontanger og 23 Topper og Sætter, samt $\frac{1}{2}$ af Tjenestefolkenes Løn, ialt 67 Rdlr 66 $\frac{1}{2}$; i Horsens af 54 Parykker, 8 Fontanger og 3 Topper i alt 111 Rdlr; i Randers af 58 Parykker, 79 Topper 288 Rdlr; i Mariager brugtes 14 Parykker (Sammeft. S. 48)³⁷). At nu Overtroen lettelligen kunde bringe Misfostre, baade menneskelige og dyriske, i Forbindelse med disse Fontanger og lignende quindeligg

³⁷) Ogsaa de Kjøbenhavnske Studerende vilde man paalægge denne Skat, hvorom følgende i Acta Cons. under 30. April 1712: „Efter som Kobmesterne have anstredet Studenterne i Collegiis til Peruqvæskatten, blev sluttet, at som de ere alle fattige Karle og ligge derudi som „Almisjebørn“ R. Magn. da vilde berom indgive Memorial til Rentekammeret til deres Befrielse“

Hovedpønt, kan sluttes af, det Foransførte³⁸⁾); selv lærde Røger, som Th. Bartholin, kunde ikke undlade ved forekommende Beskrivelse af deslige Phænomener, i det ringeste, at bruge hine Gienstande til Sammenligning³⁹⁾. En saamtidig Begivenhed af denne Art, som Holberg muligt kan have hørt i Tankerne da han skrev sit Stykke, er opbevaret i en Gadebise, trykt i Aaret 1720, med følgende Titel:

„En ny Bise om en Huusmandskone, boende en halv Meil fra den Stad Winger, saa Mile fra Christiania i Norge, som sidstleden 4de April 1720 fødte et vanstabt Foster, ligesom to Pigebørn med alle fuldkomne Ledemoder, som havde to Hoveder og Gæværter derudi, ligesom en Fontange, havde fire Arme og fire Fødder, men ifkun een Mave, som disse to Corpora vare ved, hvilket Foster en Times Tid efter Fødselen døde.“

Netop i Anledning af den Gød, hvormed Jeronimus i nærværende Scene for sin Kone bekræfter Fortællingen om Kalven, har Holberg afdelt Betragtninger over Tillabelig-

³⁸⁾ Om Kalve og Lam fødte i Fyen 1690 med Hvedgævrter, der Ragnebe Fruentimmernes Fontanger, s. Rahbel om Holberg I. S. 274; Dansk Minerva 1817. Juni. S. 76. Biskoppen i Slara J. Swebbergs Hustru (gift 1683) lod sig af Moden forlede til at anlægge Fontanger, men da hun hørte, at en Kalv var født paa Gulland med en lignende Gævrt, fastede hun dem paa IIsber; Svensk biogr. Lexicon XVI. S. 284.

³⁹⁾ Et i Akhøn født Misfoster (Acta medica & philosophica 1671—72 p. 53) beskrives saaledes: „cutis pilosa laxior in fronte cingulum crinale (Fontange?) referre videbatur, quo fæminæ hodierno more superbiunt. Qva facie monstrosa depictus puer cum cantilenis per plateas circumferebatur“; jvfr. 1673 p. 2. IV. p. 323. Bartholin troede virkelig, at saabanne Misfoster betydede Ulykker; s. hans Skrift de Cometa p. 93; men at dog ikke alle Lærde paa hiin Tid deelte denne Overtro, kan sluttes af et Brev fra Prof. Jacob Birchæro til ham selv i hans Epistolæ III. p. 314.

heben i det Hele af saabanne Eder i Skuespil (Epistlerne III. Nr. 267); jvfr. Rahbet I. S. 121.

12. Sc. Skolemesteren: . . . „Hvor mange Himle „er der?“ . . . Tutti: „Der er 7 Himle, den eene lige „høyt fra den anden“.

Med disse syv Himle har Holberg maastee tænkt paa Legenden om de syv Himle, Muhamed kom til (Heltehistorier. II.); Glashimmelen nævnes ogsaa i Ulysses von Sthacia IV. 13. Ligesom Skolemesteren her statuerer syv Himle, saaledes antager Ridesfogden i Erasmus Montanus (III. 5.) „tolv Himle, den ene høiere end den anden, indtil man kommer til Krystalhimmelen“. Man bringes herved til at tænke paa de tolv Tegn i Dyrerefden, Solens tolv Huse hos Orientalerne, de tolv himmelske Boliger i det eddiske Digt Grimnismaal m. m.⁴⁰). Naar Skolemesteren, til Understøttelse for Sulestuers Tilladelighed, endvidere paaberaaber sig visse Sententser af den „kloge og skarpsindige Herremand ubi Rom“, Plinius, da maa han nærmest have tænkt paa Stedet i Plinius den Yngres Epistler, 1ste B. 9de Brev: „postquam — corpori vaco, cuius futuris animus sustinetur“; og i 8de B. 21de Br.: „qua ratione ductus, graviora opera lusibus josisque distinguo“. Med Hensyn til den Fugl Phænix, der omtrent paa samme Maade beskrives af Herobot II. c. 73 og af Plinius, Hist. nat. X. c. 2. og fra hvilken Skolemesteren ligeledes henter et Argument for sin uforgribelige Mening, kan ansføres Holbergs Epistel (III. Nr. 247) til „Collegium politicum paa Landet“, om denne Fugl, „hvoraf vore Dratorer og Prædikantere tage de her-

⁴⁰) Jvfr. de gamle nordiske, finske og andre Folkeslags Forestillinger om ni Himle eller Verdener; F. Magnusens Edbalære III. S. 182—213. Sammes „Første November og Første August“, S. 184.

ligste Signelser, for at vise Opstandelsen og andre vigtige Religionsartikler"; jvfr. følgende Ep. Rimeligviis har han ogsaa her havt samtidige Træk eller Anekdoter i Tanterne. Citatet af Aristoteles forekommer i hans Politica I. c. 2.

At en Skolemester, (saaledes kaldtes ogsaa Christian den Abes Døttres Lærer Mag. Christopher Christensen i hans Bestalling af 2den Febr. 1631), i det 18de Aarh. Begyndelse var det samme som vi nu kalde en Huuslærer, kan sluttet saavel af dette Stykke (og Barselstuen III. 4.) som af Holbergs Danm. og Norges Beskrivelse S. 19, hvor han mere betegnende kaldes „Skolemester ubi Huset“; jvfr. Rhodes Hollands og Falters Beskr. II. S. 222. Ved Skolen (9de Sc.) forstaaes her det Værelse i Huset, i hvilket Børnene meddeeltet den Underviisning, hvoraf her gives en Prøve. At Ideen til denne Examination kan være laant af et i sin Tid bekendt Opbyggelseskrift: M. Sares „aandelige Spørgsmaalbog“ (Præstepinen) overs. af H. Gunnarsen, af hvilken mange Dplag have fra 1601 til 1785 og maastee senere, er bemærket af Boye S. 202. Et Slags Sibestrykke dertil afgive Er. Montanus's og Peer Degns giensidige Spørgsmaal og Svar (III. 3.)

13 Sc. Angaaende Stykkets Zulestue, med tilhørende Zulelege m. m., kan henvises til det Foregaaende. De Fremmede, som indfinde sig i „underlig Skikkelse og Klædebragt“, erindre om den ovenansførte Politieplacat af 20de Dec. 1726 mod Zulestuer m. m., hvori omtales de „Gade-Uordener, ja endog Plyndring og Drab, der af deslige rygesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Masque-rede og Formummede jevnlig findes, ved Leilighed af sliq Samqvem, Nattesæde o. s. v. forøves“. Allerede Forordn. af 21de Jan. 1688 og 22de Oct. 1701, Cap. 3. § 3. indeholdt Bestemmelser om, at formummede, sværete og forklæbte Personer, der løbe langs Gaderne

og ei vilde give sig tilkiende, skulde paagribes og straffes. Om Helligtrekongerlys (S. 4. 7. 12), der ikke forekommer i Vid. Selskabs Ordbog, s. Boye S. 202. Her betyde de vel det samme som Julelys, eller de Lys, der Jule-Aften antændtes for hver Person ved Bordet, og som paa visse Steder brændte hele Natten foran Egteparret, for hvem det længst brændende Lys bebudede, hvo af dem der skulde overleve den anden⁴¹). Denne Skik, der maaskee stod i Forbindelse med de, paa mange Steder brugelige Julebaal og Juleblus, kan vel uledes fra Nordboernes Glæde over at være Vinterfolhverv forbi (Magnusen, Første November S. 144). Om den gamle, i flere Lande bekjendte Leeg Blindebuk (Svensk Blindbuck, Tydsk Blindekuh, Engelsk Blindman's-buff, Fransk Colin-Maillard) s. O. Sperling de festo Juel p. 61; Brand, popular Antiquities II. p. 397; Arwidffson's Fornsånger III. S. 417. Af Pernilles Replik sees, at et Fruentimmer i denne Leeg kaldtes Blindegied (savnes i Vid. S. Ordbog).

---

⁴¹) Bircheroddi palæstra p. 100 fg. S. 176. I Sverrig havde Huusfaberen og Huusmoderen endog deres Lys med sig i Kirken om Julebagen; Westerbahls Beskrivning S. 6; her ligesom hos os vare de i Form af et Træ, der deelte sig i tre Grene; Rudbeck Atlantica, I. p. 695.

Mascarade.

Ligesom Histrioner af forstielig Art fra det 11te Aarh. af jævnlig optraadte ved Hofferne og vare uundværlige ved verbflige Høittber, saaledes kienktes ogsaa Mascarader og Mascaradeoptog, i en religiøs Betydning, allerede i den tidlige Middelalder. Det var karakteristisk for den katholske Kirke, at forene det Hellige med det Profane, Yttringer af dyb Andagt med Harlekinader; derfor fandt slige Optog længe, og finde tilbeels endnu Sted ved ntange til den katholske Cultus henhørende Fester og Processioner, blandt hvilke ogsaa de saa kaldte „Fastnachtspiele“, den nys omtalte Zulebuk, Zulebisp og Stierneløben m. v. kunne antages oprindeligen at have henhørt. I en senere Tid gif saabanne Forflæbninger og Mascaringer over til blot verbøslige Forlystelser, først ved Hofferne, siden i de øvrige Samfundsclasser.

De ælbste Hofmascarader vare uden Tvivl de, i det 17de Aarhundrede og i Begyndelsen af det 18de, ved flere især tybste Hoffer indførte saakaldte Wirthschafsten, i hvilke Kromanden og Krokonen almindeligen forestilledes af selve de høie Personer, som gave Festen, og Giesterne af de Indbudne eller Tilfagte, der indfandt sig mascarerede i forstielige National- og Karakterdragter¹⁾. Egentlig vare

---

¹⁾ Flügels Gesch. d. Groteskemischnen S. 241. fg.; Plümicke's Theatergeschichte von Berlin S. 58. 64. 96; F. Horns Poesie

disse Wirthschaften improviserte dramatiske Forestillinger, udstyrede med Costumer, Decorationer og Musik. Ideen der laae til Grund var den, at Livet var et Marked, i hvilket forskellige Folkeslag og Stænder toge Deel. En Skærfliber forestillede den lystige Person der frit turde sige hvad han vilde, og som oftest var det Hofpoeten der overtog denne Rolle. Ellers valgtes han ved Lobkastning; selv Leibniz skal i saadanne Wirthschaften ved det brandenborgske Hof ei have undslaaet sig for at forestille en pralende Landdoctor; som overhoved Berlin, uagtet Friderich Wilhelms Sparksomhed og Raahed, udmærkede sig ved dette Slags Forlystelser, der vel ogsaa, i det Hele, faldt i hans hjerleste Smag. Derfor blev ogsaa 1728 et pragtfuldt Wirthschaft holdet i Dresden, i Anledning af hans og Kronprinsens Nærværelse.

Disse Forlystelser efterlignedes naturligtvis af det danske Hof, hvor allerede tidligere ved enkelte høitidelige Leiligheder, f. Ex. ved den udvalgte Konges Christian den Stes Brøllup 1634, tillige vare givne Baller en Masque (Schlegels Samml. zur dän. Gesch. II. 2. S. 35 fg.) J. A. 1652 nævnes for første Gang et saadant Wirthschaft ved Hofet som da opholdt sig i Flensborg, i Anledning af en fyrstelig Formæling²). Men hyppigere bleve disse Hof-

---

und Berebtsamkeit der Deutschen II. S. 2 fg.; Prutz, Vorlesungen über die Gesch. d. Deutschen Theaters S. 132—33; N. M. Petersens Bidrag til d. danske Litt. Hist. III. S. 686.

- ²) Nyerups Frederik III. S. 424. Hertil kan ogsaa henføres en tydelig dramatisk Forestilling, hvori Personer af den kongelige Familie og af Hoffet optraadte, som under Navn af Masquerade 1663 blev opført i Sløven ved Frederiksberg, i Anledning af den sachske Churprinses Forlovelse med den danske Prinsesse; sammest. S. 422. I denne Anledning gaves formodentlig ogsaa en italiensk Ballet, hvortil følgende Text synes trykt: Il Cadmo Introduttione d'un giocoso Combattimento è balletto,

Forlystelser, som Alt hvad der hørte til Hofpragt, dog først under Christian V. Fra 1684 af omtale de offentlige Blade jævnlig saavel Mafferader (ogsaa kaldte Mummehands) paa Slottet i Kiøbenhavn, som Lyfftourer til et eller andet Lyffflot, hvorhen Herstaberne forføiede sig i Rækkerdragter af Amagere, Schweizerbønder og desl.³⁾; endelig ogsaa Mafferader og Wirthschafte hos de Store⁴⁾. Enten Fastelavnsmandag eller næstfølgende Tirsdag pleiede man især at anstille saadanne Maffeoptyg til Amager, hvor Hoffet da morede sig i Amager-Costume. En Fæst af denne

---

rappresentato in musica nella selue di Friderisbourgh di Girolamo Pignani, dedicato alla S. M. di Friderico III. Copenh. 1663. 4.

³⁾ S. Andersen om Mafferader m. m. i Minerva 1803. I. S. 198—99. I de Bodenhoferske Maanedlige Relationer: Hoffets Tour i „Amagerhabit“ til Nye Amager, d. 8de Febr. 1692; en Hofmafferade d. 16de Febr. 1693, nævnes i Vid. Selsk. Historiske Almanak for 1772; i Anledning af den blev ogsaa staaet en Jetton; 14de Febr. (Fastelavns Mandag) og 8de Dec. 1697: „hvorved allehaande Fryd og Lyffighed var at see“. Ved 27de April 1699 „blev paa Kiøbenhavns Slot, Dronningen til Værelse paa hendes Fødselsdag, holdt og anrettet en prægtig Mafferade“; Vircheros Dagbøger S. 362. Paa Kongens sidste Fødselsdag d. 15de April var der Fæst ved Hoffet med Opera-Musik (Aviserne).

⁴⁾ En saadan Fæst, som Statholder Gylbenløve den 10de Nov. 1694 gav Hoffet, beskrives udførligen i de Maanedlige Relationer. Her berettes blandt andet: „I en stor Sal blev St. Mortens Marked holdt, hvorudi var adskillige Boder med mange Slags Galanterier oprettet, ved hvilke Majestæterne, Prindsjerne og Prindsfesinden hos Enhver, ubi et sær Spil af adskillig Slags Maneer, som ved enhver Bod var, vandt et og andet Galanterie; Kræmmerne vare allesammen høie Standspersoner“. Til Erindring om en Hofmafferade Mortens Dag 1696 floges ogsaa en Søljetton.

Art beskrives udførligen af den samtidige Molesworth: „Hvidetirsdag (Dagen efter Fastelavnsmandag) iføre Kongen, Dromningen, den kongelige Familie, de inden- og udenlandske Ministre, og alle til Hoffet hørende Personer sig den nordhollandske Bondebragt, med viide Beenklæder, korte Trøier, store blaa Huer (thrumcaps); Damerne blaa Stjörter, med en løierlig Hovedpønt. Saaledes udpøntede sætte de sig paa Vogne; Herrerne, som selv kjøre, foran, Damerne bagved, og kjøre ud paa Amager 3 Fierdingvei fra Vhen. Her danser de efter Lyden af Sællepiber og sturrende Violiner, og spise Landsbhykost af Leer- og Trætallerkener med Træsteer. Naar de nu have tilbragt Dagen med dette Slags Morskab, hvorved Alle ere lige, og man ikke tager synderlig Hensyn, enten til den kongelige eller anden Rang, kjøre de om Aftenen paa samme Maade hjem, beværtet af Statholder Gylbenløve med en Comedie og et prægtigt Aftensmaaltid, og tilbringe Natten med et Val i det samme Costume, som de hele Dagen have baaret“⁵⁾. Under den næstfølgende Regiering kom Mascaraber til at udgjøre et staaende Partie af Hoffets Forlystelser. Wircherods Dagbog meddeler herom — tildeels dog efter Aviserne — Følgende: 1701. 13de Jan. „blev paa Kiøbenh. Slot holdet en prægtig Mascarabe, hvor man saae Hoffet forklædt ubi adskillige Nationers Habit, saasom tyrkisk, mostovitisk, persiansk og polsk. Denne Lystighed anfangede Kl. 4 Eftermiddag, da de høie kongelige Betiente herligen til Kl. 8 bleve trakterede,

⁵⁾ Account of Denmark (1494) p. 174; Kiegeis Chr. V. S. 503. Disse Wirtshjæftten beskrives saaledes, at „et vist Antal af fornemme og bekjendte Personer blev antaget, og efterat de i nogle Timer havde haft en sømmelig Forlystelse, demastere de sig og satte sig siden til Taffel“; Ost, Nyt Archiv for Psykologi, Historie oc. 1ste B. 2det S. S. 114.

og siden indtil silbrig ud paa Aftenen adskillig Leeg og Dands foretagen." 21de Jan. „Om Aftenen blev atter igien paa Stottet i Kiøbenhavn holdet en magnifiqu og herlig Masquerade, til hvilken alle de fornemste Hof- og Civilbetiente, med deres udstufferet Fruentimmer sig indfandt, og lode i deres Forflæbelses Inventioner ingen Kostbarhed mangle." 1702. 26de Oct. „Blev paa Kiøbenhavns Slot holden en prægtig Masquerade=Dands, Prinds Carl til Wre, saasom hans dies natalis i Dag indfaldt." 1703. 19de Febr. „Ved Hoffet holdtes denne og næstfølgende Dag, adskillige heel artige Masquerader, meest for at fornøie det fyrstelige Herstab af Meklenborg, (den regierende Hertug Frederich Wilhelm og hans Broder), som sig ibidem jævnlig indfandt." Fra 1710 af holdtes hver Onsdag Masquerader paa Stottet, for Alle og Enhver, i hvilken Anledning endog et eget Reglement udkom under 4de Januar, som bestemte med hvilke Slags Masquer det ei var tilladt at vise sig^o). Hvorlænge disse regelmæssige Hofmasquerader have vedvaret, vides ikke; formodentlig ere de, for Beføstningens Skyld, eller af andre Aarsager, under Krigens Løb blevne indskrænkede eller ind-

^o) Troiel og Fogtmann, Register over Forordningerne II. S. 1348. I Lorms Antegnelser (Suhms Nye Samlinger II. 1. S. 8), siges, at de holdtes to Gange ugentlig. Theatrum europæum 1710 S. 296, anmærker ved 22de Jan., at der var holdt en Masquerade i Kiøbenhavn af over 4000 Personer; dog — tilføies der — med strengt Forbud mod hvad, især i geistlig Henseende, kunde give Forargelse. „Derimod — bemærker en samtidig Skribent — anvendte Enhver, som nød den Raade at bivaane dette Divertissement, efter Forstand og Evne, al optændelig Hids, der at opføre sig saaledes, som det bedst kunde være det kongelige Herstab til Fornøielse"; Andersen S. 200. „Disse Masquerader — bemærker E. Pontoppidan i et Haandskrift — kostede Hore Penge og bleve Masquerne tracterede med Biiin og Sullerbrød, gjorde store Vandrer og vare heel prægtige."

stillebe. Af et Rescr. under 14de Jan. 1712 til Politie-mesteren i Kiøbenhavn, hvorved det, paa Grund af den nylig ophørte Pest blev forbudt Alle og Enhver at ublaane Klæder til Rogen, for dermed at forklæde eller masqvere sig, tør man neppe slutte sig til andre Mascarader paa den Tid, end de omløbende Masketog ved Julen, da Julestuer her ogsaa nævnes blandt de „utilbørlige Samqvem“. Under Krigen fandt naturligviis saadanne Forlystelser ikke Sted; de kom først paa ny i Gang efter Freden 1720. Men da de nu indrettede offentlige Mascarader stode i Forbindelse med de samtibigen paatænkte Skuespil; da en og samme Mand var Entrepreneur for Begge, og Mascaraderne holdtes i den af ham opførte Theaterbygning, er der Anledning til her at give en Udsigt over samtlige disse Forhold, deels efter Dverskous fortjenstfulde Værk, deels efter nogle Aftskifter, der ei have været denne Forfatter bekjendte.

Etienne Capiou, Fransk af Fødsel, nævnes første Gang 1703, da han erholdt Borgerkab i Kiøbenhavn som Wiinhandler; dog, synes det, med samme Vanstiebne som den der i en senere Tid fulgte ham, da han allerede i det andet Aar maatte søge Protectorium for sine Creditorer. Formodentlig var han allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede kommen hertil med de franske Hoffskuespillere, da han 1715 findes opført paa det franske Hoftheaters Etat som Decorateur og Theatermester (Maler og Maskinmester?) med 100 Rdl. Løn (Dverskou I. S. 135. 151.). Faa Aar efter søgte han dog at aabne sig en mere selvstændig og indbringende Virksomhed. Efterat Kongen nemlig havde tilsagt ham Frihed paa at spille her i Staden „med Marionetter“, ansøgte han om, „at han, foruden denne Tilladelse, maatte nyde allernaadigst Privilegium paa at have Inspection over alle fremmede Comedianter og Liniebandfere, saa at ingen af deslige Folk-maae tilstedes at

agere, førend at de med hannem derom ere blevne forenede". Kongen resolverede: „Hvad Marionetterne angaaer, da kunde hannem saadant vel accorderes; men det øvrige kan ikke tillades"; (Extract af hvis ubi Conseilet d. 16de Dec. 1718 ad referendum allerund. er worden optaget). Næste Aar gif han i Compagnie med den bekendte Salomon v. Dvoten; de erholdt kongelig Til-labelfse „at agere Comedie i det libet Giethuus paa Kongens Torv"¹⁾, men, „som de havde sat al deres ringe Formue derudi, bad de allerunderdanigst, at dennem maatte forundes Kong. allern. Privilegium, at ingen fremmede Comedianter maatte betage dem dette deres Brød eller i nogen Maade være dem hinderlige eller ringeste Indpaa-gjøre, hvorimod Supplicanterne vil obligere sig altid at være forsynet med gode Folk." Conseilet indstillede dette, „som dependerende af Kgl. Mai. Naade". Kongens egen-hændige, ikke aldeles tydelige Resolution løb saaledes: „Naar de var i den Stand noget godt at kunne agere, saa kunde deres Ansøgning dem vel vorde acorderet; man vidste ellers ikke, i hvad Stand de var, om de det ogsaa meriterebe". (Sammeft. 1ste December 1719). Smidlertid maa Interessent-skabet imellem disse To ikke længe have bestaaet. Allerede under 17de Mai 1720 erholdt E. Capion, „Indvaaner i Kiøbenhavn", kongelig Bevilling, „at han allene maa lade indrette Comedier her sammesteds, og dertil lade forskrive dygtige og uberygtede Personer, saa at ingen fremmede Comedianter, som agerer Comedier med levende Per-

¹⁾ Formodentlig ved Siden af den Grund, hvorpaa det kongelige Theater siden blev opført. Her var det altsaa, at Capion gav sine Forestillinger, inden hans egen Theaterbygning kom i Stand; jvfr. Overskou S. 154. Naastor er det ogsaa Steedet, hvor Friderich IV. allerede skal have havt i Sinde at opføre et Comedie-huus; Thurah, Hafnia hodierna S. 202.

soner, maa her indkomme, uden de han derefter dertil antager" ⁸⁾). Men forinden han kunde iværksætte denne Plan, truebes han med Ingreb i sin Næringsvei af den saakaldte stærke Mand, der kiendes fra Den Bøgelvindede (I. 6.) og Jean de France (I. 2.). Dette var en i sin Tid navnkundig omvandrende tydsk Virtuoso Johan Carl von Eckenberg (f. omtr. 1700 i det Lauenborgske), som nedstammede eller foregav at nedstamme fra den gamle tydske Adelsfamilie von Eggenberg. Vaade i og udenfor Tydskland viste han sine herculiske og equilibristiske Kunster, og gav tillige allehaande theatraliske Forestillinger ⁹⁾). I A. 1717 fik han egl. Privilegium paa at vise sine Kunster overalt i de preussiske Stater (Förster anf. St. S. 308.); 1719 var han i Petersborg, og i det følgende Aar kom han med „en Bunde Liniedansere“ til Kiøbenhavn, hvorhen hans Rejse allerede var naaet ¹⁰⁾, og hvor han udgav en Apologie mod nogle for ham graverende Uttringer i et tydsk Værk ¹¹⁾.

⁸⁾ Dette Privilegium er, ved Trykfeil, angivet i Hesperus V. S. 438 at være af 7de Mai og hos Dverfhou S. 151 af 7de Martz.

⁹⁾ Hans Portraat med Afbildning af hans Kunster findes foran 21de St. af Haubers bibliotheca magica; jvfr. Beckmanns Beytr. zur Gesch. d. Erfind. IV. S. 79. En udsørlig Underretning om ham findes hos Förster Frid. Wilh. I. S. 309. fg.

¹⁰⁾ I Catalogen over det Sevelske Bibliothek 2den D. Nr. 695 nævnes: „Beretning om stærke Folk, særdeles om den i Tydskland 1717 bekendte og nu her i Byen værende stærke Mand Joh. Carl von Eggenberg.“ Kbhvn 1720. 8.

¹¹⁾ „Joh. Carl von Eckenbergs abgøndthigte Ehrenrettung entgegen gefeßt denen von etlichen Breslauischen Medicis in der Sammlung pro Anno 1718 über ihn gemachte falsche Reflectionen, der curieuseu Welt zum weitern Nachdenken mitgetheilet durch den ordentlichen theatralischen Ausruffer Hans Wurst. Gedruckt im Jahr 1720.“ 4. Alle hans Kunster ere her fremstillede i Træfnit; han paaberaaber sig sine Privilegier fra Kongerne af Frankrig, England, Polen og Preussen, og meddeeler, Ord til

Han anholdt derpaa „om kongeligt Privilegium paa nogle Aar, saalænge det allernaadigst maatte behage Hs Kgl. Maj. at Ingen uden han allene maatte holde Liniebandsere, Springere og burlesques Comedies i Danmark, og, om Sligt maatte hannem allern. forundes vilde han sætte sig ned her i Staden og trække de Mibler ind i Landet, som han paa fremmede Steder haver fortient;“ (Conseil-Protocol, 15de Januar 1721.) Herimod supplicerede igien Capion, at Sligt ei maatte bevilges, „saasom det geraader ham til Præjudice imod det hannem allern. forundte Privilegium at holde en Vand Comedianter, hvoraf han daglig maa underholde til 30 Personer, og, skulde det allern. forlanges, vil han obligere sig at anskaffe Springere og Liniebandsere, ligesaavel som den stærke Mand“. Resultatet blev: „Udsættes indtil videre“. (Sammest. 28de Januar 1721.) Et Par Maaneber derefter indkom Capion igien med Ansøgning „om Tillæbelse allene at antage og holde Comedianter og deslige Folk her i Byen, saa at Ingen, uden hans Minde, maa præsentere Comedier, Marionetter med videre.“ Derhos begjærede han at beholde udi et Aar endnu „det lidet Gieckhuus, hvilket General-Commissariatet havde ladet ham opfige“. Den første Post refereredes Kongen, det andet maatte søges ved Gen. Commissariatet; (Sammest. 8de April 1721.) Ansøgningen havde den Virkning, at han under 12te Mai erholdt sit ældre Privilegium stadfæstet og udvidet saaledes, at Ingen som holdt Comedier, Liniebands, Mario-

---

andet, Peter Ezars Testimonium af 16de April 1719. S. 21 paaftaer han sit Aelskab; men at han enten skulde have faaet dette fornyet, eller endog være bleven ablet her i Danmark, som forskttes af Plümike S. 106, Schütze S. 62, Förster og Fl., er vist aldeles urigtigt; i det danske Aelslegicon forekommer han i det ringeste ikke.

netter m. v. „skal efterdags nyde Frihed til at bruge deres Exercitier, undtagen de allene af hannem blive antagne, eller af ham dertil permitterede; hvorimod han skal være forpligtet, at holde saadanne Personer, som med deres Comedie og Spil for en billig Betaling kan fornøje Alle og Enhver.“ Tillige bevilgedes, „at den Plads og Bygning, som han her i Staden lader indrette og opføre, baade til et Comedianthuus, saa og hvorudi Asfembleer kan holdes, maa ikke allene ubi 15 Aars Tid fra dette Brevs Dato at regne, for Grundstat og Indqvartering aldeles være frie og forskaanet, men samme Plads og Bygning, samt, hvo den efter forn. E. Capiou eiendes vorder, skal endog stedse nyde og beholde alle de Privilegier og Friheder, som vi herudinden hannem allern. givet og meddeelt haver, hvorved ogsaa baade ham og dem allern. tilledes at holde ugentlige Asfembleer for de af vor Hof og andre Cavalierer, samt flere, af hvad Stand de og ere, som det kunde forlange og hid vilde komme, dog at Alting derved paa tilbørlig og sømmelig Maade tilgaer“. (Hesperus V. S. 439—41; Dverfhou I. S. 153—54). Mod Pantfætning af sit Privilegium til Generalmajor H. J. Arnoldt og mod Prioritet i Eiendommen, erholdt Capion nu et Laan, der satte ham i Stand til i Sommeren 1721 at erhverve sig en Grund mellem lille Grønnegade og Gøthersgade, hvor han opførte sin Theaterbygning¹²⁾. Bygningen blev fuldført i Løbet af A. 1721 og strax i Begyndelsen af næste Aar blev den taget i Brug, deels til franffe

¹²⁾ Dverfhou I. S. 152 mener, at Arnoldt skaffede Capion dette Laan af Krigshospitalets Kasse, imod at han pantfattede ham sit Privilegium; men det Arnoldt forundte Privilegium af 29de December 1747 viser, at det maa have været Arnoldt selv, som forstrakte Capitalen, ialt 7000 Rdlr; Dverfhou II. S. 58.

Forestillinger af den affledigede franske Hoftrup, deels til tydske af Comedianter som Capion havde forskrevet¹³⁾. Omtrent paa samme Tid maa Capion være gaaet i et Slags Compagnie med en Landsmand, der forøvrigt ikke nærmere kendes; i Sommeren 1722 anholdt nemlig han og Jacques Tahaux om Moratorium i 3 Aar, saafom de havde anvendt paa det nye Comediehuus over 6000 Rdl., hvoraf de vare skyldige 3000 Rdl., for hvilke de søgtes. Conseilet resolverede (10de Juni 1722), at det skulde „refereres Kongen“. Allerede i Foraaret havde den stærke Mand, ifølge en Accord med Capion, begyndt at vise sine Kunstter paa dennes nye Theater¹⁴⁾; men da han her ikke havde megen Søgning, ophørte han dermed efter tre Uger, og opførte et Theater i sin egen Hauge uden for Nørreport, hvor han baade viste Liniebande og gav tydske Forestillinger¹⁵⁾. Capion klagede nu (1ste September 1722) over, „at han ikke vilde betale ham hvad de vare accorderede om, for at lade sine Exercitier see i hans Comedianthuus, saa og at han har forført de tydske Comedianter at spille uden Porten i hans Hauge“. Følgen heraf blev et kongeligt Rescript til Postitiemester J. B. Ernst af 14de September,

¹³⁾ Hesperus V. S. 423, af „Hamb. Correspondent.“ Under 17de Januar 1722 anmeldes, at han endnu ikke efter 10ste har kunnet begynde sine franske Forestillinger, da der endnu fattedes mange nødvendige Machiner; men d. 19de Januar gaves de første. Af det Følgende kan sluttes, at franske og tydske Forestillinger her have været.

¹⁴⁾ Hesperus S. 424; af Hamb. Corr. 25de April; Overskou S. 154. 173.

¹⁵⁾ Paa denne Tid ansøgte han ogsaa om, „at han med sin Bande Liniebandfere maatte lade see deres Exercitier om Søndagene, naar Gudstjeneste er endt.“ Men der resolveredes, at „Supplikanten skal holde Søndagen hellig saavel som Andre“ (Conseil-Prot. 8. Juli 1722).

hvorved erklæredes, at der i slige Tilfælde ikke maatte gjøres nogen Forstiel mellem Staden og dens Grund, hvorfor Eckenberg strax skulde ophøre med sine Comedier og sin Liniebands, og ikke gjøre Capion noget Indgreb i hans Privilegium (Hesperus VI. S. 235). Dette Forbud, der viser Capion som mere begunstiget end Rivalen, foranledigede da denne til at forlade Danmark¹⁶⁾.

Da nu gientagen Erfaring havde viist, at hverken franste eller tydske Forestillinger paa det nye Theater vilde svare Regning, saaldt man endelig paa at forsøge om ikke danske Skuespil bedre kunde tiltale det kjøbenhavnske Pub-

¹⁶⁾ I A. 1723 anmeldtes hans Gaard med Hauge til Salg, men er dog neppe bleven solgt; thi d. 16de Mai 1725 foretoges i Conseilet en Ansøgning fra en nylig ankommen „Balancebande“ om Tilladelse „at lade see deres Exercicier og at de dertil maatte betiene dennem af den Bygning og Have under (!) Nørreport, som den saakaldte Stærkemand har ladet indrette“. Endnu 1735 var Stedet bekiendt som „den stærke Mand's Hauge“. 1732 optraadte han i Preussen, hvor han med Prædikat af kongelig Hofcomediant fik Generalprivilegium paa at vise alle sine Kunstter og tillige give theatralke Forestillinger, i Begyndelsen ogsaa med Marionetter, „zur Recreation und Zeitvertreib derjenigen, so nicht viel zu thun haben“ (Plümcke, Theatergeschichte von Berlin S. 111). Ogsaa her kaldtes han „der starke Mann“ og blev tillige „Unternehmer der Assemblée, die in dem Fürstehause wöchentlich zweimal stattfinden“; Geneal. diplom. Jahrbuch für den preuss. Staat I. (Berlin 1841) S. 78. Da han var formuende, købte sig et Hus i Berlin, skaffede Kongen høie Rekruter m. m., var han meget begunstiget; Collegierne erholdt endog en alvorlig Befaling, at de skulde tage Bilsletter til hans Forestillinger, som Medlemmerne daglig skulde besøge; Prutz, Vorlesungen über die Gesch. d. deutschen Theaters S. 312. Endnu 1739 og 1744 viste han sig i Hamborg, som kongelig preussisk privilegeret Hofcomediant, Liniebandsler, Voltigeur og Lustspringer, gav tillige „Hauptactionen“ og „Nachspiele“ m. m.; Schütze, Hamburgische Theatergeschichte S. 61. 68; Plümcke S. 200. Han døde 1760.

licum. Mærkeligt er det, at man ikke tidligere havde fattet denne Idee, da theatricalse Forestillinger i Modersmaalet allerede for meer end hundrede Aar tilbage kiendtes i Danmark og ikke længe før den Tidspunkt, hvorved vi nu dvæle, her havde fundet Sted¹⁷⁾. Det kan derfor være af Interesse at kiende de Hinbringer, som, i det ringeste efter en samtidig ikke ubegavet Digters Anskuelse, modsatte sig en i egentlig Forstand dansk Skueplads. L. Keenberg yttre sig nemlig i sin i Aarhundredets Begyndelse forfattede Ars poetica herom saaledes (Poetiske Skrifter II. S. 50—51).

„Saa seer man i Comedier,
 Hvad dagligen sig hender.
 Om dette dog hvad tiener her
 at ville Regler byde?
 Vor danske Geist for ærbar er,
 end sig dermed at bryde?
 Men ei fordi man jo hos os,
 saavel som andre Steder,
 Vel finder en Misanthropos,
 en Rnark, en hellig Peder¹⁸⁾.
 Hvo kan og sige, det vort Sprog
 saa fattigt er af Evne,
 Man jo dermed en Gicel og Drog
 beskrive kan og nævne?

¹⁷⁾ I Maanedlige Relationer Januar 1691 læses følgende: „Endeel Skolepersoner haver en artig Comedie i det danske Sprog forestillet, og siges at bekomme den Raade, de den for S. Maj. til Hove maae agere“. Disciplene i Herlufsholms Skole agerede i Julen 1697 en Comedie om Kong Davids to Sønner Adonia og Salomon; ogsaa her optræder en Courtisan, „som holder med begge Partier.“

¹⁸⁾ Her sigtes da til Molières Misanthrope og Tartuffe.

Bort Klima, jeg vil gibe Magt,
 endeel kan forarsage;
 med Norden Pikkelherings-Dragt
 ei passe vil og mage.
 Men allermeeft vor Fattigdom,
 der Sindet gjør til Slave;
 Naar Mavens ledig er og tom,
 forgaaer Poete-Gave.
 Thi naar Os maner Creditor
 for Hovedstol og Rente,
 naar Skatter requires for,
 Hvad kunne vi da vente?
 Bekymring, der os trykker hart,
 og, ved en ledig Skuffe,
 Vi nødes til at glemme snart
 Adelpoos og Tartuffe:
 Et sørgeløs og freidigt Sind
 sig for Theatret stikker;
 Derfor først er kommen ind,
 og seet i Republikker.
 Hos Grækerne det ind var bragt
 Før de Philippus kiendte".

Smidlertid henraadt omtrent 20 Aar efterat dette for et dansk Nationaltheater ugunstige Prognosticon var stillet, før Tanken om et Saadant opstod og bragtes til Udførelse, og det af en Ublænding, nemlig af Capions Landsmand, René de Montaigne, en videnskabelig dannet Mand og routineret Skuespiller, der allerede 1689 var ansat ved den franske Hofstrup hvis Leder han var fra 1701¹⁹⁾. Efterat de

¹⁹⁾ Oeverflou I. S. 122. 134. 144. 266. At han maa have forstaaet Latin, kan sluttet af, at han 1720 udgav en fransk Oeverføttelse af Casp. Bartholins latinste Tale i Anledning af Fredsslutningen.

franske Skuespillere i September 1721 vare affledigede, erholdt han, som personligen yndet af Friderich IV., under 14de August 1722 kongelig Bevilling til her at indrette og forestille Comedier i det danske Sprog, dog at E. Capion i de ham 1720 og 1721 forundte Privilegier ei derved fornærmes, „hvorfor han sig berom med fornævnte Capion (som bør modtage billige Conditioner) i Mindelighed haver at forene“ (Hesperus V. S. 442; Overskou I. S. 159—60). Denne første danske Skueplads aabnedes da d. 23de September 1722 med Gniieren af Moliere. Dagen, da det første Holbergste Stykke, Den politiske Kandestøber, første Gang er spillet, kort efter Skuepladsens Aabning, fiendes derimod ikke; men, ligesom Holberg med Tøie kaldte sig selv Stifteren af vor Skueplads, saaledes erkjendte han ogsaa Montaigu som den dramatiske Kunsts første Leder hos os (Epp. V. I. S. 11. 25).

Da Entreprenurerne for det nye Institut, navnlig Capion som Bygningens dengang i det mindste nominelle Eier, havde Vanskelighed ved at opfylde deres pecuniære Forpligtelser²⁰⁾, var det naturligt, at han vedblev at benytte sit Assemblies- eller Mascarade-Privilegium, som synes

---

²⁰⁾ Ifølge Rescr. af 6te Nov. 1722 skulde der af det, der indkom hver Spillgasten, forlobsd erlægges 10 R. til Fattigvæsenet; men da „vedkommende Interessenter ubi de nye oprettede danske Comedier“ i denne Anledning indkom med en Memorial, blev, under 20de s. M., „i Henseende til den store Bidtøftighed, de med deres Creditorer endnu henfaldte ubi, og de Bekostninger, som de paa dette nye begyndte Værk have maat gjort, og dagligen maae gjøre“, denne Afgift nedsat til 6 Rdl. for hver Uge der spillede; Hesperus VI. S. 237—38. I den første Vinter spillede der to Gange ugentlig for et talrigt Huus; Hesperus V. S. 428; det var den „ghylne Tid“, i hvilken Skuespillerne „frugtede at see Galleriet nedsalde“; Com. Riigbeg. S. 5.

at have været temmelig indbringende²¹⁾. Men end ikke dette Hielpemiddel formaade at bringe hans Financer paa Fode. Allerede kort efter Skuepladsens Aabning maatte han rømme for Siælb. Den 20de Jan. 1723 foretoges i Conseilet en Ansøgning fra Hof=Dperisten Johan Keyser om, at Capions Privilegium maatte forundes ham for at indrette en Opera heri Staden, „eftersom Capiou har maattet absentere sig for Siælb“; hvilket imidlertid ikke blev bevilget. Uden Tvivl var det under hans fallerebe Tilstand, at Enkelte af Skuespillerpersonalet benyttede hans Privilegium til at skaffe sig en Bisfortieneste, ved selv at give saadanne Assemblies med eller uden Maske. Dette kan formodes af følgende trykte Bekiendtgjørelse fra Ulsøe, en af de meest hndede Skuespillere ved det Capionste Theater:

„Infinueres Dette hermed paa det allerhdyghste og ærbødighste til mine Højædle Patroner samt Højfornemme Belyndere og Venner, at jeg har berammet at anrette en smuk og honnet Assembly førstkommende Mandagen den 5te April Klokken 5 om Eftermiddagen, paa Comoedie-Huusset i lille Grønne-Gade, med følgende Conditioner:

1) Bliver Enhver, som vil i Salen indfinde sig, opvartet med Thee, Kaffe og frie Musique, og ellers, saa vidt mueligt er, til Fornøjelse accommoderet og betales da pro Persona 2 Slettedaler. 2) Skal der, foruden den ordinaire Musique, de Lyfthavende til desto mere Fornøjelse, gjøres en smuk Musique med 5 Viol de Gamber af masquerede

²¹⁾ Hesperus V. S. 425—26; Afgangen til Assembliesne, med og uden Maske kostede 24 s pro Persona, hvorfor tillige opvartedes med Thee, Kaffe og Chokolade, samt Bassetspil. Ved Privilegierne for den nye Skueplads af 29de Dec. 1747 og 11te Sept. 1750 blev bevilget, at Huset ogsaa maatte bortleies til „Assemblies og deslige Forsamlinger, hvorunder dog ei maa forfaaes Maskerader“; Overskou II. S. 58. 110.

Personer. 3) Bliver en smuk Sølv Snustobaks-Daase opfat, hvilken den Høystkastende som en Gevinst strax vorder præsenteret. 4) Kan Enhver, baade Fruentimmer og Mandspersoner, være mafsøberet. 5) Nyder alle honette Fruentimmer frie Entrees, dog at de tilforn ville behage at forsyne sig med mine Billetter, som kan affordres i mit Logement hos Gørtleren Mr. Callenberg i Klareboerne. 6) Enhver Person i Logen gir 2 Mark. Ellers betales for en heel Loge 1 Sldr. Paa Galleriet gives 1 Mark.

Kjøbenhavn d. 24 Martii 1723.

Jeg lever Enhver, efter Stand og Billaar, Deres allerhyndygste, ærbødigste og tjenstvilligste Tiener.

Johannes Ulføe.

Johan Nicolai Ulføe hørte til den ælbste Skuespillerstamme, ved hvilken han holdt ud lige til Skuespillenes Dphør, og man kiender hans personlige Forhold noget ngiere end hans øvrige Kammeraters²²⁾. Ligesom Flere af Skuepladsens ælbste Personale, og i en følgende Tid de theatralste Notabiliteter Lombeman, Elementin og Fortunan, var han en Tyde, født 1694 i Vendskysel, ælbste Søn af Regiments skriver og Krigsraad Ulføe. Han blev 1712 dimitteret fra Herlufsholmskole og var i nogle Aar Fuldmægtig hos sin Fader; men den juridiske Examen kan han ikke, som Worm anfører og efter ham Nherup, have underkastet sig, da denne Examen først indrettedes 1736. Derimod gif han med Andre af hans Commilitoner til den nye Skueplads, hvor han strax indtog den første eller anden Plads (Overskou I. S. 172. 199) og inlagde sig megen Yndest og Agtelse for hans „Habilité især i den gamle

²²⁾ I Worms Lex. over lærde Mænd III. S. 826 findes temmelig ubførlige Efterretninger om ham.

Mands Rolle"; han var saaledes den første Herman v. Bremenfeldt, Bert Westphaler, Corfiz og Jeronimus. Men naar Worm tilføjer, at han ogsaa „var en hyperlig Sanger, en god Musicus og lykkelig Poet“, da kendes hans poetiske eller rimede Præstationer nærmest kun fra en Prolog ved Dronning Anna Sophias Fødselsdag d. 16de April 1728 (Dverfou I. S. 237—46); thi at de to andre Prologer ere ham urigtigen tillagte, vil sees af det Følgende. Forholdt det sig virkelig saa, at han „for igien at vinde sin Faders Venstak forlod Skuepladsen efter 5 Aar“, da stete dette dog ikke, før Kiøbenhavns Udebrand 1728 havde giort Ende paa selve Skuespillene. Han maatte nu, ligesom hans Stalbrødre, flaae ind paa en anden Levevei. Først blev han ansat som Fiscal ved det mindre Politiekammer i Kiøbenhavn; men næste Aar, d. 9de November 1729, ansøgte han om det ledige Byfogedembede i Grenaa med underlagte Herredsfogderi i Nørreherred, hvorved han beraabte sig paa Kongens Løfte til hans Fader, da denne sidst havde den Naade at tale med Hs. Maj. paa Clausholm²³⁾, at „Sønnen skulde nyde Brød.“ I sin temmelig stilserebe Skrivelse i denne Anledning af 15de s. M. til Dversecretair Møinichen yttrede han om sin Stilling og sine Udsigter Følgende: „Men, som den mig allernaadigst tillagte Pension ikkuns til vibere er ophævet, og jeg nyelig har hørt spargere, at det endnu skulde behage vor allern. Konge igien at reise de danske Comedier, saa ønskede jeg langt hellere at være med og kunde gjøre Majestæten end (en?) liden Divertissement iblandt, end derimod at faae anden Brød endnu. Skulde nu ingen Apparence være til det Sidste, saa beder jeg allerhydmhygt om Bevaagenhed for mig til det Første med

²³⁾ Der i sin Tid eiebes af Dronn. Anna Sophies Fader, C. Reventlow (d. 1708). Kongen, som bl. A. 1706 havde besøgt Clausholm, købte Gaarden 1718 af Enken (d. 1722).

Application saavidt i det verdslige af hine Ord: „Herre lad nu din Tienere fare i Fred!“ Imidlertid, siden samtlige Acteurs og Actrices endnu ere ved Haanden, og hvers Lyft er brændende til at maatte fornøje det allernaadigste kongelige Herstabs, saa der manquerer allene Ordre, saa har ieg tilligemed Mons. du Pilloz, begge for de Andre, dette D. Exc. underdanig villet forestille, saa jeg ønsker mig heller Lyfte til dette end først bemeldte Tieneste.“ Hans og Fleres Forhaabning om Skuepladsens Gienopreising gik som bekendt ikke i Opfyldelse, men det ansøgte Embede forundte Kongen ham „udaf besynderlig Naade“, og hans Bestalling udfærdigedes under 24de Febr. 1730²⁴). Længe nød han dog ikke godt af denne Befordring; han døde 1733.

Var nu Capion, som anført, dengang virkelig flygtet, maa han dog senere være kommen tilbage; thi i Conseilsprotocollen forekommer under 14de Juli 1723 følgende: „Et. Capion, som er ubi Stadens Arresthuus for Gield²⁵), anholder om, at følgende Project til at forsikre hans Creditorer om deres Betaling maatte finde allernaadigst Approbation, nemlig at bemeldte Creditorer maatte tilholdes at give ham Dilation til 11te Juni 1724, da han vil forskaffe til deres Betaling en Capital af 3000 Rdlr., som han kan faae tillaans paa det af ham opbygte Comediehuus, og imidlertid maae samme Creditorer til deres Afbetaling oppebære hvis samme Huus ved Comedier, Baller, Maskerader &c. for Supplicanten kan importere; thi stulde de sælge samme Huus, som har kostet

²⁴) Om det øvrige Personales Skæbne efter Skuespillenes Standsning s. Overskou I. S. 257.

²⁵) Den Regelgield, hvorfor han blev hæftet, skal kun have været 200 Rdlr.; Hesperus V. S. 426. 433; Overskou I. S. 213.

Supplicanten at indrette over 8000 Rdl., vilde deraf følge hans yderste Ruin". En lignende Supplik var indkommen fra hans Hustru og Børn. Formodentlig er denne Ansøgning bleven bevilget, thi d. 10de November næstfølg. anholdt han om Tilladelse til: „i Vinter, ligesom i de forbigangne Aaringer, at holde Assemblies, imod at han hver Gang giver til Sillehusets Fattige 2 Rdl.“ Har han nu erholdt denne Tilladelse, kom han dog ikke længe til at gjøre Brug af den; thi allerede under 10de Febr. 1724 bekendtgjorde Politimesteren, efter kongelig Befaling: „at ingen publike Maskerader maatte holdes, undtagen naar en eller anden høi Minister eller Personer af Distinction, vilde have private (!) Maskerader for dem selv“; (Andersens anf. St. S. 207). Marsagen til dette pludselige Forbud var vel fornemmeligen det med de Capionste Assemblies og Maskerader forbundne Hazardspil; hvorfor ogsaa, saavel i nysnævnte Politieplakat tillige blev forbudt i Thee- og andre Stienkehuse at holde Bank med à la Basette, som i en senere, ovenfor omtalt Politieplakat af 20de Dec. 1726, al offentlig Sætten paa Spil. Sidstnævnte Bestemmelse sigtede formodentlig til at afværge Tab for de mange, dengang til forskjellige offentlige Indretningers Fremme her oprettede Lotterier. For at dække dette Tab greb Capion nu til et Middel, som han selv tidligere havde foragtet. Skøndt Montaigu maatte betale ham 650 Rdl. i aarlig Leie af Huset for en ugentlig Forestilling, sluttede han dog Accord med en indkommen Liniebandsfertrup om at vise deres Kunst hos ham paa de Dage, der ikke gaves Skuespil. Under 13de April 1724 indkom Montaigu med Klage til en unævnt Bestytter af den danske Skueplads (uden Tvivl Storkantsleren U. A. Holstein) over disse omvankende Vøglere, der efter tre, fire Maaneders Forløb førte 3 à 4000 Rdl. ud af Landet, ogsaa til Skade og

Afbræt for de danske Skuespil, der bannede Sproget og holdt Pengene i Landet (Dverfhou I. S. 219—21; Rah-
bel danske Skuepl. Hist. S. 84). Nu brast saaledes det
sidste Nødbanker før Capion. Kort efter ansøgte han „om
Tilladelse til at agere danske Comedier i Norge“; men
under 23de August 1724 resolveredes, at herpaa ei kunde
erholdes kongelig Bevilling. Dermed forsvinder den danske
Skuepladses første Entrepreneur; om hans følgende Stiebane
vides intet²⁶⁾.

At nu disse Maffterader, saavel ved Hoffet som i
Byen, til sin Tid og hos visse Personer maae have vaakt
Forargelse, er naturligt. Ved Hofmaffteraderne i Friderich
d. Aedes første Regieringsaar synes det at have været Ved-
kommenne meer at gjøre om et talrigt, end om et udsøgt
Selskab. „Her havde Alt Frihed at indkomme“ — skriver
E. Pontoppidan — „med smukke Maffter, saa at Præsterne
lobe vel ilde, men det hjalp ikke;“ derfor fandt strænge
Zeloter dem ikke ganske i sin Orden. Imidlertid vare der
dog blandt Hovedstadens Geistlige ogsaa Nogle, som,
enten af Overbeviisning eller af Politik, forsvarede en For-
lystelse, der synes at have været yndet af Kongen selv.
Saaledes anførte Sognepræsten ved vor Frue-Menighed
Stiftsprovst Dorschæus († 1706) til Forsvar for disse

²⁶⁾ Omtrent 1725 købte Arnoldt selv Theaterbygningen med til-
hørende Privilegium og hørteleiede den til de danske Skuespillere;
Dverfhou I. S. 226—27. Imidlertid findes dog i Cancellie-
protocollen, under 18de August 1728, at Gen. Major Arnoldt
„anholder om ved Lov og Ret at maatte indtale de Penger, som
det danske Comediehuus er ham pantfæt for“; s. D. fore-
toges ogsaa Montaignus Klage over, at Generalmajoren tværtimod
hans Privilegium havde laabt forskrive franffe Comedianter (jvfr.
Dverfhou I. S. 251). Begge Sager refereredes Kongen; Reful-
tatet kendes ikke.

Mascaraber, at Herflaberne ikke kunde have den Fornøielse i de lange Aftener, som Andre, med at frequentere Drølupper eller andre Selskaber. Siden, da de ugentlige Hofmascaraber i A. 1710 toge deres Begyndelse, begiærede Kongens gudfrøgtige Broder Prinds Carl endog sin Skriftefaders, den kongel. Confessionarius Dr. P. Jespersens Betænkning, om og hvorvidt han, med en god Samvittighed, efter Kongens Onste kunde bivaane denne Forlystelse; hvorved han tillige bemærkede, at Enhver, som vilde, „ein Jedweder wer will“, kunde indfinde sig ved disse Mascaraber, naar han kun ikke havde nogen forbuden Maste. Dr. Jespersen (som havde prædiket til Forsvar for Krigen) meente, omtrent som hans nysnævnte Collega, „at alle Mascaraber simpliciter ikke kunne forbyndes, ei meer end alle Comedier.“ Naar derimod Talen var „om Saadanne, hvor Enhver uden Distinction maae komme, gemeen Canallie, som ikke burde tillades at være blandt høie, fyrstelige Personer, løber tilsammen, drifter sig fulde, med uhøiviste Ord, letfærdige Minder og i andre Maader giver Forargelse . . . da var det at ønske, de aldrig vare til, og at vi ikke vidste af dem at sige; thi de give Leilighed og Anledning til Utugt og andre Mørkhedens ufrugtsommelige Gierninger, hvilke Vi bør at sige. Derved forspores og mange unge Menneſter paa onde Veie, til at forspilbe deres Velfærd, ja evig Salighed. Saadanne Mascaraber vil vel aldrig nogen retsindig Theologus approbere.“ Dog meente han tillige, at det vel med en vis Limitation kunde være tilladt at gaae derhen: „Eet er at gaae derhen frivillig, af sig selv, ex pruritu, med Behag og Plaisir, et andet officii politici causa, og efter Befaling af den høie Dyrighed . . . Store Herrer maae tillades meget for deres Forlystelse, som andre ikke maae gjøre efter . . . Konger og Fyrster maae handles med stor Moderation. Havde Lutherus brugt den mod

Henricum VIII, havde Engelland paa denne Dag været Entbærst²¹. (Det Nye Archiv f. Psychologi m. m. I. S. 113-17).

Man seer af alt dette, at Holberg til sit første Keilighedsstykke, neppe kunde have truffet et helbigere Æmne. Masteraderne afgave en yndet Forlystelse saavel for Hoffet som for Publikum; i begge Henseender var deres Tilladelighed eller Utilladelighed Gienstand for høist forskjelligt Dømmeme. Om ikke just da Stykket blev strevet, saa dog omtrent i de samme Dage, da det først blev givet, vare offentlige Masterader, paa Grund af Misbrug hvortil de havde lebet, blevne forbudte; at Captns Masterader her udtrykkeligen nævnes som i fuld Gang (III. 9), hindrer naturligviis ikke fra at antage dette. Det maa altsaa have interesseret Mange, baade ved Hoffet og uden for det, her at see deres Yndlings-Morstab forsvaret paa en saa lunefuld og sindrig Maade af Henrik og Leonard; og det var uden al Tvivl denne apologetiske Tendents eller, som Holberg selv udtrykker sig, „den med satirisk Salt krydrede Dialog“, der lige saa meget som „det ømme og erotiske Indhold“ skaffede Stykket, ved dets første Fremkomst, et saa afgjort Misfald hos de Fornemme, at det, efter høi Befaling, blev tre Gange gientaget, hvilken Sykke ikke før var vederfaaret noget dansk Stykke; (Løvnet S. 149). Desuden er det troligt, at Intermezzet, der gav Anledning til at anbringe megen Variation af Musik, Dands og Andet for Digt, ikke lidet maa have bidraget til dette Stykkes Sykke, ogsaa i dets første Periode²¹).

²¹) Saalebes anmelder en Comedieplakat til Mandagen den 4de November (1726), at der skulde forestilles „den meget fornøielige og lystige Comedie, kaldet Masqueraden, som er orneret med mange smukke og fornøielige Dands, besynderlig i det Intermede imellem den første og anden Akt, hvor der bliver

Om nu disse Masquerader ikke tillige have ligget Holberg noget paa Hjertet, for saavidt som de deels kunne have ydet Bidrag til Theaterkassens Indtægter, deels, ifølge det Ovenansførte, tient som et Slags Beneficer eller Aften-Underholdninger efter den Tids Leilighed for Enkelte af de kun knapt lønnebe Skuespillere, maa lades uafgiort (Mahlbets Bidr. til Skuepl. Hist. S. 49). For øvrigt vedbleve Hofmasquerader at finde Sted i den øvrige Tid af denne Konges Regjering; under Efterfølgerens ophørte de derimod aldeles. Naar Forordningerne af 21 April 1730 og 12te Marts 1735 bestemte, „at Ingen paa Søn- og Fæstbøge eller Aftenen tilforn maatte anstille nogen Assemblée, Bal, Masquerade eller beslige Leeg og Tidsfordriv“, maa der altsaa i sidstnævnte kun have været tænkt paa private Masquerader²⁰⁾; dersom de ikke blot have været medtagne

bandset en Ballet af 8, tilligemed den saa vidtberømte Møller-Dands af 3 Personer. Dandsfemesterens Kiæreste opvarte Tilskuerne med en heel Cantate. Til Slutning bliver forestillet det særdeles lystige Stykke, kaldet Jule-Stuen.“ Hvo denne „Dandsfemester“ med hans „Kiæreste“ var, angives tydeligere i en Plakat til 12te Juni 1726, da Ellerste Juni blev givet, hvorved det tillige hedder: „Imellem Acterne præsenterer sig en ganske ny franskst Dandsfemester fra Stockholm, som paa sin Reise her igiennem Staden tillige med hans Kone (som og ligeledes er en af de bedste Dandsfænder og Sangerinder af Opera i Stockholm) vil have den Ære at opvarte Tilskuerne med 2 Dands af ham selv og hans Kone tillige, dernæst med en Dands af ham selv allene; uheldig vil hans Kone gjøre sin Flid at vise sin Perfection i Syngen. Allersidst, til Slutning af Stykket bliver bandset en ganske heel comique Ballet af 6 Personer: 3 Bønder og 3 Bønderpøner, hvilket altsammen formodentlig ikke lidet skal fornøje Tilskuerne“.

²⁰⁾ At Pontoppidan i sit Everriculum fermenti veteris (1736) p. 40 saa heftigen beklamerede mod Masquerader, har da uden Tvivl været af Frygt for, at saadanne paa ny skulde her blive tilladte; til Masteoptog ved Fastelavnstid har han neppe taget noget Hensyn.

for Fulbstændigheeds Skjlb. Endogsaa det General Arnoldt af Frederik V. under 29de December 1747 forundte udelukkende Privilegium paa, i 15 Aar at forestille og repræsentere Liniebansere, Marionetter og beslige Exercitier eller Skuespil samt at holde Assembleer, indeholdt, ligesom det extenderede Privilegium for Comebiefuset af 11te Sepember 1750, den Undtagelse, „at under Assembleer ei skulde forstaaes Mascarader, saasom samme aldeles skulde være forbudne“ (Overskou II. S. 53. 110).

Da nu Holberg omtrent paa samme Tid optræder paa ny som Forsvarer af disse Forhstelser (Epistler IV. Nr. 347), idet han tillige forsikrer, at det ikke er hans Agt, at „recommendere Mascarader“; „thi hvad — tilføier han — skulde drive mig til at sægte for en Ting, hvoraf jeg aldrig har været nogen Effer“, er det i det Hele ikke usandsynligt, at netop hiin Undtagelse i det Arnoldtske Privilegium kan have medvirket til denne Apologie, ligesom Mascaradernes Forhold til den ældste Skueplads og Forbudet mod dem i Aaret 1724 til selve Stykkets Fremkomst. „Ingen Tidsfordriv — siges her blandt andet — holdes mere daarlign og uanstændig end den, som fører Navn af Mascarade, da dog ingen af alle er mere rimelig og bedre grundet; thi Inventionen deraf er findrig og Forargelsen bestaaer allene ubi dens Misbrug.“ Mascaraderne ubledes, ved denne Leilighed, af de Gamles Saturnalier, „da ingen Forskiel var imellem Høje og Lave, imellem Herrer og Tienere, imellem Menneſter og characteriserede Menneſter“, og forsvares med de af Henrik og Leonard (II. 3.) fremsatte her videre udførte Grunde, idet tillige „de Natteforsamlinger, som holdes ubi Spillehuse og Viinkjeldere, hvor man sidder og fortaler sin Næste og giennemhegler Øvrigheden, indtil man maae lade sig lede drukken hjem“, angives som endnu mere daddelværdige. „Jeg kan ellers ikke

see" — slutter han — „hvad Føje man haver at declamere faa heftigen mod Mascarader eller fordbømme saabanne Lege; alt hvad jeg kan herom sige, er dette, at Mascarader med større Præcaution maae tillades end andre Divertisements og det formedelst den store Behag som Mennesker derudi finde, og som i den Henseende kan foraaarsage, at derudi ingen Maade vilde holbes, hvis de ikke bleve indskrænkede" ²⁰). I det Hele bliver Holbergs Forsvar for en selstabelig Forlystelse, hvori han selv ikke var i Stand til at deeltage, og som ikke kan antages at have stemmet med hans Individualitet, altid et interessant Bidrag til hans Karakteristik, der, ligesom faa mange andre Kiendsgierninger, viser os i ham den fordomsfrie, ikke eenfaldige Mand ³⁰).

Med Hensyn til Forholdet imellem Paullis Tulestue og Mascarade (ovenfor S. 184) og de Holbergste Stykker af samme Navne, har Rahbek (Bidrag til danske Stuepl. Hist. S. 46) fundet det chronologisk vanskeligt at forstaae, hvorledes Paullis Stykke kunde være skrevet og antaget til Opførelse i Julen 1724, og, da dette ikke stede, trykt endnu i samme Aar; ligesom begge de Holbergste Stykker, skjøndt yngre end hiint, skulle i bemeldte Aar ligeledes være baade forestillede og tillige trykte i Comediernes 2det Bind. Denne tilshyneladende Modsigelse kan maastee dog hæves, naar man erindrer sig at Julen — efter Paullis

²⁰) Først under en følgende Regiering, ved Kest. af 2. April 1768 (hos Fogtmann) bleve Mascarader tilladte paa det danske Comediehuus, med samme Frihed som Comedier og Stuepil; men maatte ei holbes noget andet Sted i Kiøbenhavn eller paa Stadens Grund.

³⁰) I Phil. ubi egen Indbildning I. 3. regner Cosmologoreus Mascarader blandt Verdens Daarligheder, mod hvilke Prædikaner og Formaninger ikke hjælpe.

Udtryk — varede dengang lige til Fastelavn (jvfr. ovenfor S. 199). Man kan altsaa tænke sig, at det Paulsiste Stykke har været antaget til Opførelse i Juletiden 1723—24; og at begge de Holbergste Stykker ere fremkomne i Begyndelsen af sidstnævnte Aar. I det ringeste vides af en Comedie-Placat, at Maskeraden den 28de Februar (Fastelavns Mandag) 1724, „efter mangfoldige honette Folks Begiering“ blev givet den tredie Gang, tilligemed Julestuen (jvfr. Overskou I. S. 215—18. I Aarets Løb har Pauli derefter ladet sit Stykke komme for Lyset, hvilket da maa være skeet før han i samme Aar udgav sin Omarbejdelse af den politiske Randestøber; thi i sit Svar paa Tilskriften foran denne, omtaler Holberg ham som „Autor til nogle andre her trykte Originaler“; og, foruden de her omtalte to Stykker, kender man af denne Forfatter kun „den Seendes Blinde“, Comedie paa 3 Akter, udkommen 1723. Dette blev ogsaa det eneste af hans Stykker, paa hvilket Mottoet i Bogtrykkerstokken paa Titelen, „Andre til Forlystelse“ nogenlunde kunde passe sig. Sidstnævnte Stykke er nemlig undertiden blevet givet, selv i Forening med et eller andet af den mægtigere Rivals Stykker; og at det af Skuespillerfælslabet maa have været fundet omtrent lige saa indbringende, tør kunne sluttes af en Comedie-Placat til Fredagen den 8de Nov. (1726), hvorved anmeldes den meget fornøielige Comedie, kaldet Den Seendes Blinde, som bestaaer af 3 fuldfornne Acter, saavel som og det lille lystige Stykke, kaldet det arabiske Pulver (jvfr. Rahbeks Bidrag S. 44)³¹⁾.

³¹⁾ Maskeraden og Diderich Menschensched vare de to Holbergste Stykker, som Greve D. M. Rantzau den 16de August 1747 lod opføre for Frederik V. i Holtegaards Hauge, af danske Skuespillere; hvilket forstøffede den nye Erup kongelig Bestyttelse.

Intet af Holbergs Lytispil vides at være oversat paa Engelsk; men af nærværende høves i det ringeste følgende i Tydskland ubkomne Efterligning: *The Masquerades*. A Comedy written in imitation of one of Holberg's plays, that bears the same title, by F. T. Kühne. Helmstat 1782. 8. Forfatteren var Professor i Engelsk og Italiensk i Helmstat; Arbeidet skulde nærmest tiene til Sprogøvelse. Paa Svensk høves heller ingen Oversættelse af dette Stykke, men kun Brudstykker deraf: „Mascaraden ubi några Samtal, utbragne utur en af Baron Holbergs Comedie. Stockholm, Trykt hos Andreas Medelplan, 1779. 8; er egentlig 1. A. 3—11 Sc. og 2. A. 1—3 Sc.

I. 4. Jeronimus: „I min Ungdom levede Folk „gandste anderledes, i hvorvel vi havde eengang saa mange

Den af Kankau forfattede Prolog ubkom under følgende Titel: „Prologus til den Comoedie som paa Holte hos Hs. Exc. Hr. Geh. Conf. Raad Claus von Reventlau af de danske Actører blev forestillet i Hs. Kongl. Majestæts høje Nærværelse forfattet af en vis fornemme Herre. Scena er i Haven under aaben Himmel.“ Kjøbenhavn u. A. 8. 3 Bl.; den er optrykt hos Overskou II. S. 37—39. Hverken denne Prolog eller Forfatterens Opmuntringsskrivelse til N. K. Bredal foran dennes Syngespil Gram og Signe (1756) nævnes i Worms eller Nyerups Forfatterlexica. Masqueraden var ogsaa det første af Holbergs Lytispil, der den 30te December 1748 opførtes paa det nye Theater paa Kongens Nytorv; men baade i Bergs Huus og paa de andre interimistiske Theatre var det, isølge Aviserne, i dette og foregaaende Aar opført flere Gange. Det nævnes af Holberg selv som det blandt hans Stykker, „der meest slebes paa“, hvilket han synes, for en Deel med Grund, at tilskrive Intermezjet; Epistler III. Nr. 249. Fra 1748 til 1855 er det givet 130 Gange, og er altsaa det Holbergste Stykke, som, næst efter den Stundesløse, de fleste Gange er gaaet over Bræderne.

„Penge. Her var da ikke over fire Carreter i Byen. Man
 „saae fornemme Standspersoner lyse hjem af deres Piger;
 „naar det var ondt Veir, gik man med Støvler. Jeg
 „vidste i min Ungdom ikke hvad det var at age i Vogn.
 „Men nu kanb man ikke gaae 3 Skrit uden man skal have
 „en Dagbriver bag i Hælene, eller en Gabe igiennem uden
 „man skal age . . . Det er sandt nok; Gaderne vare rene.
 „Men hvad forarsager deres Ureenhed andet end de
 „mange Carosser?“

Det her angivne Tidspunkt for Carreternes første Op-
 komst i Kiøbenhavn, er i det Hele historisk rigtig. Vel er
 det vist, at Carreter, eller som de kaldtes lulte Karne, ere langt
 ældre hos os og at de allerede i Christian d. 4des Tid vare
 temmelig almindelige (Schlegels Gesch. Christ. IV. I. S.
 216); men dengang var det dog kun fyrstelige og adelige
 Personer, som ved enkelte Leiligheder, deels paa Reiser
 deels ved Processioner, betiente sig af dette Befordrings-
 middel³²). Først efter Regjeringsforandringen 1660, da
 Kongen havde foræret sine troe Mænd H. Sehested, Gabel,
 Svane og Hansen Karosser, og da tillige Kiøbenhavns Bor-
 gerstab i Anseelse og Velstand begyndte at nærme sig de
 høiere Stænder, anstattedes disse Vogne hyppigt ogsaa af
 Folk i Borger- og Embedsklassen. Af denne Aarsag blev
 det, fra A. 1665 af, endog fundet nødvendigt at nedbrøde
 alle Bisflag og Udbygninger i Kiøbenhavn, for at staafe en
 friere Færdsel paa Gaderne (Holbergs Danm. Hist. III.
 S. 603). I de første Aar af det 18de Aarhundrede be-
 mærkede derfor en engelsk Reiserende, som en kort Tid havde

³²) Om Aarsagen, hvorfor dette Slags Vogne i Middelalderen vare
 mindre almindelige, ja endog paa visse Steder ikke tilladte, s.
 Bedmanns Bepit. zur Gesch. d. Erfindungen I. S. 392 fg.;
 ang. Danmark s. E. Pontoppidans oecon. Ballance S. 181.

opholdt sig her, at man kun i faa Byer af lige Størrelse traf et faa stort Antal af Karreter som i Kiøbenhavn. Reppes gaves her nogen velhavende Borgere, endog Smaa-Handlende (petit marchand ou bourgeois aisé), som ikke holdt Karret med to Heste; Fruentimmerne især, selv af den simple Klasse, bleve ei sjældent borte fra Kirken, naar de ikke kunde age³³). Dette bestryker da den Bemærkning Holberg har lagt, saavel her sin Teronimus som tilbeels Trojaneren i Ulysses von Sthacia (II. 2) i Munden, og som siden gjentages baade i hans Danmarks Beskrivelse S. 17 og i Danm. Hist. I. S. 810, hvor det endog hedder: „at man nu seer fattige Borgere age i deres forgyldte Karosser, garnerede med Kafeier“ (!) Som Marsfager til denne uforførlige Ødselhed angiver nysomtalte fremmede Forfatter, deels Kiøbenhavnernes Forføngelighed, der, som Holberg yttre sig i Danm. Beskr. a. St., „ville gierne stadsse og leve over deres Stand og Formue“, deels den liden Beføstning ved at holde Hest og Vogn; i det nemlig en Karret, to Heste, Rubsk og to Tienere dengang kunde holdes for 250 Rdlr. aarlig, og man kunde leie een af Byens mange Hjevovne for en Rigsdaler daglig. Intet Under derfor, at Karreter, ligesom Parthker og Fontanger,

³³) Relation d'un Voyage fait en Dannemarc (1702) à la suite de l'Envoyé de l'Angleterre (Rotterd. 1707) p. 479; om Forfatteren, en fransk Reformeret, de Brigny, som omtrent 1702 fulgte herind med den engelske Gesandt Vernon, har den lærde C. Deichman givet Underretning i Nye Saml. af norske Vidensk. Selsk. Skrifter II. S. 83 fg. Silbigere naaede naturligtvis denne Luxus til Kiøbstæderne, især i de fiernere Provinser. Ved A. 1699 d. 24de August bemærkes i Bircherods Dagbog, (i Haandskriftet) som noget Usædvanligt, at der ved et fornemt Liig i Aalborg ogsaa vare adskillige Karosser i Følget. Dog var allerede ved Frd. 3die Marts 1680 (Rescr. 23de Nov. f. A.) paalagt en Karosse-Skat.

bleve belagte med Skat ved Forordn. af 22de Sept. 1710. Endnu ved Aarhundredets Midte ivrede saavel E. Pontoppidan³⁴⁾ som Holberg imod den overbrevne og selv for Sundheden ikke gavnlige Brug af Karreter (Epistler III. Nr. 188—89); en statsøkonomisk Forfatter³⁵⁾ tvivlede endog om, at nogen Stad i Europa, i Forhold til Størrelse og Rigdom, kunde fremvise saa mange af dette Slags Befordringsmidler, saavel Hjevogne som private. Til Veronimus's Bemærkning, at Gaderne i hans Ungdom vare renere end de siden bleve, svarer Else David Skolemesters Klage i Barfælstuen (Æ. Udg. II. 7) over at „Gadens Urenhed er saa stor, at den ikke kan fortælles, asmales og beskrives“; Chilians Spørgsmaal i Ul. v. 3th. II. 2: „Er Gaderne ellers noget reene hos jer?“ og Trojanerens Svar: „Ja i Julii Maaned er de u=paaklagelige, men Resten af Aaret kand man neppe gaae ud uden Fare for at drukne i Starn“; endelig, Mog. Andersens Gratulationsvers foran Holbergs Satirer: „Før vore Gader skal ei mere være siddne“. Derfor foreslog Sorgen Hattemager, at „Fru Børmeesters“ Hulbe befales at gaae paa Gaden med Løfler og Silkestrømper, hvorefter Gaderne nok vilde blive rene; P. Paars, 4. B. 1. S.; Hermann v. Brem. (Republikken II. 2.) gjorde et lignende Forslag.

II. 1. Heinrich: . . . „spill op Coutillongen“.

³⁴⁾ Menozza III. (1743) S. 551, hvor der siges, at Kjøbenhavn havde over 1000 Karreter, og hver af de mindre Byer med omtrent 500 Huse 50, hvor der 30 Aar tilbage knap fandtes 3 à 4; hvilket ellers ikke stemmer overeens med den engelske Rejsendes Beretning.

³⁵⁾ J. L. Moltke, Breve om Overbaadighed og dens stadelige Følger i en Stat (1758) S. 67.

Om denne franste Selskabsbands s. Bøye S. 224; jvfr. Ud. Hoved og Hale II. 5: „den nye Engelse Dands, som kaldes Postillion eller Castillion“.

II. 3. Henrich: . . . „Jeg vilde ønske, at vi kunde „tage Kubsten og Hestene med ind paa Mascaraben.“

En lignende Bemærkning gjøres af Henrich i Ud. Hoved og Hale II. 5.

II. 3. Henrich: . . . „Om det nu er mindre Synb „at gaae drukken hver Aften til Sengs, (hvilket er gamle „skikkelige Folks grande Mode hos os) eller at gaae paa „Mascarabe paa visse Tider om Aaret, det lar jeg staae „ved sit Værd.“

Herved kan sammenholdes Jeronimus's Ytring i Barfælstuen I. 6. om dem, „der kand gaae paa Viinhuse om Aftenen, og komme drukken hjem“. Angaaende den hos os, endnu i det attende Aarhundrede, blandt de høiere Stænder herskende Hang til Drif og Fylberi, ere adskillige Træk samlede i G. L. Badens Afhandlinger i Fædrenelandets Culturhistorie II. S. 366—67. I en saa kaldet „Aftungen Betænkning over den aftungne Erklæring angaaende (Statsraad og General-Procureur) J. S. Wartbergs hastige Dødsfald d. 11te Sept. 1749“³⁶⁾ hedder det blandt Andet:

„Dog veed jeg vel, desvær! for Last det regnes ikke, Omstunder nu hos Folk, at fylde sig og drikke,

Sa ei for Feil engang, det kommen er saa vidt, at Drif og Fylberi for Dyb passerer frit.“

Han antoges nemlig, ved Drifkælbighed at have fremskyndet sin pludselige Død. Den Indstrænkning af offentlige Fyr-

³⁶⁾ Trykt i Rahbels Tritogenia 1828, Nov. S. 106. 10. Wartberg, en Dmgangsvæn af Holberg, var blandt de første fire 1747 af Kongen udnævnte Directeurer for den nye Skueplads; Overstou II. S. 57. jvfr. S. 90.

lystelser, der under Christian den Siettes Regiering fandt Steb, hidrog maafsee ogsaa noget til Udføveelser i denne Art af Nydelse, som kunde finde Steb inden lufte Døre.

Henrich: . . . „At reise til Gylbenlund eller Fride-
„richs-Dal om Sommeren, holdes for en meget noble
„Tidsfordriv, men hvad der bestilles iblant, veed min
„Broer perfect, som er Lejekubstf.“

Anlægget af Gylbenlund, efter Prindsesse Charlotte Amalia, der 1733 lod Slottet ombygge, senere kaldet Charlottenlund, hidrører fra Christian den Stes Tid; det var tidlig berømt for sin skønne Veligheden, hvorfor det ogsaa stundom benyttedes til Hoffester (Bircherods Dagb. S. 411. A. 1702). Dens Flora er af den kongelige Botaniker P. Kylling beskrevet under Titel: „Gyldenlund s. Catalogus latino-danicus plantarum 404, quibus Christ. V. lucus aureus dictus, sola solius numinis fœtura, naturam obsepiente cura humana, adornatus est. Hafniæ 1684.“ 8vo. I Dedicationen siges: . . . „Gylbenlund er ei af megen Stor-
hed, men dog stor af Urters Mangfoldighed; den vidner om E.
R. M. sig vidt udbredende Landes større Frugtbarhed . . . Den
viser Havet med sine Skibe udenfor sig, den søder Træer og Urter
inden i sig.“ Den Omstændighed, at Gylbenlund paa den Tid
var et hndet Forlystelsessted for Hovedstadens Indvaanere,
reddebe Kronprindsen, siden Christian d. 6te, fra i A.
1718 af den berøgte Pirat Norcross her at blive opsnappet
og ført over til Skaane (Norcrosses Levnet af E. B. Kothé
S. 221). Henriks Mistroe til Stebet, med Hensyn til
hvad de Besøgende troedes her undertiden at foretage sig,
har vel ikke ganske været uden Grund. „Du seer saa gusten,
bleg og suur . . . som Veileren der seer sin Brud, til
Gylbenlund at fare“, hedder det i et Vers af L. Keen-
berg (Poet Skrifter I. S. 140). Under Krigsaarene
1807—14 blev Charlottenlund paa ny en ligesaa besøgt

Bystift for Kjøbenhavn's Indvaanere, som den havde været for et Aarhundrede siden, hvorhen man vel endog nu og da kunde see „fornemme Foll“ spabføre til Fods, ligesom i Jeronimus's Ungdom (I. 4.) At Friderichsdal allerede i Holbergs Tid maa have rivaliseret med Gylbenlund, kan ogsaa sluttes af en haandskreven omtrent samtidig Satire, med Titel: „Fortegnelse over nye Bøger, som skal sælges paa Børsen“; blandt hvilke ogsaa: „Gylbenlunds Stevne-maal imod Friderichsdals Skov“. Rejekubst i Stebet for Hjekubst (rettere Karl hos en Hjekubst) forekommer ikke i Vid. S. Ordbog.

II. 4. Henrich: . . . „Seg var færdig at bøe af „Stærklighed til een, som jeg tog op til Hane-Danzen, men „inden den lange Dantz kom til Ende, gif der saa meget „Cupido ud ved Sveed af alle Ender paa mig, at jeg ikke „gad see den Pige meer for mine Øyen.“

Hanedands forekommer ikke i Vid. S. Ordbog. Der er hitted den Formodning, at den kan have været den samme som en, for mange Aar siden i Byland brugt men nu aldeles forglemt saa kaldet Tolvtoursdands, der var usædvanlig lang, hvorfor den maastee ogsaa er gaaet af Brug. Hahnentänze der i Middelfalderen vare almindelige i Augsburg og i Nærheden af denne Stad, kaldtes saaledes af en Hane, omkring hvilken der dansedes, og som var udsat til Gevinst (J. Scheible, Das Kloster, IV. Die gute alte Zeit geschilbert in hist. Beiträgen I. S. 423); de havde altsaa ingen Sammenhæng med den her nævnte Hanedands. Ligesom denne Dands regnedes til de Fornemmere, saaledes hørte Folksdands hjemme i de lavere Række, hvorfor den ogsaa forekommer i Peppe p. B. III. 3, Pantf. Bondedreng III. 5 og Abracadabra I. 6. Da den tillige var almindelig i Skaane (Nicolovius, Folksliffvet i Skytts Härad S. 74), kan man antage, at

den er kommen hertil fra Sverrig, og at den maaskee ligesom Spillet Polstpas, Polst Ligger i Juleleg m. m. var en Erindring fra de svensk-polske Krige.

— Henrich: „Men Herre! naar I seer ret til, saa „er det, maaskee, En af Ane Hattemagers Bataillon.“

Denne Anne Hattemagers, som i Epistlerne III. Nr. 271 modfattes en Lucretia, var en berhygtet Bordelvertinde paa den Tid, der i en Note til Fursmans franske Oversættelse af dette Stykke p. 379 kaldes la plus fameuse Masquerelle, qu'on ait connue à Copenhague. For at have hvervet uskyldige Piger til sin Bataillon, blev hun Aaret i Forveien (1723) kagstrøget, stod 3 Dage i Halsjærn paa Nytorv og kom derpaa i Spindehuset (Machbets Hesperus V. S. 342). At dette dog ikke har været paa Livstid, og at hun senere har optaget sit gamle Haandværk, hvorfor hun paa nye 1726 er bleven straffet, erfares af P. Høinichbergs Tidskrift: „Den forkeerte Mercurius“. Her berettes nemlig (Jan. 1726), at „den navnkundige Anne Hattemagers laver sig til at ville agere sin Sag inde i Arresthuset,“ og skal tillige have i Sinde, „at producere for samme Ret, et alene sit Bærebrev, som kan vise hendes Levnet fra hendes tolvte Aar, men og foruden andre gamle Documenter, saasom graa Maren's og halte Kirstens Attester.“ Udsaldet af hendes Sag berettes ved næstfølgende April saaledes, under Overskrift Nyetorv (hvor Executionen fandt Sted): „Den niende i denne Maaned var man særdeles gæstefrig med at expedere Anne Hattemagers, som nu skulde til at reise, og som hendes Rejsepas maatte først skrives, saa var der Afskillige, som selv indbød sig at være Vidne til at det rigtig blev skreven, med efterfølgende 27 Bogstaver: Anne Hattemagers Horevertinde, hvortil var tilrebe ni Penne, hvormed det blev skrevet i lutter Træk og Bøværk, men som Papiret var graat Trykpapir, løb det i

hinanden, at man ikke vel kunde læse det. Siden ud paa Eftermiddagen fik hun sin Demission fra Damhuset, derefter krydsede hun ved *** Skoven, og begav sig saa til Sverrig, for at stifte et nyt Societet."

Henrich: „Denne Stoel, som jeg sætter her, er Tamper-Retten og jeg er først Vornfruens Procurator. Nu læses op Stevningen: Rector og Professoribus giøre „vitterligt, at for Os har labet indstevne . . .“

Lige indtil Hof- og Stadsrettens Organisation 1771 havde Rector og Professorer, eller Consistorium ved Kjøbenhavns Universitet, Jurisdiction i alle sællandske Egteskabs- og Trolovelsesager, hvilken Ret, fordi den holdtes paa de fire Qvatember- eller ved en Ordsforanstning Tamperbage, kaldtes Tamperret. En Afbildning af Consistoriums Forsamlingsaal under Tamperrettens Holdelse, som viser dette gamle Lokale i det væsentlige saaledes som vi, de mange senere Forandringer uagtet, endnu gienkiende det, findes som kobberstiftet Vignet foran C. P. Rothes Rescripter til danske Lovs 3die Bog. Naar Holberg lader den politiske Randestøber i Hamborg tale om „Consistorium eller Tamper-Ret“ (II. 3.), har han derfor, som oftere, ikke iagttaget Stedets Eenhed.

III. 3. Pernille: „Jo min Troe er der Skiebne „udi saabant. Det vil jeg døe paa, skjønt hverken min „Far eller Moer var Calvinist“.

Saaledes hedder det ogsaa i P. Paarses Formaningstale til Skibsfolkene (1. B. 1. S.):

I maae dog give Jer, I maae for Døden bukke,

Naar Liden kommen er. Det sagde først og sidst

Min Faber over Bord, var dog ei Calvinist.

Herved sigtes til Læren om Prædestinationen, hvori Luthe- ranerne afvige fra de Reformerte; en Gienstand, som Holberg nærmere har udviklet paa flere Steder i sine Epistler

I. Nr. 26. 28. 35. 37. 77. IV. Nr. 414. I denne Anledning udgav en Anonym følgende libet apologetiske Skrift, hvori vises, at de af Holberg angrebne Dogmer ei høre til de væsentligste efter de Reformeertes Confession: Lettre à Monsieur le Baron d'Holberg. à Cologne, aux dépens de la verité 1749. 63 SS. i 16mo; det er dateret à C. . . ce 11 de Juin 1748; maastee er det et af de Skrifter, hvortil Holberg figter i sidstnævnte Epistel.³⁷⁾

III. 5. Henrich: . . . „naar Wielsen først er holdt, „saa maa Monsr. Leonard siden stævne min Herre, om han „vil, end for Tamper-Retten til Spiir.“

Den 1495 stiftede Rigs-kammerret, der indtil 1693 havde sit Sæde i Speyer, hvorfra den senere forflyttedes til Weklar, var ved Sagnet kiendt og agtet af Almuen, selv i Lande, der laae langt uden for dens Virkefæds. Forhen, naar de norske Bønder havde tabt deres Sager for Høiesteret, spurgte de om de ikke kunde indstævne dem for Spiir-Retten, hvor, efter deres Formening, fire Konger og ni Visper skulle præsidere; Willes Sillejords Vestr. S. 236. Med Hensyn til de fire Konger vilde Sagnet, for et halvt Aarhundrede siden, i en vis Henseende ikke have været uden Sandhed.

Tillæg.

Med Jeronimus Erindring fra hans Ungdom, at „forrenneme Standspersoner lystes hjem af deres Piger“ (I 4.), kan sammenholdes Erasmes Uttring i Den Vægelsindede (II. 1.) om den Høflighed at „en Mand tilbyder mig sin Tiener, for at lyse mig“. Allerede i en Luxusforordning af Kiøbenhavn's Magistrat (1579) omtales „Løgtebrenge, som høre Løgter til deres Husbønder“; Pontoppidan, Orig. hafn. S. 500).

³⁷⁾ Af denne litteraire Sielbenhed etede afbøde Secr. Boye et Exemplar.

Jacob von Lyboe eller den fortalende Soldat.

Efter Holbergs egen Forfiktring i hans Levnet (S. 150), har det plautinske Lysspil, Miles gloriosus, tient ham som Forbillebe for dette Stykke. Rahbet antager derimod, at det vel saa meget kan siges at være beslægtet med Terentfes Eunuch, i det ringeste hvad Jakobs og Hesperus Karakterer angaaer, skjøndt Holberg selv implicite synes at fragaae det¹⁾. Imidlertid er det altid sandsynligere, at Enhver af disse gamle Digtere kan have givet H. Ideen til en og anden Karakter og Situation, end at en tydsk dramatisk Digter fra det 17de Aarhundrede, Andreas Gryphius, som med sin unægtelige Værd dog neppe kan have været efter Holbergs Smag, og som paa intet Sted nævnes af ham, skulde her have tient ham som Mønster²⁾ Snarere vil uden Tvivl den

¹⁾ Epistler III. Nr. 195; Udv. Skrifter II. S. 385. I samme Udg. VI. S. 364 fg. meddeles de tilsvarende Scener af de romerske Lysspil. Dgaa i det spanske og italienske Lysspil forekommer en pralende Kriger som en Militairmæste.

²⁾ „Har Holberg taget sin Jakob v. Lyboe af Plautus ene, eller har den tydske Lysspildigter A. Gryphius sin Part deri?“ af Rahbet i Hesperus VIII. S. 234 fg. S. 289 fg. Formodningen herom hidrører fra et Sted i Holbergs Levnet foran Scheibes Overs. af P. Paars S. 335, hvor der siges, at H. i intet Stykke meer end i dette har fulgt sin Forgænger, „den man aber viel eher Gryphius als Plautus nennen möchte“. Unægteligen har man lagt mere i denne henkastede og ubestemte

vistnok træffende Lighed imellem enkelte Træk og Situationer i den danske Jakob von Tjybo og den tyske Horrili-
brifax kunne uledes deraf, at begge Digterne skildrede de
samme Daarligheder, og at der i Grunden ikke var saa stor
Forskjel imellem Tidsaanden og Sædterne paa den Tid og
i de Lande, hvor Gryphius og Holberg levede.

Men, hvor meget eller lidet dette Stykke nu end maatte
synes at skyde fremmede Forbilleder, tør det dog ansees
for afgjort, at hverken Hovedkaraktererne eller Situationerne
kunne kaldes fremmede. Naar Holberg selv tilstaaer, at
Tjybos Karakter var „outreret“, (Epistler I. Nr. 66),
da vil han dermed dog ikke erklære den, enten for unaturlig
eller reent opdigtet; og at han har havt sine Originaler
saavel for Tjybo som for Stygotius, vil letteligen erkjendes,
naar man tager Hensyn til Krigerstandens og den lærde
Stands eiendommelige Præg paa hiin Tid²⁾. En vis
naturlig eller paatagen Raahed, Foragt for videnskabelig
Dannelse og haanlig Nedsken paa Alt, hvad der ikke bar
Sværdet, karakterisere de dengang Krigeren hos os, som i
ethvert Land, hvor Trethve-Narskrigens Træditioner endnu
ikke vare uddøde; hvor den staaende Hær underholdtes ved
Hverving og ei fielden anførtes af fremmede Officerer.

Yttring, end den selv, rigtigt forstaaet, indeholder. L. Wachlers
Gesch. d. Literatur III. S. 298 roser Gryphius († 1644) som,
hvad hans dramatiske Arbejder angaaer, tilbeels havde dannet sig
efter romerske, italienske og franske Mønstre, for sin forstaaelige
Plan, livfulde Dialog, vittige Tone, Verbens- og Mennefs-
kundskaab; tilsammen Egenskaber, hvori da ogsaa den danske Digter
lignede ham. Scener af Plautus og Terents, som kunne ansees
for Stykkets Kilder, samt Træk, der ere laante af Vidermanns
Utopia, anføres i Ud. Str. VI. S. 364—85.

²⁾ Holberg, som gierne benyttede en dramatisk Hovedfigur ved flere
Leiligheder, har ogsaa ladet et Pendants til Jakob v. T. op-
træde i Lyfl. Skibbrud V. 9.

Denne Aand, forenet med den Reputation som de danske Hielpetropper siden Slutningen af det syttende Aarhundrede havde bibragt fra Felttogene i Ungarn, Italien og især i Nederlandene under den spanske Successionskrig⁴⁾, og med en vis anmasfende Tone, som Følge af den nordiske Tiaars-Krig, hidrog ligeledes til at befæste et svælgende Dyb mellem den danske Værgestand, der desuden, baade for Officerernes og Mandskabets Vedkommende, for en stor Deel bestod af Ublændinge, og den Stand den var kaldet til at forsvare. Et mærkeligt, næsten oprørende Exempel paa hvad vore egne Krigere, knap en Menneſkealder før dette Stykke blev skrevet, havde vovet at tillade sig, afgive de Excesfer Livgarden til Hest forøvede paa Møen, i de Aar (1685—97) dette uhyggelige Land var blevet den anvist til Standquarteer (Paludans Møens Beskr. I. S. 420 fg.). Kun med Hensyn til saadanne Forhold kan man finde Lovbestemmelser fornødne, som de i Forordn. af 18de Dec. 1688 (gientaget ved Frd. af 7de Aug. 1705), der forbød Officerer med Gewalt at angribe nogen paa Gader, Markeder, alfare Veie eller andensteds, og lade dem henseføre i Bagten, for med Hug og haard Tractement at tvinge dem til at lade sig hverve⁵⁾; eller i de senere Reskripter af

⁴⁾ Denne, her almindelig saakaldte brabantiske Krig (I. 9. i Don Kanudo I. 5: „Den nederlandiske Krig“) var endnu, efter mange Aars Forløb, i frisk Minde hos de danske Officerer; s. et Citat af Wabstier (1754) hos Rahbek II. S. 217. Den foregivne Capitain i Forv. Brudgom Sc. 8 roste sig af at have „bivaaet fire store Feltslag ndi Flandern;“ jvfr. den hollandske Skippers Præt om „sibste Brabands Belejring“ (II. 1.). Thybos Uvidenhed midt i hans Løgnagtige Præl fremgaaer ogsaa deraf, at han vilde have sættet mod Hollanderne i denne Krig, da de danske Hielpetropper netop vare paa disses Side.

⁵⁾ Af Rescr. 5. Febr. 1714 synes ogsaa fremgaae, at Slagsmaal, hvori Militaire deeltog, dengang ikke vare sieldne i Kjøbenhavn.

22. Febr. og 4. Marts, der ligeledes forbød al voldsom Hverving, og paalagde Officerer og Magistrat i Kjøbstæderne at behandle hinanden „sømmeligen“. En Officeer der, som Stykkets Helt, truede med at lade sine Domestiker hænge og regne de sig til Noes, kun at have prøglet sex Rakater ihjel og kun tyve Gange at have slaaet sine Tienestepiger, maa vel allerede dengang have været en Karrikatur; men man maa ikke overse, at Thybos Brouten, Raahed og øvrige Lyder gerne kunde foresindes paa den Tid hos mangt Medlem af Standen, som dog isøvrigt hverken var Eujon eller Eøgner^o). Endnu tyve Aar senere skildres, skøndt med ikke slet saa grove Farver, en Jakob von Thybo i (J. Riis's) Antispectator (1744) Nr. 11 saaledes:

A er en Krigspedant, der stedse bombarderer,
 der styder, segter, skøndt han sidder ved et Bord,
 der sin Solbaterhøj med Force commanderer,
 og vrebdes om han ei beholder sidste Ord.

^o) Efter et Sagn skal Navnet være givet Hovedpersonen med et bestemt og personligt Hensyn, nemlig til en vis Major Thielo (P. Päärs, Boyes Udg. 2det Dpl. S. 297). At det netop var for Contrastens Skyld, at Holberg gav en saadan Dramatbas Navn efter de finde, dristige og nøisomme Thyboer eller Indbyggere af Thyland (Danske Atlas V. S. 405) antog Wabstier i sit Vers foran J. Friises poetiske Skrifter:

Hos Lydten store Ord og gjerne liden Dst,
 men Thybonitens Ord er mindre end hans Dst,
 Von Thybo slægtede altsaa i denne Post
 et sine Landsmænd paa, at han sin Manddom roste.

Leilighedsvis kan her bemærkes, at ikke Thyboe, som det skrives i Lyffspillenes ælbste og følgende Udgaver (jvfr. Pierres Replik i Jean de Fr. I. 1.), og som en af vore ælbste dramatiske Forfatter, Anders Kiehsen kaldte sig, men Thybo, efter Ety-mologien og den ælbste Skrivemaade for Thy (Thye) og Thyland, saavel i danske som islandiske og fremmede Kilder, er den rigtige Form, der ogsaa sølges baade i Danske Atlas og i Aagaards Beskrivelse, stundum ogsaa af Holberg selv, f. Ex. Epp. I. Nr. 66-

Han trobser ligesom mod alle Elementer,
 Feur, Hagel, Donner, Vliq han stebse har i Mund,
 naar Compagniet ham ved Spillebordet venter,
 de frygte alle for den martialste Hund.
 Hvor han befinder sig, han om sig selv kun taler,
 om sine mange Log, sin store Tapperhed,
 og af sit Heltemod for alle sig afmaler,
 der, at han løb i Skiul bag Høyen, ikke veed.
 nu er han ved Stralsund, nu figter han paa Skaane,
 nu tår han Bismar ind, nu faaer han femten Saar,
 Kort sagt, hvert Selskab maa ham villig Dret laane,
 Og Ingen, uden han, at tale Frihed faaer.

Smidlertid er det vel troligt, at det ikke aldeles afgjorte Bisalb, hvormed dette Stykke, ifølge Holbergs egen Yttring, i Begyndelsen blev modtaget⁷⁾, for en Deel kan have havt sin Grund i Enkeltes Misforstaaelse med Hovedkarakteren, og ikke blot i de lange Monologer, om hvilke Holberg selv tilstaaer, at de vare morsommere at læse end at høre, og som derfor ogsaa i Udgaven af 1731 ere deels udeladte deels forkortede; Rahbeks Bidrag til Skuepl. Hist. S. 68.

Rangt mindre endnu end for Thybo kan Digteren have favnet Originaler for Stygotius, denne Klosterhelt, denne Cathedralens Klopfægter, til hvem Erasmus Montanus er et Sidesykke. Ogsaa kan Holbergs egen Stilling let have forsynet ham med rigt Stof til denne Karakters Udmaling, i

⁷⁾ Tilskuerne syntes ikke ilde om det; Levnet S. 150 (neque spectatoribus displicuit; Orig.); hvorved tillige bemærkes, at det næste Stykke, Ulysses von Itiacia, optoges med større Bisalb; Overskou I. S. 222. Det er mærkeligt, at Falster i sin Satire „Verden som et Dolhuus“ havde havt i Sinde ogsaa at fremstille en storpralende Krigsmand; men en Saadan forekommer ikke i de trykte Udgaver; Chr. Thaarups Udg. S. 127.

forskjellige fra hans Tid og Omgivelser laante Træk, uden at han just har behøvet at have noget bestemt Individ for Die. Det var derfor maaskee aldeles tilfældigt, at denne Person, ved Stykkets første Fremtrædelse og i dets ældste Udgave, førte Navnet Tyhonius. Men da den lærde jydsk Præst, siden Stiftsprovst i Viborg, Christen Lassen Tyhonius, under sit Besøg i Kiøbenhavn i Aaret 1726 eller 27, opdagede at hans Navn var brugt til at betegne en latterlig Pedant i et Efterspil, og En og Anden hentydede dette paa ham selv, følte han sig høilighen fornærmet, gjorde Bevægelse derover, og, yndet som han var af den Tids Mægtige, Biskop Deichman, Ober=Secretair Møinichen, ja endog af Kongens Broder=Prinds Carl, bragte han det virkelig dertil at Holberg maatte forandre Navnet til Stygotius der optoges i de følgende Udgaver⁸). Da han havde forladt Kiøbenhavn Aaret før Holberg kom til Alkademiet, er der ingen Sandsynlighed for, at det kan have været dennes Forsæt at stille paa en Mand, som endog skal have været ham personligen ubekjendt⁹). Men da

⁸) De nærmere Omstændigheder herved anføres, efter Biskop Deichmans Biographi af Sønnen C. Deichman, i Rahbets Vibrag til Skuepladsens Historie S. 69 fg. og i J. Møllers Mnemosyne II. S. 314.

⁹) I Fortalen til Holbergs mindre poetiske Skrifter (1746) siges, at Tyhonii Navn „af en Hændelse“ var indkommet i Stykket. Man skalde næsten troe, at Holberg maatte have havt en Ahnelse om dette Uheld, da han skrev sin „Varselsstue.“ I dennes ældste Udg. (III. 5.) beklager nemlig en Kone sig over, at der var skrevet en Comedie om den vægelsindede Lucretia, hvorved hun, hvis Navn det netop var, antog sig selv for truffet. Herimod indvender Varsellonen: „Ei . . . maa ikke Manden bruge Fornavne til de Personer, som han forestiller? jeg har jo ogsaa hørt mit Navn paa Comedien, men jeg lar mig slet intet deraf anfægte, saalænge han ikke bruger ogsaa mit Tilnavn“.

Holberg ikke besad synnderlig Agt for en Erudition af den Art, som den Tythonius unægteligen besad, men han selv tilbeels manglede¹⁰⁾, og han ei heller var den Mand, der letteligen enten oversaae eller glemte Fornærmelser, en Strøbelighed han ærligen vedgaaer (Levnet S. 219), gav denne Tilbragelse ham Anledning til Veiligheidsdigtet: „Den jhbfte Zeide“, hvoraf bengang enkelte Exemplarer, uden Forfatterens Villie og Vidende, skulle være trykte, men som dog først egentlig blev bekjendt efter den Paagiældendes Død 1740, da det indførtes i Holbergs mindre poetiske Skrifter¹¹⁾.

Naar Tythonius her karakteriseres som

en cimbrist Helt, stunkt under Levi Riøle,
der blive vil et Pys paa Viborgs høie Skole,
Sit lærde Fornavn fandt i Skuespil at staae,

da sigtes herved til hans omtalte Forslag om et Universitets Oprettelse i Viborg, ved hvilket han rigtignok viste, at den der haver Korset signer først sig selv, i det han nemlig til

¹⁰⁾ Det fordeelagtige Vidnesbyrd, Abr. Kall i den Henseende giver Tythonius i N. Danske Mag. II. S. 345, er neppe usfortient; man eftersee hans Levnet foran Giesfings Tythoniana og Fortegnelsen sammesteds paa hans, især urhytke Skrifter. Men, rigtignok var denne Lærdom hverken forenet med Gramst eller Falsterst Aand.

¹¹⁾ Ifølge Mnemosyne a. St. var det først efter Ildebranden i Viborg 1726, at Tythonius ved sin Nærværelse i Kiøbenhavn gjorde den for ham saa ubehagelige Opdagelse. Holbergs Alusion til hans Project om Oprettelsen af en Høiskole i Viborg, som dog først er dateret 1729, modsiges ikke, at Digtet kan være forfattet tidligere, da hiint Project, efter Forfatterens egen Forsikring, (Tythoniana S. 3) allerede var opsat og til Vedkommende indleveret omtrent 1725, hvorved det da ogsaa kunde være kommet til Holbergs Kundskab, hvem det vel ikke, med Hensyn til de Kiøbenhavnste Professors Interesse, kan have været synnderlig til Behag; jvfr. Udsigt over Kiøbenh. Univ. Bygningss-Historie (Progr. til Indvielsesfesten 1836) S. 51—52.

den er kommen hertil fra Sverrig, og at den maaskee ligesom Spillet Polstpas, Polst Tigger i Juleleg m. m. var en Erindring fra de svenst-polstke Krige.

— Henrich: „Men Herre! uaar I seer ret til, saa „er det, maaskee, En af Ane Hattemagers Bataillon.“

Denne Anne Hattemagers, som i Epistlerne III. Nr. 271 modsættes en Lucretia, var en berøgtet Borbevertinde paa den Tid, der i en Note til Fursmans franske Oversættelse af dette Stykke p. 379 kaldes la plus fameuse Masquerede, qu'on ait connue à Copenhague. For at have hvervet ustyrbige Piger til sin Bataillon, blev hun Aret i Forveien (1723) kagstrøget, stod 3 Dage i Halsjern paa Nytorv og kom derpaa i Spindehuset (Rahbels Hesperus V. S. 342). At dette dog ikke har været paa Livstid, og at hun senere har optaget sit gamle Haandværk, hvorfor hun paa nye 1726 er bleven straffet, erfares af Bøenixbergs Tidsskrift: „Den forkeerte Mercurius“. Her berettes nemlig (Jan. 1726), at „den navnkundige Anne Hattemagers laver sig til at ville agere sin Sag inde i Arresthuset,“ og skal tillige have i Sinde, „at producere for samme Ret, et alene sit Værebrev, som kan vise hendes Bevnet fra hendes tolvte Aar, men og foruden andre gamle Documenter, saasom graa Marens og halte Kirstens Attester.“ Udfaldet af hendes Sag berettes ved næstfølgende April saaledes, under Overskrift Nytorv (hvor Executionen fandt Sted): „Den niende i denne Maaned var man særdeles gesteftig med at expedere Anne Hattemagers, som nu skulde til at reise, og som hendes Rejsepas maatte først skrives, saa var der Afskillige, som selv indbød sig at være Vidne til at det rigtig blev skreven, med efterfølgende 27 Bogstaver: Anne Hattemagers Horevertinde, hvortil var tilrede ni Penne, hvormed det blev skrevet i lutter Træk og Løsværk, men som Papiret var graat Trølpapir, løb det i

hinanden, at man ikke vel kunde læse det. Siden ud paa Eftermiddagen fik hun sin Demission fra Damhuset, derefter krydsede hun ved *** Skoven, og begav sig saa til Everrig, for at stifte et nyt Societet."

Henrich: „Denne Stoel, som jeg sætter her, er Tamper-Retten og jeg er først Jomfruens Procurator. Nu læses op Stevningen: Rector og Professoribus giøre „vitterligt, at for Os har ladet indstevne . . .“

Lige indtil Hof- og Stadsrettens Organisation 1771 havde Rector og Professor, eller Consistorium ved Kjøbenhavns Universitet, Jurisdiction i alle sællandske Wgteskabs- og Trolovelsesager, hvilken Ret, fordi den holdtes paa de fire Qvater- eller ved en Ordforanstning Tamperbage, kaldtes Tamperret. En Afbildning af Consistoriums Forsamlingsaal under Tamperrettens Holdelse, som viser dette gamle Lokale i det væsentlige saaledes som vi, de mange senere Forandringer uagtet, endnu gienkiende det, findes som kobberstøkket Bignet foran C. P. Rothes Rescripter til danske Lovs 3die Bog. Naar Holberg lader den politiske Randestøber i Hamborg tale om „Consistorium eller Tamper-Ret“ (II. 3.), har han derfor, som oftere, ikke iagttaget Stedets Eenhed.

III. 3. Pernille: „So min Troe er der Skiebne „ubi saadant. Det vil jeg bøe paa, skjønt hverken min „Far eller Moer var Calvinist“.

Saaledes hedder det ogsaa i P. Paarses Formaningstale til Skibsfolkene (1. B. 1. S.):

I maae dog give Jer, I maae for Døden bukke,

Naar Liden kommen er. Det sagde først og sidst

Min Faber over Bord, var dog et Calvinist.

Herved sigtes til Læren om Prædestinationen, hvori Lutheranerne afvige fra de Reformeerte; en Gienstand, som Holberg nærmere har udviklet paa flere Steder i sine Epistler

I. Nr. 26. 28. 35. 37. 77. IV. Nr. 414. I denne Anledning udgav en Anonym følgende libet apologetiske Skrift, hvori vides, at de af Holberg angrebne Dogmer ei høre til de væsentligste efter de Reformeertes Confession: Lettre à Monsieur le Baron d'Holberg. à Cologne, aux dépens de la verité 1749. 63 S. i 16mo; det er dateret à C. . . ce 11 de Juin 1748; maastee er det et af de Skrifter, hvortil Holberg figter i sidstnævnte Epistel.³⁷⁾

III. 5. Henrich: . . . „naar Vielsen først er holdt, „faa maa Monfr. Leonard siden stævne min Herre, om han „vil, end for Tamper-Retten til Spiir.“

Den 1495 stiftede Rigs-kammerret, der indtil 1693 havde sit Sæde i Speher, hvorfra den senere forflyttedes til Weglar, var ved Sagnet kienbt og agtet af Almuen, selv i Lande, der laae langt uden for dens Virkefæds. Forhen, naar de norske Bønder havde tabt deres Sager for Høiesteret, spurgte de om de ikke kunde indstævne dem for Spiir-Retten, hvor, efter deres Formening, fire Konger og ni Bisper stulle præsidere; Wille's Sillejords Bestr. S. 236. Med Hensyn til de fire Konger vilde Sagnet, for et halvt Aarhundrede siden, i en vis Henseende ikke have været uden Sandhed.

Tillæg.

Med Jeronimus Erindring fra hans Ungdom, at „for-
nemme Standspersoner lystes hiem af deres Piger“ (I 4.),
kan sammenholdes Erasms Ytring i Den Vægelsindebe
(II. 1.) om den Høflighed at „en Mand tilbyder mig sin
Tjener, for at lyse mig“. Allerede i en Luxusforordning
af Kiøbenhavn's Magistrat (1579) omtales „Løgtebrenge,
som bære Løgte til deres Husbønder“; Pontoppidan,
Orig. havn. S. 500).

³⁷⁾ Af denne litteraire Sielbenhed eiede afbøde Secr. Boye et Exemplar.

Jacob von Lyboe eller den stortalende Soldat.

Efter Holbergs egen Forsikkring i hans Levnet (S. 150), har det plautinske Lyffspil, Miles gloriosus, tient ham som Forbillede for dette Stykke. Rahbet antager derimod, at det vel saa meget kan siges at være beslægtet med Terentjes Eunuch, i det ringeste hvad Jakobs og Jespers Karakterer angaaer, skjøndt Holberg selv implicite synes at fragaae det¹⁾. Imidlertid er det altid sandsynligere, at Enhver af disse gamle Digtere kan have givet H. Ideen til en og anden Karakter og Situation, end at en tybft dramatisk Digter fra det 17de Aarhundrede, Andreas Gryphius, som med sin unægtelige Værd dog neppe kan have været efter Holbergs Smag, og som paa intet Sted nævnes af ham, skulde her have tient ham som Mønster²⁾ Snarere vil uden Tvivl den

¹⁾ Epistler III. Nr. 195; Udv. Skrifter II. S. 385. I samme Udg. VI. S. 364 fg. meddeles de tilsvarende Scener af de romerske Lyffspil. Ogsaa i det spanske og italienske Lyffspil forekommer en pralende Kriger som en Militairmaske.

²⁾ „Har Holberg taget sin Jakob v. Lybbo af Plautus ene, eller har den tybste Lyffspilbigter A. Gryphius sin Part deri?“ af Rahbet i Hesperus VIII. S. 234 fg. S. 289 fg. Formodningen herom hidrører fra et Sted i Holbergs Levnet foran Scheibes Overs. af P. Paars S. 335, hvor der siges, at H. i intet Stykke meer end i dette har fulgt sin Forgænger, „den man aber viel eher Gryphius als Plautus nennen möchte“. Unægteligen har man lagt mere i denne henkastede og ubestemte

vistnok træffende Lighed imellem enkelte Træk og Situationer i den danske Jakob von Tjybo og den tyske Horribilicribrifax kunne uledes deraf, at begge Digterne sildbrede de samme Daarligheder, og at der i Grunden ikke var saa stor Forskiel imellem Tidsaanden og Sæderne paa den Tid og i de Lande, hvor Grypphus og Holberg levede.

Men, hvor meget eller lidet dette Stykke nu end maatte synes at skulde fremmede Forbilleber, tør det dog ansees for afgjort, at hverken Hovedkaraktererne eller Situationerne kunne kaldes fremmede. Naar Holberg selv tilstaaer, at Tjybos Karakter var „outreret“, (Epistler I. Nr. 66), da vil han dermed dog ikke erklære den, enten for unaturlig eller reent opdigtet; og at han har havt sine Originaler saavel for Tjybo som for Stygotius, vil letteligen erkjendes, naar man tager Hensyn til Krigerstandens og den lærde Stands eiendommelige Præg paa hiin Tid²⁾. En vis naturlig eller paatagen Naahed, Foragt for vidensfabelig Dannelse og haanlig Nebstuen paa Alt, hvad der ikke bar Sværdet, karakteriserede dengang Krigeren hos os, som i ethvert Land, hvor Tredve-Aarskrigens Traditioner endnu ikke vare udbøde; hvor den staaende Hær underholdtes ved Hverving og ei sielden anførtes af fremmede Officerer.

Uttring, end den selv, rigtigt forstaaet, indeholder. L. Wachlers Gesh. d. Literatur III. S. 298 rofer Grypphus († 1644) som, hvad hans dramatiske Arbejder angaaer, tildeels havde bannet sig efter romerske, italienske og franske Mønstre, for sin forstandige Plan, livfulde Dialog, vittige Tone, Verdens- og Menneftelundsftab; tilfammen Egenflaber, hvori da ogsaa den danske Digter liguede ham. Scener af Plautus og Terents, som kunne ansees for Stykkets Rilber, samt Træk, der ere laante af Bidermanns Utopia, anføres i Udv. Skr. VI. S. 364—85.

²⁾ Holberg, som gjerne benyttede en dramatisk Hovedfigur ved flere Leiligheder, har ogsaa ladet et Pendant til Jakob v. T. optræde i Epfl. Skibbrud V. 2.

Denne Mand, forenet med den Reputation som de danske Hielpetropper siden Slutningen af det syttende Aarhundrede havde hjembragt fra Felttogene i Ungarn, Italien og især i Nederlendene under den spanske Successionskrig⁴⁾, og med en vis anmassende Tone, som Følge af den nordiske Tiaars-Krig, bidrog ligeledes til at befæste et svælgende Dyb mellem den danske Bærgestand, der desuden, haade for Officerernes og Mandskabets Vedkommende, for en stor Deel bestod af Udlændinge, og den Stand den var kaldet til at forsvare. Et mærkeligt, næsten oprørende Exempel paa hvad vore egne Krigere, knap en Menneskealder før dette Stykke blev skrevet, havde vovet at tillade sig, afgive de Exceser Livgarden til Hest forøvede paa Møen, i de Aar (1685—97) dette ullykkelige Land var blevet den anvist til Standquarteer (Paludans Møens Bestr. I. S. 420 fg.). Kun med Hensyn til saadanne Forhold kan man finde Lovbestemmelser fornødne, som de i Forordn. af 18de Dec. 1688 (gientaget ved Frb. af 7de Aug. 1705), der forbød Officerer med Gewalt at angribe nogen paa Gader, Markeder, alfare Veie eller andensteds, og lade dem hense i Bagten, for med Hug og haard Tractement at tvinge dem til at lade sig hverve⁵⁾; eller i de senere Reskripter af

⁴⁾ Denne, her almindelig saakaldte brabantiske Krig (I. 9. i Don Ranudo I. 5: „Den nederlandske Krig“) var endnu, efter mange Aars Forsøb, i friskt Minde hos de danske Officerer; s. et Citat af Wadskær (1754) hos Rahbel II. S. 217. Den foregionne Capitain i Forv. Brudgom Sc. 8 roste sig af at have „bivaa= net fire store Feltslag ubi Flandern;“ jvfr. den hollandske Skippers Præt om „sidste Brabands Belejring“ (II. 1.). Ehybos Ubidenhed midt i hans Løgnagtige Præl fremgaaer ogsaa deraf, at han vilde have sægtet mod Hollænderne i denne Krig, da de danske Hielpetropper netop vare paa disses Side.

⁵⁾ Af Rescr. 5. Febr. 1714 synes ogsaa fremgaae, at Slagsmaal, hvori Militaire deeltog, dengang ikke vare sieldne i Kiøbenhavn.

22. Febr. og 4. Marts, der ligeledes forbyød al voldsom Hverving, og paalagde Officerer og Magistrat i Kjøbstæderne at behandle hinanden „sømmeligen“. En Officeer der, som Stykkets Helt, truede med at lade sine Domestiker hænge og regnebe sig det til Roes, kun at have pryglet sex Sakaler ihjel og kun thve Gange at have slaaet sine Tienestepiger, maa vel allerede dengang have været en Karrikatur; men man maa ikke overse, at Lychoes Drouten, Raahed og øvrige Lycher gierne kunde forefindes paa den Tid hos mangt Medlem af Standen, som dog iøvrigt hverken var Eujon eller Røgner^o). Endnu thve Nar senere stildres, skjøndt med ikke slet saa grove Farver, en Jakob von Lychbo i (J. Riis's) Antispectator (1744) Nr. 11 saaledes:

A er en Krigspedant, der steds bombarderer,
 der styder, segter, skjøndt han sidder ved et Bord,
 der sin Soldaterhøb med Force commanderer,
 og vrides om han ei beholber sidste Ord.

^o) Efter et Sagn skal Navnet være givet Hovedpersonen med et bestemt og personligt Hensyn, nemlig til en vis Major Thielo (P. Päärs, Boyes Udg. 2det Dpl. S. 297). At det netop var for Contrastens Skyld, at Holberg gav en saadan Dramas Navn efter de sindrige, drifftige og nøjsomme Lychboer eller Indbyggere af Lychland (Danske Atlas V. S. 405) antog Wadstier i sit Vers foran J. Friise's poetiske Skrifter:

Hos Lychten store Ord og gierne liben Dit,
 men Lychonitens Ord er mindre end hans Dit,
 Bon Lychbo slagtede altsaa i denne Post
 et sine Landsmænd paa, at han sin Manddom roste.

Religheedsvis kan her bemærkes, at ikke Lychoe, som det skrives i Lychspillenes ældste og følgende Udgaver (jvfr. Pierres Replik i Jean de Fr. I. 1.), og som en af vore ældste dramatiske Forfatter, Anders Riidsen kaldte sig, men Lychbo, efter Etymologien og den ældste Skrivemaade for Lych (Lych) og Lychland, saavel i danske som islandske og fremmede Kilder, er den rigtige Form, der ogsaa følges baade i Danske Atlas og i Aagaards Beskrivelse, stundum ogsaa af Holberg selv, f. Ex. Epp. I. Nr. 66.

Han trobser ligesom mod alle Elementer,
 Feur, Hagel, Donner, Bliq han stedse har i Mund,
 naar Compagniet ham ved Spillebordet venter,
 de frygte alle for den martialste Hund.
 Hvor han befinder sig, han om sig selv kun taler,
 om sine mange Tog, sin store Tapperhed,
 og af sit Helttemod for alle sig afmaler,
 der, at han løb i Skiul bag Høhen, ikke veed.
 nu er han ved Stralsund, nu figter han paa Staane,
 nu tar han Bismar ind, nu faaer han femten Saar,
 Kort sagt, hvert Selskab maa ham villig Dret laane,
 Dg Ingen, uden han, at tale Frihed faaer.

Smidlertid er det vel troligt, at det ikke albeles afgjorte Bisald, hvormed dette Stykke, ifølge Holbergs egen Ytring, i Begyndelsen blev modtaget⁷⁾, for en Deel kan have havt sin Grund i Enkeltes Misforståelse med Hovedkarakteren, og ikke blot i de lange Monologer, om hvilke Holberg selv tilstaaer, at de vare morsommere at læse end at høre, og som derfor ogsaa i Udgaven af 1731 ere deels udeladte deels forkortede; Rahbeks Bidrag til Skuepl. Hist. S. 68.

Langt mindre endnu end for Thybo kan Digteren have savnet Originaler for Stygotius, denne Klosterhelt, denne Cathedralens Klopfægter, til hvem Erasmus Montanus er et Sideslykke. Ogsaa kan Holbergs egen Stilling let have forsynet ham med rigt Stof til denne Karakters Udmaling, i

⁷⁾ Tilskuerne syntes ikke ilde om det; Levnet S. 150 (neque spectatoribus displicuit; Orig.); hvorved tillige bemærkes, at det næste Stykke, Ulysses von Itacia, optoges med større Bisald; Overskou I. S. 222. Det er mærkeligt, at Falsster i sin Satire „Verden som et Dolhuus“ havde havt i Sinde ogsaa at fremstille en storpralende Krigsmand; men en Saadan forekommer ikke i de trykte Udgaver; Chr. Thaarups Udg. S. 127.

forskjellige fra hans Tid og Omgivelser laante Træk, uden at han just har behøvet at have noget bestemt Indbild for Die. Det var derfor maastee aldeles tilfældigt, at denne Person, ved Stykkets første Fremtrædelse og i dets ældste Udgave, førte Navnet Tycho-nius. Men da den lærde jydsk Præst, siden Stiftsprovst i Viborg, Christen Lassen Tycho-nius, under sit Besøg i Kjøbenhavn i Aaret 1726 eller 27, opdagede at hans Navn var brugt til at betegne en latterlig Bedant i et Hystispil, og En og Anden hentydede dette paa ham selv, sølte han sig høilighen fornærmet, gjorde Bevægelse derover, og, yndet som han var af den Tids Mægtige, Biskop Deichman, Ober=Secretair Møinichen, ja endog af Kongens Broder Prinds Carl, bragte han det virkelig dertil at Holberg maatte forandre Navnet til Stygotius der optoges i de følgende Udgaver⁹⁾. Da han havde forladt Kjøbenhavn Aaret før Holberg kom til Akademiet, er der ingen Sandsynlighed for, at det kan have været bennes Forsæt at stille paa en Mand, som endog skal have været ham personligen ubekjendt⁹⁾. Men da

⁹⁾ De nærmere Omstændigheder herved anføres, efter Biskop Deichmans Biographi af Sønnen C. Deichman, i Rahbets Bidrag til Skuepladsens Historie S. 69 fg. og i J. Møllers Mnemosyne II. S. 314.

⁹⁾ I Fortalen til Holbergs mindre poetiske Skrifter (1746) siges, at Tycho-nii Navn „af en Hændelse“ var indkommet i Stykket. Man skalbe næsten troe, at Holberg maatte have havt en Ahnelse om dette Uheld, da han skrev sin „Varselsstue.“ I bennes ældste Udg. (III. 5.) beklager nemlig en Kone sig over, at der var skrevet en Comebie om den vægelsinbede Lucretia, hvorved hun, hvis Navn det netop var, antog sig selv for truffet. Herimod indvender Varselkonen: „Ei . . . maa ikke Manden bruge Fornavne til de Personer, som han forestiller? jeg har jo ogsaa hørt mit Navn paa Comebien, men jeg lar mig slet intet deraf anfægte, saalænge han ikke bruger ogsaa mit Titnavn“.

Holberg ikke befad synnderlig Agt for en Erudition af den Art, som den Tythonius unægteligen befad, men han selv tildeels manglede¹⁰⁾, og han ei heller var den Mand, der letteligen enten oversaae eller glemte Fornærmelser, en Strøbelighed han ærligen vedgaaer (Levnet S. 219), gav denne Tilbragelse ham Anledning til Veilighedsblygtet: „Den jydste Feide“, hvoraf dengang enkelte Exemplarer, uden Forfatterens Billie og Vidende, skulle være trykte, men som dog først egentlig blev bekendt efter den Paagiældendes Død 1740, da det indførtes i Holbergs mindre poetiske Skrifter¹¹⁾. Naar Tythonius her karakteriseres som

en cimbrisk Helt, skiult under Levi Kiole,
der blive vil et Uds paa Viborgs høie Skole,
Sit lærde Fornavn fandt i Skuespil at staae,

da sigtes herved til hans omtalte Forslag om et Universitets Oprettelse i Viborg, ved hvilket han rigtignok viste, at den der haver Korset signer først sig selv, i det han nemlig til

¹⁰⁾ Det forbeelagtige Vidnesbyrd, Abr. Kall i den Henseende giver Tythonius i N. Danske Mag. II. S. 345, er neppe ufortient; man eftersee hans Levnet foran Giesstugs Tythoniana og Fortegnelsen sammesteds paa hans, især urrykte Skrifter. Men, rigtignok var denne Lærdom hverken forenet med Gramst eller Galsterst Aand.

¹¹⁾ Ifølge Mnemosyne a. St. var det først efter Isbebranden i Viborg 1726, at Tythonius ved sin Nærværelse i Kjøbenhavn gjorde den for ham saa ubehagelige Opdagelse. Holbergs Allusion til hans Project om Oprettelsen af en Høiskole i Viborg, som dog først er dateret 1729, modsiges ikke, at Digtet kan være forfattet tidligere, da hiint Project, efter Forfatterens egen Forsikring, (Tythoniana S. 3) allerede var opfat og til Vedkommende indleveret omtrent 1725, hvorved det da ogsaa kunde være kommet til Holbergs Kundskab, hvem det vel ikke, med Hensyn til de Kjøbenhavnske Professorers Interesse, kan have været synnderlig til Behag; jvfr. Udsigt over Kjøbenh. Univ. Bygningss Historie (Progr. til Indvielsesfesten 1836) S. 51—52.

første theologist Professor ved et saadant Universitet in spe foreslog — Sognepræsten ved Viborg Domkirke, en Post han dengang netop selv beskæftede (Tychoiana af Giesing S. 15). At Holberg forøvrigt maa have tænkt sig ham saadan som han havde skildret sin Stygotius, kan næsten sluttes af følgende Pedanterias Opfordring til ham:

Vad see Parnass' Søn, du est, som Du var før,
 Vad klinge Krigsbafun og Hiernens Tromme rør,
 Bring ubi Felten frem en Stok af Syllogismer,
 Vad regne, hagle ned stridbareste Sophismer,
 Celarent, Barbara, Darit, Ferio,
 og tusind flige Ting, som i Din Pande boe.

Naar Holberg i dette Digt kalder Navnet Tychonius et Fornavn, da vilde det nu kaldes et Til- eller Familienavn; i den nyopførte Replik af Barfælstuen har han derimod gjort den tilbørlige Distinction imellem For- og Tilnavn.

Veller ikke Striden imellem Tychos og Stygotii Partier, Trufselen om Regentsens Beleiring m. v., kan paa den Tid have været aldeles usandsynlig. Ved Mangel af god Tone, ved en Esprit de corps, der betegne de baade den akademiske og den militaire Stand, ved den skarpe Grændse der afskillede, saavel begge indbyrdes som hver af dem igjen fra Borgerstabet, kunde jævnlige, stundom endog alvorlige Sammenstød mellem disse forskellige Borgerklasser lettigen finde Sted; ligesom man paa en Tid, da Lovbestemmelser som de ovenanførte mod voldsom Hverving og angaaende Magistratens og Militairets indbyrdes Forhold ansaaes for nødvendige, ogsaa kan tænke sig Muligheden af, at Officerer kunde tillade sig at anvende deres Underhavende til Foretagender, som Tychos i Stykket (I. 1. V. 10). Paa saadanne nu og da foresaldende Stridigheder, der ikke sjældent gik over til Haandgemæng, havde flere Exempler. At der 1727 skal have været en Tumult imellem Studenterne

og Soldaterne, anføres blot efter en gammel Optegnelse, da det ligger saa langt tilbage i Tiden, og de nærmere Omstændigheder derved ere ubekjendte¹²⁾. Men til et Tidspunkt, nærmere ved Stykkets, kan henregnes en formelig Kamp, som i Aaret 1696 fandt Sted imellem Regentsens Almuner og endeel Domestiker¹³⁾, hvorom den Wircherobste Dagbog (S. 315) under 8de (18de) Marts meddeeler Følgende: „Om Aftenen var i store Kannikestræde en svær Allarm opreist, formedelst en blodig Rencontre og Slagsmaal imellem Studenterne paa Regentsen og en stor Hob Laquaier. Studiosi brøde Stenene op af Gulvene i Regentskammerne til Defension, og brugte udenfor paa Gaden abfkillige Gevær i deres Furie; Laquaierne iligemaade imod dennem. Alle Regentsvinduerne bleve indslagene og mange brudne Bander paa begge Sider bekomne.“ Det var uden Tvivl i denne Anledning, at Consistorium, under 21de s. M. besluttede at udstæde et Program, som skulde tilholde Studenterne at de, sub pœna relegationis og andre Straffe, ikke maatte gaae i Communitetet med Kaarde, ei heller søge eller overvære Klammeri paa Gaden; ligesom der end videre under 4de April besluttedes, „for at betage Studiosis som ligge paa Regentsen den Leilighed at løbe lige over Gaden, endog i Slopuffer, i Kro- og Vertshuse tværtfor deres Vogement, hvoraf man nu nhelig i

12) Omtrent paa den Tid maae Regentplanerne have været forsynede med Skydegevær. Ved 4de Juli 1629 forekommer i A. Cons. „Studiosis ubi Regentsen skal forbydes at have Bøssjer, efterdi der erfares at de deres Naboer og Gienboer til Trods skyde Duerne neden af Tagene.“

13) Et lignende Slagsmaal mellem Studenter og adelige Domestiker (nobillum aulicos) i Kannikestræde, omtrent 40 Aar tidligere, hvorved en Regentplaner, uden at tage Deel deri, fik et Saar i Fommelfingeren, der blev hans Døb, berøres i Th. Bartholini Hist. Anatom. Cent. III—IV. p. 409.

sibste Action og Slagsmaal saa megen Desordre og Scandale er opkommen — at ingen Studiosus som ligger i Regentzen, maatte lade sig finde i samme Krohuse eller nogen anden, som nu er eller komme kan i samme Gade, under hvad Prætext det være kan, sub poena extrusionis baade af Regentzen og Communitetet" ¹⁴⁾). Hvor megen Bigtighed man ellers maa have tillagt denne hele Affaire, kan sluttes deraf, at, ifølge Consistoriums Protokol under 13de Juni s. A., Kongen selv skal have affagt Dom i Sagen; men denne Dom kiendes ikke. 1702, samme Aar i hvilket Holberg deponerede, gjorde Studenterne „en svær Allarm“ paa Studiigaarden, medens Deposituri den 6te Juli gjorde latinist Stiil. „Thi saasom R. magn. Dr. Caspar Bartholin havde sammesteds ladet sætte Sol-datervagt, for at formene dennem deres Russeraaben og anden Insolenz, bleve de derved meere opsættige, saa at der vankede vældige Hug imellem Vagten og dennem; og der Rector selv kom ned for at styre dennem, blev han med haanlige Skændsord afviist“ (Vircherods Dagbøger S. 405). Og saa kunne, da dette Stykke blev til, Rivninger mellem Studenter og Landcabetter i flere paafølgende Aar, hvis nærmere Anledning dog ikke kiendes, endnu have været i frisk Minde. D. 30te Marts 1718 skrev Politimester Ernst til Universitetets Rector, „anlangende at Studenterne maatte tilholbes at vogte sig for Klammerie med Landcabetterne, saasom der alt i et Par Afteners Tid er fornummet Rencontres og Klammerie imellem dem“

¹⁴⁾ Acta Consist. Nyerups Efterr. om Regentzen S. 65. Endnu længe efter volbte disse Vertshuse lige over for Regentzen Collegiets Forefatte meget Bryderi. Under 13de Februar 1724 truedes de Alumnus, som endog om Søndagen besøgte disse inhonesta conventicula, eller bleve ube over den tilladte Tid, med Tab af Stipendiet.

(A. Cons. 2. April 1718). Næste Aar, 1719, gif disse Optøier endnu videre. Den 28de Febr. indgav Regents-Alumnerne en Memorial til Universitets-Patronen, Oversecretair D. Bibe, hvori de besværede sig over enbeel af de kongelige Landcabetter, særdeles tre Navngivne, at de d. 10de s. M. om Aftenen, saa og nogle Gange derefter, i stor Mængde havde forsamlet sig uden for Regentsen, ladet høre mange Skielsord mod Studenterne, hugget i Regentsporten, og da de ingen Modstand fornam, flaaet nogle Vinduer ind i Regentsen og paa Cler'ss Collegium. Dog varede det til den 15de Mai, inden Oversecretairen, Overkrigssecretair C. C. Gabel, Etatsraad og General-procureur Casp. Bartholin og Oberstlieutenant W. E. v. Eldern fik kongelig Befaling at undersøge Sagen og søie Anstalt til at forekomme Sligt i Fremtiden. (Siell. Tegnelser ¹⁵). Endnu senere s. Ex. 1734 foresalbt under-tiden sliige Optrin imellem Studenter og Officerer i Runds-delen paa Hallandsaas eller den Træplantning Krindsen kaldet, som omtrent indtil Midten af Aarhundrebet omgav Statuen paa hiin Plads ¹⁶); men ved en høs begge Stænder efterhaanden indtrædende bedre Tone og ved et virksomt Politie, blev sliig Uorden stedsse sieldnere. Nu er det kun de Elbste af den nulevende Slægt, der kunne mindes de sidste Bevæggelser af den Natur, nemlig Philosophgangs-feiden (1787) og Posthuusfeiden (1793), hvilken sidste skilte Regentsen ved sin Kloffe (Nyerup, anf. St. S. 14).

¹⁵) Det har formodentligen været paa denne Tid, at E. Pontop-pidan, der deponerede 1716, blev en Aften overfaldet af Rabet-terne og berøvet Hat, Muffe og Kaarbe (Autobiographie, i S. Møllers theolog. Tidsskrift IV. S. 70).

¹⁶) S. Wadskjærs Levnet i D. Wolfs Journal for Politik m. m. 1816. III. S. 196; jvfr. Raahbel II. S. 174.

Paa det v. Dvotenske Theater i store Kongensgade blev J. v. T. spillet paa Dansk d. 22de Nov. 1747 „*efter høie Belynderes Forlangende*“, og den 11te December s. A. „*efter mange fornemme Folks Begiering*“ (Overskou II. S. 63). 1748 blev det der givet 3 Gange. Sytten Aar senere synes Officeercorpset at have været mindre tolerant. 1765 opførtes nemlig „*Den forelskede Ven*“ af Fr. Diehl, hvori En af Hovedpersonerne, v. Pralendorf, en grimaseret v. Eybo, vakte saa megen Forargelse blandt Officererne, at det kom til urolige Optrin under Forestillingen; det blev derfor kun givet to Gange; Overskou II. 335—36. Noget lignende kan maaskee have foranlediget, at det Holbergste Stykke henlaae aldeles fra 1754 til 1780, i hvilket Mellemrum de Optøier forefaldt, der fremfaldte Mesterstykket „*de brutale Klappere*“ (Rahbek om H. II. S. 175). Paa det kongelige Theater er det fra 1749 til 1848 spillet 84 Gange¹⁷).

I. 3. Peer: . . . „naar jeg seer een i en gammel „fort Kiøle med et Hierte paa Albuen, saa er jeg hart ad „vis paa, at det er en Poet.“

I Moraliske Tanker (til Epigramm. 3die Bog Nr. 18) hvor Holberg skildrer Poeternes sørgelige Stilling i borgerlig og materiel Henseende, hentyder han (S. 425) til denne Replik. Et Hierte for Albuen nævnes ogsaa som „Poeters rette Mærke“, i Første Prøve af ziirlige og smukke danske Vers, April 1738 S. 15.

I. 4. Peer: . . . „maaskee han er bleven trykt paa „Studengaarden.“

¹⁷) I den svenske Oversættelse „*Säsenstræet eller Storskrytaren*“ (Norrköping 1756) er Originalen meget forandret, eller „*efter vårt Folks Smak lämpat, utan at hafwa förlorat sine naturlige Förligheter fast mera med gode Infall förbättrat*“: Nytt hist. Tidskrift VI. S. 566.

En forvansket Udtale af Studtiigaarden (ogsaa i V. 8. og i Ellefte Juni I. 4.), der endnu ei er usæbvanlig i Almuens Tale; i V. 5. har Peer dog det rigtige.

Zens: . . . „Vi lærde . . . bruge istebenfor det Ord „Bon, som Krigsmænd sætte for deres Navne, det Ord „Us, som vi heste meget net bag til.“

Det tydske Bon kan dog paa den Tid endnu ei have været nogen almindelig vedtagen Betegnelse for Officerer af Land=Staten; i det mindste findes det i samtidige Riber kun tillagt saadanne Individier af denne Stand, som vare af danst eller tydst Abel. Man kan vel antage, at den reglementerede Brug af dette Prædikat i hvert Tilfælde ikke er ældre end fra Tidrummet 1758—62, da vore Tropper laae i Holsten; jvfr. Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 340. Først omtrent 1769 synes det at forekomme ved militaire Udneevnelser. At derimod de lærde, som Zens kalder dem, eller de Studerende, efter ældgammel Vedtægt, paa den Tid og endnu ind i det attende Aarhundrede, havde for Skik at latinisere deres Navne, ei blot ved at heste et us bag til, men i det Hele ved en ordret Oversættelse eller Omstrivning, er noksom bekiendt. Saalebes blev Berg til Montanus, Guldberg til Aurimontanus, Gartner til Hortulanus, Nysted til Neapolitanus, Lundbhe til Lucoppidanus, Søbhe til Lacoppidanus, Brobhe til Pontoppidanus og fl. Ved nogle af disse forvandlede Navne fortrængte endog den latinste Form senere den danske, f. Ex. Pontoppidan og Lacoppidan; andre vedligeholdt sig i begge Former, f. Ex. Lundbhe og Lucoppidan; Gartner og Hortulan.

Zens: „Jeg skal viise Dig een, som gør Vers for „en billig Priis.“ Peer: „Hvor boer han?“ Zens: „Han boer udi Abenraae, nest ved Gulbsmeeden.“

At den omtalte Poet i Aabenraa, hvis Bølg her endog nærmere betegnes „næst ved Guldsmeden“, har været en virkelig Person, er ikke usandsynligt¹⁸⁾. Men at han i Aaret 1737 enten maa være død eller have nedlagt Professionen, kan sluttet af følgende Sted i Wadskjær's Bryllupsvers til Prof. J. P. Andersen:

„Hvor faaer, hvor faaer jeg een der strax kan Støble smøre
for mig til Aabenraa til Bersfabriken hen,
om Hielpetropper fra Bers-Marquetenteren?

Dog hvad? den Støbestav jo falden er i Stave
og Phænixberg saa let sig lader ei opgrave“¹⁹⁾.

Dog kan Meningen heraf neppe være den, at Poeten i Aabenraa og Phænixberg skulde have været een og samme Person. Sidstnævnte boede, da dette Stykke blev til (1724), i Klosterstræde og vides i det ringeste ikke at have boet i Aabenraa. Maaskee nævnes de her tilsammen, fordi slige Leilighedsvers ligesom Gadeviser, i sin Tid, især udgik fra den Phænixberg'ske Presse. Naar Peer lader Poeten i Aabenraa boe ved Bolden, „at han kan see det Grønne om Sommeren“ (I. 8.) da svarer dette ikke ganske til den nuværende Lokalitet, da denne Gade nu ender ved Rosenborgsgaden; men dengang har Deliggenheden maaskee været noget forskiellig; paa Grundtegningen i Refens Atlas, der viser Rishenhavn som det var omtrent 50 Aar tidligere, synes Aabenraa at naae lige til Bolden.

I. 6. Sthgotius: . . . „Veedst Du ikke, hvad der
„staaer bag i Aurora: Otium est pulvinar Diaboli: Orkes-
„løshed er Dievelens Hoved=Hude?“

¹⁸⁾ Hans Navn skal i det mindste være fundet paa Regninger over Hvitidsudgifter fra den Tid; Udv. Skr. II. S. 387.

¹⁹⁾ Ogsaa et Wadskjær'sk Bryllupsdigt (1744) omtaler „Bers i Aabenraa“ og tilføjer i en Anm.: „en Gade, hvor en stor Poet i gamle Dage skal have boet“; maaskee er han flyttet derhen efter Iibebranden 1728.

„Aurora“ kaldtes den af Prof. og Universitetsbibliothekar Thomas Bang († 1661) forfattede lille Glosebog, hvoraf, ligesom af Donaten, lige indtil det 18de Aarhundredes Skolereform, de første Elementer i det latinske Sprog bringtes begge Rigers studerende Ungdom. Ifølge Worms Lexikon skal dens første Udgave være af A. 1638. Paa det ældste ved Haanden værende af de mangfoldige Dplag fra den følgende Tid lyder Titelen saaledes:

Aurora latinitatis olim in privatum Discipulorum usum concinnata, nunc vero publico scholarum danicarum et norvegicarum commodo destinata & emendatius edita, opera Th. Bangii. Editio denuo penitus recognita, una cum appendice exemplorum, nominum & verborum &c. qvæ in colloquiis annexis passim etiam sunt obvia. Havniæ 1726.

Den af Stygotius paaberaabte Sentents bog i Bogen forekommer i det ringeste ikke i denne Udgave; ifølge Bøye S. 703 skal den findes hos Kirkefaderen Ambrosius.

— Stygotius: . . . „jeg har gjort min Eed ikke at „gøre noget, som er Philosophien uanstændigt.“

Decanus lod Magister-Candidaten, blandt andet, sværge paa: *ita agere vestra doctrina et vita, ne philosophia et artes propter vos male audiant; S. Glud, tract. de gradu magisterii (1711) p. 52. Ogsaa Cr. Montanus (IV. 2.) holdt det for en Skam „at gøre noget, som er Ordenen uanstændigt“, da det var hans Pligt „at see til, ne quid detrimenti patiatur respublica philosophica.“*

II. 1. Jesper: . . . „Jeg var udi Nummer 4 i „Gaar Aftes.“

De ligeoverfor Holmens Kirke beliggende Huse betegnedes dengang ved Nummere; saaledes Huset kaldet Nr. 2, Nr. 3 o. s. v. 3 Acta Consist. 20de Februar 1723 omtales et Chr. Wilh. Lode tilhørende „Huus Nr. 1 ved

Holmens Kirke". Endnu langt senere kaldtes de „Nummerne ved Holmens Kirke“, eller slet hen Nummerne, fordi de lige indtil 1771 vare de eneste med Nummere betegnede Huse her i Staden. Nu høres dette Navn ikke mere, men Gaden kalbes blot med sit gamle Navn Størrestræde. Uden Tvivl sigtes i Stykket virkelig til et bestemt Huus; i det ringeste nævnes i Aarhundrebets Begyndelse en Enke, som boede i Nr. 4 ved Holmens Kirke, og havde norske Studenter i Kost og Logis; hun blev siden gift med den fortiente Missionær Th. von Westen (Hammonds nordiske Missionshistorie S. 57). Kalkoepers i samme Replik, i Steedet for Kalkoepers og Kalkoepers i de ældste Udgaver, vare uden Tvivl Dvægghandlere; Bøye S. 251; jvfr. dog tillige Käsverkooper i Justesens Bet. over Comedier.

— Jesper: . . . „Jeg har læst i en gammel Krønike „om Alexander Magnus, at han kunde hugge Hovedet af „paa den største Engellske Tyr med eet Hug . . .“ Tyboe: „Jeg hører Du est stuberet, Jesper; hvor haver Du læst „saadant“? Jesper: „Ubi Arnt Hvitfelds Krønike“. Tyboe: „Jeg meente ellers, at Mester Mons Wingaard „havde beskrevet den Historie; den Bog haver jeg læst sexten „gange, ja sexten gange til, og ført mig den til Nytte ubi „afstillige Kriger. Samme Mester Mons maa have været „en stor General og Stats-Mand selv, ellers kunde han „umueligt have skrevet saa udførligt om saadant“. (V. 8.) Jesper: „Vil Herren have Taalmodighed et Øyeblik, „medens jeg springer hjem efter Mons Wingaards Bog, „hvorefter Herren plejer at rangere sine Tropper“).

Et Paralleltid hertil forekommer allerede i P. Baars, hvor det i 1ste Bog 5te Sang hedder om den anholdste Armees Opstilling af Jens Blot:

„Armeen havde han i Orden sat med Flid,
som det var brugeligt i Alexanders Tid.
Af hans Historie han General var bleven:
Han havde nøie læst, hvad Curtius har skreven
om samme store Helt, vel oversat paa Tybst;
thi for Mons Wiingaards Tid den ikke var paa Tybst.“

Titelen paa den fordanstebe Curtius, hvortil her sigtes, og som den politiske Randestøber maaskee ogsaa mener (H. 3.) med sin „Alexander Magnuses Krønike“, stiondt han lader „Duc de Vendosme have læst den, lyder saaledes:

„Q. Curtius rufus, sampt Joan. Freinsheims Tilleg om de tu store Monarchers Darii og Alexandri Magni Beskrifter. Pars I. Nu først lige efter Latinen paa god Danste udsat og til Ruset befordret af Mag. Mogens Wingard. Og findis i Dusintal hos hannem tilkjøbs. Vil nogen uden Samtycke imod Forhaabning oplegge den, da tage sig vare for Tiltale“. Kiøbenhavn, trykt hos Willads Jerzin. 1704. 8.

I P. Bindings forubskiltebe Censur kaldes W. interpres felicissimus af latinste Klassikere, nemlig ogsaa med Hensyn til hans 1699 udgivne danske Oversættelse af Florus. Dedicationen til hans „gunstige Mæcenates, fautores og høifornemme Venner“ indeholder adskillige Træl til de kiøbenhavnste Profesforers Karakteristik ved Slutningen af det 17de Aarhundrede²⁰⁾. I Fortalen, hvor Oversætteren lader Curtius tale i første Person, forekommer følgende Sted, hvortil Holberg maaskee kan have taget Hensyn ved den Lovtale over Bogen, som han lægger Thybo i Munden:

²⁰⁾ Nogle Exemplarer have, ligesom hans fordanstebe Florus, en Dedication til Frederik IV.; jvfr. Suhms Samlinger I. 3. S. 202; i Fortalen til Florus forekommer adskilligt om den danske Orthographie.

„Saa kan de Danske i Svaghed og Sundhed, paa Alger og Eng, i Røbmandskab, ved Haandværker, paa Keiser og i alle Forretninger have god Fornøielse, Forlystelse og Nytte af saadan en hypperlig sammenhængende Historie, foruden de mangfoldige Lærdomme, jeg er fuld af: til hvilken Ende Wingaard haver ladet oversætte mine mærkværdigste Ordspøoger med nogen anden Forklaring“. Disse i Anmærningerne tilføiede danske Ordspøoger turde endnu give denne Oversættelse, som kun omfatter de 5 første Bøger, en vis Værdi.

Foruden de to nævnte Oversættelser har man af denne Forfatter ogsaa et Lære-Digt: „Jovis tarpeii Custos eller den tamme Gaas. Kbhvn. 1696. 8., der vel kunde have for-
 tient Plads i Nyerups og Rahbeks Forelæsninger over den danske Digtekunsts Historie, da det erstatter sin Mangel af Poesi og sine øvrige æsthetiske Ufuldkommenheder ved adskillige interessante Bidrag til Kundskab om den Tids Deconomie og Sprog. I det Hele var denne Wingaard (en jydsk Præsteføn) ingen umærkelig Person, der tillige maatte prøve allehaande Modgang i Livet. Som Rector i Aalborg Skole blev han 1676 for sin Dyrighed, Biskop M. Foss²¹⁾, sat i Kette, paa Grund af formeentlig Udygtighed og Esterladenhed i sin Embedsførelse; hvilket blev beviist med Professorenes Attest angaaende hans Dimittenders flette Fremgang og hans egne i en maabelig Latin affattede Testimonia. Sagen gik til Høiesteret, men endtes først under den følgende Biskop Borneman 1684 med Wingaards Affættelse (Pontoppidans Annaler IV. S. 582; Aalborg Skoleprogr. 1840, S. 143—46, 1844, S. 44). I Bircheros Dagbog (S. 230) bemærkes ved 29de August 1684: „Mag. Mogens Wingaard formedelst Opsættighed mod sin

²¹⁾ I Fortalen til den danske Curtius nævner han denne Biskop Foss, men uden nogen Øtring af Bitterhed.

Biskop blev dømt af Høiesteret i Kjøbenhavn fra sin Bestalling;" en Grund, som, efter hvad man ellers kiender til Sagen, maaskee mere har talt imod ham end egentlig Udygtighed. Kort efter hans Affættelse skal han have bosat sig i Kjøbenhavn, hvor han forblev indtil sin Død. Ved 30te September 1706 skriver Bircherod: „Mag. M. Winggaard tilstiftede mig sin paa Dansk udsatte Curtium, med en Skrivelse af 24de Sept., hvori han begierer, at jeg vil procurere ham nogle Emptores og Afnehmere (!) til samme Skrift, paa det han derved maa forhielpes til sin Omkostnings Erstatning" (mangler i de trykte Uddrag). Aaret efter, den 27de Jan., fik B. Brev fra ham, hvori han „meget ydmygelig betakkede for den hannem tilsendte Foræring" (mangler ligeledes). Under 12te April 1710 fik B., som nu var „svag, gammel og syg", af det Høpnerste Legat til fattige syge Studenter, 6 Rblr. (A. Cons.) Han har altsaa formodentlig længe været død, da hans Navn kom til at figurere baade i P. Paars og i nærværende Stykke.

II. 2. Jesper: . . . „Jeg har hørt fortælle om en „stor General . . . hvilken, da han blev adspurdt, hvem „han holdt for den største Poet, svarede han: Den holder „jeg for den største General, den for den største Admiral, „og den for den største Statsmand; Hvormed han gav til- „kiende, at det var for ringe for ham, som en Officeer, at „dømme om Poeter."

I Epistlerne I. Nr. 8 erklærer Holberg sig, med en lignende Bending, mere beføiet til at bedømme Digtere og Historieskrivere end Feltherrer.

III. 1. Pernille: . . . „saa er jeg naturlig portereb „for røde Klæder."

Fra Aarhundredets Begyndelse havde, i det ringeste en Deel af Armeen rød Uniform (Falks Archiv f. Gesch. u. Statistik m. m. der Herzogthümer II. S. 324); saaledes

ogsaa Sivgarden 1711; Hübery, *Aktstykker om Aarhus* III. S. 53.

III. 2. Pernille: . . . „Hvis ingen unge Karle
„vare til, gav jeg strax min Smink=Flaske, Skønnings=
„Plaster=Kiste og Pudder=Dose Afstæb. Jeg toede, min
„Troe, ikke mine Fødder ubi Rosen=Band; jeg reducerede
„min Balsombhøse, og smurte ikke min Hals med Desmer,
„for^t at behage mig selv.“

Af dette hele cosmetiske Apparat forekomme de fleste her nævnte Requisiteer i Digte fra den Tid; saaledes beskrives alt hvad der hørte til en „Kisselinkes“ Toilet omstændeligt i J. S. Sehesteds *Pigernes Dyd= og Kaster=Speil*, Fol. B. 4—5. En Balsombhøse nævnes f. Ex. i J. R. Schandrups Digte Fol. B. 4, og kaldes paa andre Steeder Balsombaase; den beskrives i *Vid. Selst. Ordbog* som „en liden Bubbik at bære hos sig med tillavet Balsom i“; i *Sean de France* I. 5. bruges den som et Rjæleord. Paa hvilken Maade Indholdet dengang anvendtes, erfares af *Tullins Skrifter* II. S. 340: „For 30 Aar siden, da Balsombhøser vare i sin Velmagt, var det brugeligt, at Fruentimmerne i Selstaber strøge Balsom paa Hænderne.“ Ogsaa Desmer blev brugt til Bellugt; i *Holbergs 2den Sat.* hedder det om en ustabig Person: „nu han dræber Folk med Desmer, nu med Dref“; ifølge *Helts Digte* S. 121, brugtes Desmerkager mod lugtende Aande. Skønningsplaster (ogsaa i *Forvandlede Brudgom* 5. Sc.) maa være en Germanisme af „Verschönerungspflaster;“ det kom siden til at hedde „Skjønplet.“

III. 4. *Stygotius*: . . . „Cacu coracos cacon oon“ etc.

D. e. den onde Ravens onde Æg, den smukke Ravens smukke Æg.

— *Stygotius*: . . . „Madamen og Somfruen for=
„lader mig, at jeg ikke taler modo vulgari eller efter den

„almindelige Maade, thi ellers skulde jeg sige, en Magnetisk Kraft, som trækker mit Hiertes Jern til sig; thi det er en „ganske udgiort Sag, at saadant ikke skeer per attractionem, „men per impulsione.“

I Philos. ubi egen Indbildning III. 7. lader Cosmologoreus Magneten „brage sit Hiertes Jern“; men den her af Magisteren opstillede Forflaring over den magnetiske Virksomhed har, fra det 17de Aarhundrede af, en Tidlang virkelig været herskende; i det nemlig Cartesianerne antog, at enhver Tiltrækning kun var tilskyndende og egentlig frembragt ved en fin ætherisk Materies Stød. Den magnetiske Tiltrækning forklarede i dette System deraf, at denne fine Materies Dele havde en Skruengangs Figur og tillige vare stribe (jvfr. materia striata i Stygotii følgende Replik). Denne Forestilling, stiondt paa Stykkets Tid ikke lenger almindelig, maa altsaa dengang endnu have vedligeholdt sig, i det ringeste paa Cathederet og i Lærebøger ²²).

— Stygotius: . . . „som Poeten siger Metamor- „phoseon lib. 2.“

Magisterens Citation af Holbergs Yndlingsforfatter Ovid er ikke ganske correct. I Metamorph. IX. v. 581 hedder det: et pavet obsessum glaciali frigore pectus; I. v. 495: sic Deus in flammis abiit, sic pectore toto uritur.

— Stygotius: . . . „Ignorantia tager saa til ubi „alting, at der findes nu omstunder gamle Academici, der „ikke viide, hvor mange prædicamenta eller prædicabilia, „der er ubi Logica.“

²²) Den forekommer saaledes i Casp. Bartholini Summa philosophiæ naturalis, ad recentiorum mentem accommodata, hvis første Udg. er fra 1688.

Holberg selv tilstod, for sit Vedkommende, en lignende Bankundighed i den Tids Instrumental-Philosophi (Lævnet S. 152). „Tit er det falbet mig ind — tilføier han — at anvende nogle Dage paa disse Studia; men Himlen har aldrig forundt mig Tid dertil.“ Vil Noget nærmere lære at kende disse og de øvrige i denne Scene forekommende logiske Kunstord, da findes de definerede i den Tids dialectiske Haandbøger, saasom i Casp. Bartholins præcepta logica 1693; Søren Glubs Logica erotematica 1701 og fl. Gange; Rudimenta metaphysicæ pro junioribus, in usum Scholarum Dan. & Norv. 1734 (maastee af Chr. Thestrup), samt flere lignende. Disse Momenter af Logik og Metaphysik afgave, som man kan formode, i hine Dage staaende Emner for akademiske Disputatser. Man har saaledes, omtrent fra samme Tid, Cph. Jacobæi Diss. de differentia inter accidens prædicabile & prædicamentale paa Borchs Collegium 1715; Chr. Frid. Hummer, prædicabilium genera quatuor demonstrata, og de prædicamentis; begge sammesteds 1721. Som Parallel til Sthgotii Disputatø de alicubitate kan nævnes Laur. Seeberg, Disp. de tribus durationibus & ubietatibus in uno infinitatis puncto; ligeledes paa Borchs Collegium 1708.

III. 5. Eyboe: . . . „Herculus, som undertvang de „5 Parter af Verden, maatte jo lade sig conjonere af Dalila“.

Eyboe forvevler Hercules (Herculus?) med Samson. Geographerne antog dengang kun fire Verdensparter.

— Eyboe: „Seg kand ikkun med en halv Secund „sætte saadan Karl, som I, paa jer Rumppe.“

Ordet Secund betegner en Stilling i Fægtkunsten; Vid. S. Ordbog.

IV. 5—6. Christophers Vise: „Rund, rund, rund! „saa glabelig, saa glabelig, den Skaal gaer rund“, er

maaffee Omqvædet af en gammel Drickweise af vor fortiente
Litterærhistoriker A. Thura, hvis første Vers lyder saaledes:

Stenk Druer=Saften i!
 Vil Haand og Hoved kun staa bi,
 Saa drikke vi Kong Fridrichs Skaal
 Med fuldt og dhgtigt Maal.
 Gud gjør Hans Sind saa læt,
 Som vi Hans Skaal gjør ræt!
 Gud fryde ham,
 Og pryde ham!
 Gjør Ham af Alder mæt!
 Kund, Kund, Kund!
 Saa sædeligt
 Og glædeligt

Vi tar vort Glas for Mund.

Den findes trykt i Forfatterens uden Navn udgivne „Ud-
 stillige Betænkninger og Indfald paa Vers;“ Kbhvn. 1726.
 4to og i Nyerups Udv. af danske Viser II. S. 83; (jvfr.
 Rahbeks og Nyerups danske Digtek. Historie IV. S.
 215; Rahbek, om H. II. S. 214). Den af Jens anførte tydske
 Vise: „Zu Leipzig war ein Mann“, er en gammel tydske
 Studentervise, der brugtes til at drille Fuchserne (Russerne)
 med; (Rahbek anf. St.). Mester Daniels Have, hvor
 Christoffer foregiver at have drukket sig fuld, nævnes ogsaa i
 en gammel Vise og antages at have ligget paa Christians-
 havn (Rahbek a. St.; Hesperus VII. S. 72); skjøndt
 det vel ogsaa kan have været „forrige Capitaine Daniels
 Gaard“ i store Kongensgade, indrettet til en Giestgivergaard,
 hvortil en smuk Hauge, der, ifølge Aviserne, 1741 blev
 bortsolgt²³). At Christopher og Jens forbyttede Pungene kan

²³) Ellers nævnes ogsaa en „Mester Daniel“ som Barbeer i Ud.
 Hoved og Hale I. 6.

være et Træk laant af Vibernanns Utopia, som Holberg ved flere Leiligheder har benyttet, er alt bemærket af Rahbek (Udv. Skr. VI. 385.)

(Æ. Udg.) IV. 12. Jens: . . . „kand Herren engang „see, hvad Latinen kand gjøre“.

Jens's Overbeviisning, at det var hans „latinste Hoved“ der hialp ham til at narre Christoffer, kan sammenlignes med Per Degns: „Latinen hjælper meget et Menneſte ubi alle Forretninger“; Cr. Montanus I. 3.

V. 6. Eyboe: . . . „Hører I vel, Rinders! Felt= „ſtriget ſtal være: Per Caudi.“

Peer Caudi var et dengang brugeligt Skieldſord af Militaire og andre Illiterate om Studenter. Saaledes tilraaber Jendriken i P. Paars (Ade B. 3. S.) den foretagne Student (Holberg ſelv? jvfr. Levnet S. 56):

„Peer Caudi hier! wo iſt dein Paß, Du Bengel!“

Dyrindeligt synes det at have heddet Caudæ, og er da formodentlig foranlediget ved den lange, ſmalle, ſom en Hale nedhængende Kappe, der var Studenternes Ordensdragt paa hiin Tid²⁴). Peer Caudi eller Caudæ bliver da omtrent det ſamme ſom, i et gammelt Vers, „Peer Kappe= drager“ (Wielands Vers og Miscellanea VI. S. 196).

V. 8. Stygotius: . . . „Jeg ſtal lære ham, hvad „det er, at — komme en gammel Academicum til at løbe „med Viim=Stangen, der har ſtuderet til Roſtok, og diſputeret „ſammefteds absqve præſidio. Jeg haver endnu den ſamme

²⁴) Saaledes forſtares det i det mindſte i Winſtrups Epigrammata 2den Udg. I. p. 616:

Ad Studiosum, vel academicum civem, qvem (in Dania) plebs vulgus, nautæ, aurigæ, imo aulici contemptim appellitant Petrum Caudæ, Per Kaudi.

Te Petrum Caudæ vocitat plebs, qvippe togatum . . .

Cauda togæ decus est tibi, ſi caput est tibi doctum.

„Kaarbe, den samme Stof, med hvilken jeg har slagen ind
„faa mangen ærlig Professors Bindue ubi Rostof.“

I det Foregaaende (III. 5.) har Sthgotius pralet af, at alle Literati vide at tale om ham i Rostof, Helmstad og Wittenberg; i Barfælstuen (V. 5.) roser den ene Advocat sig af at have studeret sin Jura fire Aar i Rostof, og i Uden Hoved og Hale (II. 8.) nævner Henrik det blandt sin Herres Dvaliteter, at han „har ligget ubi tre Aar i Rostof.“

Blandt de tydske Universiteter synes det Rostoffske, som det nærmest beliggende, fortrinligen at have været besøgt af danske og norske Studerende i det 16de og 17de Aarhundrede. Ikke faa dimitteredes endog fra indenlandske Skoler til hiint Universitet, hvorfra de først senere vendte tilbage med Testimonia, for at lade sig immatriculere ved det Kiøbenhavnske. Dog synes dette mere at have fundet Sted i en ældre Periode, end just i Holbergs Dage. Saaledes seer man af Universitetets Matrikel, at der i de to Decennier 1613—32 her optoges til akademiske Borgere 40, som havde deponeret eller vare inscriberede ved det rostoffske Universitet; 1633—52 af Saadanne 67; men 1653—72 kun 34; 1673—92 endog kun 3; 1693—1712 i alt 7 og 1713—1732, i det her omhandlede Tidrum, Ingen. Denne Deposits ved et fremmed Universitet synes fra Begyndelsen af at have fundet Sted, enten i Nødstilfælde, naar Krig eller Pest spærrede Veien til Kiøbenhavn, eller misbrugsviis, naar Vedkommende ikke trøstede sig til at deponere her hjemme; efterhaanden blev det ogsaa en Mode for de Fornemme og mere Formuende; jvfr. Suhms Nye Samlinger III. S. 100²⁵). I Acta Consistorii under 15de Dec. 1632

²⁵) De Norske, hvis Fædreland dengang endnu savnede et eget Universitet, fra først af maaskee tillige foranledigede ved gamle

hebber det derfor: „Der ere mange af de Skolespersoner, naar de ikke kan admitteres her ad depositionem, drage de til Rostok og lade sig der deponere. Cancellarius kan herom consuleres, og hvis sentenseres bliver paa et Patent at anslaaes og publice significeres“. Saadanne maatte dog her igien underkaste sig en offentlig Prøve, før de kunde blive optagne blandt de akademiske Borgeres Tal. Herom forekommer ved 2den Marts 1633 Følgende: „Deres Exercitia, som ere deponeret til Rostok, bleve læste, som vare sex, de tvende, som vare Trugillus Norvegus og Ericus Petri Velof fand propter ruditatem ikke admitteres. De andre fire, Nicolaus Petri Crogæus, Fridericus Johannis, Erasmus Johannis og Claudius Olai bleve ea conditione admittered, eftersom de vare skielige, at de flitteligen excolere linguam latinam herefter.“ Rignende Exempler findes hyppigt i de følgende Aar. Det var ellers naturligt, at Individier, der giennem en sliq Vagbør søgte at smutte ind i den akademiske Faaresti, af Universitetets Fædre bleve anseete med ugunstige Dine; hvorfor de undertiden endogsaa maatte tage deres Tilflugt til høie Patroners Intercession for at naae deres Maal, hvilket ikke engang da altid vilde lykkes. Saalebes forekommer ved 25de Juni 1642: „For Erasmo Nicolai Grunde dimisso e schola Sorana, som haver deponeret til Rostok, haver Greve Waldemar (Christian d. 4des Søn) ved sin Tiener ladet intercedere hos Mag. Rectorem, at han maatte faae inscriptionem in album studiosorum. Professores svarede sig herubi ikke at turde dispensere, uden Cancellarii Consensu, efterdi det er imod

---

Handelsforbindelser, søgte fortrinligen til Rostok; Substikken 3die Aarg. S. 307; Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 383. og fl. St.; Norske Samlinger udg. af det hist. Samfund i Christiania, I. S. 72 fg.

Kongens Befaling." Paa en lignende Maade anholdt Frøken Leonore Christine, (Corfitz Ulfelds Frue), under 21de Febr. 1644 for en Knud Brat, der for en Tidlang siden havde deponeret til Rostok, at han maatte optages blandt Studenternes Tal: „alligevel at han siden haver været civis urbis hujus, og tient nogle Aar for at tage vare paa Bagten i Vesterport". Professorens svarede: „at dersom han vilde indstille sig hos Decanum, og der lade inquireres in profectum suum, og han nogenlunde dygtig fandtes, vilde de gierne tilstæbe, at han maatte immatriculeres; dog saaledes, at han først renuncerer urbi civitatem og er sig om at faae Hr. Hofmesters (Ulfelds) skriftlig Bewilgning derpaa, paa det at Magistratus urbis sig ellers ikke skulde have over Academiet at besværges." Endnu mod Aarhundredets Slutning var en saadan privat Inscription efter Deposits ved det rostokske eller andre tydske Universiteter, temmelig almindelig. I Anledning heraf besluttede Consistorium den 12te Nov. 1687: „at naar Noget af begge Rigerne Danmark og Norge kommer og angiver sig at have studeret til Rostok, Kiel eller Lunden (Lund i Skaane) og der deponeret, og begierer her inscriptionem, at da Decanus altid kan antage dennem, naar de paa Ny igien af hannem tilforn vorder examinerebe, og at deres jus civitatis academix fra samme Tid først regnes." Fra det attende Aarhundredes Begyndelse blev denne betingede Admission derimod sjeldnere; Holberg maa altsaa paa de anførte, som paa flere Steder i hans Vhstspil, mere have taget Hensyn til den forbigangne, end til hans egen Tid.

Tesper: „A . . . A . . . Hof Herre! ingen Vislandsff
„Løve kand see meere forbandet ud."

En islandsff Løve var en comiff Venævnelse for et Faar, og bruges tildeels endnu som et Spot=Udtryk om Een, der synes modigere end han er. „Driftig som en

islandsk Løve;" P. Syvs Ordspog II. S. 95. „Hiemme en Hercules, men i Krig en Islandsk Løve;" M. Wingaards Curtius S. 177. I Vers er dette Udtryk brugt af M. C. Wolfsburg i hans (rimebe) „Bेतænkning over en Qvindes uhyrlige Gierning i Nørre-Island" m. m. (1724) S. 17.

Stygotius: . . . „Det er best, at vi stikker een til dem, at fornemme, om de vil møde os i tørre Hugg, og „sige tillige med, at vi vilde gierne slaes med dem ubi „Kaarde, hvis det ikke var mod leges academicas." (Æ. Udg.: „Harde jeg ifkun Morten Bægter her ved Haanden, „stulbe vi nok lære dem, hvad det er at gaae med blotte „Kaarder om Aftenen").

Den Studenter = Skik at bære Kaarde til daglig Brug banner et ikke uvigtigt Afsnit i vor akademiske Disciplins Historie²⁶). Allerede ved Universitetsfundatsen af 1539 var Kaarden de Studerende forbudt; og, med nødvendig Hensyn til Sædernes herskende Raahed, hebber det derfor i de gamle legibus academicis, som Stygotius paaberaaber sig: gladium aliave tela ne gestanto²⁷). Forbudet synes ogsaa, i det mindste i visse Tidrum, at være blevet temmelig overholdt²⁸); og paa den Ansøgning, Studenterne

²⁶) I Engelstofts Universitetsannaler 1807. I. S. 189—205 meddeles Oplysninger om denne Gienstand i et oversat Program af J. Kierulf, med Tillæg og Bemærkninger af Udgiveren, som her ere benyttede.

²⁷) Ifølge det ældste Reglement for Wallendorfs Collegium stulbe de Alumner, der ikke, efter Paamindelse, vilde aflægge Kaarden, excluderes af Collegiet; C. P. Roths Wallendorfs Levnet S. 113.

²⁸) Ved Forhandlingerne i Consistorium, under Christian IV. Re-giering, om Studenternes Klædebragt m. m. (Nyerups Univer-sitetsannaler S. 109—12) nævnes intet om Kaardens Brug; derimod findes blandt P. Winstrups latinste Epigrammer

1658 indgave om Tillæbelse til, efter Skik og Brug ved andre Universiteter, at bære Kaarbe, blev ikke videre reflekteret. Dog blev det vel efter de Prøver paa Mod og Fædrelandskærlighed, som Studenterne med Kiøbenhavn's øvrige Indbyggere havde aflagt i Beleiringen 1658—60, Førstnævnte stiftende tilladt²⁹⁾; men allerede i 1661, hvad de theologiske Studerende angik, igien strængt forbudt³⁰⁾. Fra Aar efter fandt man det endog nødvendigt at udvide dette Forbud til alle Studerende, og en kongel. Befaling af 23de Dec. 1667 fastsatte, at „ingen af Studiosis herefter maa bære Kaarbe, men Kappe, som deres Stand bedst sømmer, for at undgaae den Ulempe som har tilbraget sig af, at Studenterne have baaret Kaarbe i Stedet for Kappe.“ Kappen var nemlig, fra den ældste Tid af, et Slags Ordensdragt for Studenterne, der synes at have vedligeholdt sig indtil langt ind i det 18de Aarhundrede³¹⁾.

(1654) I. p. 483 eet, som spørger baade med Brug og Misbrugen af Studenternes Kaarber.

- ²⁹⁾ Fr. Hansen (Fr. Horn) nævner i sit *Somnium poeticum* (1731) S. 109. denne historiske Grund blandt dem, der almindeligen anførtes for Studenternes formeentlige Ret til at bære Kaarbe, men tilføjer tillige:

„Jeg nægter ikke, at det jo Raison kan være,
Stødt Privilegia derfor ei giøre ere,
(saavidt mig er bekiendt).“

- ³⁰⁾ Som et karakteristisk Træk kan anføres, at en Joh. Adolph de Clerque (siden Eier af Biergbygaard i Sieland + 1729) der 1665 blev dimitteret fra Koeskilde, hellere vilde frasige sig sit akademiske Borgerkab end aflægge Kaarden; Blochs Koeskilde Domst. Hift. IV. S. 13.
- ³¹⁾ Pontoppidans *Annaler* III. S. 42. „Min Kappe lu-bar er saa nær“; „Studenter's Rentekammer“ i *Vording's poet. Skrifter* I. S. 80; jvfr. S. 53. Endnu i Fr. Horn's *Poesiens Misbrug* (1731) S. 148. beskrives en lærd Pedant, som een der mener at Forsand og Randens Gave hos en Student bestaar i Kappe og i Krave,

Smidbertid maa man dog senere have fundet det nødvendigt, at fornøje den tidligere Indskrænkning af Forbudet. Ved Kest. af 16de Sept. 1681 blev det nemlig paalagt alle theologiske Studerende at bære sorte Klæder og sorte Rapper, „som deres Orden medfører, og ingen Lunde Kaarbe;“ hvilken sidste derimod var tilladt Studiosi Juris, Medicinæ, Politices (!) og Matheseos; jvfr. Pontoppidan, *Annaler*, IV. S. 538. At det desuagtet ikke maa have staaet i Consistoriums Magt at overholde denne Indskrænkning, kan sluttes af Følgende der forekommer i dets Acter under 3die Febr. 1694: „Episcopus proponerede, om ingen Raad var at anstille, saa at Studiosi Theologiæ, helst naar de ere occuperede in functionibus sacris, maatte holdes til at være klæd habitu decenti, ikke brogede, affarvede og med en Kaarbe, hvortil Consf. lovede at ville skaffe, saavidt muligt var, nogen Raad og Anstalt“³²⁾. Efterhaanden var det nemlig blevet en herskende Mode, ikke blot for Standspersoner eller Saadanne som vilde ansees derfor, men for Enhver, naar han var kommen fra Drenge- ind i Karle-Lauget, lige indtil Haandværksvende³³⁾, at bære

---

og derfor bærer et Finkespyd ved Siden. Keenberg's poet. Skr. I. S. 66: „Studenten=Rap' og Krave“; jvfr. Falsters Satirer S. 181. „Jeg har nu længe nok siddt min Studenten=Rappe“ skrev den beliebte Versemager H. Nordrup i en Ansøgning til Friderich IV.

³²⁾ Jvfr. en Consistorialbeslutning af 21de Marts 1696, at Studenterne ikke maatte gaae i Communitet med Kaarbe. Sfølge E. A. Heumann's *Historia gladii Academiæ* (1734) var den Skik at bære Kaarbe, i Stebet for den mere passende Rappe, fornemmelig siden Trediveaarskrigen kommen i Brug ved de tydske Universiteter, og tildeels fra Studenterne igien gaaet over til de øvrige Borgerklasser.

³³⁾ Holberg's *Danm. Hist.* III. S. 309; jvfr. *Proprietairens Anle i Ellevte Juni* l. 2. § *Relation d'un Voyage en Dannemarc*

Kaarde; en Mode, som vedvarede indtil over Midten af det 18de Aarhundrede. Consistorium var derfor nødt til at see igiennem Fingre med Kaardens Brug hos den akademiske Ungdom, og at gaae lempeligt frem mod dens Misbrug, hvorved denne efterhaanden fik et Slags Hædd³⁴). I dets Acter, endnu fra de første Decennier af forrige Aarhundrede, forekomme derfor hyppige Klager over Slagsmaal med Kaarde og Optsier af Studenter paa Gaden og i Vertshuse, hvorefter da, som oftest, Vedkommende bleve bødte til at „tradere arma Rectori og indgaae in carcerem pro arbitrio Rectoris,“ stundom vel endog til Relegation paa visse Aar.

Det var naturligt, at Kaardens Brug igjen maatte lede til dens Misbrug, især til hyppige Dueller. At navnlig Studenterne paa den Tid ikke altid betragtede Kaarden ved Siden som en blot Prydelse, kan sluttes af den Fær,

---

1702 &c. p. 480, berettes, at alle Kjøbenhavnere lige indtil la lie du peuple have Ret til at bære Kaarde ved Siden; saaledes at Skomageren og Strøberen endog tager Maal med Kaarde ved Siden. Enhver der bar Kaarde til Prydelse kaldtes en Kaardekarl; Horns Somnium poeticum S. 105:

Saa snart en Strøvdreng Copie af Brev kan skrive,
strax seer man ham jo til en Kaardekarl at blive.

men hvoraf Følgen var, at

..... „Man
ved Kaarde mellem Karl og Dreng ei stille kan“;

hvorfor han mener, at „Studenter ikke bør med Kaarde billig gaae“, hvilket han vidtløftigen udfører S. 105—10. Ved Febr. 13. Marts 1683. var det forbudt Civiles Råder at bære Kaarde; dette Forbud indskræpedes ved Reskr. til Politimesteren i Kjøbenhavn. 7. Mai 1717, dog med Undtagelse af Militaires Råder i Krigstid.

³⁴) Thura Idea hist. lit. Dan. p. 218; Holberg III. anf. St. Derfor indeholder Universitets-Fundatsen af 1732 intet Forbud mod den Stik at bære Kaarde; 1788, da den nyeste Fundats udkom, var den derimod alt for længe siden gaaen af Brug.

hørmend de lagde sig efter den ædle Fægtetekunst. Consistoriums Acter fra de sidste Decennier af det 17de Aarhundrede indtil ind i det 18de vise, at her dengang eksisterede ordentlige Fægteskoler eller som de kaldtes Fægtebober, paa hvilke ofte forefaldt reelle Injurier blandt Studenterne, ligesom og disse selv ikke sjældent indstævnedes af Fægtemesteren for Konfolution af det betingede Honorar, som de da vel tilbøntes at betale, men som oftest med tilføjet Clausel: „at herefter ere Rector og Professores Fægtemesteren ingen Tilkrav til Studiosos gestændig, saasom det er en usødvendig Omkostning for dennem, og deres Forældre til Lyng og Skade.“ Om Fægteseriet i dette Tidrum skriver Holberg i Epistlerne II. Nr. 86: „For 40 Aar siden (altsaa indtil det første Decennium af Aarhundredet) var en Figtmester udi samme Anseelse, som en Professor ved Universitetet; i det ringeste kunde han blandt vore Studenter regne ligesaa mange, om ikke flere Skolarer; thi en norsk Student, som ikke havde frekventeret Figtstolen i Kiøbenhavn, blev anseet ved sin Hjemkomst som een, der havde anvendt Tiden ilde ved Universitetet. Figtøvelser vare da ogsaa nødvendige, efterdi det var grandø Mode hos alle Folk, saavel Gamle som Unge at duellere med hinanden udenfor Stadsporten: saa at man da hørte ligesaameget tale om duellerende Personer og deres Secundanter, som nu om Præsides udi Cathedris og deres Respondeuter: ja, det Sted uden for Porten, kaldet Fuglestangen³⁵⁾ var mere bekjendt, end det store akademiske Auditorium. Nu derimod er samme Valsted og Figtbane, som af Alle indtil Vørn var bekjendt, saa reent forglemt, at end Navnet er fremmed for Alle. Blandt adskillige onde Sædvaner og Misbruge, som i vor Tid ere affassede,

³⁵⁾ Om denne s. ovenfor S. 163. Anm. til Barselstuen IV. 3.

kan fornemmeligen regnes den fordærvelige Skik at duellere, som forhen gif saa meget ubi Svang, at den ved Love og Forordninger ikke kunde hemmes.“³⁶⁾

Vesper: . . . „Skal Hr. von Lyboe tractere begge „Krigs-Hærerne ubi Fisker-Huset.“

Fiskerhuset eller, med dets fulde Benævnelse, Kongens Fiskerhuus, saa kaldet af de mange Fiskebomme rundt omkring, var et Giestgiversted beliggende nær uden for Stadens Østerport. Uagtet det dengang da Holberg skrev maa have været et yndet Tractørsted, blev det dog 1722, ifølge Aviserne, først bortfolgt ved ottende Auktion! Det besøgte endnu over Midten af det forrige Aarhundrede³⁷⁾. Paa det lille Kort over Kiøbenhavns Omegn med de i den Tid meest besøgte Bevertningssteder (Titelbladet af E. A. Thielos „Grønne April, Kbhvn. 1760) forekommer dette Sted foran paa Torbeksveien, før Rildendal, Bellevue og Torbek.

³⁶⁾ Paa et andet Sted (Epp. II. Nr. 140) bemærkes tillige, at Dueller her vare mere brugelige, da Studenterne gif med Kapper, end nu da de alle bære Kaarber. Fr. Horns somnium poeticum spotter med Brugen af Kaarber, og dabler Dueller; S. 101 fg.

„Saa snart jeg saar en Son, skal jeg ham lade lære
 Følgimester Haandværk, thi det baade staffer Fre,
 det staffer ogsaa Brød, thi Alle og Enhver,
 til Skrivers-Dreng, jo det ædle Haandværk lær.“

³⁷⁾ I de interessante Skildringer af Kiøbenhavn ved Desiderius (K. Nyerup) i Kiøbenhavnsposten (1827) meddeles i Nr. 52 en Klage (17de Januar 1735) til Rector Magnificus fra Berten i Fiskerhuset over en Student, der var bleven ham 9 Rdlr. skyldig. I Graah's poetiske Lidsforbriv I. S. 72 findes et Lydningsvers i Anledning af et Fødselsbagesgilde, holdet i Fiskerhuset, omtrent paa samme Tid.

Ulysses von Ithacia eller en Tydsk Comoedie.

Allerede i det 15de Aarhundrede, om ikke tidligere, begyndte Skuespillerbander, meest Haandværkere, at drage om i Tydskland fra By til By og opføre de. extemporete Farcer, som kaldtes „Fastnachtspiele“. I det følgende Aarhundrede fandt enkelte vandrende Bander ogsaa Veie til vort Fædreland, hvor de gaved Skuespil i deres Sprog¹⁾. Det tidligste Spor hertil er fra Aarhundredets sidste Decennium, da en schlesisk Poet Martin Schwarzbach, efter først at have i November 1594 modtaget af Consistorium 10 Rdr. som Gave for et Carmen, under første Marts næste Aar anholdt om Tilladelse til offentligt at forestille en Comedie: „Studentes“ kaldet, hvilket dog blev ham afslaaet; deels fordi Universitetet paa den Tid ingen Patron

---

1) I ældre Tider bleve Skuespil seete med Behag, naaget man ikke forstod deres Sprog. Saalebes gaves latinste Skuespil i Middelalderen og selv i en nyere Tid, bl. a. af danske Studenter ved Festen i Anledning af Christian IV. Daab 1577; Histor. Tidskrift III. S. 49. Senere opførtes tydske Skuespil i Holland, engelske, hollandske og franske i Tydskland, tydske, hollandske og maastee engelske i Danmark, Norge og Sverrig; Historisk Tidskrift V. S. 526 fg.; N. M. Petersens Bidrag til den danske Litt. Hist. III. S. 670. Men deraf fulgte igjen, at der i dem maatte anbringes meget blot til Dientlyst, saasom Præsentationer, Optog, Hanswurfsløier m. m.

havde, (den i Juni 1594 afbøde Cantsler N. Raafes Efterfølger beskikkedes først 1596); deels fordi det netop nylig var bleven Studenterne forbudt at løbe Fastelavn paa Gaderne (Acta Consistorii²). Endnu tydeligere tilkiendegives uden Tvivl en saadan vandrende Trups Nærværelse i Maret 1629 ved en Ansøgning fra nogle tydske Studenter, om Tilladelse til at „agere en Tragoedie“; thi det er sandsynligt, baade at de da brugelige dramatiske Dvælses i Skoler og Gymnasier, ja selv ved Universiteterne, kunne have dibragt Studenterne Smag for Udvøvelsen af denne Kunst, og at Trediveaarskrigens forstyrrende Indgrib i alle Livets Forhold ofte kan have fristet eller tvunget en og anden af Minervas Søønner til at ombytte Bogen med Vandringstaven og Masken³); man veed endog, at de

²) Tilbligere, 1579, havde en Organist i Helsingør der „ageret en tydsk Spil eller Comedie“; Historisk Tidsskrift V. S. 524; Kuhrein, dramatiske Poesie der Deutschen I. S. 132.

³) Flügels Gesch. d. kom. Litt. IV. S. 319. Til den bekendte Anekdote, (Rahbels Skuepl. Historie S. 25) at den i sin Tid navnkundige tydske Affektør og Præst til St. Petri Menighed her i Staden, Johan Lassenius, en Tidlang skulde have tient ved en omvankende Skuespillertrup, kan man neppe ubetinget fæste Tid. Da han vides at være født 1636 kan han i det rimeligste ikke 1622—25 have staaet ved en saadan Trup i Berlin, som Plümcke (Theatergeschichte von Berlin S. 40) vil vide efter Een af hans egne Descendenter; heller ikke nævnes noget herom i Mollers Cimbrica literata II. p. 449, skøndt man af det her Mebbeeste rigtig nok kan slutte, at han i sin Ungdom maa have, tildeels uden egen Skyld, ført et temmelig ustabigt Liv der vel, for en Tid, kunde have nødt ham til et saadant Etrib. 3 Særl. Holst. Provincialberichte 1833 S. 554 og Neue S. H. Prov. Berichte 1834 S. 165 fg. er anført Enbeel for og imod Sagen, men som ikke bringer den til større Belysning. Da Lassenius var død 1692, kan Holberg i hvert Tilfælde neppe i „Just Justsens Betænkning“ have meent ham blandt de „mange brave Folk i vore Tider, der i deres Uag-

første regelmæssige Skuespillerbander, der i Tydskland dannedes henved Aarhundredets Slutning, for største Deel bestode af Studenter. Men Consistorium resolverede under 11te April, at det paa den Tid, (da Riget endnu befandt sig i Krigstilstand mod Keiseren, med hvem først i følgende Maaned Freden sluttedes), „ikke stikke sig at holde saadanne ludos publicos“⁴⁾. Fire Aar senere (1633) fremstillede sig igien nogle tydske Studenter med Ansøgning til Kongen selv og til Consistorium, „at dennem maatte tilstedes at agere en Comoedie.“ Under 2den Juli bleve Professorerne Hans Christophersen (Prof. Græcæ) og Peter Winstrup (Prof. Physices) „deputerede til at revibere den Comediam, som de Tydske havde i Sinde at agere,“ og d. 17de s. M. besluttedes, at de skulde have Svar paa deres Ansøgning; men hvorledes dette Svar er faldet ud, vides ikke, skjøndt de, da et Afslag ikke strax var paafulgt, og der ifølge Omstændighederne heller ingen Grund kan antages at have været til et Saadant, uden Tvivl have erholdt Tilladelsen. Ogsaa ved festlige Anledninger opførtes her tydske Skuespil. Saaledes blev en tydsk Tragedie paa Niim, af N. Helvaderus om 10 Tyranner, som havde forfulgt Guds Kirke, „ageret“ paa Kiøbenhavns Slotsplads 1618, da Bistoppen af Osnabrück og Verden Hert. Philip Sigismund

---

dom have ageret Comedier, og siden ere bleve forfremmede til Academie, Kirker og Skoler.“ 3 Epp. III. Nr. 392 forbyder Holberg dem, som uden at være egentlige Skuespillere optræde i theatralke Forestillinger, hvilket synes at have været Tilfældet med flere Studerende i Skuepladsens første Periode; s. Antegn. til Melampe.

⁴⁾ Saaledes fik ogsaa Magistraten i Berlin i Sept. 1629 en skarp Trettesættelse, forbi den i saa betrængte Tider havde tilladt en Comedie at blive spillet paa det Berlingske Gymnasium; Plümcke S. 45.

beføgte Kongen (Worms Lexicon III. S. 319); og til den udvalgte Konges Christian d. 5tes Formælingsfest 1634 opførtes den forøffte Profesfor Joh. Laurenbergs: „Zwo Comoedien, darinnen fürgestellt 1. wie Aquilo, der Regent Mitternächtigen Länder, die edle Princessin Orithhiam heimföhret: II. Wie die Harpijæ von Zween Septentrionalischen Helnden verjaget; und König Rhineus entlediget wird. Bey dem Behlager Herrn Christian des V. und Frewl. Magdalenen Sibyllen, præsentiret und gehalten zu Copenhagen, den 7. und 12. Octbr. 1634.“ Copenhagen 1635. 4. 3 samme Anledning Hayes tillige: „Tragödia von den Tugenden und Lastern, beim großen Fehrwerc agiert. 1634. d. 10. October.“ 4. Her forekommer den lystige Person som „Hans Bratwurst.“ Det er uvist, om disse Forestillinger ere givne af tybste Studenter eller af en indkaldt Trup, skjøndt det sidste er sandsynligst.

Under den følgende Regierung lagde en Enkelt blandt de her hospiterende Bander⁵⁾ endog an paa at opslaae sit stadige Paulun i Hovedstaden. En saakaldet Principal for en ombandrende hollandsk Trup, Andreas Joachim

⁵⁾ En i Aaret 1666 i Hamborg optrædende Theaterprincipal Ab. Andreas Pandjen beraabte sig i en Ansøgning paa de Skuespil han i en Række af Aar havde havt Tilladelse til at forestille i danske, holsteenske og hannoverske Lande, samt i Hamborg, Lybek og Bremen; Schütze Hamburg. Theatergeschichte S. 33; Derskou I. S. 110. Til hans Trup hørte maastee de „Comediantpillere“, der d. 24de Octbr. 1661 begyndte at agere paa Dønske Raadhuus (Bircherods Dagbøger S. 73); ligeledes den tybste Trup af 16 Personer, der i Sommeren 1664 kom til Bergen; Suhms Samlinger II. 2. S. 140. Saabanne Forestillinger saae Holberg selv der i sin Barndom; Epp. IV. Nr. 332. 1668 blev det forbudt flige Bander at give dramatiske Forestillinger paa Raadhuset i Slesvig, uden Hertugens udtrykkelige Tilladelse; Falcks Staatsbürgerliches Magazin X. S. 62.

Wulff, der omtrent 1660 kom hertil som Handlende, erholdt nemlig, efter sin paa Hollandsk affattede Ansøgning, under 12te December 1662 Privilegium paa en „Comoebieplads (ellers Schouburg kaldet, efter Mønster af det Amsterdamske) her i Kiøbenhavn at anrette, hvor adskillige Tragoebier, Comoebier og andre saadanne Actioner og Leg, ved dertil bequemme Personer og tilhørigte Instrumenter kan præsenteres og for dennem, som dertil Lyft haver, ageres.“ Dette Privilegium skulde være ene gielvende for ham, Hustru og Arvinger i 20 Aar, „saa at hannem ingen Indpas af andre Comoebianter eller hannem forhindrende Actorer eller Ngeringer derpaa af Nogen skal giøres i Sieland, i værende tyve Aar, og skulde han og hans Folk, indtil tyve Personer, som han dertil brugende vorder, svare under Hofretten og nyde de samme Exemttoner, som andre Hof-tiencere. Derimod skal han være tiltænkt, saadanne Comoebier og andet i Vært at stille, som ikke gemeent (tilforn bekiendt?) er, eller af nogen ordinair Comoebianter er blevet seet, og desforuden skal han udgive hver Uge en Guldkrone eller 19 Mark dansk til en tydsk Kirkes Opbyggelse paa Christianshavn, af hvis som ved bemeldte Skauborg procureres“; (Overskou I. S. 103—5. 262—65; Nyérups Kbhvns Beskrivelse S. 667—68; Geh.-Archivet). Under 3die Januar 1663 fik han Tilladelse til at give interimistiske Forestillinger paa Boldhuset^o). Den fornødne Grund til et saadant

^o) Nyérup, Frederik III. S. 407. Boldhuset laae imellem Børsen og Provianthuset, hvor nu Cancelliebygningen er; Wolfs Encomion regni Daniæ S. 152. Allerede ved dette Interimstheater synes en Viinhandel at have været indrettet, ligesom i en senere Tid. Ved Privilegiet af 29de Dec. 1747 blev det nemlig den nye Trup tilladt at bortleie Kjelberen under den nye Theaterbygning til en Viintapper i Lauget, som der maatte bruge samme Møring som efter Viintappernes Privilegier forhen havde været tilladt den da nedlagte Boldhuuskjelber; Overskou II. S. 53.

„Comoebianthuus“ blev ham ogsaa uden Betaling indbrømmet, og derpaa d. 19de August 1663 givet formeligt Skibe. Denne Grund var beliggende paa Slotspladsen, „tvært over for den Baaning, som Peter Kalthow tilhører og iboer, strækkendes sig fra Øster i Vester langs hen med Slotsgraven, paa den syndre Side 50 fiell. Alne lang; paa den vestre Side mod Gaden, som gaar til Borens Staldgaard og Canceler P. Keeges Hauge 20 fiell. Alen lang; den nordre Side ud mod Slotspladsen hen i Øster 50 fiell. Alne lang; den østre Side 20 fiell. Alen lang“ (Siellandske Register; Nyerups Kbhvn. S. 669). Bygningen (det første egentlige Theater i Kiøbenhavn) blev vel opført; men allerede forinden maatte han, som ikke havde kunnet erholde Betaling for de Varer han havde ført fra Holland og solgt til Adskillige af Adel og Uadel, ansøge om kongeligt „Schutzbrief“ (Salvum Conductum) mod sine Creditorer paa et Aar, hvilket han ogsaa under 26de April 1662 erholdt. Uagtet nu hans Forestillinger havde megen Søgning og understøttedes af Hoffet, kunde han dog ikke bestaae, geraadebe i dyb Giæld og maa tilsidst have rømmet Landet. Endnu i nogen Tid vedblev „Comedianthforvalterens“ Trup at spille, men endelig opløstes disse Skuespil aldeles. I Foraaret 1666 fik Peter Kalthow (Bygmester) kongelig Tilladelse til at tilkjøbe sig „Andreas Wulffs gamle Comoebianthuus“ og igjen lægge Pladsen til sin Hauge (Dverfhou, I. S. 263—64)¹⁾. Under Christian d. 5tes Regiering, da Hofpragt og offentlige Forlystelser saa mægtigen tiltog, vare Skuespil af ethvert Slags heller ikke udelukte. Der

¹⁾ I Frederich III. sidste Levetid var ogsaa en fransk Hoftrup indtalbt; Dverfhou I. S. 111. Ved Rescr. 28. Dec. 1669 bevilgedes det „Mesteren for de franske Comedier“, at lade trykke Comedier m. m. uden at de revideredes.

synes dengang endog at have eksisteret en egen, naturligviis tybsk Hoftrup; i det mindste udsærdigedes under 14de Januar 1676 et kongeligt Pas for „Vores Comedianter“ (alle med tybske Navne) paa en Reise til Kiel⁸⁾. Faa Aar efter tænkte igien en ombandrende Theaterprincipal paa at forsøge sin Lykke i Danmark. Den 18de October 1680 fik nemlig en Nicolaus Løche, „som havde sammensanket nogle gode Comedianter i Hamborg Bevilling, at han ei allene i Kiøbenhavn, men overalt i Kongens Riger og Lande maatte agere, og skal ingen andre Comedianter være tilladt ham deri nogen Indpas at giøre; hvorfor han og skal tiltæntt være stikkelige og ubersøgte Personer dertil at forskaffe“ (Siell. Register)⁹⁾. Smidertid blev Bevillingen albrig løst af Ansøgeren, som maaskee ikke engang er kommen herind¹⁰⁾.

Som Beviis for flige ombandrende Banders jævnlige Besøg hos os kan anføres, at Hovedpersonen i deres Forestillinger den lystige Person, Courtisanen, under sine

⁸⁾ Allerede 1672 havde en Carl Andreas erhøbt Tilladelse „med sine underhavende Betiente to Gange om Ugen at agere Comedie i Kiøbenhavn“; Dverskou I. S. 112. I A. 1694 gaves theatraliske Forestillinger i Hoffets Nærvaerelse hos (U. F.) Gylbenløve og Storcantsler Reventlow; D. Wolfs Journal f. Politik 1812. IV. S. 270—72.

⁹⁾ Af hans Ansøgning (9de Sept. 1680) sees, at der kort tilforn havde været en anden Bande her som med Magistratens Samtykke havde ageret, men ikke til Publikums Tilfredshed. Han talder sig „Kongens Basal“, fordi hans Bande var samlet i Hamborg (dengang endnu her anseet som en „erbunterthänig“ Stad); han havde faaet Magistratens Tilladelse at lade den komme herind, men anholdt tillige om kongeligt Privilegium; Dverskou I. S. 265—66.

¹⁰⁾ Muligen kan det dog have været en Bande der senere optraadte i Hamborg, hvor den talte sig „Königlich dänische privilegirte Hofakteurs“ og gav Forestillinger saavel med Personer som med Marionetter: Schütze S. 93; Dverskou S. 113.

forftiellige Benævnelser, ikke ſelbent forekommer i Skrifter fra den Tid. „Som uden Giel Comæbileeg“ (1665); Vordrups poetiſte Skrifter I. S. 129; „Jean Po-tage med ſin Gøgler-Hat“; ſammest. S. 56; „Jeg heller paa Comedi-leeg vil høre Pikkelhering“; S. 49; i Operahufets Brand 1689 omkom en Jean Pikkelhering; D. Wolffs Journal 1817. II. S. 40. Hans Wurſt nævnes i Jean de France I. 2 og „Poliſhinello ubi Comoebien“, i Republiken I. 10. „Om Harlequin i Vinter spille maa“ (1695); Thuraſs poetiſte Sager S. 251. De Kunſter, „en Nar“ viſte paa Comedien, beſkrives i Alb. Thuraſs 150 Betænkninger og Indſald paa Vers S. 61. Denne comiſte Figur benævnedes hyppigt efter de enkelte Nationers Yndlingsſpise; ſaaledes, foruden de nævnte, hos Italienerne Signor Macaroni; hos Eng-lænderne Jack Pudding; hos Tybſterne, foruden Hans Wurſt (forekommer allerede hos M. Luther 1541) og Hans Pikkelhåring (tillige hos Hollænderne), ogſaa Hans Knapkåſe. Holberg har ſelv bemærket denne Overeenſtemmeſe og formoder, ei uden Grund, „at Nav-nene ere tagne af deres lækkerſte Spiser, efterdi deſlige Per-ſoner agere Enthlegiæſte“; Epp. V. Nr. 521. En anden Forklaring er opſtillet af Bruk, Vorleſungen über die Ge-ſchichte des deutſchen Theaters S. 174. Abſtillige Noticer om Harlequin og Puchinello (Puchneffen, Puch) ere med-beelte af Brand, Popular Antiquities, ed. Ellis II. p. 470—73 og af Rydquift, Nordens ælſta Skædeſpel S. 50. Allerede i vore ælſte danſke Skueſpil optræder Narren eller „Harlekin“; Nyerups og Raabekſ Forelæſninger II. S. 31. 129. 140. 158. 163. 183.

Men, i Slutningen af det 17de Aarhundrede undergif det tybſte Skueſpilvæſen en Reform, der egentlig ſkyldtes Magiſter

Johan Veltheim¹¹⁾, en Mand som befad baade viden-
skabelig Dannelse og Verdens-Kundskab, og for hvem det
allerførst lykkedes at forvandle de, forhen kun ved meget
løse Baand forenede Bander til regelmæssigt organiserede
Selskaber. Som Principal, Skuespiller og Theaterdigter
drog han med sin, for største Deel af Studenter bestaaende
Trup, i meer end 15 Aar omkring i Tydskland, hvor han
paa flere Steder nød en Agtelse, som til den Tid sieldent
blev Folk af hans Profession til Deel¹²⁾. Truppen kaldtes
først „Die Bande chursächsischer Komedianten,“ siden førte
den Navn af „Die Veltheimische Bande als königlich pol-
nische und churfürstlich sächsische Hof-Komödianten;“ under-
tiden slet hen af „Hochdeutsche Komedianten.“ Efter hans
Død, formodentlig imellem 1690 og 1696, beholdt Enken
i nogen Tid Directionen af den ved ham samlede Trup¹³⁾,
og endnu en Tidlang synes denne at have vedligeholdt sig
under sit ældre Firma; (Fölgels Gesch. d. kom. Litt. IV.
S. 319; Schüke anf. St. S. 35 fg.; Plümcke S. 78.
80.). Veltheim var den første, som bragte extemporerte
Farcer (Nachspiele) i Gang, og som indførte Moliere, paa

¹¹⁾ Selv skrev han sig Joh. Velthen, men han kaldes ogsaa Vel-
them og Velten; han skal have været fra Halle og Broder til
Prof. Theol. Valentin Veltheim i Jena; Devrient, Gesch. d.
deutschen Schauspielkunst I. S. 225. Ifølge Prutz, Vorlesungen
S. 183, var han derimod født 1650 i Leipzig, havde studeret
der og deeltaget i Studenternes theatraliske Forestillinger.

¹²⁾ Han besøgte med sin Trup bl. a. Nürnberg, Breslau, Berlin
og Hamborg; paa de to første Steder blev han uden for Byen
modtaget af en Deputation af Raadet og beværtet; Prutz, S.
183; Devrient I. S. 251.

¹³⁾ Hun udgav 1701: „Curieuse und wohl erörterte Frage, ob Co-
mædien unter den Christen geduldet, und ohne Verletzung ihres
Gewissens von denselben besucht werden können“; dette Skrift
optryktes igien 1711 og 1722; Devrient I. S. 388. Skue-
spillerne forfulgtes allerede fra Slutningen af det 17de Aarh. af
tydske Geistlige; mod hvilke verbslige Værde, ligesom Holberg hos
os, forgiæves toge dem i Forsvar; Prutz S. 188.

den tybste Scene, skjøndt kun i maadelige og forvanskede Oversættelser. Sær modtog de saa kaldte Haupt- und Staats-Actionen ved ham deres egentlige Udbannelse. Disse vare, deels smagløse Bearbejdelser af gamle Dramer og Tragedier, deels Originaler af historiskt Indhold¹⁴), men alle vare de opfyldte med Svulst, Konsens og Plumpheber, og i dem alle var den nys omtalte Harlekin eller Courtisan, (Hanswurst, Pickelhering, Jean Potage &c.) en staaende Figur, der end ikke turde mangle i Stykker af gudeligt eller tragiskt Indhold¹⁵). Man kan heraf snarere slutte, at disse Sel-

¹⁴) Disse „Haupt- und Staatsactionen“, saaledes kaldte forbi Tallet var taget saavel af den gamle som af Middelalderens, endog af den bibelske Historie, vare selbent opstrevne og bleve ikke trykte; kun Indholdet var opgivet, og enkelte Hovedscener nedstrevne, men det Meste var beregnet paa Improvisering. De bevaredes ved Tradition og holdtes tildeels hemmelige af Principalerne. Kun enkelte af dem ere i den nyere Tid opbagede, men trykte have neppe flere end Følgende som er mærkelig ved sit Emne: „Karl der zwölfte vor Friedrichshall. Eine Haupt- und Staatsaction in vier Acten, nebst einem Epilogus. Herausgegeben von Heinr. Lindner.“ Dessau 1845; med en historisk Indledning. Om disse H. u. St. Actionen s. Horn, Poesie u. Verebsamkeit d. Deutschen II. S. 254—304; Prug, Vorlesungen, S. 177. 194—205. Devrient I. S. 291—305; Overskou I. S. 127—30.

¹⁵) Denne comisse Figur der maastee stammer fra det gamle romerske Skuespil, optræder allerede i Midten af det 16de og forsvinder først ind i det 18de Aarhundrede. Harlekin blev ved en formelig Autodafé brændt paa det Neuberfske Theater i Leipzig 1737, men holdt sig i det improviserte Pyspil indtil Aarhundredets Midte; Prug, Vorlesungen S. 239. 241. Uundværlig baade i Lyf- og Sørgepillet var denne Figur paa Skuepladsen omtrent det samme som Hofnarren ved Hoffet og Skærsliberen i et „Wirthschaft“; ovenfor S. 213. Selv Haupt- und Staatsactionen Karl der Zwölfte har sin Harlekin; Prug, S. 174—76. 191; Devrient I. S. 157. 178—81. Hos Holberg kan Olfur, slundom ogsaa Heinrich, siges at være traadt i denne Figurs Sted.

Stadens indre Organisation og hbre Forhold til Borger-
samfundet i det Hele, ved Beltheims Bestræbelser antog en
mere ordnet Stikelse, end at deres Repertoire kom til at
nævnte sig ved noget større æsthetisk eller moralsk Værd.

Fra Hamborg, hvor en eller anden af disse Bander
Nadigen havde Tilhold, var det naturligt at de snart maatte
gæste saavel Hertugdømmerne som de danske Provindsler¹⁶⁾.
Det allerførste sikke Spor til en saadan Trups Besøg hos
os forekommer i Ribe. Dette kan i det mindste sluttes
af en Plakat til en Forestilling af „Der verirrte Liebes-
Stand ober der durchlauchtige Bauer, bedicirt und
præsentiirt dem Hoch- und Wohlgeb. Herrn Hans Schack,
Graf von Schackenburg, Ritter, Stiftbefehlungsmanu über
Nider-Stift,“ m. m. (altsaa i Aarene 1697—1711). Ban-
dens Firma betegnes her ikke nærmere; men i Dedications-
verset, understrevet L. N. D.¹⁷⁾, hedder det blandt andet:

„Weil deine hohe Gunst nicht sattfam ist zu preisen,
so müssen billig wir Dich unsern Vater heißen,
Der Du als Fremdde uns mit Gnadenmilch ernährt
und täglich unser Glück mit Überflus vermehrt.“

¹⁶⁾ 1703 gave „nederlandste Comedianter“ Forestillinger ved Hoffet; Dverskou I. S. 121—22. Nogle søgte og erholdt Tilladelse til at give Forestillinger i Byen, skøndt det er uvist, hvorbid de have benyttet den, eller endog om de ere komne herind. Dette tør navnlig gielde om Joh. August Ulich, sachsisk Comediant, som var „findet her at tage Borgerkab“, og i Marts 1695 anholdt om kongeligt Privilegium til at nedsette sig som „Stads-Comediant“ her i Staden (Cancellie-Protocol 1704—5). Samtidig eller noget yngre var maaskee Johan Friderich Darmstädter, „königlich dänischer privilegirter Comediant“, der i A. 1735 gav Forestillinger i Rostok; Fisch u. Bartsch Jahrbücher d. Vereins f. Mecklenb. Gesch. 1836, S. 103.

¹⁷⁾ Mon ikke Gen af Stuespillerfamilien Denner, som omtrent paa den Tid var herinde? Dverskou I. S. 127.

Alle de her nævnte Theaterprincipaler vare Ublændinge, især Tybste. Kun en enkelt Danst synes i Aarhundrebets Begyndelse at have havt det Forfæt .at sætte sig i Spidsen for en af ham selv indkaldt Trup. En Anders Gamborg ansøgte d. 2den Sept. 1706: „at som her fra adskillige Steder indkommer mange Trupper, som agerer Comedier med levendes Personer og døde Figurer, af hvilke de Fleste ere saabanne Folk, som ifkun bebrager Hs. Maj. Undersaatter og bortføre Pengene af Landet, ham da maa allernaadigst forundes Privilegium, at han maa lade indrette Comedier og ingen fremmede Comedianter her maae indkomme, end dem han herefter dertil antager, hvilket han saaledes haaber at indrette, at det skal blive Hs. Kgl. Mai. til Fornøielse og til Ornament i denne kongelige Residentz“. Den 22de September besluttede Cancelliet at Sagen skulde Kongen refereres, med Tilføiende: „Hvidindtil har det tilhørt Magistraten at bevilge fremmede Comedianter i Staden at spille. Ds synes at Supplicantens Ansøgning vel kunde accorderes, dersom han forbandt sig noget vist til de Fattige aarlig at give“ (Canc. Resol. Prot. 1706; Geh. Archivet.) Under 4de December erholdt han det ansøgte Privilegium, omtrent i samme Udtryk som det Capion senere meddeelte, hvorhos han engang om Ugen skulde spille til Fordeel for de Fattige (Overskou I. S. 124). Da denne And. Gamborg, der i A. 1697, i sit 23de Aar var bleven optaget i det kgl. Ribberakademi, i Marts 1700 søgte Translateurtjenesten ved Drefundstold og at blive kgl. Kammertiener; 1702, at blive Secreterer ved det indrettende Commerce-Collegium, hvorved han paaberaabte sig et af ham indgivet Project til en Machine ved Opera-huset; 1703 om Renteskriver- eller Commissarii-Tjenesten efter Math. Rasmusen, „da han havde fortæret sine Midler i Akademiet, hvor han havde ligget i to Aar“, og endelig

1706, tidligere end Ansøgningen af 2den Sept., anholdt „om Ulshesfor Sidenborgs Tieneste ved Hofretten, da denne skal søge at blive Legationssecretair i Frankrig“, maa han paa engang have havt mange Tjern i Slden. Af hans Theaterprivilegium vides han dog i det ringeste ikke at have gjort Brug.

I de første Decennier af Aarhundredet kom saadanne vandrende Bander nu og da til Kiøbenhavn, hvor de, for længere eller kortere Tid, gave Forestillinger paa et eller andet af Stadens Laugshuse. Bestaffenheden af disse Præstationer oplyses nærmere ved enkelte Plakater. Da disse mangle Aarstal, er deres Chronologie ei ganske sikker, men af kalenderiste og andre indvortes Grunde kunne de henføres til Tidsrummet imellem 1707 og 1724, især fra 1720 da Freden sluttedes, til sidstnævnte Aar; thi det er uvist, hvorvidt saadanne Bander under Krigs- og Pesttiden kunne have fundet deres Regning ved at indfinde sig her, ja endog om det dengang overhoved er blevet dem tilladt. Fire saadanne Anmeldelser eller Plakater meddeles her^{1°)}:

1. „Die Königlich polnische und Churfürstlich-Sächsische Hoff-Comoedianten werden mit gnädigster Erlaubnis, heute Freytags den 4. November, umb ihnen sonderbare Affection zu erwerben, aufführen eine von dem berühmten Italiänischen Meister Cicognini entlehnte Haupt-Action, die sich betitult: Statua, oder: die in ein marmorsteinernes Bild verliebte Princessin Admira. (Efter Angivelse af Stykkets Indhold): Nach dieser vortrefflichen raren Haupt-Action, soll, damit jedermann vernügt uns verlassen möge, den Beschluß machen eine Nach-

^{1°)} Pignende findes i Schüttes Hamb. Theater-Geschichte S. 34 fg.; een fra Kiøbenhavn af A. 1719 i Niegels Fieb. IV. Hift. II. S. 427.

Comoedie, welche ungemein lustig, und sich betitult: Pickelherings doppelte Heyrath. Der Schauplatz ist auf dem Brauer-Gelachs-Hause; der Anfang um 3 Uhr²⁰⁾.

2. „Mit allergnädigster Königlichcr Bewilligung werden heute, als am Donnerstage den 12. Januari, die von denen vor jeko anwesenden Hochteutschen Comoedianten denen respectiven Liebhabern teutscher Schauspiele, mit lebendigen Personen vorstellen, eine modeste, galante und sehenswürdige Haupt-Action genandt, der gros-muthige Rechts-Gelehrte Emilius Papinianus oder der kluge Phantast und warhaffte Calendermacher, ein recht Meisterstück der Commoedien²¹⁾. (Zil Slutning): „Nach Endigung dieser admirablen Hauptaction soll zu desto mehrer Gemüths-Vergnügung eine recht lustige Nach-Comoedie den vöbligen Schluß machen. Der Schauplatz ist auf den Schneider-Gelachs-Hause in der Brolegger-Strasse auf dem Ecke von der Endelos-Strasse, und wird präcise umb 4 Uhr angefangen, und giebt die Person in Logen 16—12—8 bis 4 Lübsch“²²⁾.

²⁰⁾ Denne maa henføres til A. 1707; Overskou S. 126; og Banden have været den Veltheimste, der 1721 sidste Gang skal være optraadt i Hamborg; Schütze S. 44. Bryggernes Laugshuus, det største og anseeligste af Stadens Laugshuse paa den Tid, laae paa det østre Hjørne af Skindergaden og Klosterstrædet; en stor Sal her benyttedes paa den Tid, og lige indtil Ildebranden 1795, til Potteri-Trækning, Concerter, Baller o. s. v.; Jonges Risbenhavns Beskrivelse S. 376. Der haves i Haandskrift et Vers over en pludselig Frygt, uden Tvivl for Ildebrand, som opstod d. 26de Oct. 1708 „paa vor Come diehuus;“ maaskee menes her dette Lokale.

²¹⁾ Dette Stykke af den berømte tydske Skuespildigter Andreas Gryphius udkom 1659.

²²⁾ Maaskee fra 1719. Strædbernes Laugshuus, som paa den Tid benyttedes af omreisende Kunstnere af den lavere Art, og hvor ogsaa Phœnixberg i A. 1725 havde sit Bogtrykkeri, synes indtil

3. „Mit allergn. Kbn. Bewilligung, wollen dem Hoch-Edel- und Wohlgebohrnen Herrn, Hrn. Detlev v. Wiben, Ritter von den Elephanten-Orden, Sr. Kbn. Maj. Hochwohlbestaltten Geheimten Rath und Gros-Tanclern, Ihrem grossen und vielvermögenden Patron bedeciren und übergeben, gegenwärtige Blätter. Und Ihm einig zu Ehren auf den gewöhnlichen Teatro in einen Schauspiel vorstellen, eine galante, modeste und sehenswürdige Action, genandt: Des Glückes Probierstein, oder der im Krieg verirrte, und in der Liebe verwirrte Liebes-Soldat. Heute Montags den 23. Januari, die vor igo anwesende Hochteutsche Comoedianten.“ Efter Titelen følger en rimet Dedicacion til Storcantseren og derpaa en Prolog, hvori Fama med en Arie ønsker „der Hocheblen und wohlgebohrnen Wibschen Familä alles Glück und Heil, wobey sich der Berg Parnassus mit denen Musen präsentiret.“ Efter Angivelse af Stykkets Indhold hedder det til Slutning: „Nach Endigung dieser admirablen Haupt-Action soll zu desto mehrer Gemüths Vergnügung, eine recht lustige Nach-Comödie den völligen Schluss machen, genandt: Die vier verliebten Geister.“ Steb, Tid og Priis var som i den foregaaende²³⁾.

„4. Mit allergnädigster Erlaubnis wird heute Dienstag den 9. Mai denen nach Standes Gebühr Hoch- und vielgeehrten Liebhabern derer Comoedien, die weltberühmte Hochteutsche Compagnie eine galante Hauptaction

Iibebranden 1728 at have været en anseelig og rummelig Bygning. Endelssstrædet bannede en Vinkel fra Brolæggerstræde til Knabrostræde; det gif ind efter Iibebranden 1795.

23) D. Wibe blev Ridder af Elephanten 1716; denne Plakat er formodentlig fra samme Tid som den foregaaende. Disse om-
 Panter gave stundom Forestillinger til Være for hve
 for Magistraten i enkelte Byer; Oversto u. S. 137.

aufführen, betitelt: Der usschuldige Brudermord
 oder das blutige Rom, under der Regierung des
 römischen Kaysers Antonini Bassiani Caracallä,
 wie auch der kluge Phantast und warhaste Astrologus. Zum
 Beschlus folgt eine lustige Nach-Comoedie genant: Arle-
 qvin, eine verstellte Mumie. (Efter Stykkets Ind-
 hold): „Der Schauplatz ist auf dem Schneiders-Gelachs-
 Haus und præcise des Abends umb 5 Uhr wird die Gardine
 gezogen. Aubey dienet zu wissen, das wir diese Woche nur
 die einzige Comoedie aufführen werden: und weil sie etwas
 lang, wird diensilich erfuchet sich bey Zeiten einzustellen“²⁴⁾.

Disse Plakater, paa Nr. 3 som er i 4to nær, alle
 trykte paa den ene Side af et Folio-Ark, have det til-
 fælleds med lignende fra Tybskland, at de ere uden Aars-
 tal²⁵⁾, og at hverken Theaterprincipalens eller de Spillendes
 Navne ere tilføiede. Kun Hovedstykkets Indhold angives,
 da ene dette var trykt eller skrevet; af Efterspillet derimod,
 som altid blev improviseret, nævnes blot Titelen; ind-
 bydende og pralende Tillæg savnes albrig. Naar Nr. 2
 udtryffeligen tilføier, at Forestillingen skulde stee med
 levende Personer, forudsættes, at man til andre Tider
 maa have brugt Marionetter²⁶⁾. Klokkeslettet, til hvilket

²⁴⁾ Ogsaa denne Plakat er formodentlig fra 1719. Banden, der gav
 disse tre Forestillinger, var den Spiegelbergske, en Afføbning
 af den Veltheimiske Trup, som fra 1707 reiste omkring i Dan-
 mark, Norge og Sverrig; Principalen Spiegelberg høde 1732 i
 Norge; Devrient I. S. 344; Dverfou I. S. 127. 135—38.
 Efterspillet var maastee af samme Indhold, som den nybede Ca-
 fortiske Ballet: „Harlekin Skelet“.

²⁵⁾ Først fra A. 1719 kendes hamborgske Comedieplakater med Aars-
 tal; Schütze S. 40. De fleste Capionske Comedieplakater, endog
 den hvormed Skuepladsen aabnedes 1722, vare uden Aarstal;
 alle i Dvart.

²⁶⁾ Rahbets Skuepl. Hist. S. 81. Ved Aar 1719 omtales en
 tybst Forestilling „Titus Anronicus“ deels med Personer, deels

disse Forestillinger ere ansatte, Kl. 5, 4, ja endog 3, minder os om en Tid, da det borgerlige Livs Forretninger, selv blandt de høiere Stænder, vare indbeelte efter en ganske anden Maalestof end nærværende Tids²⁷).

Uagtet nu disse theatricalke Forestillinger i flere Henseender støbte an, saavel mod en god Smag som mod Moralitet, synes dog den theatricalke Pomp, maastee ogsaa en billig Priis, at have skaffet dem Besøg af forskjellige Samfundsklasser; ikke blot af Tilskuere, der forstode det tydske Sprog, men ogsaa af Saadanne med hvilke dette ikke var Tilfældet. De vare derfor stedse Nationalskuepladsen en Torn i Øiet, og deraf kan man forklare sig de gientagne saavel directe som indirecte Angreb, hvorved Skuepladsens Fader tidligt søgte at modvirke de fremmede Wanders Indflydelse. Allerede i 3. Justsens Fortale til Lyttspillenes ældste Udgave, hvor de forskjellige Skuespilarter og de forskjellige Nationers dramatiske Literatur karakteriseres, ugleder Holberg det Bisald hans Stykker havde erhøbt, „allene af Comedierne i sig selv, saasom Autor intet har givet for Dinene, men allene for Ørene, og ikke fordærvet Comedierne ved selsomme Præsentioner, for at behage Galleriet eller sat dem for meget paa Skrue, for at behage Logerne“. Ved saadanne Stykker, ene beregnete for Galleriets Publikum, maa han især have havt de omtalte tydske „Haupt- und Staats-Actionen“ for Øie; ligesom han ved de „paa Skrue satte“ Stykker vel fornemmelig har tænkt sig disse franske Dramer. Udsaldene paa Førfættede gientoges uforbeholdent ved enhver paafølgende

med Marionetter, i Kiege's Fred. IV. Hist. II. S. 427; jvfr. Schütze S. 23. 36; Plümcke S. 19. 62.

²⁷) Ved Theatret i lille Grønnegade anmærkedes som oftest baade Sommer og Vinter paa Plakaterne, at Forestillingen begyndte Kl. 5, „for at den kunde have Ende Kl. 7“.

Keilighed, og stedsfe med den samme Distinction imellem hvad der var for Dinene og for Ørerne. Førstegang flete det i Barfelftuen (α. Udg. III. 5), hvor Mester Bonifacius rofer de tybste Comedier, i hvilke der altid gaves noget for Dinene og for Pengene, som „adskillige smukke Fortøninger, Præsentationer af store Søer, gloende Drager, Krige, Beleiringer;“ medens Barfelfkonen dædler den Urimelighed ved dem, at de indbefatte Historier af 40 til 50 Aar. I Holbergs Nytaars-Prolog 1723²⁰) laber han Mars foretræffe Comedier, der fremstille:

„Nu Kiemper, nu Belehringer,
 Nu Somfru = Kov og Krige,
 Nu een, der af Fortvilselfe
 Sig Livet vil fratage,
 Nu Folk omftabt til Steen, til Træ,
 I Luften gloend' Drage;“

for andre, der vare kun „for Dre, ei for Die;“ hvilket Sganarel igien besvarer med at vise ham Bei

„Den i Brolæggerstræde;“

nemlig til de før omtalte tybste Forestillinger paa Skærbernes Laugshuus. I Prologen til Uden Hoved og Hale, til hvilken ligesom til nærværende Stykkes Epilog hiin Prolog af 1723 indeholder Spiren, er det Vulcanus som kun besøger Comedien, naar han kan have „noget for Dinene,“ og som ligeledes af Sganarel henvises til Brolæggerstræde, hvor han kan faae at see „Beleiringer, Feltslag, Gespensster, Hexeri og et halvt hundrede Aars Historie paa eengang;“ (Sc. 2). Men det var dog især nærværende Stykke, en fuldkommen Parodi paa den hele Skuespilart, der havde til Formaal at give denne sit Banesaar. Det er uviist, hvorvidt nogen af en tybft Bunde opført Ulykses,

²⁰) Senest optrykt i Liebenbergs Udg. 8de Deel.

da saadanne paa den Tid virkelig eksisterede i den tydske dramatiske Litteratur,²⁰⁾ kan have foranlediget Holberg til at vælge netop dette Emne; men, skjøndt han paa et Sted nævner Stykket blandt dem hvori han har fremstillet Karakterer, „som tilforn ikke vare af Andre udførte,“ (Epistler V. (I) S. 222), synes det dog umiskjendeligt, at afskillige Træk og Momenter ogsaa her ere laante af italienske Forbilleder, navnlig af en „Ulysses og Circe“ (Rahbet om S. II. S. 240 fg.). At dette Stykke, det tolvte i den Holbergste Række, førstegang maa være kommet paa Scenen i Foraaret 1724, tilligemed Jacob v. Lihbo, kan sluttes af en Forestilling d. 24de Januar 1727, ved hvilken paa Plakaten udtrykkelig bemærkes, at Stykket ikke havde været spillet i tre Aar. For ogsaa at lokke den Deel af Publikum, der havde vænnet sig til de tydske Skuespil, tilføies udtrykkeligt: „I samme Comedie bliver præsentered den Stab Troja, og en gloende Drage i Luften, med mange andre Præsensationer“²¹⁾; som overhøved de danske

²⁰⁾ Rahbet II. S. 230. Blandt Skuespil opførte i Berlin i første Halvdeel af 18de Aarh. var ogsaa „Ulysses von Ithaca“, Original af Dr. Ludwig; Plümiche S. 169. Til det von Dvotenske Reper-toire paa Theatret i Store Kongensgade i en følgende Tid (1747—48) hørte ogsaa: „Ulysses und Penelope oder die treue Besändigheit;“ maastee den samme „Ulysses und Penelope“ der gaves af den Veltheimste Trup; Devrient I. S. 353. Det kan endnu bemærkes, at der eksistere danske og svenske Folkeviser om Paris og Helena, de første i mange Udgaver fra 16de og 17de Aarh.; Udvalgte danske Viser fra Ribbelsld. IV. S. 320. 368; Arwidssons svenska Fornsångar II. S. 329. Paa Svenskt habes ogsaa et Drama om Troias Ødelæggelse, opført og trykt i Calmar, 1632.

²¹⁾ Vfr. Ud. S. og Hale Prolog 3 Sc.: „Udi de tydske Comedier „skal enten en Bye som Troja tages ind paa een Aften, eller — „Trolddom og Gespenster forestilles.“

Comedieplakater fra den Tid i Indhold, Stil og Form havde megen Lighed med de tybſte³¹⁾. At Stykket forøvrigt ved sin første Fremkomst modtoges med endnu større Bifald end det foregaaende, Jakob von Lhybo, forfikkter Holberg ſelv i følgende Karakteriſtik af dets Indhold og Tendents (Kvnet S. 150): „Dette gaaer her ud over de ſmagløſe, vanſkabte og halbhundredeaarige Comedier, der tilforn opførtes her af omflakkende Comedianter³²⁾. Det indbefatter et Tidsrum af 40 Aar med idelige Sceneforandringer. De Store føre et ſvulſtigt og opblæſt Sprog for at ſtille ſig fra Mængden; Trompeterne blæſe, ſaa tit Generalen kommer paa Scenen; Perſonerne i Stykket ere det ene Dieblit unge, det næſte gamle og graa. Hertil kommer idelige Anachroniſmer, barbariſke Navne, og andet deſlige, ſom Landſtrygernes Comedier vrinkle af. Alle diſſe Feil blotter Ulyſſis Tiener Chilian³³⁾ ſaa flygtig, at

³¹⁾ Efter Skuepladsens Gienoprettelse erklærede Holberg ſelv at hans Comedier havde „to Sigter, ſom er at forlyſte og undervife tilige,“ hvorfor han ofte ønſkede, at de „ved Actioner, Bevægelfer og Præſentationer bleve lige ſaa meget prydebe ſom de franſke overfatte Skueſpil“; E p. III. Nr. 249.

³²⁾ „Uformelige Marked=Comedier“ kalder Holberg dem; Epiſt. V. (1) S. 222. I en Avis=Announce om Foreſtillingen af dette Stykke paa den kongel. Skueplads d. 3die Februar 1751, hedder det endnu: „Ulyſſes eller Markedcomeedie, hvorubi viſes de Feil, ſom af omſøbende Comoedianter paa deres Skueſpil opføres.“

³³⁾ I den latinſke Original p. 140: Arlequinus. Mon ikke Chilian ſan være kaldet ſaaledes i Stykkets første Skikkelfe, da han dog her ſkulde foreſtille det tybſke Theaters lyſtige Perſon eller Hans Wurſt. Forøvrigt ſynes denne den tybſke Skuepladses uundværlige Maſke med Forfæt at have været udelukket fra den danſke Scene, ſaa længe denne beſandt ſig i en nogenlunde heldig Forfatning. Dette maa man i det ringeſte ſlutte af en Plakat til Mandagen d. 24de Februar 1727, da der foreſtilledes „paa det danſke Sprog

Mængden, der pleier at gabe ved moralske og kritiske Stykker, morede sig ikke mindre ved dette end de For-
nemme selv." At Holberg paa den Tid, omtrent 1727,
med Føie kunde omtale disse Forestillinger som nogle der
tilforn (olim) gaves af omflakkende Comedianter³⁴) frem-
gaaer af det ovenanførte (S. 217.) om det Capionste Thea-
ters ældste Skiebne. Den eneste Theater=Principal, som
vides her at have været bosat og i længere Tid at have
drevet denne Næringsvei, v. Dvoten vil i det Følgende
nærmere blive omtalt, da han personligen optræder i Hæxeri
e.l. bl. Alfarm, hvor ogsaa nærværende Stykke nævnes (IV.5.)

---

en ganske ny Comedie, som ikke alleneft aldrig har været seet
her, men endog aldrig bliver seet oftere, nemlig: les deux Arle-
quins eller de to Arlequins. Man haaber, at saasom man
aldrig tilforn har seet eller hørt en Arlequins Positur at
spille paa vort danske Theatre, og saasom der er nu ikkun
en eneste Gang tilbage, at de danske Comedier nogen Tid bliver
mere seet, man da skal have den Ære at spille for en smul an-
seelig Forsamling;" jvfr. Rahbeks Skuepl. Hist. S. 182.

³⁴) Ep. ad vir. perill. p. 140. 144; (danske Overs. S. 153); jvfr. Epp.
III. Nr. 214, S. 140. Han tilføier ubtryffeligt, at saalænge de
danske Skuespil stode ved Magt, holdtes de fremmede Bander
borte fra Landet. Da Montaignu 1726 bragte i Grindring, at
„den fornemste Marsag, hvorfor de danske Comoebier ere indrettede,
har været at hindre Omsøbere at indkomme med fremmede Skue-
spil“, og klagede over en vis Bredo, som troede sig berettiget
at forestille Skuespil med Perspektiver, fordi han her havde taget
Borgerstabs, blev det ved Restr. af 14de October paalagt Politie-
mesteren at forbyde disse Skuespil, ja endog tilholde Bredo at
forsøe sig ud af Staden (Fogtman). Den ovenanførte „Korte
Underviisning om Comedierne,“ karakteriserer de tydske Comedier,
som de der „gjerne pleier at være udpyntede med adskillige Ting,
som falder i Diet, og ellers ere sammensatte af saa mange
Urimeligheder, at de lettelig hos Føll som har ringeste Efter-
tanke eller Skønsomhed, tabe deres Credit“ (Dansk Minerva,
1818, S. 441).

Holbergs nhere Bedømmere ere. enige om at give dette Stykke en høi Plads i Rækken af hans Digtninger. F. Horn, (Poesie u. Beredsamkeit der Deutschen) II. S. 302 kalder det „Diese treffliche, ja fast einzig schöne Posse, eine Vorahnung von Tieck's gestiefeltem Rater“. Bruz (Literarhist. Taschenbuch 1844, S. 373) anseer det med Tieck for „das Juwel der Holberg'schen Dichtung und überhaupt für eins der ausgezeichnetsten Lustspiele aller Zeiten, angenehmt von aristophanischem Genius.“ Hos Toppelius (L. Holbergs Komedier S. 60) læser man: „Detta Arbete står ensamt bland Holbergs Komedier, det är icke ett Lustspel, utan en fantastiskt Komedi, som uti komiskt Flykt lemner alla de andra bakom sig, framför allt dem, som tillika med betfamma öfvergifva Lustspelets vanliga Form och spela i fantasidanede Förhållanden“³⁵).

Prologus. Paris: . . . „En Dommer maa ikke „lade sig bestikke. Havde jeg været gift, saa kunde hun „have adresseret sig til min Frue“.

Sejfr. Trojanerens Replik i II. 2.

Paris: . . . „Juno og Pallas betaler hende til Kost „og Læring 200 Rdlr og desforuden for deres bristige Tale „ubi Ketten ti Rdlr til Christianshavns Kirke.“

Som Bidrag til Omkostningerne ved Opførelsen af Vor Frelfers Kirke paa Christianshavn, tilfaldt denne Kirke saavel de ved Høiesteret idømte Bøder, der ei vare henlagte til anden Bestemmelse, som Bøder ved Landsthingene; (Refcr. 19de Aug. og 1ste Nov. 1690).

³⁵) Paa Scenen har dette Stykke ikke hørt blandt Holbergs meest yndede. Efter Skuepladsens Gienfødselse gaves det første Gang d. 8de Juli 1750; senere gif det af og til, især paa Fastelavnsmandag; d. 23de Februar 1784 var først den 26de Gang; Rahbek II. S. 218. Fra 1750 til 1835 er det i alt kun spillet 41 Gange.

I. 1. Marcolfus: . . . „Hvem Fanden fand be-
„vilse siige Løyster noget over? De laeder sig undertiden
„beligge af got Følk, alleene for at faae Attester af dem
„om deres Ærligheb.“

Et Parallelfsted hertil forekommer i Jeronimus's Replik
i Barselstuen (Æ. Udg. V. 7.) ovenfor S. 166.

II. 2. Trojaneren: . . . „Man tar aldrig aaben-
„bare meer end fem pro Cento.“

Ved Frdn. af 19de Februar 1695, var den ved D. L.
5—14—5 bestemte Rentefod af 6 pCt. nedsat til Fem.

II. 5. Helene: „Jeg svær hans Excellenz til, at
„aldrig nogen Mand's-Person har giort mig nogen Slæde
„ved sin mindste Finger, siden jeg blev bortført.“

Hermed kan jævnføres Holbergs Epigram I. 41.

II. 8. Chilian: . . . „jeg har noget vigtigt at tale
„med Paradies's Tiener Marcolfus.“

En lignende Forverling af Paradies og Paris fore-
kommer ogsaa i P. Paars 3. B. 1. S., hvor Lybste
Sochums: „Man schreibet von Paris, es habet kein Gefahr“,
af Chr. Storcks Hustru oversættes ved: Til Paradies fra
os er nu fast ingen Fart.“

III. 1. Ulysses: . . . „von des Höllichen Gottes
„Plutarchi Wohnungen“.

At dette Quid pro quo, Plutarchus for Pluto, engang
skal være undsluppet en lærd Mand, siges i en Anmærk-
ning til P. Paars, 4. B. 2. S.

IV. 1. Ulysses: . . . „indtil vi omsider er kommen
„hid til Cajanien“.

Uden Tvivl har Holberg her tænkt paa Titelen „de
Cajaners Konge“, som Karl IX. af Sverrig ved sin Kroning
antog med Hensyn til hans Prætensioner paa Finnmark og
Lappland; Danm. Hist. II. S. 623. Ordet forekommer
ogsaa i comist Betydning i Epp. IV. Nr. 411.

IV. 4. *Svinene*; . . . „Saasandt vi er ærlige, saa skal I betale os disse Slag min go Monsieur Wegner“.

Henrich Wegner, Skuespiller ved Theatret i Lille Grønnegade, vil nærmere blive omtalt i Antegnelserne til *Hexeri* eller *blind Allarm*.

IV. 13. *Rasmus*: . . . „jeg mærkede, at hun (Maanen) var giort af den skønneste Hollandsk Dst.“

Dette Exempel paa *Dumhed*, der er blevet til et *Ordsprog*, forekommer ogsaa i *Ud. Hoved og Hale* III. 2. og i *Er. Montanus* IV. 2.

V. 2. *Bonden*: „Jeg troer ellers I ere fra *Sjælland*, efterksom I kand saa brav fortælle *Eventyr*“.

Mød den *Befkyldning*, at et vist *Spang* til *eventyrlige Fortællinger* skulde være almindeligt blandt *Syberne*, forsværet *R. S. Hv dem i Ordsprogene* II. S. 184: „En *Sydeløgn* *Joh. 8.* (*Johann. Evang. C. 8.*?) ikke *Sydeløgn*, thi *Syberne* have *ustyldigen* hørd ilde for *Løgn*, saa at naar nogen *løg*, blev han *abspurd*, om han *nyheligen* var kommen over. *Stem*, *hvorlænge* er det *siden* Du komst fra *Sjælland*.“ Af denne det *jydske Folk* tillagte *Syde* har man i den senere *Tid* villet forklare et *omtvistet Sted* i *P. Paars*, 2. B. 1. S. (Udg. 1720, S. 119):

„Nof sagt mand ellers troer, Jeg *Syde* vil, og prale“²⁶⁾; da dette nemlig *modsiges* af 4. B. 1. S. (S. 266):

„Jeg *fød* i *Norge* er, er *Paarses Landsmand* ei“, og af 4. B. 2. S. (S. 316):

. . . . . „Ach! hvis jeg var en *Syde*“.

Man har derfor antaget, at *Syde* paa førstnævnte *Sted* ikke skulde være et *Substantiv* (*jydske* af *Fødsel*), men et *Verbum*: at *jyde*, der efter *Vid. Selsk. Ordbog* skal

²⁶⁾ I første Udg.: Nof sagt man tænker helst; Jeg *Syde* vil, og prale.“ I en Udg. „trykt i dette Aar“: „Jeg *Syde* vil og prale“.

betyde: at broute, ligesom IydeLøgn: en stor og uforflammet Løgn (ogsaa hos Moth) og Iydeskræp: en Iydes Pralen og store Ord; alt af norst Oprindelse³⁷⁾. Det paagielbende Sted blev derfor i Seidelins Udgave (1798) aftrykt saaledes:

. . . „man ellers troer, jeg iyde vil og prale“, hvilken Læsemaade ogsaa er fulgt i den nyeste Udgave af Liebenberg; medens derimod Boye i sin Udgave vilkaarligen forandrede det til: „at jeg paa Iybsk vil prale“³⁸⁾. G. L. Baden forsvarede den Seidelinske Læsemaade, tildeels paa Grund af den i en ældre Tid herskende Stemning imellem Danske og Norst³⁹⁾. Prof. Kall Rasmussen formoder (L. Beders Maanedsskrift Orion IV. S. 67—68), at der bør læses: „jeg iyde vil, og prale“, da iyde i vort ældre Sprog betyder: at broute, giøre sig til af (Wid. S. Ord-bog, efter Moth), og altsaa i Grunden vel er det samme som at iyde⁴⁰⁾. Da imidlertid i Udgaven 1720 Ordet Iyde er trykt med et stort Bogstav, og et Comma følger efter vil, kunde man vel tænke sig, at Holberg her, paa de sidste Steber i Digtet har glemt, at han i det Foregaaende har kaldt sig selv en Iyde; jvfr. Boyes anden Udg. S. 280.

V. 3. Chilian: „Har vi ikke vel reyst? Herre!“

³⁷⁾ Ifølge Rasens norst Ordbog betyder at iuska, iyksa at tale i fremmed Dialect, efterligne den iybske Udtale.

³⁸⁾ Scheibe har i sin Oversættelse (1764) S. 120 forstaaet det paa samme Maade: „Ich pralt einmal auf Iytsch“.

³⁹⁾ Minerva 1807, I. S. 47—49. I Fortalen til Dvartudg. af P. Baars S. IX. anføres flere Exempler af Digtet paa at Iybsk er brugt for at betegne Dansk i Almindelighed.

⁴⁰⁾ Ogsaa i det norst Folkesprog betyder at iyte, at stryde, prale; Rasens Ordbog.

Jofr. Sganarels „Vi har vel reift, Herre!“ i Sgan. Reife til det phil. Land Sc. 12.

V. 5. Ulyffes: (Epilog)... „vil jeg Johannes heede“.

Er. Montanus kaldtes i Fortalen til Lyffspillenes ælbste Udgave Johannes Montanus eller Hans Berg, der først i Udg. 1731 blev forandret til Erasmus; ligesom ogsaa den, i Lyff. Skibbrud V. 6. som Klager mod Philemon optrædende Skolemester kalder sig Johannes. At baade Navnet og dets Forandring i førstnævnte Stykke kan have havt Hensyn til Holbergs berømte Collega Hans (Johannes) Gram, har Raghbet, ikke uden Grund, formodet; om S. III. S. 182 fg.

Kildereisen.

Ligesom Bierge, Stene og Træer, saaledes vare ogsaa Floder, Søer og Kilder i Oldtiden Gienstande for Naturdyrkelse; de Sidstnævnte synes den symboliske Menselse, som ved visse Heiligheder her forrettedes, de Menneſteofferinger, som her undertiden fandt Sted, fortrinligen at have givet en vis hellig Betydning¹⁾. Med Christendommens Indførelse stræbte Missionærer og Lovgivere at udrydde disse og lignende Levninger af hebenst Folketro; men da Folkene selv først seent formaade at løsrive sig fra Forsædrenes Heiligdomme, søgte man at bringe de Forestillinger, der oprindeligen laae til Grund for den ældgamle Kildedyrkelse, i Samklang med den nye Cultus. I Stedet for Naturguder, der i Hedenold troedes at opholde sig i Søer og Kilder, kom nu Helgene; den symboliske Menselse blev til overnaturlig Rægekraft, og i Stedet for de her bragte rædsomme Menneſteoffere, nedlagdes nu af taknemmelige Helbredebe fromme Gaver til Kildens Helgen. Det kunde ikke feile, at, enten Kildevandets physiske Egenstaber eller den religiøse Tillid og det levende Haab, hvormed det søgtes, jo undertiden maatte staffe Lidende, om ikke fuldkommen Helbred, saa dog Lindring.

¹⁾ Keisleri Antiqu. septentr. & celticæ p. 15. 17. 19. 47. 63. 71; Mones Gesch. d. Heidenthums im nördl. Europa II. S. 27; F. Magnusens Eddalære II. S. 204. 247.

Overtroen forstørrede disse Virkninger, oplysede dem til Mirakelfurer og bragte mangen Kilde i saadant Ny, at den til visse Tider besøgte endog fra fierne Provindser²⁾; derfor afgave saadanne Besøg ikke ubetydelige Indtægter for den Kirke eller verbdlige Commune, i hvis Nærhed Kilden fandtes. Abstillige Kirker vare i en blomstrende Tilstand ved saadanne Kilder, men forarmedes, naar Troen paa disse tabte sig³⁾; det kan derfor vel antages, at Vedkommende nu og da have benyttet Veiligheden til at bringe en ny opdaget Kilde i Ny for Hellighed og Lægekraft, om det endog skulde skee paa en Andens Bekostning. Saaledes opstode da, selv i et Land hvor egentlige mineraliske Kilder ikke findes, efterhaanden den Mængde af hellige eller Sundhedskilder⁴⁾, af hvilke Sagnet og nedarvet Folketro lige

2) Eldre Edda af F. Magnusen I. S. 17—18; Edda Sæmundi III. p. 1088—94; Eddalæren II. S. 208. 248; Pontoppidans Danske Atlas I. S. 514; Sigborgs Kænedom af Fædernesl. Antiquiteter S. 224; Grimms deutsche Mythologie 2te Ausg. I. S. 551 fg. Om hellige Kilder i Norge, af hvilke de fleste have Navn efter St. Oluf og hyppigt ere blevne besøgte, s. Fajes norske Sagn S. 127. Om flere saadanne hellige Kilder i Engelland og Skotland som besøges af Syge, og hvor der paa den Helgens Dag efter hvem Kilden benævnes finder allehaande Lystighed Sted, s. Brand, popular Antiquities, by H. Ellis II. p. 380—83.

3) Kieldby Kirke paa Møen geraabede i Gattigdom, da dens Kildes Anseelse tabte sig ved Kippinge-Kildes Opkomst paa Falster; Paludans Møen I. S. 264; Danske Atlas VI. S. 514.

4) En Fortegnelse over danske Sundhedskilder med Noticer om enkelte af dem er meddeelt af Wabstær i Kjøbenhavnste Lærde Tidender 1740 Nr. 12. Mere herom forekommer i Danske Atlas, saavel i Almindelighed, s. Ex. III. S. 386. IV. S. 31., som ved de enkelte Kilder, saasom Kippinge paa Falster, Frøerup i Fyen, Karup og Mariager i Sylland o. fl. jvfr. Ordet Kilder i Reg. til 3die og 4de D. Om Kippinge-Kilde haand en Monographie: M. Hosum, de templo Kippingens

indtil vore Dage endog har vedligeholdt adskillige i en vis Anseelse hos Almuen.

Blandt de forhenværende eller endnu eksisterende Sundheds-Kilber, er her kun Anledning til at dvæle ved de to søllandiske, hvilke det Holbergste Stykke bringer os i Erindring; nemlig Kirsten Piils Kilde i Jægersborg Dyrehauge og Helene-Kilde i Tibirke Sogn paa Frederiksberg Amt. At Holberg ene har sigtet til Førstnævnte, som endnu almindeligen forstaaes, naar der tales om at reise ud til Kilden, er tydeligt af adskillige Træk i Stykket selv⁵⁾, og bestrykes ydermere af Holbergs egen Ytring i hans Levnet (S. 150), at her meentes en Kilde i Nærheden af Hovedstaden, hvis formeentlig vidunderlige Kraft paa St. Hansaften samlede hele Skarer af Besøgende⁶⁾.

---

viciniqve medcati fontis origine, progressu et abusu. Hafn. 1707. I Extraordinaire Relationer, August 1681 er meddeelt af Pastor loci Beretning om en ny opsprungen Lægekilde i Høstved Sogn paa Sølland (Danske Atlas VI. S. 458), der besøgtes af Adelige, Geistlige og Verdslige, endog fra Sælland, Fyen og Langeland, og paa hvis helbredende Kraft mange Exempler anføres. Ogsaa paa Bornholm eksistere hellige Kilber, der i ældre Tid paa lignende Maade besøgtes; Thurah S. 32. Om de søllandiske Kilber gives Efterretning, tilbeels grundet paa femstue Undersøgelser, i J. E. Langes Lære om de naturlige Vand, Kbhvn 1756. Hvad Sagnet har opbevaret om enkelte af disse Kilbers Oprindelse, Virkninger o. s. v., er samlet i Thieles Danmarks Folkesagn I. S. 36. 216. 239. II. S. 22. 35.

⁵⁾ Leonora maa ud til Kilden (I. 8.), hvorfra hun ventes hjem om Natten, efterat have drukket Vandet om Aftenen (III. 1.); for at komme over til Skaane, fører hun ad Strandveien og bliver anholdt i Store-Kro (i Lyngby? III. 5).

⁶⁾ Dette gientages i J. E. Schlegels Agestrift Der Fremde, Nr. 14, eller rettere i en Anm. til Udgaven deraf i hans samlede (tydste) Værker 5te. D. S. 131. At Holberg egentlig har meent Kilden i Dyrehaugen og ingen anden, kan altsaa ansees for afgjort; uagtet han ved en Sufommelsesfeil paa et enkelt Sted, hvorom Mere i det Følgende, forveksler den med Helene-Kilde.

Denne, om ikke ælste saa dog i flere Henseender meest besøgte af alle danske Kilder er maastee ogsaa den eneste, hvis rette Opdagelsestid kendes. Denne skal have været Aaret 1583, ifølge den ved Kildens Udløb anbragte endnu der befindtligge saaledes lydende Indskrift:

„Det Kildeband, som her sit Udløb haver taget,
Er af Kirstine Piil først fundet og opdaget (A. 1583),
Men nu til Manges Lyst og Nytte sat i Stand
Ved Grev af Reventlow, som Stiftbefalingssmand.“
(A. 1750⁷).

Men hvo denne Kirstine Piil egentlig har været, derom har hverken Historie eller Sagn opbevaret os mindste Efterretning. En nyere Digter L. C. Bruun (Kilde-Reisen, Digt i 6 Sange, Kbhvn 1818, S. 28 fg.) har, men uden Hiemmel, fremstillet hende som identisk med en adelig Jomfru, Ridder Eric Vigorns Datter Kirstine, Ridder Axel Strams Hustru, som saa Dage efter Brylluppet blev bortført af Røvere, og efter mange Fristelser og Gienvordigheder traf sin Mand igien som Eremit i Skoven, hvor han bøde og hun selv derpaa endte sine Dage som Eneboerster. Om hende digtes her nemlig, at

„Hun plantebe med egen Haand for Døren
en Grædepiil, som Minde om sit Savn;

⁷) Lange om naturlige Bænde S. 63. Den kaldes her ogsaa Brinchmanns Kilde, efter en Mand som senere har ladet den istandsætte (Giemanns Bestr. over Kjøbenhavns Amt, S. 253); om ikke den samme Brinchmann, der 1711 var Dansemeester ved den franske Hofstrup? Overskou I. S. 135 og levede endnu 1748 (Rescr. 15de Marts d. A.) I Kbhvnsposten 1827 Nr. 51—55 har Desiberius (N. Nyerup) meddeelt „Noget om Kirsten Piil og hendes Kilde“, som her er benyttet. 1760, ved St. Hans- og Vor Frue-Aften anmeldtes det „saa berømte Kildeband“ af denne Kilde til Salg; Berl. Tidende Nr. 49 Tryk. Avertisf.

Hvorover det ei vared' længe, førend

Folk hende selv tillagde samme Navn;

Thi som de kom og gik, i Kulde og i Hebe,

De hende dagligt saae for den at knæle, bede."

Grædepilen og Hytten forsvandt i Tidernes Løb, men
Kilben vedblev og beholdt sit gamle Navn. Derfor

„Kirsten Piil endnu er kienbt, og hendes Minde
skal leve, selv naar hiin laer af engang at rinde."

Enhver der har lagt Mærke til, hvorledes et Folkesagn kan
opstaae, endog blot af misforstaaede eller forvanskede Ord
og Navne, vil ikke finde denne Forklaring usandsynlig; men
Legenden selv savner al historisk Grund.

Uden Tvivl har denne Kilbes Navnkundighed taget
sin Begyndelse allerede under Christian den Femtes Re-
giering, da Jægersborg Dyrehauge blev anlagt. En rum
Tid maa hengaae inden et saadant Sted kan opnaae et vist
Ny, og den Maade hvorpaa denne Kilbe omtales i dette
Holbergske Stykke, nemlig at alle gamle Folk af Dvertro reis-
te derud St. Hans Aften (I. 2.) m. m., synes heller ikke at
betegne dens Tilværelse som aldeles ny. Mueligt endog at,
ligesom hellige Kilber i den katholske Tid rivalisere med
hinanden, Kirsten Piils Kilbe ogsaa kan have bidraget til
at berøve en anden nærmere Riøbenhavn beliggende, i sin
Tid ikke lidet besøgt, men nu længe forglemt Kilbe sin
Anseelse og sine Besøg.

Omtrent en Fierdingvei fra Hovedstaden, paa Strand-
veien ved det dengang bekienbte Tracteursted Kilbendal,
sandtes ogsaa en Kilbe, som af den nærliggende kongelige
Gaard Gammel-Vartov, (hvorhen Helliggeistes Hospital
engang i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, paa nogle
faa Aar, var blevet forflyttet), almindelig kaldtes Vartov-
Kilbe. At denne Kilbe i en vis Periode, før Dyrehaugens
Kilbe blev den meest besøgte, maa have været et hndet

Samlingssted for Kjøbenhavnerne, kan sluttes af Følgende i den Bircherodfske Dagbog:

(S. 163) „Den 23de Juni 1675 lod jeg mig om Eftermiddagen forlyste at spadsere uden for Byen hen til den Kilde, som er ved Gammel-Vartov, hvilken mange Folk denne S. Hans-Aften, efter aarlig Sædvane, søgde til, fordi man indbilder sig at den skal have nogen Lægedomskraft hos sig; i hvor vel at den dog ikke er i saa stor Æstime som Helene Kilde, hvilken, propter majorem sanctitatis opinionem, af langt Flere paa denne Tid besøges.“ („Der jeg saae, hvor begierligen samme Kildevand af plerisque adventantium blev brugt, lod jeg noget deraf i en Skaal hembære til en affides Krog ved Strandbredden, hvor jeg toebe mig dermed;“ mangler i de trykte Uddrag).

Denne Vartov-Kilde nævnes tilligemed Helene og Helsingørs (men ikke Kirsten Piils) Kilde i Fortalen til M. Hofums ovennævnte Disputats, og ligeledes i Wadstiaers anførte Efterretning om danske Sundhedskilder (Værde Tidender 1740, No. 12). Men at den, henimod Midten af det 18de Aarhundrede, deels formedelst Kirsten-Piils-Kildens yndigere Omgivelser, deels af andre naturlige Grunde, aldeles maa have tabt sin Anseelse, kan uden Tvivl sluttes af den Maade, hvorpaa den omtales i Panges Være om naturlige Vand (1756), under Navn af St. Hanses Kilde, rettere maastee Mester Hanses Kilde, af Prof. M. Hans Zoega († 1673), efter hvem en uden for Østerport værende Kilde vides at være benævnet^{o)}.

^{o)} At denne, St. Hanses Aften, ogsaa besøgtes af Fattige og Krsb-linger, erfares af en Bemærkning i Holger Jacobæi haand- skrevne Reisejournal, der savnes i Udtoget deraf i 3die Bd. af Suhms Nye Saml. til den danske Historie. M. Hans Zwegas (Zoegas) Plads og Vænge udenfor Lær-Port omtales i N. 1676; Pontoppidan Orig. hafn. Tillæg S. 465.

„Denne Kilde“ — hedder det her (S. 61.) — „ligger ved det Eftsted Kildendal, strax ved Landeveien tæt ved Gierdet, og seer ud som en aaben Brønd, hvori Vandet staaer omtrent en halv Alen høit over Aarerne og haver intet Afløb. Sandet, hvorigiennem Vandet trænger sig, er i og for sig selv hvidt, men af de Ureenligheder, som støve hen i det, har det en graaagtig Hinde over sig. — Dette Vand staaer ikke aldeles stille, men saasom Verten der i Gaarden betiener sig deraf, saa bliver det flittig opøst.“

Paa den Tid, da Holberg skrev sit Stykke, synes derimod Kirsten Piils Kilde at have været i sin høieste Glænde, mindre dog som Sundhedskilde end som Forlystelsessted, og dette endda ikke af det anstændigste Slags. „Disse Kilbereiser — siger Jeronimus (III. 7.) — giordes af Devotion i gamle Dage, men nu troer jeg, at hvert andet Telt er et Horehuus.“ Ifølge Skildringen i Intermezzet, drog St. Hansdag derhen, „saavel Ryttere som Fodfolk (Folk til Fods?) med Spande, Krukker og Bouteiller.“ Der skete Optog, deels af Bønder, „som gif Sommer i By med Faner, Mundering og Mahgrene,“ deels „af gamle Kierlinger med Krykker, og Krukker hængende ved Siden.“ Der spillebes paa Lire, og Bønderne dansede til blinde Bierstedleres Musik. Ved Kilden selv vare Telte opflaede (jvfr. III. 7.). „Der hørtes en stor, confus Allarm“ — „Kiellinger sloges om at komme først til Kilden“ — „Nogle øste Vand med Krukker, andre med deres Hatte.“ Imidlertid har maastee netop Stedets Nærhed ved Hovedstaden, og, om just ikke en tiltagende Forfinelse hos bennes Beboere, saa dog den Misbrug og de Uordener som letteligen foranlediges hvor en saa blandet Mængde kommer sammen, bidraget til at svække dens Anseelse som Sundhedskilde. At det Holbergste Stykke selv skulde have havt nogen Deel heri, som Nyerup formoder i Kiøbenhavnsposten anf. St.

§. 205, er der neppe Grund til at antage, da Nævselse af den gamle Overtro, som Rahbek rigtigt bemærker (Udv. Skr. III. S. 46), her kun spiller en meget underordnet Rolle, og Stykket vel nærmest er blevet til for, som Veilighedsstykke, at danne et Kløverblad med Julestuen og Mafseraden; det synes ogsaa første Gang at være givet i Begyndelsen af Juli 1724, altsaa kort efter St. Hansdag. Vist er det derimod at denne Kilde forbigaaes i den anførte Wadstærste Fortegnelse, og ved Aaret 1770 siges dens Besøg (i en Anm. til „Der Fremde“ i 5te D. af Schlegels Werke), blot at have haft Moerskab og Forlystelse til Formaal. Dette blev efterhaanden det fremherskende og det eneste, der lige til vore Dage, i den saakaldte Kildetid, loffede ei blot Kjøbenhavnens Indvaanere, men ogsaa Folk fra Omegnen ja selv vore staaenst Gienboer, til Kirsten Piils Kilde eller rettere til Dyrehaugen; skjøndt der tillige endnu i nærværende Aarhundrede haves Exempler paa, at Enkelte efter Ordspøget: Naar man fattes Ild leder man i Aften, ogsaa her have søgt Hjælp for en eller anden legemlig Svagheit^{o)}.

Men naagtet nu flere Grunde saaledes tale for, at Holberg her ikke har tænkt paa nogen anden Kilde end den nyssomtalt, saa har han selv dog tillige, med en hos ham ei usædvanlig Glemsomhed (III. 3), ladet Pseudo-Licentiaten, naar denne paaberaaber sig hvad „Hippocrates har forestrevet om dette Kildevands Brug,“ nævne det „Helene

---

^{o)} Om de forskjellige Perioder i denne Kildes Celebritet er Afskilligt samlet og karakteristiske Træk af Livet og Glæderne ved Kilden meddeelte udaf Aftenposten, Løbes Blade, Kbhvns Skilberi m. m. i det anførte Stykke af Nyerup i Kjøbenhavnsposten 1827 Nr. 51—55; hvor han dog har oversæet Glemmanns Kbhvns Amts Beskrivelse S. 254.

Kilbeband" ¹⁰⁾). Smidlertid giver denne Feiltagelse os Anledning til ogsaa at aflægge et kort Besøg hos hiin fiernere, giennem Narhundreder langt mere berømte og endnu hverken aldeles glemte eller ubesøgte Kilde.

I Frederiksborg Amt, Tibirke Sogn, paa Tisvelde Mark ved Stranden findes Helene-Kilde eller rettere tre under een Indfatning samlede Kildebæld, som samlede betegnes med dette Navn ¹¹⁾). Hvorvidt Tisvelde selv kan have sin Oprindelse fra nogen hellig Kilde i den dybe Hebenold ¹²⁾), maa lades uafgiort; men da den svenske Helgeninde, som har givet denne og flere baabe svenske og danske Kilder Navn ¹³⁾), skal have levet i det 12te Narhundrede, og de forskjellige Sagn om Kildens Oprindelse tale for en høi Alde, er det ei usandsynligt, at dens Navnkundighed, fra først af, kan have staaet i Forbindelse med det Kloster i Akerbo, som Absalon i samme Narhundrede

¹⁰⁾ Derfor antog ogsaa Wadstær paa anf. St., at det var Helene-Kilden, hvortil Holberg i dette Stykke havde sigtet; jvfr. Rah-
bet II. S. 261.

¹¹⁾ Kildens Lokaltet og hele Omgivelse, Helenes Grav m. v. beskrives udførligt i T. Bartholini Historiæ anatomicæ Cent. V. p. 24, og af Lange, om naturlige Bænde S. 51 fg.

¹²⁾ Enten helliget Guden Tyr eller en Gubinde (Dis); Edda Sæmundi III. p. 759; dog ere de her anførte Stedsnavne neppe alle af een Oprindelse.

¹³⁾ I Götthene Sogn ikke langt fra Skara i Västergöthland findes en Helenekilde, som allerede i det 15de Narhundrede var vidtberømt; Vasthovii Vitis aqvilonia; Annot. (col. 57). Saavel i Neerslev Sogn (Løveherred) i Sælland, som i Bæ-Sogn (Giersherred i Slaane) findes eller fandtes fordem Kilder, der have ført Navn efter denne Helgeninde; Hofmans Fundatser VIII. S. 265; Suhms Samlinger I. 1 S. S. 81. De forskjellige Sagn om Helenekildens Oprindelse m. v. ere samlede i Thieles Danm. Folkesagn II. S. 22 fg.

stiftebe, men som kun eksisterede en kort Tid¹⁴⁾, og at den allerede et hundrede Aar senere kan have havt et udbredt Ry¹⁵⁾. Af den Maade, hvorpaa den i Skrifter fra det 17de Aarhundrede først begynder at omtales, kan man desuden slutte, at Overbeviisningen om dens hellige Kraft alt dengang maa have grundet sig paa ælbgammel Tradition. Folk pleiede at besøge den paa flere Aarstider; men det var dog især ved St. Hansdags Tid at ordentlige Valfarter fra hele Sælland, fra andre danske Provindsler, ja endog fra Sverrig¹⁶⁾ gjordes derhen¹⁷⁾, hvorhos tillige et Slags

¹⁴⁾ Scr. rer. dan. IV. p. 469; Suhms Danm. Hist. VII. S. 148. 169.

¹⁵⁾ E. Hansen (Fontinalia sacra, Kbhvn 1650 S. 2.) beretter, formodentlig efter et Sagn, at nogle svenske Munte, omtrent i Kong Abels Tid, skulle være komne til Nøserbo og Tibirke, og „havde gjort det saa, at saadan Helligdom er om Natteitider kommen fra Sverrig og ind til Landet mod Tidsvelde, hvor her og stulde have udbrudt en Kilbe, ikke langt fra den Sted som hendes Legem siden blev begravet.“ Dette Sagn er siden, baade i Pontoppidans Annales I. S. 672 og i Suhms Danm. Hist. X. S. 191 ved A. 1251 anført som et historisk Factum.

¹⁶⁾ 1682 fik en dansker Dvinde i Karhuus 1 Mk. 8 þ til Hjelp ved hendes Reise til Helene-Kilbe; Hübery, Altkyfler II. S. 194. 1685 søgte en Præst i Slaane Tilløbelse at reise med sin Hustru til Helene-Kilbe for Svagheds Skyld; Cavallin, Lunds Stifts Herdaminne. I. S. 355.

¹⁷⁾ Ifølge Wolfs Encomion S. 522 reiste Folk især derhen paa de hellige Aftener som betegnedes med Ordet Misse, f. Ex. Marie-misse (Maria Fødsel d. 8de Sept.), Kyndelmisse, Kynbelmisse, men fornemmelig St. Hansdag Midsummers. A. Berntsen, Danm. og Norges frugtbare Herlighed S. 26, bemærker, at Tilløbet var først „fra St. Hanses Aften indtil St. Laurids Dag (10. Aug.), da maastee Vandet er befundet størst Kraft at have.“ En Jesuit Hent. Lindanus, som 1658 opholdt sig i Kiøbenhavn, omtaler denne Kilbe ved helliges mange Mennefster aarligen samlede, hvorhos St. Hansdags Tid St. Hansaften og Dagen efter St. Hansdags Tid

Marked synes der at være bleven holdet¹⁸⁾. Fornemmeligen var det Syge som her søgte Lægedom, enten ved at drikke af Kilben, eller ved at vadske sig i dens Vand, der ansaaes for allerkræftigst Matten efter St. Hans Aften. Brugen af Vandet var, lige til den nyere Tid, forenet med visse overtroiske Formaliteter, f. Ex. at de skulde „bede sig Vandet til af St. Helena,“ kaste det bag over Hovedet paa sig før de drak deraf, sove paa den saakaldte Helenes Grav en god Spadsferetour fra Kilben, og tage noget Jord fra Graven med sig¹⁹⁾. Pilegrimenes Haab og de Helbrededes Taknemlighed yttrede sig, deels ved Almiser til Sognets Fattige²⁰⁾, deels ved opreiste Trækors, behængte med Klude

hvor mange Mirakelkurer fandt Sted; Acta Sanctorum, Juli VII. p. 330; naar han derimod tilføjer, at der to Mile fra Kilben var en Kirke og en dansk Dronning Thyras Gravsted, hvilke begge Steder af Kongerne vebligeholdtes som hellige (sepulcrum S. Thyrae reginae Danicae, quae duo loca Reges Danicae conservant & instaurant, tanquam sancta), da maa dette hidrøre fra en Misforstaaelse (maaskee af Navnene Tibirke, Tisvilde) og en Forveksling med Thyras Grav i Jellinge.

¹⁸⁾ En utrykt Beskrivelse over Viborg-Stift angiver som Forstiel imellem de søllandste og de i Antal færre jydste Sundhedskilder, at til Sine „baade Syge og Sunde tage hen paa visse hellige Aftener og Dage, som til et offentligt Marked, hvor og holdes Fal al Slags ædenbe og drikkenbe Vare, men her komme ifkun de som have Bræk eller Svagheb.“ Under 22de Febr. 1645 fik en Borger i Hillersød Tilladelse at holde 21 fal i Nejedø og Annise-Byer (sønden for Helenekilde beliggende), paa den Tid da Foll besøgte denne Kilde.

¹⁹⁾ E. Hansens Fontinalia sacra, Fortalen; Lange I. c. S. 53; Rafns Helene Kilde i Sieland (For Sundhed I. 1798. S. 57). Det var i en vis Periode Skik, at de, som havde besøgt denne Kilde, derfra reiste til Rippinge-Kirke paa Falster, ved hvilken fandtes den nysondtalte berømte Kilde, for der at offere og høre Prædiken; Dav. Mouraths hebenste Christenhed; Hbstr.

²⁰⁾ Ved St. Hansdagstid kunde endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede undertiden samles over 100 Rdt. i Fattigblokken i Tisvilde By; Rafn S. 60.

og Lapper, beels ved hentskede Krykker og Stave, som Vedkommende nu ikke længere troede at behøve²¹). Men det var ikke Almuen ene, der giennem Aarhundreder nærede den faste Tillid til dette Blands Kraft, og hos hvem Fortællinger om allehaande derved bevirkede Underkurer gif fra Mund til Mund²²). Mod visse Dientilsælbe, Fruentimmer- sygdomme o. s. v. tilraadte selv det 17de Aarhundrebes berømte Læger undertiden Brugen af Helene = Kilbevand²³). Ogsaa vore ældre Konger besøgte jævnlig denne Kilbe, især Christian den Fjerde, som satte megen Priis paa den, indhentebe det medicinste Facultets Betænkning om Blandets naturlige Veffaffenbed, og anlagde et offentligt Vadehuus i

21) E. Hansen, Lange, Rafn, Thiele, anf. St., Pontoppidans Annales I. p. 673. En Kilbe i Krøngefogn paa Lolland kaldes af samme Grund „Krykkekilbe“; Danske Atlas VI. S. 475. Eignende Offringer af Klædningsstykker m. v., fandt Sted ved hellige Søer i den tidlige Middelalder; Grimms deutfche Mythologie 2te Ausg. II. S. 563.

22) E. Hansens Fontinalia S. 8 fg. anfører abffillige Tilsælbe af denne Art, som fiben, til Dphøsnig for fremmede Læger, ere overfattede paa Latin i Th. Bartholini Hist. Anat. Cent. V. p. 27.

23) Bartholini Hist. Anat. I. c; Ej. Medicina Danor. domestica p. 32. 517; Acta medica hafniensia 1671—72. p. 147. Vol. III. p. 80. Lange anf. Skr. S. 53. beretter, at han kienbte Borgere i Kjøbenhavn, „som forfikkrede at have fundet fig meget vel efter dette Bland og beri at have fundet Raad mod Lamhed, gamle Skaber i Ledemobene, Riven og gigtiste Tilsælbe, Blosforstoppelse o. s. v., som var lykket dem, uden at have sovet paa Helenes Grav, da de fra Kilben lige havde søgt Landsøhen; hviffen Vævæggelse hialp til Sæbe og Svøb, saa at de besandt fig meget vel derefter.“ I Resens (utrykte) Atlas ulebedes den ved Kilben bevirkebe Hølbredelse af enkelte Svagheber fra naturlige Aarsager; jøfr. Danske Atlas I. S. 514; dog havde D. Worm ikke kienbt Nogen som med Sandhed kunde figes her at være bleven hølbrebet; Epp. I. p. 538.

den nærliggende Landsby²⁴⁾). Men, uagtet Høie og Lave, Lærde og Lægfolk saaledes beelte den almindelige Folketro, fandt den geistlige Øvrighed dog at burde modarbejde de papistiske Ceremonier og de Levninger af katholsk Helgentro, der endnu vare forenede med visse Wallfarter. Derfor udgif saavel 1617 som senere, bl. a. 1639, Bestemmelser fra Landemødet i Roeskilde, „at Ingen skulde lægge Helene nogen Dyrkelse til hos den Kilde, ei heller sætte noget Kors med Haar eller Klude paa“ — ikke heller „bruge nogen papistisk Afgudsdyrkelse St. Hans Nat af vrang Tro; men at al den Kraft, som findes der i Vandet, lægges Gud til, saa han takkes derfor allene, baade med Almisse til de Fattige i Blokken i Lisevelde og i alle andre Maader;“ endelig „at de Kors som der sættes og findes, skulde tages op og lægges over Baabehuset for Tibirke Kirke“²⁵⁾. Ogsaa udkom i Midten af Aarhundrebet det anførte aestetiske Skrift, hvis Forfatter, skøndt han fuldkomment erkjender og bekræfter Kildens Lægekraft, dog tillige stræber at vise, at ene Gud skal gives Æren derfor, og at Taknemmeligheden især bør yttre sig ved Almisser til de Fattige²⁶⁾.

²⁴⁾ Hist. Anatom. I. c. p. 26. 28; hvor Th. Finkes af Kongen forlangte Responsum fra A. 1645 om Vandets Kraft meddeles p. 30.; jvfr. O. Wormii Epp. I. p. 537—38. Ogsaa de sølgende Konger besøgte, saavel denne som andre berømte Kilder, f. Ex. Kippinge paa Falkster; maastee dog mere for at vise sig for den der forsamlede Mængde og hylde en gammel Folkefest, end for selv at bruge Vandet; O. Jacobæi Musæum regium P. I. Sect. VII. Nr. 137; Danske Atlas VI. S. 514; P. W. Beders Samlinger til Frid. III. Hft. I. S. 295. 297.

²⁵⁾ Fontinalia sacra p. 6.; Pontoppidan's Ann. I. S. 673; Paalubans Magazin f. Vidende II. 4. S. 33. 1627 blev Een anklaget for at have opreist et Kors med en katholsklydende Indskrift ved Kilden; Pontoppidan Marmora danica I. p. 201.

²⁶⁾ Den fuldstændige Titel af dette lille nu meget sjeldne Skrift lyder saaledes: „Fontinalia sacra, d. e. en fort Beretning om Helene &

Det var vel især de Fordele, som af denne Tro paa Kilben tilflød saavel hine som Communen overhoved, der bevirkede at Forbudene aldrig strængt overholdtes; hvorfor ogsaa mange af de gamle Ceremonier vedligeholdt sig lige indtil den nyere Tid, og man heller ikke savnede Krykker og Motivtabler ved Helene-Graven, der skulde vidne om de Besøgendes Helbredelse. Endnu valfares maaskee til denne Kilde, som formeentlig Sundhedskilde, meer end til nogen anden lignende i hele Danmark, og den turde være det eneste Sted i Sælland, der endnu til visse Tider fremviser et svagt Gienstik af vort gamle Folkeliv, saadant som vi kunne tænke os dette allerede før Reformationen²⁷⁾.

At Holberg for øvrigt, i det han her tegnede nationale Scener, tillige, som ved flere Leiligheder, har laant enkelte

Kilbers Oprindelse, Brug og Misbrug, ubi Sælland, sampt gubelige Undervisning derhos, om deres Besøgelse, oc hvorlevis man, med dennem tilbørligen bør at omgaaes. Iligemaade nogle andectige Bønner, oc gubelige Psalmer, som et Gubfrigtigt Menniske land bruge oc betende naar hand vil reise til Kilberne, er hos Kilberne, oc reiser fra Kilberne. Sammenstreffuen ved Eric Hansen, Sognepræst til Græsted og Marum Sogner i Holboherred. Prentet ubi Kjøbenhavn af Georg Lamprecht, paa Joachim Moltkens Betøstning A. 1650." 166 S. i 12mo, foruden latinske Trevers, Dedication til Cantsleren Chr. Thomsen Sehested og Indholdsregister. Treversene, de fleste af Præster i Omegnen, indeholde Kortaler over Kilben, Beskrivelse af dens Lokaltet, Angivelse af de Sygdomme, mod hvilke den anvendtes, m. v. Der berettes ogsaa, at den brugtes under Pestepidemier, og at den besøgtes selv fra Sverrig. Om dette Skrift s. At hene 1813. S. 425. fg.

²⁷⁾ At denne Kilde selv i en nyere Tid paa St. Hansdag har havt talrigt Besøg, og at Motivtabler m. m. endnu efterledes der, berettes i Handels- og Industritidenden 1814, Nr. 31, og i Dansk Folkeblad 1836, 1ste Aarg. Nr. 44. Det er ikke længere siden end 1846 og maaskee endnu sildigere, at der i Kjøbens Adressaavis søgtes om Rejseelskab til Helenekilde paa St. Hansdag

Træk og Situationer fra fremmed Haand, især fra Moliere og Theatre italien, er godtgiort af Rahbet i Holbergs udb. Skrifter VI. S. 415 og om S. II. S. 262^{2*)}.

I. 3. Arv: . . . „Jeg kand ikke viide, hvoraf saabant „kand komme, uden at hun i Tanter maa have ædt op en „Node=Bog, og faaet en hob enkelte og dobbelte Fuuser i „Maven“ (jvfr. Jeronimus's Replik I. 5.)

En Kusa er en Ottendebeels=Node; Bøye S. 287.

I. 5. Jeronimus: . . . „Der har vi Frugten af „den forbandede Opera=Læsning. Det Dievelskab har taget „saadan Overhaand, at I skal see, hver anden Somfrue „her i Byen vil begynde at synge ligeledes i Steden for „at tale.“

Det er upaatvovleligt at Holberg her ikke ene har sigtet til Operalæsning og Dvelse i Operafang, men tillige gjort Udsald paa den herskende Interesse for Operaer og Syngestykker, som, efter hans Formening uagtet hans egen Sands for Musik, maatte være til Hinder for det ægte Lystspil og for National=Stuepladsen. Tydske Operaer fandt allerede Sted her under Christian V. Senere opførtes baade italienske og tydske Operaer i Hovedstaden, ei blot af vandrende Bander men ogsaa ved Hoffet, til hvis reglementerede Forlystelser de nu engang antoges at høre, uagtet Frederik IV. selv ikke synderligt interesserede sig for Musik. De Operaer, som tidligere ere blevne givne paa det Opera=huus, der i Begyndelsen af denne Konges Regiering ind=

2*) Fra 30te Juni 1749 til 1840 er Stykket paa det kongel. Theater kun givet 31 Gange; det blev tidligere hyppigt spillet i Kilde=tiden; Rahbet om S. II. S. 252. Paa Svensk findes en localiseret Oversættelse: „Resan til Sanct Ragnilds Källa Mid= sommar Afton, eller den enleverade Råpmans=Dottern“; Stock=holm 1779. 8.

rettebes i den Bygning i Drebogaben²⁹⁾, hvorhen Landkadetacademiet i A. 1720 blev forflyttet (Nyerups Abhøns Bestr. S. 523; Overskou I. S. 120), vare italienske³⁰⁾. Men efter Freden, da Hofforlystelserne igien begyndte at komme i Gang, blev den berømte hamborgske Operadirecteur og Componist N. Rejser, hvis Compositioner dengang anfaaes for de første i Tydskland³¹⁾, indkaldt 1721 som kongelig Kapelmester tilligemed sin Kone, en ligeledes berømt Sangerinde, og en i Hamborg samlet Trup; Theatret paa Slottet, som hidtil havde været brugt til fransk Comedie, blev ham indrømmet. I Januar 1722 aabnedes

²⁹⁾ 1703, 26. Oct. spillebes første Gang i „det nye Operahuus, som Kongen med stor Omkostning pregtigen havde ladet bygge“; Bircherods Dagbog S. 432.

³⁰⁾ Hertil høre to i Kjøbenhavn i 4to trykte Operatexter: 1) *Il Gige fortunato, Divertimento Theatrale posto in Musica da Bartholomeo Bernardi Academico Filarmonico etc.*, Stampato nella Regia Academia di Copenaga al 26. Agosto 1703. 2) *Don Qvixote, Divertimento Italiano in Musica Rappresentata in Corte privata della Sua Majesta, Re di Danimarca et di Norvegia dal Th. Mejer, Musico di Camera a Coppenhagen l'anno 1716* (italiensk og tydsk). Den Første opførtes maastee i Anledning af Dronningens og Prindsesse Sophia Hedevigs Fødselsbage; Mejer, Hofmusicus og Hoffanger (Overskou I. S. 134—35) roses i Keenbergs poet. Skrifter II. S. 420.

³¹⁾ Ifølge Gerbers Lexicon der Tonkünstler I. var Reinhard Kayser født 1673 i Sachsen; 1694 kom han til Hamborg, hvor han blev ansat ved Operaen; 1722 (!) kom han til Kjøbenhavn og blev her kongelig Kapelmester ligesom han tillige var Hertugelig Mecklenborgsk. Efter nogle Aars Forløb vendte han tilbage til Hamborg, hvor han døde 1739. Hans Datter blev Hoffangerinde ved Kapellet i Kjøbenhavn 1740, tog siden Afsked og døde her 1768. At han længe før sin Indkaldelse har attraaet at blive ansat her, kan sluttes af en karakteristisk Notits i Canc. Protocollen for 1704: „Reinhard Kayser, Musikanter, begiærer at maae blive nobiliteret af Hs. Maj. og tillige bestallet til at være Hofjunker.“

disse Forestillinger og saavel ved høitidelige Feiligheder, f. Ex. Kronprindsessens Indtog³²⁾ og de kongelige Fødselsdage, som paa andre Tider, opførtes her tydske Operaer med meget Bisalb³³⁾. Et Aars Tid senere erholdt Truppen endog, som Beviis paa kongeligt Velbehag, Tilladelse til eengang ugentlig at give Forestillinger paa Slots-theatret for Penge; men det er uvist, om disse virkelig ere komne i Gang; i det mindste maae de ikke have havt megen Søgning, da Kayser selv synes at have forladt Kiøbenhavn, uden at at man veed at nogen Anden er kommen i hans Sted³⁴⁾. Disse tydske Operaer med Operasmagen i Almindelighed kan man nu antage at Holberg, saavel i Ulyssees von

³²⁾ I denne Anledning habes trykt: „Cloris und Tirsis, welche auf allergn. Kön. Befehl in einer Opera auf den solennen Einzugs-Tag — Sophia Magdalena d. 18. Decembris 1721 in der Königl. Burg in Copenhagen mit aller Untertänigkeit in größter Eyl aufgeführt worden.“ Copenhagen 4to.

³³⁾ Ved Dronn. Anna Sophias Fødselsdag 1722 opførtes følgende Syngestykke, trykt i Kbhvn: „Die unvergleichliche Psyche zu allerhöchsten Gedächtnis des d. 16. April 1722 höchst erfreulichst erschienenen Geburtstages der Königin zu Dänemark ic. Annen Sophien in einem musicalischen Schauspiel vorgestellt auf dem Königl. Schausplatz zu Copenhagen;“ 4to. Uden Tvivl er dette den samme Psyche, der nævnes hos Rahbek om S. II. S. 249.

³⁴⁾ Rahbeks Skuepl. Hist. S. 87 fg.; dog gav han endnu en Opera her i Januar 1723; Hesperus V. S. 429. I samme Maaned anholdt Johan Kayser (formodentlig en Broder af Kapelmesteren) om Tilladelse til her at indrette en Opera, hvilket dog ikke blev bevilget. Derefter udsædtes under 9de Marts 1723 en Igl. Bevilling, at „Johan Kayser og Carl Ludwig Westerholz, Operister ved Hoffet, samt alle de under deres Bænde henhørende Personer, maa for al Anstrængelse af deres Creditorer, samt for Arrest paa deres Personer være befrieede indtil deres Gage salder, hvoraf de Enhver skal og bør tilfredsstille.

Ithacia (II. 2), som i nærværende Stykke har villet snærte. Da siben, under Frederik V., foruden de danske og franske Skuespil ogsaa en italiensk Opera her entreprenerebdes af Petro Mingotti³⁵⁾ som fik temmeligt Tilløb, meldte Holberg (Epp. III. Nr. 299) som Nbt fra Kiøbenhavn: „den hele Stad er paa nogen Tid bleven musikalsk: man hører intet at tales uden om Pompeius, Pharnaces ic., og vore Petitsmaitres, hvorpaa Staden nu haver god Forraad, gaae med Operabøger ubi Haanden med lige saadan Andagt, som de skulde til Confirmation³⁶⁾. Ingen af vore Skuespil kunde nu (derfor) være bekvemmere til at forestilles end Kilbereisen eller den syngende Somfrue“³⁷⁾. Han selv fandt „ingen Behag i at høre disse italienske Sangere og Sangerster, som sieldede, klamredes, snørte, grædede og sukkede efter Tacten;“ III. Nr. 286. Om denne Periode er det, at han paa et andet Sted skriver: „enhver Skribent kan nu agere Comedieskriver og Ingen frygter at see sit Arbeide spildt, i hvor maavert, elendigt og ilde sammen-

³⁵⁾ 1747 blev denne M., af hvem Frederik V. som Kronprinds havde bivaanet en Opera i Hamborg, indkaldt til Danmark; Schützes Hamburgische Theatergeschichte S. 194. 202; han spillede her Fallit 1756 og døde 1759.

³⁶⁾ Fra Aaret 1748 af, saalange den italienske Opera her varede, habes mange italiensk-tydske Operatexter trykte i Kiøbenhavn, baade i 4to og 8vo. En „Pompeius“ findes, saavidt bekienbt, ikke blandt disse; derimod er en „Pharnaces“, hvortil Holberg her formodentlig sigter, ubkommen under følgende Titel: Pharnaces, König in Ponto, in einem Singspiele auf dem Charlottenburgischen Schauplatze zu Copenhagen d. 18. Dec. 1747 aufgeführt, und aus dem Italienischen ins Deutsche übersetzt von L. Glitau. Copenh. 1748. 8. Med dette, paa Dronning Lovises Fødselsdag opførte Stykke aabnedes egentlig her den italienske Opera; Suhms Nye Saml. III. S. 19.

³⁷⁾ At dette Stykke i den nye Skuepladses første Aar ogsaa temmelig hyppigt blev giøvet, har Rahbek bemærket II. S. 252.

hængende det end er, naar han tager den Præcaution, at det endes med Sang og Dands"; Epp. V. 2. Nr. 539.

I. 6. Leonora: „Wächte ich doch, mein getreuer „Amputas . . . wieder sehn“.

Formodning om det Syngestykke hvortil her muligen kan være sigtet; Kbhv. II. S. 250.

I. 7. Henrich: . . . „Vil I give mig Lov at bryde „jer et (en) Arm eller Been af, alleene for at lade see, „hvor hastig jeg kaub curere igien?“

Hermed kan sammenlignes Jens Blochs Tilbud til Fjogdens Kone paa Anholt:

„Hvis jeg kun til Forsøg maa give Jer et Skaar,
i Side, Hals og Ryg, i Hoved eller Laar!
og jeg jer læger ey i tre til fire Dage,
da vil jeg ey en Døjt begiære for Umage“;

B. Paars 2. B. 3. S.

I. 8. Jeronimus: . . . „her er kommen en ung „Studsbane til Byen.“

Dette Ord, som findes i alle de gamle Udgaver, maa enten være en Trykfeil for Snusbane (der ogsaa forekommer i Forv. Brudgom I.) eller være beslægtet med det tydske Stucker o: en Spradestasse.

III. 4. Jeronimus: „Her spilles ligesaadan en Co- „moedie som med Amphitryon og Jupiter.“

Samme Bemærkning gjør Leander i Henrik og Pernille (II. 1). Amphitryon hørte, ligesom flere af Molieres Stykker, til den ældste danske Stuepladses Repertoire (Overskou I. S. 254) og, som det synes, til det meest yndede Parti af dette. En dansk Oversættelse deraf findes uden Aarstal i 8°, men formodentlig, som flere lignende, trykt i 1723 eller 24 i det Phænixbergske Bogtrykkeri, paa Boghandler H. E. Paullis Forlag. Som Oversætter af dette og af de fleste andre Stykker, der i

Marene 1723—25 udkom til Brug for Skuepladsen, angives daværende Justitssecretair Didr. Sekman. Paa en Comedieplakat til en Forestilling af dette Stykke, formodentlig i Maret 1726, hedder det, at „De ved Hans Kongel. Majestæts særdeles Naade privilegerede danske Acteurs aabne igien, Mandagen den 8de Juli, deres Theatrum ved at forestille det særdeles fornøielige Skuespil, kaldet Amphitrion, med alle sine Præsentationer, som dog endnu ere meget forbedrede, saa at, naar Jupiter lader sig tilskyne i sin Glorie, er hele Theatret illumineret, hvilket bliver meget fornøieligt at see.“ Samme Aar anmeldtes, at Acteurerne „aabne igien“³⁸⁾ Mandagen d. 28. October deres Theatrum og efter anseelige høie Herstaders Befaling haver man i Steben for Doblere, som var lovet til i Dag, foretaget at spille Amphitrion, hvor Theatret bliver forandret, saa at det ved Torben og Niinild bliver ganske illumineret, hvilket er meget fornøieligt at see.“ Man mærker heraf, at de danske Skuespillere paa den Tid fulgte deres tidste Kunstbrøders Politik, ved at gjøre deres Anmeldelser saa tillokkende som muligt; ligesom de heller ikke forsmaaede, hvor Veilighed gaves, f. Ex. i nyssomtalt Stykke, i Mafferaden, i Kilbereisen og i fl., efter deres Medbeileres Exempel, ogsaa at sørge noget for Dinerens Tilfredsstillelse³⁹⁾.

³⁸⁾ Denne Formular, at Theatret aabnes igien, som forekommer paa enhver Comedieplakat fra Skuepladsens ældste Periode, slude vel antydte at der gaves ingen bestemt Saison, men at Skuespillets hele Tilværelse her var at ansee som temporær og afhængig af Omstændighederne.

³⁹⁾ Paa den ny Skueplads gaves Amphitrion i de to første Maaeder af A. 1749 otte Gange; endog 5 Spilleaftener efter hinanden; Doverskou II. S. 85. 87; i Tidstrummet fra 1748—76 gaves det i alt 31 Gange. En ny Udgave, „forandret ved Forestillingen paa den danske Skueplads,“ udkom 1748 hos Berling.

III. 7. Doctoren: . . . „Skulde Enhver kun til „Straf sætte en Lod ubi et af vore Lotterier, som ingen „Fortgang haver, lover jeg for, at det i en Hast skulde „blive complet.“

Længe før vort Klasse- og Tal-Lotteri opkom, kiendtes dette Slags Lykkespil hos os, men kun som temporære Indtægtskilder til en eller anden offentlig Indretnings eller Anliggendes Fremme, uden stadigt bestemte Trækninger. Det første Saadanne af Betydning oprettedes her 1720 til Papierspengenes Indløsning, og Gevinsterne bestode i kongeligt Forbegods. Under Krigen vare nemlig ved Anordning af 8de April 1713 de saa kaldte authoriserede Pengesedler udstedte, af hvilke efterhaanden en Deel blev indbraget; Resten ved Udgangen af A. 1728. I Begyndelsen og senere hen til enkelte Tider stode de lavt ⁴⁰); derfor kunde ogsaa Leander i den Stundesløse (I. 9.) ligne sig, som „en autoriseret

---

Paa det v. Dvotenske Theater opførtes Stykket den 13de Mai 1748 „med kostelig og befestelig Præsentation“; Overskou II. S. 65.

⁴⁰) Aaret efter deres Udstedelse tabtes 20 pCt. paa dem; Efterretninger om det store Igl. Bibl. 2. Udg. S. 81. 1723 giældte 113 Rdl. af disse Repræsentativer 100 Rdl. klingende Mynt (A. Cons. 10de Juli). I Juli 1726 maatte de Deputerede for Finantterne giendrive et udsprebt Rygte at de skulde casheres eller nedlægges. I Danm. og Norges Beskr. S. 614 bemærker Holberg: „at disse authoriserede Sedler have havt en synderlig god Effect og bødet paa Rigernes Pøngemangel“. A. Høyer dabler heller ikke denne Foranstaltning, men antager endog at de til Slutningen gjerne kunde have været bragte til Pari; Gesch. Friederich IV. 1. S. 267. II. S. 39. 188. I Anledning af Lp-brændelsen af 200,000 Rdl. af disse Papiirpenge 1720, habes et Vers af C. P. Getreuer „Bancosedlernes Roes“, trykt i Minerva 1805. II. S. 179. Nærmere Oplysninger om disse Repræsentativer ere meddeelte i Fortegnelsen over Kæbers Myntsamling I. (1841) S. 184.

Seddel" med Leonora som en „Bancobaler". Dette Lotteri var at ansee som tvungent, da baade Godseiere og Andre af den mere formuende Klasse bleve, under Execution, ansatte for et vist Antal Lodder, hvilket ogsaa fandt Sted for Universitetets Vedkommende. Ved Skrivelse af 28de Mai 1720 underrettede Patronen, Geheimeraad Vibe, Rector og Professorer om, at Kongen til „de autoriserede Møntfædleres Indløsning efterhaanden, og derpaa at vorde afflaffede og offentligen forbrændte," blandt flere lignende Middel ogsaa havde ladet indrette et Lotteri. Han opmuntrede Professorerne til at forsøge deres Lykke i dette; og da virkelige Etatsraader og de med dem Rangerende havde taget hver 25 Lodder og virkelige Justitsraader 20, meente han, at Enhver af de virkelige Professorer, der ei havde saa høi Rang, kunde tage 15 Lodder, og Enhver af de andre Professorer 10. Paa Circulæret besangaaende Løb Holbergs Paategning saaledes: „Intet skulde være mig større Glæde, end at efterleve H. R. M. allernaadigste Villie, mens som mine Vilkaar ere saa meget ringere end nogen af de andre Professorers, og jeg endnu, formedelst Gudssets flette Tilstand ubi disse Aringer, lidet eller intet haver havt af Universitetet, saa beber jeg allerund. at være forskaaet med Lodder." For Contrastens Skuld kan tillige her anføres Professor Ethices H. Weghorsts i flere Henseender karakteristiske Erklæring, der anthyder at Patronens Indbydelse noget nær maatte ansees som en Befaling: „Saa som i de tvende Extra-Consistorialium Professorers Holbergs og Horboes (P. Horrebows) Contingenter fattes for otte Lodder (Horrebows havde nemlig ifkun tegnet sig for to), saa tilhyder jeg mig allerunderdanigst, foruden de 16 Lodder, jeg alt tilforn haver indfat, at indsende til Lotteries-Commissionen endnu 13 Lodder, hvilke med de 16 for mig gjøre tilsammen 29 Lodder." Efter-

haanden oprettedes lignende Lotterier i forskiellige Niemed. Saaledes anmeldtes i Maret 1722 det Kgl. Kiøbenhavnste Lotteri og det Søndreditmarste Ditto; i 1723 det Sønderborgste, det kgl. lollandste Fordegodsst, et Lotteri til det grønlandste Kompagnies Opkomst, og et til Opførelse af et Vaisenhuus i Flensborg; 1727 et Lotteri for Ribe By. Ogsaa enkelte Corporationer, ja selv Private erhøldt Tilbælselse til at indbyde til Lotterier, f. Ex. 1725 Stomagerlauget (i Kiøbenhavn?) og 1733 en Herremand, som ved Ildbrand havde lidt Skade paa sit Gods. Om flere af disse anmærkes dog udtrykkeligen, at de ikke kom i Stand, eller, som Jeronimus ovenfor kalder det, „ingen Fortgang havde.“ Om saadanne Lotterier skriver Holberg i sin Natur- og Folkeret, (1734) I. S. 241: „Undertiben bruges saadanne Lykke-Potter, for at bringe tilveie Penge, som skulde anvendes til offentlig Brug, eller til de Fattiges Fornødenhed . . . Nu omstunder kaldes gemeenlige Lykkepotter Lotterier, hvilke accorderes af Øvrigheden til forårmede Societeter, til Hospitalers Bygning og Andet, hvorudover Seblernes Priis langt overgaaer de Ting, som sættes derudi.“

III. 8. Jeronimus: . . . „Jeg skal bruge Øvrighedens Hielp og lade Dig indslutte, ikke fordi Du est ham for god, men alleene for Consequences Skuld, at „vanartige Børn skal ikke faae deres Willie frem.“

Ifølge D. L. 6—5—1 kunde ulyhige Børn kun komme til at miste Arv efter deres Forældre; men Anordningen af 26de Oct. 1708 tillod Disse endog at indsætte ulyhige og ryggesløse Sønner i Rasphuset. Efter Analogien kan da antages, at lignende Bestemmelser ogsaa maae have fundet Sted med Hensyn til Døttre; i det ringeste kunde, ifølge Reskr. 9de Dec. 1740, Børn, som af Forældrene anklagedes for grove og liberlige Ting, uden

Lov og Dom indsættes til Arbejde i Tugthuset paa Møen eller i Børnehuset paa Christianshavn; ifølge Anordn. om Tugthuset i Christiania 2. Dec. 1741, Cap. 3. Art. 6 kunde endog „fornemme Folk“ der faae særskilte Børelser til „onde Børn“.

III. 9. Jeronimus: . . . „Seed I vel, hvad „Loven siger om saadanne Landsstrygere, der sniger sig ind „udi ærlige Mænds Huuse, for at bortrøve deres Børn?“

Her sigtes maastee til D. L. 6—22—2: „De som forlokke anden Mands Børn eller Thynde til Tyveri eller anden saadan skammelig Gierning, straffes ligesom de selv stiaalet eller Gierningen beganget havde;“ jvfr. N. L. 6—13—22: „Hvo som med Bold og Tvang bortfører nogen Mands . . . Datter . . . miste sit Liv.“

Melampe. Tragi-Comoedie.

Der findes et Sidespille til Ulysses von Itacia, for saavidt som det, et halvt Aarhundrede før Kierlighed uden Strømper, parodierer de franske Tragedier og Dramer¹⁾,

¹⁾ J. J. Justesens Betænkning siges disse at være „satte paa Skruer, for allene at behage Logerne,“ hvorimod de tydske Comedier vare „fordærvede ved selsomme Præsentationer, for at behage Galleriet;“ jvfr. Levnet S. 151. I Skuepladsens første Fjerdingaar var her endnu ingen Tragedie spillet eller paatænkt, som man maa slutte af Sganarels Yttring i Nytaarsprologen 1723:

„Ad Hare dog vi byder
maafte Cupido selv til en Tragedie
paa et og andet Ord, som han kan faae at see.“

Den første Tragedie blev givet her 1723, nemlig Racines Andromache, oversat af en Anonym (mon ikke Frederik Rostgaard?), men neppe nogeninde trykt; Rahbets Bidrag til Skuepl. Hist. S. 56. 64; Overskou I. S. 253; 1726 d. 30te Oct. anmeldtes anden Gang til Opsørelse: „den berømte Tragedie Phædra og Hippolitus (formodentlig Racines Phædra), som bestaaer af 5 fuldkomne Acter, skreven i beilige Vers. Derefter spilles det lystige Stykke, kaldet la Serenade eller Aftenmusiquen, hvormellem bliver bandset en Jaloufie=Dands af 3 Personer.“ Den første tilbeels originale Frembringelse af denne Art var Achilles og Polixene forestillede ubi en Tragedie af J. W. (Joach. Wielandt) Kbhvn 1725. 4. I Anmeldelsen i Nye Tidender for d. A. Nr. 16 siges, at den „er ubearbejdet til det danske Theaters Brug, men over en imellemløbende

ligesom hiint den Tids tydske „Haupt- und Staatsactionen;“ og, man kan vel s ie til, ligesom Dramer der ene dreie sig

Sinder ei endnu foresillet. Fundamentet til dette Stykke er tagen af den Tragedie en *Musique Achille & Polixene*, hvorubover den og, foruden hvad paa Versene er at sige, har sine Feil mod Tragediereglerne, dog ei saaledes, at den kan hindre Forestillingen . . . Auktor har dog ei overalt fulgt det Franste, men taget sig den Frihed at vige derfra.“ Nogle Prøver af det franste Stykke ere medbeeste til Sammenligning. *Natur-* ligvis kom dette Wielandske Product aldrig paa Scenen: jvfr. Rahbeks og Ryerups danske Digtel. Hist. IV. S. 275. I *Hexeri* ell. bl. *Allarm*, der allerede 1723—1724 var ferdig, omtales en Tragedie, som Skuespillerne haabede at ville gjøre Lykke (I. 1.). Enkelte franste Tragedier gaves i den følgende Tid, efter høie Bekommeses Forlangende, paa Fransk af de danske Skuespillere paa Theatret i lille Grønnegade. Saaledes anmeldtes til Onsdagen d. 4de Dec. 1726, „efter adskillige høie Herstaders ekspresse Ordres, en Forestilling i det franste Sprog af den meget berømte Tragedie, kaldet *Andromaque* af *Monfr. Racine*; dernæst det libet, fornøielige Stykke, kaldet *Attendu-moy sous l'orme*, som er meleret med Sang og Dands.“ Det sidste Stykke (af *Regnard*) er overfat af L bde under Titel: „Den første April“, og her opført fra 1750; maaskee utrykt. Torsdagen d. 19de December s. A. anmeldte Skuespillerne, „som efter ekspresse høie Ordres har maattet opsætte den Repræsentation i det franste Sprog til i Dag, som man havde lovet til i Saar, nemlig den berømte Tragedie, kaldet *Mitribate* (ligeledes af *Racine*) og derefter det lille lystige Stykke ilige- maade i det franste Sprog, kaldet *la Serenade*, som er meleret med adskillig Sang og Dands.“ Da Skuepladsens *Directeur* og egentlige Styrer *Montaignu* var Fransk født og *Pilloy* var af fransk Herkomst, kan det ikke have falbet dem vanskeligt at bringe Forestillinger paa dette Sprog i Stand; maaskee kunne de endog have formaaet en og anden Dilletant til, ved sliɡ Leilighed at overtage en Rolle. Flere end de to nævnte Franskf dte kendes ikke ved den ældste Skueplads, uagtet *Holberg* selv skriver, at „her fandtes adskillige franste Personer, der vare vante til *Comoedier* og som vare opbragne udi det danske Sprog“; *Epp. V. 1. S. 11*; maaskee har han dog ogsaa tænkt

om romantisk Fortibelse ere giorte latterlige i „De Ufsynlige“. At dette var den egentlige Hensigt med Stykket, erklærer Forfatteren udtrykkelig i sine Epistler (III. Nr. 249): „Den Tragicomoedie, kalden Melampe som er en af vore bedste Stykker, er en Parodi over Tragoedier; dens Merite bestaaer derudi, at en latterlig Materie er udført ubi prægtige og bevægelige Vers, saa at Tilskuerne deraf kan bevæges baade til Graad og Latter;“ (jvfr. Epp. V. Nr. 506). Uagtet han nu anfaaer det som „et Devis paa Nationens gode og naturlige Smag,“ at de danske Comedier vare „paa løs Stiil“ da intet kan være meer mobbdeligt, end at høre jævn og daglig Tale ubi Cadence og Riim (Epp. III. Nr. 211), er det dog ikke usandsynligt, at han ved samme Leilighed kan have lagt an paa at prøve sine egne Evner, Stuepillerens Bequemhed og Publikums Modtagelighed ogsaa for Cothurnen; skøndt han opgav at vise sig oftere paa en Bane, som, havde den end mødt Opmuntring og efter hans egen Mening kunde have bragt ham selv Laurbær, dog ingenlunde stemmede med hans naturlige Tilbøielighed. „Jeg haver intet Forsøg giort paa Tragoedier“ — skriver han i Epp. V. Nr. 447 S. 22 — jeg haver ei heller Inclination dertil; thi jeg væmmes ved alt det, som er affecteret og ligesom sat paa Stykker. Dog bømme Mange af de høitranne Scener, som findes ubi Melampe, item af min Metarmorphosis, at jeg til saadan Arbeide haver Bequemhed²⁾. Men jeg haver stedse

---

paa Capion. For øvrigt kan bemærkes, at disse franske Forestillinger indtraf i et Tidspunkt, da Stuepladsens oekonomiske Tilstand var i yderste Forfald, og kort før den selv lukkedes for længere Tid end et Aar; Rahbels Bidrag S. 99 fg.

²⁾ Det er maaftæ med Hensyn hertil, at han i Epp. II. Nr. 179 bemærker, at det danske Sprog „er ligesaa beqvemt for Tragoedier og heroiske Vers, som for Comoedier;“ ligesom han ogsaa

undflaaet mig derfor.“ „Abfillige haver giort det Spørgsmaal“ — hedder det i næstfølg. Nr. 453 — „hvoraf det kommer sig, at man paa vor danske Stueplads — nemlig den under Frederik V. oprettede — ingen Tragoebier forestiller, og Nogle mene, at det reiser sig af Acteurernes Ubequemhed til at forestille Sørgepil. Men, saasom man har seet, med hvilken Succes de tragiske Scener ubi Melampe have været spillede, saa er den Mening uden Grund“ (jvfr. III. Nr. 179). Dgsaa have enkelte, selv nyere Kunstdommere i dette Stykke villet opdage Spor til et vist Talent for det høiere eller æblere Drama (Ud v. Skr. III. S. 138).

Paa Valget af dette, som maastee flere Holbergske Stykkers Emne, havde Digterens Individualitet i en vis Henseende Indflydelse. Han selv kunde nemlig ikke lide Hunde, og har endog mange Aar senere anvendt en heel Epistel til, for fuld Alvor, at udvikle de Grunde, hvorfor den Tids overdrevne Hundekierlighed var ham til Forargelse, og hvorfor han satte mere Priis paa Katte (II. Nr. 120 jvfr. I. Nr. 69; Raahbel om S. II. S. 24). Allerede i Politiske Randestøber og i Barselstuen, (æ. Udg. II. 2.) blev hiin Modebaarlighed giort latterlig; dog er sidstnævnte Scene i Udgaven 1731 bleven ubelabt, formodentlig fordi dette Uvæsen i nærværende Stykke (Levnet S. 151) var blevet tilstrækkeligen revset, ligesom ogsaa Replikkerne om de tybste Comedier ubelodes, med Hensyn til Ulysses von Itthacia. Senere, i Ulykkelige Skibbrud (III. 8.), omtales Skisbehunden Melampes Død blandt Emnerne for Mag. Rosiflengius's stedsbe færdige Musa. Da den Tids Digtere og Rimere fortrinligen gave deres

---

sammesteds III. Nr. 249 klager over, at „som i Oversættelsen det hele Stykke er ført ubi løs Stiil, haver det tabt dets Sigte og heele Anseelse“. Om denne Oversættelse paa Tybst af S. O. Laub s. Raahbel om S. III. S. 23.

poetiske Aare Lust i allehaande Keilighedsdigte, saavel af æblerne som lavere Art, saa mangler der heller ikke paa stiemtsomme *Sørgovers* over Hunde, der havde tilhørt *Benner* eller *Mæcener*³⁾. Saalebes forekommer mellem de mange utrykte Keilighedsdriim af Holbergs Samtidige, *Oversecretair Fred. Rostgaard*, et Vers „*Mad. Rostgaards smukke og dydige Hund Manille til Ære og Amindelse*“ fra Aaret 1736. Dette Vers er altsaa yngre end nærværende Stykke; derimod kunde en rimet Gravskrift af samme Forfatter over den „*rare Mynde Melampus*“, som tiende i *Geheimeraadinde Harboes Gaard* (i Stormgaden?) og som blev stadt af en Stytte i A. 1718, vel tænkes at have været kiendt af vor Digter, da han skrev dette Stykke⁴⁾; hvorved tillige kan bemærkes, at Hunden i hans latinste *Autobiographie* benevnes ikke *Melampe* (efter fransk Form)⁵⁾ men *Melampus*. Naar man derhos erindrer sig, at det kun var fem Aar siden at Rostgaard, ved sin til Kongen indgivne Klage over *P. Paars*, nær havde paaført Holberg megen Ulempe, kunde man let tænke sig det muligt, at

³⁾ Et Vers over en Hunds Død 1715, i Wielandts Danske Vers og Miscellanea XIII. S. 1 fg.; Flere lignende findes i A16. *Lhura's Adskillige Betænkninger og Indsald*, 1726.

„Fole kan nu ei en Mynde
og derover blive død,
for man haver strax en Lønde
fuld af Berselisters Ørod.“

hedder det derfor i *Sorterups Cacoethes carminiscum*, i den Ruzdorpfske Samling af danske Vers 10de Bd. Som Parodier paa Vers af lignende Indhold kunne nævnes *Fr. Horns Testament over lille Solban* i *Poesiens Misbrug* S. 126-46. jvfr. S. 6; og *Ewalds vittige Klagesang over Skisbehunden Masque*; samtlige Skrifter, *Liebenbergs* Udg. II. S. 72 fg.

⁴⁾ I Stykket I. 4. siger *Sganarel* ogsaa, at han havde skrevet et *Sørgovers* over *Melampe*.

⁵⁾ *Melampe* forekommer som Hundenaavn ogsaa i *S. Terkelsens* *Syrbinden Astræa* 1ste Bog S. 4.

han her havde villet spørge med et poetisk Føster af den mægtige Oversecretair, skøndt denne tillige var en kundskabsrig og fortient Literator, og danske Digteres Mæcen. Smidlertid vare tillige, siden hiin Catastrophe, Omstændigheder indtrufne som maae have, om ikke just tilveiebragt et venstabeligere Forhold imellem de to *berømte* Samtidige, saa dog stemt Holberg noget mildere mod sin forðums Avindsmand. Da nemlig de danske Skuespil begyndte i Aaret 1722, synes Rostgaard at have viist sig som een af deres ivrigste Talsmænd og Forfægtere. Selv Digter efter Tidens Leilighed havde han tillige havt Anledning til at kiende fremmede Skuepladse⁶⁾, og den unge danske Scene maatte i fleer end een Henseende interessere den lærde Grandfater i Fædrelandets Sprog. Det er derfor at formode, at han har bidraget til ogsaa at vække og vedligeholde en gunstig Stemning for den hos hans høie og formaaende Paarørende, Dronning Anna Sophia og Storcantsler U. A. Holstein⁷⁾. Saadanne Hensyn kunne ogsaa have foranlediget ham til at forfatte den Prolog, hvormed de første danske Skuespil aabnedes i lille Grønnegade, Onsdagen d. 23de Sept. 1722⁸⁾. Denne Prolog var i det Hele forfattet i Holbergs

6) Under sit Ophold i Paris udgav han: „Danst Oversættelse af den trede Scene i den tredje Act af Mr. Corneilles franske Tragedie som kaldes Cib. giøort for Tidsfordrives Skyld af Fr. D'Anholt, som i 19 Aar haver opholbet sig i Danmark.“ (paa bagerste Side) „Trykt i Paris 1696.“ 4 Blade i 8vo; Originalen er tilføjet. Et Eftertryk heraf findes, som det synes, fra Kiøbenhavn, skøndt med: „Paris 1696“ paa Titelen; 4 Blade i 4to; enkelte Udtryk ere her forandrede. Det er siden optrykt i Wielands Samling af danske Vers og Miscellanea 1ste Bd. (1725).

7) Holstein var gift med Dronningens ægte, Rostgaard med hendes naturlige Søster.

8) Den er meddeelt i Fortalen til Rahbeks og A. Boyes Udg. af Holbergs Comedier 1 B. 2 S. (1824), hvor den urigtigt

Mand, og har Forfatteren, som formodentlig var Tilfældet, allerede havt Nys om de danske Originaler, hvormed Hiin agtede at berige Stuepladsen, saa har man ogsaa paa disse kunnet anvende følgende Sted i Prologen:

„Ved mine Søstres Hielp, som have lært at spille
paa mangt et Instrument, jeg veed at forestille
i ærbar Ustighed; ja ret som i et Speil,
hvad Folkes Ibræt er, og hvor de tage fejl.
Jeg nævner ingen Mand, ei Sted, ei Huus,
ei Gade,
men straffer uden Frygt Alt, hvad man bør
at hade,
i hvor jeg det og seer, om hvem det og er sagt,
til Lærdom for Enhver, som derpaa giver Agt.“

Da Rostgaard nu ved denne Veilighed med saa megen Fynd havde talt en Sag som laae Holberg saa meget paa Hierte, ja maaffee endog paa en anbefalende Maade bebudet dennes Forehavende, viste han sig heller ikke uerkjendelig derfor, i det han ikke længe efter i sin Njtaarsprolog 1723, ei blot lader Sganarel sige:

„Der kommer Thalia, hun forstaaer Haandværket bedre; hun talede saa vel for os, da den første Comoedie af os blev spillet;“

---

tillægges Stuespiller J. Ulføe; en Afkrift af den haves berimod i en Samling af Rostgaard's Vers og Smaastrifter m. m. ham vebkommende, i sin Tid foranstaltet af Rjrdorff, og tildeels gennemseet af R. selv, hvis Haandskrift findes paa nogle Stykker. Den har her følgende Overtskrift: „A. 1722, d. 23de Sept., da den første danske Comedie i Kiøbenhavn blev spillet, som kaldtes Onieren, kom Thalia allersørst ind paa Theatro og talte følgende Vers til en Indgang.“

men gjør endog, med egen Nedsættelse, Prologens Forfatter en endnu dybere Compliment, ved at lade Thalia nævne ham som selve Apollo, i følgende Stropher:

„At da jeg første Gang paa dette Sted fremstod,
jeg fandt en Hierte-Angst og Gysen i mit Blod;
skjønt selv Apollo mig i Munden Ordet lagde,
skjønt Ebers Hænders Lyd gav Tegn, at jeg behagde,
jeg dog, nu mine Vers har liden Fjænd og Klem,
i Dag med større Mod til Eder træder frem.“

Desuden har han her i det Hele taget Hensyn til sin Forgængers Arbejde, ja endog optaget een af dennes Bendinger, nemlig hvor Thalia glæder sig over

„at hendes ringe Flid dog ikke var omsonst,
da hun til Sproget har lagt Dvælselse og Kunst,“

der paa en Maade gjentager følgende Stropher af Rostgaard's Prolog:

„Trofaste Kiøbenhavn, mandhaftig Tvillingrige!
Etvil ingenlunde paa, at man jo og kan sige
i Ebers ædle Maal, hvad Andre haver sagt,
naar Kunst og Dvælselse til Sproget bliver lagt.“

Man kan derfor heller ikke omtvivle, at Holberg jo har tænkt sig Rostgaard blandt de Kongens „største Mænd,“ hos hvilke den danske Thalia „Inde fandt.“

At denne Nytaarsprolog nu virkelig er givet til Nytaaret 1723, og ikke, som Nogle have meent, blot trykt i dette Aar og fremsagt til næste Nytaar, fremgaaer tydeligt af Apollos Yttring:

„maaskee Monarchen saa, naar Tiden lader til,
et Die faste tør til disse Skuespil;

thi 14 Dage derefter, eller den 15de Januar 1723, nød de danske Skuespillere, hvis tarvelige Skueplads i lille Grønnegade

ikke kan have været indrettet til at modtage kongelige Personer, første Gang den længe behubede Naade at vise sig for Kongehuset paa Slottet, ved en Forestilling af to af Molieres Stykker: „Adelige Borger“ og „Tvingne Giftermaal“⁹⁾). Ogsaa til denne Forestilling skrev Rossgaard en Prolog, hvilken, da den neppe mere høves trykt, her fortæner at opbevares¹⁰⁾:

„D. 15de Jan. 1723, som var den første Gang de danske Acteurs havde den Naade, paa Kiøbenhavns Slot at forestille den danske Comedie, som var Bourgeois Gentilhomme og le Mariage forcé, begge udsatte af Moliere, som Thalia ind paa Theatro og brugte efterfølgende Vers til Indgang:“

„Her finder jeg den Helt, Regenters Speil og Krone,
som af den store Gud er sat paa Nordens Throne,
og haver lært af ham at føre Spiir og Sværd,
og dele Løn og Straf til hver, som han er værd.
Stormægtigste Monark! nu Krigen haver Ende,
og Mars med Ild og Staal fra Norden sig maa vende,
Apollo fryder sig med alt sit lærde Chor,
at Danner-Kongen seer sit Land i Fred og Flor.
Apollo mig har sendt til disse Tvillingriger,
som ingen Verbsens Deel i Dyd og Trostlab viger,
at jeg min ringe Kunst med at forlyste Folt
skal byde villig frem og være Sandheds Tolt.

⁹⁾ Rahbeks Bidrag S. 15—19; Overflou I. S. 202; Oversætterten af disse Stykker, som først senere bleve trykte, er ubekendt; om denne ikke skulde have været Rossgaard selv? Andre af Molieres Lykspil bleve, til Brug for den ældste Skueplads, oversatte af D. Sckmann; Rahbek a. St. S. 57.

¹⁰⁾ Den findes, foruden i den anførte Rixdorpshste Samling, tillige i en haandstreven af Rossgaard selv giennemgaaet Samling af hans Digte, som har tilhørt Langebek.

Det lykkes mig og, thi jeg ved Kongens Raade
 fik strax Tilladelse til min og Andres Vaade,
 paa Stadens Skuested, at sige det paa Dansk,
 som andenkeds er talt paa Græsk, Latin og Fransk.
 Jeg selv har fundet paa i Landets Sprog at sige
 nu een, nu anden Skiemt, foruden dog at vige
 fra det, som Ærbarhed og Tugt vil have sagt
 af hver, som paa sin Pen og Mund vil give Agt.
 Hos Lyftighed og Skiemt jeg Alvor veed at sœie,
 til Ærdom for enhver, som med et varfomt Die
 vil see i eget Øryst, og kiende sine Feil
 ved det Comedien ham viser, som et Speil.
 Naar nu det ædle Sprog, som Kongens Riger tale,
 og Digtekunsten, som har længe lagt i Dvale,
 ved Glib og Dvælse maa komme for en Dag,
 saa skal min Skueplads vel blive til Behag.
 Men at jeg denne Gang for Kongen selv maa træde,
 og med min Lyftighed saa stort et Selskab glæde,
 den Ære overgaaer alt hvis jeg ønske kan,
 og derved fryder sig med mig det hele Land.
 Ja, visseligen maa det hele Land sig fryde,
 naar sliq en Souverain kan nogen Lise nyde,
 for al den Mœie og urolig Omsorgs Vægt,
 han bær saa villig til al Nordens Baretægt.
 Al Norden derimod er pligtig høit at ære
 Hans fromme Majestæt og ham paa Hænder bæere,
 og være hannem tro og vove Liv og Blod
 for denne Salomon, som er saa iegod.
 Gud lade Frederik den Fierdes Alders Dage,
 Hans Helbred, Kræfter og Fornøielse tiltage!
 Vor Dronning blive maa hans høie Alders Trøst,
 som i sin Gud og Dyd befatter al sin Lyft.
 To Rigers Arveprinds, Prinds Christian skal være

af Gud velsignet med al Glæde, Held og Ære,
 og Kronprindsessen maa i Helbred tage til,
 og glæde Kongens Huus med det vi alle vil¹¹⁾.
 Seg Kongens Broder og Princesserne¹²⁾ ei glemmer;
 men veed at Himlen selv, hvad de sig ønsker, fremmer.
 Nu fattes intet meer, end at min liden Flot
 maa vinde Kongens Gunst, saa har vi Raade nok."

Uagtet man ikke havde fundet det passende ved denne overordentlige Leilighed at give noget af de Holbergste Lystspil¹³⁾, synes dog enkelte Hentydninger til disse ogsaa her

¹¹⁾ Kronprindsessen, siden Dronning Sophia Magdalena, var dengang frugtfuld med Kronprinds Frederik, siden Frederik V.

¹²⁾ Kongens Broder var Prinds Carl; Prindsesserne vare hans Søster Sophie Hedvig og hans Datter Charlotte Amalia.

¹³⁾ Holberg selv synes at have følt sig noget krænket ved denne Tilfidsættelse og derfor i S. Justesens Betænkning at have gjort Udsald, i det mindste paa den „borgerlige Velsmand“, som han ansaae for et af Molières flette Stykker, der gjorde Lykke „allene for „den tyrkiske Musil og Masqueraden, hvorpaa de største Kiendere dog meest stode sig.“ I Don Ranudo bemærkes det Unaturlige i dette Stykkes Intrigue (IV. 1.), og i Uden Hoved og Hale (Prof. 3.) kaldes Molières Stykker i Almindelighed, fordi de gierne endes med Ægteskab. At Entrepreneurerne dog havde haft gode Grunde for at aabne Skuepladsen med et Stykke af Molière, har Dverfku viist; I. S. 205. 246—50. Ogsaa i den følgende Tid vebbleve de her at gjøre Lykke; endnu 12te Februar 1727 (en af de sidste Forestillinger før Skuespillenes Dphør) anmeldtes „den særdeles lystige og meget berømmelige Comedie, kaldet: le bourgeois gentil-homme, eller den borgerlige Velsmand, som er udyppet med adskillige Optog, Forestillinger og andre Agrements.“ Naar Holberg (Levnet S. 153) taler om dem, der „snart ved hemmelige Miner, snart ved aabenbare Angreb gif Ioss paa hans Stykker,“ da har han, uden Tvivl, sigtet til den anonyme omtrent 1728 udfkomne „Kort Underviisning, hvorledes Comedier med Nytte og Stignomhed kan sees“ m. m. (Dansk Minerva Mai 1818), hvis Forfatter, uden Tvivl J. K. Pauli, med megen Bidtøstighed og Efter-

umiskjendelige; men især udbæver Prologens Forfatter, ligesom Holberg selv, Skuepladsens betydende Indflydelse paa Modersmaalets Uddannelse. Tjoes nu hertil, at Rostgaard, saa Maaneber efter, paa en anden Maade synes at have viist Interesse for Skuepladsen, nemlig ved at indlægge et godt Ord hos Consistorium for en Alumnus paa Walkendorfs Collegium, Jens Høberg, der skulde excluderes af Collegium for hans „usømmelig førte Levnet,“ i det han nemlig havde ladet sig engagere ved Skuepladsen, hvor han spillede Dialectroller, f. Ex. Arv og Studenstrup (Overskou S. 173).¹⁴⁾, saa turde der være Grund til at antage, at

tryk udbreder sig over det Fortrinlige ved de franske, især Molières Skuespil; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 367—68.

- ¹⁴⁾ Foruden hvad herom af Acta Consistorii er meddeelt i Rahbeks Bidrag S. 25—28 kan tilføies, at Holberg selv var tilstede i Consistorium den 13de Marts og 3die April. Inden Sagen var afgjort ved Høberg's Udspytning maa denne have henvendt sig umiddelbart til Kongen; thi den 16de Juni 1723 foretoges i Conseilet hans Ansøgning, „at han maatte tages i Beskiærmelse imod Professorene, som ville ublaste ham af Walkendorfs Collegio, fordi han laaber sig bruge paa det danske Theater“; men da var allerede „Sagen imellem Professorene og Supplikanten afgjort.“ Nogle Personalia om Høberg findes i Aalborg Skolepr. 1844. S. 17. Derimod vare der andre Studenter, der paa samme Tid kom i Uleilighed fordi de havde „ladet sig bruge“ ved den nye Skueplads, men for hvem der ikke synes at være skeet nogen Forsøn (Rahbeks Bidrag S. 29—30; Hesperus V. S. 254—55. 260.) Man seer deraf, i hvor høi Grad Skuepladsen i sin Begyndelse maa have tiltrukket den akademiske Ungdom, hvortil ogsaa de Fleste af den ældste Skuespillerstamme hørte, skøndt de letteligen kunde indsee at det just ikke tiende dem til Anbefaling hos deres Foresatte. Dette var i samme Aar Tilfældet med Hans Lindorf (Overskou I. S. 211), om hvem Følgende forekommer i A. C.: 3die Juli 1723. „Studiofi Christ. Broholm og Lindorf skal ved Rebellen abvares, at om de endnu ikke inden tre Dage ere udflyttede af Regentsen, deres Navne da til paafølgende Relegation skal blive anslagte paa den sorte

dette Stykke som er forfattet i samme Aar, snarere har sit Navn efter en Figur i Holbergs Yndlingsdigters Dvids Forvandlinger (Rahbet om S. III. S. 23), end efter hiint Rostgaardste Keilighedsriim. Heller ikke undlod Holberg, nogle Aar senere, da han i sin 1729 udfomne Danmarks Beskrivelse S. 182 omtalte M. Moths og Rostgaardts Danske Ordbøger, at tilføie: „og saasom Begges Accuratesse og Erfarenhed i det danske Sprog af adskillige andre Prøver er saa meget bekendt, saa er Publici Vængsel bestyrre, at see dem snart komme for Lyset;“ skjøndt Rostgaard dengang ei længer var i sin tidligere Stilling¹⁵).

Følge Holbergs egen Forsikring blev dette Stykke, ved sin første Fremkomst modtaget med meget Bisald, for det ualmindelige Vemnes Skyld (ob commenti raritatem), der paa eengang vakte baade Latter og Graad. Samme Bisald skal det endnu have nydt en Tidlang efter Stuepladsens Fornøjelse under Frederik den V¹⁶). Og saa her synes enkelte

---

Table.“ 4de Sept. „Stud. Lindorff skal, formedelst hans fremturende Mobvillighed og Ulybighed, uden længere Opsættelse relegeres og hans Navn anslages paa den sorte Table.“ 18de Sept. „Som Lindorff foragter den mod ham anslagne Relegation, og dessen uagtet, endnu ikke undseer sig ved at blive i Regentjen, blev sluttet at man sligt for Patrono Universitatis faaar at aubrage.“ Flere Studerende synes desuden, ved enkelte Keiligheder at have optraadt i Stuepillene. I det philosophiske Facultets Decanatsprotocol 1729 nævnes saaledes to Privatadmitterede fra Nyborg-Skole Christianus Brunovius og Petrus Lemming Sv. f. om hvilke Gram tilføier: iidem inter præcipuos actores fabulæ. Det Samme har maastee været Tilfælde med den nysomtalte Chr. Broholm.

¹⁵) Det er kun efter et ubiemielt Sagn, at der i Pantfattede Bondedreng, inden Stykket blev trykt, skal have forekommet et Udsald paa Rostgaardts personlige Ydre; Rahbet om S. III. S. 136.

¹⁶) I Liærehuset og i Bergs Huus blev det i A. 1748 opført 7 Gange. Fra Januar 1749 til 1823 er det spilt 36 Gange. At

Træk at skuldes fremmebe Kilder (Udv. Skr. VI. S. 419); men ligesaa lidet i dette som i andre Holbergste Stykker hvor Scenen er sat uden for Danmark, iagttages den historiske Sandsynlighed. Thi uagtet Handlingen foregaaer i Italien, tales her dog om Kibefogder og Landgilbe, ligesom ogsaa en Bonde i sællandsk Dialect udtaler Capitain som „Capteen“ (I. 1.)

I. 3. Sganarell: . . . „For 40 Aar siden hebd de „største Mænd Ærlige og Velbyrdige“ . . . „men nu er „det kommen saa vidt, at Borgemeistere hedder Excellencer, „og Præster Eminencer, Kræmmere Marchands tres re- „nommés, Borger- Døttre Frøifener, Stue- Piger Som- „fruer, Koffepiger Mammeseller, ja Bønder ogsaa stammer „sig ved at være agtbare og ærlige¹⁷⁾.“

Det er denne „Æreflygte, som bestaaer derudi, at den Ene vil have Sæde og Fortrin for den Anden ubi Forsamlinger,“ hvilken Holberg (Danm. Beskr. S. 19) henregner blandt det danske Folks Hovedfeil, og som, efter hans egen Tilstaaelse, „herfter end i større Grad hos hans Landsmænd, de Norske.“ Med mindre Overdrivelse end her og i Epistlerne¹⁸⁾ gientages samme Dabel i For-

---

det fornemmeligen skulde være opført ved sørgelige Anlebbninger (Mah. bek. III. S. 139) er ikke rigtigt; dets Opførelse Dagen efter Holbergs Død var tilfældig, da det var anmeldt før hans Dødsdag; Overskou II. S. 148.

¹⁷⁾ At der angaaende Sganarels egentlige Herftab finder i Stykket Modsigelse Sted, har Boye bemærket S. 315.

¹⁸⁾ V. Nr. 525: „Ebers Excellence var forðum en kongelig Titel, nu beklædes dermed Skolemestere. Princesser kaldtes Somfruer, Somfruer Piger, og Piger smaa Drengene.“ Frøken = Titelen be- gyndte allerede i Holbergs Tid at stige ned i de uadelige Klasser; Moltkech I. S. 281. I Kbhvns Skilber i 1814, Nr. 73 er

fatterens Moraliske Tanker S. 461: „Titler have og i disse Tider saaledes tiltaget, saa at, hvis det steds vil blive ubi samme Gang, ville Keisere og Konger med Tiden have sig intet forbeholdt. En Tienestepige vil hede Demoiselle, en Jomfru Frøken, en Dommer stammer sig ved den gamle Titel af velviss og vil allene være velbaaren. Den som tilforn var agtbar, er nu ædel, og den, som var ærlig, er nu velbyrdig. Jeg holder derfor for, at man i Tide maa være betænkt paa nye Titler.“

I. 4. Sganarell: . . . „Nu løber jeg hen til den, „som er Imprimatur i Nar, at han skriver derpaa.“

Her menes det filosofiske Facultets Decanus, der maatte forshyne endogsaa Leilighedsvers med sin Approbation. Paa samme Maade spørger Beer Degn i Cr. Montanus (III. 3.): „Hvem er Imprimatur i Nar?“

I. 5. Gusman: . . . „Men jeg maa hen og kaste „min Doctor-Kiøl af, og siden oplede min Herre.“

Doctorkiølen forekommer ogsaa i Reibereisen III. 4. Paa et følgende Sted i Stykket (III. 6.) nævnes Sganarels Doctordragt som kort og lang; (jvfr. Leanders Raad til Drengen i Hexeri eller blind Allarm III. 3); maaskee blot fordi denne Farve dengang endnu var et almindeligt Særkiende for den lærde Stand. Smidlertid kan dog bemærkes, at Barberer, maaskee ogsaa de egentlige Chirurger, paa den Tid maae have brugt en særegen Dragt (ovenf. S. 124).

III. 6. Oldfux: . . . „Jeg er saa meget plaget med „calore intestinorum.“

---

oplaftet det ironiske Spørgsmaal (som endnu kan gøres): „Hvem er Frøken“? (udaf Sverfens Fyenske Avis Nr. 73); Svar derpaa findes i de følgende Nr. 75—76.

I sit første Brev ad virum perillustrem p. 202 (Revnet S. 216) klager Holberg selv over, at han undertiden led af dette Onde.

— Sganarell: „Al Hr. Bregadeer!“

Brigadeer var i ældre Tid en Militærcharge; efter Rangforordningen af 11te Februar 1699 i 4de Kl. Nr. 1 (med Viceadmiraler); efter Rangforordningen af 14de Octbr. 1746 i 3die Kl. Nr. 3 (med Contra-Admiraler); den bortfaldt ved Parolbefaling af 17de Marts 1808.

IV. 2. Et Spøgelse: . . .

„Man to Thebaner saae i forbums Dage krige,

„To Brødre myrdes af hinanden;“

nemlig Brødrene Oteocles og Polylices, to Fyrster i Theben, der skulde regiere vexelviis, men som i den mellem dem opkomne Krig dræbte hinanden.

IV. 6. Sganarell: . . . „hos os, hvor Forlovelser „er ikke nær saa længe (lange) faaer man gierne eet Varn „i det ringeste før Brylluppet.“

Ved Forlovelse maa her være meent Trolovelse, der i sin Tid af Almueen ansaaes for et Slags Ægteffab; de ifølge D. L. 5—2—33 trolovebe Folks Vørn skulde ansees for ægte. Misbrug, der i denne Henseende Tid efter anden fandt Steb, foranledigede Rescr. 17de Juli 1739; jvfr. Ussings Kirkeforfatning IV. 2. S. 529.

IV. 7. Fiskeren: „Naar nogen fornemme Fisk, som „en Hval eller stor Lax, døer, saa blir der holdet Vaage- „Stue over dem.“

Her møder os atter en af Forfædrenes Skikke, hvoraf der nu, i det mindste i Kjøbenhavn, neppe mere findes Spor. Vaagestuer (Ud. Hoved og Hale I. 5.)¹⁸⁾,

¹⁸⁾ Det er uvist, om de Vaagestuer og Vaagenætter, som undertiden forekomme i Kampeviserne (Nyerups og Rabbe's

her ogsaa Sørgestuer (I. 4.), Waagenætter eller Liigvagt, Liigvægt (eng. like-wake, lake-wake, wake-playe) kaldtes de Sammenkomster, som den sidste Nat eller flere Nætter før Begravelsen holdtes i Liighuset, i hvilken Tiden tilbragtes, ikke med gubelige Betragtninger hvortil der kunde være Anledning, men snarere med Sang, Dands, Drif og anden Lystighed¹⁹⁾. Den ældste Oprindelse hertil maa uden Tvivl søges, deels i Oldtidens Forestilling om Døden som et Gode, ikke som et Onde, en Forestilling vi endnu gjenfinde hos saadanne Folk som længst have vedligeholdt et gammelt Præg, f. Ex. Høiflotter og Nordmænd, ja endog hos visse indiske Folk; deels i Frygten for, at Riget før Begravelsen skulde bortføres af onde Ånder²⁰⁾. Men, da slike Sammenkomster letteligen kunde føre til allehaande

---

Udg. II. Nr. 64. IV. Nr. 208), hvorved der blev dandsket og sunget, og i hvilke Kongen og hans Mænd indfandt sig, skulle forstaaes om saadanne Liigstuer, eller ikke snarere om Helligastens-Gilber (af det gamle Vaka o: Aftenen før en Festsdag); jvfr. B. Simonjens Bemærkning i Molbechs Nordiske Tidsskrift III. S. 210.

¹⁹⁾ Pontoppidans Annaler III. S. 72; Ihre, Glossarium II. col. 1027; i Sverrig vare de dengang forbudte; jvfr. Raumers Briefe aus Paris I. S. 76.

²⁰⁾ Ifølge Herodot yttrede Geterne Glæde ved deres Paarsørendes Forbefærd, og Tacitus (Germ. c. 27) vidner, at det kun for Dvinder, ikke for Mænd, sømmer sig at begræbe de Døde. Meget hidhørende er samlet i F. Magnusens Eddalære IV. S. 291. 452 og i Brand, popular Antiquities by Ellis II. p. 225—230. En eller flere Nætter før Begravelsen, samlebes og bevertedes mange baade Gamle og Unge; Hensigten af disse Lake-wakes var oprindeligen at bede for de Afdødes Siæle; men efterhaanden førte de til megen Misbrug og Uorden; man antog, at der sluttedes flere Forbindelser ved denne Leilighed end selv ved Bryllupper; allerede i det 14de Aarhundrede udstedtes derfor i England Forbud imod dem.

Uordener, ei at tale om at de Forestillinger, der laae til Grund for dem, ikke ganske stemmede overeens med Christendommens Lære, bleve de hos os, allerede i det 16de Aarhundrede, ved gientagne Synodalbeslutninger forbudne. Senere blev, ved et Reglement af 8de December 1621 angaaende Indskrænkning af Luxus ved Universitetet, al Tractement i Liigstuer forbudet, hvorhos dog indrømmedes, „at nogle faa Personer nødvendig kaldtes over Liget at vaage“; (Engelstofts Universtit. Annaler, 1807. I. S. 209). Med Hensyn hertil var det endog i sin Tid vedtaget, at Professorerne skulde holde Liigvagt over Universitetspatronen og Andre af dennes Paarørende, som døde i hans Huus. Saaledes forekommer i Acta Consistorii ved 7de August 1657, i Anledning af Rantsleren Chr. Thomsen Sehesteds Død, Følgende: „Blev proponeret af Magn. Rectore, eftersom sædvanligt var, at Professores stiftedes til at vaage over Hs. Exc. Liig, tvende hver Nat, ligesom tilforn skeet var over Hs. Exc. Sal. Frues og Sal. Holger Rosenfrandses Liig, som begge døde der ubi Huset, Collegæ vilde samthkke, at saadan Vaagen til Taknemmelighedstegn nu ogsaa blev efterkommet. Hvorpaa blev sluttet, at, naar der begyndtes at vaage, da tvende Professores hver Nat vaagede, og det ordne, nemlig en af superiorum Facultatum Professoribus tilligemed en af Philosophis. Og hvis en Professor det ikke kunde efterkomme den Nat, som Ordenen hannem tilfaldt, da at bede en af Collegis for sig, og derimod siben vaage i hans Sted;“ jvfr. Engelstofts Fragmenter om N. E. Brochmands Rectorat 1658—59 S. 4.

Men om endog denne Yttring af Pietet mod Afsøde i og for sig var rosværdig, og Frygt for at begrave Skindøde muligen ogsaa kan have været medvirkende, fandtes det dog nødvendigt, Tid efter anden, at tage Forholdsregler mod de derved foranledigede Misbrug. Specielle Forbud herimod

udkom derfor alt tidligt²¹⁾; men det første almindelige Lovbud i den Anledning er uden Tvivl det, som findes i Forordningen af 26de April 1656 om Begravelser blandt geistlig og borgerlig Stand. Her hedder det § 7: „Tilstædes ei Waagestuer at holdes og ikke flere end trende Personer hver Nat Riget at bevaage, ei heller noget Maaltid til Fremmede at gøres, enten for eller efterat Riget til sit Reiersted henfult (fulgt) er.“ Senere bleve Waagestuer aldeles afflaffede ved Forordn. af 7de Novbr. 1682 § 8. Men disse gientagne Forbud virkede dog i lang Tid ikke mere, end lignende Forbud mod ældgamle i Folkets Eiendommelighed begrundede Skikke og Forlystelser almindeligen pleie at virke. Hvorledes det i Tidsrummet imellem begge de nævnte Aar gik til ved saadan Veilighed i de Huse, som kunde kaldes fornemme; hvorledes Ceres, Bacchus og Comus regierede i hæderlige Borgereis Viigstuer i en af vore større Riigstæder, i Odense, kan erfares af den Bircherodiske Dagbog. Her hedder det nemlig (S. 94):

„A. 1663, den 13de Dec. var jeg med min Moder i P. P. Verkes (Stamfaderen for den adelige Verkiste Slægt) Huus til Viigvægt over hans Sal. Hustru, indtil silbig ud paa Matten. Viigstuer vare i disse Tider ligesom Sulestuer, formedelst saadan Viigvægts Færd, eftersom allehaande Korsvill (!) og Sulelege blev der af de forsamlede Giester, saavel Gamle som Unge, gemeenlig foretagen.“ Ved Aar 1665 den 19de November: „Var jeg i min Sal.

²¹⁾ Saalesedes vedtog Capitlet og Magistraten i Aarhus, under 24de Juni 1619, at i Tilfælde af Pest ingen Lindbudne maatte indfinde sig i Waagestuer; da der ellers „indkommer i Huset abfkillige Iossagtige Folk, som med Driften, Svalmen (!), unyttige Ord og Tale baade fortørner Gud allermægtigste og de Dødes Bønner som paa den Tid kan være sørgesfuld til stor Befostning og Skade; S ubert, Aftstykker II. S. 38.

Morfaders (Vorgemesters L. B. Riisbrigs) Gaard, indtil langt ud paa Matten, hvor en stor Sværm var af Fremmede eller Byens Fornemste, hvilke (efter denne Tids Sædvane) holdt samme Liigvægt, ikke uden Arvingernes mærkelig Omkostning; thi Sukker og Viin maatte i sliq Færd laves til ubi Overflødighed." (Mangler i den trykte Udgave). Ved 1668, 1ste Januar, efter hans Mormobers (egentlig hans Mormobers Moders Abigael Hasebarbs) Død: „Hver Aften holdtes, efter disse Tidens Sædvane, af de Fornemste i Byen Liigvægt over hende." (S. 117). Endelig, ved 1671. 23de Jan.: „Om Aftenen silde var jeg i et stort Compagnie i Sal. Biørn Raases Liigstue, hvor vi holdt Liigvægt over hannem, indtil langt ud paa Matten." (S. 132).

Endnu i Holbergs Barndom maae deslige Vaagestuer, tidligere Forbud uagtet²²), have fundet Sted i hans Fødeby. „Jeg forestillede mig" — skriver han i sine sidste Leveaar, i en halv alvorlig, halv ironisk Tone, (Epistler III. Nr. 226) — „hvorledes Sørgestuer og andre Høitideligheder bleve holdte ubi vore Forsædres Liber, da hverken Mad eller Drikke blev sparet; men Alting gaves ubi Overflod, for at fornøje de inviterede Venner, saa at man med langt større Byst og Fornøielse da bivaanede Vaage- og Sørgestuer; end nu omstunder Bryllupper. Jeg erindrer mig i min Barndom, hvilken Glæde det var for mig og Andre, naar vi fik at vide at et af vor Naboes Børn var død; thi derpaa fulgte mange gode, fede Dage. De høivise Herrer ville maastee hertil sige, at saadanne Moder satte Folk ubi Bekostning, og at Smausen, Drikken og Støien var uanstændig, helst i Sørgestuer. Hvad det

²²) Allerede 1640 vare de affastede i Bergen; Sehm's Saml. til danske Hist. II. 2. S. 137.

første angaaer, da kan vel ikke nægtes, at jo Folk derved fattes ubi nogen Beføstning; men en stor Nytte flød deraf, saasom Fortrolighed og kjerlig Omgjengelse derved befordredes mellem Venner og Naboer; og hvad Anstændigheden angaaer, helst ubi Sørgestuer, da mener jeg, at intet kunde være fornuftigere og anstændigere, end ved al op-tænkelig Lyst at opmuntre de sørgende Personer, og at lomme dem til at glemme deres Forliis." Men med Sædernes Forandring forsvandt efterhaanden ogsaa denne gamle Skik, eller antog i det ringeste en anden og sømmeligere Karakter. Allerede den Naabe, hvorpaa Birchero om-taler de Vaagestuer, han til forskjellige Tider havde bi-vaanet, synes at tilkiendegive, at Beværtning og deslige paa den Tid havde begyndt at gaae af Brug; ligesom ogsaa noget lignende synes at fremgaae af Forklaringen over Ordet Vaagenat i Moths Ordbog, der kan henføres omtrent til samme Tidspunkt eller til Aarhundredets Slut-ning: „Vaagenat kaldes den sidste Nat, før et Liig skal begravet, paa hvilken gode Venner pleie at samles i Liig-stuen, for at bevise den Døde den sidste Ære, med Vagt over Liiget. Vaagestue kaldes det Sted, hvor de holde Liigvagt". Her tales nemlig ikke om Beværtning og Lyftighed.

Imidlertid har dog denne, som flere gamle Sædvaner, endnu længe efterat den i Stæderne, navnlig i Kjøben-havn ²³⁾, tilbeels paa Grund af gientagne Lovbud, der her

²³⁾ Endnu 1730, den sidste Nat før Prof. A. Magnussen blev be-gravet, vaagede dog alle de islandske Studenter over deres be-rømte Landsmand; Nord. Tidskr. s. Oldkyndighed III. S. 32. Som Exempler fra en nyere Tid kan anføres, at unge Kunstnere holdt Sørgevagt ved Thorvaldsens Vaare i Kunst-akademiets Festsal den 29de og 30te Marts 1844 indtil hans Bisættelse, og de polytechniske Studerende ligeledes over deres Lærers S. C. Ørstedes, i Universitetets Solennitetsal hensatte Liig, Natten før hans Begravelse d. 18de Marts 1851.

lettere kunde overholdes²⁴), var forsvunden, vedligeholdt sig paa Landet, og fandt maaskee endnu en rum Tid Sted i Provindsjernes fierne Afstroe²⁵). Da Blicher 1795 udgav sin Beskrivelse over Bium, vare disse Waagestuer først paa nogle Aar ganske afflaffede (S. 198). Han beskriver dem saaledes, at „den sidste Nat før Begravelsen samlede Forvant= og Nabofabet i Sørgehuset. Først nøde de et Maaltid og derpaa sang de Psalmer og drak Brændeviin vorelviis, den hele Nat igiennem.“ I Hings Beskrivelse over Lessjøe (1802) omtales denne Liigvagt ogsaa som en Skik, der var gaaet af Brug. Paa Froy vare de derimod endnu i fuld Brug baade i Kiøbstaden og paa Landet, ved Aaret 1834: „En Levning af de Gamles Vigilier lever endnu i de saakaldte Waagestuer. Enhver, som formeligt er bleven underrettet om Dødsfaldet, eller Enhver som vil, gaaer hen i Sørgehuset om Aftenen, hvilket kaldes at gaae i Waagestue. Man viser Familien en Opmærksomhed derved. Fruentimmerne tage Plads rundt om Riget og beværges med Viin og Kage; Mændene samle sig i et andet Værelse, røge Tobak og hvedes Ol og Snaps; den sidste Aften før Begravelsen ere Besøgene almindelig talrigt“²⁶). I Norge vil denne ældgamle Folkeskik vel senere end i det øvrige Norden vige for den forandrede Tidsaands Indvirkning²⁷).

²⁴) Ved Plac. 20de Sept. 1751 om Begravelser vare Waagestuer forbudte.

²⁵) En lignende Skik skal endnu langt senere have fundet Sted i Christianssted paa St. Croix; Rahbel om S. II. S. 125.

²⁶) Hüberty Beskrivelse S. 270. Om Sællandsbondens Smausen strax efter et Dødsfald s. Jonges nordfiell. Landalmue S. 192; om Begravelsesstille, Liigvagt m. m. s. Adlers hist. statist. Maanedstidende for Nibersstift, October 1838.

²⁷) Noget Riged hermed har nemlig det Gravøl, som endnu paa Begravelsesbagen synes at finde Sted i Hallingdalen, ifølge

IV. 8. Dorothea: . . . „Det er sært med disse „Domsere, at naar dem noget blir betroed, saa bilber de „sig ind, at alt Verdens Viisdom ligger stult der under, og „gør store Hemmeligheder af Bagateller, ligesom en vis „Raads-Herre, der ærgrede sig snart ihjel, eftersom han „ubi Søvne havde sagt sin Kone, at Borgemeesteren havde „spilbt Blæk paa sin Klub paa Raadhuset.“

Dette Træk minder om Jens Raadmand i P. Paars IV. 2:

„Han saa fuldkommen var, han kunde ikke lide,
at mindste Sager blev af Ketten talet ud.
Byskriveren lidt Blæk spilbt havde paa sin Klub,
det samme anden Dag ham sagt blev af hans Kone,
han derudover fast var færdig til at daane;
det Raadstusager er, han streg, som ties bør.“

At Holberg herved maa have sigtet til en eller anden samtidig Original — en Saadan angives ogsaa i den saa kalbte Nøgle til P. Paars, optrykt i 2det Dplag af A. Boyes Udgave — stulbe man næsten slutte af hans Moralske Tanker S. 198, hvor han omtaler en „vis Skriver, der erhvervede sig Navn af en stor Politicus, efterdi hans mysterieuse Dpsørsel gif saa vidt, at han holdt det for et Crimen at sige, om Noget af Raadet havde hostet eller nyset, medens Ketten varede; og at han blegnede, da han hørte, at det var bleven bekiendt i Staden, at Borgemeesteren havde ubi Raadstuen spilbt Blæk paa sin Klub“ (Halsklub?).

V. 9. Om de i denne Scene forekommende historiske og mytiske Personer: Cæsonia, Belides, Eryphila og Tyndaris s. Boye S. 315.

Beskrivelsen i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 614. fg.; jvfr. hvad herom forekommer i P. Hansens Archiv for Skolevæsenets og Dplysnings Udbredelse i Christiansands Stift. II. S. 376.

Uden Hoved og Hale.

Den bekjendte Erfaringsmand om Menneskets Tilbøielighed til at falde fra en Yderlighed til en anden havde Holberg behandlet i sit Andet Skiemtedigt; et enkelt Afsnit af dette Thema, Overgangen fra Overtro til Vantro og fra denne til hiin blev Emne til nærværende Stykke, hvis Tendents, ifølge Forfatterens egen Karakteristik deraf¹⁾, gik ud paa at vise „at enhver Feil bestaaer i Yderlighed, og at Re-formationsveier gjerne gaaer saa vidt, at den falder til den modsatte Yderlighed.“ Muligen mangler selve Stykkets Fabel ikke en vis Grad af historisk Sandsynlighed²⁾, men sikkert kan man antage, at Holberg i dette Stykke har ud-talt saavel sine egne, som sin Tids herskende Anskuelse om en Gienstand, der dengang var mere omtvistet og med større Varme blev discuteret end i en senere Tid, nemlig Ande-

---

¹⁾ Levnet S. 151; den gientages i Fort. til Forf. Moralske Tanker S. 20; Epistler II. Nr. 92; V. (2). Nr. 506. „Nu Vantro, atter Overtro i Verden Uheld fører“; Leander til Spectatores i Her. ell. bl. Allarm V. sidste Sc. Om et hermed beslegtet Phenomen, „Vantroes og Overtroes Forening“ hos et og samme Individ, s. Abrahamsons finbrige Bemærkninger i Minerva 1785, II. S. 305.

²⁾ Udv. Skr. VI. S. 425; hvor, efter Nathles Gesch. jehleb. Gelehrten III., anføres en Begivenhed om to Brødre, den Ene Katholik, den Anden Reformeert, som gienfalden omvendte hinanden.

verdenens Tilværelse, overnaturlige Væseners Indvirkning paa de jordiske m. v., og at sølgelig *Stykkets* *Ovidius* i denne Henseende, ligesom enkelte Karakterer i andre af de holbergste *Lyfispil*, kan ansees for Forfatterens egen Repræsentant³⁾. Dette fremgaaer af adskillige senere Skrifter, i hvilke han har behandlet denne Gienstand med en Alvor og Udførlighed, der viser hvor meget den maa have interesseret ham selv. Det første Sted af denne Art forekommer i hans *Levnet* (S. 9.), hvor han fortæller en Spøgelses-Tildragelse fra hans Ungdomstid i Norge, der havde en naturlig og pudseelig Anledning. I nogle tilspøiede Bemærkninger over den omtalte Tilbøielighed hos Mennesket, at gaae over fra den ene Yderlighed til den anden, siger han blandt andet: „Da jeg var kommen efter denne Bildfarelse, paastod jeg længe haardnakked, der var ingen Spøgesler til, og troede, Alt hvad man i Almindelighed fortæller derom, var lutter Kierlingsladder eller tomme Indbildninger. Og maaskee deslige Hændelser ikke have bragt Faa fra *Bantro* til *Overtro*. Enten forseer man sig ved at gjøre for meget eller for lidet af en Ting; enten troer man slet intet eller alt for meget. Uffkelige ere derfor de, som holde *Middelveien*; thi vi staae *Fare*, som *Cicero* siger i *Anledning af Varfler*, ved at forkaste, at falde til *Ugudelighed*, og ved at antage til *Kierlingetro*. Lad saa *Bekker* opdage endnu flere *Bedragerier*⁴⁾, lad ham endnu anføre

³⁾ Hans *Replik* I. 5: „Jeg holder det ligesaa daarligt at forkaste alle *Historier*, som at troe dem alle“ m. m. gientages næsten ordret i *Epistlerne* II. Nr. 92; IV. Nr. 379. Hermed kan sammenholdes *Nolands* *Uttringer* II. 7; *Ovidius's* III. 8 og *Leanders* IV. 10.

⁴⁾ Den hollandske *Theolog* *Balth. Bekkers* „*De betooverde Wereld*“ udkom første Gang 1691. Dette Skrift, hvis Forf. med *Lærdom* og *Stærpsindighed* søgte at modbevise al *Indvirkning* af

tufinde andre Beviser til at styrke sin Sætning, han faaer os dog ikke til at tro at Alt er falskt, med mindre al historisk Tro skal forkastes." Endnu mere usorbeholdent erklærer han sig herover i sine Moralske Tanker S. 465, hvor han, efter at have bemærket, at Overtro i Almindelighed har været større i den gamle end i den nye Verden og at man nu ei seer saa mange Spøgelser, som i forbums Dage, i en Anmærkning tilføjer: „Jeg siger, at man nu-

---

Nander, erklærede alle Fortællinger om Spøgelser, Diavels-Besættelse, Trolddom ic. for Fabel, nægtede Diavelsens Indskydelse m. v., gjorde strax megen Opsigt, ogsaa i Udlandet, og blev oversat paa flere Sprog. Den første tydske Oversættelse udkom 1693 og er maastee den der meentes III. 4; den nyeste er „B. Bekkers bezauberte Welt, neu übersetzt von J. M. Schwager, durchgesehen und vermehrt von J. S. Semler. 1—3ter Th. Leipzig 1781—82.“ Bekker († 1698) blev for dette sit Værk forbudt Prædikestolen. Dmtrent paa samme Maade, som i sit Levnet, pttter Holberg sig om dette Skrift i Epistlerne II. Nr. 92; jvfr. Kirkehistorie III. S. 520—24. og Solban, Gesch. d. Hexenproceffe S. 432—41. Bekkers Bog fremkaldte en heel Literatur, for og imod, hvortil hører bl. a. følgende Skrift af en flesvigsk Forfatter, Peter Goldschmid, født i Husum, fra 1691 til 1707 Præst i Sterup i Angel: (Cimbria literata I. p. 212): „Söllischer Morpheus welcher kund wird durch die geschehene Erscheinungen derer Gespenster und Polster-Geister so bisshero zum theil von Keinen einigen Scribenten angeführet und bemerkt worden sind. Darauf nicht allein erwiesen wird, daß Gespenster seyn, was sie seyn, und zu welchem Ende dieselbigen erscheinen, wider die vorige und heutige Atheisten, Naturalisten, und namentlich D. Bedern in der Bezauberten Welt etc. Aus allen aber des Teufels List, Tücke, Gewalt, heimliche Nachstellungen und Betrug, handgreiflich kann ersehen und erkandt werden.“ Hamburg 1704. 8. 409 S. J. J. Brundsmands „Erklæring om noget Rige Huuskorses Historie angaaendes“ (1700) S. 43 kaldes Bekker et „Helvedes Affum.“

omstunder ikke seer nær saa mange Gespenster som i gamle Dage, saasom jeg drifter mig ikke til med en Deel Mennesker, at nægte alt hvad som derom er fortalt, helst naar der er flere end eet Vidne paa de Ting, som ere hørte eller seete paa engang. Thi at gjøre til pur Illusion, hvad man selv tilligemed Andre hører eller seer, er at renoncere paa sine Sandser, at kuldkaste den sunde Philosophi, og at indføre en fordærvelig Acatalepsi eller Pyrrhonismum. Hvad saadanne Gespenster og Apparitioner ellers egentlig kan være, derom drifter jeg intet at decidere. — — — Efter den raa Almues og gamle Kirkingers Systema ere Spøgelsier ikke uden Giengangere, og derfor gemenligen kaldes Døbninger. Denne Mening, hvormeget den end af Lærde og Geistlige beleses, kan den dog med bedre Skin forsvares. Thi, saasom de fleste Spøgelsier fortælles at være seete paa Kirkegaarder, ubi Kirker og paa øde Steder, hvor døde Been ere fundne, saa kunde man bringes paa de Tanker, at dette maatte være døde Menneskers Genii, helst saasom vi ikke vide, hvad Geister ret ere, og derfor intet tilforladeligt kan sige om deres Egenstaber og Operationer uden for Legemerne (jvfr. Epp. IV. Nr. 379). De Lærdes Mening derimod, efter hvilken alt Saadant henføres til Fandens Rogleri, er ganske urimelig, og strider mod det Portrait som de Geistlige selv give os over Fanden."

I Epistlerne, hvor Holberg har neblagt saa mange af sine egne Ideer og Anskuelser, vender han gientagne Gange tilbage til denne Materie. I det 92de Brev (2den D.) hebber det blandt andet: „Min Herres Spørgsmaal om Hexeri kan jeg ikke besvare paa anden Maade, end om Spøgelsier, nemlig at der fortælles saa mange troværdige Historier, saa at det er vanskeligt aldeles at nægte Hexeri; ligesom der paa den anden Side fortælles saa mange urimelige Fabler, saa man haver Karfag intet" at troe." Efter

videre at have udført dette med sin sædvanlige Lune og med Anbringelse af nogle Anekdoter, slutter han saaledes: „Den gaaer sikkert frem, der ikke forkaster alle Historier, ei heller antager dem alle. Men de fleste kan ikke standse i deres Reformationer, thi saasnart mærke de sig ikke eengang bebragne, førend de henseer Alting til Debrageri. Hvorledes saadant kan stee, og dagligen stee, haver jeg viset ubi det Skuepil, kaldet: Uden Hoved og Hale.“ I et følgende Brev (IV. Nr. 379) skriver han: „Paa det Syn, som Du siger Dig at have havt forgangen Nat, kan af mig ingen Reflexion gjøres; thi alt hvad man alene seer og hører, kan være Virkninger af Indbildingen, hvorpaa man haver mange mærkelige Exempler. Heraf følger dog ikke, at jeg nægter aldeles Spøgelses, og det som man kalder Gien-gangere. — — — Jeg drifter mig ikke til at forkaste alle saadanne Historier, helst naar mange troværdige Menneſter vidne at have tillige paa eengang hørt og seet Ting, som de ved intet Middel kan henseer til naturlige Aarsager. Jeg selv af egen Erfarenhed, som jeg tilligemed en anden Person, for henved 30 Aar siden haver havt, er ganske perſvaderet om Spøgelses Exiſtence; saa at jeg derfor er ganske enig med dem, som troe, derudi at være nogen Realitet. Jeg kan allene ikke bisalbe dem, som tilskrive saadant Fanden, og haver anført Aarsag dertil i mine Moralſke Tanker“⁵⁾.

⁵⁾ Det kan bemærkes, at C. E. B. Schulze, „rerum physicarum Studiosus og Klokker i Kragerø“, († 1819) i sine „Physikalſke Grublerier, eller de første Tings Philosophie af Fornuftslutninger og Erfaringsgrunde“ (Kbhvn 1803) S. 253, udtrykkeligen paa-beraaber sig Holberg, der et Sted har sagt, at af 100 Spøgelse-historier de 99 kunne være opdigtede (jvfr. nærv. Stykke I. 5, sidste Replik), og altsaa maa have antaget een af Hundrede for virkelig. Nysnævnte Skrift indeholder om Anders Indflydelse paa den materielle Verden, om Varſler, Spøgelses m. m. vidt-

Men at Holberg ikke var sin Tids eneste oplyste Videnskabsmand, som nærede saadanne Begreber om Aandeverdenens Indvirkning paa vor Jord og dens Beboere, kan godtgøres ved flere Exempler, blandt hvilke det her vil være tilstrækkeligt at anføre tre, nemlig: den lærde, aandsfulde Philolog og høitfortiente Skolemand Chr. Falster^o); den

løstigere Raisonnement, og flere formeentlige egne Sagttagelser, end vel noget andet i vor ældre eller nyere Literatur. Forfatterens Lettroenhed gaaer endnu videre end, 26 Aar tidligere, Ribes-Rismandens Niis Lassen's, som i et lidet Skrift, trykt i Haderslev 1777, under Titel: „Angaaende Spøgelser og Varfeler, i Pennen anført og til Trykken befordre: af den, der anfører ham bevidste Erøvrerbigheder, hvoraaf næsten alt er seet, hørt og hendet ham selv,“ meddeeler allehaande Erfaringer af denne Art, men dog søger paa en naturligere Maade end Schulze, at forklare Helheste, Risser, Mareridt og Lygtemænd.

^o) Længer tilbage i Tiden træffes saadanne Exempler naturligviis langt hyppigere. Saaledes antog den berømte Læge og Naturkyndige Th. Bartholin, hvis Hang til sin Tids Overtro ovenfor er omtalt (S. 208), Tilværelsen af Demoner eller Bierg-Aander i de norffe Biergværker, efter et udtrykkeligt Vidnesbyrd af hans Søn Christopher Bartholin, som havde besøgt Rongsberg; Acta medico-philosophica 1673 p. 12. Af Jan. Joh. Dithinianus haves en Diss. philos de spectris 1673 (Wallend. Coll.), hvor i Iste og 3die Cap. gode og onde Aanders Eksistens bevises, hvorfor der ogsaa nødvendigiis maa gives Spøgelser; Cap. 2 anføres „Riøge Hundfors“ (Mpt. udkom først 1674) som Beviis for Dævelens Virksomhed. Men især vidner P. Goldschmid's nysansførte „Höllischer Morpheus“ om den Slags Overtro baade i den høiere og lavere Stand. Om Hereri og Dævelens Indvirkning paa Mennesker, om Spøgelser, Doppelgængere, Varfeler m. m. meddeeler Forfatteren en heel Deel Erfaringer fra hans Fødeland Slesvig, deels af ham selv, deels efter Fortælling af Adelige og Geistlige (S. 98. 158—62. 199—201. 315—20. 328. 358—59. 365. 405. 408). Mærkelige ere især 22 saadanne Tildragelser, som Geheimeraad Detlev v. Ahlfeldt, († 1686) der af Friderich III. og Christian V. blev sendt i flere vigtige Gesandtskaber til tydske Hoffer, havde hørt af fyrstelige

kritiske Historieforsker og Polshistor H. Gram og den ortho-
doxe Theolog, skøndt ingenlunde eenfaldige eller fordoms-
fulde E. Pontoppidan.

I Falfsters indholdsrige *Amoenitates philologicæ* I. handler et Affnit (S. 130—36) om Spøgelses (de spectris), hvori Forfatteren erklærer, at han ikke tør nægte Spøgelses Tilværelse, da dette vilde være en Sadducæisme, som iglen vilde lede til Atheisme; han tilstaaer vel, at de fleste Tildragelser af denne Art ingen Tro fortiene, men antager dog at de ikke alle, uden tilstrækkelig Grund, bør forkastes⁷). Pontoppidan ansaae B. Bekkers Lærdom om Aanderne m. v. (ligesom Falfster) for „temmelig sadducæist,“ og antog ikke, at det „kunde finde absolut Modsigelse, enten i sund Fornuft eller i Guds Ord, at Diævelen kunde spøge, nu, efter Guds Tilladelse, ved legemlige Besættelser, nu uden Begemer ved en Røst, et stræksomt Syn, eller noget deslige“ (*Menøza* II. S. 449—51). I hans *Tractat* om

---

og adelige Personer (endog af den store Kurfyrste af Brandenburg) og optegnet i et eget Haandskrift (S. 145. 193—98). Enkelte af disse Fortællinger ere ikke umærkelige for Personalhistorien.

⁷) Ved disse med Holbergs omtrent samstemmende Uttringer kan bemærkes følgende Sted af Farstrup's og Agelens Dagbog fra 16de til 18de Aarh. udg. af Jgn. Becher (Ålborg 1813), S. 148, i Anledning af den Thistebste Besættelses-Sag: „Endelig er dette og ikke uærbigt at observere: at nu i dette Seculo og i disse Tider findes mange ei alene blandt Statister (!), men endog blandt andre og studerede Folk, Geistlige og Verbslige, som statuere, at der er ingen Trolddomskunst, Troldfolk, legemlig Besættelse, ja Diævel eller Helvede til. — — Og endog de ere ikke alle lige grove i deres Ord og Tale, saa troer jeg dog som en fattig, simpel Ibiot, at deres Mening, saa mange som de ere, kommer over eet ubi uno tertio, og er byggt paa eet Fundamento, som er Atheismus og Sadducæismus.“

Sjælens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden (Kjøbenhavn 1762) afhandler det 11te Capitel „andre historiske Beviser, saavidt samme kunne have af nogen Erfaring om fraskilte Siæle og Aander.“ Forfatteren søger her at forklare den ældre Tids herstende Forestillinger om fraskilte Aanders Aabenbaring, om Giengangere og Spøggelser m. v. tildeels af den papistiske Lære om Skiersilden. Desuagtet drifter han sig ikke, paa Grund, deels af Bibelens Udsagn, deels af troværdige Vidnesbyrd om Venner som i levende Live have taget Aftale med hverandre, at den af dem, der døde først, skulde aabenbare sig for den Efterlevende, at nægte Sagens absolute Mulighed, i det han tilføjer (S. 221): „Overalt veed jeg dette af almindelig Erfaring, at ligesom Modernes, saa og Meningers Omskiftelser i Menneskernes Hoveder, gjøre gierne en Overgang fra den ene Yderlighed til den anden, alt efter Seculi Smag. Vore vore Fædre alt for lettroende, da maastee vi holde vort Bisald undertiden alt for længe tilbage, omskiftende det ene præjudicium med det andet, ikke visere, endstøndt det saakun synes, efter den Tids Modesmag.“ I denne Anledning meddeler han følgende Fortælling (S. 222): „H. Gram (en Mand, hos hvilken fandtes det som sielden findes samlet, nemlig en ugemeen stor Væsnings i gamle og nye Skrifter, forenet med en ligesaa stor Skarpsindighed og Kraft til at skielne imellem Skyggen og Væsenet) spurgte jeg engang i Fortrolighed, hvad hans Meening var i den Materie, om Muligheden af de fraskilte Aanders Aabenbarelse for vore Sandser? Han saae paa mig, smilede og spurde: om jeg vilde friste ham til at bekiende det han aldrig vovede at udlade sig med, stødte det svarede til alle Folkes og alle Tiders Forestillelse. Anledningen var denne, at han undstøldte sin Udeblivelse over Tiden i en vis Forretning. Undstøldningen var denne, at han, som daværende

Med = Directeur i det Asiatiske Compagni, maatte opholde sig der usædvanlig længe, efterdi noget Rart og Usædvanligt var forefalden, hvorover var holdt et Forhør paa Compagni-Huset. Sagen bestod i følgende Tilbragelse. Et af bemeldte Compagnies Skibe for det Aar (om jeg mindes ret A. 1744) var lykkelig ankommet, men et andet af samme Slags, som man nogen Tid havde ventet, navnlig Skibet Slesvig, blev ude og opvakte Bøymring. Denne Sidste bestyrkedes derved, at een af Matroserne paa det ankomne Skib, efter sine Staldbrødres afslagne Bidnessbyrd, var bleven meget hastig syg, just da han stod paa sin Post i Merjet til Udkik, saa at man besværlig fik ham ned derfra, og da han efter nogle Timer kom i Stand til at kunne tale, gav tilkiende, hans Sygdom var en heftig Alteration. Denne, sagde han, reiste sig deraf, at hans Broder, som foer paa det andet Skib, og tillige var paa Hjemreisen fra Canton i China, havde ligesom i en Hast flyvende forbi indfundet sig hos ham i Merjet, givende tilkiende, at han og hver Mand paa bemeldte Skib nyligen gif til Grunde. Nu, denne Skippertibende, som baade var ubehagelig og mistænkelig, da den kom fra de Dødes Land, inclinerede man ikke til at troe; dog bleve Vidner afhørte paa Mandens Udsigende og hans hastige Alteration. I hvorom alting er, blev Hovedsagen alt for vis, da man albrig siden hørte nogen Tidende fra bemeldte Skib⁸⁾.

⁸⁾ I Annales eccl. Dan. IV. S. 673 omtales et Forvarjel for den danske Gesandt i Nederlandene Greve N. Friis's Død (Akte 1693, men 1699), ligeledes efter Grams Meddelelse, hvorved Forfatteren tilføjer: „Diejenige, welche, aus dem Grunde einer force d'esprit superieure aux sentimens vulgaires, sögleich alles dasjenige höhnisch auslachen, was nach einer Erscheinung derrer Geister schmedet, mögten mirs verübeln, daß ich mich mit vermeinten Märchens abgebe. Allein da doch in dieser wie in andern Materien die Welt niemahls völlig von einerley Meinung

Til disse Forgængere slutter sig den hverken ulærde eller ubibenslæbelige norske Præst Herm. Ruge, hvis „Fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier“ (Kbhvn, 1754.) indeholde 3 Breve om Underjordiske, om Siengangere og om Byttinger, af hvilke Klasser han i det Hele antager de to Førstes Tilværelse, og med Hensyn til den Tredie, tildeels af naturlige Aarsager, søger at godtgjøre deres sandsynlige Væbskaffenhed^{o)}.

Disse Stemmer fra det foregaaende Aarhundredes første Halvdeel lære os at kiende de Forestillinger om den oversandsfælige Naturs Phænomener, som paa den Tid kunne antages at have været herskende blandt de Lærde og Danne; hvad Under da at den ustuderede Borger, ligesom Jeronimus i Abracadabra II. 3. anfaae Troen paa „Siengangere, Misser og Underjordiske“, at høre til den „gamle rene Troe“.

Uagtet nu Holberg i dette Stykke har ladet udtale en og anden Mening som baade han selv og dannebe Samtidige vedkiende sig, saa gif det dog fornemmeligen ud paa at revse de krasseste Yttringer af Dvertro, skjøndt Saadanne allerede dengang maae antages at have truffet sig tilbage til Provindsfernes fierne Afkroge. Derved kom igien Stykkets meest karakteristiske Situationer til at høre hjemme i en

---

sejn, will ich das Factum erzählen, so wie es mir von sehr glaubwürdiger Hand des Et. Rath Joh. Grammi zugebracht worden, und unsern Raisonneurs ihre Freyheit lassen.“

^{o)} Han siger bl. a. S. 2, omtrent ligesom Holberg, at han ikke kan troe, at alt hvad der fortælles om Spøgelsjer, skulde være Indbildning og Fabler; S. 8, at de Underjordiske muligen kunne være et Slags Mellemvæsener mellem Mennesker og Aander; S. 16, at de maaſtee have gjennemſigtige Legemer og efter Behag kunne skifte Farve, hvoraf igien deres tilſyneladende Indgang i Bierge kan forklares; S. 35, at Siengangere opſtaa af de menneſkelige Legemers Salt m. m.

Kreds, af hvilken man, ikke engang ved dets første Fremtrædelse, kan tænke sig Kiøbenhavn's stuepilbesøgende Publikum uden for en meget ringe Deel; ei at tale om, at Forfatteren ligesaa meget, om ikke mere, synes at have taget Hensyn til den norste Almues Overtro og til norste Lokalteter, som til danske. Skulde man ikke heraf kunne forklare sig det ringe Bifald, hvormed nærværende Stykke i de forskiellige Tidsrum er blevet modtaget? Holbergs egen Tilstaaelse (Levnet S. 151), „at det var morsommere at læse end at see,“ viser, at dette allerede i dets Næthed maa have været Tilfældet; men, ogsaa efter Skuepladsens Gienoprettelse varede det længe inden det kom til at gaae¹⁰⁾, hvorover han selv ei undlod at yttre en vis Forundring, da det, efter hans Dom, var „fuldt af lystige og behagelige Scener og indeholdt det vigtigste Morale, som ubi noget Skuepil var forestillet“ (Epistler V. Nr. 509. S. 10).

Holberg nævner i sit Levnet dette Stykke under den betegnende Titel, de uligefindebe Brødre (fratres in contraria ruentes¹¹⁾). Dets rære Titel, som allerede

¹⁰⁾ Den første Gang var i Skuepladsens fiette Saison, den 25de April 1753. Indtil 1787 er det paa det kongelige Theater kun givet 9 Gange. Paa det v. Drotenske Theater i Store Kongensgade blev det spillet to Gange i April og Mai 1748; Overflokou II. S. 65.

¹¹⁾ Naar Holberg paa forskjellige Steder omtaler sine Stykker, betegner han enkelte af dem med andre Navne, end dem der forekomme i de trykte Udgaver; enten for nærmere at karakterisere Indholdet eller fordi den rette Titel ei faldt ham ind. Saaledes kaldes den politiske Randestøber ogsaa „Statsmand ubi egen Indvildning“ (Fort. til Mor. Tanker S. 19; Epp. V. 1. S. 222; jvfr. Republiken III. 2.); „Lucretia“ eller den Vagtsindebe (Levnet S. 145. jvfr. Barfælstuen 2E. Udg. III. S. 100. „Palmageren“ eller det arabiske Pulver (Epp. V. S. 100. „Silbereisen eller „den syngende Jomfrue“ (Epp. V. S. 100.

forekommer i den ældste Udgave, er foranlediget ved den Fiction at Stykkets 1ste Akt skulde være bortkommen forinden Opførelsen, og at man derfor fandt

„for dette Stykke fornøden en Fortale;

thi det heel vanffabt er, ei Hoved har, ei Hale.“

En Prolog (Fortalen) traadte da i Stedet for Første Akt; deels for at godtgjøre, at fem Akter ei vare nogen nødvendig Betingelse for et Lytspil, deels for at uddele nogle Sidehug til de tybste Skuespil; i sidste Henseende kan den sammenholdes med Nytaarsprologen 1723 og med Epilogen til Ulykses von Itzacia. Ideen til den er tildeels laant af fremmede Forbilleber¹²⁾. Dgfaa har den hos os haadt flere Efterligninger; bl. a. en Nytaarsprolog af Sfr. Viehl 1788 (Overskou II. S. 393 fg.); Wessels Prolog til Forestillingen af Kierlighed uden Strømper d. 13de October 1780 og Frams to Prologer til Negeren (Udv. digteriske Arbejder I. S. 171 fg.)

„Henrichs Intriguer“ (Machinationes Henrici) o: Diberich Menschenschreck (Levnet S. 152); Den honette Ambition eller „den Rangshge“ (Epp. V. anf. St.); „Publicum“ (Republikken) eller det gemeene Veste (f. St. S. 223). Paa de ældste Comedieplakater forekommer „Banqueroutsren“ eller den pantsatte Bondebreng; Diberich Menschenschreck eller „Fr. von Donnerburg“; „den opbigtede Forbytelse“ eller Pernilles korte Frøkenstand (Overskou I. S. 233) (nedenfor).

¹²⁾ Næmlig i Theatre italien, som ved Exempler er oplyst af Rabel III. S. 44—48. Den tybste Oversættelse, over hvis Udelelse af Prologen Holberg klagede, var formodentlig den der findes i Sechs Lustspiele von J. G. L. v. A. (Joh. Georg Laub von Augsburg), Hamb. und Leipz. 1743.

Prologen. 1. Sc. Prologus:

„At den eh Hale har, det skeer kun af en Grille,

„For at forsøge, om man og kand Stykker spille

„I fiire Acter, og om de u=lige Talt,

„Som i et Apothek, her nødig være skal.

„Man retter her i sig eh efter Doctor=Griller:

„Nu læger man med fem og nu med fiire Piller.

„Hvis Stykket vel gaaer af, skøndt Acterne er Par,

„I Læge=Konsten man, maafkee, Exempel tar.

„Maafkee end en Barbeer sig meer eh skal betænke,

„Og liige Draaber for en Patient at stienke.“

Den heldige Betydning Overtroen i ældre og nyere Tid tillagde de ulige Tal, 13 undtagen, strakte sig ogsaa til Forstrift af Lægemedler (jvfr. Diaphorici Replik i Molières indbildte Syge, 2. A. 6. Sc.)¹³).

. . . Sganarell (kommer ind med et Lys i Haanden, og taler til Spectatores) „Har Ingen af jer, Messieurs! fundet en Act af en Comoedie? Det er en stor Ulykke, en „Act er bleven borte, og det got Folk har alt betalt for en „heel Comoedie . . . (Gaaer om Theatret og lyser) Nej „den er borte . . . (Vender sig til Spectatores igjen græbende) „Nej Messieurs! ret Alvor: Har Ingen fundet en Act?“

I de Holbergske Stykker henvendes undertiden enkelte Replikker til „Spectatores“; foruden i nærværende Stykke saaledes ogsaa i Polit. Kandestøber *Æ.* Udg. I. 3. IV. 9; Bægelsindebe *Æ.* Udg. IV. I. 7. *R.* Udg. II. 12.; Jeppe paa Bierget I. 3; Ulykses von Itacia I. 3. 14. II. 4. V. 3; Melampe III. 4; Her. ell. bl. Allarm

¹³) H. D. Gaubii lib. de methodo concinnandi formulas medicamentorum (Lugd. Bat. 1739) p. 91: „Sunt, qui, superstitione a medicis etiam introducta modi, numerum pilularum, purgantium, parem pro dosi horrent. His gratias molis est.“

I. 6; *Alracababra* II. 1. III. 9; *Republiken* III. 12; endelig ogsaa i *Nytaarsprologen* 1723.

Man indseer letteligen, at Tilskuere paa Tilskuerpladser som de nuværende her ikke kunne være meente; man maa derimod tænke sig Theatrets Indretning og lokale Forhold saaledes som de vare i en ældre Tid, saavel i Udlandet som her. Paa Theatrene i Paris og London saubtes nemlig Tilskuerpladser paa selve Scenen; deels paa Prosceniet eller Stuepladsens forreste Deel, deels i Loger som strakte sig over hele Scenen og hvorfra man kunde see ned paa de Spillende¹⁴). De førstnævnte Pladser indtoges deels af Modeherrer, som ønskede at bemærkes af det øvrige Publikum, deels af Skjønaander og Dramaturger. Uagtet nu denne Indretning maatte virke forstyrrende for Skuespillerne og heller ikke kunde være Digterne til Behag, hvorfor den ogsaa tidligere blev afflasket i London, holdt den sig dog paa det parisiske Theater indtil Midten af det 18de Aarhundrede. Da *Montaignu* maa antages at have indrettet det københavnske Theater, saavidt muligt, efter fransk Mønster, hørte hertil ogsaa Tilskuerpladser paa begge Sider af Prosceniet, dog ei længere ind end der, hvor den egentlige Scene begyndte, hvilke Pladser forbeholdtes Honoratiores og entusiastiske Skuespilbesøgere¹⁵). Prologen bidrager forøvrigt til at give en Forestilling om den lokale Indretning af

¹⁴) Anledningen dertil skal have været den, at der i en ældre Tid gaves Forestillinger ved Ius Dag, og de fleste Tilskuere sad under aaben Himmel, men selve Scenen var bedækket til Beskyttelse mod Regn; her sad ogsaa enkelte Tilskuere, som beholdt disse Pladser endnu efterat hele Stuepladsen havde faaet Tag; *Devo-rient, Geschichte d. deutschen Schauspielkunst* I. S. 115. 251.

¹⁵) Uforskillelige Ophøinger herom ere meddeelte af *A. E. Boye* i *Nyt Aftenblad* 1845. Nr. 212. 214. 216—17. 278; jøfr. *Dverfhou* I. S. 175—78.

Theatret i Grønnegade; man seer nemlig af den, at fornemme Folk havde Plads i de „middelfste Loger“ og ansaae det for en Skam „at tage Sted paa Galleriet“ (eller i de „underste Loger“ Com. Viigbeg. Sc. 1.); endelig, at Orchesteret maa have været paa samme Sted som nu, da Sganarel truede Momus at kaste ham „hovedfulds ned“ deri. De forskiellige Pladser med Priserne angives paa Comoedieplakaten (bengang kaldet „Seddel“) til Skuepladsens Nabning Onsdagen den 23de Sept. 1722, med hvilken de fleste følgende stemme overeens, saaledes: „Hver Person betaler paa Theatro 1 Sletdaler. Ubi de mellemste Loger 1 Sletdaler. Ubi de underste Loger 3 Mark. Par Terre 2 Mark. Paa Galleriet 1 Mark. For en heel Loge betales som for 4 Personer. De Standspersoner, som vilde behøge at behøge dette Skuespil med deres Nærværelse, ombedes allerhøymhgft at lade dem, som ere ubi deres Livrie, udeblive.“ Efter Skuepladsens Gienføbelse vare paa Theatret i Læderstræde Stole paa begge Sider af Scenen bestemte for fornemme Tilskuere, men Pladsen kostede her 4 Mark og de borttoges naar Forestillingens Bestaffenhed krævede det (Dverskou II. S. 42). Den staaende Advarsel paa en senere Tids Comoedieplakater, lige til 1799, om ikke længer, at „Ingen Uvedkommende kan tilstedes Afgang paa Theatret“, var maastee en, skjøndt overflødig Reminiscents fra en ældre Tid. Naar det paa de ælbste Plakater hedder, at „Begyndelsen steer præcise Kl. 5, at det til Kl. 7 kan have Ende“ (jvfr. Comed. Viigbegiængelse Sc. 4) da erfare vi her af Henrichs Replik Sc. 4, at dette sielent eller aldrig blev holdt.

— . . . „Jeg er bange, at her ogsaa kommer nogle „andre Guder ned at see paa vort Skuespill i Dag, og saa „staaer vi som i Røge Halsjern med vore 4 Acter.“

Røge-Vhæs ældre Tilstand har givet Anledning til afskillige lokale Ordsprog eller Mundheld, af hvilke dog nogle neppe mere høres i daglig Tale, og Enkeltes Oprindelse nu maa ansees for ubekendt. Ordsprogene: Det er andet end Røge=Øl; at komme for Ordet som Røge=Handsker; det varer længere end Røgemarked¹⁶⁾, vidne maafee om denne Vhæs i forbums Dage større Velstand og Industri; ogsaa Røge=Kirsebær, Røge=Valfom, Røge=Rager kan man nogenlunde forklare sig. Men, hvad vil det sige, at „Røge=Lammedrenge gav hvo Spillemand en 14 Skilling“¹⁷⁾? hvorfor kaldes den Spøg, at løfte et Barn op ved Hovedet, medens det holder sig fast ved vore Arme, at „lade det see Røge=Høns“? Røge=Rag eller Ketterstebet paa Torvet hørte derimod blandt Vhæns Mærkværdigheder; anseelig ved sin Størrelse og opført af hugne Stene, vidnede den, uden Tvivl, ligesom Raadhuset og flere af Grundmuur opførte Borgerhuse, om Vhæns forbums større Betydning som Commune¹⁸⁾. I en utrykt Pasqvil: „Vendelboernes Tankerim over deres Amtmand“, beskrives det Signet, denne havde labet sig gjøre, saaledes:

„Af Hielmen staaer en Stage op;
og burde han med Rette
en Abe eller Narrenkop
der ovenpaa at sætte.

¹⁶⁾ B. Syvs Ordsprog II. 63. 103. 220. 270; Molbechs danske Ordsprog S. 367; Suhms Nye Saml. til danske Hist. III. S. 187; jvfr. S. Pauli, diss. de abusu tabaci & herbæ Thee fol. 22: at Røge=Handsker vare her bekendte, før veltugtede Handsker bleve indførte fra England og Italien.

¹⁷⁾ Nye Samlinger I. c.

¹⁸⁾ Danske Atlas VI. S. 161. Paa Vhæns Grundtegning i Refens Atlas gienkendes ogsaa „Raget“ paa Torvet.

Ved denne Stage han os gav
 særbeles at betragte
 først Røge=Rag, dernæst den Stav,
 som ham af Sønne vakte,
 Paa Hjøringsmark den Tid han blev
 i Drmemaanebs Dage
 af Hyrden slagen krum og stiev
 med Kieppe, Stav og Stage."

Og i et Bryllupsvers af Wadstær (1742) hedder det:
 „Det er jo en ærlig Sag
 at have et Par Øren:
 og bedre end paa Røge=Rag
 at glemme dem bag Døren“¹⁹⁾.

Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede tabte Øyen
 denne sin gamle Prydelse, om hvis Udseende og Bestaffen-
 hed paa den Tid et Niendvne har meddeelt Forf. Følgende:
 „Røge=Rag stod midt paa Torvet og bestod af en nogle
 Alen høi Muur af temmelig Omfang; ovenpaa var en Pæl,
 om af Steen eller Træe erindres ikke, hvori var fastgiort
 et Halsjern. Ragen blev borttaget 1798 eller 1799²⁰⁾.
 Det var ikke usædvanligt, at Maleficanter der bleve strøgne
 til Ragen; ja man reiste i min Barndom fra Koeskilde til
 Røge, for at see det Slags Execution, som i de Tider ikke
 saa sielden fandt Sted; tildeels maaskee fordi Forbrøydere

¹⁹⁾ Den Straf at miste Øret kan dengang dog neppe endnu have
 været brugelig, men 1618 nævnes den forbunden med Ragsstryg-
 ning for Tyveri; Friises Skielstørs Beskrivelse S. 166. W. Helts
 Digte S. 59: „Som Røge=Bøddel han dem pidsker og dem
 quister.“ Bircheros Dagbog, den 6te Marts 1693 (S. 264):
 „Holdte General-Lieutenant Pleff ved Røge=Rag en synderlig
 Proces“; rimeligviis en Execution.

²⁰⁾ Den nævnes herfor ikke i Gliemans Beskrivelse over Røben-
 havns Amt. Oven paa den havde staaet en „Ragmand“; Iris
 og Hebe 1799. II. S. 209.

fra Bieverskov-, Thune- og Ramsø-Herreder, hvis Thing holdes paa Bhens Raadhuus, ogsaa her bleve afftraffede."

Scen. 3. Apollo: „Jeg glæder mig over, O Jupiter! „at see Comoedier her indstiftede efter andre polerede Nationers Exempel; hvorudi forestilles adskillige nette Carac- „teres, som andre Nationer endnu ikke har rørt ved."

Da Holberg optraadte som dramatisk Digter, var det ham især om at gjøre i sine Lysspil at fremstille saadanne Feil, som andre Lysspilbigtere havde forbigaaet og som ere vor Nation egne (Løvet S. 144), eller som han i Fortællingen til Mor. Tanker S. 19 udtrykker sig: „Jeg haver behydreligen i mine Comoedier søgt at udføre de Characteres, som Moliere og Andre ikke have rørt ved. Saadanne Characteres findes ubi den Politiske Randsløber eller Stabsmand ubi egen Indbildning, ubi den Begjærlighed, ubi den Stundesløse (jvfr. Epilogen), ubi den saa kalde Comoedie: Uden Hoved og Hale . . . ubi den Rangslyge og andre." Ogsaa Philosophus ubi egen Indbildning forestilte en Karakter, som Ingen tilforn, saavidt ham var bekjendt, „ubi Skuespil har udført"; Epistler V. 1. S. 21; jvfr. 2. S. 222.

— Apollo: . . . „Ubi de Italienske Skuespill skal der „endelig være en Harlequin eller Nar med Røverumpe paa „Axele eller en Racket bag ved sig."

I ovenomtalte „Kort Underviisning m. m. (Dansk Minerva 1818, S. 442) karakteriseres disse italienske Skuespil som saadanne, „hvis Ziirligheder bestaaer ubi stærke Sathrer, saavel som inventieuse Præsentationer, men for Resten har lige saa mange Urimeligheder som Artigheder, og derfor ikke kan kaldes de fuldkomne." At Stykker af dette Slags dengang virkelig ere blevne spillede her, kan sluttes af Hæxeri ell. bl. Allarm (I. 6), hvor der omtales et Stykke af det italienske Theater om Dr. Baloarbo.

Uden Tvivl hørte de saakaldte „Doctor-Comoebier,“ som Holberg i 3. Justsens Betænkning erklærer for „urimelige her i Landet,“ ikke blot til de Moliereske Lystspil (ovenfor S. 122) men ogsaa til disse italienske Skuespil; i det mindste forekommer en Doctor, som en staaende Karakter, næsten i ethvert Stykke af Gherardis théâtre italien.

I. 1. Didius: „I Gaar vilde han ikke gaae ud af „Dørren, fordi hans Hofebaand var gaaet i Stykker, efter- „som han har fundet i en Spaadoms Bog, at saadant er et „ont omen“.

Allerede i Oldtiden ansaaes det for et ondt Barsek, naar et Skobaand gik i Stykker, eller man tog Skoen paa den urette Fod; s. Brands pop. Antiquities, X. Udg. III. p. 85, hvor mere forekommer om Dvertro med Hensyn til Skoe. I P. Paars 4. B. 3. S. tilspies en Anmærkning i Anledning af Dorothea Stadsmses Ahnelse, da „en Rem paa hendes Sko gik ganske reent i Stykker.“

I. 3. Roland: . . . „Hvo der finder en afbrudt „Shenaal om Morgenens, førend den har læset sin Morgen- „bøn, faaer enten Hugg eller onde Ord.“

Denne Dvertro omtales hverken i (3. G. S.) „Ge- striegelte Kockenphilosophie oder aufrichtige Untersuchung derer von vielen superklugen Weibern hochgehaltenen Aberglauben“ (4de Dpl. Chemnitz 1729), eller i Tillæget til Grimms deutsche Mythologie. Det „Herre Gott“ som Bernille ud- talte om Morgenens i Sengen, og som hun troede at kunne passere for en Morgenbøn, anseer Holberg kun for en Bøn taliter qualiter i Moralske Tanker S. 397.

— Bernille: . . . „Naar Herren fastende vil stikke „sit Hoved igiennem Vinduet ubi Høyhroestredet, bethder „det usekklar, at en Bogn vil komme forbi; thi saasom der „altid er fuld af Bogne i den Gade, saa kand det ikke „slaae feyl.“

Mebens Hoffet residere paa det gamle Slot eller paa det senere Christiansborg, var Højbrostræde den bredeste eller, rettere sagt, den mindst smalle af de Gader som fra Amagertorv førte over Højbro til Slottet; igiennem den fandt derfor altid en stærk Passage Sted, saavel af Rørende som Gaaende (Jonges Kbhvns Beskrivelse S. 401.)

I. 4. Roland: „Ach! jeg har været ælendig plaget „af Marren i Nat, Haagen! Jeg var ikke mægtig til at „faa min Mund op; thi saa snart jeg vilde tale, saa holdt „hun for min Mund. Jeg var ligesaa vaagen som jeg nu „er, og kunde see en tredobbelt Gulb-Ring, som hun havde „paa Fingeren. Jeg kand dog ikke begribe, hvor hun kunde „komme i Nat, thi jeg havde dog Staal i Sengen hos „mig, og jeg stoppede alle Nøgel-Hullene til i Kammeret. „Jeg kand dog ikke erindre, om jeg glemte een Ting, som „er det fornemste, nemlig, om jeg satte mine Tøfler bag- „vendte for Sengen.“

Det Dnde, som kaldes Mare og Marerid bestaaer som bekendt egentlig i et physisst Afbefindende i Søvn eller i halvvaagen Tilstand, ligesom af en trykkende Vyrde, der hidrører fra Aandbrættets Standsning, især ved et ubeqvemt Leie paa Ryggen, lavt med Hovedet. Den forhen omtalte Schulke, der, baade af Theori og Erfaring troede sig overbeviist om dette Dndes oversandskelige Oprindelse, beskriver det saaledes: „Mareriden kaldes den Tilstand, i hvilken det indslumrede Menneffe befinder sig, naar det ikke er i Stand til at bevæge et eneste Ledemod, eller drage Aanden, eller frembringe et Ord, men synes at gvaales, som af et Stikflod: under den heftigste Anstrængelse for at komme til sig selv, og faa sit Mæle og sin Bevægelighed igien, ubvælber den heftigste Svøb, som om det isørte Vinned var dypet i Vand; under Paroxysmus foregaae altid føle og ubehagelige Drømme;“ Physiske Grublerier, S. 274.

Den norske Almues Forestilling om dette Væsen er vel i det Hele fælleds for alle de Folk, der forklare hiint Tilfælde af en overnaturlig Aarsag: „Maren ligner den skønneste Qvinde, men i Lader det arrigste Trold. Hun gaaer giennem lukte Døre, overfalder sovende Folk, i det hun sætter sig strævs over dem, og plager dem saa det er en Gru. Den, der har modtaget et saadant Nattebesøg, siges at rides af Maren, og ofte er han nær ved at qvæles. Den lader sig imidlertid ei nøies med at plage Menneffer, men den rider baade Faar og Heste;“ Fayers norske Sagn S. 85; Junges nordsiell. Landalmue S. 302. I Danmark som i Norge og vel overalt hvor denne Overtroens Skabning er bekjendt under nysansførte Benævnelse, henføres den til Qvindekønnet²¹). Derfor definerer Roland i næstfølgende 5te Scene Maren ved „en Qvinde, som er forelsket ubi en Mandsperson, hvilken hun undseer sig for at anmode om Kierlighed.“ Denne Forestilling gav Holberg igien Anledning til en pubeserlig Fortælling i hans Levnet (S. 15), om hvorledes dette Onde, som tilskrives aandelig Indvirkning af Qvindekønnet, engang i hans første akademiske Aar endog havde nødt ham til at forlade en Huuscondition paa Landet i Norge.

Ætymologien til denne Benævnelse maa uden Tvivl søges i det gamle endnu paa Landet brugelige og i mange beslægtede Sprog forekommende Udtryk for Hesten, Mær (Mær). Baade Ondet og Navnet findes ogsaa i Eng-

²¹) Thieles Danm. Folkesagn II. S. 280—82; Magnusens Eddalære IV. S. 216. 272; Westerdahls Beskrivning S. 40. Ifkun Schulte (l. c. S. 280) antager „Maren“ for et Mandfolk, naar han beskriver den som „et ungt Menneffe med mørtegraa Frakke og rundstykket Hat.“

land, Tydsfland, Holland og Frankrige²²), skjøndt det i Tydsfland, foruden Nacht-Mähre ogsaa benævnes Alp-brücker, af en anden Klasse af overnaturlige Væsener (der Alp.). Enkelte Sammensætninger som man har villet bringe i Forbindelse med Overtroens Mare f. Ex. Mare-loffer og Mareminde, maae derimod henføres, enten til det omtalte Udtryk for en Fæst eller til den dermed ligelydende gamle vel endog beslægtede Benævnelse for Havet²³).

Da Maren troedes at komme ind igiennem Nøglehuller eller andre smaa Abninger, maatte man sørge for at disse vare tilstoppede; (Thieles danske Folkesagn II. S. 125—26: Danm. F. S. II. S. 280—82). Staal ansaaes for et almindeligt Præservativ imod alffens onde Aander, altsaa ogsaa imod denne²⁴); og, saavel i Sverrig og Tydsfland som hos os, antog man, at naar Løflerne om Ratten vare vendte med Taaen ind ad mod Sengen, kom Maren, men ikke naar de vare vendte ud ad²⁵). Kunde intet andet hjælpe, brugtes følgende Besværgelsesriim:

²²) Udførlige Oplysninger herom findes hos Jhre, de superstitionibus hodiernis (1750) p. 23—24, og i Magnusens Eddalære IV. 216—18. 281 fg.; jvfr. Molsbechs Dialectlexicon S. 354 fg.; Nyerups „Overtro hos den danske Landalmue“, i Dagen 1822 Nr. 99; Thieles Danm. F. S. II. S. 280—82; Fays norske Sagn S. 86.

²³) Vid. Selskabs Ordbog; Molsbechs Dialect-Lexicon; Magnusens Eddalære anf. St. Parallelismen af disse forskellige Betydninger af Ordet Mar i flere Sprog s. Gloss. til Sæmunds Edda II. Jhres Glossarium angiver ingen bestemt Ætymologie. Mon ikke en og samme Rod som indslutter Begrebet at bære, kunde ligge til Grund for begge Udtryk?

²⁴) Oldenburg om Gienførd og Giengangere S. 100 fg.; Faye I. c. S. 86; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 140. II. S. 142—156.

²⁵) Forskiellige Raad mod dette Onde angives i Tharsander (J. W. Wegener) Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 29; Deutsche

„Marre, Marre, Minde,
Est du herinde,

„saa skafst du herud!“ (P. Paars I. 4. Anm.)
hvortil Parallel kiendtes baade i Norge og i Lybskland²⁶).

Rolands følgende Replik (I. 5.): „Naar jeg seer et
„Gespenst ubi en Dvinde-Signelse komme ind ad Døren,
„og kaste sig over mig, og holde for min Mund, naar jeg
„vil tale; naar jeg seer Gulb-Ringe paa hendes Fingre;
„naar jeg kand stionne, hvad Munster af Knipslinger hun har
„paa sin Særk, og andre Omstændigheder: skal jeg da bilde
„mig ind, at det kommer deraf, at jeg har ædt for silbe
„om Aftenen?“²⁷) er en Gientagelse af følgende Sted i
Holbergs 2den Satire:

Sagen von den Brüdern Grimm I. S. 130; mere herom
i Grimms deutsche Mythologie, Anh. S. LXXXV. XC.;
Junges nordfiell. Landbalmue S. 300. Ennemoser Gesch. d.
Magie S. 867. „Nod Mareridt et Raad vor Substitut mig
lærte; det er, man sætter Sto for Sengen kun forkeerte“; P.
Paars I. B. 4. Sang; dette Raad gives ogsaa i (J. G. S.)
„gestriegelte Rodenphilosophie“ II. Cap. 63.

²⁶) Thiele's Danm. Folkesagn II. S. 282; Faye S. 86. I Kæmpe-
viserne forekommer Mareminde som synonymt med Marevin,
Marevinde (Myerups Udg. I. S. 432) og hidrører for-
mødeligen fra det islandske Marmennill (Havmand), der
efter Sprogets Analogie ogsaa kan betyde en Havfrue (jvfr.
Kvennadr 3: Dvindesperson); men saaledes vilde da Mare-
minde i P. Paars betyde noget andet end den her omtalte „Mare“.

²⁷) Paa samme Maade raisonnerer Schulke, Physik. Grublerier
S. 276: „Førend jeg selv havde erfaret Trykken af den saa kaldte
Mare, troede jeg, isølge Beretningen af Andres Erfaringer, at
Incubus eller Mavekrampe forarsagedes af en overfyldt Mave,
naar den Sovende laae lavt med Hovedet. Men efterat jeg selv
ofte havde spist libet til Middag og slet intet til Aften, laae ei
heller lavt med Hovedet, men næsten opreist, og dog følede det
bestigste Tryk af Mare, saa maatte jeg forlæste den Theori jeg
havde grundet paa fremmede Erfaringer.“

„Han sig foræder lidt og ondt i Søvne har,
Han tænker ved sig selv, mon det ei Marren er?

Han saadant engang i en Borgestue siger,
Strax Marren fast hver Nat har fat paa Dreng, Piger,
Man hende føler ei allene, men og seer,
Man sværger, at det en fortryllet Dvinde er,
Man indtil Kniplinger paa Særken seer skinbarlig,
Hvo saadant nægter meer, blir holdet gal og daarlig.“

I. 4. Roland: . . . „Der kunde ingen være verre,
„end gammel Gunnild tilforn; hun troede hverken Nøt,
„Varulv, Rissen, Marre, Underiorbste, Hælhest ic. Hun
„loe af alle Historier om Geister og Spøggelser. Men spørg
„hende nu! Siden den Tid, hun blev indtagen i en Høj,
„slynger hun en anden Sang; hun lærte saa meget i et halv
„Aar, hun var i samme Høj, af Biergtrold, at hun nu
„er ligesaa klog som Sphilla forðum.“ Hagen: „Men
„hvoreledes kom hun ud af Bierget igjen?“ Roland:
„Hun var satt et halv Aar paa Stie og imidlertid arbejbede
„hemmelig paa et Hull ubi Bierget, hvilket hun bragte til
„Fuldkommenhed, Dagen før hun skulde slagtes. Saa snart
„som der var kommen Hull paa Bierget, og Dagen begyndte
„at skinne derudi, bleve alle Biergtroldene forvandlede til
„Steen.“

Hele den organiske Natur forestillede vore Forfædre sig i Oldtiden og Middelalderen, som Volig for levende Væsener af en eiendommelig Art og Bestaffenhed, henførte under visse Klasser, der, ifølge deres særegne Natur og de forskellige Elementer, benævnedes Biergtrolde, Dverge, Ellefolk, Nøkker, Nisser, Vætter, m. m.²⁸⁾ Betragte vi disse Forestillinger

²⁸⁾ I islandste Sagaer siges Dvergene at have Volig i Stene (Klippehuler?); Heimskringla, Yngl. S. c. 15; Fornaldar Sögur I. S. 391. 441. II. Selv i det flade Danmark omtaler

som Levninger af en ældgammel Folketro paa Naturguddomme, da behøve vi, for at forklare deres Udspring, ikke at søge hen, enten til dunkle Erindringer om et forbums troglodytisk Liv, eller til Sagn om nogen i en umindelig Tid tilbage-trængt, efterhaanden uddød Folkestamme, thiøndt det heller ikke er aldeles usandsynligt at et og andet gammelt historisk Motiv kan have medvirket til at fremkalde og vedligeholde dem. Nærmest udledes de uden Tvivl fra den Anskuelse og Forklaring af Naturen og dens Phænomener, som letteligen paatrænger sig et Folk i Kulturens Barndom, fornemmeligen i Bierg-Lande, hvor denne Folketro især forekommer som gammel og vidt udbredt²⁹). Men, ogsaa de Sagn om Nisser, Ellesfolk, Høifolk og Underjordiske, der endnu, thiøndt stedse svagere, gienlyde i vort eget Fædreland, turde minde os om en Tid, da Land og Klima fremviste et andet Physiognomi end det, vi nu have for Die³⁰).

Sagnet hyppigen Biergfolk, Høitrolde og Balletrøle. For Sagn om Menneskers Vortførelse af Havmand og Havruer ligger oprindeligen samme Forestilling til Grund. Overnaturlige Væsener af forskellig Slags nævnes i H. Lauridsens Siesebog 1587; Myrup, om den danske Almues Overtro i Pæsn. i bl. Tegner 3die B. S. 514—15.

²⁹) Debes (Færøernes Bestr. S. 339) forklarer den Mængde Spøgeser der i Landet af de mange Huler og Revner i Biergene, som, i et tidligere Tidrum end Landets Bebyggelse, antoges at have været Boliger for onde Aander. Landt (Færøernes Bestr. B. 446) troer at kunne forklare Sagnene om Menneskers Vortførelse ved Guldfolk af de rædsomme Orfaner; hermed kan sammenholbes et Par Fortællinger hos Debes S. 326. Mon ikke de Virkninger af Hvirvelvinde, som beskrives i Junges nordfisk. Landalmue S. 219, ogsaa kunne staa i Forbindelse hermed?

³⁰) Af den vidtløftige Literatur, hvori denne gamle Folketro er be-
tragtet fra forskellige Synspunkter og de ældste derom forekom-
mende Udsagn ere samlede og brøstede, kan fortrinligen nævnes:
Magnusens Eddalære III. S. 308 fg.; jvfr. Lex. myth. E.

At disse Væsener forvandlede til Steen, naar Dagen eller Solen overraskede dem uden for deres underjordiske Boliger, antog den ældre og nyere Følketro, uden at man kan angive nogen sikker Grund dertil³¹). Men overalt tænkte

Sæm. III. Ordene: Alfr, Dvergr, Vættir og fl.; Faves Norste Sagn, Indlebn. S. XXIII. jvfr. 19 fg.; Grimms deutsche Mythologie II. S. 408 fg. Mange hidhørende Sagn ere samlede i Thieles Danm. F. S. II. S. 175 fg. En udførlig Fremstilling, i fortællende Tone, af Sagnene om Ellekongen og de Underjordiske paa Bornholm, findes i Fruentimmer- og Mandfolketidende 1770. Nr. 17. 19. 21; jvfr. Thiele II. S. 194; W. Scott (on the fairies of popular superstition (Introduction to the Tale of Tamlane i 2det B. af Minstrelsy of the scottish border) har viist en mærkelig Overensstemmelse, i denne Henseende, imellem skotsk og nordisk Følketro. Ogsaa Lapperne antage et Væsen, „Sfogsrå“, som skal opholde sig i steile Bierge, og indtage Mennesker til sig, især naar disse gjøre Støi i Nærheden; Jetterstedts Nesa i Umeå-Lapmark (Drebro 1833) S. 263; om et Slags Ellefolk, „Maahinen“, banne de sig samme Forestillinger, som den nordiske Almue; Chr. Gannanders Mythologia fennica (Åbo, 1789) p. 53. De Gamles Alfer, med Underafdelingerne af Sort-Alfer (Dauck-Ålfar) og Lyss-Alfer (Liós-Ålfar), kunne neppe henføres til nogen udbød Stamme blandt Nordens Urfolk men maae ene have betegnet visse Naturguddomme. Ethvert Opholdssted, der tillagdes Saabanne, kaldtes naturligtviis Alfheim (Ålfheimr). Det norste Alfheimar havde derimod Navn af Veliggenheden imellem Rom-Elven og Gøtha-Elven; hvorfor ogsaa Beboerne undertiden kaldtes Elfar-grimar. Hvorledes disse geographiske Benævnelser ere satte i Forbindelse med den mythiske Ethnographi s. Søgubrot af Fornlonungum (Fornalbar Sögur I. p. 388).

³¹) Edda Sæmundi II. p. 44. III. p. 488. 748; F. Magnusens Edda paa dansk I. S. 78. Spor hertil findes allerebe i Sagnet om Svegger og Dvergen i Heimskr. Yngl. S. Cap. 15. 3 P. Paars 2. B. 3. S. hedder det derfor:

„Biergfolk laer sig kun see ved Rattetide,
og naar det bliver mørkt; de Dagen ei kan lide;
saasnart de Solen seer, de deraf faaer et Meen,
de fleste bliver strax forvandlede til Steen.“

beslige Væsener at staae i et stundom frebeligt og velgiørende, stundom fiendtligt og skadende Forhold til Landets menne-
stelige Beboere³²⁾. En Virkning af det Første var, at de
undertiden troedes at bortføre Menneſter til deres under-
jordiske Opholdssteder, hvorfra de, enten aldrig, eller kun
med forstyrrede Sielekræfter vendte tilbage, og kaldtes da
„Ellevilde“³³⁾. Af disse fortalte nogle vidtløftigt om hvad
der var mødt dem paa Steder, hvor de mod deres Villie
havde befundet sig; medens Andre aldeles ingen Bevidsthed
havde om deres Tilstand i den hele Tid de havde været
borte. I begge Henseender kunne Tilfældene forklares af
naturlige Aarsager, det være sig nu af Drømme, epileptiske
Anfald, pludselige Hvirvelvinde eller lignende³⁴⁾; ligesom

---

med tilføjet Anmærkning: „og vide afskillige troværdige bosiddende
Bønder endnu at vise saadanne Stene, som have været Trolde
tilførn.“ A. B. 3. S.

„Man tit en Jomfrue seer i Bierg-Trolde Hænder falde,
der æder Menniske-Kiød, og drifver Blod og Galde,
Men Hylken gjør, at hun urøret, klar og reen
af Kløer kommer; Hand forvanblet blir til Steen.“

- ³²⁾ I Julestuen S. 12 anfører Skolemesteren i sit Forbar
for Julelege: „at Nisser og underjordiske Folk drive store
Fester bort med Klagen og Hylen, efter som de ingen Deel har derudi.“
- ³³⁾ Thiele's Danm. Folkesagn II. S. 215 fg. 220; Faye's norſke
Sagn S. 19 fg. S. 36. Strøms Søndmør I. S. 540. Debes
fortæller S. 323 om Een (Nordmand?) der var bleven bortført
af Spøgelse i 7 Aar, efter hvilken Tid han levede i bestandig
Angest, saa at han tilslibt maatte drage til Norge. Ifølge W.
Scott's Minstrelsy II. p. 179 var det en Tro i Skotland, at de
som bleve bortførte af Ellevilde (fairies), maatte blive borte i 7
Aar, efter hvilken Tids Forløb de undertiden kom igjen; men,
forvandt de atter, vendte de selvbent tilbage.
- ³⁴⁾ I Norge tillægges Overtroen de Underjordiske en blåa Farve,
som Væsener der staae midt imellem Aander og Menneſter;
Strøms Søndmør I. S. 540; Faye S. 19. (jvfr. den Under-
jordiske med en blåa Hue paa Hovedet, der forhyttede Barnet;
Haagens Repl. III. 2). Dette kan maaskee bringes i Forbindelse med

overhoved flige Sagn om Indtagelse i Bierge og Høje og om Nebtagelse i Havet og Floder alle synes at vise hen til en med Frygt forbunden Ahnelse om Naturens skjulte og hemmelighedsfulde Værksteder. Undertiden maa derimod Bebrageri af Egennytte og Forfængelighed have fremkaldt flige digtebe Fortællinger, som Mængdens ubegribelige Lettroenhed ei tillod den at drage i Tvivl. Dette maa i det ringeste have været Tilfældet med Bondekarlen Niels Jensen, som i A. 1688, da han kun var 8 Dage gammel, skulde være bleven forbyttet af Trolde, der havde Volig under en Steen, Maglesteen kaldet, paa Lyngbhygaards Gods i Skaane, hvorfra han først efter 6 Mars Forløb kom tilbage, og som siden aflagde en omstændelig Beretning om de Underjordistes hele Væsen og Færd, ei blot for Lyngbhygaards Eier W. J. Cøpset († 1709), men selv for Kong Carl den Tolvte, da denne Monark i Aarene 1715—16 opholdt sig i Skaane³⁵). At de Underjordiste bortførte Mennesker for at slagte dem, som her siges i Rolands Replik, finder vel nogen Bestyrkelse i gamle Folkesagn, (jvfr. S. 378. 381.) skjøndt disse hyppigere gaae ud paa at hine Væsener attraaede Rignsforbindelse med Menneskene. Dette antoges vel ikke fiølbent at finde

---

den Sagttagelse i H. Kuges fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier S. 14, at der foran store Sneestreb sees en blaa Dunst, som forklares ved den af sin Ligevægt bragte Luft?

³⁵) Bring, diss. de Willandia p. 11. Sagnet om Trolbene under Maglestenen, Beskrivelsen over deres Levemaade efter bemeldte Niels Jensens Beretning m. v., findes i et dansk Almuekrift, der ikke er blevet omtalt i Myerups Almuelæsning, nemlig: „Efterretninger om Trolhornet og Trolbpiiben samt Biergpusslinger, Trolde og Skiftinger paa Lyngbhygaard i Skaane;“ Kbhvn 1774. 8; det haves uden Tvivl ogsaa i ældre Udgaver, da der i Wielands nye Lidd. om lærde Sager 1725 S. 307 fg. findes et Udtog deraf, som viser, at det allerebe dengang maa have været bestemt til Trykken.

Sted med Hensyn til Mandspersoner³⁶⁾; men som oftest vare dog Personer af Qvindekønnet især udsatte for denne Fare, hvorom mange Sagn ere opbevarede³⁷⁾). Blandt Saadanne kan, som et Pendant til den nysomtalte Tildragelse med den skaanske Bondekarl, nævnes en femtenaarig norst Bondepige fra Abal (i Nordrehougs Præstegield), der i A. 1720, altsaa kun faa Aar før dette Stykke blev til, foregav i fem Dage at have været indtaget i et Bierg, hvis Deboere vilde overtale hende til at blive hos dem, og som med mange specielle Omstændigheder, i Amtmandens og to Præsters Dørværelse, afgav en udsørlig Forklaring om, hvad hun under sit Ophold i Bierget vilde have seet og erfaret³⁸⁾). Hele Sammenhængen synes her at vidne om en, af pphvisste Aarsager exalteret Phantasi. Naar

³⁶⁾ Folkeviser om unge Mandfolk, som Biergvinder vilde friste til Vgteskab, forekomme i Arwidsons svenske Fornsånger II. S. 298—303; ligeledes gamle Viser om Ellepiger i Ubb. danske Viser fra M. Alb. I. Nr. 34. 35. Debmans Chorogr. Bahusiensis S. 78 fortæller om en Bonde i Bahuslehn, som var bleven gift med en Biergboers Datter, af hvem han efterlod sig en talrig Afkom. Lignende Sagn i Thieles Danm. F. S. II. S. 215. 217. 223.

³⁷⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 214. 222. II. S. 218.; Suhms Samlinger I. 1. S. 100. 123; Faye S. 20. 32. o. fl. Svenske Folkeviser om Pigers Indtagelse i Bierge findes hos Arwidson II. B. 275 fg. 295; jvfr. Willes Sillejord S. 250; Reikter, diss. de gente Troll., p. 37. Som et ælbgammelt Spor til denne Folketro kan nævnes Sagnet i det gamle Skrift Fundinn Noregr om den norste Kongedatter Goes Vortførelse af en Bierg-Konge (Kofr i Bergi), der skal have foranlediget den norste Stats Stiftelse; Schönings Norges Historie I. S. 113.

³⁸⁾ Det hele over denne Person optagne Forhør er, efter en Afskrift i det kongl. danske Selskabs Samlinger, trykt i Riises Archiv f. Hist. og Geogr. Septbr. 1837. Om en blekingff Bondepige, som 1729 skulde være indtaget i et Bierg i tre Dage, forekommer en Beretning i Siøborgs Bleking's Hist. och Beskr. S. 359.

derimod flige hierg- eller høitagne Qvindfolk stundom foregave at have tilbragt flere Aar hos de Underjordiste, ja endog ablet Vørn med dem, maa naturligtviis Bedrageri have været med i Spillet³⁹⁾.

I. 4. Pernille: ... „hvoreledes blir man fremsynet?“

Roland: „Man kand blive det paa mange Maader, „især naar man kiiger mellem et Nøgel-Hull paa en Kirke-Dør.“

De som troedes at kunne forubsee Begivenheder, der skulde indtræffe, saasom Dødsfald, Fremmedes Ankomst m. v., en Egenstabs som Dvertroen tillagde deels enkelte Individier, deels hele Familier, kaldtes fremsynede⁴⁰⁾ eller synske. At denne formeentlige Egenstabs skulde kunne erhverves paa den af Pernille angivne Maade, synes ikke

³⁹⁾ Suhms Samlinger I. 2. s. 37 (Vornholmste Sagn); jøfr. S. Strøms Bemærkninger i hans „Lilskuer paa Landet.“ I. S. 252. 258. Undertiden have flige Sagn maastee staaet i Forbindelse med Grindringer om Nøvere og Boldsmænd i en ældre Tid, hvorom der ligeledes fra flere Steder findes Beretninger.

⁴⁰⁾ Dette Ord bruges ogsaa i egentlig Betydning om Langsynede; s. Bib. Selsk. Ordbog. Hiin Egenstabs kaldtes hos os at være siunsk (synsk); Stephani Num. til Saxo p. 80; hvormed det islandste frestr o: som seer Spøgelser om Ratten (af frestr o: en Kat), der ogsaa skrives ófrestr (maastee egentlig of-frestr), er beslægtet; Gloss. til Landnamabok; V. Halsborsens isl. Ordbog. Blandt flere hidhørende Træk i islandste Sagaer kan henvises til Synet før Brianflaget i Riáls Saga, og til Sturlunga Saga I. p. 132; II. p. 32. 34. Om saadanne lynceis islandicis findes et Affnit i Bartholini Acta medica hafn. II. p. 198—200. En adelig dansk Jomfru der kunde forubsee naar Een af hendes Slægt skulde døe, omtales i Sammes Hist. anat. Cent. III. p. 115. Afskillige Steder hos de Gamle om denne Dvertro er samlet i Bartholini Antiquitates p. 260 fg.; jøfr. Thieles Danm. Folkesagn II. S. 31—32; Hammerichs skandinaviske Rejseminder S. 46.

at have været nogen almindelig Forestilling⁴¹⁾; men at man kunde blive fremsynet ved at see giennem en anden Person's høiede Arm, var en udbredt Overtro i Oldtiden, ei blot i Danmark, (som kan sluttes af Rudes Samtale med Viarke, hos Saxo, 2den Bog), men ogsaa blandt Islænderne⁴²⁾ og, er det endnu den Dag i Dag i Tybskland⁴³⁾. Den formeentlige Evne at kunne ahne tilkommende Besøg af fraværende Personer eller den Hensigt med hvilken de ville indfinde sig, kan uden Tvivl forklares, enten af de Gamles Forestillinger om menneskelige Genier (fylgia, forynia)⁴⁴⁾, eller af pphvisse Grunde (Luftsnyer ved Rysterne og i Biergegne), eller endelig af den levende Interesse, hvormed lidet befolkede Egnes adspredte Beboere i Tankerne dvæle ved saadanne Gienstande og Begivenheder, der kunne frembringe en Afverling i deres eensformige Liv, ved fraværende Slægt og Venner m. v. I hver Henseende kan denne Egenskab sammenlignes med Skotlændernes double sight⁴⁵⁾.

I. 5. Roland: „Spørsmaal: Hvorledes kand een „ribe paa et Koftefast ubi Luften til Bloksbiery? Hvorledes

⁴¹⁾ Men vel, at man kunde kalde Handen til sig ved at blæse ind ad Nøglehullet paa en Kirledør; Høst's Chronos, S. 115 (1683).

⁴²⁾ Stisrnu=Odda draumr, bagefter Rymbegla p. 28; Dr=var=Odds S. i Fornalbar Sögur Nordrlanda II. p. 554.

⁴³⁾ Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 891; Thieles Danm. F. S. I. S. 328. II. S. 31.

⁴⁴⁾ J. Erici Observ. ad Ant. septentr. Spec. p. 151 sq.; F. Magnusens Eddalære IV. S. 35 fg.; Edda Sæmundi III. p. 379—81.

⁴⁵⁾ Herom forekommer meget i ældre skotske Reiser og Topographier, hvoraf igien adskilligt er samlet i Brands Obs. on popular Antiquities III. p. 79—81; jvfr. „Procops Gfterr. om de nordiske Lande“; Bib. S. Hist. philos. Afhandlinger VII. S. 72; Scheible, Das Kloster. weltlich und geistlich, XII. (von F. Norf) S. 740—48.

„kan een blive til en Baruld? Hvorledes kan een seyle paa „Møllesteen, som ligger Tings Vidne for at være seet nogle „gange over Limfiorden? Hvorledes kand Findlapperne bringe „i nogle Minuter Tidender fra Ostindien? Hvorledes kand „man faae god Vind, naar man løser nogle Anuuder?“

Ved denne Seilads paa en Møllesteen, som skulde kunne bevises ved et Thingsvidne, maa Forfatteren have sigtet til en eller anden dengang bekjendt Tilbragelse ⁴⁶). Derimod henviser det her Forekommende om Finlappernes Trolldomskunstler til den Skandinaviens hberste Beboere mod Nord fra ældgamle Tider tillagte magiske Virksomhed ⁴⁷). De Forestillinger, Almuen i en ældre Tid dannede sig herom, lære vi at kiende af følgende Beretning i P. Clausens Norges Beskrivelse (1632) S. 133: „De kunne og flye noget at vide, hvad der skeer paa andre Steder, langt borte, og da lægger han sig ned, og giver sin Aanbe fra sig, og ligger som han var død, og er sort og blaa i sit Ansigt, og saaledes ligger han en Time eller halvanden, efterfom Steden er langt borte, som han skal forfare noget paa, og naar han da opvaagner igien, kan han sige, hvorledes det gaaer til, og hvad disse Personer gjøre og have for Hænder paa det Sted, som han er ombeden at forfare paa. Saa som man haver skinnbarlig seet paa en Garpestue i Bergen hos Johan Delling, at en Finne, som var kom-

⁴⁶) J Peder Paars 2. B. 2 S. roses Gamle Gumbd for at kunne „paa Havet seyle med den største Møllesteen“.

⁴⁷) Mærkeligt, at Beskrivning for Trolldom stedse fra disse Egnes sydligere Beboere henstydes mod de nordligere; Høgstrøms svenske Lapmarker S. 198; Schönings nordiske Landes gamle Geographie S. 47. At meget af denne formeentlige Trolldom var egennyttigt Paasund og Opdigtelse af selve Lapperne, indsees let og siges ubestrykkeligt i en Anm. til P. Dafs's Nordlands Trompet S. 107, af Udg. A. C. Dafs.

men til Bergen med En ved Navn Jacob Smaasvend, og blev ombeden at sige dem at vide, hvad fornevnte J. Delfings Herfskab udi Thidsland gjorde og bestillede, da haver han lavet sig til, og sad og ravebe, ligesom han havde været drukken, og i det samme sprang han hastelig op og løb nogle Gange omkring, og faldt saa ned, og blev der liggendes for dem, ligesom han havde været død, og der han omsider opvaagne igien, sagde han dem, hvad hans Herfskab paa den Tid bestillede og gjorde, og det blev strax antegnet i Stuens Bog, og befandtes derefter sandt at være, det som han derom sagt havde. Han kan og gjøre og opvække, hvilken Vind som han vil, og synderlig den Vind, som haver blåst den Tid han blev født, og de som kysse Bør af hannem, dem antvorder han et Snøre eller Baand med tre Knuder paa, og naar han opløser den første Knude, faaer han pafselig Bør, og løser han den anden Knude, da faaer han saa stærk Vind, som han kan meest raade, men løser han den tredie Knude, da gaaer det ikke af uden Skibbrøde og Mandemiste." Denne Fremstilling af Finernes eller Rappernes hele Trolddomsvæsen slutter Forfatteren ellers med følgende Bemærkning: „Dette skriver jeg ikke gierne om de onde Folk, meget mindre dømmes jeg her noget om, uden at Satan er en tusindfold Kunstner og meget kraftig i de vantroe Menneſker“⁴⁸⁾).

Rappernes formeentlige Evne, under en overnaturlig Svøn deels at kunne bringe Budskab fra fierne Lande, deels at kunne angive Lægemidler for Syge, omtales af de fleste

⁴⁸⁾ P. Dafs († 1708), Nordlands Trompet S. 108:

„At de nogen Dmgang med Dievelen har,
Jeg derpaa har mangan Gang Kiendtegn klar
med seende Wine fornummet.“

Om den „Finlands“ Beboere tillagte Evne at kunne „skabe sig til Bør og gjøre Vind“ spørges i P. Paars 2. B. 2. S.

ældre og nyere Forfattere⁴⁹⁾, som beskrive dette Folks Sæder og Tiendommelighed. Men allerede den sjeftiste Valth. Bekker søgte at godtgjøre, at disse Kunster hidrørte ene og alene fra Bebrageri⁵⁰⁾; ligesom ogsaa Holberg selv i sine Epistler (II. Nr. 92) anfører en Anekdotte om en „Finlap“ i Bergen til Beviis for det Samme. End mere udbredt var Troen paa Lappernes Magt til at kunne

⁴⁹⁾ Allerede hos Adam af Bremen i det 11te Aarhundrede forekomme saadanne Sagn om Norges yderste Beboere (trans arctoam plagam circa Oceanum); Suhms Danm. Hist. IV. S. 530. Forestillingen om denne Evne, ved ulegemlige Reiser (i hamforum) at kunne bringe Budskab fra fjerne Lande, ligger til Grund for en Beretning om to Finner, der paa denne Maade stiftede en Nordmand i Harald Haarfagers Tid Underretning om Islands Bestaaenhed, før han selv nedsatte sig der (Watnssølernes Historie S. 53; Landnamabok, Udg. i Islenninga Sögur I. (1843) S. 174). Videre herom s. Ol. Magni Hist. gent. Sept. Epitome p. 97; Schefferi Lapponia p. 139; Leems Finmarkens Lapper S. 477; Dafs's Nordlands Trompet S. 109. Et jydsk Sagn om slige Kunster af en Finlap meddeles i Thieles D. F. II. S. 110 fg.

⁵⁰⁾ Bezauerte Welt III. S. 462 fg.; her ansføres af Godelmann, de magis, veneticis et lamiis (Fref. 1591. 4.), en omstændelig Fortælling om, hvorledes Lapperne i Søve kunne hente Efterretninger fra fjerne Lande, meddeelt af en Roskoffler, der en Tidlang havde opholdt sig hos Christian Friis (in regno Norvegiæ vicarius), hvormed maa være meent Christ. Friis til Borrebye, der 1583—89 var forlehneth med Throndhjems Lehn, men aldrig har været Statthalder i Norge. I Sigv. Grubbes Dagbog over Christ. IV. norske Reise 1599 fortælles, at en Gansfinn paa Den Kilbin tilbød en Abelsmand af Følget at staffe ham Efterretninger fra Kjøbenhavn, men at de maatte seile bort før han kunde blive færbig med sine Tilberedelser; Bring, Handlingar i swenska Historien, 3. D. S. 43. P. Goldschmidt, „Verworffener Heren- und Zauberer-Abvocat“ (Hamburg 1705), har en Fortælling om en Flensborgerstipper, der paa lignende Maade af en Isländer fik Efterretning fra sit Hiem.

ved Trolddomskunst frembringe Vind og Storm. Allerede i det fiirtende Aarhundrede fortæller en engelsk Stribent, omtrent paa samme Maade, som Jac. Ziegler i første Fierdepart af 16de Aarh. (i dennes Schondia), D. Magnus (anf. St. p. 97) og senere Scheffer (p. 144), hvorlunde Lapperne folgte de Søfarende Snorer med Knuder paa⁵¹⁾, ved hvis Løsning de, efter Behag, kunde frembringe stærkere eller svagere Vind⁵²⁾. De sybligere Følk tillagde, for øvrigt, ikke blot de fierne Lapper denne Kunst, men tillige Islænderne⁵³⁾, de Norste⁵⁴⁾, Svenske og Danste⁵⁵⁾; og-

⁵¹⁾ Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 606. Forøvrigt forveksler den lærde Forfatter her det norste Finmarken med det amerikanske Hiinland.

⁵²⁾ Jofr. Leems Finmarkens Beskrivelse S. 454; Dafs, Nordlands Trompet, S. 109. I en italiensk Beskrivelse over Tilstanden og Sæderne i den dansk-norste Stat paa Trebiveaarstrigens Tid nævnes dette blandt Norges Mærkeligheder som noget aldeles Tilforlæbeligt; Kaumers Briefe aus Paris zur Erläuterung d. Gesch. d. 16ten u. 17ten Jahrh. I. S. 77.

⁵³⁾ Dithm. Blefkenii Islandia p. 70; Forfatteren besøgte Island i anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede.

⁵⁴⁾ N. Hemmingii admonitio de superstitionibus magicis vitandis (1575) fol. L. 4: quidam scriptor hac arte nobilitat norvagicas fæminas. En lignende Bestyldning forekommer ogsaa i en Proces mod nogle norste Hæxevinder omtrent A. 1650 f. Nyrups Udsigt over Hæxeprocesserne i Norden (Skand. Litt. S. Str. XIX. S. 381).

⁵⁵⁾ J. C. Ogeril iter danicum, svecicum, polonicum (1634-35) p. 433 fortæller efter en hanzigst Borgermesters Beretning, at En, der i Sverrig saaledes havde fået Vind (de ventis enim tempestatibusque negotiatores ibi sunt), ved uforsigtigen at løse alle tre-Knuder, kom til at lide Skibbrud. Dog sigtes herved maaffee nærmest til de lappiske Beboere, om hvilke nysansførte Godelmann lib. II. p. 71, ved at omtale denne deres Handel med Vind, tilføjer: maxima enim est in septentrionalibus barbaries & idolomania. Baade i Danmark og Slesvig habes lignende Sagn; Thieles Danm. F. S. II. S. 52; Møllers-

faa paa Den Man antoges i Middelalderen Herene at kunne sælge Vind ved magiske Snore⁵⁶). At Troen paa et saadant Herredømme over Naturen kunde være saa udbredt, er mindre mærkeligt, end at man overalt tænkte sig det udøvet ved samme kunstige Middel⁵⁷). Skulde maaskee en ældgammel Forestilling om Vindene, som indsluttede Dæmoner, ligge til Grund for denne Overtro? Dette turde i det ringeste være sandsynligere end B. Bekkers Formodning (Bez. Welt III. S. 407), at den skulde hidrøre fra spørgende Ublæbelse af Kobberne i de nordlige, ved Klipper og Strømme farlige Have.

I. 5. Roland: ... „Historien er over alt bekendt ubi „Tiissted, hvor Folk ikke løsligen troer en Ting: En Pige „saae eengang uforvarende sin Mad-Moer tage en Flaske af „Skabet, hvorudi hun havde en Salve, hvilken hun saa- „snart ikke havde smuurt paa et Kosteskaf, førend hun foer „med Kosteskafet mellem Beenene op igiennem Skorsteenen; „Pigen forundrede sig derover, tog samme Krukke ud af „Skabet, for at see hvad det var, og smuurte lidet af

---

hofs Sagen der Herzogthümer S. 222. J. P. Goldschmidts nysansførte Skrift S. 492 fortælles, at den holsten-gottorpse Hertuginde Augusta († 1629) opfordrede to for Trolddom bestyldte Qvinder i Husum til at fremkalde et pludseligt Uveir paa en ellers klar Dag, hvilket ogsaa skete. Een af Ribe-Herene bekendte 1620, at hun kunde skabe Uveir og at hun havde opvakt en Storm, hvorved mange Fiskere forgik; D. Grønland, Hist. Efterretning S. 154. 159. J. Hæveri ell. bl. Allarm IV. 10 bestyldes Comedianterne for at have opvakt Storm, hvorved Skibe forgik.

⁵⁶) Brand, Obs. on popular Antiquities III. p. 6 fg. af Rog. Higden Polychronicon. Allerede i det 9de Aarhundrede troede man paa kunstig Vind (aura levatitia), frembragt ved Troldmænd (tempestarii); Grimm I. S. 604. II. S. 1040; jvfr. S. Dünker, Sage von Dr. Faust S. 207.

⁵⁷) Endnu i den nyere Tid var denne Forestilling ei ualmindelig i Franrig; Scheible, das Kloster XII. S. 562. 570.

„Salven paa et Brygger-Kar, hvorudover hun med Brygger-Karret foer ogsaa op igiennem Skorsteenen lige til Bloksbierg. Der var en stor Forsamling af gamle Kierlinger, som havde Bass og Fiol for sig. Fanden selv, som de der kaldede gammel Erik, saasnart han havde uddanget en Polst Dands, og betalt Spillemandene, kom til Pigen med en Bog, hvorudi hun skulde skrive sit Navn; Men hun, i Steden for hendes Navn, skrev de Ord først, som man forsøger Penne med: Den som mig føder ic., hvorudover den gammel Erik ikke kunde tage Bogen tilbage, og vilde ikke danke den heele Nat, da han dog tilforn aldrig var af Gulvet. Om Morgenen tilig, som var St. Hansdag, rider alle Kierlingerne tilbage paa deres Koste-stafte, og Pigen paa sit Brygger-Kar, indtil de kom til en Væk, over hvilken Kierlingerne sprang meget behændig, men Pigen stubsede, og tænkte ved sig selv: det gaar vel ikke an, at gjøre saadant Spring med et Brygger-Kar. Endelig sagde hun: jeg kan sagte forsøge, og stødte paa Brygger-Karret, hvilket sprang ligesaa behændigt som Koste-stafte, saa at Pigen maatte lee, og sagde: det var et Fandens Spring af et Brygger-Kar! Men hun havde, Monfrere! ikke saasnart nævnet Fandens Navn, førend Karret blev staaende, Bogen blev borte, og min gode Pige maatte gaae til Fods til Tilsted igjen“⁵⁸⁾.

⁵⁸⁾ En hermed overensstemmende Fortælling om en norsk Døvedpiges Fart „til Blaatofs“ paa et Bryggerkar m. m. forekommer blandt „Graverens Fortællinger“ i P. E. Asbjørnsens norske Guldbreeventyr og Folkesagn S. 180—81; jvfr. et jydsk Sagn i Thieles Danm. F. S. II. S. 88. At Ordsproget: „det var et Spring af en Leerov“ (P. S. v. II. S. 39), om en Ting, man ikke skulde troe mulig, muligen kommer af et lignende Sagn, s. Resens Atlas; Dänische Bibliothek II. S. 45; Thieles anf. St. S. 208. Thisted er her nævnt som Lokale

Til Dvertroens ældgamle Phænomener hørte de saa kalbte Herereiser. Uden Tvivl udspringe de ælbste Forestillinger herom fra forskjellige Kilber. Forsaavidt der, ikke blot i Lydsland (hvor det især gielber), Sverrig og Norge, men ogsaa i det syblige Frankrig, Italien, Spanien, Polen og i flere Lande, paavises visse Steber; især Bierge og øde Egne, Korsveie, Kirkegaarde m. m., hvor Herene fra ældgammel Tid antages at holde Sammenkomster⁵⁹⁾ kunde den første Spire bertil maaskee søges i Dvergangsperioden fra Hedenstabet til Christendommen⁶⁰⁾, da den gamle Troes Tilhængere kun i Løndom turde byrke deres Fædres Gud, medens de nye Christne ansaae enhver saadan Yttring af Hedenstabet for Diævelens fortsatte Virken. Men da saa mange andre af Hedenolbs Forestillinger levede op igien i Middelaalderen, kunne disse maaskee bringes i Forbindelse med de gamle, ei blot nordiske Sagn om krigerste Aander (Valkyriur, qveldridur, myrkridur), som red i Luften, om den vilde Jagt i Danmark, Aasgaardsvæian i Norge, „Wütendes Heer“ i Lydsland o. fl., der ei usandsynligen kunne forklares af visse Naturphænomener. Fra den Tid derimod,

---

for dette Sagn med Hensyn til den da endnu i frist Minde værende Thistebste Besættelse.

⁵⁹⁾ Adskillige saabanne nævnes i Grimms deutsche Mythologie 2te Ausg. II. S. 1004—5; Solhan, Gesch. d. Herenproceffe S. 227—28.

⁶⁰⁾ Dobened, d. deutschen Mittelalters Volksglauben und Heroensagen I. S. 61. II. S. 32; Fr. Gottschald Sagen und Volksmärchen d. Deutschen I. S. 8 fg.; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 1076. 1095; Danst Minerva 1815. I. S. 485 fg. Allerede i det 5te Aarh. forekomme hos Augustin Sagn om Qvinder, der hengive sig til Diævelen og med Diana og andre hedenste Guder fare giennem Luften; Dobened I. c. S. 56; jvfr. Grimm's deutsche Mythologie, Anhang S. XXXIII. XXXIV. XXXVI; Solhan, S. 492.

da disse Hexereiser saa hyppigt forekom i Hexeprocesfer, eller fra det fiirtende Aarhundrede til Begyndelsen af det attende, var det dog nærmest den Overbeviisning om Dævelens Tilværelse og Virksomhed, der beledtes af Høie og Lave, Selvbedrag af en forvirret og ophibet Phantasi, hos Dvinbefiknnet tilbels hysteriske Tilfælde, der fremkaldte og vedligeholdt Troen paa dem. Om Hexereiserne herskede i de nordiste Riger og i det nordlige Tydskland følgende i det Hele samstemmende Forestillinger ⁶¹).

Hexemøder antoges især at finde Sted Skiærtorsdagsaften, St. Hans Nat (imellem 23de og 24de Juni), St. Valborgs Nat (imellem 30te Apr. og 1ste Mai) eller Mariæ Besøgfesestaften (1—2. Juli) ⁶²) og at holdes, for

⁶¹) Hovedtrækkene af den følgende Fremstilling styldes Joh. Prætorius, *Blodes-Berges Berrihtung ob. ausführlicher geographischer Bericht von den hohen trefflich alt u. berühmten Blodes-Berge, ingleichen von der Hexensahrt und Zauber-Sabbathe, so auf solchem Berge die Unholden aus ganz Teutschland jährlich d. 1. Mai in S. Walpurgis Nachte anstellen sollen*; Leipzig 1669. S. 201 fg.; Tharsander (J. W. Wegener), *Schauplatz ungereimter Meinungen* II. S. 452 fg.; G. Schulze, *von d. Alterthum d. Hexensahrt nach d. Broden*; Hamb. verm. Bibl. I. Bd. 2. St.; Ersch u. Gruber *Encyclopädie* 2. Sect. VII. Th. (Hexe); Grimms *deutsche Mythologie* 2. Ausg. II. S. 2004 fg.; *Handlingar om Trulldomsväsendet i Dalarne A. 1668—73*, utg. af E. G. Kröningsvärd, Fahlun 1821.

⁶²) 3 Christ. II. geistlige Lov Cap. 78 paalagdes det Lovligheden at undersøge, om de, der mistæntes for Trolddom, pleiede at indfinde sig paa usædvanlige Steder om Morgen, Aften eller Nat, „eller og andre hellige Tider, Skiærtorsdag og S. Valborgs Nat som det siges at bruges mere paa de Tider end andre Tider om Aaret“. Baade Skiærtorsdagsaften og Paaskeaften skjød man i Sverrig for at fordrive Hexene; Westerdahls *Beskrifning* S. 24; jvfr. *Soldan* S. 248. Skiærtorsdagsaften kaster Bonden Drer og Jernkiler paa de besaaede Agre og fæster Staal paa alle Dørre; Junges *nordfiell. Landalm.* S. 270; ligeledes i

Sverrigs Vedkommende, paa Blaaakulla, en liden Klippe=Ø af et vilbt Udseende, imellem Vland og Smaaland⁶³⁾; for

Staaene; Nicolovius, Folklisivet i Stytskärab S. 120. Torsdagen ansaaes overhoved for Herenes Dag; Vircherods Dagbøger S. 73. „Walborgs=mässö=Dagen“ troedes Herene især at være virksomme; Westerdahl S. 25; jvfr. Solban, Gesch. d. Herenprocesser S. 242 fg.

- ⁶³⁾ Denne beskrives i Linnees bländsta och gothländska Resa S. 128, hvor Skærtorsdag nævnes som den Dag, da Heresfolket især drog berhen; hvorfor disse Møder netop paa denne Dag antoges at finde Sted, derom s. F. Magnusen Lex. mythol. i E. Sæm. III. p. 953; Annaler f. nord. Oldkyndighed 1854, S. 129—31. Stedets Farlighed for Søfolk, som af denne Aarsag ei vovede at kalde det „Blaakulla“, men kenævne det „Somfruen“ (Ol. Magni Epitome p. 63), har uden Tvivl allerførst frembragt Tro paa onde Anders Ophold her, og siden Forestillinger om Heremøder. Navnets første Deel kan antages at have sin Oprindelse af Klippens mørke Udseende i Frastand, da Blaa i de nordiske og flere beslægtede Sprog tillige betyder Sort, Sørtagtig (Ihres Glossarium I. col. 202); hvormed kan sammenlignes Bierget blaa i svenske Folkeviser (Arwidsons svenska Fornsångor II. S. 302—3), Blaabierg paa den østlige Kyst af det Slesvigste (Giemanns danske Stats Geographi, I. S. 142) og Blaabierg, Blaaavand i Jylland, forbi Sandbankerne i Frastand see blaae ud (Steen Blichers vestlige Profil af den cimbriske Halvø S. 41). Kulla er det svenske Kulle o: Top (isl. Kollr, danske Kulb; deraf Forbierget Kullen). Ordets Forveksling med det gamle Kulla o: en Pige (s. Ihres Glossarium) har muligen foranlediget Benævnelsen „Somfruen“. Et Blaaakulla findes baade i Bleking (Sisborgs Westr. S. 312) og i Solberga=Sokn i Göttheborgs=Län. Ogsaa i Slesvig, Holsten og Mecklenborg findes Høie og andre Steder med Navnet Bloksberg (Müllenhofs Sagen S. 564), maaskee fordi man tillagde dem samme Bestemmelse; ligesom et Hekkelvelde skal forekomme i Nedersachsen; Fisch, Mecklenburg. Jahrbücher XX. S. 194. Skulde Bloksberg (ogsaa kaldet Brocken, Brooksberg), hvis Etymologie dog er uvis (Grimms d. Mythologie II. S. 1004), ikke være beslægtet med Blaaakulla?

Norges berimod paa det høie Fjeld Trommen paa Hvaløen i Seniens og Tromsø-Fogderi, altsaa nær Finmarken⁶⁴), eller paa Ryderhorn, et af Fjeldene omkring Bergen. De danske Hære maatte, ligesom de nordtyske, fornemmeligen vende sig til Bloksbjerg⁶⁵), men søgte stundom ogsaa til det islandste Hekla (Hekkenfeld), der nævnes her i 2. A. 2. Sc., eller til Troms i Norge⁶⁶), foruden til andre Steder i Danmark⁶⁷). Skjøndt Personer af Mandkønnet ikke egentlig vare udelukte fra disse Sammenkomster, var det dog især Qvinder, som troedes her at indfinde sig, at forføre Andre til Deel-

⁶⁴) Krafts Norges Bestr. VI. S. 521; Schönings Norges gamle Geographi S. 46; Wabstliærs Vers foran J. Friis's poet. Skrifter. J. Leems Finmarken S. 460 nævnes flere Steder, hvor Trolskqvinder skulle have deres Forsamlinger (Balvolbe) saasom: Ryderhorn (et af de 7 Fjelde, der omgive Bergen), Bardøe og Domen i Østfinmarken, Dovrefjeld og Hektfjeld. Ryderhorn nævnes som bekjendt ved Hærensøder i nysansøgte Sigv. Grubbes Dagbog S. 62. Balvolbe kommer af bølva (forbande); de vilde i det gamle Sprog kaldes bølva dir vellir o: Marker, indviende til diævelske Arbeider. Ogsaa fra Norge lod man Farter foregaae til „Blaakolds“; Aebjørnsens norske Huldreeventyr S. 180.

⁶⁵) Endnu i A. 1780 troede vor Almue paa Hærejæiser til Bloksbjerg; Friis I. S. 328.

⁶⁶) De Omkringboendes overtroiske Forestillinger om Hekla s. Olafsens og Povelsens Reise II. S. 862; Grimms Myth. II. S. 953. Sagn om Hærefarter fra det nordlige Jylland til Troms-kirke; Thieles D. F. II. S. 102; S. Grundtvig, gamle danske Minder S. 148; H. Bierregaard, om Døtetro S. 96; Wabstliærs Vers foran J. Friis's poetiske Skrifter.

⁶⁷) Om Hærensøder paa Gjørding Kirkegaard ved Ribe St. Hans Nat; Thieles D. F. II. S. 100; ogsaa Breumtsilde i Viborg Stift nævntes i en Hæreprøces; Pedegaards jurid. Ann. til Loven IV. S. 160; jofr. Christ. II. geistlige Lov Cap. 78: „ved rindendes Vand“. Titelfobberet foran P. Goldschmidts „verworffener Hæren- und Zauberer-Advocat“ forestiller et Hærensøder paa Bloksbjerg.

tagelse deri og overhoved der at spille Hovedrollen. Reisen foretoges som oftest ud igiennem Skorfstenen (Solban S. 231), paa Rieppe, Kofteklæder og Deigtruge, paa Røer, Bukke og andre Dyr, endogsaa paa Mennesker; en Hæresalve hørte altid hertil som et nødvendigt Rekvizit⁶⁸). Første Gang bleve Novicernes Navne med deres eget Bled (hvorum Sagn allerede i Middelalderen) indskrevne i en Bog. Hærene bragte Diævelen Tribut af Madvarer, Hør m. m. ligesom de igjen af ham modtogte tienstagtige Klæder, meest i Skikkelse af Rætte, der skulde malte Folks Røer, stikle Høvedvarer m. m. Ved disse Sammentømster brevedes allehaande oconomiske Syfeler; der kogtes, brøggedes, bagtes, brændtes Brændeviin (navnligen paa Blaakulla), kiernedes Smør, maledes Korn; ogsaa gjorde man sig tilgode med Mad, Drikke og Tobak. Forlystelsen bestod især i Musik og Dands, hvorved Diævelen spillede paa Fiol⁶⁹) og Hærene holdt Begfakler i Hænderne⁷⁰). Hærene foregaves tillige at have legemlig Umgang med Diævelen, og Trolb-

⁶⁸) Hæresalven kan have havt en narkotisk Virkning, hvorfor Hærene selv efter Opvaagnelsen troede, at alt hvad de berettede om deres Farter m. m. virkelig havde tilbraget sig; Møhsens Beskr. e. Berlin. Medaillensammlung II. S. 450; jofr. Tharsander II. S. 531. J. P. Goldschmidts anførte Skrift S. 503 meddeles en Beretning af en anseet Læge i Flensborg om den besynderlige Virkning af en Hæresalve. Om dens formentlige Bestanddele s. Solban anf. St. S. 504. En Reise til Blaakulla efter et skaanskt Sagn; Nicolovius, S. 120; en Hæresart efter et flensvigsk Sagn; Müllenhof, S. 215. 600.

⁶⁹) Leems Finmarken S. 460. Sagnet lader Diævelen ofte vise sig som Spillemand; J. Scheible, das Kloster, 12ter Bb. (von F. Norf) S. 239—40. Om Hærebands s. Solban S. 186.

⁷⁰) Dette skal nok forståes, naar der i Forhørene i ovenanførte Handlingar om Trulldomsvæsenet i Dalerne ofte forekommer: *suit candelabrum* (hun forestillede en Lysestake).

karlene med dennes Døttre; Frugten heraf blev, hvad man kunde vente af slige Forældre: Slanger, Tubser, Muus o. s. v.

Flere karakteristiske Træk af disse Forestillinger gienfindes i den anførte Replik; her forekomme saaledes Hærsalven, Koftekaftet, Bryggerkarret, Farten igiennem Skorstenen, Musikken og Dansen, Navnets Indskrivelse af Diævelen i en Bog m. v.; Alt blandet med pubseerlige Anachronismer, saasom at Fanden betalte Spillemandene og at Pigen skrev: „den som mig føder,“ i Stebet for sit Navn. En malende Skildring af et saabant Dptog indeholdes i 2den A. 2den Sc.:

„Dtte Kiellinger med hæslige Masquer kommer ind
„udi Procession ved et Kiire=Stykke efter Tacten, og har
„lange Kofte=Skafte mellem Beenene. Rangerer sig udi en
„Krebs og synger den Viise:

„Ved St. Hans Nats Tiider
„Man til Bloksbjerg riider,
„Dg til Hekkenfielb Top
„Paa Kofte=Skafte flyver op.“

„(Hvorpaa Krebsen dandher lystig om, saa at de holde
„Kofte=Skafte imellem dem, og da synges tillige med
„Kiirene den Viise:)

„Gir nu agt, I skal befinde,
„Vi kand Fanden løse og binde,

„(Derefter standser de, og sætter sig ned udi en Krebs, og
„gammel Gunnild sætter sig midt iblant dem, og da spilles
„et Kiire=Stykke, hvorefter Gunnild reyster sig og læser af
„den sorte Bog denne Formular:)

„Gammel Erik, Herster over Bloksbjerg, Hekkenfielb,
„Hyberhorn, Findmarken, Mundien, Borigundien, Gurolien,
„Hyrolien, Trapezund, Kolimund, Ortnoer, Løgstøer.

„Seg dig maner og beder
„Ved hellig Gertrud og St. Sveder,

„At Du Dig her indfinder
 „Uden Ophold og Hinder,
 „Med Sving og med Spring,
 „I Dyr's Skikkelse at gaae omkring,
 „Men ikke uden for denne Ring.

„(Gammel Erik kommer op af Jorden, stiuft med et stort
 „Ræde, og med Horn i Panden, og banker tre gange om
 „Krebsen efter et Viire-Stykke.)“

Alf de her i Dævelens Titulatur forekommende Lokalteter
 tiendes Blotksbjerg, Hekkenfeld, Lyderhorn og Finmarken
 fra det Foregaaende. Gurolien kan ikke nærmere paavises.
 De øvrige Steder ere deels, saasom Mundien, Borigundien,
 Trapezund, laante af Romaner fra Middelasberen, der paa
 den Tid vare almindelig Folkelæsning⁷¹⁾, deels, uden egentlig
 historisk Himmels, blot for Pubserligheds Skyld indskudte
 af Digteren. Med Hensyn til Gammel Erik, som en
 gammel dansk Benævnelse for Dævelen, kan bemærkes, at
 hos flere Folkeslag den onde Aand i Almuesproget opkaldes
 med et eller andet almindeligt Menneskenavn, saasom hos
 Tydsterne: Rnecht Kuprecht og Grau = Heinrich; hos
 Engländerne: Old Harry (Henrik) og Old Nick (Nicolai)⁷²⁾;
 hos de Norske: Gamle Siur (Sigurd). Saaledes kan

⁷¹⁾ „Ach! hvad har jeg ham gjort? den slemme tyrkisk Hund! Hvi
 kommer han til os, saa langt fra Trapezund?“; i den anholdte
 Føgeb's Tale til sine Folk; P. Paars 2. B. 2. S.; med til-
 hørende Anmærkning. Skovgaard, Bornholms Beskrivelse
 S. 112 mener, at ved Borigundien her skal forstaaes Born-
 holm, da Dens Indbyggere tidligere vare berhyggede for Heze-
 kunster, ligesom Finner og Lapper.

⁷²⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 83. 100. „Erik“ og „Henrik“
 ere, om just ikke et og samme Navn, saa dog i ældre Tid ofte
 forvejlede; jvfr. Grimms Mythologie 2te Ausg. I. S. 472.
 482. II. S. 955; Brand, Obs. on pop. Antiquities ed. Ellis II.
 p. 520; Hallagers norske Ordsamling S. 102.

derfor vor Nisse snarere komme af Navnet Niels (i Norge og Sverrig Nils, hos os ammentrukket Nis, hvoraf igien Nissen o: Nis's Søn), og være beslægtet med det engelske Old Nick end af det tydske Nixe, som egentlig betyder en Havtrold, og tilligemed Nøcken, Necken og Niffen hos Norske, Svenske og Danske nærmest kan udledes af det islandske Hnifr⁷³). Mon ikke den samme Dvertro, ifølge hvilken Almuen, i dens oekonomiske Skoler, afholder sig fra at bruge visse Udtryk, og ligeledes anseer det for raadeligt at betegne vilde og flabelige Dyr, Udsi og beslige, ja endog visse Steder, med hvilke Dvertroen forbinder frygtelige Begreber (f. Ex. Blaafulda), ikke med det rette Navn, men med en Omfkrivning⁷⁴), ogsaa kan have foranlediget den til at benævne den onde Mand med et mennefeligt, mindre støbenbe Navn? Tillægget gammel maa sandsynligvis forklares deraf, at hiint Væsen ofte antoges at vise sig i Skikkelse af en gammel Mand (Brand II. p. 520; Grimms Myth. II. S. 941). Alle disse Ytringer af Fortidens Hæxetro gienfindes i vore Hæxeprocessakter fra det 16de og 17de Aarhundrede⁷⁵). Af de under disse afgangne

⁷³) Vid. S. Danske Ordbog: Nisse; Grimm I. S. 456. 472.

⁷⁴) Saaledes kaldes Ulven „Graabeen“, Bjørnen den „Gamle i Peltfen“, Muus „de Smaa“ m. v.; jvfr. Thieles danske Follesagn III. S. 121; Westerbahls svenska Almogens Sinnelag 2c. S. 40; Grimms deutsche Mythologie (1835), Anh. S. CXXIII-XXIV. Lignende Dvertro have endog med Hensyn til visse oekonomiske Skoler; Westerbahl S. 47.

⁷⁵) De her meddelte Træk ere samlede af Dommen over Jfr. Christen Kruudow 1621; N. danske Mag. I. S. 379 fg.; D. Grønlands Hist. Esterr. om de i Ribe for Hæxeri forfulgte og brændte Mennefter, S. 70. 94—148. 153. 207—8 fl. St.; en ydbytt Hæxeprocess 1683; J. R. Høst, Chronos 2det H. S. 125; og en lignende 1686; Hedegaard, Jurid. Ann. til Loven IV, S. 160 fg. Om disse Hæxerarter, Hæxenes Omgang med Dvertroer

Forflaringer kan endvidere anføres, at Hærene i enkelte Distrikter dannebe sluttede Selskaber, som kaldtes „Compagni“, „Kode“, „Trolldomslag“ m. m. Hver Hæx havde til sin Tjeneste en ond Mand, som kaldtes hendes „Dreng“ eller „Apostel“, og betegnedes med forskellige phantastiske Navne, saasom: Blach Skinnebeen, Schack, Svarting, Allehast, Raggi, Kavn, Dverg m. m.; stundom havde de endog Menneftenavne: saasom „Jeronimus, Andreas“ o. s. v. Ved deres Sammenkomster, der holdtes paa de ovenomtalte Tider og Steder, paa Kirkegaarde, ved Kirker og Kilder, stundom ogsaa i Huse, lærte de Yngre Trolldomskunst af de Elde, affvore Gud og hengave sig til Dævelen, men forlystede sig tillige med Dands, Musik, Drik m. m.; Farter til Bloksbjerg omtales her steldnere. Hærenes „Dreng“ viste sig for dem, enten i Dyrstikkelse, som Hare, Kat, Hund, eller i Menneftestikkelse, som smukke unge Karle, der endog bleve trolovebe eller gifte med de unge Hæxepiger, eller fik Løfte om dem, naar de naaede en passende Alder; hvilket igjen synes at give Bink om, hvad der undertiden kan have været Formaalet for disse Hæxemøder⁷⁰).

Noland: „I er at beklage, Monfrere! I er paa „orange Beye. Vil I da ikke heller troe, at man kand „stabe sig til Barulve? Derpaa kan jeg give et yngre „Exempel, som en Skipper har fortaalt mig fra Trundhiem . . . han heebte Abrian Person, en brav Mand . . . den „samme Abrian gif engang med en liden Flint paa et Sted

---

hvad der foretoges paa Møberne, hvorledes Mennefter og Dyr bestabigedes m. m., ere mange Noticer samlede af Scheible, das Kloster XII. S. 686—83.

⁷⁰) Ogsaa i Skotland troedes Hærene deelte i Roder (covines) og Squabroner (squads); Soldan, S. 232—33; Hæxelskaberne havde Konger og Dronninger og tillige forskellige militaire, civile og geistlige Grader eller Bestillinger.

„uden Byen, som heeber Kaloffindet, og der u-formodentlig „blev vaer en Uls, hvorubover han spenbte Hanen, og „sigtede paa Ulven. Ulven, istedenfor at løbe, blev „staaende og raabte: Skydt ikke Pipperkari! Saadan „heebte en gammel Kierling i Byen, som solbte Peber „Nødder.“

Overtroen forestillede sig Varulve som Mennesker, der enten til visse Tider eller for bestandigt, enten med eller mod deres Villie, forvandledes til glubende Dyr især Ulve⁷⁷⁾. Ikke fuldt 100 Aar før det Holbergste Stykke blev til, anførte den franske Rejsende Ogier, som det synes ei med nogen Mistro, en ham af en svensk Adelsmand meddeelt Beretning om en Vonde i Sverrig, der i tre Aar havde været Uls og efter den Tid atter blev Menneske⁷⁸⁾. Endnu i det attende Aarhundrede troede Een i Holsten at have skudt paa en Varulv (Dreher, Samml. verm. Abhdl. zur Erläuterung d. deutschen Rechte u. Alterth. II. S. 587); saavel i de tre nordiske Riger som i Tydskland og andre Lande har Almuesagnet endnu meget at fortælle om dette Slags Væsen⁷⁹⁾. I Oldtiden troedes man at paa-

⁷⁷⁾ Afstilligt herom er samlet hos Thorsander II. S. 571—92 og W. Scott, letters on Demonology and Witchcraft. Lond. 1830. S. 211—12. Selv Melanchthon skal have troet paa Menneskers Forvandling til Ulve; S. Dünker, die Sage von Dr. Joh. Faust S. 55.

⁷⁸⁾ Car. Ogerii Ephemerides p. 217; Hiemelsmanden (Etheno Bottus, maaskee af Familien Våt eller Stenbock?) lovede endog at gjøre D. bekendt med en Mand i Stokholm, som ofte havde seet denne forvandlede Vonde.

⁷⁹⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 106. 279—80; Faye, Norske Sagn S. 88; Müllenhofs Sagen S. 231—33. Hvorledes den skaanske Almue forestillede sig en Varulv, og hvorledes en Saadan antoges at blive til, s. Nicolovius S. 184. I Hexerie ell. bl. Allarm (IV. 9. 10) beskrives en af Rømebianterne for at

drage sig denne Forvandling ved at iføre sig et Ulbestind eller ved at spænde et Ulbebelte om sig⁸⁰). Senere antoges det at være et ved Trolddomskunst enten erhvervet eller paaført Onde⁸¹). Saavel Begrebet som Navnet stiger høit op i Tiden og forekommer i forskiellige Sprog. Den ælbste Spire til visse Forestillinger turde maastee ligge i en historisk Erinbring om peltsklædte Folk i Oldtiden; saaledes kan den bringes i Forbindelse med Herodots Formodning (Melpomene Cap. 105), at det scythiske Folk Neurerne vare Troldmænd, da de nogle Dage i hvert Aar forvandledes til Ulve og derefter igien paatog sig menneskelig Skikkelse⁸²). Ogsaa kunne Varulve (A. S. Werewolf; Fr. Loup garou; lat. gerulfus; *λύκάνθρωπος*) sammenlignes med de nordiske Berserker (Harald Haarfagers „Ulfhedner“), hvilke til visse Tider, vilkaarligen eller uvilkaarligen, geraadebe i et Slags Affindighedstilstand. Spørgsmaal, om ikke tillige, i det mindste fra en nyere Tid, Erinbringer om Freløse som havde søgt Tilflugt i Skove og klædt sig i Dyrehuder, enten af Nød eller for at skræmme, stundum kunne have blandet

---

have omklædt sig til Varulv og myrdet Folk om Natten paa Gaden; og i Forv. Brudgom Ec. 12 veed Pernille, at „man har Exempler paa Mennesker, som ere forvandlede til Varulve.“

- ⁸⁰) *Bolsunga S.* i *Fornaldar S.* *Nordlanda I. S.* 130—31. *Grimms Mythologie II. S.* 1048; *Müllenhof S.* 231—32.
- ⁸¹) *Thiele; Faye, anf. St.; Ol. Magni epitome p.* 373; *Grimms deutsche Mythologie II. S.* 1047—50. Saabanne Mennesker jagdes i de islandste Rilder at hafa ordit fyrir oskópum.
- ⁸²) *Sefr. herom Junges lærde Bemærkninger i Nordf. Landalm. S.* 304—7. Denne Forklaring er i det mindste simplere og naturligere end den af *R. Sprengel* (*Beyträge zur Gesch. d. Medicin I B. 2 St. S.* 3 fg.) med megen Værdom udførte, men altfor kunstige Hypothes, at Forestillingen om Varulve skulde hidrøre fra en i visse Lande i Oldtiden, især i Arcadien, endemist Affindighed.

fig i hine Forestillinger og Sagn om Varulve⁸³). Kalvskindet ved Throndhjem beskrives i P. Clausens Norges Beskrivelse S. 95: „Besten for Byen ligger den viide og flette Plads, som man kalder Kalfskind; der blev slagen Erling Jarl Skaffe af Kong Sverre;“ jvfr. Sammes Norske Kongers Krønike S. 506.

I. 5. Ovidius: . . . „I Amsterdam seer man intet „Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være. I „Paris tør ingen give sig ud for at heze, fordi Indbyggernes „examinerer alting nøje. Det er jo underligt, at Fanden, „som gaaer om at forføre Siæle, skulde vælge Wardehuus „til sin Residens, hvor foruden Amptmanden der kun er „een Corporal med 8 a 9 Soldater.“

Til denne Hollændernes Skepticisme sigter ogsaa Proprietairens Bemærkning i Ell. Juni I. 1, „at der ere visse Folk i Holland, som svær og giver sig Fanden i Vold paa, at der er ingen Diævel til“⁸⁴). Amtmanden eller Befalingsmanden over Finmarken havde fra ældre Tid af, indtil Midten af det 18de Aarhundrede, Embeds-Volig paa Vardøhuus. Angivelsen af Garnisonens Styrke her paa den Tid er omtrent rigtig; ved det norske Militærreglement for 1724 bestemtes nemlig, at der hvert tredie Aar af Garnisonscompagniet i Bergen skulde commanderes 10 Mand til Vardøhuus-Fæstning; i en nyere Tid bestod den af 24 Mand, foruden Officerer og Underofficerer; Krafts Norges Beskrivelse VI. S. 592. Bemærkningen om Vardøhuus forekommer ogsaa i Epp. IV. Nr. 379 og Ovidius's

⁸³) Noget lignende synes i det mindste at ligge til Grund for D. Magni Karakteristik af Varulve; Epit. p. 373. Vargr (en Ulv) betyder i det nordiske Oldsprog ogsaa en Fredløs og en Røver.

⁸⁴) Diæveltroens første ivrige Modstander Valth. Bekker var en Hollænder.

hele Raisonnement gientages næsten med de samme Ord af den ene Komediant i Hæveri ell. bl. Alfarm IV. 7.

I. 6. Roland: . . . „Stiemt kun ikke med Underjordsler; man saae, hvor det gif med Anne Torben Andersens: hun laante en Underjordsl Kone et Gylbenstykke Skjørt, hvormed samme Underjordsl Kones Dotter skulde staae Brud. Men Madame Torben Andersens var saa u=forfigtig, at hun fordrede Skjørtet tilbage Bryllups= Dagen; hun fik det og tilbage, men ganske overstænket med Tælle=Draaber, med de Ord, at dersom hun ikke havde været saa u=forfiammet at fordre Skjørtet saa hastig tilbage, skulde for hver Tælle=Draabe have fuldt en Diamant; og havde siden den Tid Anne Torben Andersens ingen Lykke eller Velsignelse i sit Huus.“

Ikke altid betragtede Almuen disse underjordiske Væsener som hemmelige Fiender. Ofte viste de sig som velsindede Naboer, der ydede og modtogte Tjenester ved at hielpe til i Huusvæsenet, ved at sørge for Kreaturerne, ved at laane og ublaane Bohave, Brudepønt m. m., ved at begiere Levnetsmidler ja endog ved at benytte menneskelige Forbedres Hielp, som deielden unblode med Taknemmelighed at giengielde⁸⁵). Saaledes lader Høberg disse Væsener karakteriseres af P. Paars (1. B. 4. S.):

⁸⁵) Med Rolands Fortælling kan sammenholdes et jydsk Sagn i Thieles D. F. II. S. 199. Om disse Overtroens Stabninger, i Danmark kaldte Nisse, i Sverrig Tomtagubbe, i Norge Tomtevette (Boende under Husene), i Tydsland Kobold, i England Brown og Robin good Fellow, findes Sagn hos Thiele II. S. 183—84. 189. 195—97. 200—2. 205. 212. 261. 264. 269—70; Hammerichs Scandinaviske Rejseminder S. 55; Grimms deutsche Sagen I. S. 51. 85; B. B. Grimm, Kinder- und Hausmärchen, 2. Aufl. I. S. 204. Noticer herom ere samlede af Thiele II. S. 261—62; Faye S. 45—47; Brand, Observations, ed. Ellis II. p. 488 fg.; endelig af Ryerup i

„Med Nisser maa man et oprigtig Venstab holde,
De ellers i et Huus kand meget ont forvolde.

Ei Nisse, Underjordsk gjør nogen Siel imod
faa længe som de seer, mod dennem Folt er god.“

I Sverrig satte man derfor i en ældre Tid Julegrød ud „til Tomtagubbens Forplægning“ Juleaften; Westerbahls Beskrivning S. 21. Hvorledes Ublændinger opfattede Nordboernes Forestillinger om disse Væsener, fremgaaer af den Beretning, en polsk Adelsmand, der i Aarene 1658—59 var med de polske Hielpetropper i Danmark, har meddeelt i sin Autobiographi. Han fortæller, at saavel i hele Sverrig som i nogle danske Provinde (Sjælland og Als?) lader Folket onde Væsener, „Familiengeister“, arbejde for sig. Da en polsk Gesandt reiste til Sverrig, blev hans Rideknægt syg paa Veien og maatte blive tilbage hos en Adelsmand. Den Syge blev her Bidne til et Bryllups-optog af slige Smaa-væsener, som passerede giennem hans Værelse med Musik og Dands, tilbød ham en Bryllups-fage m. m. Naturligviis har dette Syn været en Virkning af Feberphantasien; men Forfatteren fortæller det som en afgjort Kiendsgierning og tilføjer, at Tjenboerne aldeles stolede paa disse Huusaanders Beskyttelse mod Fienden?⁸⁶).

I. 6. Leander: . . . „Hvad heedte det Trolb, som
„bygde Lunde Domkirke? var det et Trolb eller Underjordsk?“
Roland: „Det var et Trolb; men jeg erindrer nu ikke
„Navnet“ . . . Haagen: „Han heeder Find, Herre! jeg

Dagen 1822 Nr. 293; jvfr. Grimms deutsche Mythologie I. S. 468.

⁸⁶) Denkwürdigkeiten des J. C. Passel, deutsch von G. A. Stenzel, Breslau 1838. S. 75 fg. Blandt de interessante her forekommende Træk til den danske Folkelarakteristik, som Prof. Schiern har meddeelt i sine lærde og indholdsrige Historie-Studier I. S. 145 fg., mangler dette.

„kiender ham meget vel“ . . . Leander: . . . „Trolb maa „have været meget skikkeligere da, end Mennesker nu; thi „nu lader man Kirker forfalbe, som Trolb har ladet bygge.“

Distinctionen imellem Trolde og Underjordiske svarer til Almuens Forestillinger; thi uagtet den første Bencævnelse undertiden omfatter alle Arter af indbildte Væsener, saa henførtes dog, især i ældre Tider, Troldenes Klasse fortrinligen til Jettens og Nisens Afkom, eller til Væsener af uhyre Størrelse og Styrke. Det gamle Sagn om Lunds Domkirkes Opførelse, hvortil her hentydes⁸⁷⁾ og som hører blandt vore ældste Folkesagn, lyder, efter Wolfs Encomion regni Daniæ S. 569—71, saaledes⁸⁸⁾:

„Der bemeldte Kirke stod i Bygning, da gif St. Laurentius ved sig at overveie og betragte, ved hvad Middel Kirken kunde blive ganste fulbfærdiget, og efterfom der fastedes meget paa hendis Bygning, hvortil ingen Forraad

⁸⁷⁾ P. Paars 2. B. 3. S. Num.: „Find heedte og det Trolb, som bygde Lunds Domkirke.“

⁸⁸⁾ Noget afvigende forekommer dette Sagn i Rasks Moerkabs-læsning, 1839, Nr. 17. Jvfr. Sommelius de templo cathedrali Lundensi p. 20; Sjöborgs Samlingar til Skånes Hist. och Beskr. I. S. 99 fg.; Brunius, Lunds Domkyrka (1836) S. 88. Lignende Sagn høves om Anleebningen til Opførelsen af Kirken i Kallundborg (Thieles Danm. F. S. I. S. 195—96); af Throndbiems Domkirke ved en Trolb, Skalle, der til Belønning af St. Olaf betingede sig Sol, Maane m. m., derfom han ikke kunde høre sit Navn nævnet (Schønings Throndb. Domkirke S. 9); af Augvaldsnæs Kirke (Norste antiqvar. histor. Tidsskrift Urda II. S. 330); af en Kirke i det svenske Nordland (Edda Sæm. III. p. 352) samt af Edvadt Kirke og Munkbrarup Kirke i det Slesvigste (Müllenhofs Sagen S. 299. 602). Hermed kan sammenlignes den ebbiste Mythe om Bygmesteren fra Totunheim, der forpligtede sig til at bygge for Aerne en stærk Borg, imod at erholde Freya, samt Sol og Maane; Snorra Edda, Rasks Udg. p. 45; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 351. 708.

var; der nu St. Lauritz saa gif ubi sine besværlige og omhyggelige Tanker, siges en Trolb at være kommen til hannem, og erbyødet sig at ville denne Kirke med en Hast fuldfærdige, med saadan Condition og Vilkaar, at St. Lauritz skulde sigе hannem sit Navn og hvad han heed, hvis han ikke det kunde giøre, skulde S. Lauritz forstafte og gibe hannem Sol og Maane, og dersom S. Lauritz end det ikke kunde efterkomme, da skulde og vilde den stikke S. Lauritzes Døne ud, det og S. Lauritz samthtte og bevilget. Men see, hvad skeede der? Trolben forsømmede sig ikke, men snarlig Kirken opbygte, og der Laurentius det saae, blev han saare bedrøvet, thi hannem stod trende onde Vilkaar fore: det ene, Trolbens Navn paa at finde, var hannem umuligt og besværligt; Sol og Maane af Himmelen at kunne nedtage, det var endda umuelligere; og for det tredie, da vilde S. Lauritz nøbdigt miste begge sine Døne. Udi saadan stor og meget høi Betsymring gif S. Lauritz uden for Kund og spadserede, og af saadan Spadsering og vankelmødige Tanker blev han træt og mødig, og saa omfider nedlagde sig ved en Høi og at hvile, og imiblerth han saa ligger at hvile, da hørte han Trolbens Trolbunger og Børn at strige og græbe, hvorudover Moderen, som var inde, talede til det ene Barn med saadanne Ord, sigendes: Lie stille Sønnen min, i Stæd kommer Find Faberen din, og skal gibe dig Sol og Maane at lege med, eller begge St. Lauritzes Dien. Der denne bedrøvet S. Lauritz hørte denne Samtale imellem Trolbinden og hendes Børn, og ubi Synderlighed hørte det Ord som var Find, Trolbens Navn, da blev han meget glad, og strax begav sig ind i Kund, med Glæde og stor Frimodighed. Og som S. Lauritz sig nu en Dag til Kirken forstøiet, dens fulde som nu tilstundet, at ville see, da indfaldt S. Lauritz, og kræver af hannem

fit Arbeid, hvortil S. Lauritz hannem skulde have svaret og sagt saaledes: Find, ingen Løn giver jeg Dig, sørend Kirken er færdig, troe Du mig. Der Trolben hørte dette Ord Find, at S. Lauritz saa vidste at nævne hans Navn, da blev han derudover saa vred og grim, at han den ene Piller med begge sine Arme omfavnet, og udi saa Maade vilde den ganste Bygning kuldkaste, hvilket S. Lauritz hannem formeente af den Magt som han havde af den som var mægtigere og stærkere end Trolben, hvorefter at Trolben med sin Trolbinde og Vørn blev paa Pilleren staaendes, som endnu er tilshue."

Ordet Trolb forekommer paa anførte Sted hos Wolf, i Moths danske Ordbog og endnu i daglig Tale i Fælledsktion (en Trolb). Holberg bruger derimod Ordet i Intetkønnet (ligesaa P. S. hv, Ordsprog I. S. 32) baade i nærværende Replik og i P. Paars, 2. B. 3. S. nys anf. St. samt: „af hvilket Trolb er hun i saadan Tilstand sat?“, 3. B. 1. S. „dette lede Trolb.“ Ogsaa i Alsbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr forekommer Ordet i Intetkøn (Isl. tröllit).

I. 6. Roland: „Det Folk blir meget gammelt. „Hvis ikke Torben var, som slog dem ihjel, kunde de leve „over tusind Aar, men Torben gjør dem stor Skade. I „har vel hørt den Historie om det Trolb, som Torben „forfulgte saaledes, at det omsider skulde sig udi Bondens „Knivsteede, hvor det endelig blev dræbt. Herudover, naar „man har en Torben-Steen i Huuset, tør aldrig Trolb „komme der ind. Gammel Gunnild Sl. Per Smeds har „ellers kiendt et Trolb, som var 600 Aar gammel, og var „endda rørig. Hun fandt samme Trolb siddende ved en „Høj at græbe; da hun spurde ham ad, hvi han græb, „svarede han: Jeg fik paa Kumpen af min Far, fordi jeg „lob min Far-Far falde paa Gulvet.“

Den gamle Folketro om Torbens Farlighed for Trolde og underjordiske Væsener og om de gamle Steentilers eller saakaldte Torbenstenes Virksomhed til at holde dem borte, hidrører oprindeligen fra de samme Forestillinger, der ligge til Grund for Mytherne om Thor og hans Mislner, om hans Kamp med Jetter m. m. Dette har igjen givet Anledning baade til Ordsproget: „Var Torben ei til, lagde Trolde Verden øde“⁸⁹⁾, og til gamle Eventyr, f. Ex. om Høibergs Gubbe eller Trolde paa Gulland, der var bange for Trommelhd, som han antog for Torben⁹⁰⁾. Esthlænderne troe endnu, at Diævelen, naar han bliver forfulgt af Torben, flygter ind under Stene, eller ind i Huse, hvis Døre og Vinduer i Torbenveir derfor holdes tillukkede; Grimms deutsche Mythologie; Anh. S. CXXIII. I Sverrig er det en Almue-Overtro, at man ikke maa have en tom Knivske eller „Snappfäck“ (Madpose) hos sig, at ikke Trolbene skulle krybe derind og stule sig for Torben; Westerdahl, Swenska Almogens Sinnelag, Seber u. S. 49.

I. 6. Ovidius: „Skal det kaldes Galstab at gaae „fra banet Vey, og derfor Latinerne have ret, naar de „kalde at løbe gall delirare, saa kand jeg ikke rettere see, „end at I ere begge galne; thi ingen af jer gaer paa den „bane de Vey“.

Delirare forklares i Gesners Thesaurus ved: a sulco evagari.

— Ovidius: . . . „Naar een skriver, at den og „den Dag regnebe Steene ned af Himmelen, eller der blev „seet en gloende Krigshær ubi Luften, og en anden paa „samme Tid, men andet Sted, skriver det samme, og „ingen skriver derimod, slutter jeg, det er saubt; thi det

⁸⁹⁾ Edda Sæmundi III. p. 923; jvfr. Eidskriftet Ueda I. S. 267.

⁹⁰⁾ Nyerups alm. Noerfabelsning S. 243; jvfr. 1818, Danm. F. S. II. S. 245—48; F. S. II. S.

„er ey troligt, at en tør skrive offentlig om en Historie, som all Verden kand strax beviise at være opdigtet.“

Holberg synes altsaa at have tænkt sig den nu almindelig antagne Hypothese, at de gamle Skribenters Beretninger om himmelfaldne Stene kunne forklares om Aërolither; ligesom Fortællinger om Krigshære i Luften og deslige om Nordlys eller lignende Meteorer (sfr. ovenfor S. 152).

II. 6. Haagen: . . . „Gaar smurte jeg 4 Holstenste Tolvsfillinger i en Bonde, og fik gode smaa Penge derfor.“

Her menes de under Krigen og lige til 1725 udgivne Tolvsfillinger af ringere Gehalt, som formodentlig kaldtes „holstenste“, fordi de, for en stor Deel, prægedes i Rendsborg og især courserede i Hertugdømmerne. Ved Forordn. 15. Juli 1726 bleve de reducerede til 10 f (ovenfor S. 109).

II. 8. Henrik: . . . „Herrens Skomagere er, min Troe, saa habil derudi, som han kunde have været fød midt i Kloster-Stræde i Kiøbenhavn.“

I det gamle Kiøbenhavn havde Skoeboderne eller Sudeboderne Navn af Skomagere, som her dreve deres Profession (Sanges Kiøbenhavns Vestr. S. 336). Forvansningen til Skovbogaden hidrører fra Hovedordets gamle Skrivemaade Schow (Christ. III. Reces 1540, § 18) og fra Tillæget Boder o: smaa Huse eller Boliger. At disse Haandværkere i Holbergs Tid derimod fortrinligen holdt sig til Klosterstræde, antydes ogsaa i følgende Beretning i Phænixbergs „Forfeerte Mercurius“ for Juni 1728: „Skomagerebrengene og Kæbslagerbrengene er kommen i Fustbatallie med hinanden, hvem der skulde have Præference for Maitræet. Skomagerebrengene beholdt Marken, men Kæbslagerbrengene tabte Slaget, og gav Skomagerebrengene en Tønne Ol til Bedste, for de maatte blive med Fred for dem, og da Freden var sluttet mellem disse stridige Partier, svingede de deres Fane igiennem Kloster-

stræde, paa Skomagerdrengenes Honeur"⁹¹). Endnu længe efter denne Tid var dette en Gade for Skomagerne (Songe, anf. St.), ligesom Nørregade for Bryggerne, og Amagertorv for Vintapperne.

III. 2. Haagen: . . . „Jeg haver selv en Broder, „som blev forvandlet til en Kat, og Ratten igien blev til „den, som endnu holdes for min Broder; han fik i et Dye- „blik samme Skikkelse, som min Broer havde, men beholdt „dog stædse sin gamle Katte-Natur derudi, at han løber idelig „efter Muus, hvilket er hans største Lyst. Min anden „Broer saae med sine egne Dyne, hvorledes samme For- „byttelse stæde; thi ved Midnats Tiider kom en Underjordst „ind i Ammestuen med en blaae Hue paa Hovedet, og „sagde disse Ord: Vens bliv til Kat, og Kat bliv til „Vens! Hvorpaa min Broer Vens strax sprang op af „Sengen og blev til en Kat, og Ratten blev til Vens, og „lagde sig smukt ved min Broders Side. Mine Forældre „løbe vel, som de ikke vilde troe Historien, og gav min „Broer Hug, da han fortaalte det, men de har siden „fornummen af adskillige Katte-Qualiteter, som Vens har, „at det var Sanden. Jeg har selv hørt, at, da min Faer „engang blev vreed paa ham, kaldte han ham Vens for- „rige Kat.“

Staanste Folkesagn om Menneskers Forvandling til Dyr og derfra igien til Mennesker forekomme hos Nicolovius, Folkelivret i Skyttshäräd S. 34; norske lignende i Asbjørnsens og Moes norske Folkeeventyr (1852) S. 157. 182. 249.

IV. 2. Gunnild: „Saadanne Forbytterser, min „hierte Søn! som er stæet med Haagen og Henrich, stæer „hveranden Dag ubi mit Fødeland Fjndmarken, besynderlig

⁹¹) Svfr. Helts poetiske Skrifter S. 228:

I Klosterstrædet gal, du der to Piger finder,
som staer i Faddersnal, saa Liden dem bortvinder
fra deres Vrende, til hver en Sto-Dreng dem
med Hammer-Epillet maa paamine at gaae hem.“

„med Børn, som Underjordiske Folk tage tit af Buggen, „og legge deres i Steden igien.“

De Underjordiske troedes at bortføre spæde Børn især før Daaben, og lægge deres egne Vanskabninger (isrl. skiptinger; eng. changeling; tydsf: Wechselbalg) i Stebet⁹²). Det sædvanlige Forebyggelsesmiddel var ogsaa her at lægge Staal paa Barnet, enten i Form af Kniv, Sax, Kaarde eller Snaal⁹³); men var Forbittelsen allerede skeet, søgte man ved haard Behandling af den formeentlige Skifting eller Bytting at nøde de underjordiske Forældre til at give det borttagne Barn tilbage⁹⁴). Formodentligen har en eller anden Børneskydning nærmest givet Anledning til disse Forestillinger, som ikke kunne tænkes frembragte ene ved Frygt eller en ophibset Phantasi⁹⁵).

⁹²) Tharsander II. S. 20 fg.; Thieles Danm. F. S. I. S. 353. II. S. 276—79; Faye, Indl. S. XXIII; Wilse's Spybebergs Beskr. S. 419; W. Scott Minstrelsy II. p. 171; Brand, Observations (Æ. Udg.) II. p. 46. Endnu i første Halvdeel af forrige Aarhundrede maatte en Kone ved Dom frie sig fra den Beskyldning at have forgiort et vansøret Barn; Hedegaards jurid. Ann. til Loven II. S. 32 fg.

⁹³) Thiele, Danske Folkesagn III. S. 79. Dette Middel omtales af Junge, nordst. Landalm. S. 269. „Hvad har Staal ikke til alle Tider kunnet udrette?“ tilføier den vittige Forfatter. I Norge lagdes derfor Jern i Sengen hos Barfjellonen; Wilse's Spybebergs Beskrivelse S. 241. I Sverrig luffedes Binduer og Dørre, naar Barfjellonen skulde føde; Thre, de superstitionibus hodiernis p. 23.

⁹⁴) Thiele anf. St.; W. Scott, Minstrelsy II. p. 173. 175; Grimms deutsche Mythologie, Anh. S. CXIII; Ruge forn. Lanter S. 191.

⁹⁵) Finne's Blåndte och gothländska Resa S. 107; og saa Ruge (S. 190) beskriver disse Byttinger som Mennekter, der ere fødte uden naturlig Forstand, og hvis Legemer, endskjøndt de have menneskelig Slabning, dog har noget græseligt hos sig, endskjøndt i mindre og høiere Grad.“ I det 7de St. uleder han dette Unde ene af naturlige Aarsager, uden at tage noget som helst Overnaturligt til Hielp.

Henrich og Pernille.

Foruden de 15 Lytspil, som baade vare spillede paa den den ældste danske Skueplads og tillige trykte i den første Udgave (1723—24), angav Holberg i Fortalen til denne, eller i S. Justsens Betænkning, at have fire færbigge, nemlig: Den Stundesløse, Johannes (Erasmus) Montanus, Don Ranudo og Hexeri eller blind Alarm, af hvilke, paa Den Stundesløse nær, intet blev opført paa den ældste Skueplads, ligesom heller intet af dem blev trykt før i fjerde Bind af Udgaven 1731. Derimod nævnes i hans Levnet S. 152 (Første Brev, 31te Dec. 1727) fem Stykker, som dengang med Bisald vare forestillede paa Scenen, uden at være trykte, nemlig: Didrich Menschen-schreck, Henrich og Pernille, Den pantsatte Bondedreng, Den Stundesløse og Pernilles korte Frøkenstand; alle disse bleve optagne i Udgaven 1731 med Undtagelse af Don Ranudo, der først adskillige Aar senere kom for Lyset.

Kahel anstaae det for uafgiort, naar disse fem Lytspil første Gang ere blevne givne paa den ældste Skueplads¹⁾,

---

¹⁾ Bidrag til d. danske Skuepl. Hist. S. 104. Dog vil medensfor S. 415 erfares, at Den pantsatte Bondedreng første Gang er givet den 26de Juni 1726; ligesom det ogsaa vides, at Pernilles korte Frøkenstand første Gang er givet den 3die Februar 1727 og Den Stundesløse i Slutningen af 1726, maaskee i November; Dverstou I. S. 254.

tagelse deri og overhoved der at spille Hovedrollen. Reisen foretoges som oftest ud igiennem Skorstienen (Soldan S. 231), paa Kieppe, Kofteklæder og Leigtruge, paa Rser, Buxte og andre Tyr, endogsaa paa Mennefler; en Hæresalve hørte altid hertil som et nødvendigt Requirit⁶⁸). Første Gang bleve Novicernes Navne med deres eget Blod (hvorum Sagn allerede i Middelalderen) indstrevne i en Bog. Hærene bragte Diævelen Tribut af Madvarer, Hør m. m. ligesom de igjen af ham modtogue tienstagtige Aander, meest i Skikkelse af Ratte, der stulde malle Folks Rser, fiæle Fødevarer m. m. Ved disse Sammenkomster dreves allehaande oeconomiske Syfler; der kogtes, bryggedes, bagtes, brændtes Brændeviin (navnligen paa Blaakulla), fiernedes Smør, maledes Korn; ogsaa gjorde man sig tilgode med Mad, Drille og Tobak. Forlystelsen bestod især i Musik og Dands, hvorved Diævelen spillede paa Fiel⁶⁹) og Hærene holdt Begsakter i Hænderne⁷⁰). Hærene foregaves tillige at have legemlig Dmgang med Diævelen, og Trold-

⁶⁸) Hæresalven kan have havt en narlotisk Birkning, hvorfor Hærene selv efter Opvaagnelsen troede, at alt hvad de berettede om deres Farter m. m. virkelig havde tilbraget sig; Möhsens Beschr. e. Berlin. Medaillensammlung II. S. 450; jvfr. Tharsander II. S. 531. J. P. Goldschmidts anførte Skrift S. 503 meddeles en Beretning af en anseet Læge i Flensborg om den besynderlige Birkning af en Hæresalve. Om dens formentlige Bestanddele s. Soldan anf. St. S. 504. En Reise til Blaakulla efter et skaanskt Sagn; Nicolovius, S. 120; en Hæresart efter et slesvigskt Sagn; Møllenhof, S. 215. 600.

⁶⁹) Leems Finmarken S. 460. Sagnet lader Diævelen ofte vise sig som Spillemand; J. Scheible, das Kloster, 12ter Bb. (von F. Nord) S. 239—40. Om Hæredansje s. Soldan S. 186.

⁷⁰) Dette skal nok forstaaes, naar der i Forhørene i ovenansførte Handlingar om Trulldomsvæsendet i Dalarne ofte forekommer: sult candelabrum (hun forestillede en Lysestige).

karlene med dennes Døttre; Frugten heraf blev, hvad man kunde vente af slike Forældre: Slinger, Tubser, Muus o. s. v.

Flere karakteristiske Træk af disse Forestillinger gienfindes i den anførte Replik; her forekomme saaledes Hærsalven, Koftefastet, Bryggerkarret, Farten igiennem Skorstenen, Musikken og Dansen, Navnets Indskrivelse af Diævelen i en Bog m. v.; Alt blandet med pudseerlige Anachronismer, saasom at Fanden betalte Spillemandene og at Pigen skrev: „den som mig søder,“ i Stedet for sit Navn. En malende Stikbrønde af et saabant Optog indeholdes i 2den A. 2den Sc.:

„Otte Kiellinger med hæslige Masqver kommer ind
„udi Procession ved et Viire-Stykke efter Tacten, og har
„lange Kofte-Skifte mellem Deenene. Rangerer sig udi en
„Krebs og synger den Viise:

„Ved St. Hans Nats Tiider

„Man til Bloksbiere riider,

„Og til Hekkenfiel Top

„Paa Kofte-Skift flyver op.“

„(Hvorpaa Krebsen vandker lystig om, saa at de holde
„Kofte-Skiftene imellem dem, og da synges tillige med
„Viirene den Viise:)

„Gir nu agt, I skal befinde,

„Vi kand Fanden løse og binde,

„(Derefter standser de, og sætter sig ned udi en Krebs, og
„gammel Gunnild sætter sig midt iblant dem, og da spilles
„et Viire-Stykke, hvorefter Gunnild rehser sig og læser af
„den forte Bog denne Formular:)

„Gammel Erik, Herster over Bloksbiere, Hekkenfiel,
„Hyderhorn, Fjindmarken, Mundien, Vorigundien, Gurolien,
„Fyrolien, Trapezund, Kolimund, Ørtner, Ørstør.

„Jeg dig maner og beber

„Ved hellig Gertrud og St. Sveber,

„At Du Dig her indfinder
 „Uden Ophold og Hinder,
 „Med Sving og med Spring,
 „I Dyrs Skikkelse at gaae omkring,
 „Men ikke uden for denne Ring.

„(Gammel Erik kommer op af Jorden, stult med et sort
 „Klæde, og med Horn i Panden, og banker tre gange om
 „Krebsen efter et Viire-Stykke.)“

Af de her i Dævelens Titulatur forekommende Lokalteter kendes Bloksbjerg, Hekkenfielb, Ryberhorn og Finmarken fra det Foregaaende. Gurolien kan ikke nærmere paavises. De øvrige Steber ere deels, saasom Mundien, Borigundien, Trapezund, laante af Romaner fra Middelsalderen, der paa den Tid vare almindelig Folkelæsning⁷¹⁾, deels, uden egentlig historisk Hiemmel, blot for Pudserligheds Skyld indstude af Digteren. Med Hensyn til Gammel Erik, som en gammel dansk Benævnelse for Dævelen, kan bemærkes, at hos flere Folkeslag den onde Aand i Almuesproget opkaldes med et eller andet almindeligt Mennestenavn, saasom hos Tybsterne: Knecht Ruprecht og Grau=Heinrich; hos Englænderne: Old Harry (Henrik) og Old Nick (Nicolai)⁷²⁾; hos de Norske: Gamle Siur (Sigurd). Saaledes kan

⁷¹⁾ „Åh! hvad har jeg ham gjort? den stemme tyrkisk Hund! Hvi kommer han til os, saa langt fra Trapezund?“; i den anholdte Fogeds Tale til sine Folk; P. Paars 2. B. 2. S.; med tilhørende Anmærkning. Skovgaard, Bornholms Beskrivelse S. 112 mener, at ved Borigundien her skal forstaaes Bornholm, da Lens Indbyggere tidligere vare beskyttede for Hæderkunst, ligesom Finner og Lapper.

⁷²⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 83. 100. „Erik“ og „Henrik“ ere, om just ikke et og samme Navn, saa dog i ældre Tid ofte forvejlede; jvfr. Grimms Mythologie 2te Ausg. I. S. 472. 482. II. S. 955; Brand, Obs. on pop. Antiquities ed. Ellis II. p. 520; Hallagers norske Ordsamling S. 102.

derfor vor Nisse snarere komme af Navnet Niels (i Norge og Sverrig Nils, hos os ammentrukket Nis, hvoraf igien Nissen o: Niss's Søn), og være beslægtet med det engelske Old Nick end af det thjste Nixe, som egentlig betyder en Havtrolld, og tilligemed Nøcken, Necken og Niffen hos Norske, Svenske og Danske nærmest kan uledes af det islandste Hnikr⁷³). Mon ikke den samme Dvertro, ifølge hvilken Almuen, i dens oekonomiske Sykler, afholder sig fra at bruge visse Udtryk, og ligeledes anseer det for raadeligt at betegne vilde og stabelige Dyr, Utsøi og deslige, ja endog visse Steder, med hvilke Dvertroen forbinder frygtelige Begreber (s. Ex. Blaafulda), ikke med det rette Navn, men med en Omstrivning⁷⁴), ogsaa kan have foranlediget den til at benævne den onde Aand med et menneskeligt, mindre støvende Navn? Tillægget gammel maa sandsynligvis forklares deraf, at hiint Væsen ofte antoges at vise sig i Skikkelse af en gammel Mand (Brand II. p. 520; Grimms Myth. II. S. 941). Alle disse Ytringer af Fortidens Hæxetro gienfindes i vore Hæxeprocesser fra det 16de og 17de Aarhundrede⁷⁵). Af de under disse afgivne

⁷³) Vid. S. Danske Ordbog: Nisse; Grimm I. S. 456. 472.

⁷⁴) Saaledes kaldes Ulven „Graabeen“, Bjørnen den „Gamle i Peltsen“, Muus „de Smaa“ m. v.; jvfr. Thieles danske Folkesagn III. S. 121; Westerdahls svenske Almogens Simmelag 2c. S. 40; Grimms deutsche Mythologie (1835), Anh. S. CXXIII-XXIV. Lignende Dvertro haves endog med Hensyn til visse oekonomiske Sykler; Westerdahl S. 47.

⁷⁵) De her meddelte Træl ere samlede af Dommen over Jfr. Christenze Krurow 1621; N. danske Mag. I. S. 379 fg.; D. Grønlands Hist. Efterr. om h2 i Ribe for Hæxeri forfulgte og brændte Mennefter, S. 70. 94—148. 153. 207—8 fl. St.; en jvdt Hæxeproses 1683; J. R. Høst, Chronos 2det H. S. 125; og en lignende 1686; Hedegaard, Jurid. Ann. til Loven IV. S. 160 fg. Om disse Hæxerarter, Hæxenes Dmgang med Dævelen,

Fortællinger kan endvidere anføres, at Hærene i enkelte Distrikter dannebe sluttede Selskaber, som kaldtes „Compagni“, „Kode“, „Trolldomslaug“ m. m. Hver Hæ havde til sin Tjeneste en ond Mand, som kaldtes hendes „Dreng“ eller „Apostel“, og betegnedes med forskellige phantastiske Navne, saasom: Blach Skinnebeen, Schack, Svarting, Allebast, Raggi, Ravn, Dverg m. m.; stundom havde de endog Menneskenavne: saasom „Jeronimus, Andreas“ o. s. v. Ved deres Sammenkomster, der holdtes paa de ovenomtalte Læder og Steder, paa Kirkegaarde, ved Kirker og Hiler, stundom ogsaa i Huse, lærte de Yngre Trolldomskunst af de Ældre, affvore Gud og hengave sig til Dævelen, men forlystede sig tillige med Dands, Musik, Drik m. m.; Farter til Bloksbjerg omtales her steldnere. Hærenes „Dreng“ viste sig for dem, enten i Dyrstikkelse, som Hare, Kat, Hund, eller i Menneskestikkelse, som smukke unge Karle, der endog bleve trolovebe eller gifte med de unge Hærepiger, eller fik Løfte om dem, naar de naaede en passende Alder; hvilket igjen synes at give Vink om, hvad der undertiden kan have været Formaalet for disse Hæremøder⁷⁶).

Roland: „I er at beklage, Monfrere! I er paa „vrange Bøye. Vil I da ikke heller troe, at man kand „stabe sig til Varulve? Derpaa kan jeg give et yngere „Exempel, som en Skipper har fortaalt mig fra Trundhjem „ . . . han heebte Adrian Persøn, en brav Mand . . . den „samme Adrian gif engang med en liden Flint paa et Sted

---

hvad der foretoges paa Møderne, hvorledes Mennesker og Dyr beskabigedes m. m., ere mange Noticer samlede af Scheible, das Kloster XII. S. 666—83.

⁷⁶) Ogsaa i Skotland troedes Hærene deelte i Roder (covines) og Squabroner (squads); Soldan, S. 232—33; Hæreselskaberne havde Konger og Dronninger og tillige forskellige militaire, civile og geistlige Grader eller Bestillinger.

„uden Byen, som hæder Kalvskindet, og der u-formodentlig blev vaer en Ulv, hvorudover han spændte Hanen, og sigtede paa Ulven. Ulven, istedenfor at løbe, blev staaende og raabte: Skydt ikke Pippertkar! Saadan hæbde en gammel Kierling i Byen, som solbte Peber-„Rødder.“

Overtroen forestillede sig Varulve som Menneffer, der enten til visse Tider eller for bestandigt, enten med eller mod deres Villie, forvandledes til glubende Dyr især Ulve⁷⁷⁾. Ikke fuldt 100 Aar før det Holbergste Stykke blev til, anførte den franske Rejsende Ogier, som det synes ei med nogen Mistro, en ham af en svensk Abelsmand meddeelt Beretning om en Bonde i Sverrig, der i tre Aar havde været Ulv og efter den Tid atter blev Menneffe⁷⁸⁾ Endnu i det attende Aarhundrede troede Een i Holsten at have studt paa en Varulv (Dreyer, Samml. verm. Abhbl. zur Erläuterung d. deutschen Rechte u. Alterth. II. S. 587); saavel i de tre nordiske Riger som i Tydskland og andre Lande har Almuesagnet endnu meget at fortælle om dette Slags Væsen⁷⁹⁾. I Dibtiden troedes man at paa-

⁷⁷⁾ Afstilligt herom er samlet hos Tharjander II. S. 571—92 og W. Scott, letters on Demonology and Witchcraft. Lond. 1830. S. 211—12. Selv Melanchthon skal have troet paa Menneffers Forvandling til Ulve; S. Dünker, die Sage von Dr. Joh. Faust S. 55.

⁷⁸⁾ Car. Ogerii Ephemerides p. 217; Himmelsmanden (Stheno Bottus, maaste af Familien Båt eller Stenbock?) lovede endog at gjøre D. bekendt med en Mand i Stockholm, som ofte havde seet denne forvandlede Bonde.

⁷⁹⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 106. 279—80; Faye, Norske Sagn S. 88; Müllenhofs Sagen S. 231—33. Hvorledes den skaanste Almue forestillede sig en Varulv, og hvorledes en Saadan antoges at blive til, s. Nicolovius S. 184. I Exzeric ell. bl. Allarm (IV. 9. 10) bestyldes en af Komedianterne for at

drage sig denne Forvandling ved at iføre sig et Ulvestind eller ved at spænde et Ulvebelte om sig⁴⁰). Senere antoges det at være et ved Trolddomskunst enten erhvervet eller paaført Onbe⁴¹). Saavel Begrebet som Navnet stiger høit op i Tiden og forekommer i forskjellige Sprog. Den ældste Spire til disse Forestillinger turde maaskee ligge i en historisk Erindring om peltaklædte Folk i Oldtiden; saaledes kan den bringes i Forbindelse med Herobots Formodning (Melpomene Cap. 106), at det scythiske Folk Neurerne vare Troldmænd, da de nogle Dage i hvert Aar forvandledes til Ulve og derefter igjen paatog sig menneskelig Stikkelse⁴²). Ogsaa kunne Varulve (N. S. Werewolf; Fr. Loup garou; lat. gerulfus; *λύκάρθρωπος*) sammenlignes med de nordiske Verferler (Harald Haarfagers „Ulfhebner“), hvilke til visse Tider, vilkaarligen eller uvilkaarligen, geraabede i et Slags Affindighedstilstand. Spørgsmaal, om ikke tillige, i det mindste fra en nyere Tid, Erindringer om Fredløse som havde søgt Tilflugt i Skove og klædt sig i Dyrehuder, enten af Nød eller for at skræmme, stundum kunne have blandet

have omklædt sig til Varulv og myrdet Folk om Natten paa Gaden; og i Forv. Brudgom S. 12 veed Pernille, at „man har Exempler paa Mennesker, som ere forvandlede til Varulve.“

⁴⁰) Volsunga S. i Fornaldar S. S. Nordlanda I. S. 130—31. Grimms Mythologie II. S. 1048; Müllenhof S. 231—32.

⁴¹) Thiele; Faye, anf. St.; Ol. Magni eplome p. 373; Grimms deutsche Mythologie II. S. 1047—50. Saadanne Mennesker sagdes i de islandske Kilder at hafa ordit fyrir osköpum.

⁴²) Jvfr. herom Junges lærde Bemærkninger i Nordf. Landalm. S. 304—7. Denne Forklaring er i det mindste simple og naturligere end den af R. Sprengel (Beiträge zur Gesch. d. Medicin I B. 2 St. S. 3 fg.) med megen Lærdom udførte, men altfor kunstlige Hypothes, at Forestillingen om Varulve skulde hidrøre fra en i visse Lande i Oldtiden, især i Arabien, endemisk Affindighed.

fig i hine Forestillinger og Sagn om Varulve⁸³). Kalvskindet ved Throndhjem beskrives i P. Clausens Norges Beskrivelse S. 95: „Vesten for Øyen ligger den viide og flette Plads, som man kalder Kalvskind; der blev slagen Erling Jarl Skakke af Kong Sverre;“ jvfr. Sammes Norske Kongers Krønike S. 506.

I. 5. Ovidius: . . . „I Amsterdam seer man intet „Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være. I „Paris tør ingen give sig ud for at here, fordi Indbyggerne „examinerer alting nøje. Det er jo underligt, at Fanen, „som gaaer om at forføre Siæle, skulde vælge Wardehuus „til sin Residens, hvor foruden Amtmanden der kun er „een Corporal med 8 a 9 Soldater.“

Til denne Hollændernes Skepticisme figter ogsaa Proprietairens Bemærkning i Ell. Juni I. 1, „at der ere visse Folk i Holland, som svær og giver sig Fanen i Bold paa, at der er ingen Dævel til“⁸⁴). Amtmanden eller Befalingsmanden over Finmarken havde fra ældre Tid af, indtil Midten af det 18de Aarhundrede, Embeds-Volig paa Vardøehuus. Angivelsen af Garnisonens Styrke her paa den Tid er omtrent rigtig; ved det norske Militærreglement for 1724 bestemtes nemlig, at der hvert tredie Aar af Garnisonscompagniet i Bergen skulde commanderes 10 Mand til Vardøehuus-Fæstning; i en nyere Tid bestod den af 24 Mand, foruden Officerer og Underofficerer; Krafts Norges Beskrivelse VI. S. 592. Bemærkningen om Vardøehuus forekommer ogsaa i Epp. IV. Nr. 379 og Ovidius's

⁸³) Noget lignende synes i det mindste at ligge til Grund for D. Magni Karakteristik af Varulve; Epit. p. 373. Bægr (en Uls) betyder i det nordiske Oldsprog ogsaa en Frebløs og en Røver.

⁸⁴) Dæveltroens første ivrige Modstander Balth. Bekker var en Hollænder.

hele Raisonnement gientages næsten med de samme Ord af den ene Komediant i Hexeri ell. bl. Allarm IV. 7.

I. 6. Roland: . . . „Stiemt kun ikke med Underjordsster; man saae, hvor det gif med Anne Torben Andersens: hun laante en Underjordsst Kone et Gylbenstykke Skjørt, hvormed samme Underjordsst Kones Dotter skulde staae Brud. Men Madame Torben Andersens var saa u=forfigtig, at hun fordrede Skjørtet tilbage Bryllups= Dagen; hun fik det og tilbage, men gaafte overstænkent med Tælle=Draaber, med de Ord, at dersom hun ikke havde været saa u=forstammet at fordre Skjørtet saa hastig tilbage, skulde for hver Tælle=Draabe have fuldt en Diamant; og havde siden den Tid Anne Torben Andersens ingen Lykke eller Velsignelse i sit Huus.“

Ikke altid betragtede Almuen disse underjordiske Væsener som hemmelige Fiender. Ofte viste de sig som velsindede Naboer, der ydede og modtogte Tjenester ved at hjælpe til i Huusvæsenet, ved at sørge for Kreaturerne, ved at laane og ublaane Bohave, Brudepønt m. m., ved at begiere Levnetsmidler ja endog ved at benytte menneskelige Forbødres Hjælp, som de fielden unbloede med Taknemmelighed at giengielde⁸⁵). Saaledes lader Holberg disse Væsener karakteriseres af P. Paars (1. B. 4. S.):

⁸⁵) Med Rolands Fortælling kan sammenholdes et jydsk Sagn i Thieles D. F. II. S. 199. Om disse Overtroens Stabninger, i Danmark kaldte Nisse, i Sverrig Tomtagubbe, i Norge Tomtevette (Boende under Hufene), i Tydskland Kobold, i England Brown og Robin good Fellow, findes Sagn hos Thiele II. S. 183—84. 189. 195—97. 200—2. 205. 212. 261. 264. 269—70; Hammerichs skandinaviske Rejseminder S. 55; Grimms deutsche Sagen I. S. 51. 85; B. B. Grimm, Kinder- und Hausmärchen, 2. Aufl. I. S. 204. Noticer herom ere samlede af Thiele II. S. 261—62; Faye S. 45—47; Brand, Observations, ed. Ellis II. p. 488 fg.; endelig af Røyerup i

„Med Nisser maa man et oprigtig Venskab holde,
De ellers i et Huus kand meget ont forvolde.

Ei Nisse, Underjordsk gjør nogen Siel imod
saa længe som de seer, mød dennem Folk er god.“

I Sverrig satte man derfor i en ældre Tid Zulegrød ud „til Tomtagubbens Forplægning“ Zuleasten; Westerbahls Beskrifning S. 21. Hvorledes Ublændinger opfattede Nordboernes Forestillinger om disse Væsener, fremgaaer af den Beretning, en polsk Abelsmand, der i Aarene 1658—59 var med de polske Hielpetropper i Danmark, har meddeelt i sin Autobiographi. Han fortæller, at saavel i hele Sverrig som i nogle danske Provinds(er) (Sjælland og Als?) lader Folket onde Væsener, „Familiengeister“, arbejde for sig. Da en polsk Gesandt reiste til Sverrig, blev hans Ribefnægt syg paa Veien og maatte blive tilbage hos en Abelsmand. Den Syge blev her Bidne til et Dryllups-optog af slige Smaaavæsener, som passerede giennem hans Børelse med Musik og Dands, tilbød ham en Dryllups-tage m. m. Naturligviis har dette Syn været en Virkning af Feberphantasien; men Forfatteren fortæller det som en afgjort Kiendsgierning og tilføjer, at Hønbøerne aldeles stolede paa disse Huusaanders Beskyttelse mod Fienden?⁸⁰).

I. 6. Leander: . . . „Hvad heebte det Trold, som
„bygde Lunde Domkirke? var det et Trold eller Underjordsk?“
Roland: „Det var et Trold; men jeg erindr(er) nu ikke
„Navnet“ . . . Haagen: „Han heeder Find, Herre! jeg

Dagen 1822 Nr. 293; jvfr. Grimms deutsche Mythologie I. S. 468.

⁸⁰) Denkwürdigkeiten des J. C. Paffel, deutsch von G. A. Stenzel, Breslau 1838. S. 75 fg. Blandt de interessante her forekommende Træk til den danske Folkekaraktær, som Prof. Schiern har meddeelt i sine lærde og indholdsrige Historiske Studier I. S. 145 fg., mangler dette.

„fiender ham meget vel“ . . . Leander: . . . „Trolb maa „have været meget stikkeligere da, end Menneſter nu; thi „nu lader man Kirker forfalde, ſom Trolb har ladet bygge.“

Distinctionen imellem Trolde og Underjordiffe ſvarer til Almuens Foreſtillinger; thi uagtet den første Bencœvnelse undertiden omfatter alle Arter af indbildte Væſener, ſaa henførtes dog, iſær i ældre Tider, Troldenes Klaffe fortrinligen til Jettens og Riſers Aftom, eller til Væſener af uhyre Størrelſe og Styrke. Det gamle Sagn om Lunds Domkirkes Opførelſe, hvortil her hentydes⁸⁷⁾ og ſom henhører blandt vore ælſte Folkesagn, lyder, efter Wolfs Encomion regni Daniæ S. 569—71, ſaaledes⁸⁸⁾:

„Der bemeldte Kirke ſtod i Bygning, da gif St. Laurentius ved ſig at overveie og betragte, ved hvad Middel Kirken kunde blive ganſte fuldfærdiget, og efterſom der ſatteſes meget paa hendis Bygning, hvortil ingen Forraad

⁸⁷⁾ P. Paars 2. B. 3. S. Anm.: „Find heebte og det Trolb, ſom bygde Lunds Domkirke.“

⁸⁸⁾ Noget afvigende forekommer dette Sagn i Raſſs Moerſkabslæsning, 1839, Nr. 17. Jvfr. Sommellius de templo cathedrali Lundensi p. 20; Siøborgs Samlinger til Skånes Hiſt. og Beſkr. I. S. 99 ſg.; Brunius, Lunds Domkyrka (1836) S. 88. Fignende Sagn høves om Anledningen til Opførelſen af Kirken i Kallundborg (Thieles Danm. F. S. I. S. 195—96); af Thronbhiems Domkirke ved en Trolb, Skalle, der til Belønning af St. Olaf betingede ſig Sol, Maane m. m., derſom han ikke kunde høre ſit Navn nævnet (Schønings Thronbh. Domkirke S. 9); af Augvaldsnæs Kirke (Norſke antiqvar. hiſtor. Tidſkrift Urda II. S. 330); af en Kirke i det ſøenſke Nordland (Edda Sæm. III. p. 352) ſamt af Edvadt Kirke og Muntbrarup Kirke i det Sleſvigſke (Müllenhofs Sagen S. 299. 602). Hermed kan ſammenlignes den ebbiſte Mythe om Bygmæſteren fra Totunheim, der forpligtede ſig til at bygge for Aerne en stærk Borg, imod at erholde Freya, ſamt Sol og Maane; Snorra Edda, Raſſs Udg. p. 45; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 351. 708.

var; der nu St. Lauritz saa gif udi sine besværlige og omhyggelige Tanker, siges en Trolb at være kommen til hannem, og erbydet sig at ville denne Kirke med en Hast fuldfærdige, med saadan Condition og Vilkaar, at St. Lauritz skulde sige hannem sit Navn og hvad han heed, hvis han ikke det kunde gjøre, skulde S. Lauritz forskaffe og give hannem Sol og Maane, og dersom S. Lauritz end det ikke kunde efterkomme, da skulde og vilde den stille S. Lauritzes Døne ud, det og S. Lauritz samtykte og bevilget. Men see, hvad stæde der? Trolbden forsømmede sig ikke, men snarlig Kirken opbygte, og der Laurentius det saae, blev han saare bebrøvet, thi hannem stod trende onde Vilkaar fore: det ene, Trolbdens Navn paa at finde, var hannem umuligt og besværligt; Sol og Maane af Himmelen at kunne nebtage, det var endda umueligere; og for det tredje, da vilde S. Lauritz nødbigt miste begge sine Døne. Udi saadan stor og meget høi Bekymring gif S. Lauritz uden for Lund og spadserede, og af saadan Spadsering og vankelmødige Tanker blev han træt og mødig, og saa omsider neblagde sig ved en Høi og at hvile, og imidlertid han saa ligger at hvile, da hørte han Trolbdens Trolbunger og Børn at strige og græde, hvorudover Moderen, som var inde, talede til det ene Barn med saadanne Ord, sigendes: Tie stille Sønnen min, i Stæd kommer Find Faderen din, og skal give dig Sol og Maane at lege med, eller begge St. Lauritzes Dien. Der denne bebrøvet S. Lauritz hørte denne Samtale imellem Trolbinden og hendes Børn, og udi Synnderlighed hørte det Ord som var Find, Trolbdens Navn, da blev han meget glad, og strax begav sig ind i Lund, med Glæde og stor Frimodighed. Og som S. Lauritz sig nu en Dag til Kirken forføiet, dens fuldfomne Bygning som nu tilstundet, at ville see, da indstiller Trolbden sig for S. Lauritz, og fræver af hannem sin Løn og Betalning for

sit Arbeid, hvortil S. Lauritz hannem skulde have svaret og sagt saaledes: Find, ingen Løn giver jeg Dig, førend Kirken er færdig, troe Du mig. Der Trolben hørte dette Ord Find, at S. Lauritz saa vidste at nævne hans Navn, da blev han derudover saa vred og grum, at han den ene Piller med begge sine Arme omfavnet, og udi saa Maade vilde den ganske Bygning kuldkaste, hvilket S. Lauritz hannem formeente af den Magt som han havde af den som var mægtigere og stærkere end Trolben, hvorefter at Trolben med sin Trolbinde og Børn blev paa Pilleren staaendes, som endnu er tilspyne."

Ordet Trolb forekommer paa anførte Sted hos Wolf, i Moths danske Ordbog og endnu i daglig Tale i Fælledskisn (en Trolb). Holberg bruger derimod Ordet i Intetkønnet (ligesaa P. S. 17, Ordsprog I. S. 32) baade i nærværende Replik og i P. Paars, 2. B. 3. S. nys anf. St. samt: „af hvilket Trolb er hun i saadan Tilstand sat?“, 3. B. 1. S. „dette lede Trolb.“ Ogsaa i Alsbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr forekommer Ordet i Intetkøn (Isl. tröllit).

I. 6. Roland: „Det Folk blir meget gammelt. „Hvis ikke Torben var, som slog dem ihjel, kunde de leve „over tusind Aar, men Torben gjør dem stor Skade. I „har vel hørt den Historie om det Trolb, som Torben „forfulgte saaledes, at det omsider skulde sig udi Bondens „Knivsteede, hvor det endelig blev dræbt. Herudover, naar „man har en Torben-Steen i Huuset, tør aldrig Trolb „komme der ind. Gammel Gunnild El. Per Smeds har „ellers kienbt et Trolb, som var 600 Aar gammel, og var „endda rørig. Hun fandt samme Trolb siddende ved en „Høj at græbe; da hun spurde ham ad, hvi han græb, „svarede han: Jeg fik paa Rumpen af min Far, fordi jeg „lob min Far-Far falde paa Gulvet.“

Den gamle Folketro om Tordens Farlighed for Trolbe og underjordiske Væsener og om de gamle Steenfilers eller saakaldte Tordenstenes Virksomhed til at holde dem borte, hidrører oprindeligen fra de samme Forestillinger, der ligge til Grund for Mytherne om Thor og hans Mølner, om hans Kamp med Jetter m. m. Dette har igien givet Anledning baade til Ordspøget: „Var Torden ei til, lagde Trolbe Verden øde“⁸⁹⁾, og til gamle Eventyr, f. Ex. om Svibergs Gubbe eller Trolben paa Gulland, der var bange for Trommelyd, som han antog for Torden⁹⁰⁾. Esth-lænderne troe endnu, at Dævelen, naar han bliver forfulgt af Torden, flygter ind under Stene, eller ind i Huse, hvis Døre og Vinduer i Tordenveir derfor holdes tilslukkede; Grimms deutsche Mythologie; Anh. S. CXXIII. I Sverrig er det en Almue-Overtro, at man ikke maa have en tom Knivskeide eller „Snappsäc“ (Madpose) hos sig, at ikke Trolbene skulle krybe derind og skjule sig for Torden; Westerdahl, Swenska Almogens Sannelag, Seber x. S. 49.

I. 6. Ovidius: „Skal det kaldes Galstab at gaae fra banet Vey, og dersom Latinerne have ret, naar de kalde at løbe gall delirare, saa fand jeg ikke rettere see, end at I ere begge galne; thi ingen af jer gaaer paa den bandede Vey“.

Delirare forklares i Gesners Thesaurus ved: a sulco evagari.

— Ovidius: . . . „Naar een skriver, at den og den Dag regnebe Steene ned af Himmelen, eller der blev seet en gloende Krigshær udi Luften, og en anden paa samme Tid, men andet Sted, skriver det samme, og ingen skriver derimod, slutter jeg, det er sandt; thi det

⁸⁹⁾ Edda Sæmundi III. p. 923; jvfr. Eidskriftet Urda I. S. 267.

⁹⁰⁾ Nyerups alm. Moerflabsløsning S. 243 fg.; Thiele, Danm. F. S. II. S. 245—48; P. Svo II. S. 42.

„er ey troligt, at en tør skrive offentlig om en Historie, „som all Verden kand strax beviise at være opdigtet.“

Holberg synes altsaa at have tænkt sig den nu almindelig antagne Hypothese, at de gamle Skribenters Beretninger om himmelfaldne Stene kunne forklares om Aërolither; ligesom Fortællinger om Krigshære i Luften og deslige om Nordlys eller lignende Meteorer (jfr. ovenfor S. 152).

II. 6. Haagen: . . . „Jgaar smurte jeg 4 Holstenste Tolvskillinger i en Bonde, og fik gode smaa Penge derfor.“

Her menes de under Krigen og lige til 1725 udgivne Tolvskillinger af ringere Gehalt, som formodentlig kaldtes „holstenste“, fordi de, for en stor Deel, prægedes i Rendsborg og især courserede i Hertugbødderne. Ved Forordn. 15. Juli 1726 bleve de reducerede til 10 sk (ovenfor S. 109).

II. 8. Henrik: . . . „Herrens Skomager er, min Troe, saa habil derudi, som han kunde have været fød „midt i Kloster=Stræde i Kjøbenhavn.“

I det gamle Kjøbenhavn havde Skoeboderne eller Suderboderne Navn af Skomagere, som her dreve deres Profession (Sanges Kjøbenhavns Bestr. S. 336). Forvansningen til Skovbogaden hidrører fra Hovedorbets gamle Skrivemaade Schow (Christ. III. Reces 1540, § 18) og fra Tillæget Boder o: smaa Huse eller Boliger. At disse Haandværkere i Holbergs Tid derimod fortrinligen holdt sig til Klosterstræde, antydes ogsaa i følgende Beretning i Phænixberg's „Forkeerte Mercurius“ for Juni 1728: „Skomagerdrengene og Kæbslagerdrengene er kommen i Jusbatalie med hinanden, hvem der skulde have Præference for Maitræet. Skomagerdrengene beholdt Marken, men Kæbslagerdrengene tabte Slaget, og gav Skomagerdrengene en Tønde Ol til Bedste, for de maatte blive med Fred for dem, og da Freden var sluttet mellem disse stridige Partier, svingede de deres Fane igiennem Kloster-

stræde, paa Skomagerdrengenes Honeur"⁹¹). Endnu længe efter denne Tid var dette en Gade for Skomagerne (Songe, anf. St.), ligesom Nørregade for Bryggerne, og Amagertorv for Vintapperne.

III. 2. Haagen: . . . „Jeg haver selv en Broder, „som blev forvandlet til en Kat, og Ratten igien blev til „den, som endnu holdes for min Broder; han fik i et Øye- „blik samme Skikkelse, som min Broder havde, men beholbt „dog steds sin gamle Katte-Natur derudi, at han løber idelig „efter Muus, hvilket er hans største Lyst. Min anden „Broder saae med sine egne Øyne, hvorledes samme For- „byttelse steede; thi ved Midnats Tiider kom en Underjordff „ind i Ammestuen med en blaae Hue paa Hovedet, og „sagde disse Ord: Jens bliv til Kat, og Kat bliv til „Jens! Hvorpaa min Broder Jens strax sprang op af „Sengen og blev til en Kat, og Ratten blev til Jens, og „lagde sig smukt ved min Broders Side. Mine Forældre „lobe vel, som de ikke vilde troe Historien, og gav min „Broder Hug, da han fortaalte det, men de har siden „fornummen af adskillige Katte-Qualiteter, som Jens har, „at det var Sanden. Jeg har selv hørt, at, da min Faer „engang blev vreed paa ham, kaldte han ham Jens for- „rige Kat.“

Staaenfte Folkesagn om Menneskers Forvandling til Dyr og derfra igien til Mennesker forekomme hos Nicolovius, Folklifwet i Skjttsharab S. 34; norske lignende i Asebjørn- sens og Moes norske Folkeeventyr (1852) S. 157. 182. 249.

IV. 2. Gunnild: „Saabanne Forbyttelser, min „hierte Søn! som er steet med Haagen og Henrich, steer „høveranden Dag udi mit Fødeland Findmarken, besynderlig

⁹¹) Jofr. Helts poetiske Skrifter S. 228:

I Klostersstrædet gal, du der to Piger finder,
som staaer i Gadderne, saa Lidet dem bortsvinder
fra deres Grendes, til hver en Sto-Dreng dem
med Hammer-Spidet maa paaminde at gaae hem.“

„med Børn, som Underjordiske Folk tage tit af Vuggen, „og legge deres i Steden igjen.“

De Underjordiske troedes at bortføre spæde Børn især før Daaben, og lægge deres egne Vanstablinger (isl. skiptingr; eng. changeling; tydsf: Wechselbalg) i Stedet⁹²). Det sædvanlige Forebyggelsesmiddel var ogsaa her at lægge Staal paa Barnet, enten i Form af Knib, Sax, Kaarde eller Snaal⁹³); men var Forbyttingen allerede skeet, søgte man ved haard Behandling af den formeentlige Skifting eller Bytting at nøde de underjordiske Forældre til at give det borttagne Barn tilbage⁹⁴). Formodentligen har en eller anden Børnesygdom nærmest givet Anledning til disse Forestillinger, som ikke kunne tænkes frembragte ene ved Frygt eller en ophidset Phantasi⁹⁵).

⁹²) Tharfanter II. S. 20 fg.; Thieles Danm. F. S. I. S. 353. II. S. 276—79; Faye, Indl. S. XXIII; Wilse's Syppebergs Beskr. S. 419; W. Scott Minstrelsy II. p. 171; Brand, Observations (9E. Udg.) II. p. 46. Endnu i første Halvdeel af forrige Aarhundrede maatte en Kone ved Dom frie sig fra den Beskyldning at have forgiort et vansført Barn; Hedeegaards jurid. Ann. til Loven II. S. 32 fg.

⁹³) Thiele, Danske Follesagn III. S. 79. Dette Middel omtales af Junge, nordst. Landalm. S. 269. „Hvad har Staal ikke til alle Tider kunnet udrette?“ tilføjer den vittige Forfatter. I Norge lagdes derfor Jern i Sengen hos Barfalkonen; Wilse's Syppebergs Beskrivelse S. 241. I Sverrig luftebes Binduer og Dørre, naar Barfalkonen skulde føde; Ihre, de superstitionibus hodiernis p. 23.

⁹⁴) Thiele anf. St.; W. Scott, Minstrelsy II. p. 173. 175; Grimm's deutsche Mythologie, Anh. S. CXIII; Ruge forn. Lanfer S. 191.

⁹⁵) Linné's Blånbfte och gothländska Resa S. 107; ogsaa Ruge (S. 190) beskriver disse Byttinger som Mennefter, der ere fødte uden naturlig Forstand, og hvis Legemer, endfiskndt de have menneskelig Stabning, dog har noget græsfeligt hos sig, endfiskndt i mindre og høiere Grad.“ I det 7de St. udeleer han dette Onde ene af naturlige Aarsager, uden at tage noget-somhelst Overnaturligt til Hielp.

Henrich og Pernille.

Foruden de 15 Lyffspil, som baade vare spillede paa den den ældste danske Skueplads og tillige trykte i den første Udgave (1723—24), angav Holberg i Fortalen til denne, eller i S. Justefens Betænkning, at have fire færdisge, nemlig: Den Stundesløse, Johannes (Grasmus) Montanus, Don Ranudo og Hexeri eller blind Allarm, af hvilke, paa Den Stundesløse nær, intet blev opført paa den ældste Skueplads, ligesom heller intet af dem blev trykt før i fjerde Bind af Udgaven 1731. Derimod nævnes i hans Levnet S. 152 (Første Brev, 31te Dec. 1727) fem Stykker, som dengang med Bisald vare forestillede paa Scenen, uden at være trykte, nemlig: Dibrich Menschen-schreck, Henrich og Pernille, Den pantsatte Bondedreng, Den Stundesløse og Pernilles korte Frøkenstand; alle disse bleve optagne i Udgaven 1731 med Undtagelse af Don Ranudo, der først adskillige Aar senere kom for Lyffet.

Rahbet ansaae det for uafgiort, naar disse fem Lyffspil første Gang ere blevne givne paa den ældste Skueplads¹⁾,

---

¹⁾ Bidrag til d. danske Skuepl. Hist. S. 104. Dog vil Aedensfor S. 415 erfares, at Den pantsatte Bondedreng første Gang er givet den 26de Juni 1726; ligesom det ogsaa vides, at Pernilles korte Frøkenstand første Gang er givet den 3die Februar 1727 og Den Stundesløse i Slutningen af 1726, maastee i November; Overstou I. S. 254.

men antog, at nærværende Stykke mueligen kunde være forfattet under Holbergs andet Ophold i Paris 1725, eller efter hans Hjemkomst (Om H. III. S. 25). At dette imidlertid ikke har været Tilfældet, kan godtgøres af en original Comedieplacat, ifølge hvilken: „De ved Hans Kongl. Majestés særdeles Naade Privilegerede Danste Acteurs aabne i Dag Fredagen den 22. December. Deres Theatrum ved at forestille paa det danske Sprog, den fornøielige Comedie, kaldet: Hendrich og Pernille. Hvis Representation saavel af Store som Smaa paa nye er forlangt. Efter dette Stykke skal forestilles en af de fornøieligste iblandt de smaa Stykker som best kand svare til det første, og meere behagelige (!) dem der finde det første Stykke for kort, og tage dermed Acteurerne deres Afsteed indtil Helligdagene ere forbi.“

I det Tidrum, man her kan tænke paa, indfalder den 22de December kun i A. 1724 paa en Fredag; Stykket maa altsaa, ifølge Placaten, være givet i det ringeste een-gang tidligere i Løbet af samme Aar, skjøndt det desuagtet ikke, uvist af hvilken Grund, har faaet Plads i Udsyppillenes første Udgave.

Henrich og Pernille er det første i Rækken af de Holbergste Udsyppil, der ikke kan siges at skildre hidtil uforsøgte dramatiske Karakterer eller revse nogenformhelst almindelig eller National-Daarlighed, men som derimod kan henføres til Intriguestykkernes Klasse. Om Ideen til det er laant, enten fra en Novelle af Cervantes, eller fra en Episode i et engelsk Udsyppil af Beaumont og Fletcher, eller fra Le Grands franske Bearbejdelse af sidstnævnte Stykke²⁾; endelig, om en Catastrophe i Gryphii Horribilicribrifax

²⁾ Uds. Skrifter VI. S. 427—39; Måbhel om H. III. S. 73—75; at Ideen til Scenen imellem Arv og Pernille er laant af Les Chinois i Gherardi's Theatre italien, bemærkes S. 69.

mueligen kan indeholde Grundspiren dertil (Hesperus VIII. S. 320), maa lades uafgiort. Men paa Stykket satte Holberg selv megen Priis, fordi Tids og Steeds Eenhed deri saa nye skulde være iagttaget; i hvilken Henseende han endog erklærede dets Plan for en saadan, „hvorefter ordentlige Comedier bør indrettes“³⁾. Ogsaa synes det at have været Publicums Yndlingsstykke i Skuepladsens ældste Tidrum. Det gaves temmelig hyppigt, stundom endog efter Opfordring, og bebudedes altid med de sædvanlige lovsprisende Til- læg. Saalebes anmeldte Placaten til Onsdagen den 26de Juni (1726): „et ganske nyt og meget fornøveligt Stykke, hvilket mand formedelst en Acteurs ufornødentlige Svaghed, sidste Gang efter Løfte ikke kunde forestille, nemlig Ban- querouteren eller den pantsatte Bondedreng. Som bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og er aldrig seet i noget Sprog; derefter spilles den særdeles lystige Comoedie, kaldet Henrich og Pernille. Som og bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og ikke har været spilt i langsommelig Tid⁴⁾. Imel- lem Acterne skal dend nye berømte Dancemester opbarte

³⁾ Holbergs Fortale til Fursmans franske Overs. af Lytspillene I. (hvori ogsaa H. og P.) S. 10; Epp. I. Nr. 66. At Adskilligt imidlertid kan erindres mod denne Roes., har Rahjel bemærket i Holb. udv. Skr. III. S. 315; om H. III. S. 51; ligesom allerede Dram. Journal (2. Aarg. No. 3) synes at have været af samme Mening, skjøndt Stykket forøvrigt der meget roses. Det findes i en fransk Bearbejdelse af Dumaniant: Henri et Perrine, Com. en un acte et en prose, imitée du Danois du Baron de Holberg. Paris, An. IX (1801) 8. Særskilt findes ogsaa en russisk Oversættelse (efter det Tydske); Petersborg 1760. 8.; og med to andre oversatte Lytspil 1764. Oversætteren Andreas Martof var en videnskabelig danned Militair, som har oversat flere af Holbergs Skrifter. Ifølge Ryerups Lexicon skal der ogsaa findes en hollandsk Oversættelse fra 1771.

⁴⁾ Denne Uttring bestyrker det nye Anførte om Tiden, da Stykkets første Gang er blevet opført.

Tilskuerne med en comique Jaloufie Dansk af 3 Personer, og til Slutning fornøpe dem med en italiensk Nat, som bestaaer af Harlequins og Scharemouche, og skal Dankestroeren selv deri danke Harlequin, hvilket altsammen skal blive meget fornøpelig" (jvfr. Overskou I. S. 230—31). Mandagen den 11te November s. A. „aabne Acteurerne igien deres Theatrum ved at forestille tvende af deres allerbeste Stykker, efter en høi Herres Befalning, nemlig Banquerouteren eller den pantsatte Bonde-Dreng og Henrich og Pernille. Imellem Acterne bliver danget og sunget. Dette bliver uden al Tid den sidste Gang de danske Actører lader sig see for guldige Marsagers Skuld" (jvfr. Overskou I. S. 233). Begge disse Stykker gaves atter samlede til en af Skuepladsens sidste Forestillinger, Onsdagen den 29de Januar 1727, da der anmeldtes „efter endeels Begiering det fornøpelige Stykke, kaldet Banquerouteren eller den pantsatte Bonde-Dreng. Tillige med den særdeles fornøpelige Comodie kaldet Henrich og Pernille“. Ogsaa paa den nye Skueplads har dette Stykke holdt sig stadigt⁵⁾.

I. 1. Henrich . . . „Det gaaer mig ligesom Kullebrænderen, der isørte sig i en Doctor-Kiøle for at lade sig hilse af Folk, og blev virkelig Doctor ved samme Narrerie.“

Her saavel som i Hexeri ell. bl. Allarm (III. 5) sigtes formodentlig til Molières „Doctoren mod sin Billie“

⁵⁾ Her er det fra 3die October 1749 til 1855 opført 105 Gange; ogsaa paa Theatret i Løderstræde var det spillet nogle Gange. Endnu i de sidste Vintre har maastee intet Holbergsk Lysspil været givet oftere.

(le Médecin malgré lui), som dog ikke vides at være givet paa den ælbste Skueplads.

— — — „Zgaar havde jeg nær begaaet en forbandet Forseelse: Da jeg gav de fremmede Folf, som jeg har antaget for min Herre, Ordre at spænde for Vognen, kom jeg ikke ihu, jeg var Herre, men vilde staae bag paa „Vognen“.

Samme Træk forekommer i Don Ranudo III. 7. og som en Anecdote i en Anmærkning til P. Paars IV. 2. Sang. (Udg. 1720 S. 318).

I. 3. Magdelone: „Jeg tog de to Stykker Brocade med, gif derhen og spurde, om Herren vilde have noget, som var af en galant Patron og dog for meget got Kjøb.“

Ordet Patron, der ogsaa forekommer om Brocade i Pantf. Bondedreng II. 3, betyder et Slags Mønster eller Model, hvorefter Noget dannes; Vid. Selsk. Drdb.

I. 4. Arv: — — — „Men han har og et Par Rifler, som siger 6“.

Talemaaden hidrører fra Terningsspillet, hvori Sex er høieste Dine.

— Arv: . . . „jeg veed ikke, om velbaarne Madame har hørt, at hans beste Støver Færsfax er dødt?“ Jvfr. III. 10. Teronimus: . . . „En af vore Porthunde, Soldan eller Fairfax.“

Om disse to Hundenavne s. ovenfor S. 60. Det sidste forekommer ogsaa i Epistlerne I. Nr. 31.

— Arv: . . . „Han har et par Legger, som ikke er for lange Hvile.“

Denne Talemaade om noget, der ikke kan taale at glemmes længe, eller ikke lader længe vente paa sig, forekommer ogsaa i P. Paars, 3. B. 3. S., hvor Peer Ruus siger om en Ost: „at den ey for lange Hvile var“; ligesom i Pantf. Bondedreng I. 4 om Bertens Bour-

gognevin og i Don Kanubo V. 3. i Pedros Klage: „Der har sat sig noget i min Ryg, som ikke er for den lange Hvile.“

I. 6. Henrich i Portehaise. „Hal...! bliv staaende her, O Carnallier! — — — Ach Monscher, forlad mig, det er Porteurenes Skyld, at jeg ikke holdt et Stykke længer fra. Man har hundrede Fortreeder med disse Lepe-Folk; thi de ere dumme som Vester.“

Portehaiser eller Bærestole vare et almindeligt Befordringsmiddel i Kjøbenhavn i et heelt Aarhundrede eller indtil over Midten af det forrige; det var nemlig efter Statsforandringen 1660, da en vis Luxus begyndte at udbrede sig, og saa blandt Borgerstanden, at de her kom i Brug. En Italiener, M. A. Conti, fik (16de November 1664) kongeligt Monopol for ham „og hans Arvinger med Consorter eller deres Fulbmægtige paa, til Undersaaternes Bequemmelighed allene her i Residentstaden at indføre, anrette og paa ti Aar lade gjøre, sælge og leje eller tilståde at gjøre lade de Stole, som blive dragne af tvende Personer“. Den højeste Leie af en saadan Stol for en heel Dag bestemtes til 2 Slettebaler; dog forbeholdt Kongen sig heri at gjøre Forandring, naar det fandtes fornødent^{o)}.

^{o)} Holbergs Danm. Historie III. S. 604—5; hvor han tilføjer: „Hvorledes disse Stole have været dannebe, og om de have været af samme Stikelse, som de nu brugelige Portehaiser, vil jeg ikke kunne sige; vist nok er det, at Mons. Conti lod sig temmeligen vel betale derfor“ (hvorfor man heller ikke 42 Aar senere fandt sig foranlediget til at forhøje Prisen; mærkeligt, at der ingen Taxt bestemtes for en enkelt Tour, som først kendes fra 1726). „Nogle syntes, at denne Tillæbelse var altfor almindelig, men man fandt ikke for Godt herudi at gjøre nogen Forskiel mellem fornemme og ufornemme Folk; thi naar Tiberne udfordre at see igiennem Fingre med en lille Vanitet hos en Stads Indbyggere, er det sikkerst, at Tillæbelsen steer i Almin-

Smidlertid er det uvist, hvortil længe dette Privilegium har vebvaret. Portechaiserne i Holbergs Tid hidrørte nærmest fra et, under 6te Marts 1706 Kammerjunker og Rigsmeester S. Fr. v. d. Osten og hans Arvinger med Conforter eller deres Fuldmægtige i samme Udtryk som 42 Aar tidligere forundt Privilegium paa allene i Kjøbenhavn at indføre, anrette eller lade gjøre de Chaiser, som af to Personer blive dragne; Leien for en heel Dag blev endnu uforandret, nemlig to Slettebaler. Ved samme Leilighed fik denne v. d. Ostens Fuldmægtig Tillæbelse at anlægge et Adressecontoir⁷⁾; men Portechaiserne ansaaes dog for Hovedsagen⁸⁾. Bevillingen paa at holde Portechaiser blev

---

delighed, efterdi at forbyde visse Folt særdeles Commobitet forsaarsager kun Salouffe, og opvækker desstørre Lyst hos dem, mod hvilke Forbudet fkeer — — —. Hvis visse Bære=Stoele havde allene været tilladt fornemme Personer, havde Alle villet regne sig til den fornemme Classe.“

7) Indrettet ifølge Igl. Bevilling d. 18de Marts 1706 i Store Færgestræbe, en af de Gader, som før IIsbebranden 1795 indtog den nuværende Høibroplads; S. Bircheros Dagbog S. 485. De ovenfor medbeelte Noticer om dette dobbelte Privilegium skyldes især P. v. Westens Adressecontoirers Natur, Oprindelse og Rettigheder (Odense 1780) S. 7. 15. 17. 21. 42 o. fl.; ogsaa i Nyeste Tilberet af Kbhvn, 1816 Nr. 75, og i Fædrelandet 1837 Nr. 182 findes gode Oplysninger herom.

8) At det dog maa have været i nogen Tid, inden denne Entreprise kom i fuldkommen Drift, kan sluttes af følgende Anmeldelse i Extraordinaire Relationer (4to) Sept. 1726: „Den 29de er den for nogle Aar siden her i Byen begyndte magelige Voiture, med de bekendte Bære=Chaiser, bleven sat i fuldkommen i Værf, da en sikker Entrepreneur deraf med tilstrækkelig Antal laaber Byen forsyne for en meget billig Betaling, saa at man kan erholde saadan en Bære=Chaise, fra om Morgenen Kl. 8 til om Aftenen Kl. 9 for 4 R.; beholdes den længere end Aftenen, koster det 1 Rbl.; for 1 Time betales 1 Rbl. lade sig bære et eller andensteds i Byen, enten det er

confirmeret den 10de Juli 1731, skjendte Brevet derpaa først udstedtes d. 5te Februar 1740 og udstraktes til dem af v. d. Ostens Sønner, som ikke havde Part i de ved Hofetatens Auctioner foresaldende Revenuer. Af disse v. d. Ostener blev Privilegiet den 24de Marts 1744 bortforpagtet til Garnisons-Auditeur B. E. Meyer for 130 Rdlr. aarlig, hvorved dog Adresscontoiret ikke blev omtalt. Efter Frederich d. 5tes Regieringstiltrædelse erholdt v. d. Ostenerne, under 2den Dec. 1746, Bekræftelse paa Privilegiet, baade hvad Portchaisehold og Adresscontoir angik; hiint nævntes her atter som Hovedsagen⁹⁾; endnu i den 16 Aar senere udsærbigebe Confirmation (d. 12te Marts 1762) paa Privilegiets Overdragelse til Andersen og Holdt, der havde tilforhandlet sig det, omtales Portchaise-Monopol, der dog ikke skulde vare længere end nogen af v. d. Ostenerne var i Live. Efter Christian den 6tes Død synes Portchaiserne efterhaanden at være gaaede af Brug, maaskee fortrængte af Kareterne¹⁰⁾; naar de aldeles ere afflassede, vides ikke¹¹⁾.

---

stakket, betales 12 ß; men ud til Toldboden, Citabellet og Christianshavn naar Broen er i Stand 1 Mk.; og ere samme Chaiser alletider parat paa Kongens nye Torv, Ulfeldsplads, Bandkunsten og ved St. Nicolai Kirke i „Kongen af Sverrig“, at bekomme.“

⁹⁾ De synes overhoved seldse at have nydt megen Begunstigelse; saaledes blev der ved Forordn. 22. Sept. 1710 ei lagt Skat paa dem som paa Kareter; ved Plak. 20. Sept. 1751 blev det ogsaa under Straf forbudt Hyrelubstene at hindre Portchaiserne eller føre dem for nær.

¹⁰⁾ Ifølge v. Westen S. 21 skulle de næsten være gaaede reent af Brug fra den Tid, da Jernkieden, der skulde hindre Vogne fra at nærme sig Christiansborg Slot altfor meget, var borttaget; jvfr. Vadens Fred. V. Aarbog S. 2. Paa en Prospect af Christiansborg ud til Slotspladsen i Thurahs Vitruvius, 1ste D. (1746) Tab. 23, sees denne Jernkiede, der har en Aabning i Midten for de kongelige Vogne. Dog fører Pontoppidan

Foruden i nærværende Stykke forekomme de ogsaa i Den Vægelsindebe II. 5.; Jacob v. Thybo III. 5.; Hex. ell. bl. Alfarm I. 7.; Pantf. Bondedreng I. 4. og i Hon. Ambition II. 4. I sidste Stykke (hvor Arv paa sin Viis anstiller Betragtninger over dette Befordringsmiddel II. 6.), ligesom i 1ste Satire (Udg. 1746. S. 157—58), kaldes de Æsker; maaskee spotviis, da Holberg selv, „medens alle i Staden indtil Haandværksfolk age og lade sig bære“, fandt „Værestole sin Helbred utientlige og viderlige for sin Humeur“; Epistler III. Nr. 188.

— . . . Henrichs Kæleord „Sirupskrukke“ og Perrilles „Balsombhysse“ forekomme ogsaa i Jean de Fr. I. 5; det sidste tillige i de Ushnlige II. 6.

II. 1. Leander: . . . „Her spilles jo samme Historie „med mig som med Amphitrion.“

Dette Stykke af Moliere, der hørte til Stuepladsens ældste Repertoire, nævnes paa lignende Maade i Kildereisen III. 4 (ovenfor S. 226).

endnu 1759 i sin Deconomiste Ballance S. 216 Anke over den store Mængde af Kareter, Portechaiser m. m. i Kjøbenhavn, ligesom tidligere i 3die D. af Menozza (1743) S. 551. Men at baade den mandlige og qvindelige Bynt og Paaflæbning ogsaa kan have giort disse Værestole mindre bequemme end Kareter, er bemærket af Molbech, Hist. Tidsskrift VI. S. 522.

- ¹¹⁾ Endnu den 18de Januar 1752 bekendtgjordes, at Adressecontoirets privilegerede Portechaiser kunde erholdes tilleie paa Østergade og i Løderstræde; Taxten var 8 $\frac{1}{2}$ her i Byen og 1 Mk. til Nye Kjøbenhavn og Amalienborg. Paa de Kjøbenhavnske Prospecter i 2den D. af Pontoppidans Danst Atlas (1764) forekomme blandt hyppige Kareter kun to Gange Portechaiser, ved Schimmelmanss Palais og ved Frederichs Hospital. Deres til visse Tider aftagende Brug skal endog have foranlediget, at Adressecontoiret, der var knyttet til hiint Monopol, forstaaende, engang i 10 Aar fra 1749 til 1759; i sidste Gang blev det oprettet for fjerde og sidste Gang.

II. 2. *Arv*: — — — „Seg er bange, at han sidder „der ubi en Lanter til Drene.“

Dette Spil nævnes ogsaa i Gert Westphaler (Fem Aft St. I. 2)¹²⁾; i P. Paars, 1. B. 4. S.¹³⁾; i 4de Satire (Udg. 1746, S. 197. 200); af den samtidige Falster (Det daarlige Giftermaal B. 14), ligesom i flere ældre Digte (Nyerups og Rahbeks Forelæsn. S. 106). Det var et gammelt Spil, hvis Brug endnu paa Gulland, af 5 Spillende, turde skrive sig fra den danske Tid; uden Tvivl er det i Sammenhæng hermed, at Ordet i en jydsk Dialekt betyder Vinding, Fordeel¹⁴⁾. Nu kendes det her neppe mere, uden maaskee i en eller anden fiern Provindsaafrog, og det forekommer heller ikke i nogen af vore ældre Spillebøger¹⁵⁾. Vid. Selsk. Ordbog beskriver Lanter (Lantring, Lanterispil) som „et Slags Kortspil, der kan spilles af tre til sex Personer, saaledes at der gives fem Kort til Hver“; og under Ordet Bødel

12) „Forkiering eller Lanter“; disse vare dog to forskiellige Spil; det første (tydsk „Verkehren“, fransk Verquier) spillede med Briller paa et Bræt og beskrives i Molbechs Udg. af Holb. Comedier I. S. 349.

13) Da tre Personer overalt nævnes som det mindste Antal i dette Spil, er det altsaa en hos Holberg et usædvanlig Glemsomhed, naar han lader Fogden paa Anholt ene spille Lanter med sin Datter.

14) Molbechs Dialect-Lexicon S. 314, hvor tillige henvises til et gammelt Kortspil, Lant kaldet, i Nordengland. J. S. Grundtvigs Gamle danske Minder i Folkemunde, nye Samling S. 309, meddeles et Eventyr fra Vestjylland om Lanterispil, hvori Knægten nævnes som høieste Stil.

15) Conf. Raad Madsvig mindes dette Spil fra hans Fødeby Soanike; det spillede der af 4 Personer.

nævnes som en Betydning af dette Ord, den Spiller i Lanterispil, for hvilken Bødeltegnet staaer strevet paa Bordet; Bødelspil, Lanterispil, hvori man bødler; Bødeltegn, et Mærke, som i Lanter sættes med Kribe paa Spillebordet, til et Tegn, at Ingen af Spillerne maa passe, førend Omgangen er ude; men om Anledningen til alle disse Benævnelser bemærkes intet. Moths utrykte Ordbog, indeholder følgende Forklaring af dette Spils Regler og Bestaffenhed: „Lantring er et Spil i Kort, som kan leges af 3, 4, 5 eller 6 Personer. Der gives fem Kort til Enhver, og siden vælges det følgende Kort op; der sættes fem Kort op af den som giver, og den der leger faaer een for hvert Spil han faaer; faaer han ingen Spil, bliver han Beet, og maa sætte saameget som der staaer. Ellers leges det og saaledes, at naar Belten er opslagen (som falder den til, der haver givet Kortet), maa den som sidder for Haanden, kaste af sine Kort saa mange han vil, og tage andre af Stammen indtil fem, saa den, som er næst ham, ligesaa, saa den Følgende, indtil der er ingen flere Kort at tage. Hvem der har fem af en Farve har Lanter og vinder; er der to Lanter, saa vinder den som sidder for Haanden; men den Lanter som er af Belten eller Trumf er bedst.“ „At bødle“, hedder det her, „er et Ord i Kortleg, som bemærker at sætte en Beet runden om, og være forpligtet til at tage, og begynder slikt fra den der giver Kortet, til det er gaaet runden om, og kommer til ham igien. Bruges i Lanterleg.“ Om Betydningen af et enkelt Kort i dette Spil bemærker Holberg (Epp. II. Nr. 17). „Pamphilius er et Raart af stor Importance ubi Lanter; men dens Gylbigheid grunder sig allene paa en Convention imellem Spillere; thi, saasnart de blive eenige om at sætte Priis paa et andet Kort, stikker Pamphilius

hverken *Es* eller *Frue mere*". Dette Spil forekommer ogsaa i Ordsproget: „I Giftermaalsfager gaar det undertiden som i Lanterispil, hvor Snægten stifter Damen bedre end *Esset*" (*Tris og Hebe* 1796 IV. S. 219); det er vel Snægten, der kaldes *Pamphilus*¹⁶).

III. 11. *Magbelone*. — — — „Notarius, som skrev *Egteskabs Contracten*, er endnu her i *Huusset*."

Da saadan ved Notarier opsatte *Egteskabscontracter*, der ogsaa forekomme i *Pernilles korte Frøkenstand*, *Den Stundesløse* og *Don Manudo*, egentlig ere fremmede for vor *Retspraxis*, maae de formodentligen være laante fra de franske *Lyfispil*.

¹⁶) *Schandrups poetiske Skrifter* Nr. 6 (et *Bryllupsvers*):

Hun . . . vilde lege *Lanter*.

Hun slængte rødt og tog igjen

et Par ud af de *Sorte*,

men tabte, thi den bedste *Ben*

Pamphilus var borte".

Mon dette ikke er Oprindelsen til *Talemaaden „en Lyflens Pamphilus"*?

Diderich Menschen = Stræk.

Tit Levnet (S. 152) nævner Holberg dette Stykke (Machinationes Henrici i Originalen, „Henrich's Intriguer“ i den gamle Oversættelse) blandt dem af hans Kystspil, der vare opførte med Bisald, men endnu ikke trykte. Naar det første Gang er givet, vides ikke bestemt; men man kan ledes til en Slutning derom ved en Placat, i hvilken: „De ved H. Kgl. Maj. særdeelees Naade privilegerede danske Acteurs aabne igien Mandagen den 6. May deres Theatrum ved at forestille et nyt og meget fornøveligt Stykke, kaldet Le Grondeur eller Knurreren. Som er oversat af det Franste, og aldrig tilforn er seet eller spillet i vort danske Sprog¹⁾),

¹⁾ Dette Stykke af Palaprat er dengang neppe blevet trykt paa Danst. Af Suhms literære Dagbog (Saml. Skrifter XVI. S. 235. 237—39) erfares, at han efter Holbergs Begiering oversatte dette Stykke fra d. 20de til 26de November 1748, at det blev spillet d. 23de og 24de Juli 1749 og flere Gange i dette og følgende Aar; ogsaa skrev han en Fortale til Stykket. Det er altsaa neppe rigtigt, naar Schwarz (Kommebog for Skuespilbyndere 1786 S. 282) tillægger Lodde en utrykt Oversættelse deraf (den knurborne Doctor), som ifølge Dverfous Fortegnelse S. 49 første Gang blev spillet d. 28de (23de) Juli 1749. Paa et andet Sted omtaler Suhm denne sin Oversættelse med Tilføiende, at Stykket „ei er superflin, men besidder en temmelig vis comica“. Ogsaa Molieres les precieuses ridicules (de pene Jomfruer) oversatte Suhm efter Holbergs Oversættelse til 30te Nov. 1749; det blev spillet i Dverfous Fortegnelse S. 66,

og er mand vist forsikkert, at samme hos Tilfuerne skal finde Approbation. Desforuden bliver endnu et andet præfenteret nemlig Diderich Menschenschreck eller Hr. von Donnerburg." Den 6te Mai indfaldt i A. 1726 paa en Mandag; og da Stykket her ikke udtrykkelig nævnes som et nyt Stykke, maa det formodes een eller flere Gange tidligere at være forestillet, og er maastee allerførst kommen paa Scenen enten i Begyndelsen af 1726 eller allerede i Slutningen af 1725. Tillægget „Hr. von Donnerburg“, der ikke findes i nogen af de trykte Udgaver, er maastee blot en „Madding paa Krogen“, som man fandt fornødent undertiden at anbringe paa Placaterne²⁾.

Holberg nævnte Plauti Pseudolus som Kilden til dette Stykke (Epp. III. Nr. 195); Dramatiske Journal (1771 Nr. 13, 1772 Nr. 7) fandt, at en Deel af Intriguen ogsaa havde noget tilfælleds med samme Digters Curculio og tillagde Stykket overhoved megen Roes³⁾. Han selv kaldte det „et af sine behageligste Stykker“ (Epp. III. anf. St.) og anfører det Træk, at „en Officer, omsavnende en mafferet Person, som han mener at være en Slavinde, omsavner sin egen Frue, som han haver fortalt“, som et „stort Denouement“ (IV. Nr. 374). Om Opførelsen af Mafferaben og dette Stykke d. 16de August 1747 for Frederich V. i Holtegaard's Hauge s. ovenfor S. 339. Smidlertid synes dette Stykke dog ikke at have været blandt

²⁾ Undertiden maastee ogsaa for nærmere at betegne Indholdet; f. Ex. Banqueroutteren eller den pants. Bondebæng, ovenfor S. 307—8. Forøvrigt har S. i Stykket selv glemt dets Titel, naar han i 7de Sc. lader Fruen kalde sin Mand „Hans Frans von Menschenstræf“.

³⁾ Holb. udv. Str. III. S. 364; VI. S. 440—71; Ræbbet om S. III. S. 79.

de Holbergste, som i Skuepladsens første 20 Aar gjorde meest Lykke⁴).

Sc. 1. Leander: „Det er en Venetiansk Jomfrue, hvis Forældre har boet i Dalmatien. Hun er bleven fangen bortført i den sidste Tyrkiske Krig, og solbt til „denne Søde af Tyrkiske Ridsmænd“. Sc. 8. Teronimus: . . . „I maa dog takke Gud, at I beholbt jere store Ejebomme ubi Dalmatien, som I solbte med Fordeel, saa at I kand leve med Reputation i Venedig.“ Sc. 18. Officeer: . . . „Jeg har haft den Ære at være i hendes Huus, da vi camperebe ved Ragusa.“ Elvire: . . . „Jeg har haft stor Ulykke siden, mit Huus blev udplyndret af Tyrkerne, og mit Folk bortført i Slaverie.“

Den Omstændighed, at Stykkets Handling foregaaer i Venedig og at Tyrkekrigen her omtales, kan mueligen være en Erindring fra Holbergs egne Familietraditioner, da hans Fader, „een af de Tidens store Avanturiers, havde i sin Ungdom været i venetiansk og maltesisk Tjeneste, og siden gaaet af Curiositet hele Italien igiennem“⁵). Imidlertid har Holberg, ifølge det af ham selv i Just Justesens Betænkning opstillede Princip, ladet baade Personnavnene og Karaktererne være danske; begge Dele ere ikke mere italienske end de ere spanske i Don Rambo.

⁴) Rahbet om S. III. S. 80. Paa det Igl. Theater er det fra 1750 til 1847 opført 77 Gange. Paa Svensk er det særskilt udkommet under Titel: Hasensträd eller Storfkytaren. Comedie i en Akt. Norrköping 1756. 8. Det første Navn er maastee laant fra Henrich og Pernille, hvor Arv kalder sig saaledes (I. 4). I ældre Tid er Stykket hyppigt spillet paa det Stoholmske Theater, men efter en senere og bedre Oversættelse.

⁵) Danm. Hist. III. 416; Epp. II. Nr. 128; jøfr. S. Rosens Tidsskrift f. d. norske Personahistorie. Ny Række I. 1847. Holbergs Rejsefortælling kan da tilbeels have været en

Ved den tyrkiske Krig maa her nærmest tænkes paa Krigen 1714 til 1718 imellem Venedig og Porten, der endtes ved Freden i Passarowitz og i hvilken Tyrkerne 1717 gjorde Indfald i Dalmatien^{o)}.

Henrich. — — — „Om jeg havde som Bjørnen 12
„Mænds Forstand, saa kommer jeg ingen Vey med saa
„dan Karl.“

I P. Paars 2. B. 1. S. hedder det om Søvn-
gængere: „De ti Mænds Styrke har, som Bjørnen, tolv
Mænds Vid“; og i Anm. anføres som Hiemmel et blandt
de norffe Bønder almindeligt Sagn, der ogsaa forekommer
blandt Dalekarlene (Hammerich, Scandinaviske Reises-
minder S. 145) og blandt Lapperne (Fleischer's Natur-
historie IX. 1. S. 766). En sandsynligere Variant af
Sagnet lader Bjørnen have een Mands Vid og tolv Mands
Styrke; L. Lloyd, Jagt=Nidjen i Sverige och Norrige,
1827—28, S. 31.

---

^{o)} Om denne Krig habes følgende samtidige Skrift: „Kort og sand-
færdig Historie om den sidste venetianske og tyrkiske Krig, tillige-
med en udførlig Beskrivelse over Morea og de fornemste Der i
Grækenland og i Archipelago sammenstrevet af Lyder Montagne
de Fasting“. Kbhvn. 1720. 8. Forfatteren, Holbergs Bysbarn
havde selv været i venetiansk Tjeneste. I Dedicationen til Fre-
derich IV. omtales „den særdeles Bevaagenhed og Affection, som
Kongen har viist sig at bære for den venetianske Republique,
hvilken han ved sin Reise ubi Italien, frem for andre, har fundet
værdig at betragte; og den høieste Æstime og udsødelige Tju-
kommelse, som Kongen hos samme Republique har efterladt sig.“

Hexerie eller blind Alarm.

Forestilling om overnaturlige Væsenes Indvirkning paa den sublunariske Verden hørte til Oldtidens Naturreligion. Ved den christne Læres Udbredelse betragtedes derfor denne Tro som Dyrkelse af det onde Princip og enhver ikke-christelig Cultus som Trolldom. Men da særegne religiøse Anstuelser efterhaanden afstillede selve den christne Læres Bekendere, bleve endog alle friere Religionsmeninger af den herskende Kirke stemplede med samme Benævnelse og saaledes Gienstand for Forsølgelse. Det var nærmest fra det 12te Aarhundrede, at Trolldom ansaaes for Kætteriets practiske Side, og Forsølgelse af Kætttere og Trolbmænd begyndte at gaae jævnsides, især i det sydlige Frankrige, hvor saraceniske Overtro tidligt udbredte sig fra Spanien. For Trolldom bestyldtes derfor tillige Waldenser ¹⁾ og Kollarder, Tempelherrer og Stebinger, Wiclefiter og Husfiter. Egentlige Hexeprocesser, skøndt tidligere ikke ukjendte, udgik dog fornemmeligen fra den kirkelige Inquisition, der i det 14de Aarh. ved Dominicanerordenen erholdt sin faste Udbannelse. Da Inquisitionernes vilkaarlige og egenlyttige Fremfærd fremkaldte Folkets Uvillie og bragte dem i Strid med den verdslige Dyrighed, tillagde de Trolldom en hæretisk Karakter, og den Popularitet, deres første Virksom-

¹⁾ 9. Aarh. kaldtes i Frankrig Oeremøder Vaudoiser, i Schweiz Vaudoisie.

hed havde berøvet dem, gienvandtes ved denne²⁾. Men Læren om Trolddoms og Hæresies Identitet erholdt sin kirkelige Sanction først i A. 1484 ved en Bulle af Pave Innocenz VIII., der nærmest vedkom Tydskland, men snart paafulgtes af lignende for andre Lande. Allerede tidligere havde baade en fransk og en tydsk Inquisitor udviklet Hexevæsenets Theori og leveret systematiske Veiledninger for Riætter- og Hexedommere; men disse bleve overflødige, da to tydske Inquisitorer, Henr. Insuper og Jac. Sprenger, udgave det berøgte Bærk, *Mallous maleficarum* (allerførst trykt i Cöln 1489, siden oftere), hvori de af Bibelen, af Kirkesædte, af klassiske Skribenter og af den canoniske og borgerlige Ret, samt af egne Erfaringer godtgjorde Hexeriets Realitet i dets fulde Omfang og bragte Hexeproessen i System. Bogen blev en gieldende Norm for Retsfager af denne Art og fremkaldte efterhaanden flere lignende.

²⁾ Hexevæsenet og Hexeforsølgelser ere fra den theoretiske, historiske og juridiske Side behandlede i en meget vidtløftig Literatur. Af denne fortæner især at nævnes: Mühsen, *Beschreibung einer Berliner-Medaillesammlung nebst einer Gesch. der Wissenschaften in Mark Brandenburg II.* S. 435 fg.; Horst, *Dæmonologie* 1—41; Sammes *Zauberbibliothek*; Ersch und Gruber, *Encyclopædie*, 2te Section 7ter Th. (Hexe af E. Sommer); Scherr, *Gesch. d. deutschen Cultur und Literatur* (Opz. 1832) S. 364 fg.; Sprengel, *Gesch. d. Arzneykunde* 2. Aufl. III. S. 273 fg.; Wächter, *Beiträge z. deutschen Gesch. besonders z. Gesch. d. deutschen Strafrechts* (Tübing 1845) S. 81—110: om Hexeproesser i Tydskland fra 15de til 18de Aarh.; S. 280—89: Hexeproesserens Literatur. Det fortrinligste Bærk af denne Literatur er dog „*Geschichte d. Hexenproesse; aus den Quellen dargestellt von W. G. Solban, Stutg. und Tübingen 1843.*“ Ogsaa i vor egen Literatur findes et ikke uinteressant Skrift om denne Gienstand: *Hexen i Endor. En historisk Tractat af J. S. Nykøbning paa Falster 1837*; Forfatteren var den 1847 afbøde Præst til Aastrup paa Falster, Prof. J. S. Smidth.

Det var langt fra at de verdenshistoriske Revolutioner i det femtende og sextende Aarhundrede, fra Bogtrykkerkunstens Opfindelse til Reformationen, i denne Henseende udøvede nogen velgørende Indflydelse. Enkelte Stemmer der høvede sig mod Tidens Forblindelse, bl. a. Erasmus af Rotterdam, vare som en Røst i Ørken; selv Luther og Melancthon troede sig jo overbeviste om Dævelens Tilværelse og Virksomhed; i den protestantiske Theologie som i den catholske hørte Dogmerne herom til den christne Læres Hovedsandsheder. Da Protestantismen forkastede hemmeligt Skriftemaal, og Balsarter, der stundom havde bannet en Afledning for ængstede Samvittigheder, ei længer fandt Sted, hengav Phantasten sig uhindret til Troen paa onde Aanders Indvirkning. Overhoved var Tidrummet fra Reformationens Begyndelse til Midten af det syttende Aarhundrede det, hvori denne aandelige Epidemi viste sig i sin rædsomste Skikkelse. Catholiker og Protestanter betragtedes gjensidigen som Rætttere og forfulgte hinanden som Troldmænd. Derfor udbredte Hexeforsølgelse sig til ethvert europæisk Land, uden Hensyn til Veligheden, Klima eller politisk Forfatning. Fremgangsmaaden var overalt omtrent den samme, fordi det samme System fulgtes overalt³⁾; men Iveren eller Fanatismen var ikke i alle Lande eller til alle Tider lige stærk. At Hexeprocesser mod det fiirtende Aarhundredes Slutning i Frankrig gik over til de verdslige Domstole, hidtog maaskee til, at de her i det næste Aarhundrede begyndte at aftage. I Spanien vare de mindre hyppige, maaskee fordi Inquisitionen gjorde dem overflødige. I Venedig holdt Regjeringen dem inden snævre Grændser; i det øvrige Italien foresaldt

³⁾ En udsørlig Fremstilling af alt hvad der antoges at høre til Slags Forbrydelser, efter en spansk Hexeprocess 1610, findes i Solban S. 223 fg.

mange i det firtende Aarhundrede. I England bidrog den kirkelige Partikamp og Borgerkrigen ogsaa til at befordre Hexeforsølgelser; men i intet Land dreves de dog saa systematisk og paa en saa oprørende Maade som i Tybskland, hvor de begunstigedes af den politiske Adskillelse, af de mange kirkelige Secter og af den demoraliserende Trediveaarstrig⁴). Regentens Personlighed havde ofte en forbærvelig, fielden nogen velgørende Virkning. Som Konge af Skotland forfattede Jacob I. selv en Demonologie (1597); i hans første Regjeringsaar i England udgav han et Statut mod Hexevæsenet og var blandt alle kronede Hoveder uden Tvivl den ivrigste Hexeforsølger. Selv under Henrich IV. bragtes mange i Frankrig paa Baalet for Trolldom. Bestyblninger af denne Art kunde ramme Enhver, uden Hensyn til Røn og Stand, Oldinge og Børn, den Fattige som den Rige. Dvindeskønnet var især udsat derfor⁵); dog gif Mandskønnet heller ikke fri, hverken Lægfolk eller Geistlige, Læger eller Naturkyndige, Literate eller Gøglere, Adelsmænd eller Øvrighedspersoner. Misvært, Sygdom hos Mennesker eller Kreaturer og enhverformhelst Ulykke tilskreves Trolldoms-

⁴) I 16 Aar af det 16de Aarh. sidste Halvdeel bleve 800 Mennesker i Lothringen brændte fra Rivet for Trolldom. I Bispedømmet Würzburg brændtes 900 af forskellig Alder, Røn og Stand 1623—31; i det Trierste undgik end ikke Geistlige; Landet blev næsten øde. En Bisp i Bamberg lod 1622—23 brænde 600. En Hexebommer i det Fulbasse roste sig af at have bragt over 700 Personer paa Baalet. I de catholske Lande, baade i Frankrig og Tybskland, indvirkede overhoved Reactionen imod Protestantismen; i hvilken Henseende Jesuiterne især viste sig virksomme. I det Brunsvigste stode paa mange Steber Brandpælene saa tæt som en Skov; mange Dage bleve 10 til 12 Mennesker brændte.

⁵) Dette antydes ogsaa ved Titelen af nysanferte Mallous malescarum; jvfr. Nyerup, Hexeprocesser i Norden, Nord. Litt. S., S. tr. XIX. S. 345.

kunst, og Mistanken mod den Enkelte opstod af aldeles mobfattede Aarsager; Skønhed og Hæslighed, Forstand og Dumhed, Sundhed og Svagelighed, Rigdom og Armod, alt naar det fandt Sted i en ualmindelig Grad. Slægtflab med en Bestybt eller Mistænkt var altid farligt; men ogsaa andre Motiver viste sig her virksomme: Had og Hævn, Misundelse og Bøllyst; endelig Bindsyge, da de Dømtes Formue tilfalt Grundherren, Angiveren, Dommeren, ja endog Bøddelen. En ophidsset Phantasi og physiske Disposition bragte Mange til frivilligen at bekiende sig skyldige uden at være det; Torturen afdrog endnu Flere en saadan Bekiendelse. Ved den mangelfulde Retspleie og ved det lave Standpunkt, Rægevidensskaben paa den Tid indtog, maatte Frikiendelse naturligtvis blive en Sielshed^o).

Men allerede i det fjerde Aarhundrede, medens Hexerforsølgelsen rasede i sin fulde Styrke, optraadte enkelte Videnskabsmænd, som, uagtet de deelte Samtidens Tro paa Dævelens Virksomhed og selv paa Magiens Realitet, dog vovede at bestride Menneflers Forbindelse med onde Aander, at vise Hexetroen som grundet paa Bilsfarelse og at godtgjøre det Fornuftstridige og Uretfærdige ved Hexeprocesserne. Mærkeligt, at Flere af disse vare Catholiker; saaledes Drabanteren Joh. Wierus († 1588), Livlæge hos en Hertug af Cleve, den Første der med Dærdhed angreb dette Onde i et Skrift (1563), der udkom i flere Oplag og virkede, skøndt kun for en kort Tid, velgjørende selv i Frankrig; Hollænderen Cornelius Boos, der forfulgt af Protestanterne var flygtet til Tydskland, hvor hans i samme Retning forfattede Skrift ikke maatte trykkes, medens han selv endog blev fængslet og nødt til Gienkaldelse; endelig Englænderen Reginald Scott († 1599), hvis Skrift

^o) Solber IV. Nr. 379 indeholder Bemærkninger herom.

blev brændt⁷⁾. Alle disse Angreb fremkaldte Gienbrivelses fra Modpartens Side. I det følgende Aarhundrede udgav en tydsk Jesuit Frid. Spee et anonymt Skrift: *Cautio criminalis* (1631), hvortil han først længe efter sin Død (1635) blev bekendt som Forfatter, og hvori han bestred, ikke saa meget Hexeprocessens Princip, thi han indrømmede Hexeriets Eksistens og Nødvendigheden af Forholdsregler derimod, som dens Praxis, og med Frimodighed og skarp Kritik godtgjorde dens Mangel af al retlig Grund⁸⁾. Hos enkelte samtidige Fyrster mødte hans Bestræbelser vel Opmærksomhed, men de bekæmpedes af Theologer, saavel catholiske som protestantiske og endnu mere af Jurister, blandt hvilke den strænge Criminalist Vened. Carpzow ogsaa i Hexeprocessen gaalet for en Authoritet af første Rang.

Endelig begyndte Sandhedens Lys at trænge igiennem i den anden Halvdeel af Aarhundredet. At Hexerforfølgelser efterhaanden bleve sjældnere og mindre blodige⁹⁾ og meest

⁷⁾ Solban S. 335—56 karakteriserer disse og flere Skrifter mod og for Hexerforfølgelsen. Reg. Scotts sjældne Skrift: *Discovery of Witchcraft* (1584), som han S. 347 beklager ikke at have kunnet benytte, hæves i det store kongelige Bibliothek, baade i Originaludgaven og i Udg. 1651 og 1665.

⁸⁾ En anden samtidig tydsk Jesuit, Adam Thanner († 1632) skal have udtalt sig paa samme Maade om denne Gienstand; Solban S. 412.

⁹⁾ Tre Hexeprocesser allerede i det 17de Aarh. Begyndelse ophørte i Holland, da maa dette anses som en særegen Undtagelse; Kampens Gesch. der Niederlande I. S. 607. 1682 stal den sidste Dødsdom for Hexeri være fældet i England og 1722 i Skotland; W. Scott, *Letters on Demonology* S. 270. 338. 1713 kendte det juridiske Facultet i Tübingen en gammel Rone skuldig i Trolldom; hun blev brændt; Solban S. 454. 1728 bleve i Szegedin i Ungarn 23 Menneſter brændte for Hexeri; Haubers bibl. magica 36 St. S. 804; i Aarh. 4de Decennium blev en Tassenpiller i Polen hængt som Trolldommand; Rumbmann, *rariora naturæ & artis* 1737 p. 765.

indskrænkedes til Lande hvor Dplysning og Civilisation
 sigligere naaede hen, maa nærmest tilskrives Naturvidens-
 skabens, Løgekunstens og Philosophiens Fremskridt. Til
 samme Formaal begyndte ogsaa enkelte Videnskabsmænd at
 virke ved Skrifter, især i Tydskland den fortiente Refor-
 mator Christ. Thomasius (f. 1655, d. 1728) strax ved
 Narhundredets Begyndelse¹⁰⁾. Han møbte vel Modstand
 baade af Jurister og Theologer; men ogsaa i andre Lande
 udkom nu Skrifter med lignende Tendents, og forskellige Re-
 gieringer fulgte efterhaanden den fremstribende Tidsaad.
 Saaledes bleve alle Retsfager for Hexeri 1721 forbudte i
 Preussen, 1736 i England og Skotland og 1753 i Maria
 Theresias Stater; i Sverrig blev Dødsstraf for Trolddom
 først 1779 affattet ved Lovbud, men havde allerede i lang
 Tid ikke fundet Sted. Den sidste Hexeproces efter gammel
 Praxis var den, hvorefter en Subpriorinde i et Kloster ved
 Würzburg, som beskyldtes for Trolddom, Deeltagelse i
 Hexemøder, Nonnernes Forgjørelse m. m., 1749 blev hals-

¹⁰⁾ Hans Theses de crimine magiæ udkom i Halle 1701; 1712 ud-
 gav han en Disp. de origine & progressu processus inquisitorii
 contra sagas; begge udkom tillige paa Tydsk. Ogsaa overfattede
 han eller til Trykken befordrede flere Skrifter om denne Gien-
 stand, hvorover Fortegnelse findes i Forsts Dæmonomagiæ I.
 S. 239—40. Hans Fortienester i denne Retning karakteriseres af
 Soldan S. 443 fg. Blandt dem der optraadte mod Th., var ogsaa
 en slesvigsk Forfatter, P. Goldschmidt, i hans „Verworffener
 Hexen- und Zauberer-Advocat d. i. Wolgegründete Vernichtung
 des thörichten Vorhabens Hr. Christ. Thomasius und aller
 derer, welche durch ihre superkluge Phantasie-Grillen dem teufli-
 schen Hexen-Geschmeiß das Wort reden wollen; Hamb. 1705. I
 Fortalen omtales dog Th. som „ein Mann von großen Esprit
 und hat sonderliche Naturgaben von Gott empfangen, aber
 wendet dieselbe nicht an die Ehre Gottes und seines
 befördern.“

hugget og brændt¹¹⁾. Endnu 1793 blev en formeentlig Hæx brændt i det Posenste, før Regieringen kunde forhindre det. De Hæxeforsølgelser som i anden Halvdeel af Aarhundredet, ja endnu ind i nærværende, fandt Sted i Spanien, England, Frankrig, Schweiz og Sverrig, maae ansees for de sidste Eftervirkninger af en ældre Tids stræffelige Aandsforvirring (Soldan S. 473 fg.).

Efter Foransførte indsees letteligen, at ogsaa i de nordiske Lande, hvor Tro paa Magiens Virksomhed i Oldtiden spillede en saa indgribende Rolle, Hæxeforsølgelser allerede tidligt maae have fundet Sted, om end ikke i den Udstrækning eller i Forbindelse med saa rædsomme Phænomener, som de vi have lært at kende i det øvrige Europa. Dette sidste kan dog, for Danmarks Vedkommende, ikke saa meget sluttet af vore Middelalders-Ridbers Tausshed, thi Begivenheder af denne Art kunne være forbigaaede af de tørre og kortfattede Aarskrifter, som snarere deraf at vore gamle Provindslove ikke indeholde saa mange Bestemmelser om Trolddom, som de svenske og norske¹²⁾. Den ældste forekommer i det sidste Kapitel af Tydske Lovs 3die Bog: „om Trolddom“, der ikke findes uden i Haandskrifter fra det 15de Aarh. og synes at være hentet enten fra Kirkeretten eller fra Keiserloven¹³⁾. Det københavnske Kirkestatut

¹¹⁾ Soldan S. 459; i denne Anledning udkom forskellige polemiske Skrifter om Hæxevæsenet, endog i Italien; S. 464.

¹²⁾ Nyerup i Skand. Litt. S. Skrifter 19. B. S. 348—52. 370—71; i Sverrig maae Hæxeprocesser allerede tidligere end det 16de Aarh. have fundet Sted; Ol. Magni Hist. de gentibus septentrionalibus Epit. p. 101: Novissimis his seculis omnes utriusque sexus homines, in hoc errore convicti, pæna ignis, quoties opus fuerit, acerrime puniuntur, quia versari non licet in magicis artibus temporibus christianis.

¹³⁾ R. Ancher's juridiske Skrifter I. S. 331; Kolb.-Rosenvinges Retshistorie 2. Udg. II. S. 96. At dette Tillæg muligens dog

af 1425 fastsatte Bandsstraf for Trolbmænd og Trolbqvinder, som dreve Hexekunster (venefici & veneficæ, magicis artibus utentes) (Hvitfeld S. 718). Biskop Knuds Glosse til ovennævnte Kap. af 3. L. er igien Ribben til Christian II. geistlige Lov Kap. 78, at „Mand eller Qvinde“, som selv har givet Anledning til det Rygte, at „de fare med Trolbdom paa Landsbhyerne“, skulde gribes og „pines“, og hvis de tilstaae det, „dog ingen har faaet Skade deraf, da skulde de straffes derfor, som tilbørligt er, med Riis eller Svøber og vives af Dhen“; men, gientages Forbrydelsen, „og er beviisligt, at nogen er steet der Skade over, som mærkelig er, da rettes, efter som pleier at rettes over den, som bruger Trolbdom og med sand Gierning befunden er.“ Chr. II. verbøslige Lov, Kap. 38 indeholder den korte Bestemmelse, at der skal „randsages og medfares om Trolbdom“ ligesom naar nogen bestyldtes for Tyveri (Kold. Rosenvinges Udgave S. 42. 96).

Den mindre strænge og blødigé Aarid, som i denne Henseende synes at gaae igiennem vor Lovgivning i Middelalderen, kan maastee forklares deraf, at friere Religionsmeninger i Danmark, som overhoved i de nordiske Lande, ikke fik tidlig eller betydelig Indgang, og sølgelig ingen Opposition mod den herskende Kirke her kunde yttre sig. Den romerste Inquisition fandt derfor hverken i Danmark eller Norge nogen viid Mark for sin Virksomhed¹⁴), og i disse Lande findes ligesaa lidt Spor til nogen Vulle lig den af 1484, som til nogen Anvendelse af Malleus

kan være ældre, s. Thorsens Udg. S. 23. I en Hexepoces i Ribe 1637 blev den Bestyldte isølge dette Lovsted dømt til at værge sig med Nævn i Kirkesogn; Orsønlunds Efterretn. om Hexeri i Ribe S. 183.

¹⁴) Münters Kirchengesch. von D. u. N. II. S. 1063. 1067. 1075—89.

maleficarum. Det var først efter Reformationen, at gien-
tagne Bestemmelser om Trolldom forekomme i vore Love.
Følg den kiøbenhavnste Reces af 1547 § 8, og den kol-
dingste Reces af 1558 § 18, skulde udædste „Trolskarle
eller Trolqvinder“ ikke staae til Troende i Vidnesbyrd
eller anden Maade. Da det i en følgende Tid bragtes i
Erfaring, at adskillige, uden ret Beviis, vare dømt til
Baaret for Trolldom¹⁵⁾, paabød den kallundborgste Reces
af 1576 § 8, at Kirkenævn, som havde overfvoret nogen
for Trolldom, skulde paakiendes af Landstthinget, før Execu-
tion maatte stee. Endelig hedder det i Chr. IV. Reces af
1643, 2. B. R. 28: „Hvis rette Trolbfolk belangendes
er, som med Diævelen sig bebundet have eller med hannem
omgaaes, med dennem skal forholdes efter Loven og Re-
cesjen¹⁶⁾; medens de, som sig med saadanne Folk indvifle
og ved deres Trolldom sig understaae noget at lade for-
rette, skulle straffes paa deres Hals uden al Naade;“ dette
Lovsted er igien Kiilden til D. L. 6—1—9.

Hvor saadanne Lovbestemmelser fandtes nødvendige, kan
ogsaa forudsættes, at Besthyldning for Trolldom maa have
hørt til Dagens Orden. I et Tidsrum af 150 Aar, fra
første Halvdeel af 16de til Slutningen af 17de Aarhundrede,
forefaldt her ogsaa Hæreprocesser i Mængde. Fra enhver

¹⁵⁾ J. Cr. 1558, Rosenvinge, Gamle danske Domme II. S. 189; 1560
S. 282; 1573, III. S. 206; jvfr. Pontoppidan, Annales III.
S. 436. I Kongens og R. Stabsæftelse af Landstthingsdommen
1573 tilføies: „Dg efterdi der findes stor Usikkerlighed udi sig
Trolldoms Sager, ville vi med det Første gjøre en Ordning og
Skik, hvor med sig Sager efter denne Dag holdes skal“; dette
stete da ved den anførte Bestemmelse i den kallundborgste Reces;
Gamle danske Domme III. S. 206.

¹⁶⁾ Nemlig „til Ilden“, efter Kall, Reces (jvfr. Rosenvinges
Rets historie II. S. 96); ligesom senere efter D. L. 6—1—9.

danst Provinds findes Exempler herpaa: fra Skaane, Sælland, Fyen, Sjælland og Slesvig, ligesom fra Holland, Fælster, Langeland og Als. Blandt Røbstæderne kunne især nævnes: Malmø, Røbenhavn, Roeskilde, Røge, Skjelsløv og Ribe; Kommunernes og Domstolenes Arkiver indeholde upaatviveligen ogsaa flere Vidnesbyrd herom end de hidtil bekiendte. Antallet af de i det hele Tidrum Dømte og Henrettebde kan end ikke tilnærmelsesviis angives; kun af enkelte Vint kan man nogenlunde slutte sig til deres Mængde. Saalebes beretter Palladius i sin Visitatsbog (1537—60), at der „nærlig“ paa Als og i de smaa omliggende Lande vare fangne og brændte henved 52 Hæx¹⁷⁾; 1589 bleve 13 Trolldqvinde brændte i Røbenhavn¹⁸⁾; i Ribe bleve fra 1572 til 1652 i det ringeste 11 brændte.

Her, som i alle andre Lande, hørte de fleste for Trolldom bestyldte til Dwindefønnet, navnlig af Almuestanden, enkelte dog ogsaa af de høiere Klasser. Saalebes bleve 1548 i Roeskilde to meget berøgte Trolldqvinde brændte, fødte af fornemme Folk¹⁹⁾; blandt de 1589 i Røbenhavn brændte 13 Trolldqvinde var ogsaa en Borgermesters Hustru, og en anseelig Mands Hustru blev med to andre brændt i Sælland 1614. Selv adelige Damer undgik ikke Bestyldninger af denne

¹⁷⁾ „Ubi Sjælland og Smaalændene ere de paa Jagt efter dem som efter Ulve“; han formaner Menigheden til at angive den Jordemoder, „der farer med Løv (Bad?), Signelse, Manesse eller Trolldom, paa det at der kunde ages 100 Læs Bød til hendes Arvs, med Orlov jagt“; Kirkehistoriske Samlinger II. S. 580; Heiberg, P. Palladius S. 76.

¹⁸⁾ F. Magnufens Runamo, i Vid. S. hist. philof. Afhbd. 6te D. S. 159.

¹⁹⁾ Hvitfeld II. S. 1541 (1547). Ifølge Haandskriftet af Christ. III. (Historie Krug I. S. 312 1548): var den ene af dem rig, den anden fattig. En gammel Ktesnkte nævner dem (1548) begge, den ene som en Borgermesters Enke; Suhms Samlinger I. 2. S. 174.

Art²⁰). Den langvarigste Hexeproces, der her kendes, var den, der anlagdes 1596 i Fyen mod Somfru Christence Struckow og som først endtes 1621. Hun bestyldtes for at have forgiort en adelig Fru i Fyen, at have været to Gange paa Bloksbjerg m. m. Sytten Qvinde baade i Fyen og Sjælland bekiendte at have været i Ledtog med hende; i det ringeste Lo af disse bleve brændte; den Anklagede selv blev dømt til „at have forbrudt hendes adelige Stand og Dignitet“ og til at miste Hovedet²¹). Ogsaa findes Exempler paa Personer af Mandkønnet, hvem slige Forbrydelser ere blevne tillagte, baade Adelsmænd og Borgere, ja selv Præster²²). De almindeligste Bestyldninger under saadanne Hexeproceser vare Forbund og Dmgang med Dævelen, Forgjørelse af Mennesker og Kreaturer, Opvækkelse af Storm og Uveir m. m.²³). Af en mere graverende Bestyldning vare Bestyldninger for at have villet ombringe eller forgjøre selve

²⁰) Danske Magazin 3. R. I. S. 52 (1543); Rosenvinge, gamle Domme III. S. 38 (1567).

²¹) Herredagsdommen af 9de Juni 1621 er trykt i N. danske Magazin I. S. 379 fg. I Føleledningen antages, at af hendes Efterladenskab stiftedes 1623 det saakaldte Stipendium decollatæ virginis eller Legatum nobilis virginis supplicio affectæ, der tildeles grønlandske Seminarister paa Regentien; Pontoppidan, Annales III. S. 728; Herup, Efterretninger om Regentien S. 41; A. W. Scheels Progr. om Stipendier for Studerende S. 125. I D. Rhuds Slagelse Stole-Progr. 1770 p. 35 anføres et andet Sagn om den Person, Legatet formeentligen stiftes.

²²) Rosenvinges gamle Domme III. S. 38 (1567); Danske Magazin 3. R. I. S. 53 (1543); Danske Magazin VI. S. 25 (1545).

²³) Rosenvinges gamle Domme III. S. 128 (1571); J. R. Søst, Chronos, 2. S. S. 108 (1683); Hedegaards juridiske Anm. til Loven IV. S. 150 fg. (1686).

Rongerne saasom Christian III. og Christian IV.²⁴⁾, lade kongelige Skibe forgaae²⁵⁾, fremkalde ulovlig Elfvod hos høie Personer m. m.²⁶⁾. Kettergangsmaaden i disse Sager kiendes i det Væsentlige af de anførte Lovbestemmelser, hvorved Pragis dog tillige havde megen Indflydelse²⁷⁾. Processformen var i det Hele feilfuld; Rævningerne, som skulde kiende den Anklagede skyldig eller uskyldig, vare ofte uvibende eller partiske. Mange Dømte befandtes senere at have været uskyldige, hvorfor Rævningerne og Dommerne af Landstthinget eller Herredagen undertiden idømtes Straf²⁸⁾.

²⁴⁾ Rosenvinges Domme II. S. 122 (1540); denne Trolldoms sag er altsaa ældre end den af 1543, i Danske Magazin 3. R. I. S. 52 fg.

²⁵⁾ Danske Mag. anf. St. S. 52 fg.; Rosenvinges Domme IV. S. 226 (1590). Naastor her sigtes til det Uveir, som udbød den kongelige Flaade, der 1589 førte Prindsesse Anna til Stotland, til at løbe ind i Oslo (Schlegel, Gesch. Christ. IV. 1. S. 100. 121). Ogsaa Kong Jacob hiemsøgte paa Stenreisen fra sit Besøg i Danmark af en Storm, som han tilskrev Dævelens Virksomhed, forbi han havde ægtet en protestantisk Prindsesse; W. Scott, Letters on Demonology S. 309; Brunsmann anfører i Rigs- og Sunslors (1700) S. 108 efter en fransk samtidig Historieforfatter at endel Trolldomsfolk i Danmark bleve brændte, forbi de havde opvakt denne Storm.

²⁶⁾ 1627 besværgtes en Kvinde fra det Slesvigske for at have villet ved Trolldomskunst skaffe Fru Anne Lyffe den udoalgte Konges Kiærlighed; D. Mag. 3. R. V. S. 173; jvfr. Hübertz, Aftskifter om Aarhus II. S. 173.

²⁷⁾ Detailler af sige Hexeprocesser erfares af enkelte udgivne Processacter f. Ex. i den skaanste Trolldoms sag 1543—44; Danske Mag. 3. R. I. S. 52 fg.; i en Sag mod en foregiven Hex fra det Slesvigske 1627—30, V. S. 173 fg.; den vidtløftige Herrebogsdom over Jfr. Krudow 1621; de anførte Domme i Rosenvinges Samling; Grønlands Efterretninger om Hexeriet i Ribe m. m.

²⁸⁾ Rosenvinges Domme II. S. 189: Domme om [redacted] dømtes til „at bøde“ den uden tilfælde [redacted]

Enkelte frikendtes eller Dommen hjemvistes til lovligere Behandling²⁹⁾). Bestemmelsen i Recessen af 1576, at Kirkenævnen i Trolldomsfager skulde paafindes af Landstthinget, synes i det Hele ikke at have virket synderligt til større Retsfikkerhed. Snarere opnaaedes maastee en saadan, naar Consistoriums Betænkning indhentes. Saaledes foretoges her den 5te August 1629 en Sag mod en for Trolldom anklaget Dvinde i Skaane: „Man vidste intet at gaae fra Landsdommers Dom, saavidt han havde dømt efter Vidnesbyrd og kongelige Forordninger; men hvad Samvittigheden anlanger, for hvis Skyld det henvises til Consistorium, kan Universitetet heller ikke erkiende udaf nogen Vidnesbyrd, som i Sagen førtes, at hun sig aabnbare fra Gud i Himmelen skulde givet og den onde Aand sig tilgivet til onde og Mennesken fladelige Gierninger, at hun derfor udryffeligen for Trolldom kan sigtes eller saggives.“ Hvor langvarige disse Hexeprocesser stundom have været, kan sluttes af den omtalte mod Jomfru Kruckow, der varede i 25 Aar. Selv Personer af Kongehuset bivaaned stundum Forhør i Sager af denne Natur; saaledes Christian IV. og hans Søn, den udvalgte Konge, 1641 Forhøret over en af de bestyldte Ribe-Hexe³⁰⁾. Blandt Beviismidlerne var Torturen det

---

dømte „som christen Dvinde“ (1558); S. 282: Rævningen sældet af Landstthinget, men frifunden af Kongen (1560).

²⁹⁾ Rosenvinges Domme II. S. 256 (1558); III. S. 93: en Dom hjemvisti, tilbeels fordi Rævningernes Formand havde været den Bestyldtes Avindsmænd (1569); III. S. 206: en Landstthingsdom, der havde frikiendt en Kone, der af Rævninger og Domsmand urettelig var dømt til Baalet for Trolldom, stabsæfstedes af Kongen og Rigsraadet; af kongelig Naade eftergaves Bekommenne den dem af Landstthinget idømte Fælbuing; i denne Anledning var det, at en ny Lov bebudedes angaaende disse Sagers Behandling (1573).

³⁰⁾ Nyerup i Skand. Litt. S. S. r. XX. S. 23.

meest afgjørende³¹⁾; foreløbig anvendtes undertiden ogsaa Vandprøven, hvorved den Bestyldte nedfænkedes i Vandet, og naar den svømmede oven paa erklæredes for styldig³²⁾. Straffen var i Almindelighed Baalet³³⁾; til Henrettelse med Sværd dømtes enten Personer af Adel, som Tomfru Kruadow eller Bestyldte som den slesvigste Sammeheine, der vel ikke havde dræbt eller forgiort Noget, men skadet Andre ved falske Foregivender³⁴⁾. Da D. og N. L. paabød den førstnævnte Straf for dette Slags Forbrydelser, er det intet Under, at den fandt Sted endnu henimod Slutningen af Aarhundrebet; sidste Gang, som det synes, 1693³⁵⁾.

³¹⁾ Exemppler paa dens Anvendelse forekomme hyppigt; Rosenvinges Retshistorie II. S. 229; i Sagen 1543 ogsaa paa en Præst; Dste Mag. 3. R. I. S. 56. Mere herom (1686) i Hübertz, Aktstykker II. S. 254 fg.

³²⁾ Om Vandprøven, hvorved man troede foreløbigen at kunne opbage Hæxer og Troldmænd, s. Tharpsander, Schauplag ungereimter Meinungen II. S. 207 fg.; Hauber, bibliotheca magica 8. St. S. 503 fg.; Soldan S. 279. Endnu 1751 fandt den Sted i England (Grimms deutsche Mythologie, Nachtr. S. 708) og 1823 skal den være anvendt paa en foregiven Hæx i Dvergsfel; Ersch und Grubers Encyclopädie 2. Section VII. S. 355. Om dens Anvendelse hos os s. Sibborgs Malmøes Historie S. 118 (1590) og Nyerup anf. St. S. 23 (1641). Etatsraad Jørgen Arenfeldt til Kugaard ved Ebeltoft († 1717) lod foregive Hæxer undergaae denne Prøve; Hübertz, Aktstykker II. S. 255—56; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 302. Det stemmer derfor med den Eids Overtro, at Kiellingen i Stykket (I. 3.) paaberaaber sig en Kones Bidnesbryd, som havde seet en Smede=Enke slippe paa Vandet, „hvilket var et vist Tegnetil at hun kunde hæx.“

³³⁾ Kallundb. Neces § 8; Rosenvinges Retshistorie II. S. 96.

³⁴⁾ Danste Magazin 3. Række V. S. 195.

³⁵⁾ Høvel Riisenhavnste „Maanedlige Relationer“, 21. Marts 1693, bleve af fire for Trolddom bestyldte Qvinder fra Rylløbing paa Falster de to af Spiessteret dømte til Baalet og een til Raghvoring og Forviisning; een blev frikendt. Noget afvigende berettes i P. Ryhøbes Samlinger til Lovs og Retts Historie II.

Enkelte danske Rigsstæder have i Hexevæsenets Aarbøger erholdt en sørgelig Navnkundighed; efter Tidsfølgen: Ribe, Røge, Thisted.

I Ribe var Hexeforsølgelse i et Tidsrum af 80 Aar (1572—1652) paa en Maade endemist. Den næsten sammenhængende Rilde af disse vederstyggelige Tilbragelser lære vi at kende af David Grønlands „Historisk Esterretning om de i Ribe Bys for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker“; Viborg 1780³⁶). Af den vidtløftige, tilbeels trættende Detail kunne vi danne os en anskuelig Forestilling om, hvorledes det her i Landet gik til ved Retsager eller Justitsmord af denne Art. Bestyldning og Mistanke rettedes her ubelukkende mod Qvinde, saavel mod Borgerkoner, enkelte endog af en agtværdig Vandel, som mod Almisselemmer. Forgjørelse af Borne og Børn, Menneskers og Kreaturers Sygdom, Sædens Misvæxt og Skibes Forulykkelse, Uheld i Huusholdningen eller i Professionen — alt tilskreves Hexeri. Paa Pinebænten udlagdes Flere; af Een endog

S. 234. Endnu 1686 bleve to Qvinde af Viborg-Landssting dømt til at brændes; Hebegaard's juridiske Ann. til Loven IV. S. 150 fg. I Husum døde en Qvinde 1687 i Fængsel, som tilfod fra sit 21de Aar at have staaet i Forbund med Dævelen; hendes Legeme blev brændt; Fals, Samlung Husumscher Nachrichten S. 139.

³⁶) Forfatteren var fra 1747 til 1777 residerende Capellan til St. Catharines Kirke i Ribe (+ 1784). Anledning til Skriftet var hans Undersøgelse i Ribe-Byses Archiv for at samle Materialier til et paatænt historisk Arbejde over Ribe-Stifts ældre Tilstand (jvfr. Hist. Foren. Hist. biographiske Samlinger I. S. 204). Nogle Tillæg hertil ere medbestte i P. Adlers Esterr. ang. Byen Ribe, 9de Samling (1844) S. 36; Udtog af Skriftet med nogle Bemærkninger findes hos Nyerup, Skand. Litt. S. Str. 20. Bd. S. 5—24. Prof. L. A. Veders „En Familiehistorie; Fortidsminder fra Sjælland, Tidsbilleber fra det 17de og 18de Aarhundrede“ (Kbhvn. 1857), indeholder en interessant romantisk Behandling af disse Tilbragelser.

hendes egen Datter, hvad hun siden forgieves tilbagekaldte. Enkelte bleve frikendte, men siden atter bestyldte og brændte; naar den langvarige Proces havde bragt dem i Armød, vilde Ingen tage dem i Forsvar. Det manglede heller ikke paa ivrige Hexeforsølgere, tildeels ledede af personligt Had. Uden Tvivl ere Flere dømt til Baalet end de Elleve, som omtales i Akterne; ogsaa Eigene af dem, der døde under Torturen, bleve brændte.

Hexeriet i Ribe var kun lidet bekjendt udenfor selve Byen, før Erindringen derom i Slutningen af forrige Aarhundrede fornæbdes ved Grønlands Skrift; hvorefter de lignende Tilbragelser i Røge, som fandt Sted i det 17de Aarh. Begyndelse, ved allerede et Par Mennestealbere senere at erholde sin Historiefriker, ikke blot kom til Almuens Kundskab, men tilbragte sig endog Ublandets Opmærksomhed.

Det saakaldte Røge Huuskors begyndte omtrent 1608 hos en Borger ved Navn Hans Barstier eller Hans Kræmmer. Dævelen viste sig først i forskellige Skikkelser, og hiemsøgte eller „anfægte“ siden H. Barstier selv, hans Hustru, Børn, Svigermøder og Huuskorsfolk. Hans lille Søn blev besat af den onde Mand, som talte giennem hans Mund; der blev forgieves gjort Bøn i Kirkerne saavel i Røge som i Omegnen. Endelig troede man at have opdaget det Ondes Ophav. En Borgerkone Johanne Thomasens (Thomas's Datter), Jens Nielsens Hustru, tidligere bekjendt med Hans Barstier, kom i ondt Rygte for Trolddom, og da hun tillige havde fattet Nag til ham, fordi han var kommen hende i Forkjøbet ved en Gaardhandel, mistænktes hun for at have paaført dem Dævelen. Kræmmeren lod hende med Flere tiltale for Retten; hun og en Anden bleve brændte 1612. Hexeforsølgelsen varede fra 1608 til 1615; i denne Tid udlagdes eller bestyldtes i det ringeste 16 Qvinder for Hexeri, af hvilke 15 kom paa Baalet, en dantes de...

men rømt. Som Prøve af Præmisserne for disse Domme meddeles her Følgende af Sagen mod Mette Raynes: „Den 6te November (1613) føres Vidne mod hende. Saa siger hun og selv, at hun kunde døve Udebrand, ved to eller tre Ord, og det kunde hun gjøre, sagde hun, for hun var et Søndagsbarn, og sagde, det var ikke Trolldom. D. 20de November dømmes saaledes af 16 Mænd, at efterdi hun af abskillige Trolkvinder er ublagt, at være medvibende ubi Trolldoms Kunst, og haver forgiort hendes egen Mand, hvorpaa nogle af dem ere gangne til Døde, saa har hun og i mange Aar haft et ondt Rygte for Trolldom, og intet godt Studsmaal hende af Nogen bliver medbeelt; er ogsaa beviist hun haver lovet Ondt og Ulykke, og de hun har lovet det, har saa faaet, da kunde de ikke heller sticere eller purgere hende for Trolldoms Sag; mens hun ubi samme onde Dævels Kunst og Trolldom skyldig er, saa hun derfor bør at lide.“

Alt det anførte findes i det i sin Tid bekiendte Skrift Røge-Huus Kors, hvis Forfatter, den lærde Nordmand Johan Brunsmand, fra 1668 til 1677 Rector ved Herlufsholms Skole, døde 1707 som Præst ved Bartov. De tre første Udgaver ere fra A. 1674, 1684 og 1691; den fjerde udkom 1700 under følgende Titel: Et forfærdeligt Huus-Kaars, eller en sandfærdig Beretning om en gruelig Fristelse, som tvende fromme Egte Fødd i Røge, for nogen rum Tid siden, har været plagede med. Nu atter overseet og med abskillige andre Historiers Tillæg formeret og forbedret: hvilket er gjort ved Johan Brunsmand; Kiøbenhavn 1700. 8. 182 SS; med Prof. Theol. Jens Bircherods Censur af de to første Udgaver.

Efter Debitationen af Udgaverne 1684 og 1700 til nogle „meget byberige og gubelstende Matroner og Madamer“

i Kiøbenhavn, Forfatterens „Høyhærede Velynderster“, følger en Tilegnelse til „samtlige Indbbyggere i den fornemme Handels-Stad Kiøge“. Som Beviis for Trolldoms Realitet anfører han her blandt andet Malleus maleficarum. I Bogen selv gjør han meget samvittighedsfuldt Regnskab for sine Kilder. Disse vare fornemmelig en Beretning af Hans Barstiers Enke Anna, aftrykt heel og holden S. 23—64, endog med Varianter af forskjellige Affskrifter³⁷⁾; hvorved han bemærker, at da den kom fra en „Qvindesperson, maa man dermed lade sig nøye, at Sagen er sandfærdig beftreven, og ikke see enten efter ziirlig Orden eller høye Ord og Tale.“ Dgsaa anføres mundtlige Sagn af Samtidige (S. 58. 68—70.) bl. a. Raadmanden Jacob Pomeyer, som boede der hvor Huuskorfet havde fundet Sted, nemlig „i den Hjørnegaard paa Torvet, hvor Nørregade begynder“, men fornemmelig paaberaabes dog Byens Thingbøger; tillige meddeles et under 14de Januar 1674 udfærdiget Vidnesbyrd af Borgermester og Raad i Røge, at de „intet andet vide, end det jo er Sanden; har og af deres Forfædre hørt, saa at være passeret“. I et „Vedheng“ (S. 102—9) fortælles nogle ældre Trolldomshistorier fra Røge og i „et historisk Tilgift“ (S. 109—57) syv lignende fra andre Lande³⁸⁾.

At den Dabel, Balth. Bekker i sit bekjendte Værk havde udtalt over „Huuskorfet“, som var blevet ham bekjendt af en latinsk Oversættelse, og vel endnu mere

³⁷⁾ Hun nævnes derfor blandt danske Forfatterinder i A. Thuras Gynæceum Daniæ p. 127, men er forbigaaet af Nyerup. At „Røge Huuskors“ blev citeret før det udkom s. ovenfor S. 360.

³⁸⁾ Om „Røge Huuskors“ s. Nyerups dansk Morstabslæsning S. 205—6. Et Udtog deraf med tilføiede Bemærkninger er meddeelt af Lurdborsh i Anmærkn. til Keenbergs poetiske ~~...~~ S. 75—76.

Bemærkningen i den 1699 udgivne Beretning om den Thistebfke Besættelse (S. 90) om „hvad Uordener og Skade det ofte kan forarsage, at man slige uvisse Eventyr som Beretningen om det saa kaldebe Huus-Kaars udi Røge, til Trykken og gemeene Mandes Kundskab befordrer,“ let kunde have standset den fjerde Udgave, kan sluttes af Følgende i Acta Cons. 31. Juli 1700: „Saasom blev berettet, at Mag. Brunsmann havde et Skrift færdig til Trykken, kaldet Røge-Huus-Kaars, som han begierebe at maatte censureres af Facultate philosophica, var Consistorii Betænkning, at dermed fik at beroe, indtil han forstaftebe kongelig Bevilling at samme Skrift maatte trykkes³⁰⁾“. Men denne Bevilling er formodentlig bleven ham forundt paa Grund af hans samme Aar udgivne Apologie og hyberligere Beviis for „Huus-Korsets Troværdighed⁴⁰⁾“. Her giendrives (S. 33. 43) „den fine Fuels“ og „Selvedis Affsum“ Doctor Beckers Indbendinger som „higte paa atheistiske Grillen og Phantasier“: De i „Huuskorset“ anførte Beviser for Sagens Troværdighed gientages her

³⁰⁾ Uden Tvivl har det philosophiske Facultet nægtet sin Censur, da de første Udgaver vare udkomne med en theologisk Professors Censur. Udgaver have ogsaa fra 1710 og 1757; den sidste „da den tilkiøbs neppe var at bekomme . . . deels for at takke den barmhertige Gud, som i vore Tider afsvender sligt Onde fra os, og deels for at spare Liebhaberne den store Besøstning den nu maa betales med“ (Rishenh. Posttidenbe 1757 Nr. 42). Den udkom endnu 1820 og har altsaa længe holdt sig som Almue læsning.

⁴⁰⁾ „En liden, kort og enfoldig Erklæring, om noget, Røge-Huus-Kaarfs Historie angaaendis: dennem til Behag, som elste Sandhed, sammenstrevet ved J. Brunsmann. Kbhvn. 1700. 8. 61 S.“ Erklæringen er dateret d. 1ste Juni og H. G. Masius's Approbation d. 2den Nov. 1700. Skriftet er bediceret til Chr. Siegf. v. Plessen, Knud Thott, Eph. G. v. Breitenau, Chr. Steel, H. Rosencreutz og Wilh. Helt; det nævnes i Worms Lexicon, men ikke i Nyerups.

med større Udførlighed og Tillæg af Samtidiges Fortællinger samt skriftlige i Ketten fremlagte Vidnesbyrd af flere Geistlige, blandt hvilke den kongelige Historiograph E. C. Vyschander, paa den Tid Præst i Herfølge.

Til sin Bedømmelse af „Huuskorset“ havde Bekker benyttet en efter hans Anmodning af en Dansk forfattet latinste Oversættelse⁴¹⁾. Dmtrent 20 Aar efter Originalen udkom Forfatterens egen latinste Oversættelse⁴²⁾. Paa Tybft udkom den efter den anden latinste Udgave⁴³⁾; en senere Oversættelse (1697): „Der entlarwete Teuffel“ m. m., nævner

⁴¹⁾ I Betoverbe Wereld (Amsterd. 1691. 4.) 4. B. C. 28 siges denne Oversættelse at være trykt hos van den Dalen. At slutte efter Bogtrykkeren og Aaret, maa denne Udgave, som her ikke hæves, være forfællig fra den ovenomtalte af 1693.

⁴²⁾ Energumeni Coagienses s. admirabilis Historia, de horrenda Cacodæmonis tentatione, quacum in Selandia Daniæ, ejusque urbe Coagio familia civis, & vita honestissimi & fama integerrimi, per annorum aliquot spatium est conflictata: primum sermone danico aliquoties edita et impressa: nunc vero in exterorum gratiam, latine interpretata editaque studio & cura Johannis Brunsmanni. Lugd. Batavorum, apud Henric. a Damme 1693. 82. S. 12. Næste Dplag: Editio altera latina auctior & correctior Leidensi. Lipsiæ, ex officina I. M. Lieben, Bibliop. Havn. 1695. 156 S. 12. Begge Udgaver gaae til S. 101 i Originalens Udg. 1700. Tillægene i 2den Udg. bestaaer af et Brev fra Th. Bartholin (1660) om en Dreng i Bergen, der troedes at være forgiort, og af en Antikritik mod B. Bekker, sandsynligen af Forfatteren selv, skjøndt den tillægges en af hans Venner.

⁴³⁾ „Das gängstigte Rüge od. eine warhaffte u. denkwürdige Historie, von einer entsetzlichen Versuchung des leidigen Satans, mit welcher zu Rüge in Seeland eines recht ehrlichen u. aufrichtigen Bürgers ganze Familie einige Jahre lang sehr hart beleget und angefochten gewesen: welche erstlich in dänischer Sprache etlichmal herausgegeben, nachmals denen Ausländischen zu Lieb nebst einem gedoppelten Anhang ins Lateinische gebracht, und nun zu weiterer Ausbreitung ins Teutsche übersezt worden.“ M. J. J. Leipzig, Verlags J. M. Liebe. u. A. S.

Pontoppidan (Annales III. S. 582) og tilføjer, at den Grund hvorpaa Bekker benægter Factum, er sabducæist, at det i det ringeste fra juridisk Standpunkt synes at være rigtigt, „obwohl man sonst die Defension nicht über sich nehmen möchte ⁴⁴).

Omtrent 80 Aar senere foresalbt de berøgtede Thistedske Besættelses- og Heretildragelser, i hvilke disses Ophavsmand selv fandt Lighed med Kjøge Huustors (Beretningen 1699 S. 23). I Hovebsagen adskille disse Tildragelser sig ikke synderligt fra lignende Uvæsen, som andensteds fra kiendes. Men det var tillige den meest indvirkende Retsdag af denne Natur hos os; ingen har vakt saa megen Opsigt over hele Landet; i ingen optraadte paa forstjellig Maade saa mange Personer af næsten alle Samfundsklasser, ligesom heller ikke Regjeringen med større Iver tidligere har grebet ind i nogen; det var den første Heretproces af Betydning, maaskee ogsaa den sidste, der indbragtes for Rigets øverste Domstol. Overhoved maa det ansees som et forbeelagtigt Vidnesbyrd om Tidens Fremstrid og om Dommernes sunde Blik, at ikke blot theologiske, men ogsaa medicinske Auctoriteter ved denne Leilighed hørtes, og at Ingen dømtes fra Livet. Af ingen lignende Sag kiendes Anledningen med de nærmere Omstændigheder derved i saa fuldstændigt Sammenhæng ⁴⁵).

⁴⁴) Omtrent lige tvivlende ytrer han sig i Theatrum Daniæ S. 214; i Danske Atlas II. S. 364: *judicium sit penes auctorem.*

⁴⁵) Kort og sandfærdig Beretning om den viit=udraabte Besættelse ubi Thisted, til Alles Efterretning af Original=Acter og troværdige Dokumenter udbragen og sammenskreven. Kjøbenhavn 1699. 8. 80 SS. Efter Anmodning af Oversecretairen Matth. Moth, en af Dommerne i Høiestret, besørge Arne Magnussen Rebalitionen og Correkturen af denne „Beretning“; Nordisk Lidskrift for Old=

Det var i Begyndelsen af A. 1696, at et Rygte udbredte sig om en legemlig Besættelse af Diævelen, som skulde finde Sted i Thisted hos en fattig Pige, der leed af hysteriske Tilfælde, og hos et epileptisk Pigebarn. Sognepræsten i Thisted var fra Aaret 1692 Mag. Ole Jensen Bjørn, Norff af Fødsel, dimitteret 1666 fra Christiania Skole og tidligere Conrector i Aalborg; han havde et godt Ord baade for Lærdom og Gudfrygtighed ⁴⁶). De Lidende tuede til ham og erklæredes for legemlig besatte. Flere Qvindfolk troede sig nu at være i samme Tilstand; Præsten optog dem alle i sit Huus, hvor han med Hiælp af et Par Studenter arbejdede paa Diævelens Udbrivelse; selv i Kirken drev han dette Gøgleri og indsamlede ved den Leilighed Gaver til dem, noget som naturligtviis fristebe Flere. De Besatte angave Andre som ved Hexeri skulde have paaført dem deres Onde, og Præsten paastod, at disse burde brændes, dersom man vilde undgaae Guds Straf, ja endog Indfald af Tyrken ⁴⁷).

kyndighed III. S. 71; jvfr. Bircheroes Dagbog S. 342. I Wabstiers Vers foran J. Friis's poetiske Skrifter, siges, uvidt om med egentlig Hiemmel, at Skriftet blev confisqueret. Mere om disse Bevægelser forekommer i Farstrup's og Arelsens Dagbog udg. af Jgn. Becher S. 128. 132. 134. 138—48. 237; J. Bircheroes Dagbog; i. Registeret; Rahbeks Hesperus VIII. S. 348 fg.; Holbergiana af A. Boye III. S. 518 fg. En kort Fremstilling haves i Lurdorff's Ann. til Keenbergs poet. Skrifter II. S. 73 fg.; udsørligere i Pontoppidans Annales IV. S. 703 fg. og af S. L. Rohmann i Dansk Folkeblad 1835 Nr. 34—35.

⁴⁶) Fra A. 1668—70 haves 5 Disputatter af ham paa Regentens og Wallendorfs Collegium, med samlet Titel: *Qvinqvartus septenariorum philosophico-philologicorum*.

⁴⁷) I P. Paars 2. B. 2. S. omtales i en Ann. en gammel Spaadom paa Anholt, at Tyrken i det Seculo skulde vandre sine Fødder ved Fogdegården. I Jylland gif i alle Tid Tyrken engang skulde vandre sine Fødder.

Blandt saadanne for Hexeri beskyldte var ogsaa en hæderlig Matrone, der havde nægtet D. Biørn sin Datter tilægte og derved vaft hans Høvngierrighed. Forvildelsen greb om sig som en Smitte. Ethvert Udebeholdende ansaaes for Virkning, og Besættelse; en Embedsmand, hvis Hukommelse var i stærk Aftagende, og en gammel Egtemand, som begyndte at føle sig physisst udhygtig, troede sig begge forgiorte. Angaaende Kreaturers Sygdom, Tyve, som ei kunde opdages, og andre indtræffende Uheld, spurgtes de Besatte tilraads og disse udlagde da en eller anden formeentlig Hex som den Skyldige. Selv Enkelte, som dog skulde høre til de mere dannede Klasser, blandt disse Amtmanden, der var af Adel, Amtsforvalteren og flere, troede paa disse Besættelser, og da man ikke hørte Tale om andet end om Trolddom, Forgjørelse og Besættelse, blev Stemningen tilsidst saa trykkende, at mange endog tænkte paa at forlade Byen⁴⁸⁾.

Biskoppen i Aalborg, den lærde og religiøse Jens Bircherod, ahnede strax i Begyndelsen at det Hele var deels et legemligt Onde, deels Bedrageri⁴⁹⁾. Han raadførte sig med andre Biskopper, med lægekundige Præster og med Læger i Odense, og formanede derhos Præsterne til fra Prædikestolen at htre sig mod disse fanatiske Grillen; men D. Biørn, som havde Interesse af at vedligeholde Troen paa Dævelens Virksomhed igiennem de Besatte, arbejdede af al Magt derimod, og formaaede tilsidst Biskoppen selv til at paalægge nærboende Præster at hjælpe ham i hans aandelige Bestræbelser. Endelig lykkedes det dog Biskoppen, som Lob nogle af de Paagjældende føre til Aalborg, at bringe disse

⁴⁸⁾ „Efterat Skælf først engang var kommen ubi Byen (Thisted), synes alle Folk siden at see Spøgelser“: P. Paars 1. B. 4. S. Anm.

⁴⁹⁾ Bircherods Dagbog S. 314. 319; Hesperus VIII. S. 349.

til Befrielse om at de af Præsten vare forlede til at udgive sig for Besatte. Selv erholdt han (i August 1696) Tilfagn om Kongens „kraftigste Protection i hans Embedes Forretninger ved det farlige Væsen i Thy, saavel som og bevaagen Assistent's ubi det samme Værk“ (Dagbog S. 325). Efter hans Andragende indhentes Besættelsen af det medicinske Facultet, som erklærede Besættelsen for Bedrageri; tillige blev nebsat en Commission, hvori foruden han selv tillige Biskoppen af Aarhus, Stiftsprovsten i Aalborg og alle de jydske Landsdommere fik Sæde, som efter Anklage af en kongelig Fiscal skulde paaktende Sagen. D. Biørn, som i Dyens Navn havde indgivet et Andragende til Kongen, hvori han klagede over Biskoppen og Stiftamtmanden, der ei vilde antage den legemlige Besættelse, ja som endog paa egen Haand ved den kongelige Ribefoged havde anlagt Sag mod nogle formeentlige Hexe og faaet en af dem dømt fra Rivet, hvilken Dom dog af Viborg-Landssting casseredes, blev i August 1696 suspenderet og befalet at forsøge sig til Aalborg, hvor ogsaa de Besatte befandt sig. Men, i Stedet for at adlyde, formaaede han Thisteds Borgere til at underskrive et af ham selv opsat Vidnesbyrd om hans Lærdom og Levnet, hvormed han reiste til Kiøbenhavn, hvorfra det dog strax paalagdes ham at forsøge sig tilbage til Aalborg, ligesom han selv ogsaa kom under den kongelige Fiscals Tiltale. Ved Commissionens Kiendelse d. 14de Mai 1697 bleve nogle af de Besatte for Gudsbespottelse, Løgn og Bedrageri dømt til Døden; D. Biørn, som ogsaa blev befundet at have havt veltlygte Hensigter med sin Diæblebeværgelse, blev dømt fra Kalb og Kiøle, til at staae aabenbar Skrifte, miste sin Boeslob og forlade Jylland. Han appellerede imidlertid til Høiesteret og indstævnebe flere tusinde Menneſker deels som Vidner, deels til at lide Dom. I denne Anledning maatte Biskop Bircherod i Sommeren 1697

til Kjøbenhavn, hvorhen ogsaa nogle af de Befatte bleve transporterede. Selv forsvarede D. Wiørn sig for Høiesteret, hvor Sagen verserede i 13 Uger. 3 Februar 1698 blev den discuteret af fire Geheimeraader, som ved denne Leilighed ikke havde havt Sæde i Retten, og dernæst refereret Kongen i Geheime=Conseilet. Endelig faldt Høiesterets Dom den 26de Februar: tre af Qvinderne dømtes til Ragsstrykning og Lugthuus paa Livstid; D. Wiørn fra Raab, Kiole og Boeslob samt til Fængsel paa Livstid; to Studenter, som havde gaaet ham tilhaande, bleve relegerede, den ene in perpetuum, den anden paa et Aar⁵⁰⁾. Men ogsaa Bistoppen idømtes for Mangel af tilbørlig Conduite i denne Sag en Mulkt af 1000 Rdlr.; ligesom Landsdommer Bartholin, Amtmanden, Amtsforvalteren og dennes Fulbmægtig for ulovligt Forhold i en eller anden Henseende bleve ansæte med ringere Bøder. 3 Overensstemmelse med Dommen befalede tillige ved et kongeligt Rescript af s. D., „at alt, hvis i Landsthings og andre Thingbøger eller Raadstueprotokollerne enten paa Landet eller i Kjøbstæderne i Aalborg Stift kan være indført den formeente Besættelsehandel angaaende, eller og Godtfolk til Præjudice paa deres gode Navn og Rhygte, skal uden videre Ophold deri faaledes udslættes, at det ei kan være læseligt, og en Extract af Høiesterets Doms Slutning der igien til Alles Efterretning indføres“⁵¹⁾.

Til Majoriteten i Høiesteret hørte ogsaa Bircherods Svoger⁵²⁾ P. Binding, der allerede fra Begyndelsen af

⁵⁰⁾ Holbergiana af A. Boye III. S. 178—81.

⁵¹⁾ Høiesteretsdommen er aftrykt i Farstrup's og Arelsens Dagbog S. 138 fg. og i Lf's Arkiv for Psychologie II. S. 28 fg.

⁵²⁾ Rettere langt ude Besvogrede, da Bircherods Hustru, Søster Bartholin (D. af Albert B.), var Søstendebarn til P. Bindings Moder Ingeborg Jacobæa, D. af Biskop Jacob Matthisen i Aar=

havde „bæret i lige Lanter med B., at der var noget Bedrageri under, og at man ikke kunde see sig noksom for i flige Tilfælde“⁵³⁾. Af hans Notum kan Følgende her fortælle at meddeles: „Det er efter min Mening lettere at sige, hvad dette formeente Besættelsesværk ikke er, end hvad det er. Og som man i denne Casu har seet med Andres Dine og hørt med Andres Dren, saa er min ringe Meening derom, at det hele Værk har sin Udspring af Superstition, Andres Indbildning, Sygdom og Malice, hos Somme meer og hos Somme mindre. At det i Begyndelsen er antaget for en legemlig Dævelens Besættelse og sat paa den Fod hos meenige Mand, er Bispen tilligemed Mag. Wiørn og al Geistligheden skyldig udi, og at det endnu skal passere for det samme baade hos de Ansægtede og Andre, er Mag. Wiørns Halsstarrighed og inemendabili errori at tilskrive“. Den sidste Yttring antyder hvad ogsaa fra andre Kanter vides, at, Sagens Udfald uagtet, Realiteten af denne foregivne Besættelse endnu havde sine Forsægtere, og at D. Wiørn selv, hvis Brøde var in confesso, dog, saavel paa den Tid som senere, ikke savnede Medhold endog af høitstaaende Personer, selv af Dommere i Høiesteret⁵⁴⁾, hvilket vel ogsaa maa tilskrives, at han

---

huus; men Udtryk, der betegne nærmere Slægtskabs- eller Svogerskabsforhold s. Fr. Broder, Søster, Svoger, brugtes paa den Tid i større Udstrækning end senere, maaskee fordi Ægteskabsforbud straffte sig til flere Grader.

⁵³⁾ Hesperus VIII. S. 350; Bircherods Dagbog S. 320.

⁵⁴⁾ Bl. N. Geheimeraad og Overhofmester ved det ridderlige Academi Marcus Gise, som endog stemte for Præsidents Frisindelse og Forskyttelse og vilde vælte den meste Skyld paa Biskoppen; Bircherods Dagbog S. 348; Keenberg I. S. 158; Boyes Holbergiana III. S. 181. Wiørn gik til Tydskland, hvor han 1709 endog fremstillede sig for Friderich IV.; Keenberg II. S. 73—74.

allerede næste Aar blev løsladt af sit Fængsel og forviist Landet⁵⁵⁾.

De her omtalte Trolddomsbevægelser fandt kun Sted i visse Byer, vare for det meste indskrænkede til enkelte Slægter og Personer og hverken saa langvarige og sammenhængende eller forbundne med saa gruelige Omstændigheder, som de, der i samme Aarhundrede rasede i Naboriget og vel kunne siges at henhøre blandt de frygteligste Phænomener af dette Slags, der kendes⁵⁶⁾. Det var i Aarene 1668—76, altsaa hened det Tidspunkt, da Hexeforsølgelse andensteds begyndte at aftage, at en stor Deel af Sverrig befandt sig i en oprørt Tilstand, der begyndte i Dalarne, udbredte sig til Norrland, ned ad mod Hovedstaden og i flere af Rigets

⁵⁵⁾ Farstrups Dagbog S. 238. Enkelte af de Skyldige forsøgte siden paa at fornye disse Optræder, men uden at det vilde lykkes dem; Pontoppidans Danske Atlas V. S. 430.

⁵⁶⁾ Udsærligt fortalles disse Tilbragelser i Lagerbrings Udtog af Sverrigs Historie S. 487 fg.; i Fant's Föreläs. öfver Sveriges Hist. 4 St. S. 114—18 og i Fryxells Berättelser ur swenska Hist. XIV. S. 143—45. En interessant Skildring deraf, med Beretning om enkelte lignende Begivenheder fra en nyere Tid, findes i Hammerich's Scandinaviska Reseminder S. 113 fg., hvor disse Phænomener træffende uledes fra den i den omgivende Natur begrunde „mørke, natlige Side, som den svenske Folkelarakter til alle Tider har havt.“ De officielle Aktstykker findes udgivne af E. G. Kröningswärb: Handlingar om Trolddomsväsendet i Dalarne 1668—73, Fahlun 1821; Retsakterne för Svea-Hof-Ret och för Commissionen i Stockholm, i Adlersparres historiska Samlingar IV. V. jöfr. Nyerup, Skand. Litt. S. Skr. XIX. S. 353 fg. Som en mærkelig Parallel kan ansøres, at der paa samme Tid (1670) forefaldt lignende Begivenheder med Dreng og Piger i Vaisenhuse og Instituter paa forskjellige Steder i Holland; Horst, Zauberbibliothek I. S. 219 fg., samt i Omegnen af Preetz i Holsten; P. Goldschmidt, verworffener Hexen- und Zauberer-Advocat S. 541. Man kan herved ikke unblade at tænke paa Korstogenes sidste Periode, da Börneværme drog ud til det hellige Land.

Landsfaber. Forestillinger om Bortførelse af Mennesker, især Børn, til Hexemøder paa Blaaakulla, toge en saadan Dverhaand og udbredte en saa almindelig Rædsel, at Regeringen tilsidst maatte nedsætte en Commission, som anstillede Forhør og Undersøgelser, dømte de Børne, efter Bekiendelse paa Pinebænken, til Baal og Brand, men Børnene, forsaavidt deres Alder tillod dem at give nogen Forklaring, til Riis. Uagtet nu de fleste Bortførelser tillagdes enfoldige eller usædelige Qvinder; uagtet Bekiendelser om at Bortførelsen var steet under Søvn eller Dvale, eller at de Bortførte havde havt tilbundne Dine, saa at de ingen Forklaring kunde give om Stedet, hvor de førtes hen, og endelig de hyppige Tilstaaelser om der bedreven Utugt og den Omstændighed, at Diævelen paalagde sine Gæster at medbringe Jødevarer, tibliger burde have bragt den geistlige og verdslige Dyrighed paa det rette Spor, varede det dog henved 9 Aar, inden man kom til den Dverbeviisning, at det var en Samvirkning af epileptiske og hysteriske Tilfælde, vilde Udbrud af Rænsdriften, Forførelse og Bedrageri, der havde berøvet saa mange Usthyblige eller Forlede Livet, forstyrret Familiers Fred eller bidraget til at demoralisere en heel Generation. De ved Baalet Henrettedes Antal oversteg Hundrede⁵⁷⁾.

Skøndt nu Hexeprocesser med Pinebænk og Baal hos os forsvandt fra det attende Aarhundredes Begyndelse, viser dog den Thistebste Besættelsesfag med alle dens nærmere Omstændigheder og Følger, hvor dybt alstens overtroiske

⁵⁷⁾ J. A. 1720 førtes i Wärmeland Proces i Anledning af en formeentlig Blaaakullafart, hvorom findes: „Tilförlitlig Berättelse m. m. Jönköping 1815“, jvfr. Svensk Literaturtidning 1815 Nr. 39. Endnu 1740—50 foresaldt en lignende Hexeprocess i Dalarna; Bergman, Beskrifning I. S. 208 fg.; ligeledes 1757—63; Delagardiffa Archivet IV. S. 237.

Forestillinger endnu vare robsæfede i Bevidstheden, baade hos de lavere og høiere Klasser; ligesom det Samme langt ind i den følgende Tid endnu var Tilfældet. Paa Aar efter hine Bevægelser, der havde grebet en heel Landstræknings Befolkning, foresalbt lignende i en affides og isoleret Egn.

Paa Halvøen Hindsholm i Fyen bleve i Aaret 1708 to Bondpiger bestyldte for „Kogleri og Trolldom“ og gif Begge til Bekiendelse. Ifølge kongelig Befaling af 3die August, beordrede Stiftamtmanden Joachim Frijsbuer „tvende forfarne Medicos, som disse to Personers Constitution grundeligen kunne forfare, om ei nogen Vegemsvagheb dem deslige Indbildninger haver foraarsaget, og til den Ende dem i en derfor tienlig Diæt og Cuur paa nogen Tid at holde, om de maaskee til deres rette Forstand kunde komme og til Dplysning, at aldrig noget saadant, som de sig have indbildt, dem har været vederfaaret.“ Under 7de September paalagdes det Landsdommer Matthias Rosenvinge og Prof. i Philosophie og Mathematik ved Odense Gymnasium L. Luja som Commissarier at indfalde og examinere de paagiældende Qvindesperjoner, forhøre Vidner, samt kiende og dømme i Sagen; der tilføies, „at de havde bedrevet adskillig Kogleri og formeentlig Trolldom“, foruden „at de deres Daab og Christendom skal have forsvoret“. Samme Dag paalagdes det Stiftamtmanden at beordre en Procurator, der for Retten kunde tiltale de Skyldige⁵⁸⁾. Om Sagens Udfald og den Stemning, der tildeels havde fremkaldt den, har en Samtidig af sine Ungdomserindringer meddeelt Følgende⁵⁹⁾:

⁵⁸⁾ Fyenske og Smaalandske Tegnelser, 1708 (Geh. Arch.).

⁵⁹⁾ Conrector ved Odense Skole, Mag. Povel Holm (f. 1707 d. 1785), i et Skoleprogram 1770; han udgav flere Programmer (1770—75) om den danske Almues Overtro.

„Jeg er født i en Egn af Fyen, som var berhyttet af sine mange Hæxe. Der gik idelige Sagn om disses Ubaad: at Køerne tabte Mælken, at Fløden ikke vilde blive til Smør, at Skade paaførtes Mennesker og Dvæg, at Sæden svandt hen og Dvæget skignede. Videre hørtes Fortællinger om Blotshiergsreiser, om Spøgelseser som foruroligede Rejsende, om natlig Hulen og andet deslige. Som femaarig Dreng troede jeg alt dette saa fuldt og fast, at jeg var nær ved at døe af Angest, naar jeg saae en gammel Kone med et magert Udsende, da jeg troede at hun nødvendig maatte være en af dem, som paaførte Landsbyen saadanne Under. Min Moder, en gudfrygtig Kone, knælede hver Morgen medens jeg endnu laae i Sengen, og bad til Gud, at han vilde afværge alle Anfægtelser af onde Aander, som svævede i Luften og indblæste Menneskene skadelige Tanker. Da jeg hørte dette, tænkte jeg stedsse ved mig selv: naar utallige onde Aander bevæge sig omkring os og deres Medhjælperer, Hæxene, vandre midt iblandt os, hvor kan da Noget være sikker? Dertil kom endnu en Omstændighed, som betydeligen forøgede Frygten. Paa samme Tid bleve nemlig to Dwindfolk paagrebne, som bestyldtes for Hexeri; den Ene som var ung, skulde have lært Kunsten af den Anden der var gammel. Disse holdtes i nogen Tid i Fængsel; eengang om Ugen bleve de førte for Retten, forhørte og endelig af Virke-dommeren dømt; Sagen appelleredes til Landsstthinget, hvor de bleve frikendte, til stor Forargelse for hele Hindsholm. Fra denne Tid ophørte baade her og andensteds al Uro i Anledning af Trolddom; man forfulgte ikke længer Hæxe, og Spøgelseser troedes ikke længer at danke omkring. Saaledes blev det Selstaf af Troldkvinder, som længe havde foruroliget Halsøen, opløst og tilintetgjort ved nogle saa Dommeres kloge Udfærd. De omtalte Dwindfolk levede siden i mange Aar mellem Egrens

Deboere, uden at tilføie disse nogen Skade, skøndt man dog stedsve veblev at betragte dem med en Slags Mistro og Frygt."

I den følgende Tid, endnu over Midten af det 18de Aarhundrede, indtraf ofte det Tilfælde, at Ustyldige kom i Vanrygte for Trolddom; stundum blev da i Kirken gjort Bøn om Opdagelse af Ophavsmandene dertil, men i det Hele fandt saadanne Bestyldninger ikke længer synderlig Tiltro⁶⁰).

Efterat de egentlige Hexeprocesser vare ophørte, forefaldt imidlertid ikke sjældent en Forbrydelse som hørte blandt dem, der tidligere havde ført til Baalet, nemlig Forfribelse til Dævelen. Herved meentes dog ikke længer en officiel Indførelse i Dævelens Protocol ved Hexeforsamlinger paa Bløksbjerg eller Blaakulla, men enkelte Personers med deres eget Blod underkrevne Pagt med den Dnde og Forpligtelse til, mod Opnaaelse af visse timelige Goder, efter et bestemt Tidsrum at tilhøre ham med Liv og Siæl⁶¹). Da Holberg selv i sin Ungdom havde seet en saadan Forfribelse⁶²), maatte saameget mere Motivet til nærværende Stykke ligge ham nær; ogsaa var den Thistedske Besættelseshistorie endnu i frist Minde; men ved en hos ham ei sjelden Uagtsomhed har han ikke blot ladet Handlingen foregaae i denne By (IV. 8. V. 1.), men endog der tænkt sig et Theater og ladet flere af sine dramatiske Figurer, navnlig den ældre v. Quoten, her optræde.

⁶⁰) Bircherøds Dagbog S. 449; Hebeegaards juridisk-praktiske Anm. til Loven II. S. 32; Kirkehistoriske Samlinger I. S. 187—89 (1759).

⁶¹) Nyerup „om Forfribninger til Fanden“; Hesperus VIII. S. 334 fg.

⁶²) Personen, som ved Forfribelsen havde stipuleret sig aarlig en Tønde Guld, maa have været Student, da Holberg leverede Forfribelsen til hans Privatpræceptor; Epistler II. Nr. 292.

Skjønndt allerede ældre Exempler høves paa denne Virkning af Overtro og Demoralisation⁶³⁾, blev den dog især hyppigere fra Slutningen af det 17de Aarhundrede. Naturligviis fandt den nærmest Sted i de lavere Almue-Klasser, endog af Qvindelønnet⁶⁴⁾; men mærkeligt er det, at især Mange blandt de hvervede tydske Soldater heri gjorde sig skyldige⁶⁵⁾. Om Aarsagen dertil yttrede Stiftsprovst M. Keenberg følgende: „Mærkeligt er det, at alle deslige Delinquenter, som paa kort Tid ere opvaagne, har alle været sig selv i tre Poster lige, nemlig; de har alle været fremmede, alle Musqveterer, alle snart af een Alder. Den Ambition som følger det Haandværk, den Alder og en daarlig Optugtelse kan være Moder til meget ondt, helst naar de faae at læse den forargelige Løgn, som sælges paa Gaderne om Marechal Luxemburgs Contract med den Døde, hvor der findes de selvsamme Punkter som i deres Forskrivning“⁶⁶⁾. Nogle af de Skyldige bleve henrettede med

⁶³⁾ 10. Januar 1635 fik Consistorium Befaling at indsende Betænkning om Christen Pedersen i Odense, „som sig til Diævelen med Liv og Siæl haver med sit eget Blod forskrevet“; jvfr. Suhms Samlinger I. 2. S. 93.

⁶⁴⁾ F. Ex. 1725 i Kiøbenhavn; Hesperus V. S. 438.

⁶⁵⁾ Højers Friderich IV. II. S. 247. Exempler herpaa forekomme fra A. 1678 (en Rytter i Næstved); D. Wolffs Journal 1812 I. S. 15; fra 1690 (en Korporal af det Kurlandske Regiment); sammeft. S. 154; fra 1721 (en Bremerholms Fange, om hvem i følgende Anm.); Hesperus VIII. S. 335; fra 1724 (en Soldat i Kendsborg); Büschings Magazin XVII. S. 329.

⁶⁶⁾ En Bremerholms Fange, H. J. Forthammer, forhen Soldat og tidligere Catholik, havde med sit eget Blod forskrevet sig til Diævelen for at komme ud af Fængselet og leve herligt i 18 Aar; Riegels Friderich IV. II. S. 357; Hesperus VIII. S. 335. Det theologiske Facultets og flere Biskoppers og Præsters Betænkning om denne Sag er meddeelt i Fris, 1791, II. S. 157—70; Keenbergs anførte Yttring findes ikke i hans her

Sværbd, blandt andre de ved A. 1721 og 1724 (i Num. 65—66) nævnte; andre bleve, efter Omvendelse af Præsten, Forbøn i Kirken og offentligt Skriftemaal igien optagne i Guds Menighed, men straffedes dernæst med haardt Fængsel (de ved Aar 1678 og 1690 nævnte)⁶⁷); en lignende Synder i Tryggevelde Amt maatte 1710 gjøre „aabenbar Afbedelse og arbejde i Citabellet i Stubfarren“ (Roeskildst Synodal); for en Anden blev 1720 gjort Bøn fra alle Prædikestole i Kiøbenhavn (sammest). Angaaende en Forstrivelse med eget Blod, ogsaa af en Militær, blev ved Rescript til Bisshoppen under 30. Januar 1722 befalet, at den ikke af Præsten men af Profossen skulde brændes paa Gaden udenfor Garnisonskirkeporten (Sæll. Tegnelser). Hvorledes der skulde procederes mod den 1725 for „Pagt med Diævelen“ bestyldte Rone i Kiøbenhavn, maatte Geistligheden overveie (Hesperus V. S. 435).

Enkelte Exempler af denne Art forekomme endnu i den følgende Tid; saaledes 1733 en forhenværende Discipel i Fridericiaskole, hvis Dødsstraf blev formildet til Riis paa Kroppen, aabenbar Skrifte og Livstidsarbejde paa Bremerholm; 1744 en Sergeant i Kiøbenhavn, som — i det ringeste efter Kosob Anchers Responsum — skulde forbrøde sin Boeslod og ventende Mødreneard, samt straffes med Arbejde for Livstid i Castellet (Hesperus VIII. S. 336—28). Det sidste Exempel var uden Tvivl 1752 en Landsoldat i Vendskøjskø, som med sit eget Blod havde forstrevet sig til Diævelen for 8 Rdlr. aarlig, hvoraf han fik 3 Rdlr. paa

---

astrykte Betænkning, men i en haandskreven af 26de Febr. 1721. Facultetet og M. Keenberg stemte for haardt Fængsel; Otte for Dødsstraf.

⁶⁷) Højer Frid. IV. II. S. 247 bemærker, at disse Forbrydelsers ophørte af sig selv, da „diese närrische Buben“ ei længer straffedes paa Livet, men med haardt Slaveri.

Haanden, indtil hans 60de Aar; hans Straf blev lempe-
ligere end de Foregaaendes, nemlig Viborg Tugthuus paa
Kongens Naade⁶⁸).

At en saa cras Overtro kunde yttre sine Virkninger
endnu i Midten af det 18de Aarhundrede, er mindre
uforklarligt, end at en ikke ulærd juribist Embedsmand,
Holbergs Dmgangsven E. D. Hebegaard (+ 1781), kunde
finde det altfor farligt og stribende mod den hellige Skrift
at nægte den absolute Mulighed af en Pagt med Dævelen;
ligesom han heller ikke tvivlede paa, „at Dævelen jo kunde
gøre sig synlig ved at præsentere sig under afskillige Fi-
gurer“⁶⁹).

M. Keenberg's anførte Formodning, at Eventyr som
det om Luxemburg's Pagt med Dævelen kan have været en
medvirkende Aarsag til dette Slags Forbrydelser, var i sig
selv ei ugrundet; endnu mere maa dette da kunne anvendes
paa en ældre, langt mere udbredt Folkelegende, den om
Dr. Faust, om hvem en kort Meddelelse derfor her turde
være påsende.

⁶⁸) Hesperus VIII. S. 339. Efter 76 Aars Forløb udtom: „Mærk-
værdigt geistligt Forhør over Soldaten Søren Larsen Galttrup,
som i A. 1752 foregav at have forskrevet sig til Fanden. Et
Bidrag til Overtroens Historie. (Efter et gammelt Haandskrift).
Udgivet af Carl Johansen, Musikar. Kjøbenhavn 1828.
8. 16 SS.

⁶⁹) Hebegaard's Danske Criminalret (1760) S. 80; endnu mindre
tvivlende yttre han sig herom i sine Jurib. praktiske Anmær-
ninger til D. og N. Lov IV. (1767) Nr. 182, hvor han omtaler
en, saa Aar tilforn vidneskafte aflagt Bekendelse af en Person,
som efter indgaaet Pagt med Fanden havde modtaget Penge;
Nr. 195 anføres en lignende Casus fra A. 1723 (altsaa omtrent
fra den Tid da dette Stykke blev til) med en unævnt Person,
hvem det medicinske Facultet dog erkærede at lide af en op-
hidset og forvirret Phantasi; Forfatteren turde ikke „decidere noget
vist herom.“

Johan Faust var født i det Würtembergste i Slutningen af det 15de Aarhundrede og døde omtrent 1540 i Nærheden af Wittenberg. Han har neppe manglet physiske, mathematiske og medicinske Kunsstaber til en vis Grad, men han anvendte dem især til Magie og Astrologie, og viste sig i det Hele som en Charlatan og Bebrager, med en, efter hvad man kiender til den, ryggesløs og forvorten Karakter. Det omvankende Liv, han førte i det Aarhundrede da Troen paa Trolddom var almindelig udbredt, gav Anledning til, at Sagn om ham og hans Kunster udbannede sig paa forskjellige Steber. Han var den sidste navnkundige Magier paa Grændsen imellem Middelalderen og den nyere Tid og betragtedes som Repræsentant for al magisk Virksomhed; alle Sagn om Troldmænd i Oldtiden og Middelalderen, om Pagt med Dævelen, indgaaet af Tyrster, Paver og Videnskabsmænd, overførtes derfor paa Faust, der saaledes snarere blev en collectiv Personlighed end en enkelt Person⁷⁰⁾. At han stundum forveksledes med

⁷⁰⁾ Af de mange Underføgelsler om Dr. Faust og Faustsagnet kan især henvises til Artikelen (af E. Sommer) i Ersch und Grubers Encyclopädie 42. Bd.; S. Dünker, die Sage von Dr. Faust, Stuttgart 1846; Scheible, Das Kloster, 5ter Bd. 1847 (Die Sage von Faust bis zum Erscheinen des ersten Volksbuches, mit Literatur und Vergleichung aller folgenden m. m.); 11ter Bd. 1849 (af v. Reichlin-Meldegg); jvfr. R.=Meldeggs Recension over afskillige tydske Skrifter hørende til denne Gienstand, i Heidelberg. Jahrbücher 1848, Nr. 44. 45; 1849, Nr. 53. 54; 1850, Nr. 16. 17; Røperup, Alm. Morstabslæsning i Danm. og Norge S. 183—94. Alle Skrifter Faust vedkommende, Sagnets poetiske Bearbejdelser m. m. angives i: „Die Literatur der Faustsage bis Ende des J. 1850, systematisch zusammengestellt von Fr. Peter; 2te verm. u. verb. Aufl., Leipzig 1851, hvortil „Zusätze“ ere udkomne 1857; ligesom tidligere i Pechholdt, Anzeiger f. Bibl. Wissenschaft, 1851 S. 4—12. 25—28.

fin i Bogtrykkerkunstens Historie berømte Navne, skjøndt denne levede i det foregaaende Aarhundrede og egentlig kaldte sig Fust, hidrører, uden Tvivl, derfra at Kunstens Opfindelse af dens Modstandere erklæredes for et Værk af Dævelen⁷¹). Henved 50 Aar efter hans Død samlede alle Sagn om hans Liv, Kunster, Forfærelse til Dævelen og rædsomme Endeligt i en særegen historisk Fortælling eller rettere magisk Roman med antipapistisk Karakter, og advarende Tendens; den udkom første Gang 1587 og 1588 i Frankfurt og udbredtes snart i flere Udgaver og i forskellige Sprog⁷²). Ligesom ældre Sagn om Trolddom samlede i Legendens om Faust, saaledes kom ogsaa i en følgende Tid de fleste magiske Skrifter til at gaae under hans Navn⁷³).

De nyere Forfattere, som med saa megen Fuldstændighed og Nøiagtighed have fulgt Faustsagnet's Udbredelse igiennem forskellige Folkeslag og i forskellige Litteraturer, have

⁷¹) Ogsaa i Böhmen er en Faust bleven anseet som identisk med Gутtenberg; Gräffes Lehrbuch e. allg. Literaturgeschichte II. 2. Abth. 2. S. 630.

⁷²) Udgaven 1587 er optrykt hos Scheible: Das Kloster 2ter Bd. (1847); jvfr. 11ter Bd. (1849) S. 340—42; Dünker S. 85—86 og Peter Lit. d. Fausts. S. 11; den indeholder afskilligt som mangler i Udg. af næste Aar; Scheible, 11. B. 1003—12. Paa Plattysk udkom den i Lybel 1588 efter Original-Udg. af J. A.; i den følgende Tid flere Gange paa Hollandsk, Engelsk og Fransk; Peter S. 12—16. Fausts Historie paa tydske Niim (Tübingen 1587—88) er, efter det eneste bekendte Exemplar i det store kongelige Bibliotek, optrykt i „Das Kloster“, 11. B.; tidligere var den allerede omtalt i Nyerups alm. Morstabslæsning S. 188—91.

⁷³) Iser den saakaldte „Höllenzwang“, et heelt System i Magien, der er optrykt efter Haandskrifter i Anhanget til A delungs Gesch. d. menschl. Natur VII.; i Horsts Zauberbibliothek, 2den—4de D. og hos Scheible, Fausts Bücherchat I. Stuttg. 1851; alle disse Udgaver ere forskellige Bearbejdelser af et og samme Værk; jvfr. Nyerups Morstabslæsning. S. 195—96; Heibels Jahrbücher 1850 Nr. 17. Hos Peter S. 16—20 optrykte Faust tillagte magiske Skrifter.

forbigaaet eller ikke kiendt dets Tilværelse i Danmark, til hvilken bl. A. sigtes, saavel i dette Stykke som paa flere Steder hos Holberg.

Allerebe i samme Aar som den anden Originaludgave af Faustromanen udkom i Frankfurt, den plattyske Oversættelse i Lybek og den rimede Bearbejdelse i Tübingen, 1588, udkom ogsaa en dansk Oversættelse, men hvoraf neppe noget Exemplar nu eksisterer⁷⁴). Tid efter anden fulgte flere Udgaver, af hvilke den ældste som findes ved Haanden, er Følgende:

„Historia om D. Johan Fausto, Den Viidberøetede Troldkarl oc Sortkonstner, Hvorlunde hand paa en Forsagte tid forstreff sig til Dieffvelen 24 Aar, oc Svad for underlige Euentyr hand dit imellem saae, selff anrettebe oc bedreff Indtil hand paa det sidste fæd sin velfortiente rette Løn. Største Part tilssammen streffvit, oc udgaait paa Prent, Effter hans egen Skriff som hand haffver ladet effter sig, Alle Hoffmodige oc Ugubelige Menniske til it Streckeligt Efftersium oc farligt Exempel, Oc til en Trohiertig Abuarfel. Jacobi III. Værer Gud underdanige, staar Dieffvelen imod, saa slyer hand fra Eder. Trykt i Lund, Aar 1674.“ 173 SS. 8. Oversættelsen slutter sig nærmest til Originaludgaven 1588. I Fortalen (7 Sider) siges bl. A.: „Oc paa det ingen skal bevæges af denne Historie til saadan unyttige oc fordærvelige Opsat at efterfølge, da haver jeg med Raad gaaet forbi, og udeluft de formas conjurationis, eller Besværelse, og sæt allene det, som kunde tiene hver Mand til Advarsel og Forbedring“⁷⁵). Denne Erklæring uagtet

⁷⁴) Den har været i K. Brahes Bibl. i Odense (Linds Fortegnelse S. 152), men fandtes der ikke da Nyerup udgav sin „Morstabslæsning“ (S. 185).

⁷⁵) 1685 og 1707 er den igien oplagt i Lund; Nyerup S. 192. 314. Et senere tybsk Udtog af Folloromanen findes ogsaa paa

havde Censorerne, til hver Tid, dog meget imod dette Skrift⁷⁶⁾; Holberg selv fandt det, som „haver i lang Tid af Almuen været læst med saadan Andagt, som det kunde være en symbolist Bog“, baade „usømmeligt og forargeligt“, især da han, som Flere, forveglede Troldmanden Faust med Bogtrykkeren⁷⁷⁾. Fra Folkeromanens første Fremkomst lige til den nyeste Tid var Faust tillige en yndet Gienstand for dramatisk Behandling, baade i og uden for Tydsland, som Stueespil og til Marionetteforestillinger⁷⁸⁾. Holberg nævner Saadanne blandt de her tidligere opførte, naturligviis af omvandrede tydske Bander⁷⁹⁾, og af nærværende Stykke

---

Danst, allerede 1735 (nævnes i Peter, Zusätze z. Litt. d. Fausts. S. 10) og flere Gange; i et Oplag fra dette Aarh. Begyndelse med følgende Titel: „Den i den ganste Verden belienkte Erg-Sort-Kunstner og Trold-Karl Doctor Johan Faust, og hans med Djevlen oprettede Forbund, forundringsfulde Levnet og stræklige Endeligt.“ Kbhvn, Tilkøbs i Ulfegaden Nr. 107. 32 S. 8.

⁷⁶⁾ F. Ex. 1635; Suhms Samlinger I. 2. S. 93; og 1722, ovenfor S. 148; Nyerup, Morst. Læsn. S. 192; men 1728 er her en Trykfeil.

⁷⁷⁾ Epistler II. Nr. 95; jvfr. hans Kirkehistorie II. S. 294. Faust nævnes ogsaa i en Anm. til P. Paars 2. B. 3. S.

⁷⁸⁾ Dünker, Sage von Faust S. 229—41; 249—51; v. Reichlin-Melbegg i Scheible, Das Kloster XI. S. 624 fg. Lautbecher, über den Faust von Götze (Nürnberg 1838) S. 95—97 opregner 35 for første Deel tydske Dramer om Faust; Tillæg dertil i Pechholdt, Bibliothek-Anzeiger 1851, S. 27—28. Samme Aar som Romanen første Gang (1587), udkom et tydsk Drama om F. hvis Forfattere og Bogtrykker straffedes med Fængsel; Peter, Literatur d. Faustsage S. 23. Om en Opførelse af Faust i Berlin 1703, som vakte Forargelse ved Forfatterskribelsen til Djevlen s. Plümiche S. 77; ogsaa i Hamborg opførtes den fra 1739 til 1746 s. Schütze S. 62. 99. 266.

⁷⁹⁾ Moralske Tanker S. 64; Epistler III. Nr. 226, S. 203. 1690 blev Faust opført i Lund, hvor netop flere Udgaver af Romanen ere trykte; Cavallin, Lunds Stifts Herdaminne II. S. 319.

(IV. 5.) erfares, at det ogsaa hørte til v. Dvotens Repertoire⁸⁰⁾.

Et efter Faustsagnet dannet Sidesykke var den tydske Fortælling om den berømte franske Marchal af Luxemburg, hans Pagt med Djævelen og skræffelige Endeligt (1695). Sandsynligt er den digtet i Tydskland, hvor, saavel som i Nederlandene, hans gruelige Fremfærd havde giort hans Navn forhad⁸¹⁾. Ogsaa den høves i en dansk Oversættelse, i hvilken M. Keenberg fandt en medvirkende Aarsag til de hyppige Forbund med den Dnde⁸²⁾.

I det Foregaaende er viist, at Flere blandt de Holbergste Stykker i en eller anden Henseende kunne bidrage til at opløse vore ældste Theaterforhold. Saaledes forsvarer Maskeraden en Forlystelse, der, i det ringeste for en Tid, hjalp til at opretholde Skuespillene; Ulrichses von Stacia paroderer de tydske „Haupt- und Staatsactionen“; Rildereisen snertes den overdrevne Opera=Smag; Hensigten af Melampe er at fjerne den med det danske Folks Natur kun lidet stemmende Tragedie og Drama; De Ulyselige latterliggjør de romantiske Skuespil, hvis eneste Gienstand er Forliebelse. Prologen til Uden Hoved og Hale, ligesom tidligere Nytaarsprologen 1723, vidner om en Tid, da den unge Skueplads nærrede de gunstigste Forhaabninger;

⁸⁰⁾ Af Stykkets I. 1., hvor Leander mener Mephistopheles, slutter Dünker S. 240 urigtigt, at en Tragedie „Faust“ ogsaa kan have været kiendt paa den ældste danske Skueplads. Den eneste theatrale Behandling af dette Sujet hos os er A. Bournonvilles mesterlige Ballet fra 1832.

⁸¹⁾ v. Reichlin=Meldegg, anf. St. S. 705—15.

⁸²⁾ Da Keenbergs Betænkning er fra 1721, maae der altsaa have været Udgaver paa Dansk ældre end den hos Nyerup S. 203 nævnte af 1733.

efterat disse vare stufte, giver Den danske Comoedies Liigbegiengelse en Udsigt over Skuepladsens vrelende Skiebne i et Tidrum af halvfemte Aar⁸³).

Det nu foreliggende Stykke var allerede til 1723, da Skuespillenes første Udgave udkom. At det skulde have undergaaet væsentlige Forandringer, inden det første Gang blev trykt, 1731, er ikke sandsynligt; mueligen har enten Digteren eller Selskabet havt særegne Grunde for, i Skuepladsens første Periode ikke at lade det komme paa Scenen⁸⁴). Smidlertid forekommer her meer end eet Træk, der bestyrker hvad vi andensteds fra kende til Forholdene ved Theatret i Lille Grønnegade, haade inden og uden for Coulisserne.

Af Theaterpersonalet optræde her i alt fem Personer, fire mandlige og een qvindelig. Ved Leander, „Mesteren for Comoebierne“ (I. 3.) behøver man ikke just at tænke sig enten Montaigu eller Capion. Hos de to Comoebianter (IV. 7. 9. V. 2) kan ikke miskiendes en vis Dannelse, som ogsaa tør forudsættes hos Studerende, der i Skuepladsens første Dage af ungdommelig Kunstbegeistring lode sig friste til at betræde en Bane, der vist ikke var Vej til Hæderlighed efter Tidernes Leilighed. Skuespillerinden Apelone viser sig derimod som en temmelig letfærdig Person (IV. 1.). Den eneste af Personalet nærmere betegnede er Heinrich, ikke

⁸³) Et Bidrag til Kunstskab om Skuepladsens Tilstand i Slutningen af Aaret 1725 (Overskou S. 226) giver følgende Avertissement i Extraordinaire Relationer 1726, Nr. 9: „Magtet den haarde Skiebne, som de danske Comedier paa nogen Tid har maat friste, have dog de kongel. privilegerede Acteurs stræbt af yderste Kræfter og Formue til at soutenere paa deres egen Risiko dette Slags Skuespil, som saa ofte har fundet Behag hos Nationen, og til den Ende, for deraf at vise en Prøve, aabne de Dødsdagen d. 6te Februar deres Theatrum ved at forestille „Den Skæbnefulde Tartuffe.“

⁸⁴) Kjøbel om S. III. S. 95. 112; Overskou

Leanders Tiener, thi denne er en særffilt Person og kaldes hans „Dreng“ (II. 1.); men selv Skuespiller med raadgivende Stemme i Theateranliggender, og ingen anden end Henrich Wegner, den første Fremstiller af de Holbergste Tienere. I Ulysjes von Itacia nævnes han (Chilian) med sit Familienavn (IV. 4.); og i Comœdiens Liigbegiængelse optræder han som „Seigneur Henrich, privilegeret Acteur ubi Grønnegade“. I en rimet Samtale mellem v. Henric „Borgemeesters Tiener i Comœdien om den politiske Randestøber“ og Scapin, formodentlig fremsagt som Prolog til en Festsforestilling i Anledning af Dronning Anna Sophias Fødselsdag den 16de April 1723, underskriver han sig „Acteur ved den danske Bunde⁸⁵). Ligesom J. N. Ulføe og Flere af den ældste Skuespillerstamme var han Student, født i Jylland og havde uden Tvivl studeret Theologie; men efter Skuespillenes Ophør fandt han, som Flere af hans Kammerater det raadeligst at søge verdslig Befordring. „Henrich Wegner, som nogle Gange har havt den Naade at være Hs. Kongl. Maj. til Diverstissement paa Theatro, andrager, at, endstjøndt han havde tænkt at applicere sig til geistlige Forretninger, har han dog maattet forandre sit Propos og derefter med saadan Flid lagt sig efter verdslige Sager, at han formoder ikke at skal findes Hs. Maj. Naade til Employ uværdig. Han anholder om den af hans Fader til Dato forestaaede Postmestertieneste i Aarhus og om tillige at bestikkes til Viceborgemeester sammesteds“. Dette blev „af besynderlig Naade“ bevilget⁸⁶).

Af Stykkets første Replik kan sluttes, at Selskabet selv maa have deelt Indtægterne imellem sig; Leander Klager

⁸⁵) Nyt historisk Tidsskrift VI. S. 370—73.

⁸⁶) Gratial=Protocol; 18de Februar 1730 (Geh. Archiveth). Han kan altsaa neppe være kommet ind i Krigscancelliet, som antages af Overskou I. S. 257.

nemlig over, at han „i denne Maaned ikke har havt thye Rigsdaler paa sin Part.“ Ligesom Capion 1723 blev sat i Sluttoriet for en Bezelgiæld af 200 Rdl. (ovenfor S. 230) saaledes er Leander her i Betryk for 50 Rdl., Beløbet af en af ham for 6 Maaneber siden udstæbt, men ikke accepteret og derfor protesteret Bezel, rettere Bezelobligation (I. 1. II. 1. 4. III. 5. V. 1. 3. 4.). Derfor vilde han have „en Artikel indført i Loven, at ingen maatte lægge Haand paa en Acteur“, men mener „at man kan applicere hid, det som findes om Embedsmænd, at ingen maa arrestere dem i deres Forretninger“ (II. 4.)⁸⁷). De tydfste Hof=Dperister vare ved Igl. Bevilling af 9de Marts 1723 fritagne for personlig Arrest for Giæld, saalænge de vare i Tienesten (ovenfor S. 324); men en saadan Begunstigelse kunde naturligtvis ikke blive et privat Skuespillerfjelskab til Deel. Først i det Igl. Privilegium „for det danske Comediehuus“ af 11te September 1750 blev bestemt, at „Acturerens og Actricernes Gage maa ikke af nogen, saalænge de ere ubi den Tieneste, for Giæld med Arrest beslaaes“ (Overskou II. S. 112); og ved Plakat af 8de Januar 1776 fritoges endelig Skuespillere, Sangere og Dandsere af begge Rign, indenlandske og fremmede, for personlig Hæftelse for Giæld, saalænge de vare i Tienesten, „om end Debitor udtrykkelig havde forskrevet sig at ville underkaste sig personlig Arrest“. For at ophielpe de sunkne Finantser var Selskabet nu betænkt paa, atter at give Tragedien „Holidorus“ (I. 1. V. 4.), der vel betegnes som „en forbandet fæl Tragoedie“ (I. 6), men som dog, med dens Besværgelsesscene, kunde formodes at ville løfte Tilskuere.

⁸⁷) Ved den af ham anførte Analogie maa være sigtet til D. L. 1—21—3: „Giøre Rettens Betiente Arrest paa Kogens eller Gøds, som ei er Arrest undergoven, da saare de (1)“

Denne Tragedie kiendes ikke nærmere; maastee har den aldeles ikke existeret⁸⁸⁾. Det lystige Efterstykke af det italienske Theater „om Doctor Baloarbo“, som var nødvendigt, for at Folk kunde faae Tragedien „til Livs“, var Comedien la fille de hon sens i Gherardis théâtre italien, Tome IV. hvor der forekommer en Væge, Doctor Baloarbo⁸⁹⁾.

Med Hensyn til vort Theatervæsens ældste Historie kan endvidere bemærkes, at dette Stykke er den eneste samtidige Kilde, der nævner den bekjendte von Quoten. Alle, baade Danste og Fremmede, der omtale ham som en indvandret tydsk Theaterprincipal, have i Grunden ingen anden Hiemmel end Stykkets 2den Akt 5te Scene⁹⁰⁾. Nu kan derimod hans Stilling her i Landet, tilligemed hans øvrige personlige Forhold nærmere oplyses af hidtil ubenyttede Aktstykker. Navnet Salomon Poulsen von Quoten⁹¹⁾ viser hen til en tydsk eller maastee nederlandsk Herkomst, skjøndt et tilsvarende Stebnavn ikke har kunnet opbages. Uden Tvivl er han allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede kommen herind som Hvervet. Efter 8 Aars Tjeneste ved Garden tilføds, fik han sin Afled og drog til Byland, hvor han, under 8de September 1711, af Magistraten i

⁸⁸⁾ Naar Tragedier først ere blevne spillede her, s. ovenfor S. 332—33.

⁸⁹⁾ „Arlekins smaa Huer“ og „Doctor Baloarbi store Hatte“ nævnes som Extremere i Holbergs moralske Tanker S. 475.

⁹⁰⁾ Gaaleses J. F. Löwen, Gesch. d. deut. Theaters (Skriften IV.) S. 18; Deorient, Gesch. d. deutschen Schauspielkunst I. S. 352; Prutz, Vorlesungen S. 185; Sammes „L. Holberg, sein Leben etc.“ S. 143; de angivne Aarstal for hans Ankomst hertil ere aldeles vilkaarlige og urigtige. Hans Navn forekommer hverken i Holbergs Levnet eller andensteds hvor han omtaler de her hospiterende tydske Bander.

⁹¹⁾ I den første Udgave af disse Antegnelser I. S. 201 kaldes han Samuel P. v. Quoten, hvilken Feil igjen er gaaet over i Overflous Værk.

Narhuus erhøldt Attest, at han, som Oculist, Steen- og Brodsknider havde „med sine Medhavende“ stiftet sig ærlig og vel i Byen og opereret for Stær, Kræft m. m. (Hü-berg, Aftstykker vedkommende Narhuus II. S. 176). Efter fire Aars Forløb optraadte han i Kjøbenhavn, hvor han søgte Privilegium „at være Oculist, Steen- og Brod-Schnieder samt Landbrækker og Comœdiant.“ Disse Næringsveie vare nemlig paa den Tid og endnu senere hyppigt forenede, da omreisende Quaksalvere og Markstrigere tillige pleiede at føre en Hanswurst med sig, som der hvor de opflog deres Boder, i v. Quotens Ansøgning af 30te Nov. 1717 kaldet „Theatrum“, loffede Publikum ved allehaande Gøglerier⁹²⁾. Politi- og Commercecollegium omtalte hans tidligere militære Stilling og tilføiede, at han havde „fremviist meget gode Attester fra Magistraten i Narhuus og Horsens om hans der forrettede lykkelige Operationer, hvorfor de allerunderdanigst skulde eragte det ikke at kunne være utienligt, især for fattige Syge, som maatte behøve hans Hielp, om ham allernaadigst blev tilladt at exercere sin Kunst her. Men formeener allerunderdanigst, at det er

⁹²⁾ Allerede i Ribbelsalderen fulgte en saakaldet lystig Person med de ombvandrede Læger og Operateurer; Grimms deutsche Mythologie S. 669. I Slutningen af det 17de Aarh. optraadte i Berlin en navnkundig Stuespil- og Ballet-Entrepreneur Sebastian di Scio, som tillige var chirurgisk Operateur og fik Tilladelse at sælge Balsam og chymiske Medicamenter; Plümcke S. 59. 67. Endnu i R. Frid. Wilhelm I. Tid var en Hof-Comœdiant i Berlin tillige Hof-Operateur og blev, for at perfectionere sig i begge disse heterogene Fag, paa kongelig Beføstning sendt til Paris; Førsters Frid. Wilh. I. 1. S. 313. Joh. Frid. Beck, Principal for en Waldeckst Stuepillertrup var i sin Tid Landlæge og Hanswurst; Prug, Vorlesungen S. 207. Den omtrent 1728 udfomne „Kort Uundervisning m. m. (Danst Minerwa, Mai 1818 S. 441) afholder herfor de tybste Comœdier fra „Quaksalverstykker og de samme

ufornødent at give hannem noget særdeles allernaadigste Privilegium paa at være Comœdiant, efterdi Forordningen af 24de September 1708 om Betlere her i Staden tydeligen melder, hvorledes de som saadan Frihed forlanger, sig skal forholde" ⁹³). Conseilet indstillede, under 19de Juni 1715, „om det ham saaledes efter Erklæringen maa bevilges" og Kongen resolverede egenhændigt: „Vi approbere allernaadigst Conseilets Betænkning" ⁹⁴). Under 31te Januar 1717 erholdt han altfaa kongelig Tilladelse at bruge og exercere sin Kunst her i Staden som Oculist, Steen- og Broksnider samt Tandbrækker (Kahbels Vidrag S. 77). Om theatraalste Forestillinger indeholder Privilegiet vel intet; men at han, i Henhold til nysansførte Forordning, har oprettet et Marionetteater ⁹⁵) som han snart efter ønskede at udvide til egentlige Skuespil, erfares af følgende Referat i Conseils-Protocollen under 2den April 1716: „Salomon Pauelsen von Quoten, som haver spillet her i Staden

⁹³) Ved Frd. af 24. Sept. 1708 om Forhold med Betlere og Almisse til deres Underholdning var bestemt, „at Comœdianter, Finiedandsere eller Andre som med Skuespil eller andet i Huse eller paa offentlige Pladser ville fortiene Penge, maae ei med Saadant begynde, før de for de Committerede paa Silkehuset have fremviist Magistratens Tilladelse og de siden med dem ere accorderede om hvad de Fattige skal have af deres Profit, hvad heller saadant Skuespil skal stee til de Fattiges Bedste en Dag om Ugen, som skal være Fredagen, eller og derfor en vis Sum Penge engang for Alle skal gives."

⁹⁴) Extract af hvis ubi Conseilet ad referendum allerunderdanigst er optaget (Geh. Archivet). Naar det i en i det følgende omtalt Ansøgning af v. Quoten og hans Søn af 1747, siges, at han „over 50 Aar har holdt Comœdiantbande" maa dette formodentligen beroe paa en Misforstaaelse eller Glemfomhed.

⁹⁵) En „Duffegøgler" talbtes med et træffende danst Udtryk den der gav Marionetteforestillinger; Virsheroes Dagbog S. 429 (1708).

med Marionetter, andrager allerunderdanigst, at hans Desejn er at gaae til Hamborg for at antage endeel Personer foruden de, som han haver, at han efterdags kunde agere Comoebier med levende Personer, hvorudover han allerunderdanigst supplicerer, at han maatte nyde allernaadigste Privilegium paa at være Comoebiant i Danmark, Norge og Holsten og at han paa sin Reise maa ubehindret spille med sine Marionetter paa de Steber, hvor han kan have Haab at fortiene noget til sin Reises Bekostning." Conseilet indstillede Ansøgningen: „allerunderdanigst til Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Billie. Ellers haver Supplikanten spillet her til liden Fornøielse og hans Arbeide er alene at spille Folk Pengene af Pungen i besværlige Tider". Kongen resolverede: „Vi finder ei heller, at Supplikanten haver spillet saadanne Comoebier, at man dermed kunde være fornøiet, langt mindre at man ham derfor skulde meddele saadant et Privilegium.“

Efter dette Afslag stal han dog, ifølge en Ansøgning af Sønnen af 3die April 1747, under 18de November 1718 have erholdt Bevilling paa indtil videre at spille tybste Comebier. Men at han allerede før den Tid maa have fundet det nødvendigt at betrygge sig mod Indgreb i hans oprindelige og sikkrere Privilegium, som han ogsaa uden for Kiøbenhavn synes at have benyttet, viser følgende Klage af 30te November 1717: „Salomon Poulsen von Quoten, som haver Privilegium af 31te Januarii 1716 paa at være Oculist og Bruct=Schneider i Kiøbenhavn, klager, at han af fremmede Operateurs i Kiøbstæderne, som han ideligen med Proces maa forfølge, bliver fornærmet, hvorfor han beider, at ingen Fremmed af hans Profession, som ikke har kongl. Privilegium eller og til besiddende i Kongens Riger og Lande, maa tillade

nogen Byes Magistrat at opsette Theatrum, hvor og naar han i samme By er tilstede". (Cancellie-Protocollen).

To Aar senere (1719) ansøgte han i Forening med Capion om Privilegium paa at agere Comedie „i det lidet Giethuus paa Kongens Torv"⁹⁶); hvilket dog kun meget betingelsesviis blev ham tilstaaet (ovenfor S. 218). At dette fornemmeligen maa tilskrives den ringe Anseelse hans Præstationer, ifølge Conseilets Indstilling af 2den April 1726, nøb, kan sluttet deraf, at Capion selv, under 17de Mai 1720 erholdt et næsten udelukkende Privilegium paa at give Forestillinger saavel med levende Personer, som med Marionetter (ovenfor S. 218—20)⁹⁷). Da han til-

⁹⁶) I Politimester Ernsts Rapport af 5te Marts 1720 siges, at en privilegeret Marionetspiller agerede i Gothersgade og Dvotum (v. Quoten?) paa „Kongens Torv"; men det blev forbudt Begge at agere indtil Paaske. Ifølge Rapporten af 23de Marts 1722 forbød Politimesteren Comedier at spilles 14 Dage efter Faste-lavn; en Soldat sneg sig til, nogle Dage efter, at gaae om Aftenen „en Harlequin" paa Gaden og invitere Folk til et Marionetspil, hvilket han strax „disfiperede".

⁹⁷) Om Accorden mellem Capion og den stærke Mand (ovenfor S. 222), der maa være sluttet strax efter den Sidstes Ankomst til Kjøbenhavn, forekommer Udskiligt i Politimesterens Rapport af 15. Decbr. 1720. Præsident Møller og Politimesteren vilde købe „et Fiælehuus paa Njeterov", som den stærke Mand brugte, af en Borger ved Navn Løiberg, til et Dvarantainehuus, for 250 Rdl.; men Eckenberg havde reserveret sig at bruge Huset til den 26de Januar næstf. Smidlertid havde Politimesteren paa Capions Klage, at Eckenberg mod hans Privilegium (S. 218) agerede med levende Personer „formiblet denne Accord", at E. skulde træde med sin Bando i Capions Compagni og Theatro, som og blev fuldbørdet, og saaledes blev „Fiælehuset" ledigt. Men siden klagede Eckenberg over ei at kunne subsistere med Capion, da han havde ladet komme en Luffspringer der ei kunde gjøre sine Exercitier paa Capions Theater, hvorfor Eckenberg maatte bruge sit „Fiælehuus" igien til denne „Springer".

lige i Slutningen af Aaret 1722, i Forening med Montaignu havde begyndt at give danske Skuespil, gjorde v. Quoten et nyt Forsøg og ansøgte Aaret efter om Tilbedelse „at agere tydske Comedier uden for Staden“; hvilket dog ikke blev bevilget, sandsynligen af Hensyn til den danske Skuepladses Lær (Conseil. Protocollen, 26de Mai 1723). Nu var saaledes ingen anden Udvei for ham, end at vende tilbage til sin første Næringsvei; han anholdt derfor om Privilegium „at være Dculist og Brud-Snieeder i Vaaland og Falster“; hvilket under 22de Marts 1724 ogsaa bevilgedes ham (Samme st.). I dette Stykke, som ifølge Holbergs egen Yttring var forfattet ved Aaret 1723, maa dog 5te Scene i 4de Akt senere være indstøbt, da den ikke godt passer sig paa Skuepladsens første Vinter, dens gylbue Tid, men snarere paa et af de følgende magre Aar, da Skuespillernes Uheld kunde lade v. Quoten, efter saa mange mislykkede Forsøg, haabe at komme i sin „gamle Næring igien“; thi det Anførte viser, at hans Theater allerede var lukket før Capion fik sit Privilegium. Denne Scene nævner tillige enkelte Stykker af hans Repertoire; nemlig: Dr. Faust, Zauberei von Armida og Adam og Eva. Om det første er ovenfor talt; det andet kendes ikke nærmere⁹⁸⁾; men Adam og Eva med Synbefalbet afgav, ligesom Faust fra det 16de og ind i det 18de Aarhundrede et yndet Sujet for Skuespil af alle Arter, som Opera, Marionetspil ja endogsaa som Haupt- und Staatsaction med Hanswürst⁹⁹⁾.

⁹⁸⁾ Rahbel om S. III. S. 112. I Holbergs Epistler II. Nr. 180 nævnes dog „Armida Troldbom“ blandt de flette Stykker som her forud foreslilledes. En Opera „Armida“ opførtes 1695 i Hamborg; Gottsched, deutsche Schaubühne II. S. 75.

⁹⁹⁾ Pruz, Vorlesungen S. 115. 135. 207; Kuhnlein, dramatische Poesie der Deutschen I. S. 113; Weinhold, Weibnachtspiel u. Lieber S. 293-94; Plümcke, Berlin. Theatergeschichte S. 15; Schütze, Hamburg. Theatergesch. S. 35.

Naar Holberg nævner det (og den hellige Dorothea) blandt de Skuespil der her bleve spillede, før han selv optraadte som dramatisk Forfatter, og som han i sin Barndom havde seet i Norge, da maa det have været Forestillinger af omvandrede tybske Bander¹⁰⁰).

Efter Ildbebranden 1728 standsede Skuespillene og efter Friderich d. 4des Død, to Aar senere, ophørte de aldeles. Dog gjordes endnu i Begyndelsen af Christian den 6tes Regiering Forsøg paa deres Gienoprettelse, endog med Udsigt til et gunstigt Resultat. Under 25de April 1731 anholdt Generalmajor H. S. Arnoldt om Confirmation paa sit „havende Privilegium at spille Comedier i det dertil i Grønnegade indrettede Huus“. Cancelliet indstillede Sagen til Conseilet som bevilgede Confirmation. Den 8de August s. A. anholdt Montaigu „om Privilegium at etablere i Kiøbenhavn en dansk Comedie, alle andre Spectacler exclusive, til hvilken Ende han har associeret sig med Landois (Lindorf) og Pilloy, saa at han ved deres Hielp, foruden en complet dansk Comedie, ogsaa kan give de smukkeste og divertisfanteste af de franske og italienske Theatris“. Cancelliet sendte Ansøgningen til Generalmajor Arnoldts Erklæring, og Conseilet bevilgede „Confirmation paa samme Fod, som Montaigu det forhen har havt, dog at i den Clausul, hvor der meldes om Capion, i hans Sted sættes Generalmajorens Navn, siden han er traadt i Capions Ret;“ (Cancellie=Protocollen). Da der nu i det medbeelte Privilegium ikke var Tale om Lønning eller kongelig Understøttelse, henvendte Truppen sig den 17de August i et rørende og karakteristisk Bønskrift, underskrevet af Montaigu, de Pilloy, Ramel, Landais (Lindorf) og Schumacher, til Videnskabernes Mæcen, den Holbergste

¹⁰⁰) *Moraliske Læster* S. 64; *Epistler* IV. Nr. 332.

Muses Belynder Geh. Conf. Raad, Greve Christian Ranzau, hvem de paa det Indstændigste anbefalede deres Sag¹⁰¹). Da to saa betyvende Mænd, af forskiellige Grunde, interesserede sig for en dansk Skueplads, maa Kongen have fundet sig foranlediget til at indhente en Betænkning om Skuespils Tilladelighed overhoved fra et kirkeligt Standpunkt, eller en Besvarelse af den Opgave: „Ob die heutige Comœdien so beschaffen, daß ein wahrer Christ dieselbige ohne Gefahr und Schaden seiner Seelen könne besuchen und dabey ein gut Gewissen, einen gnädigen Gott und die Versicherung seiner ewigen Seeligkeit könne behalten?“ Herved foranledigedes en Diatribe, uden Narstal, men efter indre Kiendtegn at dømme skreven ved denne Tid, og da Forfatteren omtaler sig selv som Siælesørger, neppe af nogen anden end Kongens Skriftesaber Bluhme. Af det temmelig vidtløftige Indhold fortæner Følgende at meddeles:

„Die Hauptabsicht von allen Schertz und Narrentheibung in denen Comœdien ist nicht denen armen Menschen gute Moralen und Tugendlehren bezubringen, sondern dem Fleisch eine Materie zu lachen zu geben, sie lustig zu machen, damit sie bey dem Anblick ernstlicher Sachen der Comœdie nicht mögen müde werden; dabey ist nun Schertz und Narrentheibung, welche der sogenannte Pöckelhering oder Diener, wie man ihn nennen will, treiben, die Seele der Comœdie, und die arme Menschen gehen fast durchgehends hinein, um solche Zoten und Possen zu sehen und zu hören. Man befließiget sich auch dieselbe besonders in dänischer Sprache so grob und ungeziemend vorzutragen, daß die auch nur einen Funcken Ehrbarkeit im Hertz haben, daran einen Ekel haben“ ...

¹⁰¹) Tritogenia I. S. 121—23; Overskou I. S. 255

„Geføgt aber, daß in denen Comødien keine heidnische Fabeln, sondern Historien aus der Bibel vorgestellet worden, so werden sie dadurch nicht besser, denn Gott kann nicht leiden, daß man von seiner göttlichen Person eine Bildniß machet, den so heiligen Jesum in sündlichen Creaturen mannigemal ungeziemend vorstellet, die Werke seiner göttlichen Majestät nachäffet, und heilige Dinge mit lächerlichen Unterhandlungen vermischet.“

„Wie mancher Thaler wird an Comødien verwandt, welcher viel besser denen armen Leuten gegeben werden, als dem losen Gesindel der Comødianten, welche nur, was sie bekommen, verkauffen, oder sonst lieberlich herburch bringen. Man behält dadurch das lieberliche Gesindel im Bande, welches die arme Unterthanen aussauget und auf allerley Weise ihnen zu Last ist“ . . .

„Noch mehr machen sich diejeniger frembder Sünden theilhaftig, welche Comødien defendiren, vor derselben Zulässigkeit streiten, andere dazu mit Macht überreden, große Herren zu derselben Anrichtung rathen und aufmuntern, Geld dazu herschieffen, selbst ärgerliche Comødien machen und verfertigen, eine Bande von solcher Gesindel zusammenbringen, ihnen Häuser bauen, Gelder verschaffen, m. m.“ . . . „Am allermeisten machen aber diejenigen sich dadurch fremder Sünden theilhaftig, welche, da sie allen den Greuel hindern, verbieten und abrathen können, solches nicht thun“.

Man seer, at den nævnte Forfatter, ikke blot avrede mod danske Skuespil, men ogsaa mod thdske „Haupt- und Statsactionen“, og at han thdelig sigtede til bekjendte Personligheder: Arnoldt, Kanzaug og Holberg; men det er

ikke sandsynligt, at hans Betænkning har fremkaldt noget directe Forbud¹⁰²⁾.

Da Conseilet nemlig havde bevilget begge næsnævnte Ansøgninger, og det desuden vides, at omvandrende Vandter selv under denne Konges Regiering med visse Indskrænkninger gavede Forestillinger i Provindsferne¹⁰³⁾, tør man vel antage, at det nærmest har været Mangel af fornødne Pengemidler og den for deslige Foretagender i det Hele ugunstige Tidsaaud, der denne Gang hindrede den danske Skuepladses Gienfødsel¹⁰⁴⁾. To Aar senere lod derfor Arnoldt ved Auction bortfælgge „det saakaldte Comediehuus i lille Grønnegade“ med tilhørende Plads og Udkørsel til Gøthersgade, „hvilket Huus er forundt tgl. Privilegium, at deri og ingen andensteds i Kiøbenhavn maae holdes Comedier, naar de allernaadigst matte tillades“; dog blev det ikke solgt før den 26de Juni 1736 ved tredie Auction¹⁰⁵⁾. Saaledes var der da al Udsigt til, at den gamle Theaterbygning i lille Grønnegade vilde tabe sin

¹⁰²⁾ Naar Holberg, Epp. II. Nr. 179; III. Nr. 244; IV. Nr. 392 forsvarede Skuepladsen mod Geistlighedens Angreb, da hører dette hen til dens Gienoprettelse 1747.

¹⁰³⁾ Ifølge Frdn. 12te Marts 1735 om Sabbaten maatte Skuespil ikke opføres paa hellige Dage og Aftenen tilforn. Frdn. 21. Marts 1738 forbød Comoediantspillere, Liniebåndsjere eller Taftenpillere at indfinde sig i Danmark eller Norge, for deres Spil og Exercitier der at forestille, i Anledning af at det i Viborg, paa Snapstinget, skal gaae i Svang om Mandagen næst efter Søndagen Dvasimodogenitti. Det 1737 oprettede Kirkeinspectionocollegium skulde bl. a. ogsaa vaage over, at der ikke spillede paa hellige Dage; J. Møllers Mnemosyne II. S. 330. En omvandrende Theaterprincipal Spiegelberg døde i Norge 1732; Schiøtze S. 53.

¹⁰⁴⁾ Uden Tvivl har det været i Haab om en saadan, at den søgte Udgave af Holbergs Dysspil kom for Lyset.

¹⁰⁵⁾ Kbhvns extraord. Relationer Nr. 38.

oprindelige Bestemmelse; ligesom ogsaa de fem Tilbageværende af det ældste Theaterpersonale, Underskrifterne af det nys omtalte Bønnskrift, efterhaanden forløbe denne Bane. Montaigne blev Sproglærer i Generalmajor P. Løvensørns Huus; Pillop optoges 1741 i Viintapperlauget; Kamel, der var Student, skal være bleven Vysfoged i Raskov¹⁰⁶); hvad Lindorf (ovenfor S. 344) og Schumacher grebe til, vides ikke (Overskou I. S. 257); heller ikke, hvad der blev af Rolleskriveren og Souffleuren (Copiisten og Dicteuren), Rasmus Hammer, der i „Comediens Krigbegiendelse“ 1727 gav Smaaroller (Overskou I. S. 173. 199).

Under saadanne Forhold kunde for de gamle Rivaler, Cæpion og v. Quoten, ei længer være Tanke om nogen Fornøjelse af deres theatralste Virksomhed; Begge vendte derfor tilbage til deres tidligere Næringsveie. Om Cæpion vides intet, før i Aaret 1738, da han (d. 4de August) anholdt om Privilegium at nebfætte sig som Gæstgiver i Odense; men baade Cancelliet og Conseilet formænte, „at derved intet var at gjøre“. Samme Udfald havde, uden Tvivl, hans i Arets anden Halvdeel fornøjede Ansøgning af lige Indhold, hvorved han paaberaabte sig, at han „i 24 Aar havde tient som Theatermester og Stab-Marquetenter i Felten, men havde nu paa sin Alderdom intet at leve af“. I A. 1740, da han vilde reise til Sanguedoc for at hæve en Arv efter sin afd. Broder og derfor købe Vine og andre Varer, som han vilde sende her tilbage tilskibs, ansøgte han (under 9de Mai) „om Pas

¹⁰⁶) Han var formodentlig den Anders Kamel, der 1734 fik Bestilling som Vysfoged i Raskov og Herredsfoged i Sønder-Herred, efter Formandens Afstaaelse; han var dengang i Condition „hos Raadskueskriveren i Risenhavn, Commerceraad Ant. Rask, og i samme Condition havde gjort sig kynbig og forfaren ubi Lov og Ret.“

for sig som kongelig Proviantforvalter eller under anden Titel, og for Ladningen, at den efter Igl. Befaling er indkøbt til Hoffet, ligesom han fik i Aaret 1713, da Tollden ved Ladningens Ankomst blev betalt" (Cancelli-Protocol¹⁰⁷). Den gamle v. Quoten levede endnu her i Staden 1743; thi den 11te Marts ansøgte han, som „formedelst Alderdom ei er i Stand til selv at forrette Tandkunsten og har dog ei andet i sin Alderdom at leve af, at Hs. Maj. vil forunde hans Søn Julius von Quoten Tilløbelse at practisere bemeldte Tandkunst, saalænge Supplicans lever, og efter hans Død skænke ham det Privilegium, som Supplicans forhen har haft“. Efter indhentet Erklæring af Collegium medicum formeente Cancelli-Collegiet under 2den April næstf., at han, efter eget Ønske, „kunde bevilges Privilegium i Holland og Falster, dog ei exclusivum“. Denne Bevilling (af 19de f. M.) synes imidlertid ei at være bleven benyttet, da endnu i A. 1744 Julius v. Quoten omtales „her af Staden“; (Cancelli-Protocol).

Neppe var dog Christian den 6te samlet med sine Fædre, før den gamle v. Quoten „her af Staden“, som allerede i A. 1731 havde seet sig fremstilt i nærværende Stykke, lagde an paa sin gamle Theatervirksomhed. Under Paa-beraabelse af, at han i Frederik den 4des Tid havde forestillet Comedie for Hs. Maj., hvorpaa han tilligemed Capion havde haft Igl. Privilegium af 1718, men i Riisenshavns Udebrand havde mistet Huus og Theater med alt Tilbehør, „erbyder han og Søn sig at anstafte det alt sammen igien, om Hs. Maj. dertil vil give dem Frihed, og til den Ende indsender han Riis og Beskrivelse over et

¹⁰⁷) Disse senere erholdte Oplysninger slutte sig til det ovenfor S. 232 om Capion meddeelte; den 29de Dec. 1747 synes han endnu at have været i Live; Overskou I. S. 58.

Theatrum". Overkammerjunker v. d. Lühe paategnede Ansøgningen, „at Hs. Maj. vilde have den forestillet“, og den 15de Dec. 1746 blev den i Conseilet refereret for Kongen; men den fgl. Resolution kiendes ikke. I de første Dage af næste Aar ansøgte S. P. v. Quoten, „som over 50 Aar har holdt Comedianten Bunde“, tilligemed sin Søn Julius Henrich v. Quoten om Privilegium paa at agere tyske Comedier; men baade Cancelliet (under 9de Januar 1747) og Conseilet (under 12te næstf.) fandt, at det ikke kunde bevilges. Netop paa samme Tid havde nemlig C. A. Thielo i en Ansøgning forestilt, „hvoreledes det kongel. Huus i Særdeleshed og Publico i Almindelighed til Nytte og Fornøielse kunde anrettes danske Skuespil efter den Plan, som engang af Assessor L. Holberg er anlagt i hans danske Comedier, som her tilforn have været brugte og, i fremmed Sprog oversatte, spilles paa andre Steder cum applausu, et Speil, hvori Lyders Hæslighed og Dydens Deilighed sees og Folk instrueres ridendo. Dersom det derfor, efterat Hofforggen er aflagt, maatte behage Hans Maj. at give Supplicanten Tilladelse til saadanne Comediers Anrettelse, forfikkres, at han med de stikkelige studerende Personer, som han allerede dertil har udsøgt, skal præstere alt hvis af en Directeur for saadanne Comediers Holdelse kan erfordres, det høie Herstabs og Publico til Nytte og Fornøielse“. Ogsaa denne Ansøgning vilde Hs. Maj. ifølge v. d. Lühes Paategning „have ved Leilighed forestillet“, og efter Cancelliets Indstilling blev den i Conseilet d. 23de Dec. 1746 „acorderet“, hvorefter Thielo under 30te s. M. 1746 erholdt det ansøgte Privilegium (Overstou II. S. 28). Da dette fra flere Sider nød kraftig Understøttelse, maatte det naturligviis være til Hindre for v. Quotenerne. Under 17de Januar 1747 anholdt Sønnen om Tilladelse til „at agere saavel tyske som danske Co-

medier"; men Kongen resolverede under 17de Februar, at han derom maatte forenes med General Arnoldt, og da han den 3die April fornøede sin Ansøgning eller anholdt om Confirmation paa den hans Fader forundte Bevilling af 18de November 1718, at maatte indtil videre spille tyske Comedier, fik han under 21de April den Bæsteb, at det skulde forblive ved den kongelige Resolution. Arnoldt, som maatte befrygte, at det Thieløste Privilegium vilde gjøre et stærkt Indgreb i den ham i sin Tid tilstaaede Eneret til Opførelse af danske og tyske Skuespil, ansøgte nu om Confirmation af sit tidligere Privilegium, hvilken han ogsaa under 3die Marts og 7de August 1747 erholdt, saaledes at han ligeledes maatte „indrette et forsvarligt Huus, om han sig dertil vil resolvere, hvorudi han maa lade agere, og sig deraf benytte saaledes, som de ham og Arvinger forundte Privilegier tillade og bevilge"; dog skulde disse Privilegier efter 15 Aars Forløb „cessere". Efter det S. H. v. Quoten givne Bink henvendte denne sig altsaa i Juni Maaned til Arnoldt, med hvem han indgik en „Accord og Forening, hvorved Arnoldt i Kraft af de ham forundte Privilegier paa Comedier at lade anrette tillod ham at maatte paa hans (v. Quotens) dertil i Kiøbenhavn indrettede Theatro offentlig lade repræsentere danske og tyske Comedier og Tragedier med levende Personer, uden at Arnoldt, saalænge denne Forening varer, vil meddele lige Frihed til Andre, med levende Personer at maae forestille Comedier, hvorimod han hver Gang han aabner sit Theatrum til Repræsentation skal betale til Arnoldt 10 Rdl." Uagtet nu denne Contract, ifølge Cancelliets Indstilling, ei behøvede Confirmation, „helt Contracter desuden ei pleie at confirmeres", blev den dog paa en Maade confirmeret ved det for Arnoldt under 29de Decbr. samme Dag som de danske Actører erholdt

legium, ubstæbte Ex tensionsprivilegium, der tillige berører Overeenskomsten med S. S. v. Quoten, hvorefter „han og ingen anden maa forestille Viniebansere, Marionetter eller beslige Nachspiel, og ubi sit dertil apterede Huus holbe Assembleer og beslige Forsamlinger, . . . dog saalebes at under Assembleer ei skal forstaaes Mafkerader at holbe, saafom samme albeles skulle være forbudne; besligeste at de danste Acteurer og det dennem stienkede Comediehuus skal conserveres og forblive ved de dennem ligeledes under Dags Dato allern. stienkede Privilegier og Friheder“¹⁰⁸). v. Quoten havde nemlig selv kjøbt en Grund i store Kongensgade og der opført et Theater, hvilket han som „Directeur for den privilegerede tydste og danste Stueplads“ d. 20de November 1747 aabnebe med en tydst Forestilling (Overfkou II. S. 43. 45). Derimod var hans Ansøgning „om Bevilling at maatte i samme Huus holbe offentlige Mafkerader under 24de Juli s. A. blevet afflaet af Cancelliet; ligesom en senere Ansøgning om med „Bal en Masqve at maatte holbe offentlige Spilleborde og en offentlig Banque for Alle og Enhver, som maatte have lyst til at spille, uden Hinder af Politiet“, blev af Conseilet, under 14de December, heller ikke bevilget.

Til Trods for alle disse Hinbringer rivaliserede v. Quoten, i Begyndelsen ikke uden Held, med den danste Trup, som den 14de April 1747 havde begyndt sine Forestillinger i Bergs Huus i Læderstræbe med Den politiske Kandestøber, og siden fortsat dem i Læderhuset paa Kongens Nytorv, begge ifkun midlertidige Lokaler. Han havde til Theatret i hans egen Gaard engageret enkelte dygtige Sub-

¹⁰⁸) Overfkou II. S. 58 fg. De noget afvigende Bestemmelser om Forholdet til Arnoldt i Magistratens Forslag til Privilegiet for Stuespillerne angives her S. 53.

jekter¹⁰⁰); han gav her to Gange ugentlig danske og tyske Forestillinger, endog af Holberg'ske Stykker i begge Sprog, og tillige saavel Dands som lystige „Nachspiele“. I Aarets Slutning søgte han om Tillabelse til at opføre baade musicalle og franske Comedier; men Cancelliet og Consejlet (4de Januar 1748) henviste til det Arnold'ske Privilegium (jvfr. Overskou II. S. 60). Det kunde altsaa ikke vare længe før een af Parterne maatte vige, og da den danske Trup, støttet af det nationale Parti, paa flere Maader søgte at vinde Popularitet¹¹⁰), og man desuden imøbesaae Indførelse af franske Stuepil, maatte v. Quoten blive den Tabende. Den 17de Mai 1748 lukkede han sin Stueplads, som ialt kun havde bestaaet et halvt Aar¹¹¹). Da han kunde forudsæe dette Udfald, havde han en Maaned i Forveien indgivet en Supplik, hvori han erklærede, at „han ved sine her efteragl. Bevilling opførte danske og tyske Comedier ei har kunnet vinde saa meget, at han kunde see sit Huus og Materialier afbetalt, har ei heller Haab at fortiene her i Byen saa meget, som han kan lønne Acteurerne og stoppe Omkostningerne med, langt mindre erholde Ophold for sig og Sine, alt formeddelt den anden her privile-

¹⁰⁰) Blandt disse Clementin, Hortulan og Mab. Lentewitz. En theologisk Student, Matthias Birch, som i 6 Uger og 4 Dage havde ladet sig bruge paa v. Quotens Theater, ansøgte i Juni 1749 om at maatte admitteres til theologisk Examen, hvortil han, imod Facultetets Protest, ved Universitetspatronens Indstilling endelig efter et Aars Forsløb erholdt kongelig Bevilling; Hesperus V. S. 242; Overskou II. S. 94—95.

¹¹⁰) Den 1ste Mars 1748 gav den „Scapins Skallestykker“ og „Serenaden“, hvoraf Indtægten bestemtes „til at klæde Bremerholms Kirkes Skolebiscipler, som opvarte ved Kirkefjengen“; Risbøns Havns Posttrykker.

¹¹¹) Hans Repertoire i dette Tidrum findes hos Overskou II. S. 63—65.

gerebe Bander, da det er aldeles umueligt for to Bander tillige her at subsistere", og derfor anholdt „om Frihed at maatte, uden nogen Steds Dyrigheds Tiltale, opføre danske Comedier i Norge og andre Danmark tilhørende Provindsfer". Den 29de April 1748 indstillede Cancelliet Ansøgningen til Bevilling, dog Kiøbenhavn undtagen, men i Conseilet blev den under 2den Mai afflaet. Den danske Trup leiede nu v. Quotens Theater i Store Kongensgade til midlertidigt Brug, indtil den nye Bygning paa Kongens Nytorv kunde blive færdig, og optog nogle brugbare Elementer af Rivalens Selskab¹¹²). Endnu fortsatte dog v. Quoten i dette og følgende Aar sine frugtesløse Bestræbelser. Først ansøgte han om Privilegium paa at opføre danske og tyske Skuespil i enhver dansk og norsk Kiøbstad; men dette blev baade i Cancelliet og Conseilet (den 8de og 11te Juli 1748) afflaet. Derpaa bad han om Tilladelse at opføre Comedier i Norge uden nogen Slags Hinder af Magistraten der; men uagtet Cancelliet under 2den Sept. 1748 indstillede, at det „H. Maj. maatte refereres", maa det dog ogsaa være blevet nægtet. Man kan antage, at Overenskomsten mellem ham og Arnoldt er bleven hævet; thi ellers havde han ikke behøvet i det følgende Aar at ansøge om Privilegium „paa at holde tyske Comedier, hvorved han haabe, inden et Aar, at kunne betale sine Creditorer, som trænge ham og true at sætte ham i Arrest". Vel blev ogsaa dette baade af Cancelliet og Conseilet (18de og 21de August 1749) afflaet; men han maa dog paa en eller anden Maade have bragt nogle saadanne Forestillinger i Stand; thi i Slutningen af Aaret

¹¹²) Solberg siger selv, „at den nye Skueplads blev forsynet med lige saa gode Acteurs som den første (Montaignes) eller endog bedre". Epistler V. 1. S. 11.

androg han, „at han med sine tydske Comoedier ei allene har slet reusferet, men endog ved Etablering dertil sat sig i saadan Giæld og Vidtløstighed, at han ei allene daglig trænges af sine Creditorer, men endog med sin Familie lever i yderste Armod“; hvorfor han bad, „at Hs. Maj. vilde forunde ham Frihed, at han allene i to Maaneder maatte holde Masquerade¹¹³⁾, paa det han nogenledes kunde reddes af sin elendige Tilstand“. Men ifølge Cancelli- og Consellsresolution (29de og 31te December) blev heller ikke dette bevilget¹¹⁴⁾.

Uden Tvivl havde den yngre v. Quoten, med Hensyn til hans Præstationer og hans Driftighed i det Hele, fortient større Skaansel, om end ikke nogen Understøttelse fra det Offentliges Side. Da dette slog ham feil, maatte han altsaa gribe til sin og Faderens oprindelige Næringsveie; i Aarene 1749—51 tilbød han (boende i Pilestræde) sin Tjeneste i Tandhygdomme; forfærdigede tillige Brokbaand og ubleiede Masqueradebragter (Overskou II. S. 66). Han oplevede altsaa at see sin Fader ved en vistnok altfor vidt dreven, som en nyere Forfatter kalder det, aristophansk Licenz, at gaae igjen paa den nye Skueplads den 28de Octbr. 1750, da Hexerie eller blind Allarm første Gang blev givet. Fra denne Dag til 1846 er Stykket i alt spillet 51 Gange.

I. 1. Veander: . . . „Der ere ikke saa mange Somfruer i Gaden, han har jo Hierter at opofre dem alle . . . „han speculerer virkelig paa det 5te Monarchie af Fruentimmer“.

Ligesom Holberg i sin Synopsis hist. universalis fulgte den i ældre Tid brugte Behandling af Universalhistorien

¹¹³⁾ I Cancelli-Protocollen er „Masquerade“ rettet til „Comodie“.

¹¹⁴⁾ Alle her omtalte Ansøgninger fra v. Quoten findes i Cancelliets Supplik-Protokol i 1750.

efter 4 Monarkier, saaledes har han ogsaa sigtet dertil paa flere Steber i sine digteriske Arbejder, f. Ex. i ~~den~~ Stykke IV. 4., hvor Herman v. Bremen viser sig bedre underrettet end den uvidende Sladderhank Gert Westphaler (Fem-Akt-St. III. 2. Gen-Akt-St. 10) og i Republiken (II. 1.), hvor Henrich mener, at „man af høiædle og velbaarne Løsser kan oprette det femte Monarchie“. I N. Klim beskrives den underjordiske Verden som det femte Monarchie.

I. 3. Kiellingen: . . . „Man har jo ikke hørt en „Trolsmand eller Heye bleven brændt i mange Aar“.

Den sidste Execution af dette Slags havde, uden Tvivl, fundet Sted 1693 paa Falster (ovenfor S. 443).

— — „Min Mand er en stikkelig Person, der hørte „det af en Piige“.

Ord „Mand“ forståes her „Hiemmelmand“.

I. 4. Manden: „Huset maa min Troe ogsaa sættes „Ild paa“. Kiellingen: „Ach, ja vist! Vil ikke Dødelig-
„heden gjøre det, saa skal jeg og mine Venner gjøre det
„paa vor egen Haand, ligesom man gjorde nhelig udi Syl-
„land, hvor nogle stikkelige Koner rottede sig sammen og
„satte Ild paa en Trolsqvindes Huus“.

Her sigtes, uden Tvivl, til en Udaad, som ikke længe tilforn var begaaet i Grønningby i Sallingland, hvor en-
deel Mænd og Qvinder havde sammenrottet sig mod en
Kone, der mistænktes for at have sluttet Pagt med Dæ-
velen, og brændt hende i hendes Huus¹¹⁵). Et Sidsestykke

¹¹⁵) E. P. Tychoenius, Vers og Indsald S. 22: „Gubelig Erindring til Sallingboerne om deres Overtro i Anledning af en Qvindes Forbrændelse i Grønningby“; der bemærkes, at dersom hun virkelig havde været en Trolsqvinde, vilde Hændingen være lige fordommelig, da hun nemlig i dette Tilfælde var død uden Pønitense. Endnu i A 1800 fandt en lignende Synchjusits Sted i Sjælland, hvor en for Hexeri beskyldt Bondelone blev myrdet.

til denne gudelige Afdkærhed afgiver Mester Herman, som „med egen Haand havde sat Ild paa et Huus, som var mistænkt for Trolddom, hvorvel Folkene, som bleve opbrændte, siden befandt at have været uskyldige“ (V. 4).

II. 1. En Dreng: „Kisber Herren ingen nye Viiser „om den, der gav sig Fanden i Vold paa Tybst og Danst?“ Leander: „Gav han sig Fanden i Vold baade paa Tybst „og Danst? Jeg meente, det var nok paa een af Deeleene“. Drengen: „Nej, det er ikke saa at forstaae: Viisen er paa „Tybst og Danst“.

Som Exempler paa Gadeviser i lignende Anledning og omtrent fra samme Tid, kan her ansøres følgende to, af hvilke den ene oprindeligen har været strevet, om end ikke trykt, paa Tybst:

1. „En arm Synders Omvendelses-Viise, som havde forføren sig til Fanden, men i sit Fængsel igjen omvendt sig til Gud, med Fortrydelse for Synden og Fortrøstelser til Naaden, som hand i denne Viise klarlig udviser, hvilken han selv paa Tybst haver componeret, men paa Danst verteret under sin egen Melodie.“ Trykt Aar 1718. 8.

2. „En grov Syndere ved Navn Johan Pistorius, som ved en Haandskrift vilde gjøre Forbund med Satan, dog det kom ikke til en Ende, men til Frelse for denne Synders Siæl skal hand paa førstkommende Søndag (da hand tilforn har giordt Poenitente) medbeelis ubi Guds Huus det hellige Sacramente, og foreenis med sin Gud,

---

Herom udkom: „Venlige Forestillinger til alle danske Bønder, i Anledning af et d. 18de Marts 1800 af Overtro begaaet Mord paa en uskyldig gammel Enke. Fremsatte af en oprigtig Bønder-ven, N. Blischer, Præst i Randen“. Kbhvn. 1800. Endnu i indbeværende Aar (1857) er en gammel Aftægtstøne i Sjælland bleven mishandlet, forbi hun af en „klog Kone“ blev, som den, der „forgiorde“ Kreaturerne; Dagbladet 1857.

dog skal hand henrettis med et Sverd paa Mandag den 24de April for sin grove Synd og Guds Fortørkelse, om Legemet end liber, saa er dog Sielen vis paa Himmerig og den ævige Salighed. Forfattet ubi en Wiise, som siunges med den Thone: Som en Hiort med Tørst befangen etc." Trykt Nar 1719. 8.

II. 2. Lars: . . . „Det gjør ogsaa ingen gode, at vi „tænker at anfalbe ham; saa gjør han sig haard, og „sthyder vi, saa kommer Kuglen tilbage paa os selv“.

B. Paars 1. B. 4. S. „Niels Corporal i Fjor paa en Gienganger stød;
Men Kuglen kom igien og
gav ham selv et Stød.“

Ann. „Det er bekienbt, at naat man sthyder paa et Spøgelse, da kommer Kuglen tilbage“¹¹⁶⁾.

II. 5. 2. Piige: . . . „Wil Monsieur ikke forsmaae „et 28 þ Stykke?“

Herved forstaaes de under Christian den 4des sidste Krig med Sverrig ubmhyntede, saakaldte Ulfelbtste Tomarker, der senere bleve nedsatte til 28 Skilling, og som endnu circulerede i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede.

III. 3. Leander: „Man kand lære den sorte Konst „uden at give sig Fanden i Vold: tolv Personer slaer sig „sammen og reiser til den sorte Skole ubi Wittenberg, 11 „Personer gaaer fri, men den 12. falder ved Lodkastning „alleene til Fanden“.

Sagnet om den sorte Skole i Wittenberg, hvori Troldboms-kunst lærtes¹¹⁷⁾, var ogsaa her i Norden meget ud-

¹¹⁶⁾ Jvfr. Lharfander, Schauplag ungereimter Meinungen II. S. 692—719: „Von Festmachen“.

¹¹⁷⁾ Troldboms-kunst kaldtes „den sorte Kunst“, fordi den især øvedes om Natten, og fordi Dævelen troedes at vise sig i sort

brebt. Et Haandskrift fra forrige Aarhundrede om Kirkerne i Viborg Stift indeholder herom Følgende: „Det er endnu et vidt (udbrebt) Sagn, at, da strax efter Reformationen endeel Studenter reiste til Wittenberg, for at forfremme sig i deres Studeringer, kunde de der og faae den theurgiske Kundskab i den saa kaldte sorte Skole, hvilke Kundskaber saaleedes af dem siden, fra En til Anden bleve lærte og øvede, indtil vore Tider, besynderlig med den saakaldte Manen, da de fornemmelig gjorde Profession af at mane de Spøggelser, som lod sig fornemme efter de Døde.“ Da de, der besøgte Universitetet i Wittenberg, fornemmelig vare theologiske Studerende, fulgte deraf igien, at man især til- lagde Præster sliige der erhvervede magiske Kundskaber, hvor- for lignende Sagn i en ældre Tid vare temmelig hyppige saavel i Danmark som især i Norge¹¹⁸). Muligen kan Sagnet tildeels ogsaa hidrøre derfra, at Wittenberg med Omegn fornemmelig ansaaes som Skueplads for Fausts magiske Virksomhed.

Stikkelse; ogsaa forveksles Nekromanti (Spaadom af Døde) med Nigromanti; Soldan, Gesch. d. Hexenproceffe S. 167; hvilket allerede er bemærket af P. Syn, Ordsprog II. S. 42, ved Ordsproget: „Han kan meer end sit Fadervor, han har gaaet i den sorte Skole“. „Den sorte Kunst“ nævnes ogsaa V. 4 i Leanders og Dommerens Replikker.

¹¹⁸) S. Grundtvigs gamle danske Folkeminde S. 100—1; i hvert Skolehold vare Elleve; Fanden tog den, der kom sidst ud. Sagn herom i Nordfriesland og i den dansktalende Deel af Slesvig; Müllenhoff, Sagen S. 192; fra Norge hos Strøgaard: „om Døertro blandt Almuen“, i P. Hansens Archiv for Skolevæsen og Oplysning i Christiansands Stift II. S. 388. Den norske Digter P. Dass berettes ogsaa at have frekventeret den sorte Skole i Wittenberg, hvorved han senere blev i Stand til paa en og samme Helligdag at prædike baade i Bergen i Kjøbenhavn; Nordisk Universitets Lidskrift, 1844, 3. S. S. 121.

III. 4. Fruen: . . . „For 3 Dage siden blev mig „frastaalen en Sølvkande og i Dag igien 12 Sølvsteer, „og jeg er visse paa, at begge ere Huusthye. Vil Hr. „Doctor legge dem ud, saa skal jeg rebelig betale ham for „Umagen“.

Ved den „Igienviisning“, som nævnes i Christian IV. Reces 2. B. C. 28 og derefter i D. L. 6—1—13, blandt „mistænkte Konster“, sigtes, uden Tvivl, til Opdagelse af Tyve¹¹⁹⁾. Saaledes har i det ringeste Hedegeaard forstaaet det i sin Criminalret S. 92: „at vise Tyven eller det Vortstiaalne igien, som steer paa adskillige Maader, enten ved et saakaldet Tyvespeil, ved at lade et Sold løbe om, at vise Tyvens Ansigt i en Spanb Vand, slaae Diet ud etc., som alt er Vebdrageri, men undertiden dog bringer Gierningsmanden i Angst og til Bekjendelse“ (jvfr. Junges nordsiell. Landalmue S. 240)¹²⁰⁾. Holberg lader her derimod Tyveriet opdages ved et snilt Paafund, ikke ved nogen Trolddomskunst.

III. 5. Leander: . . . „Det er derfor best, jeg „holder op, mens Leegen er best, at det ikke skal gaae mig,

¹¹⁹⁾ Sagn om Præster, som forstode Kunsten at vise Tyve igien; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 336—37; jvfr. Sammes Danske Folkesagn III. S. 101. I Bircherods Dagbog S. 109 (1667) fortælles om en „gemeen Qvinde“ i Odense, som viste en Tyv igien i en Spanb Vand. Ogsaa berettes, at den lærde Islænder Arne Magnussen, da han 1694 blev Professor, havde Ord for at kunne „vise igien, hvilket han præstere hos en Mand i Fiolstræde, som havde mistet sine Sølvknapper, og bleve, som der siges, usformodentligen giennem lukte Vinbuer og Dørre indslængte til hannem igien“ (S. 296). Dette Nygte antyder maaskee, at hans Ansættelse ikke just har været alle hans Colleger til Behag.

¹²⁰⁾ At Kunsten at slaae Diet ud paa Tyve, især tillagdes Smebe, siges i en Ann. til P. Paars 2. B. 3. S.

„som det gif Bonden i Comoedien, der blev Doctor mod „sin Willie“.

Nemlig Molieres le Médecin malgré lui, hvor Egnarell prøgtes til at blive Doctor; til dette Stykke sigtes ogsaa i Henrich og Pernille I. 1 (ovenfor S. 416). Det maa altsaa være spillet her allerede 1723 eller 1724.

— — . . . „Nu vil jeg føje mig hjem igien, og, „naar Arrestanterne komme, betale den halve Deel af de „50 Rdlr.“

Ved „Arrestant“ forstodes den, som requirerede Arrest, her altsaa en Creditor; Udg. 1731 har: „Arrestanterne“; de hngre Høpffnerste Udgaver: „Arrestforvarerne“.

III. 8. Herren: . . . „Men Monsieur! hvem holder „han mest af ubi den Profession, enten Albertus Magnus „eller Cyprianus?“

Begge disse Navne høre blandt de meest bekiendte i Magiens Historie. Albertus Magnus († 1280) efterlod sig mange Skrifter af philosophisk og physisk Indhold, som vidne om ualmindelige Kundskaber for den Tid, hvorfor han selv blev anseet for en Trolldmand, ligesom hans store Samtidige Roger Baco; jvfr. Pol. Randest. II. 2; ovenfor S. 29.

Cyprianus, en hellig Biskop i Carthago eller Antiochia i det tredie Aarhundrede, troedes ogsaa at have været fortrolig med Magien¹²¹); derfor gif magiske Skrifter endnu i en langt senere Tid under hans Navn, endog saadanne, der ogsaa tillagdes Faust¹²²). Da saadanne Trolldoms-

¹²¹) Abr. Kall: „Formodning om de hos vor Almue under Cyprians Navn forekommende magiske Bøger; Vid. Selsk. Skr. Nye Saml. V. S. 90. 93. I Chr. Pedersens Vortegnspostil (Danste Skrifter I. S. 338) nævnes en Cyprianus, „som meget forfaren var i den sorte Kunst“.

¹²²) Fausts „Höllenzwang“ skal allerede 1559 være trykt under Cyprians Navn; A. Kall S. 103.

bøger tidligt omtales hos os¹²³), er det ikke usandsynligt, at den baade under Fausts og Cyprians Navn bekendte „Höllenzwang“ (ovenfor S. 465) allerede tidligt kan have været oversat paa Dansk, med Forandringer og Tilfættninger, naturligtviis kun i Haandskrift¹²⁴), ligesom den ogsaa hemmeligt¹²⁵) og meest ved Sagn blev bekendt under Navn af „Svartebogen“¹²⁶). Endnu i Begyndelsen af nærværende

¹²³) I den ældste her bekendte Hexeprocess (1543) omtales „Bøger, som de Beskyldte brugte deres Kunst med“; „Bøger eller andre Instrumenter til at gjøre Trolddom med“; Danske Mag. 3. R. I. S. 56. 59. 65. 1545 omtales en lignende Bog, hvori „Orb og Læsning paa Latine“; Danske Mag. VI. S. 26. Linné saae 1741 i Göta-Hofrettens Huus i Väsköping en stor Samling af Hexerie-Instrumenter, saasom „Svartkonstbøker“; Sländska och Gothländska Resa S. 330.

¹²⁴) Saalebes i en slet Afskrift fra Slutningen af det 17de Aarh. blandt de Thottiske Mstr. Nr. 240. 8. med følgende Titel: „Cyprianus, Formaning. Indeholder mange afskillige Videnstaber om Tyveri og at see en Tyv ubi Band. Der at slaae Diet ud paa en Tyv. I sigemaade at frie sig og sit fra Trolddom og Forgjørelse; ja mange andre smukke Stykker, som i Bogen findes. Wittenberg 1607.“ En Antegnelse bagi viser, at den i Begyndelsen af det 18de Aarh. har været i Norge. Et andet Thottisk Mstr. af samme Slags (Nr. 341. 8.) indeholder tillige medicinske og oeconomiske Raad; af begge ere Prøver meddeelte i Ryerups Alm. Morstabslæsning S. 197—200. I S. Kierlegaards Bogsamling (Catalog S. 55) forekom ogsaa en haandstreden Cyprianus, „den over al Verden vidtberømte sorte Konstner, paa nye giennemseet og forbedret af hølærde Doctoribus“.

¹²⁵) Ifølge et siellandsk Synodale (1639) maatte alle Bøger, som handlede om Trolddom, hverken giemmes af den verdslige Øvrighed eller af Præsten, men skulde sendes til Bispen, at de kunde blive brændte; Paludans Mag. f. Vidende II. 4. S. S. 33; der tilføies, at en Cyprian 1790 blev funden i Laarnby paa Amager og confisteret af Præsten; jvfr. „Hexen i Endor“ af S. S. (S. S. Smidth) S. 82.

¹²⁶) Hammonds nordiske Misstionshistorie S. 118—20; P. Hansens Archiv II. S. 388. Sagn om Cyprian, hvorefter man

Aarhundrede findes Spor til, at den har været anvendt til, hvad Loven kalder „mistænkte Konster“¹²⁷⁾; men trykt er den ikke bleven før i forrige Aarhundrede, uden dog, som det synes, nogenfinde at være bleven synderlig udbredt¹²⁸⁾.

IV. 1. Apelone: . . . „naar en Hexemester gjør en „Søn, blir det en Drage=Dukke, som i Fremtiden drager „Penge til sin Moer.“

I Moths haandstrevne Ordbog forklares Ordet Dragedukke ved „en liben Dukke af Been eller Alrunrod, som

---

kunde læse Fanden til eller fra sig, forekomme i Thieles danske Folkesagn II. S. 92, III. S. 113; Sammes Danm. F. S. II. S. 92—95; Hammerichs skandinaviske Rejseminder S. 23; S. Grundtvigs gamle danske Minder S. 86. 150; Samme, nye Samling S. 237—38; Müllenhoffs Sagen S. 192.

¹²⁷⁾ I den nye fgl. Distriktsamling (Nr. 69. 8.) haves et Pergamentshaandskrift fra forrige Aarhundrede, beels paa Latin, beels paa Tydsk, 25 Blade, under Titel: „Cyprianus der XII. & Dr. S. Fausts dreyfacher Hüllenzwang“; med colorerede magiske Figurer og 10 løse magiske Segl. Indholdet stemmer tilbeels overeens med Udgaven af „Hüllenzwang“ i Forsts Zauberbibliothek III. og i Scheibles Dr. Fausts Wäunderschaft I. S. 135 fg. En Paategning foran af Birkedommeren ved Sæbegaards og Borgaards Birk (Hjørring-Amt), N. B. Brorson, viser, at den har været fremsagt ved et Præfminærforhør den 18de Juni 1802 og ved Borgaards Birketing den 30te Juli 1803. Endnu i A. 1855 forekommer Cyprianus i en Sag mod en Pige, der havde givet sig af med Hexekunster og Forgiørelse; Fædrelandet Nr. 265.

¹²⁸⁾ „Cyprianus P. P. P. paa Nye oplagt efter Originalen. Malmøe 1771. Prentet hos Henrich Smed.“ Bag: „Trykt hos Morten Hallager.“ 32 S. 8. Dens Udgivelse dabledes (af Abr. Kall?) i Bibl. for nyttige Skrifter 1772, Nr. 55; den indeholder tillige Anviisning til at opgrave Skatte, mane Fanden, gjøre sig usynlig m. m. I Nyerups Forf. Lexicon nævnes „Cyprianus eller Svartebogen“, udg. i Thronshiem 1797 af den ved en Trykstræbesproces i sin Tid bekendte Bogtrykker Wilhelm Stephanson. Nyerup feiler altsaa, naar han i Morflaßlæsning S. 194 siger, at den albrig har været brugt paa Danst.

efter gemeen Mand's Indbildning drager Penge fra Andre og leverer til sin Husbond". I Vid. S. Ordbog og skrives det Dragdukke og forklares ved „et indbildt Væsen, som skal drage Penge eller anden Velstand ind i det Huus, hvor det opholder sig“¹²⁹).

IV. 4. Herman: . . . „Der har været 4re store „Monarchier i Verden, som alle ere ruinerede ved Spliid“.

I Moraliske Tanker S. 500 vil Holberg derimod bevise, at Spliid ogsaa kan have sin gode Side: „Lader os igiennemblade verdslige og geistlige Historier, lader os tage ubi Raad den daglige Erfarenhed, som er den beste Lærerinde, og ville vi da finde, utallige Uleiligheder at have reiset sig af Roe og Eenighed, og at de tykkeste Styer ikke have kunnet hæves uden ved Usambrægtigheds Vinde“.

— —: . . . „Apropeus Madame, efterdi hun taler „om Samlinger . . . mon det er tienligt for et Rige, at „flige Samlinger skeer? kand de ikke give Anledninger til „Sammenrottelser? Jeg har læset om en Persiff Konge, „at hand af den Marsag forsbød alle Samlinger. Den „samme Konge heebte, om jeg ræt mindes, Pul Asser. „Han havde kun eet Been, som man kand see af Anders „Christensens politiske og lærde Reise-Beskrivelse; men han „havde en dobbelt Hierne.“

Til hvilken af de gamle persiffe Konger her sigtes, har Forf. hidtil ikke kunnet opdage. I And. Christensens Reisebeskrivelse (ovenfor S. 93) fortælles (S. 31. 33), at han kom til „Pulton Assers Land“, hvor Kongen, Dronningen og hele Folket havde kun een Fod; men om Kon-

¹²⁹) Denne Betydning har Ordet i Dragedukken, Syngestykke i 4 Acter af E. Falsen, 1797, der endnu vil være de Sidste af den nulevende Slægt i Grindring, ogsaa ved Knubsens mesterlige Udførelse af Skomagerens Rolle.

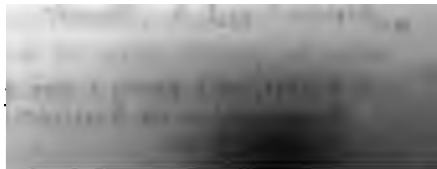
gens dobbelte Hierne forekommer her intet; Danst Mi-
nerva 1818. Oct. S. 364.

V. 4. M. Herman: . . . „Sextus Empiricus skriver
„sehr gründlich davon, also . . .“

En græst Væge af dette Navn levede i det 3die Aarh.
e. Chr.; han har forsvaret den skeptiske Philosophi i et Par
Skrifter, hvori dog intet synes at forekomme om Aareladning.

— — . . . „Her er jo en Interlocutorie Dom for,
„at I skal aarelades. Jeg var tilfreds, at der aldrig blev
„fældet andre Domme ubi nogen Ræt, saa fik vi nogen
„Næring.“

Interlocutorie = Dom kaldes Dommerens Kiendelse i
den Trætte, som under en Sags Procedure opstaaer imellem
Parterne; en legal Definition deraf gives i Frdn. af 17de
Mai 1690.

Lilæg og Rettelser.

Side 15. Anm. 6. Denne v. Sghburg, som først udgav sig for en Baron Langendorf, blev 1726 ført ud af Landet; Extraord. Relationer (8vo), Nr. 34.

§. 24. Anm. 13. Randstøber (for Randestøber) forekommer ogsaa i Hex. ell. bl. Allarm IV. 4.

§. 27. L. Tiedts „kritische Schriften“ III. S. 97—100 indeholder en Kritik af „Der Zinngießer, Baubevilleoper nach Holberg“¹⁾, hvori han beklager, at de Tydskes Smag siden 1770—80 var bleven saa forfinet, at de ei længer kunde fordrage de gamle Holbergske Skilbringer. Han badler de Kogebuefste og andre nyere Omarbejdsler og pønner, at den tydske Scene atter vilde optage Holbergs Lyfthspil, af hvilke mange med nogle faa Forandringer og Forkortelser der endnu kunde være pafsende; f. Ex. Gert Westphaler, Mafferaden, Henrich og Pernille, Hegerie eller blind Allarm, den pantsatte Bondebrenng, Pernilles korte Frøkenstand og den Stundesløse; jvfr. K. Prutz, L. Holberg, sein Leben m. m. S. 218—27. Karakteristiker af den Politiske Randestøber ere ogsaa meddeelte i „Lilftueren“ af Rahbek 1819 Nr. 84 efter Schrøbers Biographie ved Meyer, og i Dehlerschlägers Prometheus 4de Bd. S. 71 fg.

§. 27. 29. I Abracadabra I. 4. omtales ogsaa „Abrienne“ og I. 8. „Mennist“.

¹⁾ Rahbek, om L. Holberg I. Fort. S. 2 omtaler „der Zinngießer“, Baubeville af en vis Treitschke; mere om denne f. Prutz L. Holberg S. 227.

§. 32. Lin. 1—3 fra oven. At „saale Hofser“ forekommer ogsaa i Arlequins Replik i De Usynlige I. 1.

§. 35. Anm. 4. En svensk Oversættelse af Den Bøggelssinde: „Madame April-Wäder“, udkom i Stockholm 1736.

§. 39. Lin. 15 fra neden. Joh. Bez eiede ogsaa en Gaard i Højbrostræde. Anm. 7. Joh. Sohl døde ikke 1727.

— Sidste Lin. i Teksten. Poesi Hist. I. Personal Hist.

§. 41. Lin. 5 f. o. Suhrs Program er optaget i hans Smaaafskrifter II.

§. 42. Lin. 4 f. n. „Ovenomtalte“ gaaer ud.

§. 48. Anm. 1. Lin. 3. Christen W. I. Christian.

§. 51. Anm. 7. Matthias Schacht, 1686 Rector i Kierteminde, som fra 1679 havde studeret ved tydske Universiteter, besøgte ogsaa Stockholm og Upsala; N. Literaria maris Balthici 1702. p. 82.

§. 55. Anm. 11. Lin. 3. Holbergs Declamation de peregrinationibus doctis (W. Høibergs Holbergiana S. 493) nævnes af Thura, Idea hist. litt. Dan. p. 183: de peregrinatione, 1710. Lin. 5. Disputatter; rettere: Declamationer.

§. 57. Anm. 14. Karakteristiske Steder af F. Horns Somnium poeticum (1731) og af J. Riis's danske Sandemand (1744) om den Tids Esterabølle af franske Klædemoder ere meddeelte i Hist. Tidsskrift VI. S. 535—36.

§. 60. Lin. 7 f. o. I en Politimemorial af D. Rømer af 28de Dec. 1705 berettes, at Magistraten har kjøbt i „Sluttergaden“ en Plads at bygge „et skikkelig Arresthuus paa“, som Staden hidtil har manglet; thi i det nuværende maade de, „som for ærlig Gjerning ere arresterede, sidde iblandt Misbødere, begge Tids meget slet forvarede“.

§. 65. Af Ræftr. 24. Marts 1724 (Fogtman) sees, at P. Nørvig d. 5te Nov. 1723 havde faaet Privilegium paa at holde aaben Boglade i Bergen.

§. 85. Lin. 9 f. o. Molbechs Udg. S. 216 l. 218.

§. 97. Lin. 8 f. n. Danske Lov l. 25. handler „om Dom- og Brevpenge og Skriveløn“; i 2den Art. bestemmes Gebühret for en Landssthings- eller Overretsstævning til 4 Mark.

§. 114. Anm. 11. Lin. 4. 1521 l. 1522.

§. 115. Lin. 2 f. o. 1728 l. 1723.

§. 116. Anm. 1. Christ. III. Reces 1537, § 15, indeholder Forbud mod „Ustikkeligbed ved Bryllupskost og Barfel“, hvilket Forbud dog blev hævet ved Rec. 1539 § 12. Rec. 1557 § 4 forbyder at gjøre „store Beføstninger, naar nogen Danneqvinde kommer i Barfellseng og BARNET bliver født, besynderligen udi Kløbstæderne“; hvilket gien- tages i Rec. 1558, § 69; Kolb.-Rosenvinges gamle danske Love IV.

§. 118. Lin. 7 f. o. 1739 l. 1737.

§. 129. Lin. 5 f. n. S. Matthiesen var allerede 1696 bleven Klokker ved Trinitatis Kirke.

§. 144. Lin. 10 f. o. Ved Ræftr. af 18de April 1738 blev det forbudt at trykke Viser og Historier uden en Professorens Approbation; ligeledes blev al Omloben med uensurerede Viser og Historier forbudt; men den kom efterhaanden i fuld Drift igien; hertil sigtes i Epistlerne l. §. 78. „Al Udraaben og Syngen paa Gaden med Viser, Bøger, Almanacker og Fortællinger, trykte eller skrevne“, ophørte egentlig først, da den ved en Plakat af 18de October 1805 blev forbudt under Straf.

§. 151. Lin. 2 f. n. Lovise Rosset nævnes i Luxdorphs Index tabularum, quæ longævus repræsentant; under Cl. Rosset.

§. 154. David Reich levede endnu i April 1670; han har altsaa godt kunnet erindres af gamle Folk paa den Tid da „Barfjestuen“ blev til. Anm. 55. Lin. 3 f. n. 1658 l. 1668.

§. 240. Lin. 5 f. n. engelsk l. fransk.

§. 242. Anm. 35. J. L. Moltke l. F. L. Moltke.

§. 246. Lin. 3 f. o. Biskop H. Wittelsen i Tjenestetid i A. 1647 Polst Dands ved sine Sønners Bryllup; Suhms Samlinger I. 2. S. 14.

§. 252. Lin. 1 f. o. 4. Marts l. 4. Marts 1733.

§. 256. Lin. 1 f. n. 1727 l. 1627.

§. 260. Anm. 17. Endnu den 27de April d. A. (1857) er Jacob v. Thylbo opført med Bisald paa det kongelige Theater i Stockholm.

§. 263. Lin. 10 f. n. 1711 l. 1701.

§. 274. Anm. 25. Lin. 1 f. n. det l. et.

§. 288. 1681—82 forekommer en Nicolaus Lüch som Aubiteur ved det sællandske National-Regiment; uden Tvivl den samme, som Aaret tilforn optraadte som Theater-principal.

§. 310. Anm. 4. Kest. af 29de Juli 1769 viser, at Kippinge-Kilde dengang endnu besøgtes ved St. Hansdagstider og at Gaver henlagdes paa Kirkens Alter.

§. 312. Til egentlige Dyrehaugeforlystelser findes allerede Spor under Frederik III., da Kongens Kammerliener og Favorit, Jacob Petersen, under 19de Juni 1663 for sig og Arvinger erholdt Privilegium paa i „den lille Dyrehave“ ved Ishtrup at maatte anrette et Tracteursted (Wirkhuus), med al den Frihed, som andre „Wirkhuse“ her i Danmark nyde, hvor han maatte falholde alle Slags Drickeware, hvor der maatte holdes Bryllup, Barfjel eller anden Sækkem, og hvor han tillige maatte „lade anrette allehønde og Spil til Tidsfordriv“, som nævnt i „Kongens Rescript“.

„Hyre-carosser, smaa Fartøier til at spadserere med paa Vandet“ m. m. Privilegiet ophørte maaskee, da han et Aars Tid senere faldt i Unaade; Nyerups. Frederik III. S. 407; Beckers Samlinger til Fred. III. Historie; Registeret.

S. 313. Ann. 8. Om Besøget af Rilden ved Gamme-
mel Bartov paa St. Hansdagstid forekommer følgende i D. Rømers Politimemorial fra 12te til 26de Juli 1705: „Vefindes omsider, at St. Hans Rildbefærd uden Østerport har ført en stor Hob Vetlere her til Byen, ei allene fra Vandet, men og fra Skaane, deraf en Hob Krøblinger og Garstige af Profession ere bortløbne, saasnart man for en fire Dage siden begyndte at lade dem efterfætte. Af de Antastede ere nogle allerede overfikkede til Skaane, nogle satte i Vørne- og Pesthuset. Alle tilsammen maae dog ikkun være en ringe Deel imod dem, der ere tilbage. Alligevel formindstes Fangsten. Uden Tvivl holder de Fleste sig inde hos deres Correspondenter, i Forhaabning at Forsølgelsen skal gaae over.“

S. 344. D. 19de Februar 1728 anmeldtes „den meget artige og fornøjelige Tragædie kaldet Melampe, som bestaaer af 5 fuldkomne Acter, hvilke til dis største Fornøjelse ere beprydede med adskillige lystige Scener“; Overskou I. S. 236.

S. 363. Som et yderligere Bidrag til at kiende ~~Ham~~ Forestilling om Landeverdenen, kan endvidere meddeles følgende af et Brev fra ham til Overkammerherre Plessen, af 9de October 1745:

„For den ~~si~~ omstændelige Relation om Spøgeriet i Sneesløf-Bye takker jeg underdanigst. I samme Bye, som skal ligge ei langt fra Callundborg²⁾, har jeg een til mit Professor-Embede hørende Bonde . . . hvis hand er saa

²⁾ Er Annex til Førsløv, Ringstedherred.

gammel boende der i Byen (det jeg dog tvivler paa), agter jeg at spørge ham om samme Historie . . . Jeg bær ingen Tvivl om slige Historiers Muelighed (at derudi foregaaer Bedragerier, falsiloquia og deslige, saavelsom in rebus maxime familiaribus & quotidianis, nægter vel ingen) og de Raisons, som med stor probabilité holde andre tilbage fra at kunde troe dem, ere mig ei ubekændte. Meniste dette siger jeg, og har for lange Tider siden resolveret derved at blifve, at saa længe det behager Gud, saa meget sielden og sparsommelig at tillade deslige Geniis & Dæmoniis at forøve deres Spill, saalænge er det ogsaa best, at vi andre tie stille dermed, og beholde vores Troe og Raisonnement herom for os selv og ey prostituere os for Verden, som dog hverken blifver bedre eller værre, om end Døde hver Uge stode op af Graverne, eller Genii & Dæmones i de Dødes Skikkelse, til at prædike den fore. Lucas XVI. 29 & 31."

§. 366. Lin. 14 f. o. 1788 l. 1768.

§. 370. Den Veg at lade Børn see Røge-Høns kiendes ogsaa i Sverrig, hvor Spørgsmaalet er: „Har du sett Herrans Høns?"; Arwidsøns Svenska Fornsångar III. §. 494.

§. 388. I den apologetiske Fortale til N. Klim fortælles om en Finn, som ved en saadan overnaturlig Fart bragte Efterretning fra det underjordiske Rige.

§. 415. Anm. 3. Af Henrich og Pernille høves en „frie Øsversättning"; Upsala 1836.

Den ovenfor (§. 118) anførte Justitsraad og Landsdommer i Fyen, J. T. Bircheroed (f. 1693, d. 1737), „en Rejettion af de lærde gamle Bircheroeder", som Klevenfeldt betegne ham (Nye Saml. til den danske Hist. IV. a. §. 178), men altid en agtværdig Samle-

Haandskrift efterladt sig endeel Afhandlinger over forskjellige Materier, indeholdende Aphorismer og Erindringer, deels fra hans Læsning, deels fra egne Sagttagelser, saavel hjemme som i Ublandet³⁾. Her forekomme, blandt Andet, flere ei umærkelige Anekdoter og Træk til Karakteristiken af hans og Holbergs Samtid. Af et Stykke med Overskrift: „Om Folkets Overdaadighed og Høimod“ kan saaledes Følgende tiene til at supplere enkelte Antegnelser i det Foregaaende:

„Vore Forfædre vidste ikke af Rang at sige, og levede dog iblandt herandre uden Trætte og Uenighed; alt det, som de den Tid kunde søge om og faae, var at blive nobiliteret, og derfor var og kaldtes de dog Borgere; men siden Rangens er bleven bekiendt, hvor megen Uenighed og Efterstræbelse er der da ikke kommen op iblandt Folk, og kanstee der findes de, som mere tænker paa deres Rang og Gang end paa deres Salighed. Gamle Folk i Odense taler endnu om en Provst og en Rector, som gif til Guds Bord paa engang for at trætte med hinanden om Rangens for Alteret . . . Hvor tidt skeer det ikke, at Folk trættes om Rang i Kirken, og en Trætte saaledes iblandt Dvinderne i Nyborg var Aarsag til det sidste Reglement for Dvindsfolk“ (ovenfor S. 158: til Barselstuen).

„Enhver vil gjerne have høiere Titel end ham tilkommer. En Justitsraads Frue vil være naadige Frue; de Belæble og Velbyrdige ville være Høiæble og Velbaarne; en Borgerskone vil være Madame, en Tienestepige vil blandt Ubekiendte være Jomfrue eller Mademoiselle. I forrige Tider nævnte man baade Mandfolk og Fruentimmer ved deres Navne, men nu skeer det med Titeler og Tilnavne. Confessionarius

³⁾ De findes alle i den ældre kongelige Manuscriptsamling og have i sin Tid tilhørt Gram, hvem Forfatteren selv havde tilegnet de fleste.

Dr. Peter Jespersens Frue kaldtes Boel Doctors⁴⁾, og saaledes alle andre, men nu kalder en Kone sin Datter Madame . . . Dønske Byes Skræbere begierte af Magistraten, at de maatte kaldes Klædemagere" (ovenfor S. 345: til Melampe).

„Carosser i forrige Tider vare ganske ubekjendte . . . Griffenfeldt kjørte paa en aaben Vogn; men nu skal alle Folk i Caross, ja og gemene Folk paa deres Drøhlupsdag" (ovenfor S. 240 fg.: til Mafkeraden).

„Med Klædebragten har det nemlig været paa det allerhøieste . . . For kort Tid siden gif Folk med Guld og Sølv, Fløiel og Silke, som nu er hemmet ved Kongens Forordning (enten af 22de April 1699 eller af 10de April 1736), og ingen Borgerkone vilde nu klæde sig som de Fornemteste i forrige Tider, efter deres Portraiter. De Rige og Store begyndte med Thee og Kaffe; men nu er det hver Mand's Kost, og de bruger det, som haver ikke Raad til at købe en Kobberfiedel, men maae behjælpe sig med det jydste sorte Pottemagerredskab" (ovenfor S. 104—5: til Ellevte Juni; S. 132: til Barselstuen).

„I forrige Tider kostede det lidet at lade et Barn døbe; men nu da Folk ere mindre rige end før, da skal alle Faddere tracteres i Huset med Thee, Kaffe, Chocolate, Viin, Aquavit, Confectures" (ovenfor S. 118: til Barselstuen).

„Naar en Kone i forrige Tider gif i Kirke efter sin Barselseng, saa fulgte hende mangfoldige Qvinde, men nu lader ingen sig lede ind, men den Dag de gaaer i Kirke, da skal nogle af deres Venner tracteres med Thee og Kaffe,

⁴⁾ P. Jespersen døde 1714; hans Hustru var Bobild Friis, Enke efter en Raadmand i Svendborg.

men tilforn kostede det intet" (ovenfor S. 126: til Varselstuen).

"Sik og ingen uden de store Folk i forrige Tider Tienere. En Pige gif Vrende, og hver fulgte sin Huusbond hjem om Aftenen; men nu skal hver Mand have en Tienere, ja og Skriverkarle (skulle have saadanne?)" (ovenfor S. 37: til den Bægelsinde; S. 240: til Maske-raden).

"Har Nogen havt en Moder, som kaldte sig Bobil, og vil nu lade hende opnævne, saa skal Barnet kaldes Volette. Og jeg veed den, som lod sætte i en Andens Testamente, at hans Moder kaldte sig Volette, da jeg dog veed, at hendes Navn var Bobil" (jvfr. Erasmus Montanus III. 4. om den der var døbt Peer og siben, „da han var bleven til noget“, lod sig kalde Peiter, men derefter brød sit Veen.

Register.

- Abenraa**, Gade i Kbhvn. 262.
 „Abnes igjen“; paa Comedie-
 Placater. 327.
- Aalborg, R. M.**, Præst og Stri-
 bent. 45.
- Aandeverdenen** og overnaturlige
 Væsenes Indvirkning paa de
 jordfiste. 356-64.
- Aarelabning**, til rette Tid. 160-61.
- Abel, J.**, Procurator. 95.
- Abessee, J. E.**, Vinhandler. 39.
- Abner** og Roland. 84.
- Achilles** og Polixene, Tragedie. 332.
- Actio directa**, juridisk Udtryk.
 101.
- Actionen** paa Heden. 82.
- Adam** og Eva, Bønder. 84. Stue-
 spil. 477-78.
- Adelens Oprindelse**, et Digt. 84.
- Adrascanter**, Damesynt. 136.
- Adressecointoret** 419-21.
- Adriane** eller **Adrienne**, Damedragt.
 27, 500.
- Advokat**, see Procurator.
- Agrippa**, en Polyhistor 29.
- v. Ahlefeldt, D.**, optegner Spørgelse-
 historier. 360.
- Ademisk Disciplin**. 276-78.
 — Inscription 273-75.
- Alardus**, Lamb. Skribent. 94.
- Albertus Magnus**, Naturkyndig.
 29, 495.
- Alchymie**, Stof for Stuepil 170.
 Alchymister. 167-79.
 „Albrig vel tilfreds“, en Bog. 110.
- Alexander Magnus's Krønike**. 23.
- Alfer**, Alfheim 380.
- Almuen**, omstriver flabelige Tings
 Navne. 399.
- Almuefrister**. 145-50.
- „**Altid vel tilfreds**“, en Bog. 110.
- Amadis**, Romanccyclus. 45.
- Ampère, J.**, om Golberg. 33.
- Amphitryon**, Stuepil. 326, 421.
- Amyntas**, Syngestykke. 326.
- Anchers (Kofod)** Responsum. 462.
- Anchersen, S. P.**, Prof., om
 Boglaan. 141.
- Andreas, Carl**, Theaterprincipal.
 288.
- Anna Sophia**, Dromning. 337.
- Anne-Hattemagers**, Bordselvertinde.
 246.
- Apothekvisitation**. 91-92.
- Aprillshen**. 43.
- Arabis Gulb**. 180.
- Arabiske Pulver**, det 167-81.
- Argenis**, Statsroman. 21.
- Armida**, Stuepil 477.
- Arminianer**. 32.
- Arnoldt, S. J.**, General, 221,
 262, 236, 478, 481, 485, 488.
- Arrestant**, o: Creditor. 495.
- Ascharah**, en Snustobak. 151.

- Afsembleprivilegium. 221.
 Astræa, Hyrderoman. 45.
 Attester om Dvindehøfsthed. 166.
 Aurora, Glosebog. 263.
- B**ad, varmt, Juleaften. 187.
 Ballet, italiensk. 213.
 Baloarbo, dram. Mafte og Efter-
 spil. 372, 472.
 Balsambysse. 268.
Balker (B. F. Schibdt?), Lo-
 bafshandler. 151.
 Balsolbe, Sted for Heremøder. 395.
Bang, Th., Prof. 263, jfr. Aurora.
 Barberers Snakkelyst. 89. Vaugs-
 erklæring. 123. Dragt. 124.
Barclais Argenis. 21.
 Barfelfølg. 119, 124.
 Barfelf- og Bryllupsførd, Barne-
 baab. 116-24, 126, 502, 507.
 Barfelfmad. 117, 120.
 Barfelfeng. 119.
Barfelftuen. 116-66. Motjver til
 samme. 118.
 Barfelftuer i Zürich. 119.
 Barfelftue=Ret, 121.
Barftar, H., Borger i Køge. 445.
 Anna, hans Enke. 447.
Bartholin Th., om Udenlands-
 reifer. 49, 53. Om Chiromantiens
 Mulighed. 160. At Misfostre
 varfle Ulykker. 208. Om Dæmo-
 ners og Bjergaanders Tilværelse.
 360.
 Bedrager, med afhugget Haand. 171.
 Begravelser. 128.
Bekker, Balth. »de betoverde
 Vereld“ og Skrifterne om samme.
 356-57. Om Køge Huustors.
 447-49.
 Belibes. 354.
- Bergs Huus** i Pæderstræde, Theater-
 der. 239.
 Besværgelsesrim mod „Maren“ 377.
 „Betænkninger, tolv aandelige“, en
 Bog. 45.
Ber, Joh., Vinhandler. 39, 501.
Bidermanns Utopia. 69, 176, 272.
Biehl, (C. D.), Jomfru, „den for-
 elskede Ven“, Stuespil. 260.
Biehl, Cl., Vinhandler. 39.
 Bierget, Landebø, hvor? 80.
 Billetpriser. 369.
 Bindebreve. 40.
Birch, Matth. Student og Stue-
 spiller. 487.
Bircherod, J. Steder af hans Dag-
 bog, som mangle i de trykte Ud-
 drag. 117, 157, 192, 241, 267,
 313, 351. Om Hofmasterader.
 215. Om Julelege. 189. Hans
 Forhold i den Tilstedværende Beset-
 telsesfag 452-54. Om Overbaab
 og Rangshøje. 505-8.
Birgitta, St., svensk Helgeninde.
 152.
Biørn, D. J., Præst i Tilsted.
 451-56.
 Børnens tolv Mænds Forstand.
 428.
 Blaa, i Stednavne. 394.
 Blåkulla. 391, 394.
 Blåkullafart. 457.
 Blanca, svensk Comedie. 147.
Blicher, R., om et Mord. 491.
 Blindebul og Blindegieb. 211.
 Blotsberg. 391-97.
Blondis, Danfser i Paris. 62.
Bluhme, J. W., Kgl. Confessio-
 narius, (hans?) Dom om Stuespil.
 479-80.
 Blæk spildt paa Halsstuden. 354.

- Boghandelen i Danmark. 136-50.
 i Sverrig. 189.
 Bogprivilegium. 145.
 Bogudvalg i Kirker. 143.
 Bogø. 68.
Boghø, Aug. 46.
 Boldhuset. 286.
 Bondes, (den danske), Karakter og undertrykte Tilstand. 70-77.
 Bondebrenn, den pantsatte. 344.
 Bondepige indtaget i et Bierg. 383.
 Borgerlivet i Kjøbenhavn. 127.
 Borgermesterinder: Fruer. 31.
 Borigundien. 398.
 Bormester (Borgermester). 32.
Borro, Adept. 169.
Boson, W., Assessor. 175.
 Brabantiske Krig. 251.
Braem, Corfitz, Reise i Sverrig. 51.
Brahes (Tage) Dage. 162.
Brandt, J. G. C. hans Viser 113.
Brat, Knud, bepon. til Kostof. 275.
Bredo, gav Skuespil med Perspektiver. 302.
 Bremerholms=Arbeide, Straf. 83.
 Bremerholms=Skole, Beneficforestilling for den. 88, 487.
 Brigadeer, Militærcharge. 347.
Brinckmanns (R. Piils) Kilde. 311.
Brockenhuus, G., bræbt i Paris. 56.
Broholm, Student. 343.
 Brolæggerstrædes Theater, s. Skueplads.
 Brubegaver. 127-28.
Brunsmann, J., Dedicatoin af ham. 139. hans „Røge Hnusfors“. 446-49.
 Bryggerlar, Seilads derpaa. 391.
 Bryggernes Laugshuus. 295.
 Bryllupper. 128.
Buchholz, A. S., tybsk Stribent. 20.
 Byttinger. 412.
 Bællen, udfat for Kirkebøre af Privæte. 135.
 Bære=Chaiser=Stole, s. Portechaiser.
 Bøvel, at bøvle, i Lanter. 423.
 Bøger anmeldte ved Opflag. 149.
 Bøger og Instrumenter til Trolsdøm. 496.
 „Bønner, aandelige“, en Bog 165.
 Børn, ulpbige, kunne fængsles. 390.
 Børns Forbytelse af Underjordifte. 412.
Bötticher, Porcellainets Opfinder. 169.
Bötticher, J. G., Læge, om ulovlig medicinsk Praxis. 123.
Cabo de bonne Esperance, Viinhuus. 40.
Cabo (Cabot?), Spisevært. 65.
 Cajanien. 304.
Cajetano, Manuel, Adept. 168. 172.
 Cajus (Caligula). 85.
 Calvinist. 247.
 Canari=Sat, en Viin. 83.
Capion, Etienne, Skuespil= og Mafferade=Entrepreneur. 217-32, 471, 476, 482.
 Capitelstart for 1722-23. 82.
Carl, Prinds, Fred. IV. Broder. 216, 233.
Carl XII., Haupt= u. Staatsaction. 291.
Carpzow, Bened., Criminalist. 434.
 Carthusianer=(Cartheuser=)Ordenen. 101.
 Charlottenlund. 244-45.
 Chilian (Arlequinus?). 301.
 Chiromantie. 160.
 Chirurger, danske. 123.

- Chocoladens Elbe i Danmark. 132.
Choquets Enke. 151.
Christensen, Anders, Skibsarbejder og Reisebeskriver. 93, 498.
Christian II. Love om Trolddom. 437.
Christian III. 441.
Christian IV. 202, 282, 319, 388, 441, 442.
Christian V. (den ubvalgte Konge). 213. 285.
Christian V. Hofpragt. 287.
 Christianshavns tybste Kirke. 286.
Christine, svensk Dronning. 34.
 Cinque & neuf, et Spil. 107.
 Cinquille, et Spil. 42.
 Clausholm, Herregaard i Sjælland. 229.
Clementin, Niels. Stuespiller. 487.
Clerque, Joh. A. de, Student. 277.
 Comedieplacater, danske. 86, 234, 327, 369, 414-16, 425. Tybste. 294-97.
 Comedier, maae ei spilles 14 Dage efter Fastelavn. 476.
Comenii, J. A., Orbis pictus. 47.
 Compagni, sluttet Højselskab. 400.
 Condictio indebiti, jur. Udtryk. 100.
 Conflistorium's Erklæring om Vøger. 145. Betænkning i Trolddoms-sager. 442. Dets Foramlings-sal. 247.
Corneilles Tid, oversat. 337.
 Cotillon, Dans. 242.
 Courantmønt. 109.
 Courtisan (Harlekin) 289, 291.
 Curtius, forbanset. 265.
 Cyprianus. 495-97. Paa Dans i Manuskript og trykt. 496-97.
 Cæsonia. 354.
 Edlins Vægt. 98.
- Daa, B.** til Borreby, Alkymist. 170.
 Dage, lykkelige og ullykkelige 161-62.
 Daller. 30.
Danderts Landkort. 28.
 Dans paa Theatret. 284.
 Danske, forskjellige. 62.
 Danstfer, en fransk fra **Stolholm**. 235.
Daniels Hauge, Gaard. 271.
 Danstkes Beundring af det Fremme. 50.
Darmstädter, J. F., „königl. bänischer Comediant“. 292.
Dass, P., Præst, tiltroedes den forte Kunst. 493.
David Skolemester og hans Gaard. 27, 153-55, 503.
 Dedicationer, Middel til Vøgers Afsetning. 139.
Deichmann, B., Biskop. 254.
Denner, en Stuespillerfamilie. 292.
 Deposits, akademisk. 273-75.
Desiderius (R. Nyerup) Skilbringer af Kbhvn. 281.
 Desmerlager. 268.
Destouches's Stuespil. 35.
 Diaphorus, Thomas, hos Molliere. 42.
Diderich Menschen-Stræk. 425-28. Dets Ritbe. 426.
Dippel, J. C., Alkymist. 170.
 Disputatfer. 270.
 Dævelens mange Navne 398-99.
 Doctorcomedier 122-23, 373.
 Doctorhole. 346.
 „Doctoren mod sin Villie“, af Molliere. 416. 495.
 Donat, en Skolebog. 263.
Dorschaus, M., Provst, forsværet Maffetader. 232.

- Drage, gloende, et Meteor. 152.
 Dragebukke. 497-98.
 Drenges Bisefalg paa Gaden. 41, 144, 146.
 Driffældighed i tidligere Dage. 243.
 Drømme. 162.
 Dueller. 43, 163, 279.
 Dulleøgglers o: Marionetspiller 474.
 Duns, Madame, Bordelvertinde. 166.
 Dverge, boende i Stene. 378.
 Dyrcheugeforlystelser. 503.
Ebeltoft, Parys- og Fortange-Stat der. 207.
Ekenberg, J. C. v., (den stærke Mand). 219-23, 476.
Eder, Rymodens franske. 65. Eder i Stuespil. 42.
 Estertryk af Bøger. 140-41.
Egede, S., brev Alchymie. 171.
Ehm S., Kæsesør, Chemiker. 176-79.
Eleonore Christine Wfeld. 275.
 Ellefoll, Ellevisde. 381.
 Endelsstræbe. 296.
 Erik, gammel. 398-99.
Eraft, Postiemester. 258, 476.
Erasmus af Rotterdam, mod Heretreen. 431.
 Eryphila. 354.
Eremonds St. Sir Politid Woulbbe. 25.
Fabritius, S., Viinhandler. 39.
 Fadderfladder. 120.
 Fairfax og Solban, Hundenaavne. 60.
Falkner, Chr., om Udenlandsrejser. 51. om Spøgelsjer. 361.
Færstrups og **Krelsens** Dagbog, om Troldbdom. 361.
 Fafelavnsforlystelse ved Hoffet. 215.
Fasting, L. M., om Tyrkekrigen. 428.
 Fastnachtspiele. 282.
Fauft, Joh., Magier. 464-68.
Fauft, Dr., et Almuestrift. 144.
 Fauft-Romanen paa Danst. 466.
 Fauftfagnets Literatur. 464-68. Dets dramatiske Behandling. 467-68.
 Find, en Trold, 407.
 Finlapper, s. Lapper.
 Fiskerhuset; Siefigiversted. 281.
 Flaafetræie, Dvindebragt. 27.
 Flensborgere. 98.
 Florus, overs. af M. Wingaard. 265.
 Folie d'Espagne. 62.
 Folkebigtning om Bønder. 70, 74.
 Folketro om Trold, Dverge, Ellefoll, Nøkker, Misser, Bætter m. m. 378-84. Dens Literatur. 379-80.
 Fontanger. 205-8.
 Forbytelse af Børn ved Underjordiste. 411-12.
 Forestilling af Stuespil, den første paa Slottet. 340.
 Fortiering, Brætpil. 422.
 Forlovelse (Trolovelse). 347.
 Forordning mod Objelhed ved Familiefester. 116. om Bryllupper. 128. om Stuespil. 481.
 Forfkrivelse til Fanden. 460-63.
Forthammer, hans Pagt med Fanden. 461.
 Forbandling af Mennesker til Dyr. 411.
Foss, M., Biskop. 266.
Frautenberg, J. L. v., „der europ. Herold“. 19.
 Fransk Sprog og Tone. 58.
 Franske Maria, Tobakshandlerste. 151.
 Franske Stuespil. 28.
 ben danske

- Franke** Stuepilleres Affebigelse. 226.
Frederik III. Alkymiste Arbejder. 169. Mafte-Ballet ved Hoffet. 213.
Frederik IV., Hofmesterader. 232-33.
 Frelserens Kirke paa Christianshavn. 303.
 Fremstuebe. 384-85.
 Frederiksbal. 245.
Friedrich Wilhelm I., Tobatscollegier. 14.
Friis, Chr. til Borreby. 388.
Friis, N., Gesandt i Nederl. 363.
 Frue-Titel. 31.
 Fruentimmer-Huer. 202.
 Frøsten-Titel. 30. 345.
 Fuglestangen, udenfor Nørreport. 163. 280.
Fuiren, Baronesse. 186.
 Fußt, forberjet med Faust. 465. 467.
 Fægteskoler. 280.
 „**Gaas**, den tamme“, Digt af M. Wingaard. 266.
 Gadernes Ureenhed. 242.
 Gadeviser, s. Viser.
Galtrup, S. L., Pagt med Fanben. 463.
Gamborg, A., til Theaterprivilegium. 293.
 Gammel Erik. 398-99.
 Gammel Torv. 181.
Gardner S., om Dedicationer. 139.
 Geistlige ivre mod Julestuer. 189. mob Troen paa Helene-Rilde. 320.
 Geometrisk Desing. 115.
Geert Westphaler. 86-101.
- Gertrud Jørgensdatter.** (B. Berings Kone). 188.
Gjølstrups Arv i Julestuen. 194.
 Gjesteretten. 99.
 Giethuset, Theater der. 218, 220.
 Giftetnis, Maren eller **Strøen**. 44.
Gjøl, M., Gehmrd., Botum i den Tilstedste Besættelsesag. 455.
 Glashimmelen. 209.
 Glædesyttringer ved Jordefærd. 348.
Godiche, Matth., Bogtrykker. 165.
Goe, fortsjort af en Bierglønge. 333.
Goldschmidt, P., „Svllischer Morpheus“. 357. 360.
 Goreal, digtet Maanedsmavn. 181.
Gram, S., om Bøgers Affætning. 139. Erklæring om Bøger. 148. om Gulbmageri, 174. om Spøgeri, Varsler og desl. 362-63, 504.
 Gravøl i Norge. 353.
Griffenfeldt. 40. 507.
Grimaldi, Adept. 171.
 Gripomenus. 85.
 Grondeur le af Palaprat. 425.
Gryphius, A., Stuepildigter. 249, 295.
 Grønland, ved Citabellet. 43.
Grønlund, D., om Hereri i Ribe. 444.
 Grønnegades Theater, s. Stueplads.
 Grønningbye, formeentlig Her der brændt. 490.
 Gulbmageri, Hst. Oversigt 167-79.
Gundling, Færd og Hofnar. 14.
 Gurolien. 398.
 Gullstot. 135.
 Gylbensund. 244-45.
Gyldenløves (H. F.) Hoffet, et Marked. 214.
 Gyldenvand. 133.

- Saandlygter** paa Gaden. 37.
 Saarhøe. 94.
- Sacqvart, Chr. B.**, Dr. med. 177-79.
- Sahnenkænge**. 245.
- Samborg**, der Scenen for polit. Randestøber. 11. En „erbunterthänig“ Stad. 288.
- Samborger-Herberg** i Roeskilde. 14.
- Sammer, Rasm.**, Souffleur. 482.
- Sammerich, F.**, om Herreforsølgelser i Sverrig. 457.
- Sammond, F.**, Cancellieraad. 115.
- Sandbands**. 245.
- Sans** Bratwurst. 285. S. Knapkæse, Piskelshering, Wurst. 289.
- Sandsbøgs St.**, Reiser til Kilden. 312, 321.
- Sansen, G.**, „Fontinaliasacra“. 320.
- Happelli** „mundus mirabilis“. 161.
- Harlekin**. 289, 291, 301, 372.
- Harslev eller Haderslev**. 93.
- Hatten** indløses af Mandfolk i Varfelsestuer. 121.
- Haupt- und Staats-Actionen**. 291.
- Havannah**, en Tobakfort. 151.
- Haven, R.**, om Himmelbreve. 142.
- Hazarbspil** paa Mafferader. 231.
- Hedegaard, G. D.**, om Pagt med Fanen. 463.
- Hekla** (Hekkenfels). 395.
- Helene = Kilde** i Tibirke Sogn. 316-21. Forfjellige andre S. R. 316.
- Helligtrekongerlys**. 211.
- Helligtrekongeroptog**. 192.
- Helvaderus, R.**, en tybsk Tragedie af ham. 284.
- Hemmingsen, R.**, om Trolldom. 134.
- Henrich og Pernille**. 413-24.
- Herbach, F. G.**, (Kunst=Caspar). 169.
- Hercules og Herculiscus**, Statsroman. 20.
- „Herold, den europæiske“, en Bog. 19.
- Herre=Titel** for Præster. 81.
- Herreforsølgelser og Processer**. 430-60. I Tybskland stærkest. 431-33. I Danmark. 436-60, 490-91. I Sverrig. 436, 456-57. I Hol-land. 456.
- Heremøder og Herereiser**. 392-400. Deres Literatur. 393.
- Herreforsølgelser**. 441-43. Forbudte. 435.
- Hereri eller blind Alarm**. 429-99. Seent opført. 469.
- Hereri og Trolldom**. 429-68.
- Herrefalve**. 396.
- Herrefestaber, sluttede** 400.
- Herrefæjens Literatur**. 430.
- Himle**, syv, ni, tolv. 209.
- Himmelbreve**. 142.
- Hindsholm**, der Hererie. 458-59.
- Hjøring, A. M.**, Mærkeligheder 1668. 114.
- Hochstedt**, Slag ved. 30.
- Hofforlystelser** under Frederik III. og Christian V. 213-14.
- Hofmafferader**. 212-16, 232.
- Hoftrup**, fransk, tybsk. 287-88.
- Holberg**. Kiendskab til Folkelivet. 2. Aviskæser og Politicus. 14. Egne Udenlandsreiser. 54. Kiend-
 skab til Bonden. 78. Haber af
 Bidsløstighed. 89. Uvillie mod
 Hlensborg. 98. Besøg i Varfel-
 stuer. 120. Under Fruentimmer-
 festsfab. 121. Om Folkefor-
 183. Deeltager i
 Dom om Rast...

- brer Fornærmelser. 255. Mobarbejder fremmede Banders Indskydelse. 298. Nægter at tage Lotterilodder. 329. Vilbe ei skrive Tragedier. 334. Foretrækker Katte for Hunde. 335. Dabler enkelte Stykker af Moliere. 342. Hans Mening om Andeberbenen repræsenteret i Ovidius i „Uden Hoved og Hale“. 356-59. Mening om Steenregn og Ild-Meteor. 410. Reiselyst, Arv efter Faderen. 417. Har seet en Forfælskelse til Fanden. 460.
- Solbergs** Pyspil. Formaålet for samme. 1-3. Mebovirken til Daarlighedsbers Affjæffelse. 5-6. Skilbring af Tidsalderen. 5-8. Tæste og Kjendte af Almenen. 7. Personlige Hentydninger. 9. Nævnes med forskjellige Navne 365, 426. Fremstilling af Feil, egne for Nationen. 372. Comedier, ei opførte paa den ældste Skueplads. 413. opførte paa Tydsk og paa Dansk hos v. Dvoten. 487.
- Solbergs** andre Skrifter. Deres Affæjning. 140. Breve til den polit. Randsstøbers Oplysning. 26. De peregrinatione. 55, 501. Peder Paars. 111. Sybste Feide. 255.
- Sold, S.** Portechaisemonopol. 420.
- Hollands** Differentser med Danmark i A. 1723. 106.
- Hollandsk** Skuespillertrup. 285.
- Hollænderne** troe ei paa Fanden eller paa Spøgeri. 107, 403.
- Holm, P.**, om Hærvæsenet i Hjen. 459.
- Holmens** Kloffe. 41.
- Holstein, H. A.**, Storcantøler. 337.
- Holsteegaards** Gange; Fæst-Forestilling ber. 238, 426.
- Horn, Frid.** om Procuratorer. 97, om Reisesyge 51.
- Horrebøw, P.**, om Nordlys. 153.
- Horsens**, der Parvskat. 207.
- Hortulan, M. U.** Skuespiller. 487.
- Hofebaand** istykker, ondt Varsel. 373.
- Hübner, J.**, „politische Fragen.“ 180.
- Hundbeliebhæberi**. 335.
- Hvidtfeldt, A.**, Krønike. 150. Om Klædemoder. 205.
- Høberg, J.**, Student og Skuespiller. 343.
- Højbrostræde** 374.
- Højer, Andr.**, Historiker. 99.
- „Höllenzwang“, en Bog, 465. 496 og oftere.
- Hørfrø** forjager Spøgelses. 159.
- Jack Pudding**. 289.
- Jacob I.** Dæmonologie. 432. Sereise. 441.
- Jacob**, Mester, Spisevert. 65.
- Jacob von Tybo**. 249-81.
- Jacobæi, Holger**, Reisejournal. 313.
- Jahanq, Jaques**, fransk Skuespiller? 222.
- Jean de France**. 48-68.
- Jean Potage**. 289.
- Jensen, A.**, forbyttet af Trolbe. 382.
- Jeppe**, Bondenavn. 71.
- Jeppe paa Djerget**. 69-85.
— Bondelæsning, ogsaa i Sverrig. 77.
- Jemerecommaner** og Baselemaner. 30.
- Jernkæbe** foran Christiansborg. 420.
- Jesperen, P.**, Confessionarius. 233, 507.
- Jgjenvisning** af stjaalet Gods. 494.
- Imprimatur**. 346.

- Indtægt tilfalder Skuespillerne.** 476.
Infitoris, S., Inquisitor. 430.
Instrumental-Philosophie. 270.
Interlocutorie-Dom. 499.
Johannes Montanus, forandret til Erasmus, 307.
Johansen, C., hans Skrift om en Pagt med Ganden. 463.
Jorden drifter Vand, Vise. 82.
Jølandst Løve. 275.
Jølandste Studenter vaage ved A. Magnusens Liig. 352.
Italienske Skuespil. 372
Jubelfest (Reformationsfesten 1717). 67.
Julen. 185-99. **Skrifter om den.** 186. **Julebisp.** 195. **Julebaal,** **Jule-Bus.** 186, 211. **Jule-Buk.** 191-96. **Julebalm.** 186. **Julehold.** 199. **Julelege,** **Julefryd.** 188-99. **Julelys,** 187, 211. **Jule-optog.** 191-96. **Julestikke i Sverrig.** 186. **Juletræ.** 187. **Julevette.** 193.
Julestuen. 182-211.
„Julestuen og Masketuden“ af Paulli. 26, 184.
Julestuer. 187-89.
Junge, „nordsjællandsk Landalmues Charakter.“ 77, 494.
Juni, den ellevte, 102-15.
Justinianus de alluvione. 32.
Juul, P., Amtmand i Norge. 15, 115.
Jvan, Roman. 145.
Jversen, Peer, 36.
Jybernes Eventyrfortælleren. 305-6.
Jydske Lov om Trolddom. 436.
Jægersborg Dyrehauge. 312, 503.
Jørgensbatter, Gertrud. 188.

Kaage, see ud, omkring. 64.
Kaarde ved Siden. 278.
- Kaarde** forbydes Studenter. 276-79.
Kaardekarl. 279.
Kaas, Bism. 351.
Kassens Vælde og Brug i Danmark. 132.
Kassehuse. 67.
Kall, Abr., om magiste Vøger. 495.
Kalleboerne i Rbhvn. 107.
Kalkstøpers. 264.
Kalthow, P., Bygmester. 287.
Kalskindet ved Trondhjem. 403.
Kandstøber for Kandestøber. 24, 500.
Kandestøber, den politiske. 11-33. 500.
Kandestøber, den politiske, af Paulli. 26.
Kandestøberi, politisk. 24.
Kannegiesjer, Kannegiesjereri. 23-24.
Kappe bæres efter Fjell. 37. **Dragt** for Studenter. 272, 277. **Den spanske,** en Straf. 111.
Kappedrager. 37.
Karreter i Rbhvn. 240-42, 507. i Provindsferne. 241.
Karretstat, Karossestat. 104, 241.
Kasjer, Joh., Hof-Operist. 227. 324.
 — **Reinhold** Operadirecteur. 323.
Regelius, Ph., „aandel. Betænkninger.“ 45.
Rielbby-Kirke og **Rilde.** 309.
Rildebyrrelse i Dibtiden. 308.
Rildendal, Vertshuus. 312, 314.
Rilder, hellige, i Almindelighed. 308-9. **Danst.** 309-21. **Korste.** 309
Rildereisen. 308-31.
Ringo, hans Skilbring af en drukken Bønde. 70.
Rippinge-Kilde. 309, 320, 503.
Kirkegangstøner. 126, 507.
Kirkeinspectionsscollegiet
 over, at der ei skal
 paa **Selig**

- Kirkenæv n i Hørefager. 438, 442.
 Kirker byggede af Trolde. 406.
 Byggede som en Følge af Stole-
 stadestrid. 158.
 Kirsten, Iiben, og Hr. Peder, Bise. 81.
 Kirsten Piils Kirke. 310-15.
 Kjøtter, synonym med Trolbmand.
 429.
 Kjøbenhavnske Lokaltiteter. 112-14.
 Kjøbenhavns Lurus. 103.
Klettenberg, Adept. 168.
 Klosteret (Communitetet). 60.
 Klosterlatin 37.
 Klostertræde. 410-11.
 Klædebragt Lurus og nye Moder.
 57, 104, 501, 507. Nye, for-
 anledige Misfostre og Sygdomme.
 201-4.
 Kløvernegt. 61.
 Knapnæring, et Vertshuus. 112.
 Knecht Ruprecht. 194.
 Kobbermøllen ved Vedbæt. 177.
 Konger trues af Høze 441.
 Korsedands. 62.
 Koffestast-Ridning, derpaa til Bloks-
 bjerg. 385, 396.
Kraft, D., om Politifseren. Progr. 17.
 Krebsdag. 98. Krebsoberst. 28.
 Krestropper i Hamborg. 12.
 Krigsstandens eiendommelige Præg.
 250-53.
 Krindsen paa Hallandsaas. 259.
Krohnemann, Adept. 168.
 Kroner og Courantmynt. 109-10.
Kruckow, Christence, dømt som
 Høz. 440.
 Krystalhimmelen. 209.
 Kullebrænderen (af Moliere). 416.
 Kunst, den sorte. 492-93.
 Kunstnere vaage ved Thorvaldsens
 Liig. 352.
Kuhn, Frank, Præst og Skribent. 110.
 Kurpyrsterne. 90.
 Kybshedsattester. 304.
Kylling, S., Botaniker. 244.
 Kys paa Kjølen. 31.
 Køge By. Ord og Talemaader
 med Hensyn til samme. 370.
 Køge=Handsker. 370. K. Høns.
 370, 505. K. Kæg. 370. K.
 Halsjern. 371.
 „Køge Hønsfors.“ en Bog. 445-49.
Lammeheine, en Kvinde bestyldt
 for Trolldom. 443.
 Landcabetacademiet. 323.
 Landmilicens Tienstetid. 81.
 Lanter, et Spil. 422-24.
 Lapperues Trolldom. 386-90. Kunne
 stabe og sælge Vinb. 387-90. I
 Søvine hente Efterretninger fra
 fjerne Steder. 387-90, 505.
Larsen, P. hans Liighus i Pilestræde.
 14.
Lassaris, Adept. 168.
Lassen, Nis, om Spøgelses. 360.
Lassenius, Joh., Præst. 283.
 Latinisering af Verdes Navne. 261.
 Latiniske Dreng. 43.
Laurenberg, Joh., „zwo Comoe-
 dien.“ 285.
 St. Laurentius. 406-7.
 Ledern, tybst Almuedtryk. 82.
 Leiebibliothekers Liibe. 141.
 Leielubst. 245.
Leitwiz, H. Mad. Stuespillerinde.
 487.
Letke, P. P., i Odense. 192, 350.
 Liigvagt, s. Baagefue.
Lindanus, Henr., Jesuit. 317.
Lindorf, H. Student og Stuespil-
 ler. 343-44, 482.
Linné, C., omtaler „Swartkonst-
 bster.“ 496.

- Vogiste Kunstord.** 270.
Voos, Corn. brev mod Hæretroen. 433.
Lotterier i forskjellige Anledninger. 328-30.
Lovbestemmelser mod Militaires Soldsommeligheder. 251-52. Om Trolddom. 438.
Lovise. (Kosset), Tobakshandlerste. 151. 502.
Lovson, Hæisteretsadvocat. 96.
Lubse, Bondetonenavn. 71.
Lühje, v. d. Overkammerjunker 484.
Luja, L., Professor. 458.
Lunds Domkirke bygget af en Trold. 405-8.
Luttenbrant. 133.
Luxemburg, Marchal, Pagt med Fanen. 461, 468.
Lyderhorn, der Hæremøder. 395.
Lygtebrenge. 248.
Lyngbygaard i Slaane. 382.
Lysning med Haandlygter. 248.
Lystig Person i Skuespil. 289.
Læderstrædes Theater (i Bergs-Huus): s. Skueplads.
Læger, danske, deres Strid med Chirurgerne. 122-23.
Løche, K., tybft Theaterprincipal. 288, 503.
Maalen, overtroist Cuur. 134.
Madsenbing til Barselloner. 117, 120.
Magister-Ceden. 263.
Maglestenen paa Lyngbygaard. 382.
Magnetist Kraftyttring 269.
Magnusfen, A., Dom om Høger. 146-48. Troebes at kunne vise igien. 494. Pagt ved hans Liig. 352.
Maybrud 150.
Malbini, J. de, Chemiker. 172-73.
Malleus maleficarum, Bog om Hærevæsenet. 430.
Mand, den stærke, s. Eckenberg.
Mar, et gl. Ord, dets Betydning og Sammensætninger. 376
Mareminde, Marevio. 377.
Maren og Mareriden. 374-78.
Maren, Graa, Bordelvertinde. 166.
Marionetspil. 297.
Marked ved Sundhedskfiber. 318.
Marked-Comedier. 301.
Masteraden. 212-48.
Masteraders Oprindelse og deres Historie i Danmark. 212-34. Religiøse Masteoptog. 212. M. ved Hoffet. 212-16, 232. Offentlige. 217-36. Politiplacat om samme. 231. M. badles og forsvares. 232-37. Selbdigt Hystspilscæmne. 234.
Masteoptog til Amager. 214-15.
Materia striata. 269.
Mathiesen, Søren, Klokker og Regnebogsforfatter. 129. 502.
Melampe. 332-54. 504.
Melampus, et Hundnavn. 336.
Menantes. (C. F. Sunold) 47.
Mennesters Vortførelse af Underjordiske. 381-84. Forvandling til Dyr. 411.
Mennist. 29, 500.
„Mercurius, den forleerte.“ 246.
Meyer, B. C., Portehaisemonopol. 420.
Middelstanden afgiver Stof og Fingurer for Comedier. 3.
Mikkelsen, S., Biskop. 503.
Mingotti, P. Operadirectem. 325.
Mirveis, Afsanerhødding. 300.
Misofistre. 94. 200-203.

- Noerjot ell. Nobsot. 135.
Nolieres Lyffspil. 340, 342. Amphitryon. 326, 421. Doctoren mod sin Villie. 416, 495. Onierren. 226. Indførte paa den tybste Scene. 290.
Noltke, J. L., om Overbaadighed. 242, 503.
Noltke, J. Bogfører. 138.
 Monarchi, det femte. 489.
Ronrath, D., „hedensk Christendom,“ Afst. 135, 164, 195.
Ronrath, Joh., om Julestuer. 187.
Montaigne, R. de, Skuespiller. 225, 302, 368, 477, 482.
 Morflabslæsning for Almuen. 143.
 St. Mortens Marted, Hoffest. 214.
 Mühlenbrud i Hamborg. 28.
 Mumbien. 398.
 Musik ved Bryllupper. 130-31.
 Myntreduction. 110.
 Myntfædler, deres Indløsning. 329.
 Møllesteen, Seilabs derpaa. 386.
 „**Nachtisch**, der politiske.“ 20.
Nansen, Hans, jun. 154.
Naur, G., „aandelig Julestue.“ 189.
 Navnebage. 40.
 Navnes Forandring. 507-8. Latinsering. 261.
Navnes, Mette, sigtet for Erolldom. 446.
 Nederlandske Comediantere. 292.
 Negromanti og Nekromanti. 160-493.
Nielsen, S., Præst, om Misfostre. 202.
 Nisje. 399, 404.
 Nobilis, venetianske, i Danmark. 94.
Norcross, Pirat. 244.
 Nordlys. 153.
 Norge, Heremøder der. 395.
Notarius og Egtelabscontract. 424.
 Numerne ved Holmens Kirke. 263.
Nyerup (N.) f. Desiberius.
 Nykøbning, Heretorsjælgelse der. 443.
 Nørre-Paradis, Bertshuus. 112.
Norvig, W. Bogtrykker. 65, 502.
Observatorium paa Kundetaarn. 130.
 Officeerintolerance. 260.
 Odenfe=Stræbere og Klædemagere. 507.
 Offer af Mesterlectien til Rector. 41, 501.
 Omfkrivning af stabelige Tings Navne. 399.
 Operavæsen. 322-26. Italienske Operaer. 325. Tybste D. 222-24. Operatexter, trykte. 323-25.
 Operateur og Comediant i een Person. 473.
 Orbis pictus af Comenius. 47.
 Orbsprog om Bønder. 79.
v. d. Ofen, J. F. sit Portechaise-monopol. 419-20.
 Otteogtyve=Stillingsstykker. 492.
Ouw, B., slesvigsk Præst, hans Skrift om Klædemoder. 204.
 Overfæde i Kirkestole. 156.
 Oversættelser og Samarbejdere af: Arabiske Pulver. 179-80. Barselsuen. 127. Diberich Menschen=Stræk. 427. Gert Westphaler. 88. Henrich og Pernille. 415. 505. Jacob v. Tyboe. 260. 503. Jean de France. 59. Jeppe paa Bierget. 78. Julestuen. 185. Den politiske Randestøber. 13, 17-18, 25, 33, 500. Kildereisen. 322. Mafferaben. 239. Uden Hoved og Hale. 366. Den Vægelsindebe. 501.

- Bagt** med den Onde. 460-63.
Palaprat: le Grondeur, Skuespil. 425.
Palladius, P., Himmelbrev. 142.
 Om Klædemoder. 201. Om Hæres
 Afstraffelse. 439.
Pamphilius i Lanter. 423,
Pandecterne allegeres ifødet for D.
 I. 95.
Pandfen, Andreas, Theaterprinci-
 pal. 285.
Papirspenge og deres Indløsning.
 328-29.
Parabis, Nørre = Vester = Øster =
 Værtshuse. 113.
Paris, Civilisationens Centrum. 56.
Paryster. 206-8.
Parystat. 104, 207.
Pas o: Skudsmaal. 107.
Patron, et Mønster. 417.
Paufl, J. N. Skribent. 26, 171,
 184, 237-38, 342.
Peche, Spisevert. 65.
Pederfen, Chr., Bagt med Fan-
 den. 461.
Peer Caudi, Skjeldsord. 272.
Pengeforhold i A. 1718-26. 109-10.
Person, den Iyftige, i Skuespil. 289.
Personlige Gentydninger. 9.
Pesten 1710 i Kbhvn. 197, 217.
Peterfen, J. Fredr. III.s Kammer-
 tiener. 503.
Phalaris i Agrigent. 85.
Philaletthes, Adept. 168.
Philosophgangsfeiden. 259.
Phoenixberg, P., Bogtrykker. 69,
 246, 262, 295.
Phoenixfuglen. 209.
Piffelhering. 225, 289.
Pignani, G., Balletmester. 214.
Pillon, Skuespiller. 230, 482.
Pistorius, Joh., Bagt med Satan. 491.
Plato, om Politiferen. 17.
Pless, C. A. Overkammerherre.
 174. 504.
Plinius den Yngre. 209.
Poeten i Aabenraa. 262.
Polichinello. 289.
Poliborus, en Tragedie. 471.
Politicus, en. 18, 24.
Politiforbud mod Julestuer m. m.
 197-99, 210.
Politist Snat. 17-18.
Polstbunds. 245, 503.
Polytchnifere vaage ved S. C. Ør-
 steds Viig. 352.
Pomeyer, J., Raadmand i Røge.
 447.
Pontoppidan, C., om Portechaiser.
 421. om Spøgeri. 361-62.
Portechaiser. 418-21.
Posthuusfeiden. 259.
Pram, C., om Udenlandsreiser. 53.
Preibner, Joach., Stiftamtmand
 i Fyen. 458.
Proces for Constistorium. 176-79.
Procuratorer. 95-97.
Profesorer, censurere en tydt Co-
 medie. 284. Maae tage Lodder
 i et Lotteri. 329. Vaage ved
 Universitetspatronens Viig. 349.
Approbere Gabediser. 502.
Profesorerens Tjenestepigers Stole-
 stabestrid. 157-58.
Projectmagere. 15-17.
Prologer. 87, 239, 337-41, 366-72.
Pruß, R., Dom om S. 4. Om
 Bonden. 76. Moser de Danfles
 Reiselyst. 48.
Prædicamenta & Prædicabilia. 270.
Prædestinationslæren. 247-48.
Præbitener mod **Fonden**.
Pul Moser, Perff

- Qui nescit simulare, nescit regnare.** 28.
- v. Quoten, C. P.,** Operateur og Stuepildirecteur. 218, 472-77, 483-89.
— **Julius,** hans Søn. 483, 489.
- Maadhuset i Kbhvn.** 114.
- Machel, Casp.** Laborant. 173.
- Machlow, J. R.,** „Laarepersens“ Forf. 44.
- Machines** Tragedier paa den danske Stueplads. 332-33.
- Mamel, Stuepiller.** 482.
- Rangskrib** om Højsædet. 155-58.
- Rangshge.** 506.
- Ranhan, Birthe.** 187. **Christian** 479. **Henrik.** 187. **Otto** Mand=rup. 239.
- Rasch, Cl.,** Politimester. 159.
— **C.,** Barfælskeskibbrø. 126.
- Reenberg, R.,** Provst, om Pagt med Janden. 461.
— **L.,** om Julestuer. 183. Om danske Stuepil. 224.
- Reen-Kaalavet,** selvbannet Ord. 66.
- Reformerte** Lære. 247.
- Regenten,** (Philip af Orleans). 200.
- Regentskanerne** forbydes at have Bøsser. 257. Slagsmaal med Laquaier 257. Med Landcabetter. 259.
- Regentspolitie.** 257.
- Regnarde** Stuepil. 333.
- Reich, D.,** Stoleholder, s. David Stolemester. 154-55, 503.
- Rentesoben** nebsat. 304.
- Renteskammerbrenge.** 63-64.
- Revavins, R. S.,** om Fred. II. Kroning. 29.
- Reutenbienenr.** 30.
- Reventlow, C.,** Dronning Anna Sophies Faber. 229.
- Ribe,** den af en tybft Trup først besøgte danske By. 292.
- Ribe** Hæresag. 444-45.
- Ribefoged.** 73-76.
- Riemer, Joh.,** Forf. til „der polit. Stoffisch.“ 22.
- Rigsdag.** 98.
- Rigsammerret** i Speyer. 248.
- Riis, J.,** Barfælskeskibbrø. 124.
- Riisbrigh, L. B.,** Borgermester. 351.
- Robe,** Hæreseskab. 400.
- Romerretten** allegeres af Procuratorer. 95.
- Rosenborg,** der kemist Laboratorium. 173.
- Rosenvinge, R.,** Landsdommer. 458.
- Rosset, Claubi** og hans Hustru Lovise. 151, 502.
- Rosfigaard, Fred.,** 332, 336-44
- Rostofs** Universitet besøgt af Danske og Norske. 273-75.
- Ruge, S.,** om Underjordiste m. m. 364.
- Rummelpot.** 190.
- Rund, rund, rund!** Drilleviser. 271.
- Rundetaarn.** 129.
- Rus, ung** Student. 108. Russe=raaben. 258.
- Rød** Uniform. 267.
- Romer, D.,** Polititememorial. 501. 504.
- Romere,** de tre, Biinhuns. 40.
- Romer-Monathen.** 28.
- Saale** o: lappe, stoppe. 32, 501-
Sabbatsforordninger. 183.
- Salt** og Biin paa Høvedet. 108.
- Sangflokker,** Sangværk. 37-38.

- Satyrisk Roman af Menantes. 47.
 Sare, M., „Præstepine“. 210.
 Scaliger de insomniis. 162.
 Scenen henlagt paa Gaden. 3.
 Schacht, Matth., Rector. 501.
 Schack, Bertr., Baron og Chemiker. 172.
 Schack v. Schackenburg, S. 292.
 Schandrup, J. K. „Helligtrekongers-Comedie“. 192.
 Scheel, Mogens, Gesandt i Sverige. 51.
 Schmidt, R. J. S. Dr., Adept. 174.
 Schulze, C. E. W. „Physicaliske Grublerier“. 359, 375, 377.
 Schumacher, Stuepiller. 482.
 Schwartzbach, M. Schlesisk Poet. 282.
 Scott, Reg. discovery of witchcraft. 434.
 Secund, Fægterkunstord. 270.
 Seendes Blinde, Stuespil. 26, 238.
 Selman, D., Justitssecretair. 327.
 Seneca. 42.
 Serenader. 42.
 Sex: „som siger sex.“ 417.
 Sex Uger skulle Barfekonere ligge inde. 118.
 Sextus Empiricus. 499.
 Sicilien. 36.
 Signekærlinger. 122.
 Signen og Maalen. 133-34.
 Signor Macaroni. 289.
 Sindssyges Helbredelse ved Fictio-
 ner. 83.
 Slaanskt og Sællandsk Bonde. 75.
 Slaanskt Krig. 107. Slaanskt Trold-
 domssag. 441.
 Skafot paa Rytors. 114.
 Skat paa Karreter, Fontanger, Pa-
 ryrker. 104, 207, 241.
 Skib i Maanen. 152.
 Skibe, kongelige, trues af Hæze. 441.
 Skinningspflaster. 268.
 Skobaand istykker, ondt Barfel. 373.
 Skoboderne (Skobogaden). 410.
 Skole, den sorte. 492-93.
 Skolebisciple opføre Comedier. 224.
 Skolemester o: Huuslærer. 210.
 Skolen o: Værelse hvor Børn under-
 vises. 210.
 Skoleret, Straf. 112.
 Skomagere i Klosterstræde. 410.
 Skobogaden. 410. f. Skoboderne.
 Straal! (Skal?). 83.
 Strammereret o: flammereret. 104.
 Skrifter mod Hæzeforsøgelses. 433-
 35.
 Skrivere og Skriverpenge. 97, 502.
 Stræbernes Laugshuus. 295.
 Stueplads, den danske. Til dens
 Historie. 468-89. Nabuedes med
 „Onieren“ af Moliere. 226.
 Stueplads i Broleggerstrædet 299,
 i Lille Grønnegade 221, 298, 369,
 469, 481, i Store Kongensgade
 486, 488, paa Kongens Rytors
 218, i Væderstrædet 369, paa
 Slotspladsen 287.
 Stuepladsjens Indretning. 368-69.
 Stuespil, danske, 223-26, franske,
 36, 333, latinske 282, tyske 284,
 i Sprog, man ei forstod, seete med
 Behag 282.
 Stuespil, Privilegier paa at opføre.
 218-32, 286.
 Stuespillenes Begyndelsestid. 293,
 369
 Stuespillerbander, ombandede
 282-99.
 Stuespillerne forfølges af
 290. maae ei arresteres for
 Stærkliver, lystig Barfel
 optog. 213.

- Slesvigs, et Skibs, Forlisning.** 363.
Slutteriet. 60, 501.
Smid, S., Lægebog om Aarelabningsbøge. 161.
Smidth, J. S., Høxen i Endor. 430.
Snaphaner. 107.
Snemoos, en Ret. 105.
Sneesløf (= Sneslev) Bye, Spøgeri ber. 504.
Snore med Knuder, magiste. 389-90.
Saunstabats Brug og forskiellige Slags. 151.
Sohl, Joh., Viinhandler. 39, 501.
Soldan, W. G., Gesch. ber Høxenproceffe. 430.
Solbater slutte Pagt med Fanden. 461.
Sophie Magdalene, Christ. VI.s Dronning. 324.
Sort Kunst og Skole. 492-93.
Sorterup, J., om Vidfogder. 73, 75.
Sors Akademie. 49.
Spabille, en Lobskfort. 151.
Spee, Frid., cautio criminalis, mod Høreproceffer. 434.
Spiegelberg, Theaterprincipal. 297, 481.
Spirr (Speyer), Ketten ber. 248.
Spilleborde, offentlige, bevilges ikke. 486.
Spilid har sin gode Side. 498.
Sprenger, Jac., Inquisitor. 430.
Springvandet paa Sammeltove. 114.
Spøgersers Forjagelse. 159.
Spøgeri paa Førse. 379.
Staal, Præservativ mod Spøgeri. 376.
Statscabinetter (Bøger). 23.
Steenregn. 410.
Stephanii Calloqvia. 47.
Stephanson, W., Bogtrykker. 497.
Stiernen, Juleoptog. 191.
Stiernefang ved Julen. 192.
Stipendium decollatæ virginis. 440.
„Stokfist, den politiske“, en Bog. 21-22, 46.
Stolestabe = Strid og Reglement. 156-58.
Storme valte ved Trolddom. 389-90.
Studehandel, jydsk. 106.
Studenter. Strid med Militaire. 256-59. Ordensdragt. 272, 277. bære Kaarde 276-79, byrde Fægtkunsten 280, maae ei løbe Faste-lavn 283, optræde paa Skuepladsen 284.
Studenter, tydske, spille Comedie ber. 283.
Studehøne. 326.
Substitut, en Degns Medhjælper. 91.
Suhn, P. J., oversætter Skuespil. 425.
Swartebogen. 496.
Sybilla Spaadom. 100.
Syburg, J. v., Baron. 15, 174, 500.
Syenaal, afbrudt, ondt Barfel. 373.
Synst, kunst, fremsynet. 384.
Syv, P., om Romaner 45, om Nigromantie (Nekromanti). 493.
Sønderjyden vil være Høstener. 66.
Sørgebragt. 128.
Sørgestuer, s.: Baagestuer.
Sørgevers over Hunde. 336.
„Taarepersen“, en Bog. 44.
Talander, (Aug. Bohse). 46.
Tamperretten. 247-48.
Terkelsen, S., Astræas Dversf. 46.
Thais, Græsk Høtære. 42.
Thanner, Adam, mod Høreproceffer. 434.

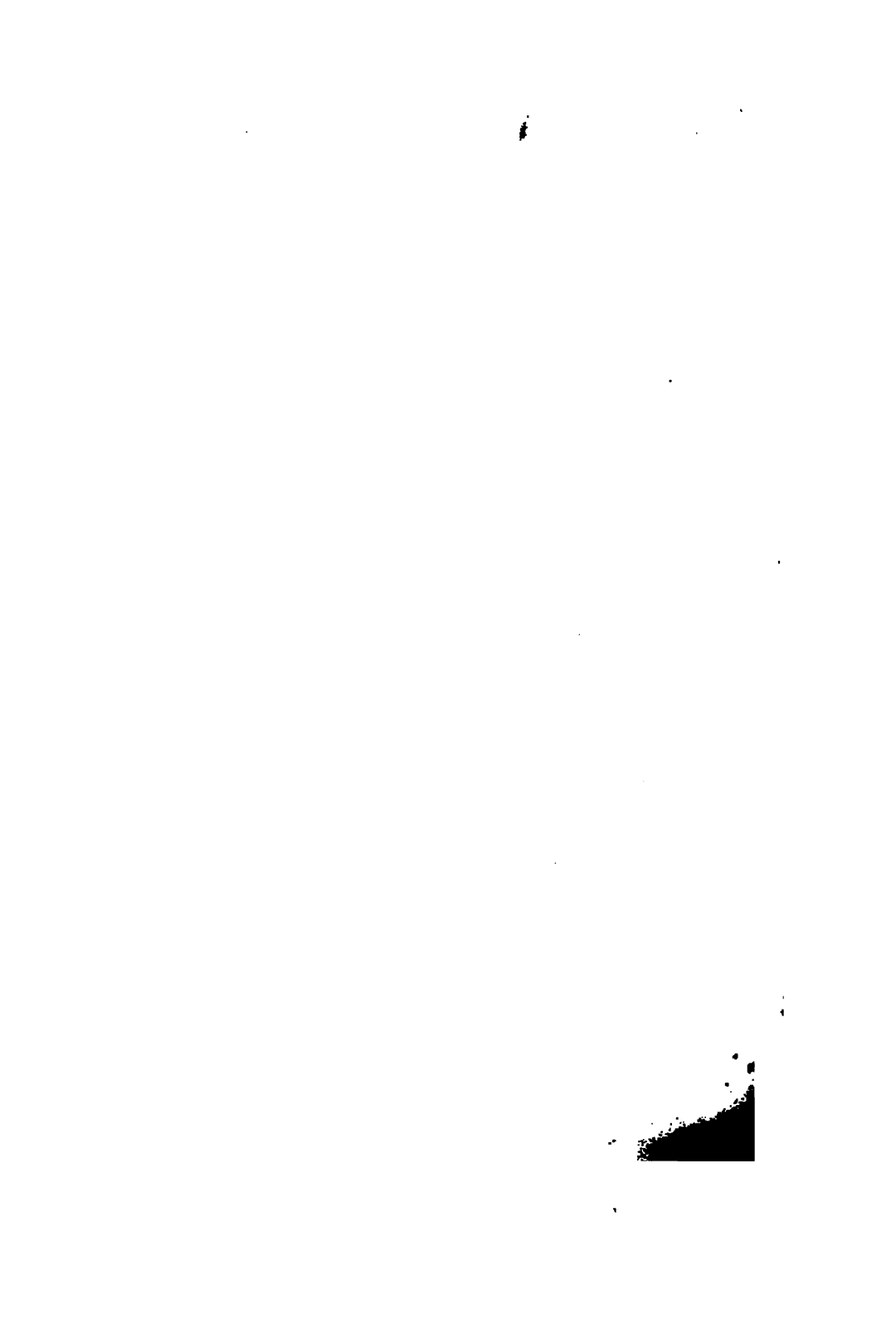

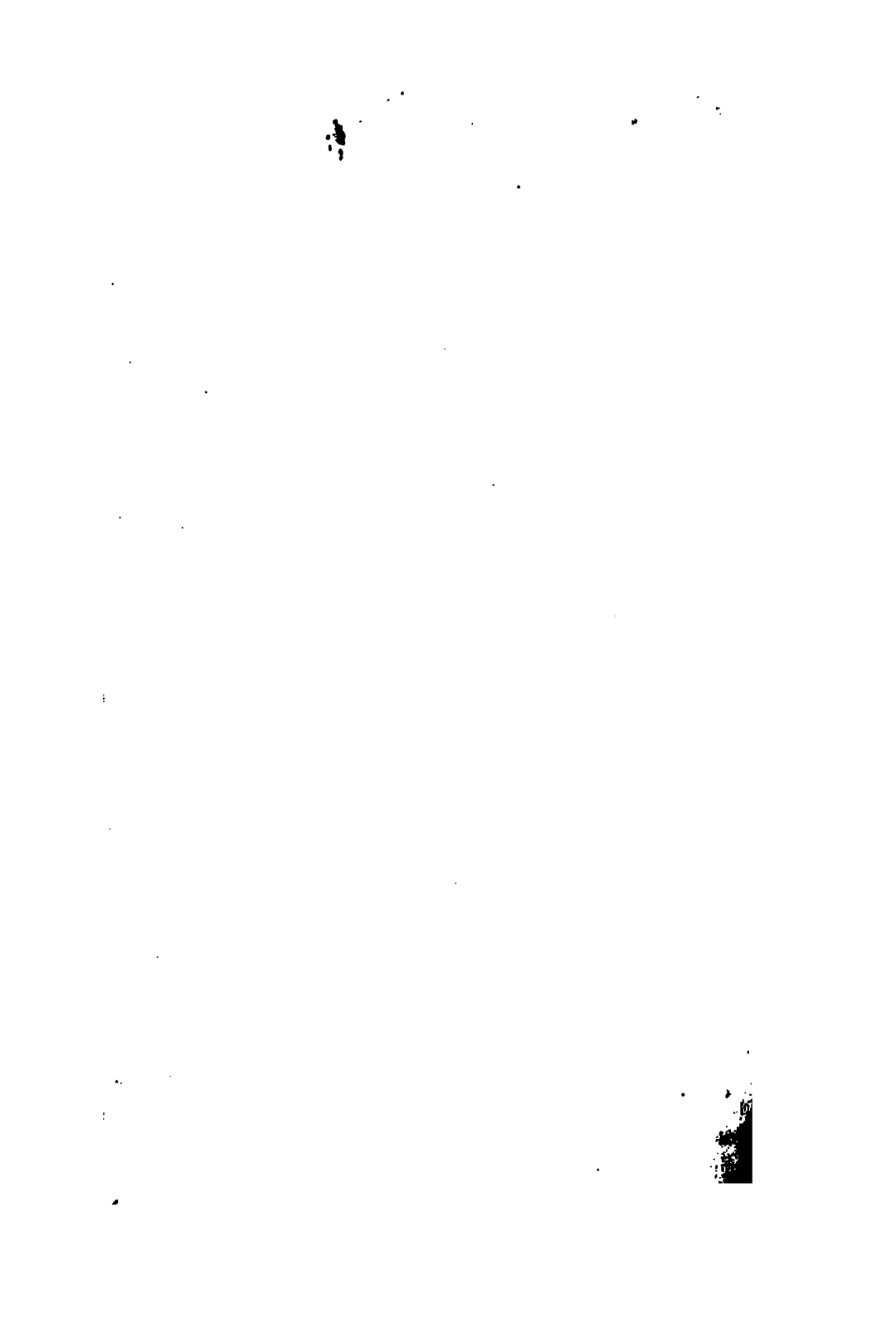
Theater, see: Stueplads.
 Theaterforhold, indre og ydre. 469-89.
 Theaterprincipaler, oftest Lybflere. 293.
 Theens Elde og Brug i Danmark. 132.
 Theehuse. 14, 67.
Thilo, C. A., faaer Stueispilprivilegium. 484.
Thilo, Major. 252.
 Thisteds Besættelsesag. 450-56.
 Thomasius, Chr., de crimine magiæ. 435.
Thott, Birgitte, Oversættelse af Seneca. 68.
Thura, A., Drikkeviser af ham. 271.
 Thyboer og Thyland. 252.
Tiedt, L., om Holbergs Stueispil. 500.
 Tieneres Mængde. 508.
 Tilskuerpladser paa Scenen. 367-69.
 Titelsyge. 345-46.
 Tiarehufet. 344.
 Tobaks Brug. 150-51.
 „Tobaks-Discursjer“, en Bog. 69.
 Tolvskillinger, holstenfle. 410.
 Tolvtoours-Dands. 245.
 Tomtagubbe, Tomtevette. 404-5.
Tonti, M. A., faaer Portchaise-monopol. 418.
Toppelius, D. A., om Holberg. 3.
 Torben farlig for Trolde. 409.
 Torper og Whigger i England. 90.
 Tragediers første Opsførelse paa den danske Stueplads. 332.
 Trapezjund. 398.
 Tre Hjorter, Bertshuus. 112.
 Troen (en Psalmefang?) 81.
 Trolb, Ordets Rign. 408.
 Trolde bygge Kirker. 405-8. For=
 skjellige fra Underjordiste. 406.

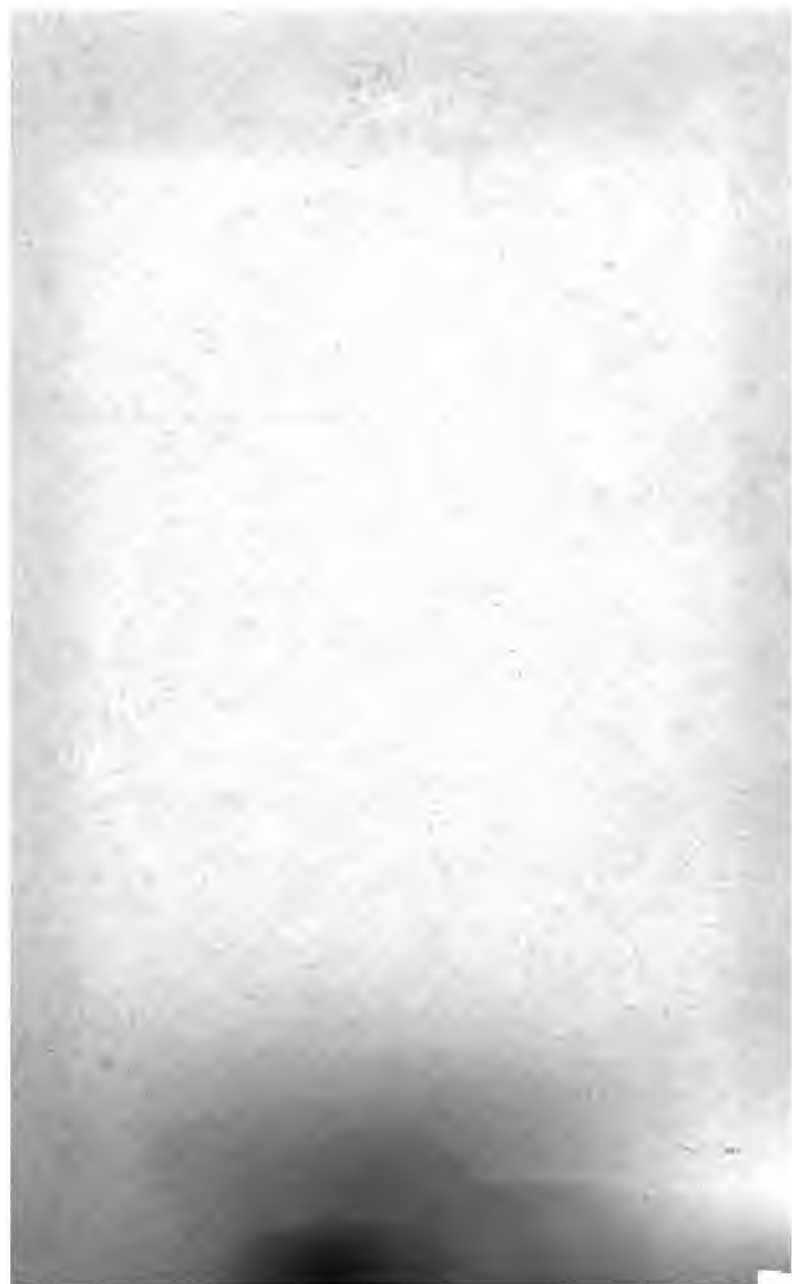
Blive gamle. 408. Bange for Torben. 409.
 Trolldom og Hæveri. 429-68.
 Trolbdvinder, fornemme. 439.
 Trolvelse. 347.
 Trommen paa Hvalsens, norff Hæremødested. 395.
 Trompetblæsen ved Bryllupper. 130.
 Træhest paa Hallandsaas og Ulfeldsplads. 61.
Tujan, fransk Kol. 65.
Tychonius, Chr. L., Præst. 254-56, 490.
 Tybste Jochum. 145.
 Tybst Commandosprog. 82.
 Tybste Stueispillerbander. 285.
 Tybsternes Parisreiser. 59.
 Tyndarus. 354.
 Tyrkekrigen 1714-18. 428.
 Tyrkens Indfald i Danmark (Sagn) 451.
 Tyvespeil. 494.
 Tælleslys forjager Spøgelsesf. 159.
 Tøfler, ubavvendte, forjage Maren. 376.

Uden Hoved og Hale. 355-412.
 Udenlandsreiser. Rejsefyst. 48-49.
 Unyttige og daarlige. 50-53. Til Sverrig. 51, 501. Gavnlige for Læger. 53. Holbergs egne. 54-55. Parisreiser. 56.
Ulfeld, Corfitz og Eleonore Christine. 275.
 Ulfeldske Tomarker. 492.
 Ulfeltinger. 94.
Ulrich, Joh. Aug., sachsist Comediant. 292.
 Ulige Tals heilige Betydning. 367.
Ulfse, J. R., Stueispiller. 297-30, 338.
Ulfyses von Ulfeld.

- Ulysses, Ulysses og Circe, U. und Penelope, U. von Ithaka, italienske og tydske Stuespil. 800.
- Underjordiste. 381-83. Vise Tjenstagtighed. 404-5. Forbytte Børn. 412.
- „Undervisning hvorledes Comedier bør sees;“ et Skrift. 342.
- Utrubi og uti possidetis, juridiske Udtryk. 100.
- Uoedkommende tilstædes ikke Afgang paa Theatret. 369.
- Waagenætter**, Waagestuer. 347-53.
- Wadstjer**, Chr. Fr., Bryllupsvers. 92, 371.
- Waldemar**, Greve. (Chr. IV. Søn) 274.
- Waldfensere ansees for Trolbmænd 429.
- Wandprøve i Trolldomsager. 443.
- Wardshuus. 403.
- Wartberg**, J. S., Generalprocureur. 243.
- Wartov, Gammel-, en Igl. Gaard. 312.
- Wartov-Kilde. 312-13, 504.
- Wartub. 401-2.
- Wasquius**, fransk Jurist. 166.
- Wegner**, Hent., Stuespiller. 305, 470.
- Weghorst**, S. Professor. 329.
- Weltheim**, J., Theaterprincipal, hans Enke og Trup. 289-90.
- Wendelboernes Lanteriim. 370.
- Verba Stephani. 47.
- Vertshuse i Kbhvn. 14.
- v. Westen om Adressercontoiret. 419-20.
- Westerholz**, C. L., Hofoperist. 324.
- Wester-Paradis, Vertshuus. 113.
- Wibe**, D., Stortantsler. 296.
- Wiborg foreslaaet til Universitetsraad. 255.
- Wibalin**, P., islandsk Student. 55.
- Wielandt**, Joh., Bogtrykker. 144-49.
- Wierus**, Joh., strev mod Heretrotren. 433.
- Wijnhandel i Stuespilhuset. 286.
- Wijnhandlere i Kbhvn. 39.
- Wintanden, Vertshuus. 112.
- Wind**, Chr., forsværer Udenlandsreiser. 48.
- Winding**, P., hans Votum i den Ehstedske Sag. 455.
- Wingaard**, Mogens, Rector. 140, 264-67.
- Wintmølle**, J. M., Theateroversætter. 180.
- Wirthschaften, Hofforlystelser. 212.
- Wiser og deres Salg af Drengene paa Gaden. 143-44, 491, 502.
- Wisnars Beleiring. 82.
- Wolfsen** Joh. Christ. tydsk Læge i Kbhvn. 18.
- Wolfsen**, Joh. Conrad. Fred. IV. Livlæge og Bibliothekar. 18.
- Wollbuchsabend. 199.
- „Von“ foran Officersnavne. 261.
- Wulff**, A. J., Principal for en hollandsk Trup. 286.
- Wagelsinbede**, den, 34-47.
- Wiegler's**, S. A. v., „Asiatische Banise,“ Roman. 21.
- Woege**, S., Professor. 313.
- „Zu Leipzig war ein Mann“, Studenter-Wise. 271.
- Wreschge** hos Danste og Norste. 345.
- Wdselhed** ved Familiefester. 116-17.
- Wrets Affkærelse, en Straf. 371.
- Wster-Paradis, Vertshuus. 113.
- Wsters falskbydes i Kbhvn. 32.
- Wye at slaae ud paa Tyve. 164, 494.

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

